METİN AND • Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası

YKY

Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası

Metin And

2. baskı

MİNYATÜRLERLE OSMANLI-İSLÂM MİTOLOGYASI

Metin And 17 Haziran 1927'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni (1946), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1950) bitirdi. Bir süre İngiltere'de ve Almanya'da bulundu. Yurda dönüşte Kavaklıdere Şarapları'nda yöneticilik yapmaya, bir yandan da müzik, bale, opera, tiyatro ve edebiyat konularında yazılar yazmaya başladı. *Pazar Postası*, *Ulus* ve *Forum* ilk dönem yazılarının yayımlandığı yerlerdir. Rockefeller Vakfı'nın bursuyla bale, opera ve tiyatro eğitimi için New York'a gitti. Bir süre sonra *Forum* dergisini ve yayınlarını yönetti. *Ulus* gazetesindeki yazıları 15 yıl boyunca devam etti. Kuruluşundan itibaren Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü'nde otuz yılı aşkın bir süre öğretim görevlisi, öğretim üyesi olarak çalıştı ve 1994'te emekli oldu.

Uzun yıllar süren radyo programları hazırladı, belgesel film senaryoları yazdı. Geleneksel Türk tiyatrosunun kökenleri, etkileşimleri ve kültürel boyutları üzerinde uzmanlaştı. Batı etkisiyle gelişen Türk tiyatrosunun dönemlerini belgelere dayalı araştırmalarla ortaya koydu. Karşılaştırmalı tiyatro araştırmalarının öncülerinden biri oldu. Bazıları yabancı dillerde olmak üzere 54 kitap, 1500 kadar bilimsel inceleme, tanıtma, eleştiri yazısı ve ansiklopedi maddesi kaleme aldı. Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü (1970), Türkiye İş Bankası Bilimsel Araştırma Ödülü (1980), Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü (1983), Fransa Hükümeti'nin "Officier de l'ordre des Arts et des Letres" nişanı (1985), İtalya Cumhurbaşkanı'nın "Şövalyelik" nişanı (1991), Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü (1998) gibi pek çok ödül ve nişanlar aldı. 2007'de, 80. yaşı dolayısıyla *Metin And'a Armağan* ve TÜYAP Onur yazarı seçilmesi üzerine *Metin And: Dokuz Kollu Bir Oyunbaz* adlarıyla, M. Sabri Koz tarafından hazırlanan iki kitap yayımlandı.

Başlıca Eserleri: *Gönlü Yüce Türk. Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler* (1958), *Kırk Gün Kırk Gece. Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunlar* (1959), *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* (1962), *Bizans Tiyatrosu* (1962), *Kavuklu Hamdi'den Üç Orta Oyunu: Büyücü Hoca-Fotoğrafcı-Eskici Abdi* (1962), *Ataç Tiyatroda. Ataç'ın Tiyatro Eleştirileri ve Yazılan Üzerine İnceleme* (1963, yb. 1982), *Türk Köylü Oyunları* (1964), *Geleneksel Türk Tiyatrosu. Kukla Karagöz Ortaoyunu* (1969, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu* (1908-1923) (1971), *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu* (1839-1908) (1972), *Oyun ve Bügü. Türk Kültüründe Oyun Kavramı* (1974, genişletilmiş yb. 2003), *"Osmanlı Tiyatrosu" Kuruluşu Gelişimi Katkısı* (1976, genişletilmiş yb. 1999), *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu* (1977), *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları* (1982), *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu* (1983), *Geleneksel Türk Tiyatrosu. Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri* (1985), *Türkiye'de İtalyan Sahnesi - İtalyan Sahnesinde Türkiye* (1989, *La Scena İtaliana in Turchia-La Turchia Sulla Scena İtaliana* adıyla gözden geçirilmiş İtalyanca yb. 2004), *16. Yüzyılda İstanbul. Kent. Saray. Günlük Yaşam* (1994), *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası* (1998), *Tiyatro, Bale ve Opera Sahnelerinde Kanuni Süleyman İmgesi* (1999), *40 Gün 40 Gece. Osmanlı Düğünleri-Şenlikleri-Geçit Alayları* (2000), *Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye* (2002, yb. 2007), *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür* (2002).

Metin And'ın
YKY'deki Kitapları:

Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye *(2002)*
Oyun ve Bügü *(2003)*
Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası *(2007)*

METİN AND

Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası

Yapı Kredi Yayınları - 2572
Sanat - 139

Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası / Metin And

Kitap editörü: M. Sabri Koz

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Hasan Fırat

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Namık Kemal Mah. Adile Naşit Bulvarı 122 Sk.
No: 8 34513 Esenyurt/İstanbul

1. baskı: Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1998
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Ekim 2007
2. baskı: İstanbul, Ocak 2008
ISBN 978-975-08-1309-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2007
Sertifika No: 1206-34-003513
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

Kırk yıllık dostum Talât Sait Halman'*a*
kırk yılın hatırına...

İçindekiler

İkinci Baskıya Önsöz • 9
Birinci Baskıya Önsöz • 15

Kaynakça Notları • 17
Kısaltmalar • 20
Minyatürlü Yazmalar • 21

Giriş
MİTOLOGYA • 26
DAĞLAR • 33
AĞAÇLAR • 35
KUYULAR • 38
KUTSAL SULAR • 40
SAYILAR • 45
OSMANLI MİNYATÜRLERİ • 51
EDEBİYAT VE MİTOLOGYA • 62

1. Yaratılış - Türeyiş - Tufan
EVRENİN YARATILIŞI • 74
İLK İNSAN: Hz. ÂDEM • 86
Hz. NÛH ve TUFAN • 104

2. Peygamberler ve Mucizeleri
Hz. MUHAMMED ve MUCİZELERİ • 127
Hz. İBRAHİM ve MUCİZELERİ • 148
Hz. YÂKÛB, Hz. YÛSUF ve MUCİZELERİ • 154
Hz. MÛSÂ ve MUCİZELERİ • 164
Hz. DÂVÛD, Hz. SÜLEYMAN ve MUCİZELERİ • 172
Hz. ZEKERÎYYÂ, Hz. YAHYÂ ve MUCİZELERİ • 181
Hz. İSÂ, Hz. MERYEM ve MUCİZELERİ • 186
DİĞER PEYGAMBERLER ve MUCİZELERİ • 199
199. Hz. İdris • 201. Hz. Hıdır, Büyük İskender-Zü'l-Karneyn •
207. Hz. Salih, Hz. Hûd • 209. Hz. Lût, Hz. Hanzale bin Safvan •
213. Hz. Elyasa ve Hz. Hızkıl (Hezekiel) • 214. Hz. İşmoil ve Hz. Şâ'yâ •
266. Hz. Yûnus, Hz. İrmiya ve Hz. Uzeyr • 221. Hz. Eyyûb •
223. Hz. İlyas ve Hz. Yuşa' • 225. Hz. İshak ve Hz. Şuayb •
227. Hz. Circis ve Hz. Samson • 231. Hz. Zülkifl • 232. Ashâb-ı Kehf

3. Mahşer ve Âhiret
KIYÂMET • 240
CENNET-CEHENNEM • 257

4. MİTOLOGYA YARATIKLARI
MELEKLER, ŞEYTANLAR, CİNLER • 277
ÖNEMLİ YARATIKLAR • 295
Burak • 295
Dabbetü'l-arz • 300
Ye'cûc-Me'cûc • 306
Vakvâk Ağacı • 310
Simurg ya da Anka • 315
Ejderha • 322

5. GÖK CİSİMLERİ MİTOLOGYASI
BURÇLAR, GEZEGENLER • 332
1. Hamel=Koç • 336
2. Sevr=Boğa • 337
3. Cevzâ=İkizler • 338
4. Seretân=Yengeç • 339
5. Esed=Aslan • 340
6. Sünbüle=Başak • 341
7. Mizân=Terazi • 342
8. Akreb • 343
9. Kavs=Yay • 344
10. Cedî=Oğlak • 345
11. Delv=Kova • 346
12. Hut=Balık • 347

1. Zuhal=Satürn • 351
2. Müşteri=Jüpiter • 353
3. Merih=Mars • 353
4. Şems=Güneş • 355
5. Zühre=Venüs • 357
6. Utârid=Merkür • 359
7. Kamer=Ay • 359

6. ON İKİ İMÂM ve ŞÎA MİTOLOGYASI
KERBELÂ, TAZİYE, MAKTEL • 377

7. ULU KİŞİLER MİTOLOGYASI
Hz. MEVLÂNÂ, MUCİZELERİ, SEMA' • 404

8. KLASİK AŞK HİKÂYELERİ
YÛSUF u ZÜLEYHÂ • 427

KAYNAKÇA
1- ANSİKLOPEDİLER-SÖZLÜKLER- KATALOGLAR-DİZİNLER • 445
2- ANA KAYNAKLAR-İKİNCİL KAYNAKLAR • 447

DİZİN • 459

İkinci Baskıya Önsöz

Bu kitabın yeni baskısına önsöz yazarken bunun bir gecede alınan bir kararın sonucu olduğu gibisinden ilginç bir öyküsü oduğunu, önce bunu anlatmakla söze başlayacağım. 1993 yılında Akbank'ın kültür ve sanat işlerine bakan dostum değerli sanatçı ve yazar Gürol Sözen Akbank için benden bir kitap istedi. Ben de uzun yıllar üzerinde çalıştığım ve İngilizce yazdığım çok resimli *16. Yüzyılda İstanbul* adlı kitabımı önerdim. Bunu çok beğendiler ancak İngilizcesinin yanı sıra bir de Türkçesini istediler. Teknik bakımdan her iki metnin aynı uzunlukta olması büyük bir sorundu. İsteksizlikle bunu da yerine getirdim. İki kitap da birbirinin tıpatıp eşi olarak basıldı. Ancak kitapçılara verilmedi, daha çok hatırlı kişilere yılbaşı armağanı olarak dağıtıldı. Böylece kitap konuya ilgi duyacak okura ulaşamadı; öte yandan bunun içeriğinden çok kitabı bir nesne, bir süs gibi görenlerin eline geçti. Pek çok kişinin bu kitabın çıktığından haberi bile olmadı..

Aradan üç yıl geçti, gene dostum Gürol Sözen 1998'de Akbank'ın kuruluşunun 50. yıldönümü için önceki gibi büyük ve bol resimli bir kitap istedi. Ben de çocuk yaştan beri minyatüre, özellikle de Osmanlı minyatürlerine büyük sevgim olduğu için minyatürlü bir kitap önerdim. Minyatürlerin geniş konu yelpazesinden seçilmiş değişik konuları birbirinden bağımsız bölümlerde inceleyen bir kitap yazacaktım. Hemen çalışmaya başladım. Verilen sürenin dolmasına yakın bir aşamada kitabın büyük bir kesimini yazmış, minyatürleri toparlamıştım. Ortak eksen Osmanlı minyatürleri olmakla birlikte yazdığımda bir bütünlük yoktu. Bu beni giderek rahatsız etmeye başladı. Kasım ayının bir gecesinde bunaldım, kalktım evde gezinmeye başladım. Bu gün doğumuna kadar sürdü, sonunda şimdiki kitabın fikri doğdu. Gerçi bu konularda birkaç bölümü zaten yazmıştım, ama yapacak çok şey vardı. Herkesin iş başı yaptığı saati sabırsızlıkla bekledim. Telefonla Gürol Sözen'i aradım. Kitabı değiştireceğimi söyleyip kendisinden süreyi ertesi yılın Mayıs ayma kadar uzatmalarını rica ettim. Bunu söylerken tarih 1997'nin Kasım ayıydı. Kitap 1998'in son ayında çıkacağı

için bütün bir yaz ve güz vardı. Kutsal kitaplar, ana kaynak kitaplar elimden düşmüyordu. Bu arada kitaplık ve müzelere yazıyor, gerekli eksik minyatürleri ısmarlıyordum.

Bir yandan öğreniyor, bir yandan yazıyordum. Kılavuzum minyatürler, kutsal kitaplar ve "Taberî Tarihi" gibisinden ana kaynaklardı. Ancak bu konularda danışacak kimseyi bilmiyordum. Boğaziçi Üniversitesi'nde üç yaz birer sömestrlik dersler verdiğimde dostum Prof. Dr. Günay Kut'un iki yardımcısı bana eski metinlerde yardımcı oldular. Peygamberlerden Hz. Circis ve Hz. Hanzale bin Safvân'ın adını ilk kez duyuyordum, soracak kimseyi de tanımıyordum. Bir gün bir toplantıda bir ilâhiyat profesörü ile tanıştım. Ona bu iki adı sordum, hiç duymadığını söyledi..

Seyretmesem de tek başıma yaşadığım evimde televizyon hep açıktır. Yalnızlıktan bu sese gereksinim duyarım. Bu kitabı yazarken de çoğu kez yazı masama arkası dönük televizyon ekranında ya Verdi'nin ya da Mozart'ın bir operasının müziğini videodan duyarım. Bu müziğin dramatik yapısı beni kamçılar. Bir televizyondan Kemal Sunal'ın *Davaro* adlı filminin gösterileceği duyuruldu. Ben de o sırada kitabın insanoğlunun ilk cinayetini, Kābîl'in Hâbîl'i öldürmesini yazıyordum. İki kardeş arasındaki düşmanlığın gerçek nedeni Hâbîl'in çoban, Kābîl'in çiftçi olmasıdır. Birisi hayvanlarını otlatmak için gezici, çiftçi ise yerleşik düzende, tarlasında yetiştirdiği ürünleri, onları yemeğe gelen hayvanlara karşı koruyan bir yaklaşımdadır. Kitapta da değindiğim gibi bu hasımlık Sümer mitologyasında da vardır. Kemal Sunal'ı sevdiğimden daha önce görmemiş olduğum *Davaro* filmini seyretmeye koyuldum. Kemal Sunal çobanlık yapmaktadır, bu nedenle adı Davaro'dur. Arkadaşı rolündeki Şener Şen aynı zamanda hasmıdır ve çiftçilik yapar, tarlasında hıyar yetiştirir, adı da Hıyaro'dur. İkisi arasındaki hasımlık da tıpkı Kābîl ile Hâbîl gibidir. Bu inanılması güç bir rastlantı ise de çoban-çiftçi çatışmasının ne kadar evrensel bir konu olduğunu gösteriyor.

Bu hummalı çalışmada eskisi gibi kütüphanelere artık gitmediğim için kendisine çalışmalarında yardım ettiğim bir öğrenci kız, özellikle Tarih Kurumu Kütüphanesi'nden istediğim yazıların fotokopilerini çıkarıyor, bazı kitapları da kısa bir süre için ödünç alıyordu. Mayıs ayında kitap hazırdı, teslim ettim, Kasım ayında baskısı bitti. Böylece 1997'nin Kasım ayında yazımına başladığım kitabın 1998 Kasımında, tam bir yıl sonra baskısı tamamladı. Bu kez Akbank kitabı piyasaya verdi. Ancak çok az sayıda ve gerçek değerinin çok altında bir fiyatla. Bu da okurun yararına olmadı. Kitap ticareti yapanlar piyasaya sunulan kitapların hepsini yok fiyata alıp, çok yüksek fiyatla satışa çıkardılar. Kitabı değerlendiren yazılar çıktı. Masal derlemeleriyle tanınan Dr. Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Cumhuriyet* gazetesinin Kitap ekinde uzun bir yazı yayımladı. Evin İlyasoğlu *Cumhuriyet*'te "Kültürel Yatırım, Geleceğe Yatırım"; Doğan Hızlan *Hürriyet*'te "Minyatürlerle Mitoloji Yolculuğu"; Talât Sait Halman

Milliyet'teki kısa yazısında "And Şaheseri"; Zeynep Oral *Milliyet*'teki yazısında "Metin And'dan Ulu Bir Irmak..." başlığını kullanmıştı. *Yeni Yüzyıl* gazetesinde üç yazı çıkmıştı: Aslı Kayabal'ın "İçinden Mucizeler Geçen Kültür", Orhan Duru'nun "Minyatürlü Söylenceler" ve Celâl Üster'in "Hoşgörünün Sırrı Kültürde" başlıklı yazıları. Bu başlıklar içinde en yeğlediğim Celâl Üster'inki oldu. Onun başlığı kitabın tanımını da yapıyordu. Gerçekten Osmanlı birçok konuda sınırsız bir hoşgörü içindedir. Bunu daha çok kitabın en uzun kesimi olan "Peygamberler ve Mucizeleri"nde görmekteyiz. Burada örnekler vererek *Tevrat*'ta bazı peygamberlerin ahlâk dışı davranışlarının, kusurlarının, sapıklıklarının açıkça belirtilmiş olduğunu gösterdim. Osmanlı ise hiçbir peygambere toz kondurmaz, her birine aynı saygıyı gösterir. Osmanlı'nın gözüyle bu Peygamberler, puta taparlara, Tanrı tanımazlara amansız savaş açmış kahramanlardır. Ölümleri pahasına da olsa toplumu Tanrı yolunda aydınlatmaktan geri durmazlar. Hz. Circis bunun en güzel örneğidir. Kendisine üç kez ölümden sonra tekrar dirilme olanağı tanınmışken toplumu aydınlatmaktan geri durmaz, üç kez korkunç bir biçimde düşmanları tarafından öldürülür. Ama her birinde dirilir ve kutsal görevini sürdürür, ancak dördüncü kez dirilmek şansını yitirmiştir. Melekler onu göğe kaldırırlar, bir iki melek de ona mezar kazar. İşte bütün bunlar minyatürlerle gösterilmiştir. Osmanlı onları o kadar özümsemiştir ki Hz. Âdem ve Havvâ'dan başlayıp bütün peygamberler Osmanlı gibi giyinmişlerdir. Hz. Âdem ile Havvâ'yı ve 13 ikizini gösteren minyatürde hepsi Osmanlı gibi gösterilmiştir. Hz. İsâ da öyle. Hele onun elinde kılıç ya da mızrakla, ordunun başında Deccâl'i öldürmek için onun üzerine yürümesi çok şaşırtıcıdır. Osmanlı, Hz. İsâ'nın âdî bir suçlu gibi öldürülmesini kabul etmemiş, Tanrının bu en sevgili kulunun böyle öldürülmesine karşı durmuş, olaya yeni bir yorum getirmiştir. Tanrı Hz. İsâ'nın tıpatıp bir benzerini yaratmış, düşmanları onu yakalayıp götürürlerken, Melekler de Hz.İsâ'yı göğe kaldırmışlardır. Bu iki sahne eş zamanlı olarak üç minyatürde gösterilmiştir.

Osmanlılar *Tevrat*'ta adı geçen kişilere öylesine ilgi ve saygı duymuşlardır ki, bunlara Samson'u da katmışlar, onu da bir Peygamber gibi bir hâleyle taçlandırmışlardır. Bu minyatür beni çok düşündürmüştür. Bestecilerin üzerine oratoryolar, operalar yazdığı, şairlerin, oyun yazarlarının eserler yarattığı, ressamların tablolar yarattığı, Hollywood'un filmini çevirdiği *Samson ve Dalila* konusunda da minyatür yapılmış olması gerçekten çok şaşırtıcıdır. Burada gücüyle tapınağı yıkmış olan Samson'un zincirle bağlandığı iki sütundan birini elinde tuttuğunu görüyoruz.

Ne yazık ki Osmanlı'nın bu geniş hoşgörüsünü günümüz Türkiye'sinde bulamıyoruz. Bunun üzerine pekçok örnek verebiliriz. Ancak burada bir çok örnek arasından oldukça yeni olan birini vermekle yetineceğim. 2006 Aralık ayında Kızılay kurban derilerinin kuruma verilmesi için bir afiş bastırmış, bu afişte Hz. İbrâhim'in oğlu İsmail'i Tanrı'ya kurban edecekken Cebrâil'in

bir koç getirip, insan kurban etmeye son verecek yeni bir uygulamayı başlattığı resimlerle anlatılıyor. Ben afişi görmedim, şimdi anlatacağım Diyanet İşleri'nin sert tepkisinden de haberim yoktu.

Bütün gün telefonum çaldı. Önce *Akşam* ve *Vatan* gazetesinden sonra Kızılay'dan ve iki haber televizyonundan telefon geldi. Televizyonlar benim stüdyoya gelerek bu konudaki fikirlerimi açıklamamı istiyorlardı. Onlarca sağlık nedeniyle dışarıya çıkmadığımı söyleyerek özür diledim. Gazetelerin telefonlarından öğrendiklerimi özetlersem, bu afişe Diyanet İşleri büyük tepki göstererek Peygamberlerin resminin yapılamayacağını açıklamış, meleklerin de öyle olduğunu eklemiş; ayrıca meleklerin cinsiyeti olmadığını belirterek, bu afişin kaldırılmasını istemiştir. Diyanetin bu konudaki tepkisini şaşkınlıkla öğrendim. Yalnız bu kitapta otuzdan fazla Peygamberin minyatürleri vardır. Afişteki konu ise, yani Hz. İbrâhim'in oğlunu kurban edecekken Cebrâil'in koç getirmesi sahnesi üç ayrı minyatürle canlandırılmış. En çok minyatür de Hz. Muhammed ile ilgilidir. 14. yüzyıldan Darîr'in, doğumundan ölümüne kadar Hz. Muhammed'in yaşamı üzerine yazdığı *Siyer-i Nebi* adlı eserinin, Sultan III. Murad minyatürlü yazmasının hazırlanmasını emretmiş, çalışmalar Sultan'ın ölümüyle durmuşsa da yerine tahta geçen oğlu Sultan III. Mehmed de devamını emretmiş, böylece Hz. Muhammed'le ilgili 800 minyatür yapılmıştır. Gerçi bunlarda Hz. Muhammed'in yüzü peçelidir. Ancak 13. ve 14. yüzyıllarda yüzü açık tasvirler de olduğu gibi daha sonraki yüzyıllardan da örneklere rastlarız. Meleklere gelince onlar gözükmezler ancak istedikleri kişilere değişik biçimlerde görünürler. Bu kitapta çok sayıda melek minyatürü vardır. Bunlar nakkaşın hayalindeki melek görünümleridir. Bunların cinsiyetinin olup olmadığını nereden bilebiliriz? Örneğin bu kitapta Hz. İsâ ile ilgili bölümde *Kısasü'l-Enbiyâ*'dan aldığımız minyatürde Cebrâil Hz. Meryem'e çocuğu olacağını haber verirken genç bir erkek görünümündedir. Benim ılımlı yanıtım ertesi gün *Vatan* gazetesinin 27 Aralık 2006 tarihli sayısında yayınlandı, gazete ayrıca yasaklanan Kızılay afişinin renkli bir kopyasını da koymuştu. Osmanlı sanat tarihinin en önde gelen araştırıcılarından Profesör Zeren Tanındı'nın ve yıllarca Topkapı Sarayı Müzesi'nin müdürlüğünü yapan Dr. Filiz Çağman'ın yanıtları da gazetede yayımladı. Benim yanıtım ılımlı olmasına karşın bu iki değerli sanat tarihçisi bu tepkinin kaynağının bilgisizlik ve cahillik olduğunu ileri sürüyorlardı. Gerçekten de sarayında yüzlerce nakkaş barındıran Padişahın, Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarı olduğu gibi aynı zamanda İslâm dünyasının halifesi de olduğunu unutmamamız gerekir. Bu yasakçı zihniyet, başka konularda da karşımıza çıkabilir.

Hz. Muhammed'e ayrılan bölümde yer alan iki minyatürde Peygamber'in sütannesi Halime'nin bebek Hz. Muhammed'i emzirirken göğüslerinden birini çıkarmış olarak göstermektedir. Bunun gibi Hz. İsâ'ya ayrılan bölümdeki minyatürde Hz. Meryem'in bebeğini emzirmek için

göğüslerinden birini dışarı çıkarmış olarak göstermektedir. Yıllarca önce bir Adalet Bakanı Tophane'deki çocuğunu emziren anne heykelini, kadının göğsü gözüktüğü gerekçesiyle kaldırttırmıştır.

Kitabın hemen her konusunda ayrıntıya yer vermeden bunun başka kültürlerde, özellikle eski uygarlıkların mitologyalarındaki karşılıklarını göstermeye çalıştım: Evrenin yaratılışı, ilk insan ve türeyiş, Tufan, Mahşer ve Kıyamet, Âhiret, mitologya yaratıkları, gök cisimleri mitologyası gibi. Bunların gösterilmesi çağ, yer, sınır tanımadan ne kadar evrensel olduklarını ortaya koymaktadır. Evrensellikleri nedeniyle bunlar Avrupa edebiyat ve sanat eserlerine kaynak oluşturmuştur. Öncesinde kitapta her konuya sıra geldikçe bunlar üzerine yaratılmış, tiyatro, bale, opera ve oratoryoları, edebiyat eserlerini, tabloları ve heykelleri örneklemeyi planlamıştım. Günümüzde Türkiye'deki sanatçılar ve edebiyatçılar nedense bu zengin kaynaklarla hiç ilgilenmemişlerdir. Bu kitabın temel mesajı bu olabilirdi. Avrupa'da yaratılan eserlerin listesini de kitaba katarsam, zaten hacimli olan kitap gereksiz yere büyüyecekti, bu nedenle vazgeçtim. Ancak iki yerde bunu yaptım. Bunlardan biri yukarıda belirttiğim Samson'la ilgili bölümde yaratılmış tiyatro eserlerinin, müzik alanında opera ve oratoryoların, bu konuda eser vermiş ressamların eserlerinin adlarını verdim. Bir de giderayak son bölümdeki *Yûsuf u Züleyhâ* konusundaki eserlerden birkaçının üzerinde durdum. Bunların içinde Thomas Mann'ın dört romandan oluşan *Yûsuf ve Kardeşleri* de vardır ve bunun her cildi opera-oratoryo olarak bestelenmiştir. Osmanlı ise bütün bu konuların hem minyatürlerini yapmış, hem de bunlar üzerine şiirsel eserler yaratmıştır.

Kitabın çıkışını izleyen aylarda açılan resim sergilerinde kitaptaki minyatürlerin etkileri görülüyordu. Bu sergilerin kimini gezerek, kimini de fotoğraflarından, televizyon görüntülerinden izleyerek bu sonucu çıkardım. Ama kitapta, en çok burç ve gezegenlerin minyatürleri etkilemişti bu ressamları. Hem İstanbul'da hem Paris'te çalışan ressam Selma Gürbüz 14 Nisan 1998 tarihli *Yeni Yüzyıl*'da açacağı sergi üzerine bilgi verirken, kitabımın adını anmış, bir iki yerinden alıntı koyarak en çok Osmanlı minyatürlerinden esinlendiğini söylemişti. İki resim sergisi ise beni hayal kırıklığına uğrattı. Bunlardan biri 12 burç minyatürünü büyüterek kopya etmiş, ancak çok ince minyatür tekniğine eli yatkın olmadığı için bunlar kopya bile olmamış daha çok minyatür karikatürleri hâlinde kalmıştır. Bir de dostum naif ressam Fahir Aksoy'un öğrencilerinden bazıları açtıkları toplu sergide kitabımdaki minyatürleri kopya etmişti ve sonuç yukarıda söylediklerimden farklı değildi. Ama kimi sergide ise sanatçı bu minyatürlerden esinlenmiş olmakla birlikte yaratıcı kişiliğini de ortaya koyabilmiştir. Gene de kitabımın belli bir etki alanı yaratabildiğini öğrenmek beni mutlu etti.

Üç bakımdan bu kitabın Yapı Kredi Yayınları'nda ikinci baskısının yapılması beni çok mutlu etti. Önce konuya ilgi duyacak okur bunu kolaylıkla alabilecekti. Sonra kitap tükenince yeni baskısı kolayca çıkacaktı. Ama

mutluluğumun asıl nedeni daha önce Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan iki kitabımın editörlüğünü yapmış olan M. Sabri Koz'un bu kitabın da editörü olmasıydı. İlk kez kitaplarım bir editörün denetiminde çıkıyor. Bunun kadar sağlam bir güvence olamaz. Kitabın boyutu küçüldüğü halde içeriğinde önemli bir değişiklik yoktur. Bu baskıda asıl önemli değişiklik, kitabın yanlışsız çıkması için gösterilen gayretin sonuçlarıdır. Ayrıca ilk baskıda olmayan 40 kadar minyatür ile "Gökcisimleri Mitologyası" bölümüne üç gezegen arasındaki ilginç bir öykü üç gezegenin minyatürleriyle birlikte eklenmiştir.

Metin And

Birinci Baskıya Önsöz

Bu kitabın başlığında, "Minyatür", "Osmanlı" ve "Mitologya" üçlüsü bir araya gelmektedir. Yazar bu üçlüye çok yakın bir ilgi duymaktadır. Osmanlı minyatürlerine karşı büyük bir sevgisi vardır. Osmanlı minyatürleri üzerine iki de İngilizce kitabı yayınlanmıştır. Ayrıca birçok kitap ve süreli yayında da Osmanlı minyatürlerini kullanmıştır.

Bu kitapta ise minyatürlerin ayrı bir önemi vardır. Denebilir ki kitabın yürüyüşünü minyatürler yönlendirmektedir. Minyatürleri olmayan konulara hemen hiç yer verilmemiştir. Ne var ki burada yer alan 300 kadar minyatür, konuyu yalnızca görselleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Bu bakımdan bunlar bir sanat tarihçisi yaklaşımıyla ele alınmamıştır. Bir sanat tarihçisinin minyatürleri incelerken yaptığı gibi bunların boyutları, renk ve çizim düzeni, üslûplarının saptanması, başka minyatür çığırlarıyla karşılaştırma, minyatürün yer aldığı yazmanın cilt, kâğıt, hat, tezhip gibi kitap sanatlarının bütünü içinde yerinin incelenmesi gibi yaklaşımlar, çözümlemeler bu kitapta yoktur. Amaç konuları resimlemek, konuya Osmanlı bakış açısını getirmektir.

"Osmanlı"ya gelince; buradan Osmanlı kültürü anlaşılmalıdır. Yazar, birçok kitap ve yazılarında, üniversitedeki derslerinde Osmanlı kültürünü incelemiştir. Nitekim 1994'te ayrı ayrı hem Türkçe, hem İngilizce gene Akbank Kültür ve Sanat Kitapları arasında çıkmış *16. Yüzyılda İstanbul* adlı kitabında Osmanlı günlük yaşamını incelemiştir. Bu kitap ise Osmanlı kültürünü daha çok İslâm açısından incelemektedir. İslâm bir din olarak tek kitap, tek tanrı, tek peygamber ve çeşitli temel ilkelerindeki birlik ve tekliğin yanı sıra, bir kültür olarak çeşitli toplumlarda değişik yorum ve yaklaşımlarla çeşitlilik göstermektedir. Bu, Giriş bölümünde enine boyuna açıklanmıştır. Osmanlı minyatürleri, Osmanlı'nın İslâm'a bakış açısını en güzel ve somut biçimde göstermektedir.

"Mitologya"ya gelince; bu kitabın yazarı üniversitedeki derslerinde uzun yıllar, dört yarı yıl süren mitologya dersi de vermiştir. İslâm dini, bir kültür gibi incelenirken "mitologyadan burada nasıl söz edilebilir" gibisinden bir soru gene Giriş bölümünde uzun boylu yanıtlanmıştır.

Giriş bölümünde ayrıca mitologya, İslâm'ın tekliği ve çeşitliliği, çeşitli mitologya türleri, minyatürlerin konu yelpazesi, destanlar gibi konular örnek-

leriyle ele alınmıştır. Giriş'ten sonra kitap sekiz ana kesime ayrılmıştır. Her kesimde bir, iki veya üç bölüm vardır. Ancak kitabın üçte birini kapsayan ikinci kesim içinde çok sayıda bölüm bulunmaktadır. Bu kesim "Peygamberler ve Mucizeleri" ile ilgilidir. Burada belli başlı peygamberler yer almıştır.

Kaynakça Notları'nda, kitapta kullanılan ana kaynaklar üzerine bilgi verilmiş olduğu gibi, kitapta dip notlarının yer almayışının nedenleri açıklanmış, kitabın sonunda iki bölümlük bir kaynakça verilmiştir. Ayrıca sırası geldikçe kitap boyunca başka kültürler ve dinlerle paralellikler kurulmuş, örnekler verilmiştir. Âdem ile Havvâ, Hâbîl ile Kâbil, Tufan gibi olguların eski uygarlıklardaki benzerlerine de değinilmiştir. Ulu Kişiler Mitologyası kesiminde tek bir bölüm yer almıştır, bu da Hz. Mevlânâ üzerinedir. Kitabın son bölümü olan "Klasik Aşk Hikâyeleri"ndeki tek bölüm, *Yûsuf u Züleyhâ*'ya ayrılmıştır, bu da kahramanın bir peygamber oluşundandır.

Bu kitabın hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm kişilere ve dostlara teşekkür etmek isterim. En başta, kitabın görsel malzemesini sağladığım, Kaynakça'da adları gösterilen müze ve kitaplıkların görevlilerine yardımları için teşekkürü bir borç bilirim. Osmanlı minyatürleri üzerine engin bilgisiyle bana yol gösteren dostum Prof. Dr. Nurhan Atasoy'a; Osmanlıca, Farsça ve Arapça bazı metinlerin okunmasında yardımcı olan Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi ve yardımcılarından Prof. Dr. Günay Kut, Dr. Hatice Aynur, Fatma Büyükkarcı, Nezihe Seyhan'a; fotoğraf işlerinde değerli yardımları için Doç. Dr. Gürbüz Erginer'e, Türkiye'de bulamadığım yayınların fotokopilerini gönderen Londra Üniversitesi profesörlerinden William Hale'e; Kudüs'te Hebrew Üniversitesi profesörlerinden Rachel Milstein'a; dostum Dr. Andrew Mango'ya; kitabın yazımında en başından sonuna kadar çilesini çeken Dr. Ayşe Selen'e; daha önceki kitabımda olduğu gibi bana güvenerek bu kitabın yayınını gerçekleştiren Akbank'ın başta değerli sanatçı ve kültür adamı Gürol Sözen'e ve kültür işleri görevlilerine şükran duygularımı sunarım. Kitap baskıya girmeden önce, titiz bir çalışmayla metni inceleyen, profesyonel editör dostum Arzu Karamani'ye ayrıca teşekkür ederim. Ancak en önemlisi, hep en güzeli arayan, titiz çalışmasıyla görsel malzemeyi en yetkin biçimde değerlendiren, özenli sayfa düzeniyle yayına hazırlayarak günışığına çıkmasını sağlayan dostum Ersu Pekin'e çok şey borçluyum. Sağ olsun.

Metin And

Kaynakça Notları

Bu kitabın önemli bir özelliği dip notlarına yer verilmeyişidir. Bu, yazarın kırk altıncı kitabıdır. Şimdiye kadar bu kitapların hemen hemen tümünde dip notları geniş ölçüde yer almıştı. Belki ilk kez bu kitapta dip notlarına yer verilmemiştir. Bu iki gerekçeden kaynaklanmıştır. Öncelikle okuyucunun, dip notlarıyla oyalanmadan kitabı rahat okumasını sağlamak gerekmektedir. Meraklısı için çok geniş bir kaynakça verilmiştir. İkinci neden ise bu kitapta ana kaynaklar dışında hiçbir yerden alıntı yapılmamış olmasıdır. Yalnızca ana kaynaklar kullanılmıştır. Bunlara da, aşağıda gösterileceği gibi, metin içinde kısaca adları verilerek gönderme yapılmıştır. Bu ana kaynakların başında *Kur'ân*, *Tevrat* ve *İncil* gelir. Bunların sûre ve âyetleri ile *Tevrat* ve *İncil* kitaplarına, sırası geldikçe gönderme yapılmıştır.

Ana kaynaklarda bundan başka Farsça ve Arapça olan ana kaynakların çevirilerine başvurulmuştur. Bunlar da metin içinde gösterilmiştir. Bu kaynakların başında İran asıllı Taberî'nin (Ebu Cafer Muhammed bin Cerir bin Yezîd el-Taberî) 9. yüzyılda yazdığı Arapça dünya tarihi gelmektedir. Bu kitabın, özellikle en uzun kesimi olan "Peygamberler ve Mucizeleri" bölümünde, sık sık Taberî'ye başvurulmuştur. Bunun beş ciltlik Türkçe çevirisini kullandık. *Târîhü'l-rüsûl ve'l-mülûk* kitabı Türkçe'ye *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* adı ile çevrilmiştir. Ancak bu, Taberî'nin özgün metninin tam çevirisi değildir, 643 yılı sonuna kadar gelmektedir. Ne var ki zaten bundan sonrası bizi ilgilendirmemiştir. Ayrıca bu eserin Fransızca çevirisine de başvurulmuştur. Bu da özgün metinden çevrilmeyip Ebû-Alî Muhammed Belâmî'nin Farsça metninden H. Zotenberg tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir. Gene Taberî'nin ünlü *Kur'ân tefsiri*'nin dört ciltlik Türkçe çevirisine başvurulmuştur. Peygamberler tarihi üzerine el-Kısâ'î'nin İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır. Buhârî'nin *Sahîh-i Buhârî* adlı hadîs kitabının on ciltlik Türkçe çevirisi kullanılmıştır. Bunun gibi Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn*'i, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ı, Firdevsî'nin *Şehnâme*'si, İmâm Gazzâli'nin *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*'i, Demirî'nin *Hayâtü'l-hayevan*'ı gibi ana metinlerin Türkçe çevirilerinden yararlanılmıştır. Müstevfi Hamdullah Kazvînî'nin *Nüzhetü'l-kulûb* adlı eserinin hayvanlarla ilgili bölümünün İngilizce çevirisinden de yararlanılmıştır.

Minyatürlü yazmalara gelince; bunlardan alınan minyatürlerin alt yazılarından başka, metin içinde de yerleri belirtilmiştir. Bunlarda en önemli zorluk katalog eksikliğidir. Osmanlı minyatürleri bakımından dünyada en zengin merkez olan Topkayı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki minyatürlü yazmalar ve albümler üzerine tek bir katalog yoktur. Öyle ki dizinli, ayrıntılı bir kataloğu bırakın, bir liste bile yoktur. Gerçi Ethem Fehmi Karatay, Topkapı'daki Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaların kataloglarını yayınlamıştır. Ne var ki bunların içinde minyatürlü olanların yalnızca içlerinde kaç minyatür olduğu gösterilmiştir, o kadar. Garip bir anlayışla, Topkapı Müzesi'ndeki yazmalar bölümündeki görevliler, minyatürleri yalnızca sanat tarihinin bir konusu olarak görmüşlerdir. Sanat tarihçileri buradan bir-iki minyatürlü yazmayı seçerek bunu incelerler. Oysa sanat tarihinin dışında bunlarla ilgili çok geniş inceleme alanları vardır. Örneğin kozmoloji, astronomi-astroloji, tıp, farmakoloji, zooloji, botanik, dinler tarihi, antropoloji, spor, müzik, gösterim sanatları, tarih, coğrafya, fizik (özellikle mekanik), mitoloji, edebiyat, giyim kuşam ve başkaları. Şimdi bu alanlardan birinde çalışan bir incelemeci kendisini ilgilendiren minyatürleri nereden bilecektir? Gerçi müzede çalışan uzmanlar çeşitli yayınlar yapmaktadırlar, ama katalog konusunda hiç bir çalışmaları olmamıştır. Bunu anlamak çok zordur. En azından altmış, yetmiş yıllık bir zaman süresinde bu yolda tek bir adım atılmamış olması çok acıdır. Bunun karşısında olumlu bir örnek verelim: Londra'da British Library, Doğu minyatürleri bakımından çok zengin bir kitaplıktır. Burada emekli olmadan önce uzman olarak çalışan, benim de yakından tanıdığım Norah Titley tek başına üç büyük katalog hazırlamıştır. Bunlar İran minyatürleri, Türk minyatürleri ve Türk ve Hint minyatürlerini etkileyen İran minyatürleri üzerine üç ayrı katalogtur. Bu katalogların özelliği her yazma ve albümdeki minyatürlerin her birinin ayrıntılı betimlemesinin yanı sıra katalogların sonundaki on iki dizinde her şeyi elinizle koymuş gibi bulabilirsiniz. Örneğin belli bir kuş türüyle ilgilenen bir incelemeci aradığı kuşun bu dizinlerle kısa bir sürede hangi minyatürde ya da minyatürlerde bulunduğunu saptayabilir.

Katalog yokluğu büyük bir sıkıntı yaratmakla birlikte birtakım kataloglar da vardır. Birçok kitaplıktan oluşan Süleymaniye Kütüphanesi için, Boğaziçi Üniversitesi'nden Nezihe Seyhan, bu kitaplıktaki tüm minyatürlü yazmaların kataloğunu hazırlamıştır. Henüz basılmamış olmakla birlikte meraklısının incelemesine açık olan katalog, örnek bir çalışmadır. Bu arada bir yazma ve bir yazmanın çeşitli nüshaları üzerindeki monografiler de yardımcı olmaktadır. Nitekim bu kitapta çok kullanılan minyatürlü yazmalardan *Siyer-i Nebî*'nin çeşitli ciltlerindeki yer numaraları için Prof. Dr. Zeren Tanındı'nın kitabı çok yardımcı oldu. Gene burada çok başvurulan *Zübdetü't-Tevârih*'in üç nüshasındaki minyatürlerin yer numaraları için Prof. Dr. Günsel Renda'nın iki yazısı çok yardımcı olmuştur. Bu iki dosta buradan çok teşekkür etmek isterim. Bu kitabı çok ilgilendiren bir yazma da Uzun Firdevsî'nin *Da'vetnâme*'sidir. Bu

yazma gerek gök cisimleri, gerekse melekler, cinler ve şeytanlar üzerine çok önemli bir kaynak eserdir. Bu konuda da Boğaziçi Üniversitesi'nden Fatma Büyükkarcı'nın Harvard Üniversitesi'nde basılan eseri çok yardımcı olmuştur. Bu kitap, İngilizce başlığına karşın Türkçe'dir. Eserde *Da'vetnâme* üzerine bir inceleme, metnin çeviriyazısıyla tamamı ve tıpkıbasımı yer almıştır. Gerek minyatürler, gerekse metin bakımından önemli bir minyatürlü yazma da Kazvînî'nin *Acâibü'l-mahlûkât ve gârâibü'l-mevcûdât* adlı ünlü eseridir. Bunun hem Sürûrî eliyle çevrilmiş iki Türkçe yazmasına, hem de Farsça yazmasına başvurulmuştur. Kaynakçada gösterilen minyatürlü yazmaların hem metninden, hem de minyatürlerinden yararlanılmıştır.

Kısaltmalar

Burada, kitapta yer alan minyatürlerin bulunduğu yazmaların yer aldığı kütüphaneler verilmiştir. Bu yazmalardan metinsiz olarak bir ciltte toplanmış murakka ya da albümlere yer verilmemiştir. Bunlardan kitapta yer alanlar resim altı yazılarında bahsedilmiştir. Burada önce metinde yer alan kitaplık ve müzelerin kısaltmaları gösterilmektedir. Bazıları, hiç yararlanılmamış olmasına karşın, kitapta sözü edildiği için listede yer almıştır.

AEM	Etnografya Müzesi (Ankara)
BL	British Library (Londra)
BM	British Museum (Londra)
BMIK	Museum für Islamische Kunst (Berlin)
BN	Bibliothèque Nationale (Paris)
BSB	Staatsbibliothek (Berlin)
CBL	Chester Beatty Library (Dublin)
İÜK	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (İstanbul)
MM	Mevlâna Müzesi (Konya)
NYBM	Brooklyn Museum (New York)
NYPL	New York Public Library (New York)
OBL	Bodleian Library (Oxford)
PFL	Freer Library (Philadelphia)
PML	Pierpont Morgan Library (New York)
SK	Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul)
TİEM	Türk ve İslâm Eserleri Müzesi (İstanbul)
TSM	Topkapı Sarayı Müzesi (İstanbul) [H=Hazine; R=Revan Kütüphanesi; B=Bağdat Kütüphanesi; A=III. Ahmed Kütüphanesi]
UUL	Uppsala University Library (Uppsala)

Minyatürlü Yazmalar

Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât (Kazvînî) Bu önemli eserin pek çok minyatürlü yazması bulunmaktadır. Bu kitapta beşi kullanılmıştır. Bunlardan ikisi Sürûrî'nin Türkçe çevirisidir.

1. BL Add. 7894; Sürûrî çevirisi; 150 minyatür.
2. BL Or. 13935; Farsça; 317 minyatür.
3. BL. Or. 7315; 161 minyatür.
4. TSM A. 3632; Sürurî çevirisi; 127 minyatür.
5. BN, suppl. ture 1063; 4 minyatür

Ahvâl-ı Kıyâmet. İki minyatürlü yazması vardır.

1. SK Hafîd Efendi 139; 17 minyatür.
2. BSB Ms. Or. Oct. 1596; 22 minyatür.

[Burçlar kitabı] Bu yazmanın ilk sayfası kopuk olduğu için özgün başlığı bilinmemektedir. On iki burç üzerine olduğu için bu adı biz koyduk. BL Or. 12921; 12 minyatür.

Da'vetnâme (Firdevsî-i Tavîl), İÜK T. 208; 141 resim.

Dîvân (Alî Şîr Nevâ'î) CBL 409; 6 minyatür.

[ed-] Dürrü'l-munazzam fî sırri'l-ismi'l-a'zâm (Şeyh 'Abdur'-rehmân el-Bistâmî'den çeviri Seyyid Muhammed b. Şeyh Seyyid Burhân) CBL 53; minyatür ve çizge.

Fâl-ı Kur'ân Farsça. TSM H. 1702; 60 minyatür.

Fâlnâme (Kalender Paşa) TSM H. 1703; 35 minyatür.

Gurrenâme CBL 434; içinde çiçek, burç, gezegen, melek minyatürleri vardır.

Hadikatü's-Süedâ (Fuzûlî). Bu kitapta kullanılan yazmalar:

1. BL Or. 12009; 15 minyatür.
2. BL Or. 7301; 11 minyatür.
3. TİEM 1967; 11 minyatür.
4. NYBM 70.143; 9 minyatür.
5. BN suppl. turc. 1088; 13 minyatür.

Hamse (Alî Şîr Nevâ'î) TSM H. 802; 16 minyatür.

Hamse (Hüsrev Dehlevî) SK Hâlet Efendi 377; 23 minyatür.

Hamse (Nizâmî) BL. Or. 13948; 9 minyatür.

Hümâyûnnâme (Alî Çelebi) 1. TSM R. 843; 87 inyatür. 2. BL Add. 15153 163 minyatür.

Ikdü'l-cumân fî târihi ehli'z-zamân (Aynî, çeviri: Abdüllatif Râzî) TSM B. 274; 45 minyatür.

Kitâbü'l-Bulhân (Ebû Ma'şer el- Belhî) OBL Or. 133; 78 minyatür.

Kısasü'l-Enbiyâ (İshâk bin İbrâhîm bin Mansûr bin Halef en-Nişâbûrî) SK Hamidiye 980; 28 minyatür.

Kıssa-i Şehri Şâtıran İÜK. T. 9303; 64 minyatür.

Maktel-i Âl-i Resûl (Lâmi'î Çelebi)
1. TİEM 1958; 8 minyatür.
2. BL Or. 7283; 7 minyatür.

Mantıkü't-Tayr (Ferîdü'd-dîn Attâr) TSM H. 1512; 16 minyatür.

Metâliü's-Saâde (Arapça eserlerden hazırlayan Muhammed es-Sûdî ibn Seyyid Emîr Hasan) Bu yazma ayrı yazarların hazırladığı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kitap gök cisimlerini incelemektedir. İkinci bölüm ise falcılık ve tılsımları ele almaktadır. İkinci kitap ise bilinen Arapça bir Cifr kitabıdır. Bu minyatürler beş değişik sanatçı elinden çıkmıştır. Ortada yalnız minyatürlerden oluşan fakat metni bulunmayan bir dizi resim vardır. Bunlar Kazvînî'nin *Acâibü'l-Mahlûkat*'ına benzer konulardaki minyatürlerdir. İki nüshadır, ikisinin hazırlanış tarihi 1582'dir.
1. BN suppl. turc. 242; 68 varakta çeşitli minyatürler ve çizgeler.
2. PML M 788; 71 varakta çeşitli minyatür ve çizgeler.

Nefehâtü'l-üns (Molla Câmî) CBL 474; 9 minyatür.

Nusretnâme (Gelibolulu Mustafa Âlî) TSM H. 1365; 41 minyatür.

Ravzatü's-safâ (Murhand Muhammed Havendşâh) SK Damat İbrâhim Paşa 906; 15 minyatür.

Ravzatü'ş-şühedâ (Hüseyn Vâiz-Kâşifî) BSB Ms. Diez A. fol 5; 12 minyatür.

Sanat ve Doğa Harikaları BL. Harlcian 5500; 90 minyatür [Bu yazmanın adının olduğu ilk sayfa yok olduğundan, İngilizce verilen adın Türkçesini koyduk].

Sevâkıb-ı Menâkıb (Eflâkî'den Mahmud Dede) İki minyatürlü yazması vardır:
1. TSM R. 1479; 22 minyatür.
2. PML M 466; 29 minyatür.

Siyer-i Nebî (Mustafa b. Yûsuf Ömer ed-Darîr) Aslı altı cilt olan bu eserin beşinci cildi kayıptır. Öteki beş cilt üç yere dağılmıştır. Bir de 4. cildin bir kopyası vardır. Bu kitaba yalnız 3. ciltten minyatür alınmamıştır.
1. I. cilt TSM H. 1221; 139 minyatür.
2. II. cilt TSM H. 1222; 85 minyatür.
3. III. cilt Spencer Koleksiyonu (New York Public Library); 128 minyatür.
4. IV. cilt CBL 419; 137 minyatür.
5. IV. cildin kopyası, TİEM 1974; 193 minyatür.
6. VI. cilt TSM H. 1223; 125 minyatür.

Sûrnâme-i Hümâyun TSM H. 1344; 437 minyatür.

Süleymânnâme (Firdevsî-i Tavîl) CBL 406; 2 minyatür.

Şehnâme (Firdevsî-i Tûsî). Çok sayıda minyatürlü yazması vardır. Bu kitaba aşağıdaki 6 yazmadan minyatür alınmıştır:

1. TSM H. 1490; 13 minyatür.
2. TSM H. 1546; 17 minyatür.
3. TSM H. 1487; 22 minyatür.
4. TSM H. 2149; 15 minyatür.
5. TSM H. 1505; 16 minyatür.
6. BN suppl. turc 326; 15 minyatür.

Târih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev (Bunun yazarı belli değildir. Kimine göre bu Mehmed b. Emir el-Hasan el-Su'ûdî, kimine göre Mehmed b. Yûsuf el-Herevî'dir.) TSM R. 1488; 14 minyatür.

Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi (Şerîf b. Seyyîd Muhammed). Bunun iki minyatürlü yazması vardır:
1. İÜK T. 6624; 59 minyatür.
2. TSM B. 373; 50 minyatür.

Yûsuf u Züleyhâ (Hamdî) CBL 428; 21 minyatür.

Zübdetü't-Tevârih (Lokman Aşûrî) Üç minyatürlü yazması bulunan bu eserin her üç nüshasından da bu kitaba minyatürler alınmıştır.
1. TİEM 1973; 45 minyatür.
2. TSM H. 1321; 40 minyatür.
3. CBL 414; 45 minyatür.

Zübdetü't-Tevârih (Yûsuf b. 'Abdü'l-Hâdî); CBL 423. Bu eser iki kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitap bir soy ağacı kitabıdır, minyatür yoktur. *Zübdetü't-Tevârih* başlığını taşıyan ikinci kitapta 11 varakta Hz. Âdem'den başlayarak son dönem Osmanlı padişahına kadar 86 madalyon biçiminde 86 minyatür yer almaktadır. Bu tür eserlere *Silsilenâme* denir.

GİRİŞ

Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası: Bu kitabın başlığındaki sözcüklerin anlamını giriş bölümünde açıklamakla işe başlıyoruz.

Önce İslâm: İlk bakışta tek tanrılı bir dinle, mitologyanın ne ilgisi olabilir, diye bir soru karşımıza çıkacaktır. Günümüzde yeryüzünde bir milyar Müslüman yaşamaktadır (1998 verilerine göre). Bunun 200 milyonu Araplardır. Ancak Müslümanların çoğunluğu Endonezya, Hindistan, Pakistan ve Malezya'da yaşar. Afrika ve Orta Asya ülkelerini de katarsak, bununla, yuvarlak olarak bir milyar rakamına ulaşılır.

İslâm, Musevîlik ve Hıristiyanlık tek tanrılı ve tek kitaplı dinler oldukları için ilk bakışta bunların mitologya ile çeliştiği söylenebilir. Ancak bu üç dinde birlik, teklik olmakla birlikte, bir de çeşitlilik vardır. Tek Tanrı, Tek Kitap ve bunun yanında Tanrı'nın buyrukları, temel ilkeleri, ibadet gibi konularda bir birlik vardır. Çeşitliliğe gelince; her ülkenin kendi kültürü, ardılı olduğu ve daha önce aynı topraklarda yaşamış olan ulusların kültürü, İslâm'a geçmeden önceki dinler gibi etkilerle İslâm, her ulusta yeni boyutlar, uygulamalar kazanır, zenginleşir. Örneğin Afrika'daki Müslüman olan halkın dini önce animizmdi. Hindistan'da ve Güneydoğu Asya'da Hinduculuk başta olmak üzere, Asya'nın bu bölgelerinde Budizm, Konfüçyüsçülük, Şintoculuk, Taoculuk gibi dinî ve felsefî akımlar görülür. İşte bu toplumlar Müslüman olduktan sonra bu inançlardan bıçakla kesilir gibi uzaklaşmamışlardır.

Bu çeşitliliğe takvim kültüründen bir örnek verelim. Haftanın çeşitli günlerine, aylara ve mevsimlere bağlı inançlar vardır. Ay takvimine göre Muharrem, yılın ilk ayıdır, 1 Muharrem ise yılbaşı. Kuzey Afrika'da, özellikle Fas'ta Muharrem, yeni yılın başlaması şenliği ile karnaval benzeri sevinç, çılgınlık dolu eğlenceli törenlerle kutlanır. Buna karşın Şiî dünyasında Muharrem ayı yas ayıdır; özellikle ilk on günü... Çünkü bu ayda Kerbelâ'da başta Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin ve onun oğulları, kardeş çocukları ve askerleri şehit edilmişlerdir. Bu yas törenleri kimi kez on günü de geçer. Ayrıca On İki İmâm'ın biri dışında her birinin şehit olduğu günlerde de yaslı törenler yapılır. Bu günlerde, İslâm'daki tek dram türü olan Ta'ziye gösterimleri düzenlenir. Bunun dışında bir çeşit hac gibi onların mezarları ziyaret edilir. Bu arada mezhepler, tasavvufun üç gelişme aşa-

masındaki sürecinin sonunda, 12. yüzyılda daha önceki birikimleriyle örgütlenme dönemine başlamışlar, bunun sonucunda da her biri kendi yöntem ve uygulama alanıyla kendi anlayışına göre İslâm'ı yorumlamışlardır. Bu da çok zengin bir çeşitliliğe yol açmıştır.

Buradan Osmanlı-İslâm bileşimine geçersek... Çok uluslu imparatorlukta bu bileşim Osmanlı'ya özgü bir kültür oluşturmuş ve geliştirmiştir. Çoğunluğu Türk ve Müslüman olan bu toplumda, bu kültürde çeşitli etkenler buluruz. Önce Türklerin Orta Asya'daki inançları, İslâm'dan önceki inançları ve uygulamaları, sonra bu topraklar üzerinde daha önce yaşamış ulusların, toplumların inançları, bunun dışında Bizans gibi çağdaş uygarlıklar. Bunların hepsinin Osmanlı-İslâm kültürüne katkısı görülür. Bunu anlamak için Evliyâ Çelebi'yi okumak bile yetecektir. Onda bu kültür içinde mitologya öğeleri çok zengindir. Bunun içine peygamberler bile girer. İslâm'da evliyâların yanı sıra, yerel ulu kişiler de vardır. Çok sayıda evliyânın yatırları, türbeleri bir çeşit tapınım yeri gibidir. Halk inancında bunların mucizeleri, kerametleri, doğaüstü güçleri ile mum dikilen, çaput bağlanan dilek yerleri, umut kapısıdır. Gene Osmanlı-İslâm kültürünün oluşumunda edebiyat ürünleri, sanat eserleri bu kültürün bakış açısını getirmektedir. Bunların örneklerine aşağıda değinilecektir.

Osmanlı'nın İslâm'a bakış açısı ayrıca *Kur'ân* yorumcuları, din bilginlerinin görüşleri ve günlük olaylara uygulanan fetvalarda da görülür.

Bu kitapta yer alan ve bu bakış açısını en iyi sergileyen Osmanlı minyatürleri bunun en somut ve belirgin göstergesidir. Bu kitap minyatür ağırlıklıdır. Konuların seçimini de minyatürler belirlemektedir. Minyatürlerin göstermediği konulara ya hiç değinilmemiş ya da dolaylı olarak değinilmiştir. Bu nedenle eski Türklerin çok zengin olan mitologyasına hemen hiç değinilmemiştir. Osmanlı minyatürlerinin konularına, kendine özgü yaklaşımlarına ve üslûplarına aşağıda kuş bakışı değinilecektir.

Mitologya

Mitologyaya gelince; burada bunun kapsamlı tanımını yapmak yer darlığı bakımından zordur. Günümüz insanının düşüncesinde mitologya, gerçeğin dışında olan her şeyi kapsar. Aydınlanma ve olguculuk (positivisme) ile mitologya değersizleşmektedir. Bunun kökeninde Hıristiyanlık vardır. Bu görüşe göre, *Tevrat*'ta ve *İncil*'de yer almayan her şey gerçek dışıdır, bir masaldır. Oysa ilkel ve geleneksel toplumlarda mitologya içeriği, tek geçerli gerçektir. Zaman öncesi salt gerçektir; burada kutsal tarih anlatılır; bir başka deyişle zaman öncesi temel bir olgu açıklanmaktadır. Ya kozmik bir durumu ya da temel bir olguyu bize anlatır; daha çok yaratılışa ilişkin bir öyküdür;

bir şeyin nasıl oluştuğunu, varolduğunu anlatır. Bu da eski toplumların varlıkbilimleridir. Eski toplumlarda kutsal gerçekler tek salt gerçektir. Önemli olan mitologyanın bu kutsallık yanıdır; çünkü tanrısal ve olağanüstü kişilerin yaratıcı eylemlerini ortaya çıkarır ve bir gerçeğin nasıl varolduğunu anlatır. Bu, ya tümel gerçek kozmos gibidir ya da bir parçadır; bir ada, bir bitki, bir ağaç, bir hanedan gibi. Yalnız bunların nasıl varolduğunu değil, ayrıca neden varolduklarını da açıklar. Bütün bu varoluşun itkisi tanrısal bir enerjidir. Mitologyanın gerçekleri varlıkbilimdir, insanoğlunun eylemlerine örnek oluşturur.

Yunanca *mithos,* söz anlamına gelir. Söylenen ya da duyulan sözdür. Ancak bunlara her zaman güven duyulmaz, çünkü sözlü gelenekte insanlar gördüklerine, duyduklarına kendilerinden bir şeyler katarlar. Bu, daha çok masal, öykü, efsane gibi anlatılır. Yunanca'da iki tür söz daha vardır. Bunlar *epos* ve *logos*'tur. Ozanlar *epos*'u süsleyerek, ölçülü bir biçimde sunarlar. Bu, şiirdir, ezgili şiirdir, destandır. Bu ikisi çoğu kez evlenir, *mithos*'ların günümüze dek yaşamasını sağlar, bir bakıma *mithos*'u ölümsüzleştirir. Yunanca'da söz anlamına bir de *logos* vardır. *Mithos* ile *epos* birbirleriyle ne denli uyum içindeyseler, *logos* bu ikisinin karşıtıdır. *Logos,* insanda düşünce, doğada yasalardır. *Logos* ile başlayan bir çığır, doğruca bilime varmıştır. Nitekim günümüzde *logos-logia* herhangi bir araştırma dalında bilgini ve bilimi belirlemekte, her bilim dalı için bu dalın sonuna konan bir ek olarak kullanılmaktadır. Ancak ne var ki *mithos*'ları sistemleştiren, inceleyen *mitologya*'ya da ek olmuştur. Giderek *mithos, epos* ve *logos* birleşmişlerdir.

Mitologyanın dört ana dalı vardır: Bunlar tanrıların nasıl oluştuklarını inceleyen *Teogoni;* evrenin nasıl yaratıldığını inceleyen *Kozmogoni;* insanın nasıl türediğini inceleyen *Antropogoni* ile bunların geleceği, yaşamın ve dünyanın nereye gideceği, ruhun ölümsüzlüğü, cehennem, cennet, ölenlerin belli bir sonda yeniden dirilişleri gibi geleceğe ilişkin konuları kapsayan *Eskatologya.* Bu kitapta en uzun kesimler bunları içerir.

Mitologyanın çok karmaşık bir örgüsü vardır. Bunun için mitologyanın bir sürü alt dalı bulunmaktadır. Bunlardan biri *Ritüel mithosu*'dur. Ritüel bir bakıma *Mithos*'un ikiz kardeşidir. Eski uygarlıkların günümüze kalan yazılı metinleri, ritüelleri anlatır. Bunlar bir eylemler dizisi olup birtakım yetkili kişilerin kesin ve kuralına uygun bir biçimde uyguladıkları eylemlerdir. Bunlar insanoğlunu çevreleyen güçlere karşı toplumun iyiliği için yapılan eylemlerdir. Bu eyleme Yunanlılar *dromenon* diyorlardı. Bunlar yalnız eylemler dizisi olmayıp sözler, ezgiler ve büyüsel sözler de içerirdi. Bunun söz yanı ise *muthos* ya da *mithos*'tur. Bu ritüellerde *mithos* bu eylemin öyküsünü sözle anlatır. Bir başka deyişle birisi simgesel söz, öteki simgesel eylemdir. Bu ikisinin birleşmesi ayrıca dramın doğuşuna yol açmıştır. Bu öylesine evrenseldir ki bugün aynı örnek üzerine Anadolu köylüsü bunun yüzlercesini günümüzde bile oynamaktadır. Ancak hemen belirtelim, bu kitapta ritüel kesimine hemen hiç değinilmemiştir.

Bir başkası ise *etiolojik mithos*'lardır. Bunlar gerçek ya da hayal ürünü bir olgunun, bir kurumun, bir adın, bir nesnenin kökeni ve nedenini açıklayan öykülerdir. Bunu Yahudi mitolojyasındaki Babil Kulesi *mithos*'u ile örnekleyebiliriz. Neden insanlar değişik dilleri konuşurlar? *Tevrat*'a göre Hz. Nûh'un torunları Tanrı'nın yanma çıkmak için bir kule yapmışlar; Tanrı, yanına gelecekleri için bundan tedirgin olmuş, bu kulenin yapımında çalışan işçilerin her birine ayrı bir dil vermiş; böylece işçilerin anlaşmalarını ve kulenin yapımını engellemiş [Tekvin XI/1-9]. Bu ayrıca Mezopotamya mitolojyasında da *Ziggurat* adıyla geçer. Bunun anlamı Tanrıdağı'dır; yedi katlıdır. Bunlardan biri de Babil Kulesi'dir. Bu yükseklikte Tanrı'ya yaklaşıp insanlarla Tanrı arasındaki bağın güçleneceğine inanmışlardır.

Etiolojik mitolojyalar hem çok eskiye uzanır, hem de çok yaygındır. Anadolu'da bir dağın, bir ırmağın nasıl oluştuğu gibisinden efsaneler çok boldur. Bu türün yaygınlığına bir örnek daha verebiliriz. Bu bizi de ilgilendiriyor. 1960 yılında oyun yazarı Güngör Dilmen'in Frigya'nın efsane kralı Midas üzerine yazdığı üçüzlemenin birinci oyunu *Midas'ın Kulakları* oynandığında merak ettim, bu konuda bir araştırma yaptım. Bir hükümdarın kulaklarının eşek kulağına dönüşmesiyle cezalandırılmasına ve utanç verici durumun gizlenmesinin, her şeye karşın başarılamamasına pek çok kültürde rastladım; örneğin Fas, İran, Hindistan gibi... Asıl ilginci, Türk kavimlerinden Kırgızların ülkesi Kırgızistan'da bunun tıpatıp benzerini buldum. Bu ayrıca tam bir köken mitosuydu, Kırgızistan'daki Isık Göl'ün oluşumunu açıklıyordu. Bu efsane özetle şöyledir: Kırgızistan'daki güçlü bir hanın bir türlü çocuğu olmaz. Yerini alacak bir oğulun özlemi içindeyken sonunda karısı bir oğlan doğurur, ancak çocuk eşek kulaklarıyla doğar. Onun adını Yeni Bey koyarlar. Sonunda babasının yerine han olur. Ancak kulaklarını hep saklar. Onu tıraş eden berberleri de, gördüklerini kimseye söylemesinler diye, öldürürler. Bu arada zeki, genç bir berber gelir ve Han'ın en güvendiği arkadaşı olur. Han onu kendine başvezir yapar. Bir gün ava çıkarlar, berberin şahini daha önce ve hızlı uçunca, berber dayanamaz kendi şahininin, eşek kulaklı Han'ınkinden daha iyi olduğunu bağırır. Yanlışını anladığında çok geçtir; ölümden kurtulmak için dağlara kaçar, ancak kenti özlediğinden gece gizlice döner. Bir gece bir kuyunun başında zalim Han'ı ve onun bunu yapmasına izin veren halkı cezalandırması için Tanrı'ya yakarır. Duası kabul olur, kuyu taşar, içinden sürekli su çıkar, tüm kent sular altında kalır, böylece buradaki Isık Göl oluşur. Ancak yukarıda eşek kulaklarının bir tanrısal cezalandırma olduğunu söylemiştik. Kırgız efsanesinde bu belirtilmez. Ne var ki bunu kolayca kestirebiliriz. Han'ın uzun süre çocuğu olmadığı halde bir gün karısının ona bir çocuk doğurması, kocasının bir çocuk sahibi olmak için dayanılmaz isteği üzerine, bu çocuğu günah işleyip evlilik dışı bir ilişki sonucu doğurmuş olmasıyla açıklanabilir.

Mitologyanın çok önemli bir alanı, kahramanları yücelten *mithos*'lardır. Destanların kahramanları doğaüstü güçleri olan kahramanlardır. Bunların kimi kurgu kişiliklerdir, kimi gerçek kişiler olup destan boyutlarına getirilmişlerdir. Mitologyada bu sonuncu için *euhemerism* denmektedir. Edebiyatımızda da bu türlü kahramanlar vardır. Aşağıda bunlarla ilgili edebiyat metinleri üzerine ayrıntılı bilgi verilecektir. Örneğin Hz. Alî, Büyük İskender ya da Zü'l-Karneyn, Hz. Muhammed'in amcası Hz. Hamza böyle destansı boyutlar verilerek yüceltilmişlerdir. Bunların içine peygamberler de karışır. Örneğin *İskendernâme*'de, *Battalnâme*'de, *Saltuknâme*'de, *Hamzanâme*'de Hz. Hızır bu kahramanların yardımına koşar. Ayrıca *Hamzanâme*'de Hz. Âdem, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, Hamza'nın yardımına koşarlar.

Kaynakçada gösterilen Lord Raglan, *The Hero* adlı, mitologya ile ilgilenenler arasında yankı uyandıran kitabında, bir destan kahramanı için 22 nitelik sayıyor. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Kahramanın annesi hükümdarlık ailesinden bir bakiredir,
2. Babası bir hükümdardır,
3. Babasıyla annesi arasında yakın bir aile bağı vardır, ancak
4. Ana rahmine düşmesi olağandışı koşullardadır ve
5. Tanrının oğlu olarak bilinir,
6. Doğumunda genellikle annesinin en yakınlarından biri (annesinin babası) onu öldürmeye kalkışır, ancak
7. Birden yokolur, ve
8. Uzak bir yerde üvey ana-babaca büyütülür.
9. Çocukluğu üzerine bilgimiz yoktur, ancak
10. Büyüyünce döner ya da kral olacağı ülkeye gider,
11. Bir kral, bir dev, bir ejderha ya da yabani bir hayvanı yenerek utkuya erişir,
12. Bu utkudan sonra bir hükümdar ailesinden bir kızla, genellikle ardılı olacağı önemli kişinin kızıyla evlenir, ve
13. Kral olur.
14. Bir süre olaysız hüküm sürer, ve
15. Yasalar koyar, ancak
16. Daha sonra ya tanrıların ya da halkının gözünden düşer,
17. Tahtından indirilir ve kentten sürülür,
18. Yazgısındaki ölümle karşılaşır,
19. Ölümü bir dağın üstünde olur
20. Çocukları varsa da onun yerini alamazlar.
21. Cesedi gömülmez.
22. Ama onun için bir ya da daha çok kutsal gömüt, yatır, türbe yapılır.

Lord Raglan bu 22 noktayı çeşitli mitolojyalardaki kahramanlara uygulamıştır; bu örnekler yanlarındaki değerlendirmelerle gösterilmiştir.

Roma ve Yunan kahramanları: Romulus (18), Herakles (17), Perseus (18), Bellerophon (16), Oidipus (21), Theseus (20), Pelops (13), Asklepios (12), Dionisos (19), Apollo (11), Zeus (15).

***Tevrat* kahramanları:** Hz. Yûsuf (12), Hz. Mûsâ (20), Hz. İlyas (Elia) (9).

Cava kahramanları: Vatu Gunung (18).

Kuzey kahramanları: Sigurd ya da Siegfried (11).

Kelt kahramanları: Llew Llawgyffes (17).

Mısır kahramanları: Nvikang (14).

İngiliz kahramanları: Kral Arthur (19), Robin Hood (13).

Bu değerlendirmede en yüksek notu Oidipus ve Hz. Mûsâ almışlardır. Lord Raglan'ın bu değerlendirmesinden esinlenerek bir yazımda ben bu ölçütleri Hz. Hüseyin'e uyguladım. Burada Hz. Hüseyin'e tarihteki kaynaklar ve hadîslerin dışında halk inancında ona verilen nitelikleri de katarak bir değerlendirme yaptım, 18 noktada Lord Raglan'ın 22 noktasına vardım. Bu yukarıdaki örneklerin çoğundan daha yüksek bir sonuçtur.

İslâm öncesi kahramanlar da, daha sonra İslâm çerçevesi içinde yerlerini bulmuşlardır. Örneğin Firdevsî'nin ünlü *Şehnâme*'sindeki Gâve, Ferîdûn, Rüstem, Siyâvûş gibi kahramanlar özellikle İran'da, İslâm'la birlikte yaşatılmış, edebiyatlarına, sanatlarına geniş ölçüde yansımıştır. Burada *Şehnâme*'nin bir minyatüründe Dev Ekvân'la savaşımında, dev önce Rüstem'i havaya kaldırır, ama daha sonra Rüstem onu öldürür. Burada Dev Ekvân'la Rüstem'i görüyoruz [TSM H. 1487]. İleride gene *Şehnâme*'den iki minyatür daha alınmıştır. Bunlardan biri Simurg'un Zâl'i babasına getirmesi, ikincisi de Ferîdûn'un ejderha ile savaşımıdır.

Kahramanların savaş araçları ve atları da olağanüstü nitelikler taşır. Örneğin Breton mitolojyasında Kral Arthur'un kılıcı *Eskalibor*, İskandinav mitolojyasındaki Sigurd'un olağanüstü kılıcı *Gram* ve olağanüstü atı, Hz. Alî'nin olağanüstü kılıcı çift çatallı *Zülfikar* ve atı *Düldül* gibi.

Mitolojya çok yaygındır. Bu zaman içinde bir yerden ötekine yayılır. Kimi de birbirleriyle etkileşmemiş kültürlerde benzeri mitolojyalar görülür. Bazen de aynı yerde, çok sınırlı bir alan içinde yüzyıllar boyunca kat kat mitolojyalar birbirlerini izlerler.

Uzun zaman dilimleri içinde aynı yerde değişik inançların katmanlaşarak bu inancı nasıl sürdürdüklerini örneklerle görelim. 1962 yılında iki kitabım yayınlanmıştı. Her ikisinin de konusu bu kitabın konularına yakınlık göstermekteydi. Bunlardan biri *Bizans Tiyatrosu* öteki ise *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* idi. Bu ikinci kitap için çeşitli değerlendirme yazıları çıkmıştı. Bir sağ görüşlü yazar bu kitaba ateş püskürüyordu yazısında. Kitabı doğru dürüst okumamıştı. Bu folklor profesörü Dionisos adını, bir de ressamın kitabın kapağına yaptığı Yunan sütununu görünce bunun Yunan mitolojyası ile

Siyâvuş'un ateşle sınavı (*Şehnâme*, TSM H. 1505).

ilgili olduğu sanısına kapılarak bana hep "Batı'ya dönük olduğum" suçlamasını yapıyordu. *Bizans Tiyatrosu* kitabına gelince, bunu yazmaya başlarken yol göstericim Bizans tarihi araştırmalarının en önde gelen bilginlerinden Lord Steven Runciman olmuş, bunun için de kitabı ona ithaf etmiştim. Kendisi Ankara'ya gelince her iki kitabı da ona verdim, ayrıca ikinci kitabın başına gelenleri ona anlattım. O da bana kendi tanık olduğu bir örneği anlattı. Eski bir tarihte Suriye'de bir kazıyla ilgiliymiş. O tarihte bir yabancı şirket bölgeye demiryolu döşüyormuş. Ancak bir yerde yolun üzerindeki bir evliyâ yatırını yıkmak gerekmiş. Müslüman köylüler buna karşı çıkmışlar. Şirket sorumluları köylülerle uzlaşmış, köylülere emeklerinin karşılığını bolca vererek bu yatırın taşlarını numaralayıp demiryolunun biraz ötesine taşımaya köylüleri razı etmişler. Kazınca Müslüman yatırının altından bir Hıristiyan aziziyle ilgili kalıntılar çıkmış. Biraz daha kazınca da çok tanrılı dinlere ait kalıntılar çıkmış. Böylece dar bir alan içinde yüzyıllar boyunca inançların aynı yerde katmanlaştığı görülmüş.

Aslında bununla ilgili olarak Anadolu'da ve Doğu Akdeniz'deki çeşitli bölgelerden sayısız örnekler verilebilir. Nitekim İstanbul'dan bir örnek alırsak, Boğaziçi'nde Yûşâ Tepesi'ndeki Yûşâ mescid, tekke ve yatırı, Runciman'ın verdiği örneğe tıpatıp uymaktadır. Burada yatanın, ileride bir alt bölümde inceleyeceğimiz *Tevrat* peygamberi Hz. Yûşâ olduğuna inananlar vardır. Ancak bu, aynı adı taşıyan bir evliyâ ya da havâri olabilir. Burası önce Zeus Sunağı idi. Bizans döneminde ise Hagios Mikael Kilisesi oldu, Osmanlılar da burayı mescit ve tekke yaptılar. Bir ara da buraya Yûşâ Aleyhisselâm Dergâhı dendi.

Aslında pek çok kilisenin câmiye, mescide çevrilmesi olayında yalnızca bina olarak değil, fakat burayla ilgili inançların, söylencelerin de birlikte el değiştirdiğini görüyoruz. Bunun sayısız örnekleri vardır. En bilinen örnek İstanbul'daki Ayasofya'dır. İstanbul'daki derken, bu yapıyı başka kentlerdeki Ayasofyalar'dan ayırmak amaçlanmıştır. Ayasofya'yla ilgili olarak gerek Bizans, gerek Osmanlı döneminden pek çok efsane vardır. Bunları burada ele almak olanaksızdır. Ancak Ayasofya'nın içindeki kimi yerler üzerine olan inançları göstermekle yetineceğiz. Başta Evliyâ Çelebi olmak üzere çeşitli kaynaklarda bunları buluyoruz. Örneğin Ayasofya'nın kıble kapısının kanatları Hz. Nûh'un gemisinin tahtalarından yapılmıştır. Buraya gelenler yolculuğa çıkacaklarsa Hz. Nûh için bir Fatihâ okurlar. Buradaki kuyu Filistin'de Samiriye'deki bir kuyunun taşından yapılmıştır. Türkler bu suyun çarpıntıya iyi geldiğine inanırlar. *Terlerdirek* adı verilen, altı bakır kaplı beyaz mermer sütun üzerine çok söylence vardır. Hıristiyanlar bu sütun ile Aziz Gregorios arasında ilinti kurarlar. Osmanlılar ise Hz. Hızır ile özdeşleştirmişlerdir. Bu sütun üzerine çok söylence bulunmaktadır. Gene bu sütunun İstanbul'un alınışından önceye uzandığı söylenir, öyle ki İslâm'ın erken olaylarıyla ilgisi üzerinedir. Örneğin sütun üzerindeki oyuğu Fatih Sultan Mehmed'e bir gösterge

olarak Hz. Hızır yapmıştır. Nitekim burası İstanbul'un Arap kuşatmasında iken Eyyûb, Seyyid Battal gibi kahramanların dua ettiği yerdi. Bu sütuna, sağaltmak amacıyla Hıristiyanlar omuzlarını sürerlerdi. Ayrıca Müslümanlar ise Hz. Hızır'ın baş parmaklarıyla açtığı deliğe parmaklarını sokarak buradaki nemi gözlerine sürerlerse bunun göz iltihaplarını iyileştireceğine inanırlardı. Hem Hıristiyanlar, hem Müslümanlar, Hz. İsâ'nın bu sütunda kamçılandığına inanırlar. Gene Ayasofya'da bulunan mermer bir taşı Evliyâ Çelebi *Magsel-i İsâ* diye adlandırır. Hz. Meryem, Hz. İsâ'nın kundak bezlerini burada yıkamıştı. Gene Evliyâ Çelebi, Ayasofya'da bulunan beşiğe benzeyen bir mermer tekneye Hz. İsâ'nın beşiği demiştir.

Mitologyanın özel alanları vardır. Örneğin ırmaklar, göller, taşlar, hayvanlar gibi; bunlar kimi kez bağımsız alanlardır, kimi kez de bir bütün içindeki öğelerdir. Aşağıda seçilmiş beş küme üzerinde örnekler verilecektir. Bunlar Dağlar, Ağaçlar, Kuyular, Kutsal Sular ve Sayılar'dır.

Dağlar

İleride "Evrenin Yaratılışı" bölümünde de dağların önemine değinilecektir. Tanrı üç dağı üç elçisiyle onurlandırmıştır: *Cûdi Dağı*'nı Hz. Nûh, *Tûri Sînâ Dağı*'nı Hz. Mûsâ, *Hırâ Dağı*'nı Hz. Muhammed ile. Bu dağlar çok kutsaldır. Hz. Nûh'un gemisi Tûfân sonunda Cûdi Dağı'nın üstünde kalmıştır [Hûd S., 44]. Tûri Seînâ ya da Tûri Seynâ'da (Sînâ Dağı) Hz. Mûsâ, Tanrı ile konuşmuş, On Buyruk'u *(Evâmir-i Âşere)* orada almıştır. Hırâ Dağı'nda ise Hz. Muhammed Tanrı'dan ilk buyruğu almıştır. Bu dağa *Cebel-i Nûr* da denir. Hz. Muhammed bu dağın üstündeki mağarada düşünceye dalarak günler geçirmiş, sonunda da Tanrı'dan ilk vahiyi almıştır.

Hz. Muhammed Hırâ Dağı'na çıktığında tanrısal sesler duyar (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1222).

Dağlar, mitologyada daha çok şu üç özellikte görülür:

1. Dağların tepesinden hava durumu yönlendirilir, yağmur yağdırılır;

2. Dağın tepesinde çileci zahitler, dervişler yaşar, bunların üzerine birçok söylence oluşur;

3. Dağların tepesinde devler yaşar. İslâm kültüründe en önemli mitologya dağı *Kaf Dağı*'dır. Düz olduğu kabul edilen ve dünyayı çevreleyen dağın varlığını pek çok kaynakta buluyoruz. Dünyanın çevresinde *Bahr-i Muhit* (Okyanus) bulunur, bu pis kokulu bir sudur. Burası kapkaranlık olup, kimse kıyısını göremez. İşte Kaf Dağı bu suyu çevreler, böylece dünyayı da sınırlar. Taberî, bu dağın çok karanlık olduğunu, onu aşmak için dört aylık bir yürüyüş gerektiğini belirtir. Bu dağın yeşil zümrütten olduğu, göğün yeşil ve maviliğinin bunun yansımasından geldiği ileri sürülmüştür. Burada beş dağ vardır. Dünyadaki öteki dağlar bunlarla birleşir. Dağın doruğunda bir kırmızı sülfür madeni bulunur, bunun altın olduğu sanılmaktadır. Geceleri pırıldar, gündüzleri duman çıkartır. Isısı öylesine yüksektir ki demiri eritebilir.

Türk mitologyasında da Kaf Dağı ya da *Karnülbakar*'ın benzerini buluruz. Bu *Demir Dağı* ya da *Ötüken Dağı*'dır. Burada *Ye'cûc ve Me'cûc* gibisinden yaratıklar bulunur.

Hz. Ali'nin mucizeleri arasında bu dağa yanındakilerle gitmesi de vardır. Yanındakilerden biri de Selmânü'l-Fârisî'dir (Selmân-ı Farisî). Gece gittiler ve iki Kaf Dağı'nın gerisindeki *Cebel Gâh* ile *Cebel Sâh*'a çıktılar. Orada yetmiş bin kent, her kentte yetmiş bin câmi buldular. Her birinde Hz. Alî ibadeti yönetiyordu. Selmânü'l-Fârisî dönüşünde Hz. Alî'nin yatağında uyuduğunu gördü. Gene Hz. Alî ile ilgili söylencelere göre Hz. Alî, ünlü kılıcı Zülfikar'ı çektiğinde Kaf Dağı titrermiş.

Kaf Dağı'nın öte yanında Ye'cûc ve Me'cûc yaşıyordu. Bunlar ayrı bir alt bölümde ele alınacaktır. Bunların dilleri törpü gibiydi, her gece dağı dilleriyle yalıyorlardı. Eğer İskender, seddini yapmamış olsaydı, bunlar çoktan Kaf Dağı'nın ötesine çıkacaklardı. Kaf Dağı'nın ötesinde çeşitli yaratıklar vardı, ancak bunların neler olduğu bilinmiyor. Kimine göre bunlar cinler ve perilerdi. Ayrıca ileride göreceğimiz gibi Simurg da burada yaşıyordu. İskender buraya gelip bir kölesini dağın tepesine gönderdiğinde, ona benzeyen bir başka köle çıktı. Böylece sürdü gitti. İskender kendisi çıkınca, öte yandan bir başka İskender çıktı.

Kaf Dağı'nın yakınında *Zulmet* denilen karanlık bir bölge vardı, burada *Âb-ı Hayât* bulunuyordu, burası garip öykülerin kaynağı olan bir yerdi. Bu batıdaydı, güneş pınara batıyordu, hiçbir aydınlık yoktu. Yer çok sıcaktı, ancak özel ayakkabılar giyerek yürünebilirdi. Hz. Hızır bu sudan içen birkaç kişiden biriydi. Hz. Hızır ayrıca buranın koruyucusuydu, onun izni olmadan kimse yaklaşamazdı. İskender bu suyu içerek ölümsüz olmak istedi. İzin alıp gitti, şişesini suyla doldurdu, karanlıkta yürüyerek buradan çıktı, şişeyi bir ağaca astı, ancak bir karga geldi, hepsini içti ve şişeyi tersine çevirdi, su ağaca aktı, karga ölümsüz olduğu gibi ağaç da hep yeşil kaldı. Ancak İskender içemedi ve ölümsüz olamadı.

Bu sudan içenler arasında Hz. Hızır ile Hz. İlyas vardı. Kimine göre bu ikisi aynıdır. Ölümsüz olmuşlar, ancak görünmemişlerdir. İnsanlar için kurtarıcı oldular. *Battalnâme*'de Kaf Dağı ayrı bir oluntudur. Seyyid Battal Gâzi, Hilâl Cadı'nın kaçırdığı oğullarını kurtarmak için Kaf Dağı'na gider, çeşitli engelleri aşarak Hilâl Cadı'ya ulaşır, onu öldürdükten sonra çocuklarını kurtarır.

Dağları, peygamberlerin mucizelerinde de buluyoruz. Örneğin ileride Hz. Muhammed ile ilgili bölümde görüleceği gibi, Hz. Muhammed karşılarına çıkan bir ejderhayı öldürmesi için iki dağa buyurmuş, iki dağ hareket edip ejderhayı aralarında sıkıştırarak öldürmüşlerdir.

Anadolu'da da kutsal dağlar bulunmaktadır. Bunlardan biri Troya Ovası'nda eski adı *İda* olan, günümüzde *Kaz Dağı* denilen dağdır. Bu dağın en yüksek doruğu *Sarıkız* Tepesi'dir. Bu tepe için Sarıkız söylencesinin çeşitlemeleri vardır. Bunlardan birine göre bir kral kızı olan Sarıkız, Selmânü'l-Farisî'nin eşidir. Hz. Alî'ye âşıktır. Bunun için Hz. Alî'nin eşi, Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma, Sarıkız'ı öldürmek üzere Kaz Dağı'na çıkar. Sarıkız burada tek başına kazlarıyla yaşamaktadır. Uzaktan bir ışık görünür. Başka dağlar da vardır. Örneğin Sivas'ta *Yıldız Dağı*'nın bir tepesine Hıristiyanlar, öteki tepesine Müslümanlar inanır. Aksaray-Niğde arasında *Hasan Dağı* da böyledir. Burada Hasan Veli adında bir ermiş üzerine inançlar yaşamaktadır. *Alî Dağı*'nın kutsallığına hem Hıristiyanlar, hem Müslümanlar inanırlar.

Ağaçlar

İslâm'da zeytin, incir, hurma ve nar kutsal ağaçlardır. *Kur'ân*'da, *Tîn*'e, *Zeytûn*'a, *Tûri Sînîn*'e ve *Beledi'l-Emîn*'e andedilerek insanın en güzel biçimde yaratıldığı söylenmektedir [Tîn S., 1-4]. Tîn incir, Zeytûn da zeytindir. Ancak yorumcular, ondan sonra iki bölge ya da dağ adı sayılmakta olduğunu belirtirler, bunlar Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed ile ilgili yerlerdir. Peygamberlerin yetiştiği bu kutsal topraklarda incir ve zeytin ağaçları da boldur. Ancak bir başka sûrede ise insanların çok meyve devşirdiklerini; hurma, üzüm bahçeleri, ayrıca Tûri Sînâ'da biten, yiyenlerin ekmeklerine katık yaptıkları yağlı zeytinleri vererek zeytin ağacının yetiştiğini bildirmektedir [Mü'minûn, S. 19-20]. Gene bir sûrede hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçelerinin sözü edilmektedir. Ayrıca gene aynı sûrede çardaklı, çardaksız üzüm bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmalar, zeytinler, narlar anlatılır [En'âm S. 99, 141].

İleride ilgili bölümde sözü edilecek ağaçlardan biri de Hz. Âdem'in cenette yasaklanan ağaçtan yediği meyve, yaşam ağacı ve göğün en uç sınırındaki *Sidretü'l-Müntehâ*'dır. Sidre ağacının yemişi nebak, Hecer'in testile-

ri gibi olup yaprakları fil kulağına benzemektedir. Sidre, lotus türünden bir ağaçtır. Bunun üzerine birtakım inançlar vardır. Örneğin cennetteki sidrenin yaprakları çoktur, her yaprakta bir kişinin adı yazılıdır. Ramazanın on beşinde ağaç sarsılır, yere düşen yapraklarda kimlerin adı yazılıysa bu kişiler o yıl öleceklerdir.

Peygamberlerin mucizelerinde de ağacı buluyoruz. Hz. Muhammed'in mucizeleri arasında sayılan kurumuş ağaçları yeşertmek, yürüyen ağaç, ağlayan ağacı onunla ilgili bölümde göreceğiz. Hz. Meryem de Hz. İsâ'yı doğururken altında bulunduğu hurma ağacı yeşermiş, meyve vermeye başlamıştır.

Hz. Muhammed halası Atike'nin bahçesindeki kurumuş hurma ağacını yeşertip tekrar yemiş verir duruma getirir. (*Siyer-i Nebî*, TSM H. 1221.)

Tek tanrılı dinler kendilerinden önceki kökleşmiş putataparlığa karşı bir savaşım veriyorlardı. Yahudîlerde tek tanrılı dinden önce *Aşera* denilen ağaç kazık vardı; Kenʿan tapınağının içine çakılmıştı. Sonra bu ağaç kişileştirilmiş, Tanrıça İştar'dan bozma *Aştoret* adını almıştır. İlk Yahudî peygamberleri bunlardan halkı vazgeçirmek için çok uğraşmışlardır. İslâm öncesinde de putlar vardı. Bunların üçü *Lât, Uzzâ* ve *Menât*'tı. Bunların adı *Kurʾân*'da da geçer [Necm S., 19-20]. Bu addaki put-tanrı üçlüğü kızlar adını taşıyordu. Tapınım yeri üç akasya ağacından birinin içindeymiş. Ona sunulan kurban kanları da bunun hemen yanında bulunan bir mağaraya akarmış. Özellikle Kureyşlilerin anaerkil düzenin bir gereği olarak taptıkları bu üçlü puta *Allah'ın Kızları* denilirmiş. Bir kaynağa göre bunun bulunduğu yer Mekke'den Tâif'e giden yol üstündeki Nahle Vâdisi'nde bulunuyormuş. *Kurʾân* bunlara kız çocuklarının kurban edilmesini, erkek çocuklarına dokunulmamasını buyurur [Necm S., 21-22]. Ancak bunların yerleri değişik kaynaklara göre değişik yerlerde verilmektedir. Bunlardan Lât beyaz, nakışlı bir taştı, kapalı bir yapı içindeydi; Uzzâ, Mekke ile Tâif arasında Nahle'de bulunan bir ağaçtı. Bunun bir örtüsü de vardı. Menât ise Mekke ile Medine arasında Müşellel denilen yerde bulunan bir kaya heykeldi. Kimine göre bunların üçü de Kâ'be içinde bulunuyordu. Üç putun adı da kadın adıydı, yukarıda belirtildiği gibi Araplar bunların Allah'ın Kızları olduğuna inanırlardı.

Eski Türk mitologyası ağaç konusunda da çok zengindir. *Manas* Destanı'nda, bundan çıkan *Er-Töştük Destanı*'nda, *Oğuz-Kağan Destanı*'nda, *Dede Korkud Hikâyeleri*'nde bu türden mitologya ağaçları çoktur. Her şeyden önce Uygurlar'da, Yakutlar'da ve Orta Asya Türkleri'nde bu ağaçların kozmogoni ve antropogoni açısından çok önemli yerleri vardır. Bir başka deyişle evrenin düzeni ve türeyişiyle ilgilidirler. Özellikle Uygur mitologyasında küçük bir adanın ortasındaki bir ağacın kovuğundan insanlar türüyordu. Oğuz-Kağan Destanı'nda Oğuz ilk karısını ağaç kovuğunda bulmuştu. Birtakım ağaçlar çok kutsal ve işlevseldi: Örneğin *Ardıç Ağacı*, *Kayın Ağacı* (bu, türeyişle ilgiliydi), *Karaçam* gibi. Ağacın şaman uygulamalarında da önemli yeri vardı. *Yaşam Ağacı* ya da *Hakan Ağacı* kavramları da gene türeyişle ilgilidir. *Demir Ağaç* ise kozmogoniyle ilgilidir. Bir inanca göre ağacın deliğinden çıkan bir kadın ilk insanı doğurmuştur. Şamanlarda bir efsaneye göre şamanların doğuşu bir kartalın bir çayırdaki bir çam, bir gürgen, bir de kayın ağacının üzerine bıraktığı yumurtalardan çıkarak olmuş.

Eski Yunan mitologyasında ağaç tanrıları ve ağaç perileri vardı. Ağaçlar tanrıların barınakları sayılırdı. Örneğin Roma'da meşe ağacı Jüpiter'in, defne Apollo'nun, zeytin ağacı Minerva'nın barındığı yerdi. Dion'un kızı Karya'yı, Dionisos ceviz ağacına dönüştürmüştür. Zeus'un kızı Helena, çoğu yerde bir ağaç tanrıçası olarak onurlanırdı. Isparta'da bu ağaç çınar ağacıdır. Irmak tanrısı Peneios'un kızı su perisi Daphne'yi, Zeus defne ağacına dönüştürmüştür. Bu da, kıza âşık olan Apollo'nun kutsal ağacıdır. Romalılar çağında ağaç tanrısı Fagus'tu, bu ağaç da kayın ağacıydı.

İskandinav mitologyasında savaş tanrıçası Odin, ilk insan çiftçi Ask'la Embla'yı iki dişbudak kütüğünden meydana getirmiştir. Odin'in annesi Bestla, ağacın iç kabuğunu veren anlamındaydı. O porsuk ağacı tanrıçasıydı. Gal mitologyasında Abellio elma ağacının tanrısıydı. Eski Mısır'da gök tanrıçası Hathor aynı zamanda hurma ve firavun inciri ağaçlarının ecesiydi. Birçok mitologyada ağaç kozmogoniyle ilgilidir. Örneğin Eski Cermenler'de Yggdrasill ağacı dünyanın sütunu sayılırdı. Sakson mitologyasında da İrminsul ağacı evrenin desteği olarak benimsenmişti. Mersin ağacının ağaç tapmımmda önemli bir yeri vardır. İzmir kentine adını veren Zmyrna ya da Myrrha adlı genç kızı tanrılar Mersin ağacına dönüştürmüşlerdir. Bunun gibi Kybele'nin sevgilisi Adonis de bu ağaçtan doğmuştur. Meşe ağacı kutsaldı ve ağaç tapmımında önemliydi. Kelt mitologyasında da bu ağaca, bu mitologyanın Zeus'u gözüyle bakılır. Eski Yunan'da ağaç tanrıları Driadlar'ın sözlük anlamı meşe demektir. Melanezyalılar'ın yaratış tanrısı Quat bir ağaç kütüğünden üç kadınla üç erkek yaratmıştır. Borneo'da Malimantan adası yerlilerinin tanrısı Mahatala'dır, bir gergedan kuş olan Mahatala'nın altın başlığı yaşam ağacıdır; ilk insan bunun budaklarından oluşur. Hint mitologyasında Ambapali adında bir kız Mankiye adlı bir ağaçtan

doğmuştur. Bir de hem bitkisel, hem hayvansal olan *Vak-Vak Ağacı* vardır; bu ağaç ilgili bölümde ele alınacaktır.

Çam ve servi ağaçlarının hep yeşil kalması onların gövdelerinde yaşam suyu olmasındandır. *Murad dehende*'nin (istek verici ağaçlar) bir ulu kişi ya da peygamber sülâlesinden birinin, bu ağaç altında gölgelendiği, namaz kıldığı, meyvesini yediği için kutsal olduğuna inanılır, daha sonra bu ağaca bezler, iplikler bağlanarak dilekte bulunulur. Büyük ağaçların içinde cinlerin bulunduğuna inanılır. Üstünde kuş yuvaları olan ağaçları kesmek yasaktır. Ağaçların içinde cin bulunduğuna, bunların sağaltım gücü olduğuna inanılır. Bursa'da 1915'te yol yapmak için bir çınar ağacının kesilmesi gerekmiş, ağaca ilk vuruşta ağaçtan kan akmış, bunun üzerine kesilmesinden vazgeçilmiştir.

Tarihî ağaçlar da vardır. Tarihî kişilerle ilgili ağaçlarda olağandışı kuvvetlerin olduğuna inanılır. Bursa'da Geyikli Baba'nın diktiği çınarla, Fâtih Sultan Mehmed'in Eyyûb Sultan'a diktiği çınarın ateş düşürücülük gibi bir sağaltım gücü vardır. Bursa'da Geyikli Baba'nın, Sultan Orhan'ın diktiği çınar ağacı Osmanlı Devleti'nin uğur ağacı olmuştur. Ulu kişilerin mezar ve türbelerindeki ağaçların belli bir gücü olduğuna inanılır. İstanbul'da Helvacı Dede Türbesi'ndeki çınar ağacının yaprakları yere düşse bile bunlar kaldırılmaz. Yukarıda adını andığımız İstanbul'daki Yûşâ mezarında bulunan defne ağacının yaprakları buraya gelenlerce tütsü olarak kullanılır.

Kuyular

Kuyuların karanlık ve derin olması, yankı yapması buraya gizemli bir hava verir. Bu nedenle burada cinlerin bulunduğuna inanılır. Kuyular üzerine mitologyada çok ilginç örnekler bulunur. Örneğin *Şehnâme*'de Zaloğlu Rüstem'in kız kardeşinin oğlu Bijen'in, Efrasiyâb'ın kızı Münije'ye âşık olduğu anlatılır. Efrasiyâb, Bijen'in ellerini ayaklarını zincirleyip bir kuyuya attırır, kuyunun ağzını da taşla kapattırır. Münije ona gizli gizli yiyecek getirir. Yedi yıl sonra dayısı Rüstem onu kuyudan kurtarır.

Kur'ân'da anılan Hârut'la Mârut [Bakara S., 102] iki melektir. Tanrı'nın, bu iki meleği, meleklerin günah işleyip işlemediklerini sınamak için seçerek Babil'e gönderdiği, orada Zühre adında bir kadına âşık olup ona tanrısal sırları söyledikleri, kadının da bu bilgiyle gökyüzüne çıktığı ve Tanrı'nın onu yıldız yaptığı, iki meleği de Babil'de bir kuyuya baş aşağı sarkıtarak cezalandırdığı anlatılır. İleride ilgili bölümde bunun *Fâlnâme*'den bir minyatürü yer almıştır [TSM H. 1703].

İleride ayrıntılarıyla ele alınacak olan Hz. Yûsuf'u, kardeşleri bir kuyuya atarlar. Oradan geçen bir kervandakilere kardeşlerini satarlar. *Kur'ân*'da

yer alan bu oluntu üzerine pek çok minyatür yapılmıştır. İleride ilgili bölümde bunlardan bir-iki örnek verilmiştir. Bu minyatürlerin kiminde Hz. Yûsuf, kuyudan çıkarılırken Cebrâil de ona yardım ederken gösterilmiştir.

Bir de *Kelile ve Dimne* öykülerinden kuyuyla ilgili bir örnek verebiliriz. Çılgın bir deveden kaçan adam sığınacak bir yer ararken kendini önüne çıkan bir kuyuya atar. Ancak kuyunun dibinde bir ejderha ağzını açmış adamın inmesini beklemektedir. Ayağını koymak istediği yerde ise dört yılan bulunmaktadır. Yukarıya baktığında tutunduğu dalları iki sıçan kemirmektedir. O sırada gördüğü petekten bal sızmaktadır. Eliyle bu baldan alıp yer, ancak bu arada aşağıdaki ejderhanın ağzına düşer. Buraya *Fâlnâme*'den aldığımız minyatür, bu sahneyi göstermektedir [TSM H. 1703].

Yedi yıl kuyuda kalan Bijen'i dayısı Rüstem kuyudan çıkarıyor. (*Şehnâme*, TSM H. 2149.)

Kuyu oluntusunu *Dede Korkud Hikâyeleri*'nde de buluyoruz. Burada Salur Kazan'ı, kâfirler bir kaledeki kuyuya atarlar, üzerine bir taş kapatıp yiyeceğini taşın üzerindeki bir delikten verirler.

Eski Türk destanlarından *Manas Destanı*'ndaki bir efsanede Er Töştük düşmanla savaşı kazanır, bir devi de öldürür. Dönerken yolda yer altından bir ses duyar, bu bir kuyudan gelen yardım sesidir. Onu kuyudan kurtarır, ancak çıkardığı şeytandır. Er Töştük oradan kaçar.

Mitolojyada kuyulara sayısız örnekler vardır. Bunlardan biri Arap yarımadasının Hadramut bölgesinde bulunmaktadır. Bu kuyuda dinsizlerin ruhlarının bulunduğuna inanılır. Bu kuyudan boğucu bir kükürt kokusu çıkar, arada bir de volkanik sesler duyulur. Bu seslerin dinsizlerin çığlıkları olduğuna inanılır. Ayrıca kuyunun yanında Peygamber Hz. Hûd'un gömülü olduğuna inanılır ve Şabân ayında mezarı ziyaret edilir. Buna benzer kükürt dumanı çıkaran bir kuyu da Ankara'nın yakınında bir Alevî köyünde bulunur. Bu kuyuya kehanet için başvurulur. Buna "Zemzem Kuyusu"da denilir.

Bir başka kehanet kuyusu Eyyûb Sultan Külliyesi'nde bulunuyor: Kısmet Kuyusu. Evliyâ Çelebi'nin Can Kuyusu diye adlandırdığı bu kuyu, iki mezarlık arasındadır. Eyyûb Sultan'ı ziyaret edenler bu kuyunun yanına gelince namaz kılıp, Hz. Yûsuf için bir Fâtiha okur, sorularını kuyuya yöneltirler. Yalnız Tanrı'nın bildiği beş konu dışında istediklerini sorarlar, kuyu bunları yanıtlar. Evliyâ Çelebi de kuyuya, dayısının nerede ve nasıl olduğunu sormuş, doğru yanıtlar almıştır. Aşağıda göreceğimiz *Câmâsbnâme*'deki Şâh-ı Mârân (Yılanların Şâhı) kuyudan geçilen yer altındaki bir sarayda oturur. Kuyuya atılanlar Şâh-ı Mârân'ın yanına götürülür.

Ortaçağ'da kuyuyla ilgili bir Hıristiyanlık söylencesi ise Patrizio'nun Kuyusu'dur. İrlandalı ermiş Patrick, dinine kimseyi inandıramayınca Hz. İsâ'dan yardım ister. Hz. İsâ da ona bir dağın yamacındaki mağarayı gösterir. Bu mağara dünyanın merkezine inen bir kuyudur. Bu kuyuya giren hem cehennemi hem cenneti göreceği gibi günahlarından da arınacaktır. Kimse bu kuyuya inmeyi göze alamamıştır, inançla girilmezse yeryüzüne dönüş yoktur. Owen adında bir şövalye kuyuya girmek ister. Burada çeşitli engeller vardır. Şeytanlar, cinler, zebanîler onu geri dönmeye zorlarlar. O ise her kez Hz. İsâ'nın yardımını ister ve bu engelleri onun yardımıyla aşar. Engellerden kurtulduğunda inancı güçlenmiştir. Sonunda cennete varır, cennet mutluluklarını tadar, en sonunda yeryüzüne iner ve inançlı bir din adamı olur.

Kuyuya atılma oluntusu *Battalnâme*'de de vardır. Seyyid Battal Gâzi'yi Ketayun'un adamları yakalayıp ölmesi için *Câh-ı Cehennem* denilen bir kuyuya bırakırlar, üzerine taşlar atarlar. Bu taşlar Battal Gâzi'ye zarar vermez. Onun yanına yılanlar gelir. Bu yılanların başı yeşil zümrüt gibidir. Adının Yemliha Şâh-ı Mârân olduğunu söyler. Uyurken yanına bir ejderha gelir. Battal Gâzi dua ile ejderhayı etkisiz kılar. Ejderha kuyudan çıkarken Battal Gâzi ejderhanın kuyruğuna sarılarak kurtulur. Bunun benzerini *Saltuknâme*'de de buluyoruz.

Kutsal Sular

Pınarlar, kutsal sular mitologyada önemli bir yer tutar. Bu suyun ortaya çıkması, kutsal bir olaya dayanır genellikle. Hastalıkları iyi ettiğine, insanları günahlarından arındırdığına, kötü etkileri yok ettiğine inanılmıştır. Yunan ve Roma mitologyası kişileştirilmiş ırmaklar, pınarlar, çeşmelerle çok çeşitlilik gösterir. *Âb-ı Hayât* yaşam suyudur. Bu su, içenlere ölümsüzlük verir. İleride ilgili bölümde görülecek bir anlatıma göre Hz. Mûsâ, Hz. Hızır'ı ararken pişmiş balık suya düşüp canlanıvermiş. Ancak asıl ikinci anlatıda Hz. Hızır ile İskender, Âb-ı Hayât'ı Kaf Dağı'nda aramışlardır. Büyük İskender, Âb-ı Hayât'ı Kaf Dağı'nda Zulmet denilen yerde arar.

Çılgın bir deveden kaçan adam sığınacak bir yer ararken kendini önüne çıkan bir kuyuya atar. Ancak kuyunun dibinde bir ejderha ağzını açmış adamın inmesini beklemektedir. Ayağını koymak istediği yerde ise dört yılan bulunmaktadır. Yukarıya baktığında tutunduğu dalları iki sıçan kemirmektedir (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Ancak İskender suya gidemez, Hz. Hızır ise gider, bu sudan içince ölümsüz olur. İskender'in suya erişememesi onu hem dünyayı, hem manevî saltanatını birleştirmek istemesindendir. Bu *İskendernâme*'de ayrıca bir bölüm olarak anlatılmıştır. Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ın adları çoğu kez birlikte geçer. Buraya aldığımız iki minyatürde Zulmet'te Âb-ı Hayât pınarının başında Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ı ölü bir balığı diriltirken görüyoruz. Bunlardan biri *Fâlnâme*'den [TSM H. 1703], öteki Farsça *Fâl-ı Kur'ân*'dandır [TSM H.. 1702]. Birincide balık suyun içindedir, ikincide ise balık peygamberlerden birinin elindedir. Fon siyah yapılmıştır, bu da oranın Zulmet olduğunu göstermektedir. Onun gerisinde aydınlık kesimde bir kral ile askerleri görülüyor, bu büyük olasılıkla Zulmet'e ve Âb-ı Hayât'a ulaşamayan İskender'dir.

Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ın, Zulmet'te Âb-ı Hayât pınarının başında ölü bir balığı diriltmeleri
yukarıda: (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).
karşı sayfada: (*Fâl-ı Kur'ân*, TSM H. 1702).

Âb-ı Hayât'ın başka adları da vardır: *Âb-ı Beka, Âb-ı Câvid, Âb-ı Câvidân, Âb-ı Hayvân, Âb-ı Hızır, Âb-ı Zindegânî, Âb-ı Zindegî, Âb-ı Hûrşid, Mâ'ü'l-hayât, Âb-ı İskender* gibi. Bu başka kültürlerin mitologyasında da vardır. Yunan mitologyasında Akhilleus'un annesi Thetis, oğlunu Styks ırmağına batırmış, böylece gövdesini silah işlemez duruma getirmiş, ama topuğundan tuttuğu için bir orasından yara alabilirmiş. Nitekim daha sonra Akhilleus bu yerinden vurularak öldürülmüş. Romalılara göre de Jüpiter sevgilisi Juventa'yı, suyunda yıkananları gençleştiren bir çeşme durumuna sokmuştur. O böylece gençlik tanrıçası olmuştur. Hint mitologyasında Soma, bitkilerden yapılan bir içkiydi, adı Haoma'dır. Ayrıca Hint mitologyasında Soma kutsal sıvı tanrısının ya da sarhoşluk tanrısının adıdır. Bu mitologyada bir de Amrita denilen yaşam ve ölümsüzlük sağlayan bir içki ya da yiyecek vardır. Soma ile eş anlamlı sayılır. Bu süt denizini çalkalayarak elde edilirdi.

Kutsal suyla ilgili olarak bir ermişin adına adanan ve genellikle kiliselerin içinde bulunan ayazmalar, Yunanca kutsal anlamına gelen *hagiasma* sözcüğünden bozmadır. Bu suların şifa dağıtıcı özellikleri olduğuna inanılır. Bunlar, adına ithaf edilmiş ermişin adıyla anılır. Yalnız İstanbul'daki ayazma sayısı 150'yi aşkındır. Ancak kimisi çeşitli nedenlerle yok olmuş ya da

kullanılamaz durumdadır. Bunlardan biri yukarıda sözünü ettiğimiz Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ın Âb-ı Hayât kaynağında balığın canlanmasıyla ilgilidir. Bu da İstanbul'da Silivrikapı dışında ki Balıklı Ayazma'dır. Bizans döneminden kalan bu ayazma ile ilgili ölü balıkların bu suda canlandığı üzerine söylenceler vardır. Bu söylencelerden dolayı 18. yüzyılda buraya Balıklı Ayazma denilmiştir. Eski adı, yaşam bağışlayan kaynak anlamına gelen *Zoodohos Piyi*'dir. Burası ile ilgili bir başka söylencede bir körün gözü açılmıştır. Kutsal sudaki balıklara örnekler pek çoktur. Bunlardan en bilineni Urfa'da İbrâhim Peygamber ve Nemrud ile ilgili bir efsaneye dayanan kut-

sal sudur. Peygamberin adına Halilürrahman Havuzu vardır, bu havuz Ayn Zeliha gölcüğüne bağlanır, Halilürrahman Havuzu'nun hemen yanında aynı adı taşıyan bir câmi vardır. Bu gölcükteki balıklar halk arasında kutsal sayılır, dokunulmaz. Bu türlü balıkların bulunduğu başka yerler de vardır: Örneğin Kastamonu yöresinde, Alanya'da, Bursa Ulu Câmi'de... Bunların kimi günümüze kalmıştır.

Peygamberlerin de balıkla ilgili mucizeleri vardır. Örneğin Hz. İsâ çocukken tuzlanmış bir balığı suya atarak canlandırmıştır. Lübnan'da, Trablusşam'da bir derviş balık kızartıyormuş, balıkların bir yanını kızartmışken bunlar Şeyh el-Bedevî'nin pınarına sıçramışlar ve canlanmışlar. Eskiden Afyonkarahisar, Şîrâz ve başka yerlerde de böyle kutsal balıklar bulunduğunu öğreniyoruz.

Sağaltıcı etkisi olan kutsal suların kaynakları sayısızdır. Bunların sırt ağrısı, karın ağrısı, çıban, kolera, öksürük, dizanteri, kulak ağrısı, yüksek ateş, baş ağrısı, sarılık, bellek kaybı, romatizma, veba, zehirlenme, uykusuzluk, yılan ısırığı, kısırlık, zayıflama, aşk sorunları, felç, doğum, göz hastalıkları, gebelik gibi sorunlara şifa verdiklerine inanılır. Ayrıca ilerideki ilgili bölümlerde görüleceği gibi peygamberlerin kaynak yaratmakta mucizeleri vardır. Hz. Eyyûb ile ilgili bölümde görüleceği gibi, çok hasta olan Hz. Eyyûb'u, yanma gelen Cebrail bir kaynak yaratıp bunun suyuyla onu dertlerinden kurtarmıştır.

İleride ilgili bölümde görülecektir, cennetin de böyle suları vardır. Bunlardan biri *Kur'ân*'da bir sûrenin, "Kevser Sûresi"nin adıdır. Sözcük anlamı bolluk ve çokluk olan *Kevser,* kimi hadîslere göre cennette bir ırmaktır, kimine göre de Hz. Muhammed'in göğe çıkışında gösterilen ona özgü bir havuzdur. Kimi hadîslerde bunun suyu baldan tatlı, sütten ak, kaymaktan yumuşak, kardan soğuk olarak tanımlanmıştır. Bunu içenler bir daha susuzluk duymazlarmış. İslâm'a bağlı kutsal suların en önemlisi, Kâ'be'deki kutsal kuyudaki *Zemzem* suyudur. Bu suyun kutsallığı İslâm öncesine uzanmaktadır. Hacc'a gidenler bu sudan içmekle kutsanırlar. Ölen kişinin ölürken ağzına Zemzem suyundan damlatılır. Ya Hz. İbrâhim ya eşi Hz. Hâcer ya da oğulları Hz. İsmail bu kuyuyu bulmuş ya da kuyuyu açmışlardır. Zemzem suyu üzerine çeşitli efsaneler de vardır. Örneğin Halep bir ara çekirge akınına uğramış, bunları durdurmak için Mekke'den Zemzem suyu getirilmiş. Evliyâ Çelebi'nin anlattığına göre Ayasofya'nın kubbesi bir depremde yıkıldığında, onarımında Hz. Hızır kireçli harç için Mekke'den kum ve Zemzem suyunun yanı sıra Hz. Muhammed'in tükürüğünün gerekli olduğunu Bizanslılara öğütlemiştir. Gene bunlarla igili olarak Kahire'de bir kuyunun yer altından Mekke'deki Zemzem kuyusuna bağlandığına inanılmaktadır. Arnavutluk'ta Kroya'da Zemzem Baba adındaki evliyâ bir kaynak yaratmıştır. Gene Zemzem Baba'nın âsası yeşeren bir ağaç olmuştur.

Kaynaklarla ilgili pek çok efsane vardır. Örneğin Salmakis Efsanesi,

Bodrum'da Bardakçı kaynağı ile ilgilidir. Eski Anadolu'nun bu efsanesine göre, buranın perisi güzel kız, toy ve utangaç bir delikanlıya âşık olmuş. O kendisinden kaçmak isteyince ona sımsıkı sarılıp onu Bardakçı kaynağının dibine çekmiş, tanrılardan onunla tek bir beden olmasını dilemiş, dileği yerine getirilmiş, böylece bir erdişi (hermafrodit) oluşmuş. Hem erkek, hem dişiliği bir bedende birleştiren bu olgu bir kaynakta doğmuştur.

Sayılar

Mitologyanın çok geniş bir alanı da sayılardır. Kimi sayılar değişik konularda sık sık yinelenir, kiminin kutsal bir yanı vardır, kiminin büyüsel bir anlamı ve işlevi bulunur, kimi de boş inançlara dayanır. Bazısı ise kutsal kitaplarda geçtiği için önem kazanır. Örneğin *Kur'ân*'da şu sayıların kaç kez geçtiği yanında gösterilmiştir. 1 (11), 2 (36), 3 (16), 4 (14), 5 (2), 6 (7), 7 (18), 20 (1), 40 (4), 50 (2), 70 (3), 100 (5), 200 (2), 300 (1), 1000 (11), 2000 (1), 3000 (1), 5000 (1), 100 000 (1).

Sümer ve Babil sayı sistemleri matematik ve astronominin başlangıcı sayılır. Eski Maya kültürü insan bedenindeki organların ve parmakların sayısı, Pisagorcuların sayılar kuramı, büyüsel sayılar, boş inançlara dayanan sayılar gibi çeşitli etkilerle giderek kökleşmiştir. Kimi sayılar özel bir önem taşırlar. Konumuzu oluşturan alan içinde iki tane önemli sayıyı aşağıda ayrıntılı olarak vereceğiz. Bunlar 7 ve 40 sayılarıdır. Bu ikisinin dışında bir-iki sayıyı daha örnek verebiliriz. Örneğin 3 sayısı üzerinde çok durulabilir. Bunlardan biri Hıristiyanlıkta *Teslis* (Baba Tanrı, Oğul İsâ ve Kutsal Ruh üçüzlemesi) gibi, Müslümanlıkta da *Musellis* Dört Halife'den üçünün (Ebûbekir, Ömer ve Osman) halifeliğini kabul edip Hz. Alî'nin halifeliğinin reddedilmesidir. Hıristiyanlıktaki üçlükte teklik başka kültürlerde de vardır. Örneğin üç görünümlü tek tanrı Trimurti, yaratıcı Brahma, tutucu Vişnu, yıkıcı, yok edici Şiva'dan oluşur. Bu arada beş, İslâm ikonografyasında el simgesi ile gösterilir. Bu, *Âl-i Abâ*'yı simgeler. Bunlar Hz. Muhammed'in abası altına girenlerdir. Bu beş kişi Hz. Muhammed, Hz. Alî, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'dir. Bu daha çok bir muskadır. Bunun bir adı *Pençe-i Âl-i Abâ*'dır. Bu duvarlara asılı bir resim olarak da yapılır. Buraya *Fâlnâme*'dan aldığımız minyatür, bu eli göstermektedir [TSM H. 1703]. Parmakların içinde yukarıdaki beş kişinin adları yazılıdır. Bu el simgesi ayrıca *Kur'ân*'a göre en kutsal iki kadının adını taşımaktadır. Bunlar Hz. Fâtıma ve Hz. Meryem'dir. İkincisi için bir de inanç oluşmuştur. Buna göre Hz. Meryem, Hz. İsâ'yı doğuracağı sırada tuttuğu dal el biçimini almıştır. Böylece birine Fâtıma'nın Eli (halk arasında Fadime Ana'nın Eli), ikincisine de Meryem Ana Eli denmiştir. Bir adı da Abbas'ın Eli'dir. Bu, Hz. Muhammed'in amcası Abbas'dır. Abbas, yeğenini

düşmanlarına karşı korumuştur. Her üçü de bir nazarlık olarak insanları her türlü kötülüklere karşı korur.

Gerçi 4, 6, 8, 9, 10, 14, 17, 70, 72 gibi sayılar üzerine de söylenecek çok şey olmakla birlikte yerimiz bütün bunlar üzerinde durmaya elverişli değildir. Ancak 12 üzerinde çok kısa durulabilir. On iki burç, on iki ay, on iki havarî gibi. Bir de on iki gün ve gece vardır. Cermen takviminde 25 Aralık'tan 6 Ocak'a kadar on iki gün boyunca şeytanların, kötücül ruhların çıkacağı gibi bir inanç vardır. Bu bizde de eskiden beri vardı, günümüzde de yaşıyor. Bu kötücül varlıklara bizde *Kara Koncaloslar* deniyordu. Eski Türk ruznâmelerinde 25 Aralık *Evvel-i Koncalos*, 6 Ocak, yani 12. gün için de *Âhir-i Koncalos* deniliyor. Günümüzde de evlerde zincirlerle gürültü edecekleri, bunların bacadan gireceklerine inanıldığı için ocakta şalgam suyu kaynatılıyor. Trabzon dolaylarında gene on iki gün süren fakat farklı olarak 7-19 Aralık günlerinde oynanan bir Kara Kancilo Oyunu vardır. Böylece bu olay bir oyunla canlandırılıyor. Bu gelenekte Hıristiyan takviminde Hz. İsâ'nın doğumu (Noel) olan 25 Aralık'tan on iki gün sonra, 6 Ocak'ta Üç Mecûsî'nin (Gaspar, Melchior, Balthassar) Hz. İsâ'yı görmek için Methlehem'e gelişlerinin kutlaması yapılır (epiphani). Aynı gün Ortodoks Kilisesi'nde Hz. İsâ'nın vaftizini simgeleyen haçın suya atılması yortusu vardır. Epiphani, Yunanca *epiphania*'dan gelir; anlamı görünme, tanrıların bedensel olarak görünmesidir. Hıristiyanlar bunu Hz. İsâ'nın Üç Müneccim'e görünmesi olarak kullanmışlardır. Aslında eski on iki gün inancının Hıristiyanlıkla nasıl kaynaştığını göstermek için şu örneğe bakabiliriz: Kimi yerlerde kötücül varlıklardan korunmak için 6 Ocak'ta evlerin kapılarına Üç Mecûsî'nin adlarının ilk harfleri yazılır. Bu arada birtakım kişiler zorlayarak *Kur'ân*'ın 19 sayısı ve onun katları üzerine kurulu olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu zorlamaya bilim dünyasında karşı çıkılmıştır. Ancak 19 sayısı Bahâîlerin kutsal sayısıdır. Öteki sayıları bir yana bırakarak aşağıda 7 ve 40 sayıları üzerinde duracağız.

Yedi çok yaygın bir sayıdır. Kutsal bir sayı olarak önemi çok büyüktür. Bunun eski Babil'de saptadıkları yedi yıldızdan doğduğuna inanılır. Arapça'da, Farsça'da ve Osmanlıca'da iki Arapça sözcükle yediye değgin birçok sözcük türetilmiştir. Bu sözcükler *heft* ve *seb'a*'dır. Bunlardan türetilen sözcükler ise şunlardır: Yedi gezegen *heft-ahter, heft-bânû, heft-âyîne, heft-ejdehâ* olarak geçer, ayrıca *seb'a-i seyyâre* de denilir. Yedi kat gök için *heft-âsmân* ya da *heft peyker;* cehennemin yedi katı *heft-peyker;* yaradılıştan kıyâmet gününe kadar geçen yedi döneme *heft-devir* denir; yedi renk anlamına *heft-elvân* ya da *heft-reng* aslında Hz. İsâ'ya gönderildiği söylenilen yedi çeşit yemektir. İnsan bedenindeki yedi organ *heft-endâm, heft-evreng* Büyük ve Küçük Ayı takım yıldızlarındaki yedi yıldızdır. Türkçe'de bunlara Yedi Kardeşler, Yedi Yârlar denilir. Ayrıca Yedi Büyükler anlamına *Heft-merdân* (bunlar Kutub, Gâve, Ahyar, Evtad, Ebdâl, Nukabâ, Nücebâ'dır); gene Yedi Büyükler

Bunun bir adı Pençe-i Âl-i Abâ'dır. Bu, duvarlara asılı bir resim olarak da yapılır. Parmakların içinde Hz. Muhammed, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in adları yazılıdır (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

anlamına *Heft-teân* da kullanılır. İleride göreceğimiz Yedi Uyurlar *(Eshâb-ı Kehf)* için de *Heft-tenân* kullanıldığı olur. Ayrıca yedi deniz için *Heft-muhit* kullanılır ki bu denizler şöyle sıralanır: Pasifik, Atlantik, Akdeniz, Karadeniz, Tabariye, Hazer, Aral. Batlamyos'a göre dünya yedi iklim (bölge ya da ülke) ayrılmıştır, bunlar: *Heft iklim* ya da *İklîmü's-seb'a*'ya bölünmüştür. Her birinin egemen gezegeni vardır: 1. İklim: Hind diyârı, egemen gezegeni Zühal; 2. İklim: Çin diyârı, egemen gezegeni Müşterî; 3. İklim: Türk diyârı, egemen gezegeni Mirrîh; 4. İklim: Horasan diyârı, egemen gezegeni Güneş; 5. İklim: Mâveraünnehir diyârı; 6. İklim: Rûm diyârı, egemen gezegeni Utarid; 7. İklim: Bulgar diyârı, egemen gezegeni Ay.

Yedi sayısına örnekleri sürdürürsek; her şeyden önce *Kitâb-ı Mukaddes*'te dünyanın yedi günde yaratıldığı belirtilir. Hz. Yûsuf, rüya yorumunda yedi besili inek ve yedi cılız ineği yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık olarak yorumlamıştı. Bektaşîlerde ve Alevîlerde *Yediler*, yedi kutsal ermiş kişidir. *Üçler, Yediler, Kırklar*'ın kimler olduğu konusunda kesinlik yoktur. Yediler için kutsallık Tanrı'nın yedi ozanıdır: Nesîmî, Hatâyî, Fuzûlî, Pir Sultan, Kul Himmet, Vîrânî, Yemînî. Yahudîlerde Tanrı'nın Hz. Mûsâ'ya bildirdiği on buyruktan birinde Yahudîlerin dinlenme günü olarak belirtilen Şabbat haftanın yedinci günü Cumaertesi, Müslümanlarda Cumadır. Bir de her yedi yılda bir nadas için tarla çalışmalarını durdurarak Şabbat yılı yaparlar.

Simyacılar yedi gezegen ile yedi maden arasında bir ilişki kurmuşlardır. Şöyle ki: Güneş=altın, Ay=gümüş, Jüpiter=kalay, Venüs=bakır, Satürn=kurşun, Mars=demir, Merkür=cıva. Ay çevrimi de yedi günlük evrelere ayrılır. Ayrıca Yedi kilise, Katoliklerde Yedi âyin, Yedi ölümcül günah vardır. Yedi kilise, Yedi melek, Yedi mühür, Yedi âfet, Dünyanın Yedi Hârikası, Yedi bilgeler de birçok kültürde karşımıza çıkar. Sümer'de Mezopotamya'nın eski yedi kentine uygarlığı getiren bu yedi bilgeydi. *Gılgamış Destanı*'nda Uruk kentinin surlarını bu yedi bilge yapmıştır. Antikçağ'da Yunanlıların da yedi bilgesi vardı. Bunlar arasında ilk düşünür Thales de bulunuyor. Hintlilerin de yedi bilge kişisi vardır. Araplarda *Muallâkatü's-seb'â* (Yedi Askı) şiirleriyle tanınan yedi şair-bilge de gene yedinin kutsallığı ile ilgilidir. Yediler Savaşı Eski Yunan'da Polyneikes'e yardım etmek için yedi kahramanın Thebai kentine karşı giriştikleri savaştır. Yahudîlerin simgesi yedi kollu şamdanı da sayabiliriz.

Destanlarda da yedi ile ilgili söylenceler vardır. Slavların Yedi Havarisi'nden biri olan Sırp keşişi Aziz Naum buna bir örnektir. Ohrid Gölü kıyısında bir hac yeri olan Sveti Naum adında bir manastır kurmuştur. Aziz Naum'a bu yöredeki Bektaşîler de inanır. *Saltuknâme* adında bu bölümün edebiyatla ilgili kesiminde sözünü edeceğimiz destanın kahramanı Sarı Saltuk üzerine bir söylencenin birkaç çeşitlemesi vardır. Sarı Saltuk ölümünden sonra yedi tabut yapılmasını istemiş. Ölünce bu yedi tabutun içinde birer ölü varmış. Bir çeşitlemeye göre bu tabutlar yedi Avrupa kentine gönderilmiş.

Bir başka çeşitlemede ise yedi tabutun dördü Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeki kentlere, üçü ise Hıristiyan Avrupa kentlerine dağılmıştır. Kırk sayısına geçmeden Sarı Saltuk üzerine bir çeşitlemeyi daha verelim. Sarı Saltuk ölümünden önce kırk tabut hazırlanmasını istemiş. Ölünce Dobruca Kralı bunların hepsine bakmış, hepsinde bir ölü yatıyormuş, ancak birinin eli oynuyormuş. Sarı Saltuk'un burada yattığını anlayarak bunu ortaya koymuş, öteki 39 tabutu bir daire yaparak ortadaki tabutu çevrelemiş. Nakşibendîler'in ermiş olarak kabul ettikleri Hasan Baba üzerine de buna benzer bir öyküleri vardır. Sultan, Hasan Baba'nın öldürülmesine karar vermiş. Ancak Hasan Baba kaçmayı başarmış, öldü sanılsın diye çoğu Rumeli'de olmak üzere yedi türbe yaptırmış. Günümüzde var mı bilmiyorum ama, Eskişehir'de Yediler diye bir türbe varmış, burada adları bilinmeyen yedi erenin tabutu bulunuyormuş.

Halk ağzında yedi sayısı yaygın olarak kullanılır. "Yedi canlı" ("dokuz canlı" da denir), "yedisinden yetmişine kadar" gibi. Bir de "yediye gitmek" vardır. Yeni evlenen kız, yedi gün sonra koca evinden baba evine ziyarete gider. Yılda birkaç kez açıp meyve veren bitkilere "yediveren" denir. Yedi ile başlayan yer adları da vardır. Örneğin Yediada, Yedi Adalar, Yediburun, Yedigöller, Yedigöz Yaylaları, Yeditepe gibi.

Kırk da önemli ve yaygın olan sayılardan biridir. Kaynağının Eski Mısır'da gözlemlenen kozmik değişimler olduğu sanılmaktadır. Ayrıca birtakım doğa olayları, örneğin meyve ve bitkilerin kırk günde oluşması, belirli tarihlerdeki yağmurların kırk gün sürmesi gibi olaylar da sıralanabilir. İslâm'da Hz. Muhammed'e kırk yaşında peygamberlik verilmiştir. Hz. Mûsâ, dağda Tanrı ile otuz gün kalmış, Tanrı buna on gün ekleyerek kırk gün yapmıştır. Mehdi de kırk yaşında ortaya çıkacak ve dünyada kırk gün kalacaktır. Âyet ve hadîslerden seçmeler hep kırk üzerinedir, "Kırk Âyet", "Kırk Hadîs" gibi. Tasavvufta Kırk Budak töreni için kırk kollu şamdan kullanılır. Hz. Muhammed'e ilk inanıp bağlananların sayısı kırktı. Arapça kırk *Erbaîn*'dir. Bunun gibi 27 Kasım'dan 5 Ocak'a kadar süren kırk gün, birtakım kötücül ruhların çoğaldığı bir dönemdir. Karakış anlamında da *Erbaîn* kullanılır. Bazı yerlerde 9 Aralık'tan 17 Ocak'a kadar olan kırk gündür. Sûfî dervişlerinin hücreye kapanarak çıkardıkları kırk günlük çilelerine de *erbaîn* denilir. İmâm Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olduğu gün Muharrem'in onuncu günüdür, kırk gün sonra Safer ayının yirmisi, şehit olmasının kırkıncı günüdür. Buna *Erbaîn-i aşûra* denilir, Şiîlerde çok özel bir gündür. Kırk sayısı değişik biçimlerde karşımıza çıkar. Halvetîler kırk gün Erbaîn orucu tutarlar. Hıristiyan perhizi de bunun gibi Paskalya'ya kadar kırk gündür. Sınai'de Bedevîler hasta olunca hamamda kırk gün yıkanırlar. Doğan çocuk için ilk kırk gün tehlikeli bir dönemdir. Bu tamamlanınca, "kırkı çıktı" denir. Anne için de kırk günlük sürenin sonunu "kırk hamamı" denen bir törenle kadınlar kendi aralarında kutlamalar

yapar. Kıyâmet gününde de göklerden çıkacak bir dumanın dünyayı kırk gün kaplayacağı, Kıyâmetin kırk yıl süreceği, Cehennem'deki akreplerin ve yılanların etkilerini kırk yıl sürdürecekleri, cehennemliklerin Cehennemi yöneten Mâlik'i çağırdıklarında, ondan kırk yıl yanıt alamayacakları gibisinden söylenceler vardır. Ayasofya'da Hz. Hızır'ın makamı diye bilinen altın topun altında Hz. Hızır'ın gelmesi için kırk sabah namaz kılınırsa, kırk birinci günde Hz. Hızır'ın görüleceğine inanılır.

Aynı top altında yukarıda değindiğimiz yedi sayısı ile ilgili bir inanç vardır. Bu top altında yedi sabah namaz kılınıp yedi tane siyah üzüm yenirse dertlerden kurtulunurmuş. Nitekim Evliyâ Çelebi'nin anlattığına göre ünlü şair Hamdullah Hamdî, çocuk yaşta bir akıl hastalığı geçiriyormuş, doktorlar çare bulamamışlar. O da Ayasofya'da yedi sabah namaz kılıp yedi tane siyah üzüm yemiş ve sağlığına kavuşmuş ve yedi ayda *Yüsuf u Züleyhâ* adlı ünlü eserini yazmış. İleride ayrı bir bölümde Hamdi'nin *Yüsuf u Züleyhâ*'sını inceleyeceğiz. Gene yedi ile ilgili olarak Ayasofya'da Makam-ı Yediler kapısı vardır. Ayasofya'da müezzinler için mahfilin güneyinde yeşimden somaki, kırk yuvarlak taşla döşenmiş Makam-ı Kırklar yeri bulunmaktadır.

Bu inançların dışında insanın kırk gün fakir kalacağı, ölünün kemiklerinin birbirinden kırk günde ayrılacağı, bir kişiye kırk gün deli denilirse delireceğine olan inançları da gösterebiliriz. Yer adlarında kırk olanların kimi birtakım inançlarla ilgilidir. Kırklareli'nin eski adı Kırk Kilise idi, 1924'te Kırklareli olarak değiştirilmiştir. Aslında bu ad burada Kırk Kilise olduğu için değil, fakat Kırk Azizin Kilisesi anlamındadır. Bunun için burada kırkın çoğul olması gerekir. Hıristiyanlar arasında bir de Kırk Şehitler vardır. Bu adı taşıyan yerler bulunmaktadır. Bu şehitler savaşçı olarak bilinen ve bir gölde ölen kırk azizin söylencesiyle ilgilidir. Kırk Şehitler'in adlarını taşıyan yerler vardır. Örneğin Bizans Dönemi'nde 590'da İstanbul'da Çemberlitaş dolaylarında yapılan Kırk Şehitler Kilisesi, gene aynı yerlerde Kırk Şehitler Sarnıcı vardı. Birincisinden hiçbir iz kalmamış, ikinciden ise birtakım kalıntılar günümüze gelmiştir. Efsane kahramanı Seyyid Battal Gazi'nin adıyla ilintili bir de Kırk Kız Dağı vardır. Bu da Kırk Prenses Manastırı efsanesiyle ilgili olmalıdır. Yer adları arasında şunları sayabiliriz: Kırk Geçit, Kırkağaç, Kırk İn, Kırk Er, Kırklar, Rize'nin güneyinde Kırklar Dağı, Çorum'un güneyinde Kırklar Dağı gibi. Kırk sayısı halk dilinde birçok atasözü ve deyimlere geçmiştir: "Kırk yılın bir günü vardır", "kırk yıl yağmur yağsa mermere geçmez", "kırk hırsız bir çıplağı soyamamış", "kırkından sonra azana çare bulunmaz", "kırkında saza başlayan kıyamette çalar", "kırk anahtarlı", "kırk anbar", "kırk deveye bir eşek", "kırk kapının ipini çalar", "kırk yıllık masal", "bir iplik çekseler kırk yama düşer", "kırk sual", "kırk kırk derken elliyi buldu", "kırk gün günahkâr, bir gün tövbekâr", "kırk yalan", "kırk kurdu bir aslan ne yapsın", "kırk yıldır patriğin eşeğini güdüyor", "kırk deveye bir eşek", "kırk serçeden

bir börek", "kırk yılın başında bir hırsızlığa çıkacak oldu, onda da ay akşamdan doğdu", "kırk yılda bir karı sözü dinlemeli", "kırk kez görmeyince taş atmaz", "kırk yılda kazandığını bir günde kaybet", "kırkı on paraya", "kırk yılda öcünü alan" vb... Bu arada Türkçe'de orta yaşlı, saçları kırlaşmış, kelli felli adam anlamına "kıranta" nitelendirmesi yapılır. Aslınca bu İtalyanca *quaranta anni* (kırk yaşında adam) sözcüğünün bozulmuş biçimidir.

Yukarıda mitologyayı kalıcı kılan ve ona ulusal kimliğini veren, onu yaşatanın edebiyat ve sanat eserleri olduğu belirtilmişti. Avrupa'da bunu ele alan, üstelik çoğu İslâm'la ortak olan konularda yığınla edebiyat ürünü, tiyatro eseri yazılmıştır. Çeşitli tablolarda, heykellerde, kabartmalarda, gravürlerde yüzyıllar boyunca bunlar işlenmiştir. İslâm'ın da peygamber olarak kabul ettiği Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Nûh, Hz. Yûnus, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb, Hz. Dâvûd, Hz. İsâ, Hz. Mûsâ, Hz. Ya'kûb, Hz. Yahyâ ve daha nicesi yüzyıllar boyunca sanat çalışmalarına konu olmuştur. Ayrıca Tûfân, Kıyâmet, Cennet, Cehennem de nice esere konu oluşturmuştur. Bunun dışında besteciler bunlarla ilgili operalar, oratoryolar yaratmışlardır. Nedense bizde günümüz şairleri, roman yazarları, besteciler, oyun yazarları, heykel ve resim sanatçıları bu evrensel konularla hiç ilgilenmemişlerdir.

Osmanlı Minyatürleri

Bu kitabın minyatür ağırlıklı olduğu belirtilmiştir. İşte burada bu sanatı kısaca tanıtmak gereğini duyduk. Aslında Osmanlı tasvir sanatı yalnızca minyatür değildir. 17. yüzyılda başlayan bir resim çığırı da Çarşı Ressamları'dır. Bunların üslûbu, çalışma yöntemleri, ele aldıkları konular ve çevreleri minyatür ressamlarından oldukça farklıdır. Minyatür ressamları daha çok saraya bağlıydılar, çoğunlukla bir yazma kitabı resimledikleri için hattatlar, kâğıdın üzerinde işlem yapanlar, altın yaldızla çerçeveleri çizenler, tezhip yapanlar, cilt sanatçıları gibi çeşitli sanatçılarla toplu olarak çalışmalarına karşın Çarşı Ressamları bir metni resimlemezler, dükkânlarında tek başına, yardımcıları ile çalışıp, dışarıdan gelen müşterilerin ısmarladıkları resimleri yaparlardı. Bundan başka tasvir yazıyla resim yapmak, cam, çini, kumaş, işleme, hah, kilim, maden üzerine kabartmalar, duvar resimleri, kutuların, kitap ciltlerinin üzerine yapılan resimler olmak üzere çok çeşitlidir. Öyle ki büyük şenliklerde tahta, şeker gibi maddelerden insanların, hayvanların ve yaratıkların üç boyutlu tasvirleri yapılıyordu. Bu arada Karagöz tasvirlerini ve Kuklaları da tasvir sanatının bir dalı olarak sayabiliriz.

Evliyâ Çelebi üç tür minyatür sanatçısı sayıyor. Gerçi bunların birbirinden ayrımı açık seçik belli olmamakla birlikte her konuda olduğu gibi burada da çok değerli bilgiler veriyor. Bunları çok kısa olarak görelim:

1. Esnâf-ı Nakkâşân-ı Cihân: Bunların çalışma yerleri Aslanhâne'nin üst katındadır. Bunlardan büyük saray nakkaşlarının sayısı yüz olup kendi evlerinde çalışırlar. Evliyâ Çelebi bunların geçit alaylarında tahtıravanlarda eserlerini sergileyerek geçtiklerini belirtmektedir;

2. Esnâf-ı Nakkâşân-ı Musavvirân: Bunlar kırk kişidir. Daha çok *Şehnâme* gibi eserlerdeki cengleri, Sam, Nerîmân, Zal, Rüstem, Efrâsîyâb, Bijen, Ferîdûn, Demirci Gâve, Dahhâk gibi kahramanları resmediyorlardı;

3. Esnâf-ı Falciyân-ı Musavvir: Bu türde bir tek sanatçı vardı. Padişahları, savaşları, peygamberleri, *Yûsuf ve Züleyhâ, Leylâ ve Mecnûn, Ferhad ve Şîrîn, Varka ve Gülşah* gibi öykülerin resimlerini müşterilerine açar, talihine hangi resim gelirse bunlarla ilgili şiir okur, yorum yapardı.

Çalgı çalan ve danseden melekler ve cinler (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Bu sonuncu türde iki sanatın karıştığını görüyoruz. Bir yanda tasvir sanatı, öte yanda sözlü anlatı sanatı. Bu, tıpkı eski Türklerde ya da İran'da rastlanan *Perdedarî* ya da *Şemâil-gerdan* gibi, resimlerin önünde hikâye anlatmak, meddahlık etmeye benzer. Evliyâ Çelebi'nin tanımladığı bu ilginç türün günümüze kalmış bir kanıtı da vardır. Bu, çağın vezirlerinden Kalender Paşa'nın I. Ahmed'e sunduğu *Fâlnâme* [TSM H. 1703] adlı 35 minyatürlü yazma eserdir. Daha çok kutsal kitaplarda geçen kişi ve olaylarla mitolojik konulara yer veren bu yazmanın öndeyişinde, bu kitaptaki bir resmi açan kişi, karşısındaki sayfayı okursa, burada yazılanların onun falı olacağı anlatılır. Bu kitapta *Fâlnâme*'den çok sayıda minyatür alınmıştır. Örneğin buraya danseden, çalgı çalan melekleri ve cinleri gösteren bir minyatür aldık.

Bu kitaba alınan minyatürlerin büyük bir çoğunluğunu –birkaçı dışında– Osmanlı üslûbunda minyatürler oluşturur. Böylece konuya görsel bakımdan Osmanlı görüş açısını getirmiş oluyoruz. Hemen söyleyelim, Osmanlı minyatürleri çok geniş ve zengin bir konu yelpazesine açılır. Çoğu kez durumu bilmeyenler İslâm'da resim yapma yasağının sözünü ederler. Oysa konuları büyük bir özgürlükle bu çok geniş yelpaze içinde seçiyorlardı. Üstelik Osmanlı padişahları sanata çok hoşgörülü davranıyorlardı. Her bakımdan

Osmanlı minyatürlerinde, Hz. Muhammed, eşi ve kızı dışında, insan yüzü tasvir edilmiştir. Çok az sayıda minyatürde insan yüzü yerine çiçek koyulmuştur. Bu sayfadaki iki minyatürde Kıyamet'teki iki olay yansıtılmaktadır (*ed-Dürrü'l- Munazzam*, BL 444).

sanatın koruyucusu, destekçisiydiler. Topkapı Sarayı yalnızca padişahın evi, yasama, yargı, yürütme toplantılarının yapıldığı yer değil, aynı zamanda bir güzel sanatlar akademisi, bir müzik konservatuarı idi. Öyle ki ufak tefek sınırlamalar dışında her konuda resim yapılıyordu. Hatta çıplak kadın, seviş-me sahneleri bile gösteriliyordu. İnsan yüzü –Hz. Muhammed, eşi ve kızı dışında– açıktı. Ancak çok az da olsa kimi sanatçılar yüz yerine bir çiçek koymuşlardır. Bundan burada iki örnek verdik [CBL 444]. Konulardaki bu

Silsilenâme'den dört sayfa:
üstte solda:
Hz. İdris melekle, Hz. Nûh ve İran hükümdarı Cemşid;
üstte sağda:
Hz. Nûh'un oğulları Ham, Yafes,
Sam ile Hz. Sâlih ve Hz. Hûd;
karşı sayfada solda:
Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman,
İskender-i Zü'l-karneyn, Hz. Zekeriyyâ,
Hz. Yahyâ ve Hz. Meryem;
karşı sayfada sağda:
Hz. Muhammed'in büyükbabası Abdülmuttalib,
hükümdar Anuşirvan,
Hz. Muhammed (yüzü peçeli), Hz. Osman,
Hz. Ömer, Hz. Ebubekir ve Hz. Ali
(*Silsilenâme*, CBL 433).

özgürlük bu kitaba alınan minyatürlerde de görülür. Hz. İsâ'yı emziren Hz. Meryem'in, Hz. Muhammed'i emziren süt annesi Halime'nin bir göğsü dışarıdadır. Peygamber olmamasına karşın peygamberlere ayrılan kesimde *Tevrat* kahramanlarından Samson'un gücüyle tapınağı yıkması da yer almıştır; ayrıca başına peygamberler gibi bir hâle konmuştur.

İngilizce yayınlanan bir minyatür kitabımda, kitap boyunca minyatürleri yedi kümede örnekleriyle incelemiştim. Aşağıda bu yedi kümeyi çok kısa olarak gösterdim:

1. Portreler: *Şibih yazmak* ya da *tasvir etmek* deniliyordu. Genellikle padişahların portreleri ve başkaca ünlü kişilerin portreleri yapılıyordu. Bu arada Hz. Âdem'den başlayarak dönemin son padişahına kadar tüm peygamberlerin ve hükümdarların portrelerini içeren *Silsilenâme* denilen, kişi-

leri madalyonlar içinde gösteren soy ağacı kitapları da bir türdür. Çeşitli kitaplık ve müzelerde bulunmaktadır. Peygamberleri, halifeleri, imamları da içerdiği için dinsel konular kümesinde de yer alabilir. Buna CBL'deki *Silsilenâme*'den dört yaprağı örnek verdik. Bunların birincisi yukarıdan aşağı Hz. İdris melekle, Hz. Nûh ve İran hükümdarı Cemşîd; ikincisi Hz. Nûh'un oğulları Ham, Yafes, Sam, Hz. Sâlih ve Hz. Hûd; üçüncüsü Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, İskender-i Zü'l-karneyn, Hz. Zekerîyyâ, Hz. Yahyâ ve Hz. Meryem; dördüncüsü ise Hz. Muhammed'in büyükbabası Abdülmuttalib; Hükümdar Anuşirvan, yüzü peçeli Hz. Muhammed, Hz. Osman, Hz. Ömer, Hz. Ebubekir, Hz. Alî'dir.

(arka sayfa) Hayvanlar ve yaratıklarla çevrili Hz. Süleyman ve Seba kraliçesi Belkıs'a yaşam suyu getirilmesi (*Hümâyûnâme*, BL. Add. 15153).

Cennet tahtına oturan Hz. Muhammed, Cebrail ve öteki meleklerle (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1222).

2. Tarih kitaplarını resimleyen minyatürler: Bunlar, padişahların seferleri, savaşları, düğünleri, fetihler, deniz savaşları, diplomatik ilişkiler gibi konuları içeren çok zengin sayıda minyatürlerdir.

3. Edebiyat ürünleri: Bunlar büyük bir sayı tutar: Mesneviler, hamseler, divanlar, şiir antolojileri gibi. Kimi de zincirleme bağımsız öykülere dayanan *Kelile ile Dimne* ve bunun Farsça'dan Türkçe'ye çevirisi *Hümâyûnnâme* de bu arada sayılabilir. Firdevsî'nin ünlü eseri *Şehnâme*'nin gerek Farsça, gerek Türkçe çevirisinin büyük yazmaları ve bunların da çok sayıda minyatürleri bulunmaktadır. Ayrıca klasik aşk hikâyelerinin minyatürlü yazmaları da vardır. Bunlardan *Yûsuf u Züleyha* burada ayrı bir bölümde incelenmiştir [CBL 428].

4. Dinsel konulara yer veren minyatürlü yazmalar: Bu kitabı en çok ilgilendiren kümelerden biridir. Burada en çok başvurulanlar Hz. Muhammed'in yaşamı üzerine beş ciltlik *Siyer-i Nebî* ve üç ayrı yerde bulunan üç cilt *Zübdetü't-Tevârih*'tir. Bu ikisine kitap boyunca sık sık değinildiği için, burada üzerinde durmuyoruz. Bunlara, gene burada ilgili bölümde ele alınan Mevlânâ'nın yaşamıyla ilgili olan *Sevâkıb-ı Menâkıb* ve Kerbelâ olayları, bunun öncesi ve sonrasını konu edinen *Maktel*'ler eklenebilir.

5. Topografya, manzara, kentler ve binalarıda gösteren çok sayıda minyatür yapılmıştır.

6. Daha çok günlük yaşamı, sıradan olaylar ve insanları gösteren minyatürler: Bunlar çoğunlukla bir metne bağlı olmadan *murakka* denilen albümlerde bulunmaktadır.

7. Minyatürlü yazmaların bir kesimi de kozmografya, coğrafya bilimleri,

solda: Güneş Seretan (Yengeç) burcuna girince ortaya çıkan, bir elinde nalın, bir elinde tas tutan üç başlı bir kadın biçiminde çizilmiş melek.

sağda: Güneş Terazi burcuna girince ortaya çıkan, bir elinde def, bir elinde sopa tutan, biri insan, öteki eşek iki başlı bir adam biçiminde melek (*Da'vetnâme*, İÜK T. 208).

Zaloğlu Rüstem'in Dev Ekvân'la savaşı
(*Şehnâme*, TSM H. 1487).

astoroloji, mekanik, tıp, farmakoloji, gizli bilimler gibi ansiklopedik niteliktedir.

Bunların içinde iki minyatürlü yazma bu kitabın ilgi alanına girmektedir. Bunlardan biri Uzun Firdevsî'nin *Da'vetnâme* adlı resimli eseridir. Resimli diyorum, çünkü burada yer alan çizimler minyatürlerden değişiktir, daha çok halk resmi niteliğindedir, özenle yapılmamış, çizginin dışına taşmıştır. Uzun Firdevsî 15. yüzyılın önemli bir yazarı ve şairidir.

Da'vetnâme üç kesime ayrılmıştır: Gök cisimleriyle ilgili kesimi ile melekler ve cinlerle ilgili kesimi. Üçüncü kesimi ise büyü ve tılsımları inceler. Özellikle ilk iki kesimi bu kitabı çok ilgilendirmektedir. Tek bir resimli yazması vardır [İÜK T. 208]. Yazmada 141 resim yer almaktadır. Minyatürlerden çok farklı olduğu için burada yalnızca iki örnek verdik. Bunlardan biri Güneş, Yengeç burcuna gelince yapılacak büyü-

Büyük bir kuşun gemisi batan bir adamı kurtarması (*Acâibü'l-Mahlûkat*, BL Add 7894).

Kanatlı ve insan başlı kediye benzer bir yaratık, geyik, kral ve Cava halkı (*Acâibü'l-Mahlûkat*, BL Or. 13935).

dür. Bir elinde nalın, ötekinde bir tas tutan üç başlı bir kadın resmidir. İkinci minyatür ise Güneş, Terazi burcuna girince yapılacak büyü için tılsımdır. Burada da bir elinde tef, öteki elinde sopa tutan iki başlı bir adam resmi vardır. Başın biri sakallı, uzun saçlı insan başı; öteki ise eşek başıdır.

Uzun Firdevsî'ye *Uzun* lâkabının verilmesinin nedeni şudur: Firdevsî, *Süleymânnâme-i Kebîr* adlı eserini 330-380 cilt olarak yazmış, II. Bayezid'e sunmuştur. Sultan bunu çok uzun bulmuş, içinden 80 cildi seçip ötekileri yaktırmıştır. Bu nedenle lâkabı "Uzun Firdevsî" olmuştur. Ancak onun bir de *Süleymannâme* adlı bir eseri vardır. Bunun içinde Hz. Süleyman'ı emrin-

de ve hizmetinde olan insan, hayvan ve cinlerle gösteren iki önemli minyatür bulunmaktadır. Bunun ikisini de bu kitapta kullandık [CBL 406].

Bu türden ikinci önemli yazma Kazvînî'nin *Acâibü'l-Mahlûkat* adlı eseridir. Bunun çok sayıda minyatürlü yazması vardır. Örneğin British Library'de üç tane, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde çok sayıda bulunmaktadır. Ayrıca başka kitaplıklarda da vardır. Bunların kimi Farsça, kimi de Türkçe'ye çevrilmiş nüshalardır. Burada gök cisimleri, astroloji,

Kara, insan başlı bir gulyabaninin devekuşuna binmesi (*Acâibü'l-Mahlûkat*, BL Or. 13935).

melekler, cinler, hayvanlar, bitkiler, yeryüzündeki ilginç yerler, kimi peygamber ve hükümdarlar, edebiyatın ünlü kahramanları ve hayvanlarla birlikte çeşitli fantastik yaratıkların minyatürleri yer almıştır. Giriş bölümünde bu önemli eserden dört örnek verildi. Bunlardan birisinde, gemisi batmış bir adamı büyük bir kuş oradan uçurup kurtarmaktadır [BL Add. 7894]. Öteki üç minyatürden biri kanatlı ve insan başlı kedi gibisinden yaratıkları göstermektedir. İkincisinde siyah, insan başlı bir gulyabani, bir devekuşuna binmiştir. Üçüncüsünde ise elinde kesik bir baş ve iki bıçak tutan yarısı at yarısı insan bir yaratık görülmektedir [BL Or. 13935].

Elinde kesik bir baş tutan insan başlı at gövdeli bir yaratık (*Acâibü'l-Mahlûkat*, BL Or. 13935).

Edebiyat ve Mitologya

Dinsel hikâyeler ve dinsel kahramanlık hikâyeleri Osmanlı edebiyatında çok sayıdadır. Bunlar *menâkıbnâme*ler, din düşmanlarıyla yapılan savaşları anlatan *gazâvâtnâme*ler gibi türlerdir. Bunların bir kesimi gerçek kişileri efsaneleştirir, bir kesimi de gerçekliği kesin olmayan kahramanlar üzerine kurulmuştur. Bunlar içinde peygamberler üzerine olanlar vardır. Örneğin *Kıssa-i Hızır ve Mûsâ;* Hz. Muhammed üzerine *Gazâvât-ı Resûlullah*; Hz. Süleyman üzerine *Süleymannâme*; Hz. Yûsuf üzerine *Kıssa-ı Yûsuf*; ayrıca onun üzerine ileride ayrı bir bölümde ele alınacak olan *Yûsuf u Züleyhâ* vardır. Hz. Alî üzerine de pek çok destan yaratılmıştır. Hz. Alî'nin cenklerini ele alan çeşitli edebî eserler, halk kitapları bulunmaktadır. Bunun bir iki örneğini verelim, *Gazâvât-ı Emîrü'l-mü'minîn Alî, Gazâvât-ı Kıssa-i Mukaffa, Kıssa-i Kahkaha,* Hz. Alî'nin Hâverân Şâhı Kubat ile cengini anlatan *Hâvernâme,* Hz. Alî'nin Salsal adlı devle cengini anlatan *Salsalnâme* gibi. Ayrıca Veysel Karanî, İbrâhim Edhem, Hz. Fâtıma, Hz. Muhammed'in oğlu İbrâhim üzerine de eserler yazılmıştır.

Bu türde eserler arasında içindeki kahramanlık ve olağanüstü fantastik olay ve öğelerle destan ağırlığındaki eserlerden örnekler vereceğiz. Bunlardan biri 16. yüzyıl şairlerinden Abdî mahlâsını kullanan Mûsâ'nın Farsça'dan uyarladığı *Câmâsbnâme*'dir. Bu eser, kahramanlarından birinin bir peygamber ve onun oğlu olması, ayrıca başı kadın bedeni yılan olanlar, Kaf Dağı, kuğuların peri kızlarına dönüşümü, Kaf Dağı'nın ötesindeki cinler ülkesi ve bunun gibi fantastik olaylarla örülmüştür. *Câmâsbnâme*'nin en bilinen oluntusu yılanların ecesi Şâh-ı Mârân'dır. En çok Türkiye'de camaltı resimlerine konu olan bu başı kadın, bedeni yılan olağanüstü yaratığın benzeri ileride mitologya yaratıklarıyla ilgili bölümde yer almıştır. *Câmâsbnâme, Binbir Gece Masalları*'nın "Câmâsb'ın (Hasib) Serüvenleri"nden alınmıştır. Bu da iki ayrı olaylar dizisinden oluşmuştur: "Bulkiye'nin Serüvenleri" ve "Cihânşâh'ın Serüvenleri". Ancak iki öykünün arasında ufak tefek ayrımlar bulunur. Olaylar Keyhüsrev döneminde İran'da geçer. İlk oluntunun kahramanı Peygamber Hz. Danyal'dır. Tüm hastalıklara, bu arada ölüme bile çözüm bulan ilaçların yazılı olduğu bir kitap ele geçirmiştir. Ölüme çare olan ilacı yapmak için gerekli otlar Amu Derya Nehri'nin öteki kıyısındaki dağdadır. Bunu bulmaya karar verir. Tanrı ölümsüzlüğü bulmasına engel olması için Cebrâil'i gönderir. Dar bir köprü üzerinde karşılaşırlar. Cebrâil insan kılığında olduğundan Hz. Danyal onu tanımaz. Cebrâil kendinin nerede olduğunu sorması üzerine şaşırarak elindeki kitabı çıkarıp bakmak isteyince Cebrâil onun elinden kitabı alır, nehre atar. Hz. Danyal umutsuz ve üzüntüyle evine döner. Ölüm döşeğinde, doğacak çocuğu için bu kitabı bulmasını vasiyet eder. Oğlu Câmâsb'ı (*Binbir Gece Masalları*'nda adı Hasib Kerîmüddîn'dir) birtakım oduncular bir kuyunun dibinde ölmek üzere bırakmışlardır. Câmâsb bir geçit bulur ve birçok iskemlenin bulunduğu bir mağaraya gelir. Burada uyur, uyandığında yılanların ecesi Şâh-ı Mârân'ı görür. Aslında metinde bunun erkek mi, kadın mı olduğu belirtilmemiştir. *Binbir Gece Masalları*'nda ise adı Meliketü'l-Hayât'tır. Bu yılanların hükümdarıdır. Çok güzel bir insan yüzü vardır, bedeni ise yılandır. Câmâsb'ı orada alıkoymak için iki uzun öykü anlatır. Bunlar metnin önemli bir kesimini kapsar. Bu iki öykünün bittiği yerden Câmâsb ile ilgili son bölüme geçersek, Şah-ı Mârân, Câmâsb'ı bırakmak istemez, gitmesi onun sonu olacaktır. Sonunda izin verir, ancak hiçbir hamama gitmemesini söyler. Aradan yedi yıl geçtikten sonra Câmâsb yeryüzüne çıkar. Sonunda kimliği anlaşılır ve Şah-ı Mârân'ın bulunduğu yeri açıklamak zorunda kalır. Büyücü olan vezir, Keyhüsrev'in ölümcül hastalığına tek çarenin Şâh-ı Mârân'ın eti olduğunu bilmektedir. Ne olacağını bilen Şah-ı Mârân, Câmâsb'a etin piştiği kap geldiği zaman vezirin ondan kabın üstündeki köpüklü tabakayı isteyeceğini söyler, Câmâsb bunun tam tersini yapmalıdır. Câmâsb önce alt tabakayı içince evrenin tüm varlıklarını görür ve birden bütün bilimlerle ilgili her şeyi öğrenir. Vezir ise alt tabaka sanıp üstünü içer ve hemen ölür. Keyhüsrev

de doğru kesimi içtiği için iyileşir, Câmâsb'ı kendine vezir yapar, Câmâsb'ın annesinden, babasının bıraktığı kitaptan kalan birkaç yaprağı alıp Câmâsb'a verir.

Câmâsbnâme'nin içine giren iki uzun öyküden biri de şudur: Bulkiye (*Binbir Gece Masalları*'ndan adı Bulûkiye) adında bilgin ve sofu bir Yahudi, Hz. Muhammed'e hayranlık duymaktadır, onun üzerine bilgi toplamak üzere çıktığı yolculuk sırasında karşılaştığı olağanüstü olayları anlatır. İkinci olaylar dizisi ise şöyledir: Kâbil Kralı'nın oğlu olan ve avlanırken yolunu kaybeden Cihân Şâh'ın (*Binbir Gece Masalları*'nda Cân Şâh) bilinmez yerlerdeki olağanüstü olaylarla dolu serüvenleri anlatılır. Bulkiye ile Cihân Şâh bir yerde karşılaşıp birbirlerine bu serüvenlerini anlatırlar. Hz. Hızır ona gözlerini kapattırır, gözlerini açınca kendini Mısır'daki evinde bulur.

İlginç olan Mûsa Abdî'nin bu eserinin on minyatürlü bir yazmasının bulunmasıdır [BL Add. 24962]. Burada ilk minyatür Hz. Danyal'ın nehrin üstündeki köprüde Cebrâil ile karşılaşmasını, Cebrâil'in kitabı Hz. Danyal'dan alıp nehre atmasını göstermektedir. İkinci minyatür ise Câmâsb'ı Şâh-ı Mârân'ın karşısında göstermektedir. Burada yüzleri kadın, bedenleri yılan ve ejderha olan kadınlar vardır. Başında altın tacı olan Şâh-ı Mârân'ın yüzü de insan yüzüdür.

Bu kitabın konularını ilgilendiren bir başka zincirleme öykü ise *İskendernâme*'dir. Bunu çeşitli şairler işlemişlerdir. Adı kimi kez *Sedd-i İskenderî* olarak kullanıldığı gibi, mensur olanları da vardır. Bunlarda da ya *İskendernâme* ya da *Kıssa-i İskender* adının kullanıldığını görüyoruz. Bunların içinden seçtiğimiz *İskendernâme*, 14. yüzyıl şairlerinden Ahmedî'ninkidir. Bu hem çok kapsamlı, güzel yazılmış bir eserdir, hem de onun *İskendernâme*'sinin üç minyatürlü yazmasını biliyoruz. Bunlardan biri 20 minyatürlüdür [BN Colbert 4187], ikincisi 17 minyatürlüdür [TSM H. 679]. Minyatürlü üçüncü yazma ise Venedik Biblioteca Marciana'dadır [Or XC=57/56]. Yalnız bu üçüncünün minyatürleri Şîrâz üslubundadır. Eserin kahramanı İskender ya da Zü'l-Karneyn üzerine ilgili bölümde bilgi verilmiştir.

Eser, İran Kralı Dârâ'nın (Keykubad) Rûm'u (Anadolu'yu) ele geçirmesi, bölgeyi buranın soyluları arasında bölüştürmesi ve Yunan'ı da bunlardan Faylakus'a (Philip) vererek onun kızıyla evlendikten sonra karısını orada bırakıp ülkesine, başkent Medâîn'e dönmesiyle başlar. Dârâ öldüğünde yerine oğlu Dârâb geçmiştir. Bu arada arkada bıraktığı karısı doğurur; Faylakus'un bir torunu olur. Yıldıza bakıcılar onun geleceğinin çok parlak olduğunu bildirirler. Eflâtun (Platon) ve Bukrat (Hipokrates) onun adını İskender, ikinci adını da Zü'l-Karneyn koyarlar. Bu ikinci adın anlamı "İki Boynuzlu"dur. Çünkü hem Batı'yı, hem Doğu'yu fethedecektir. Ayrıca Eflâtun, Bukrat, Aristo (Aristoteles) ve Sokrat (Sokrates) onun eğitimini yüklenirler. İskender büyükbabasının ölümünden sonra tahta geçer. Bundan sonra İskender'in serüvenleri başlar. Önce Dârâb'la savaşıp onu yenilgiye uğra-

Kaf Dağı'nda Zü'l-karneyn (İskender) Yaşam Suyu'na (Âb-ı Hayât) erişemez (tepede), Hz. Hızır ise ölümsüzlük pınarına erişir ve altın tasını suyla doldurur (*Hamse,* Nizâmi, BL Or. 13948).

tır. İran kralı olur. Buradan Hindistan'a yönelir. Hint kralı onunla dostluk bağı kurar ve ona dört armağan verir: Gökcisimlerini ve onların etkilerini bilen bilge danışmanını, ölümün ve her hastalığın çözümünü bilen hekimini, ne kadar içilirse gene tükenmeyen içki kupasını ve eşsiz güzellikteki kızını. İskender buradan bir başka Hint Kralı, Fûr'e saldırır. Onu yenerken ordusuna içi yanıcı maddelerle dolu yapay filler yaptırır. Böylece İskender, Hindistan'ın egemen hükümdarı olur. Buradan merak ettiği Çin Denizi'ndeki adalara gider. İlk gittiği adada insan biçiminde, fakat kanatları olan yaratıkların, ejderha büyüklüğünde çok sayıda yılanın bulunduğu bir dağ ve her türlü dili öğrenebilen bir papağan gördüler. İkinci ada Vak-Vak Adası'dır. Burada altı bin kadından oluşan bir ordusu bulunan bir kraliçe vardır. Buraya Vak-Vak Adası denmesinin nedeni, buradaki ağaçların meyvelerinin "Vak! Vak!" diye bir ses çıkarmasındandır. Başka bir adada köpek başlı yaratıklar, yılan bedenli fil başlı balık, bir de gündüz denizde yüzen gece uçan bir yaratık vardır. İskender bu adanın iklimini çok beğenir; burada kurduğu kentin adını Serendib koyar. İskender, Ejderha (Tinnîn) Adası'nda çok büyük bir ejderha ile karşılaşır. Ejderhanın her gece yediği iki öküzün derisinin içine yanıcı maddeler doldurur. Ejderha bunları yiyince yanıp yok olur. Bir başka adada bir çeşme vardır, bir kuyuya akan bu çeşmeden damlayan sular gece siyah, gündüz beyaz taşlara dönüşür. Burada bir de Elmaslar Vadisi vardır. Zehirli yılanlar yüzünden kimse, ejderhalar bile vadiye giremiyormuş. İskender buradaki elmasları ele geçirmek için bin tane kartal yakalamış; bunlar iki gün aç bırakılmış; sonra vadiye et parçaları atılmış; kartallar salıverilince bunlar etleri yutarken oradaki elmasları da birlikte yutmuşlar; kartalları izleyip elmasları bulmuşlar. Bir başka adada köpek başlı, insan bedenli kişilerin saldırısına uğrayan İskender hepsini yenik düşürmüş.

İskender daha sonra Çin'e yönelmiş, burada kral, İskender'i görkemli bir biçimde karşılayıp ağırlamış. İskender bunun üzerine daha da doğuya gitmeye karar vermiş. Burada renkten renge giren, geceleri de ayna gibi olan bir taş olduğunu öğrenmiş. Çin'de ve Rusya'da bulunan bu taşla cinleri, yaban hayvanlarını ve yılanları denetlemek olasıymış. İskender buradan Kaşmir'den geçerek Türkeli'ne gelmiş. Burada bir Türk başkanım dövüşte yenik düşürmüş. Yeni harikalar aramaya koyulmuş. Dev maymunlar ve tek boynuzlu tavşanlara rastlamış. Tagarûn denilen ülkede ise insanların kiminin başı kurt, kiminin yüzü fil ya da köpek gibiymiş.

Bir başka ülkede ise çok çekingen, zayıf insanlar yaşıyormuş. Ye'cûc ve Me'cûc adlı iki kabileden korkarlarmış bu insanlar. Bunların akınına karşı İskender'den yardım istemişler. İskender maden eriterek büyük bir sed yapmış. Ye'cûc ve Me'cûc'un bu sedle yolunu kestikten sonra Hazer Rusları'nın karşısına çıkmış, onları da yenmiş. Buradan Mâzenderân'a gelmiş. Buradaki devleri bir savaşımda yenip, Horasan'a, oradan da Mısır'a geçmiş, ehramları

ve başka harikaları görmüş. Bulduğu bir kente adını vererek İskenderiye'yi başkent yapmış. Bir sütun dikmiş, bunun üzerine *gîti-nümâ* adında bir cam koymuş, bundan dünyada olup biten bütün kötülükler ve iyilikler görünüyormuş. Tılsım niteliğinde iki sütun daha dikmiş. Bunların birinin tepesinde bir insan heykeli varmış, kente saldıran düşman olursa onların geldiği yöne dönebiliyor ve yönü belirliyormuş. Öteki sütunun görevi ise yılan gibi sokucu hayvanları kentten uzaklaştırmakmış.

Magrib Kraliçesi Keyzâfa, İskender'i duymuştu. Bir ressamını Mısır'a gönderdi. Ressam, haberi olmadan İskender'in bir resmini yaptı. İskender de Keyzâfa'nın gücünü ve görkemini duymuştu, ona haber gönderip kendisine boyun eğmesini istedi. Kraliçe kabul etmeyince İskender ordusu ile oraya yürüdü. Bir kentte Keyzâfa'nın kentin kralı ile evli olan oğlu Kenderûş'u ve karısını esir aldı. Kral gibi gözükmesi için veziriyle yer değiştirdi, sıradan bir soylu gibi giyindi. Kraliçe'nin oğluyla gelini idam edilmek üzere giderlerken onları kurtarıp özgür kıldı. Sonra onlarla birlikte Keyzâfa'nın sarayına bir elçi gibi gitti. Ancak Kraliçe, İskender'i resminden tanıdı ve zaten İskender'e karşı durmak niyetinde olmadığını açıkladı. Rûm ülkesini ele geçirmek isteyen İskender denizden kanallar kazdırdı, ancak suların altında kalan kent, Kraliçe ve halkı yok oldular. Bu olayı duyan öteki krallar korktular ve hepsi İskender'e boyun eğdiler.

Ancak İskender tüm dünyayı ele geçirmek istiyordu. Gemisiyle denizlere açıldı. Yolda bir gemiye rastladılar. Gemide dilleri hiçbir dile benzemeyen insanlar vardı. Bunların Rûmî dili konuştuklarını öğrendi. Bağdat ve Kâ'be'ye gitmeye karar verdi. Yolunda bir saray gördü, kapısı tılsımla korunmasına karşın İskender'e açıldı. İçeride altın ve fildişinden bir taht üzerinde bir ceset oturmaktaydı. Yanındaki levhada bunun Doğu'yu ve Batı'yı fethetmiş, 1200 yıl yaşamış Kral Âd olduğu, ancak ölüm gelince kimsenin kendisini kurtaramadığı yazılıydı. İskender buradan Mekke'ye gidip hac görevini yerine getirdi. Mısır'a dönünce büyük bir refah ve görkemle yaşadı. Ancak dorukta olanların buradan ineceklerini düşünerek gönlü acıyla doldu. Bir bilge kişi İskender'e Doğu'nun en uzak yerinde bir çeşme olduğunu, bunun suyundan içenin ölümsüz olacağını, ancak buraya gitmenin çok çetin olduğunu söyler. İskender, oğlunu yerine bırakarak yanına Hz. Hızır'ı alır ve ordusuyla Uzakdoğu'ya yola çıkar. Yolu üzerinde Brahmanların kentine gelir, burada oruç tutan çıplak dervişler ve kubbeli bir bina görür. Buraya girince yakut bir taht üzerinde bir ölü görür. Onun yanındaki levhadan onun da İskender olduğunu, bir adının da Zü'l-Karneyn olduğunu, 2500 yıl önce kral olarak hüküm sürdüğünü, Batı'yı ve Doğu'yu fethettiğini, sonra ölümsüzlük suyunu içmek için yolculuğa çıktığını öğrenir. İskender ve Hz. Hızır yine yollara düşerler; yaban domuzları, yılanlar ve kaplanlar olan bir ormandan geçerek Cadıların Ülkesi'ne gelirler. Buradakiler onlara sihirli ateş atarlar, ancak Hz. Hızır'ın Tanrı'ya yakarışı ile büyük bir yağmur yağar ve bu

ateşi söndürür. Bir ay daha gittikten sonra Şâd-Kâm adlı bir kente gelirler. Buranın halkı tümden kadındır. Halkın kraliçesi onları iyi karşılar, ölümsüzlük suyunun nerede olduğunu anlatır. Onlara verdiği kılavuz kadınlarla karanlıklara doğru giderler. Bu arada korkunç bir kasırga çıkar, ordunun yarısı yok olur. Öteki yarısı da tam bir şaşkınlık içindedir. İskender durumu kavrayınca bu suya erişemeyeceğini anlar. Ordusunun kalan kısmı ile karanlık bölgeden aydınlığa çıkarlar. Hz. Hızır ise kasırga ile ötekilerden ayrı düşer; ölümsüzlük suyunu kolayca bulur ve içerek ölümsüz olur. Bir daha da İskender'i görmez.

İskender dönüşünde bir büyük ağacın altında uyurken ağacın ses verdiğini duyar. Ağaç ona dünyayı fethetmek tutkusunu sürdürmemesini, sonunun yakın olduğunu, artık gelecek için hazırlık yapmasını öğütler. Buna çok üzülen İskender hastalanır ve ordusu ile İran'a yönelir. İskender'in hastalığı ağırlaşır, yolda annesine bir mektup yazar. Şehr-rûz'da ölür. İskenderiye'ye götürülüp burada toprağa verilir. Onun yerini alacak oğlu İskenderus bunu kabul etmez, kendini ibadete ve zâhitliğe verir.

Ahmedî'nin *İskendernâme*'si üzerine bu kadar uzun ve ayrıntılı durmamızın nedeni bu efsaneler kümesindeki birçok öğenin ve kişinin bu kitabın çeşitli yerlerinde ele alınmasıdır. Özellikle Kazvînî'nin ünlü *Acâibü'l-Mahlûkat*'ı türünden kitaplarda rastlanan mitologya yaratıklarını ayrı bir bölümde ele alacağız. Bu arada eserde –ayrıca *Binbir Gece Masalları*'nda da bulunan– Vak Vak Ağacı, bütün dünyada olup bitenleri gösteren ayna, büyük yılanlar gibi öğeleri buluyoruz. Fakat en önemli iki konu olan İskender'in Ye'cûc ve Me'cûc'a karşı bir sed yapması ve Hz. Hızır ile ölümsüzlük suyunu bulmak için Karanlıklar Ülkesi'ne (Zulmet) gitmesi bu kitapta birkaç yerde ele alınmıştır.

Bu açıdan, bu kez İslâm ülküsü adına savaşan bir kahramanın olağanüstü kahramanlıklarını, doğa dışı ve fantastik boyutlarda anlatan iki önemli destandan biri *Battâlnâme* öteki ise *Saltuknâme*'dir. Bunlar başka destanlarla benzerlik gösterir, örneğin *Danişmendnâme, Ebu-Müslimnâme, Hamzanâme* gibi. Burada ilk ikisine ve *Hamzanâme*'ye kısaca değineceğiz. Bunlar değişik yerlerde, kimi kez fantastik bir dünya içinde doğaüstü gücü ile Allah'ın yanında, İslâm için savaşan kahramanların destanlarıdır. Bu kitapta ele alınan pek çok konuyu da içerir. Böylece yiğitlikle dine de ağırlık verir. Özellikle *Battâlnâme* ve *Saltuknâme*'de kahramanlar, gittiği yerleri hem Türkleştirmekte, hem İslâmlaştırmaktadır. Bunlar, eski Türk destanlarındaki Alp-Eren tipi kahramanlar gibidir. Burada bu özelliklerinin yanı sıra gâzi olarak İslâm ülküsü için savaşırlar. Gerek Türk-İslâm destanı niteliğinde olan bu iki destanla, gerek *Hamzanâme* ve yukarıda ele aldığımız *Câmâsbnâme* ve *İskendernâme,* mitologya bakımından çok zengin metinlerdir. İlgili yerlerde zaman zaman buradaki öğelerden örnekler verilmiştir.

İslâm'ın Hıristiyan Bizans'a karşı vermiş olduğu savaşımlar Seyyid Battal Gâzi'nin kişiliğinde destanlaştırılmıştır. *Battâlnâme* zincirleme olaylarla

gelişir. Seyyid Battal Gâzi'nin tarihî kişiliği kesin değildir. Emevî ordusunda görevlidir. Emevî komutanı Mesleme ile Bizans'ı kuşatmış, buralarda da çeşitli seferlere katılmıştır. 8. yüzyıldaki bu savaşlardan sonra Afyonkarahisar yakınında bulunan bugünkü Seyitgazi ilçesinde (Eskişehir'e bağlı) yaptığı bir savaşta şehit düşmüştür. Nitekim bu nedenle bu yere sonradan Seyitgazi adı verilmiştir. Asıl önemli olan onun efsanevî kişiliğidir. Sonradan Bektaşî ve Alevîlerce de kutsal bir mekân olan, eski bir manastır üzerine kurulan Seyyit Battal Gâzî Dergâhı ile onun adı dinsel bir önem de kazanmıştır.

Seyitgazi'deki dergâhta bulunan kabri 8,5 metre boyundadır. *Battalnâme*'nin çeşitli kitaplıklarda gerek mensur, gerek manzum pek çok yazması vardır. Ayrıca biri resimli birkaç taş baskısı olduğu gibi yakın zamanlarda romanlaştırılmış yeni baskıları da yapılmıştır. Adında hem seyyidlik vardır (peygamber soyundan), hem de İslâm için savaşan bir gâzidir.

Destan çok değişik yerlerde geçer. Malatya'da Kayzer'in orduları ile savaşır. İstanbul'a gider, Sünbat'ın kalesine saldırır; Kale-i Muşturan'ı ele geçirir, Cadı Beyzâ'yı yener ve onu Müslüman yapar. İlyun adında bir kâfirin ülkesine gidip onu da yener. Firdevs, Kaytur, Bahtiyar, Şameseb ve Sercayil, Kilabad, Tariyun, Kara Dev; Hindistan'da Keyatun, Kayser, Esatur, Cadı Harus, Felekkırat, Babek adındaki sahte peygamber, Kayser Kenatur gibi kişilerle savaşır; ya onları öldürür ya da Müslüman yapar. Rûm dünyasının başında hükümdarlar, İslâm'ın başında da halife vardır. Bunlar çeşitli adlarla destandaki yerlerini alırlar. Ancak kahramanlıklarının yanı sıra ilginç olan destanın fantastik yönüdür. Kılık, kişilik değiştirmeler, fantastik yaratıklar, mucizeler gibi... Bir yerde Hz. İlyas ile Hz. Hızır'ın yardımıyla bir ölüyü dirilten Battal, kendisi ölecekken Hz. Hızır'ın yardımıyla kurtulur, masal ülkelerine gider.

Saltuknâme'ye gelince; bu eser, Sarı Saltık Dede (Gâzi) üzerinedir. Gerçek kişiliği ve tarihteki yeri üzerine çok az bilgi vardır. Kaynaklar çok çeşitlidir, ancak kimi birbiriyle çelişkilidir, kimi de onun daha çok efsane yanını vurgulamaktadır. Evliyâ Çelebi'de, *Oğuznâme*'de adı geçer. Bizans azizlerine karıştırıldığı da olmuştur. Bir Türk dervişi, bir Bektaşî velîsi, Hacı Bektaş'ın çağdaşıdır. Birçok derviş gibi Buhârâlıdır. Dobruca'da Baba Dağı dolaylarında on bin, on iki bin kadar Türkmen'i yönetiyordu. Hacı Bektaş'ın *Vilâyetnâme*'sinde ona da yer verilmiştir. *Saltuknâme*'nin üç yazması, bir de kısa yazmaları vardır. Araştırmacıların en güvendiği yazma, 15. yüzyılda, Sarı Saltık üzerine Cem Sultan'ın ısmarlaması üzerine tüm efsaneleri, söylenceleri toplayan Ebu'l-Hayr-i Rûmî'nindir. Bu nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir, 618 varaktır [TSM H. 1612]. Bu yazmanın tıpkıbasımı yapılmış ve metni de günümüz alfabesiyle yayımlanmıştır. Öteki yazmalar büyük bir olasılıkla bundan alınarak yazılmıştır.

Şimdi kısaca bu destanın içeriğini görelim. Önceki adı Şerif Hızır'dır. Çok iyi bir bilim adamı olarak yetişir, birçok dil öğrenir. Rûm beylerinin

oluşturduğu Haçlı Ordusu'na karşı savaşa girişir, Selçuklu Sultanı'nın yönettiği Müslüman Ordusu, Haçlı Ordusu'nu yener. Bu savaşta kendini kanıtladıktan sonra Sarı Saltık adıyla dünyanın dört bir yanına seferler düzenler, birçok olağanüstü olay başarır. Önce Rûmeli Seferi'ne çıkar. Kaf Dağı'na, Habeşistan'a, Hindistan'a, Türkistan'a, yeniden Rûmeli'ye sefer yapar, kuyuya atıldıktan sonra Şâh-ı Mârân ülkesine gelir. Endülüs'le başlayıp çeşitli Avrupa kentlerine gider. Kuzey Afrika ülkelerine yolculuk yapar, buradan Mısır'a gelir, Nirkap Dağı'na, Bosna'ya ve daha birçok yere gider. *Saltuknâme*'nin olayları, kahramanları ve motifleri, *Battâlnâme, Hamzanâme, Şehnâme* ve Hz. Alî üzerine destanlarla büyük benzerlik gösterir. Gerek *Battâlnâme*, gerek *Saltuknâme* üzerine minyatür yoktur, yalnız Nev'îzâde Atâyî'nin *Hamse*'sinin minyatürlü yazmasında yan yana iki minyatürde Sarı Saltık'ın tekkesine saldıran eşkiyalara karşı Şeyh Baba'nın savaşı gösterilmektedir [TSM R. 816].

Hamzanâme'ye gelince, bu destan İslâm ülkeleri arasında en yaygını, en kapsamlısıdır. İran, Türkiye, Hindistan, Endonezya, Malezya ve birçok Arap ülkesinde bilinir. Bu destanın kapsamı üzerine bir fikir vermek üzere; Evliyâ Çelebi meddahları anlatırken, *Hamzanâme* altmış ciltken, meddahların bunu üç yüz altmış cilde çıkardıklarını belirtir. Türk yazma kitaplıklarında çeşitli ciltleri dağılmış olarak pek çok *Hamzanâme* yazması vardır. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 69 cilt vardır. Ancak kimi ciltler yoktur, kimi cildin ise birkaç yazması vardır. Hz. Muhammed'in amcası olan Hz. Hamza, *Hamzanâme*'de efsanevî bir kişiliğe bürünmüştür. En erken *Hamzanâme* Hint-Türk İmparatorluğu hükümdarı Ekber Şâh için hazırlanmış minyatürlü bir yazmadır. Burada 360 minyatür yer almıştır. İlginç olan yalnız bunun edebî metin olması değildir; *Hamzanâme* oluntuları Endonezya ve Malezya'da bir dram türüne yol açmıştır: *Menak* oyunları. Bunlar, bu tür oyunları sergilemekte ustalaşmış oyuncularca oynanan Emir Hamza'nın baş kahramanı olduğu oyunlardır. Bunun gibi *İskendernâme*'nin oluntuları da tiyatroda oynanır. Ancak bu destan en çok İran'da popüler olmuştur. Bu geniş kapsamı içinde *Hamzanâme*'yi burada özetlemek olanağı yoktur. Hz. Hamza da çeşitli ülkelere gider, Çin'den Afrika'nın en uzak köşelerine kadar yolculuk yapar. Peygamberler, örneğin Hz. Âdem, Hz. Mûsâ, Hz. Davûd ve Hz. Süleyman onun yardımına gelirler. Hz. Hızır da Hz. Hamza'nın koruyucusu ve desteği olarak sık sık görünür. Kılık değişimleri, Kaf Dağı, olağanüstü yaratıklar, buna benzer destanlarda görülen her türlü fantastik öğe bulunmaktadır.

Bu türlü metinler çok sayıdadır. Bunların kimi Farsça'dan çevrilmiş, kimi de Farsça metinler örnek alınarak benzeri metinler yazılmıştır. Bunlardan biri Türkçe'ye de çevrilmiş, Ebû-Tâhir Tartûsî'nin yazdığı *Kahramannâme* adlı destandır. Bu, bir dev tarafından kaçırılıp Kaf Dağı'nda büyütülen Şâh Tahmasp'ın oğlu Kahraman'ın (Kahraman-ı Kâtil de denir) mitologya destanıdır. İçinde devler, ejderhalar ve benzeri destan öğeleri bulunur.

Bu eserlerin yanı sıra bir de bu kitabın konu alanındaki çeşitli öğeler Osmanlı edebiyatında şairlere birtakım düşünceleri ve kavramları açıklamak için simge ve mazmun olarak kullanılıyordu. Bunların anlamını çözmek için de bunları bilmek gerekir. Bunlardan örnekler verelim. Örneğin şu peygamberler çokça geçer: Hz. Âdem ve cennetten kovulması, Hz. Nûh ve gemisi, İblîs'in (Şeytân) Hz. Nûh'un gemisine binmesi, Hz. Salih, Hz. İbrâhim, Kâ'be'yi yapması, Nemrud'un Hz. İbrâhim'i ateşe atması, oğlu İsmail'i kurban etmesi, Hz. Lût, Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması, Hz. Yûsuf'un zindanda iken mucize olarak saat yapması, Hz. Eyyûb, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ, Tûr'a çıkması, Hz. Hızır, Hz. Dâvûd, Hz. İlyas, Hz. Yûnus, Hz. Zekeriyyâ ve ağaç içinde testere ile kesilmesi, Hz. İsâ, Hz. Meryem'in Hz. İsâ'ya gebe kalması, Hz. İsâ'nın göğe çıkması, Hz. Muhammed ve mucizeleri, Kerbelâ olayı... Ayrıca kahramanlar ve tarihteki kişiler: İbrâhim Edhem, Kaarun, Hâtem-i Tay, Kanber, Hûşeng, Cemşîd, Ferîdun ve Dahhâk, Minuçehr, Efrasiyâb, Keykubat, İskender (Zü'l-karneyn) ve Dârâ, Nûşirevân, Nerîmân, Sâm, Zâl, Rüstem, Sührap, Bijen... Bunların dışında çeşitli hikâye kahramanları: Leylâ ve Mecnûn, Ferhad ile Şirin, Vâmık ile Azra gibi... Çeşitli mitologya öğeleri: Âb-ı Hayat, İskender Seddi, İskender'in aynası, Semender, Anka (Simurg), Şâh-ı Mârân. Gök cisimleri: Zuhal, Merih, Müşteri, Utarit, Zühre, Ay, Güneş ve daha nicesi... Bu da İslâm'ın edebiyat yoluyla Osmanlı kültürünü ve mitologyasını oluşturma sürecine yardım etmektedir.

I. Kesim

YARATILIŞ - TÜREYİŞ - TÛFÂN

Evrenin yaratılışı, en ilkel insandan günümüze kadar insanoğlunu en çok ilgilendiren ve yanıt aradığı konu olmuştur. Tüm evrenin bir merkezden oluştuğu, bu merkezden dört yöne doğru izdüşümün simgeselliğinde açıklanmıştır. Bir ev, bir köy hep kozmogoninin yinelenen simgeselliğidir. Eskiden bir köy bu simgesellik üzerine kurulurdu. Köy, bir çeşit, evrenin küçük bir modeliydi.

Kozmogonide çeşitli kültürlerde değişik yaklaşımlar vardır. Kısaca bunlara değinelim. Bunlardan biri bir Kaos'tur. Bunun bir türü salt karanlığa gömülmüş temel sulardır. Kiminde, Yaratan bu büyük suların üstündedir, Güneş'e dönüşür, iki tohumu bu suya atar, suların üstünde köpükler oluşur, bunlardan Baba Gök ile Ana Yer oluşur. Bunun bir çeşitlemesinde temel Kaos, Yaratan'ın kararıyla oluşan ışıkla son bulur. Daha gelişkin toplumlarda Kaos, kozmogonik bir yumurta, bir deniz canavarı, bir dev gibi biçimlenir. Japon mitologyasında gök ve yer birbirinden ayrılmamıştı, bir yumurtaya benzeyen bir Kaos içindeydiler. Dişilik, erkeklik yoktu. Kaos, tam bir tümellikti, aynı şey canlılar için de söz konusuydu. Gök ile yerin ayrılması kozmogonik sürecin başlangıcıdır. Bu yumurta açıklaması Çin, Hindistan, Endonezya, Afrika ve Polinezya'da görülmektedir. Sibirya ve Endonezya'da ise Yüce Varlık bir kuş biçimindedir, temel sular üzerine bir yumurta bırakır, buradan yeryüzü doğar.

Bu sistemlerden bir başkasında ise, örneğin Sümer mitologyasında, başlangıçta Gök'le Yer birbirine karışmıştır. Yeryüzü Tanrısı Enlil, bunları bir birinden ayırır. Aynı Tanrı, Tûfân'ı oluşturarak insanları cezalandırır. Bunun bir çeşidinde de temel Kaos, bir su canavarı ile cisimlendirilmiştir. Kısaca Ortadoğu'da temel Kaos'un iki kavramı vardır. Birinde temel denizde bir yumurta ya da bir su canavarı oluşmaktadır; bir başkasında ise Gök'le Yer birbirine karışmaktadır. Birincide Yaratılış yumurtanın bölünmesiyle ya da deniz canavarının parçalanmasıyla, ikincide ise Gök'le Yer'in birbirinden ayrılmasıyla olur.

Sümerlilerin *Enumaeliş* adlı yaratılış destanında su canavarı Marduk, Tiamat'la savaşımında Tiamat'ı yener, onu bir vuruşta ikiye böler; bir yarısından Gök, öteki yarısından Yer oluşur. Bir güneş tanrısı ile bir yılansı dünya Ortadoğu'da ve özellikle Hindistan'da görülen mitologyadır. Tiamat, ikiye

bölünmesinden önce bir Kaos'un tüm öğelerini taşıyordu. Ancak bundan öncesi de vardır. Tuzlu su tanrıçası olan Tiamat, tatlı su tanrısı Apsu'yla birlikte evrenin ilk yaratıklarıdır. Böylece evren sudan oluşmuştur. Bu iki suyun birleşmesinden ilkin erkek yılan Lakmu ile dişi yılan Lakamu doğar. Bunların birleşmesinden de Aşnar (Gök) ile Kişar (Toprak) oluşur. Bu ikili Yaratılış pek çok mitologyada görülmektedir. Burada yılan ya da ejderhanın çok önemli bir yeri vardır. Işık Tanrısı ile Karanlıklar, yeraltı dünyası arasındaki karşıtlık çok yaygındır. Burada Güneş'in simgesi kuş ile yılanın savaşımını pek çok kültürde buluyoruz. Örneğin Orta Asya, Hindistan, Endonezya, Melanezya, Amerika, Almanya, Kuzey Avrasya vb. Bu iki karşıtlık gece-gündüz, dişi-erkek gibi temel ikilileri açıklamaktadır. Çeşitli açılardan Yaratılış'la ilgilidir. Nitekim Osmanlı ikonografyasında kuş Simurg ile ejderhanın savaşımı, minyatürle gösterilecektir. Hindistan'da Indra Göksel Tanrı ile suları ele geçirip dağların içine tutsak etmiş ejderha Vritra arasındaki savaşımı Indra kazanır, suları kurtarır, dünyadaki kuraklığa son verir.

Yılanı uygulamalarda da buluyoruz. Hindistan'da ev yaparken ilk temel taşını koymadan bir astrologa danışılır, o da dünyayı kavrayan yılanın yerini gösterir, ilk taş yılanın başı üstüne konulur. Bu taşın, dünyanın merkezinde olduğuna inanılır. Yılan, ejderha ya da su canavarının kozmogonide çok önemli yeri vardır. Nitekim buraya aldığımız minyatürlü *Gurrenâme* yazmasından [CBL 334] bir resim, Dünya'yı göstermektedir. Dünya'yı bir ejderha kuşatmıştır. Batıda Açgözlü adında, doğuda Gazap adında, aşağıda ise Lutf denilen birer melek vardır. Bütün dünyayı su kuşatmış (koyu mavi kuşak), bunu rüzgâr, rüzgârı da ateş (kırmızımtrak kuşak), gerek karayı, gerek denizi ise bir ucu batıda, öteki ucu doğuda olan bir yılan/ejderha kuşatmıştır.

Eski Türkler'de gök, dünyanın bir parçası idi. Kutup Yıldızı'na kadar uzanan Demir Kazık denilen bir ağaç vardı. Göklerin en üst katı, dokuzuncu göktü. Onun altında yedi kat gök vardı. Cennet ise yedi kat göğün en üstünde ve ortasında idi.

Evrenin Yaratılışı

İslâm kozmogonisini minyatürlerin ışığında ele alırken burada kozmografya ve kozmoloji bilgilerine gönderme yapılmayacaktır. Eski coğrafyacıların ve gökbilginlerinin evren üzerine tasarımları bu bölümün çerçevesi dışında kalmaktadır. Bu arada gene kozmogoniyle ilgili ilk insanın yaratılması, melekler, cinler ve şeytanlar, kıyamet ve âhiret ayrı bölümlerde ele alınacağı için burada kısaca değinilmiştir. Burada temelde daha çok *Kur'ân*'ın bu konudaki sözleri önemlidir. Ayrıca geleneklere, halk bilincine ve yorumcuların konuya katkılarına da yer verilecektir.

Evren haritası (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Tek yaratıcı Allah'tır, her şeyi O yoktan yaratmıştır. O'ndan başka tanrı yoktur. Gökleri ve yeryüzünü, insanı, hayvanları, suyu, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı, yıldızları, denizi, ırmakları, yolları O yaratmıştır [Nahl S., 2, 3, 4, 5, 9, 12, 13, 15]. Tanrı gökyüzünün ve yeryüzünün sahibidir. O, bir çocuk edinmemiştir, mülkünde ortağı yoktur. Her şeyi O yaratmıştır. Yarattığı evrene ölçü, biçim ve düzen vermiştir [Furkân S., 3].

Allah'ın nitelikleri çoktur. Bunlardan üçü konumuzla ilgilidir. Önce *Hâlik*'tir: Benzeri olmayan bir şeyi yaratabilmektedir. *Bâri*'dir: Hiç yoktan var edebilir. *Musavvir*'dir: Yarattıklarına sûret, biçim verir, yarattıklarını istediği, dilediği biçime sokar [Haşr S., 24]. O, insanlara verdiği nimetlerle, ölüyü diriltebilmiş, yağmuru yağdırarak bahçeler yetiştirmiştir, dünyayı üzerinde düşmeden durulabilecek, rahat yaşanacak bir yer yapmıştır. Yüksek dağları yaratmış, acı ve tatlı iki denizin birbirine karışmaması için aralarına bir engel

koymuştur. Yakaran hastanın yardımına koşan; sıkıntılardan, hastalıklardan kurtaran; insanları yer yüzünün yöneticileri kılan; karada ve denizde insanların yıldızlara bakarak yollarını bulmalarını sağlayıp rüzgârın ve yağmurun müjdecisi olarak gönderir. Yaratmaya ilk kez başlayan, sonra onu eski hâline koyan ve yeniden yaratan O'dur. Her şeyi ilk kez O yaratmıştır. Evreni ilk yaratan âhirette de yeni bir acun, bir düzen yaratacaktır [Neml S., 60-64].

Tanrı, insanlara nimetler vermiştir. Ölüyü diriltir, diriyi öldürür, yumurtadan tavuk, tavuktan yumurta, mü'minden kâfir, kâfirden mü'min çıkarır, kışın ölü toprağı ilkbaharda diriltir [Rûm S., 19-27]. Tanrı, evreni 6 günde yaratmıştır. Önce yeryüzünü, sonra da göğe yönelerek göğü yedi gök olarak düzenlemiştir [Bakara S., 29]. Bu sûreden yeryüzünün gökten önce yaratılmış olduğu sanılabilir; oysa bir başka sûrede ise, sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi ve iki günde yedi gök yaptı denilmektedir [Secde S., 9-12]. Bu sûreye göre dumanın, bir başka deyişle göğün temel maddesi olan gökgazının daha önce var olduğu anlaşılıyor. Nitekim bir başka sûrede, Allah göğü bina etti, tavanını yükseltti, onu düzenledi, gecesini örtüp kararttı, gündüzünü açığa çıkarttı, bundan sonra yeryüzünü yayıp yuvarlattı, buradan da suyu ve otlağı çıkarttı denilmektedir [Nâzi'ât S., 27-31]. Buradan aydınlık ve karanlık olaylarının kaynağı Güneş'in de daha önce yaratılmış olduğu anlaşılıyor. Nitekim bir başka sûrede ise Tanrı'nın gökleri ve yüryüzünü yarattığı, karanlıkta aydınlığı var ettiği söylenmektedir [En'am S., 1]. Bu sûrelere göre Allah, önce bütün gökcisimlerinin temel maddesi olan *duhânı* (gazı), sonra dünyayı, daha sonra da yeniden göğü ve gök cisimlerini yaratmıştır.

Bunlara yeniden döneceğiz, ancak burada yorumcular ve din bilginleri arasında tartışmalı olanlar vardır. Bir sûrede, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratıp, sonra arşa oturduğu söylenmektedir [Secde S., 4]. Arş, O'nun tahtıdır. Arş, başka sûrelerde de yinelenir [Hadîd S., 4]. Arş su üzerindeydi [Hûd S., 7]. Arş nedir? Hükümdarların tahtı gibidir, Tanrı bir hükümdar gibi buradan evreni yönetmektedir. Ancak arş üzerinde yorumcular anlaşamazlar. Kimi bunda evrenin çatısını çatmak anlamını bulmuştur; kimine göre arş gökleri kaplayan büyük cisimdir; kimine göre ise Tanrı'nın mülküne sahip olması anlamınadır.

Evrenin yaratılışından önce çok daha önemli şeyler yaratılmıştır. Bunlardan biri *levh-i mahfûz*'dur. Bu, korunan ya da gizli levha anlamınadır. *Kur'ân*'da [Bürûc S., 22] geçen bu levhaya çeşitli din bilginleri ve yorumcuları değişik anlamlar vermişlerdir. Bu, kimine göre başlangıçtan mahşere kadar her şeyin yazılı olduğu, bir bakıma insanlığın kaderinin kaydedildiği bir levhadır. Bunun içeriğini Allah'tan başkası bilmez. Hadîslerde bunun boyutları verilmiştir. Uzunluğu yerle göğü ayıran yüzeye, eni de doğudan batıya kadar uzanır. İsrafil'in hemen önündedir. Allah yaratılışta bir şeyi gerçekleştirmek isterse İsrafil buna bakar, Tanrı'nın buyruğunu okur ve Cebrâil'e ya da öteki meleklere gerekenin yerine getirilmesini buyurur. Bir yoru-

ma göre Allah her gün, 360 kez buna başvurur. Her birinde ya öldürür ya diriltir; ya yükseltir ya indirir; ya onurlandırır ya da aşağılar. Ancak bütün bu yorumlarda *levh-i mahfûz*'un maddî bir bilgi kaynağı olduğuna karşı çıkılmıştır. Bundan daha çok, *Kur'ân*'ın saklı olduğu kitap anlamı çıkarılabilir. Başka âyetlerin de karşılaştırılmalarında *levh-i mahfûz*'un maddî bir niteliği olmadığı fakat *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'ân*'ı kapsayan, levhalara yazılan ve Hz. Mûsâ'ya verilip saklanan bir kitap olduğu, kitapta yazılı olanların Hz. Muhammed'e vahyedildiği ortaya çıkmaktadır. *Kur'ân*'ın bir âyetinde de kalem geçmektedir [Kalem S., 1]. Söz konusu âyette *"Kaleme ve yazdıklarına hamdolsun"* denilmektedir. Kimi din bilginleri ve yorumcuları burada da birtakım tanımlar yapmaktadırlar. Bunlara göre söz konusu kalem, *levh-i mahfûz* üzerine yazmak içindir. Değerli bir maddeden yapılmıştır. Uzunluğu beş yüz yıllık yürümedeki adımlamaya eşittir. Ucu yarıktır, buradan ışık tıpkı kalemdeki mürekkep gibi akmaktadır. Tanrı'nın buyruğu üzerine kalem insanlığın kaderini yazar. Ancak kimi yorumculara göre tıpkı *levh-i mahfûz* gibi bu da maddî bir nesne değildir, inen vahiyleri yazan kalemdir.

Bir hadîse göre önce arş, su ve hava, sonra da sudan yeryüzü yaratılmıştır. Kozmogonik metinlerde levha ve kalem geçmez. Ancak en yaygın görüşe göre önce su yaratılmış, bu arş için temel olmuştur. Her şey sudan yaratılmıştır. Önce yaratılanlar sıvı iken ertesi günü katılaşmışlardır. Suyun eski dinlerde de çok önemli bir yeri vardır. Ancak suyun Tûfân olayında olduğu gibi bir de Tanrı'nın cezalandırma aracı olduğunu da unutmamak gerekir. Bu kimine göre inci gibi beyaz, kimine göre ise yakut gibi kırmızıdır. Gök ve yeryüzünün boyutlarındadır. Yedi bin dili vardır, bu dillerle Tanrı'yı yüceltir. Öylesine büyük gözleri vardır ki, bunun üzerine büyük dağlar konsa bunlar bir okyanusta bir sinek kadar küçük kalır. Tanrı'nın buyruğu üzerine akışkan ve hareketli olmuştur. Kısa bir süre için her şey durmuş, yalnız su depremi, hareketi ile Tanrı'ya övgülerini sürdürmüştür. Bunun için de Tanrı bütün canlıları yaratmak için suyu seçmiştir [Enbiyâ S., 30]. Suyu içermek için rüzgâr yaratılmıştır. Bir hadîse göre bulut ve hava sudan öncedir. Rüzgârı yaratmış, ona sayısız kanatlar vermiştir. Ona suyu taşımasını buyurmuştur. Canlıların yaratılmasına gelince, rüzgâr su üzerinde etkilidir. Bu etkiyle su dalgalarla kabarır, köpürür, üzerinde buhar oluşur, bu da göğü yaratır.

Suyun üstünde, rüzgârın kanatlarında *arş-ı a'zâm* yüzmektedir. Çeşitli din bilginleri ve yorumcuları çeşitli âyetlerde görülen *"Tanrı gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı, O'nun arşı suyun üzerindeydi."* sözlerinden yola çıkarak bunu çok ayrıntılı biçimde anlamlaştırmışlardır. *"Yedi göğün Rabbi ve büyük arşın Rabbi"* [Mü'minûn S., 86] diye geçen *Arş* ile birlikte bir de *Kürsî* vardır. İçinde kürsî sözü bulunduğu için bu sûre *Âyetü'l-Kürsî* olarak anılmaktadır. Bu âyette *"Kürsî, gökleri ve yeri kaplayan büyük bir cisimdir"* [Bakara S., 255]. Kimi yorumcular Arş ile Kürsînin eş anlamlı olduğunu kabul ederler. Kürsînin çeşitli sözlük anlamlarından buradaki anlamı ayak konacak kaide, ayak-

lıktır. Tanrı'nın Arşa, yani tahta oturup ayaklarını da buraya koyduğu düşünülemez. Bu bakımdan mecaz anlamında Kürsî bu çeşitli yorumlara göre Tanrı'ya en yakın meleğin ayağını koyduğu yer ya da buradan güç ve hükümdarlık ya da insanlara krallarının büyüklüğünü nitelendirmelerine göre Tanrı'yı böyle daha kolay anlayacakları için söylenmiştir. Ne var ki gerek Arş, gerekse Kürsî için hadîslerden, çeşitli geleneklerden, söylencelerden beslenerek çeşitli yorumcular bunları tanımlamışlardır. Kimine göre Arş yeşil bir maddedendir, oradan saçtığı ışığın yeğinliği tanımlanamaz. Arşın yetmiş bin dili vardır, her bir dilde Tanrı'ya övgüler söylenmektedir. Kimine göre Arşı tutan sütunların birbirlerinden uzaklığı hızlı bir kuşun 80 bin yılda alabileceği bir uzaklıktadır. Arş, her gün altmış bin renge girer. Çıkardığı göz kamaştıran ışık kimsenin bakamayacağı denli yeğindir. Kürsî de aynı ışıktan yaratılmıştır. Kürsî, Arşa göre çölde bir inci boyundadır. Buradaki yedi gök ve yeryüzü Kürsîye göre büyük bir toprakta bir yüzük kadardır. Bir görüşe göre Arş çok büyük direkler üzerinde durmaktadır, kimi görüşte ise bunu bu işle görevli dört melek tutmaktadır. Bunlardan birinin yüzü kartal, ikincisinin aslan, üçüncüsünün boğa, dördüncüsünün yüzü ise insan yüzüdür. Tekrar dirilişte bunlara dört melek daha katılacaktır. Bu dört melek Mûsevî ve Hıristiyan kaynaklarından gelmektedir. Bir hadîse göre ise Tanrı'nın altında bir tek melek vardır, bu yeryüzünü delerek yeryüzü ile gökyüzü arasında yerleşmiştir, başı arşın tabanına değmektedir. Kuşlar, bu meleğin boynundan kulağına kadar uçsalar, buraya varmak için yedi yüz yıl geçmektedir. Bir görüşe göre Tanrı, Arşın çevresini bir yılanla kuşatmıştır. Bunun yetmiş bin kanadı, her birinde de yetmiş bin tüy vardır; yetmiş bin yüzü, bunların her birinde de yetmiş bin ağız ve her bir ağızda yetmiş bin dil bulunmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi yeryüzünün mü yoksa göklerin mi daha önce yaratıldığı tartışmalıdır. Bunu bir yana bırakarak göklerin yaratılmasına geçebiliriz. Daha önce de belirtildiği gibi sudan çıkan buhar havaya yükselmiş, Tanrı göğü iki günde yaratmış, sonra da göğü ve yeri ayırmıştır [Enbiyâ S., 30]. Taberî'ye göre gök ve yeryüzü, yedi gök ve yedi yeryüzünden oluşmaktadır. Daha önce de gördüğümüz gibi, semitik dünyada yedi ve yedili sayılar çok önemlidir.

Yedinci gök ile Arş arasında sonsuz uzamlar, burada da çok büyük boyutlarda melekler bulunur; burası *hücüb* ya da perdeler kesimidir. Burada iki önemli nokta vardır: *Sidretü'l-müntehâ* ve onun yanında durulmaya değer bahçe *Cennetü'l-me'vâ* [Necm S., 15]. Sidr, lotus türünden Arabistan kirazı denilen bir ağaçtır. *Sidretü'l-müntehâ* ise son ağaçtır. Yorumculara göre bu ağaç yedinci göktedir ve Cennet'ten sonra gelir. Kökleri Cennet'te, küçük kökleri Kürsînin altında, dalları ise Arşın altındadır. Bunun sınırları içinde tüm canlıların bölgesi sona eriyordu. Yaprakları bütün bir halkı barındırıyordu. Burası meleklerle doludur. Sayısını yalnız Tanrı bilir. Cennete gelince, bunun üzerine bilgiler ilgili bölümde verilmiştir. Bu ikisi birbirinden beşyüz yıl süren

bir yürüyüşle ayrılmışlardır. Yedi gök tıpkı üstüste konmuş yuvarlak çadırlar olup birbirlerine bağlanmışlardır, yedinci gök ise Arş'a bağlanmıştır.

Ne var ki *Sidretü'l-müntehâ* üzerine aynı Necm Sûresi'nden hareketle başka yorumlar yapılmıştır. Bu dağdaki ağaçlardan biriydi Sidre ağacı. Bunun yanında durulmaya değer bahçe *Cennetü'l-me'vâ* vardı. İşte burada Hz. Muhammed, Cebrâil'i görmüştür. Yorumculara göre burada Cebrâil'in altı yüz kanadı vardı. Hz. Muhammed ilk vahiylerini burada almıştı. Bu yoruma göre *Sidretü'l-müntehâ* Hira Dağı'nda bir ağaçtı. Hz. Muhammed'in gördüğü bahçe ise ya Cebrâil'in Hz. Muhammed'e Cennet'i göstermesi ya da gerçekten çok sayıda ağaçların bulunduğu bir bahçe idi. Yorumcular daha çok birinci seçeneği yeğlemektedir.

Kur'ân ve *Tevrat*'ta Hz. Mûsâ için buna paralel bir durum görülmektedir. Hz. Mûsâ ailesiyle Tûr Dağı'na çıktığında orada, o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan kendisine şöyle seslenildi: *"Ey Mûsâ, âlemlerin Rabbi Allah benim, ben!"* [Kasas S., 30, 31]. *Tevrat*'ta ise *"Ve Mûsâ, kaynatası Midyan kâhini Yetro'nun sürüsünü güdüyordu ve sürüyü çölün arkasına götürdü, ve Allah'ın dağına, Horeb'e geldi. Ve Rabbin meleği bir çalı ortasında ateş alevinde ona göründü; ve gördü, ve işte, çalı ateşle yanıyor, ve çalı tükenmiyordu"* [Çıkış III\1-2].

Evren haritaları: (üstte solda) *Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414. (üstte sağda) *Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321.

Zübdetü't-Tevârih'in üç nüshasından evrenin katmanlarını gösteren üç minyatürü burada veriyoruz [TSM H. 1321-TİEM 1973-CBL 414]. Ortada dünya vardır. Bunun dışında renklerle ayrılmış, her birinin üzerinde ilgili gezegenlerin kişileştirilmiş resimleri bulunan ilk yedi gök görülmektedir. Dünyaya yakınlığına göre şöyle sıralanırlar: *Felek-i Kamer, Felek-i Utarid, Felek-i Zühre, Felek-i Şems, Felek-i Mirrih, Felek-i Müşteri, Felek-i Zuhal.* Bu

yedi göğün dışındaki yeşil kuşak sekizinci gök, *Felek-i Sâmin* ya da durağan yerini değiştirmeyen yıldızların bulunduğu *Felek-i Sevâbit,* siyah renkte olan kuşak dokuzuncu gök *Felekü'l-a'zâm,* ya da *Felekü'l-eflâk*'dır *(Felek-i atlas).* Bütün bu gökleri çevreleyen ve hiç yıldızı olmayan dokuzuncu göktür. Yıldızı olmadığı için de rengi siyah olarak gösterilmiştir. Bunun dışındaki kuşak on iki burcu gösteren *Felek-i burûc*'tur. Onun da dışındaki kuşak ayın 28 menzilini gösterir. Bu iki kuşak üzerine ileride ilgili bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir. Bunların hepsinin dışında melekler vardır. Bunlar su üflerler. Başları batıda, ayakları doğudadır. Burada adı Ceyb olan yarısı ateşten yarısı kardan bir melek vardır; ne kar ateşi söndürür, ne de ateş karı eritir. Tanrı ikinci gökte *Bahr-i Hayvân* diye nurdan bir deniz yaratmıştır, Cebrâil, her sabah buraya dalar, yetmiş bin damla çıkarır, her bir damladan bir melek yaratır.

Çeşitli yorumcular gök katmanlarına Arapça adlar vermişler, bunların her birinin rengi ve maddesini, buradaki meleklerin türlerini ve görevli meleği belirlemişlerdir. Bu aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:

Gök katmanları	Maddesi ve rengi	Buradaki melekler	Görevli melek
I. Gök	Zümrüd yeşili su ve buhar	Ateş ve rüzgârdan yaratılmış, inek biçiminde	İsmâil
II. Gök	Yakut kırmızısı tunçtan	Çeşitli renklerde akbaba	Mihâil
III. Gök	Sarı yakut, yeşil veya beyaz sülfat	2,4,6 kanatlı kartal biçiminde	Sa'adiyâil
IV. Gök	Gümüş, beyaz gümüşten	At biçiminde	Salsâil
V. Gök	Kırmızı altın rengi beyaz altından	Huri biçiminde	Kalkâil
VI. Gök	İnci beyazı veya yakut kırmızısı	Çocuk gibi Kerrubiyun meleklerinden ordu	Samahâil
VII. Gök	Parlak ışık, inci beyazı	İnsan biçiminde	Rubâil

Dünya'ya gelince *Kur'ân*'da [Fussilet S., 10-12] ve [Enbiyâ S., 30-33] Tanrı rüzgârı harekete geçirmesini buyurmuş; su hareket edip köpüklenip, dalgaların oluşmasından buhar çıkmış; gene Tanrı bu buharı katılaştırmış, kuruyunca suyun üzerinde iki günde dünyayı yaratmıştır. Bundan sonra Tanrı, dalgalara durmasını buyurmuş, dünyaya denklik ağırlığı işlevini yapan dağlar oluşturmuştur.

Dünya neyin üzerinde duruyor? Suyun üzerinde bir gemi gibidir. Tanrı büyük, sonsuz gücü olan bir melek göndermiştir. Bu melek dünyayı omuzlarına almış, bir elini doğuya, öteki elini batıya germiş. Ancak ayaklarını basacağı bir taban olmadığından Tanrı bir dikdörtgen sarı yakuttan, üzerinde yedi bin delik bulunan bir kaya yarattı, her delikte bir deniz vardı. Tanrı kayaya meleğin ayakları altına girmesini buyurur. Ancak kayanın da dayanacağı bir

Dünya neyin üzerinde duruyor? (*Acâibü'l-Mahlûkat*, British Library Add 7894).

taban yoktu, bunun üzerine de çok büyük bir boğa geldi, bunun kırk bin başı ve bu sayıda gözleri, burnu, kulakları, dilleri ve ayakları vardı. İki ayağı arasındaki mesafe beş yıl yürüyüşteydi. Tanrı, buna kayanın altına girmesini buyurdu. Boğa kayayı sırtında ve boynuzları üstünde taşıyordu. Ancak boğanın da ayaklarını basacağı bir taban gerekiyordu. Tanrı çok büyük bir balina (Hût) yarattı. Bu o kadar büyüktü ki denizin tüm suları bir burun deliğine konsa bu çölde bir tohum kadar küçük kalırdı. Bu da boğanın altına yerleştirildi. Bu büyük balık suda, suyun altında hava, havanın altında koyu karanlık topraklar meleğin sırtında idi.

Bu dev yapı tamamen balığın en ufak hareketine bakıyordu. İblîs (Şeytân) yavaşça balinanın yanına sokuldu, ona bu ağır yükünü silkeleyip kurtulmasını söyledi. Tam balina bunu yapacakken, Tanrı, küçük bir hayvan gönderdi, bu balinanın burun deliğinden gidip beynine vardı. Balina, bundan kurtulmak amacıyla, Tanrı'ya bu hayvanı beyninden çıkarması için yalvardı. Ama hayvan her an yeniden beynine girmek için balinanın yüzünde duruyor, onun hareketine engel oluyordu.

Halk inancında öküz üzerinde duran dünyaya Farsça öküz anlamına *gâv*'dan *Gâv-i Zemîn* ya da *Gâv-i Arz* denilir. Balığın adı da *Behmûk* ya da *Behmût*'tur. Öküze *Kiyûsâ* da denilir. Bu öküzün her kılı bir ülkeye bağlıdır, burnuna bir sivrisinek yaklaşınca öküz sarsılır, hangi kılı kıpırdamışsa o bölgede deprem olur. Balık ve öküz başka mitologyalarda da vardır. Hint kozmogonisinde evrenin merkezi olan Meru Dağı bir balığın üzerindedir, Ay ve Güneş onun çevresinde döner, Tanrılar da burada oturur. Altaylılar, dünyayı üç balığın taşıdığına inanıyorlardı. Çin ve Japon mitologyasında deprem, dünyayı taşıyan büyük balığın devinmesinden oluşmaktadır. Asya'daki Türkler de depremin, dünyayı boynuzunda taşıyan öküzün kımıltısıyla oluştuğuna inanırlardı. Fin-Ugor kavimlerinden bu Rusya'yı ve Avrupa'yı da etkilemiştir. Buryatlarda da dünyayı bir balığın taşıdığına inanılır. Kimi Sibirya kavimleri balığın yerine ejderhayı koymuşlardır.

Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, dağlar dünya için denkleştirme ağırlıklarını oluşturuyordu. Bunlar özellikle dünyanın kenarlarında bulunuyordu. Bu dağların en büyüğü Kaf Dağı'dır. Büyük bir yeşil zümrütten yaratılmıştı, göğe rengini yansıtıyordu. Bütün dünyayı çeviriyordu. Öteki dağlar onun damarları gibiydi. Tanrı dünyayı sarsmak isterse bununla ilgili damar dağa buyuruyordu. Bunun arkasında karlı dağlar bulunuyordu. Bu kuşakla cehennem ateşinin dünyayı yakmasını engelliyordu. Kaf Dağı'nın ötesinde yedi deniz vardı ve bunların her biri bir ötekini kuşatıyordu.

Yedi gök ve yedi deniz, yedi dünya koşutluğuna yöneltmiştir yorumcuları; bu ise bir bakıma cehenneme giden yedi aşamaya çağrışım yapmaktadır. Buna göre bu dünyalardan birincisi dünyamızdır. Bunu yetmiş bin melek iplerle tutmaktadır. Buranın görevlisi akbabadır. İkinci dünya rüzgârın bulunduğu yerdir. Günahlılar için her türlü ezinç yapılmaktadır. Buradaki-

ler kendi etlerini yerler, kendi kanlarını içerler. Üçüncü dünyada katır boyunda akrepler vardır, bunların çok zehirli kuyrukları bir kargı gibidir. Buradakiler memelileri yerler, bu yaratıkların yüzü insan gibi, ağızları köpek gibi, elleri insan, ayakları inek, kulakları keçi, tüyleri koyununki gibidir. Bizim gündüzümüz onların gecesi, onların gündüzü bizim gecemizdir. Dördüncü dünyada cehennemin ateşini besleyen kükürt vardır. Günahlılar için yılanlar dağlar gibidir, dişleri uzun palmiyeler gibidir. Buradakilerin ne gözleri, ne ayakları, ne elleri vardır. Kanatları güvercine benzeyen bir kuşunki gibidir. Ölümleri yalnızca yaşlılıkta olur. Beşinci dünyada günahlılar için akrepler ve yılanlar vardır. Suçluların boyunlarında sülfür ateşi vardır. Çok sayıda olup birbirlerini kemirirler. Altıncı dünyada günahlıların eylemleri, sicilleri, kötü ruhları bulunur. Buradakiler kuşlar gibidir. Tanrı'ya tapınırlar. Yedinci dünyada İblîs vardır. Yuvasının çevresinde zehirler ve buzul soğuğu vardır. Ordusu, isyancı cinlere karşı savunur. Burada zenciler ve cüceler bulunur, çeneleri yırtıcı hayvanlarınki gibidir. Bunlar Ye'cûc ve Me'cûc'u yok edeceklerdir. Yedinci dünyanın ötesinde ateş vardır. Bunlarla bu yaratıklar arasında denizler sınır oluşturur. Bundan sonrası Cehennem'le ilgili bölümdedir.

Dünya neyin üzerinde duruyor? (*Acâibü'l-Mahlûkat*, TSM A. 3632).

Buraya biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde [TSM A 3632], öteki British Library'de [BL Add. 7894] korunmakta olan iki *Acâibü'l-Mahlûkat* nüshasından dünyanın nasıl durduğunu gösteren iki minyatür aldık. Yeniden buradaki sırayı belirlersek dünya meleğin ya da cinin omuzları üzerindedir; melek de bir kayanın, kaya bir öküzün, öküz Sonsuzluk Denizi'nin içinde yüzen balığın üstünde durmaktadır. Deniz ise cehennemin damı gibidir. Burası da bir yılanın ağzında tutulmaktadır.

Kur'ân'da yaratılış bundan sonraki aşamalar, anlatılmaktadır. Tanrı gökleri ve yeri yarattıktan sonra gökten yağmur yağdırdı, böylece besin maddeleri yetişti, yasalarıyla denizde gemilerin yürümesini sağladı; ırmakları, güneşi, ayı, gece ve gündüzü insanların hizmetine verdi [İbrâhim S., 32, 33].

Dünyanın katmanları
(*Astroloji*, CBL 434).

Bu yaratılanlar içinde, daha önce de belirtildiği gibi en önemlisi su idi. Nitekim *Kur'ân*'da da su birçok âyette geçmiştir. Su, dünyaya bolluk, yeşillik ve tazelik getiren bir varlıktır. Gene *Kur'ân*'a göre suyla güzel bahçeler, ağaçlar yetişmektedir. Suyla canlıyı ölüyü canlıdan çıkarmakta, toprağı ölümünden sonra yeniden canlandırmaktadır.

Gök kubbesinin en güzel süsleri güneş, ay, gezegenler ve yıldızlardır [Sâffât S., 6]. Gök cisimleri yalnız gök kubbede bir süs değil aynı zamanda baş kaldıran Şeytân'a karşı bir korumadır, akan yıldızlar bu şeytanlara karşı atılır [Sâffât S., 7, 8]. Daha sonraki bir bölümde görüleceği gibi Güneş ile Ay, Tanrı'nın emrine boyun eğmiştir, ikisi de Tanrı'nın buyruğuna göre onların hareketlerini bir düzene sokmuştur [Ra'd S., 2]. Her biri bir yörüngede yüzmektedir [Enbiyâ S., 33]. Yorumculara göre Tanrı Güneş ve Ay için birer taşıyıcı yaratmış, Güneşinkisi Arşın ışığından, Ayınki ise Kürsînin ışığındandır. Herbirinin, üç yüz meleğin asıldığı kulpu vardır. Kehf Sûresi'nin Zü'l-Karneyn'e (İskender) ayrılan bölümünde batıdan doğuya hükmetmiş Zü'l-Karneyn, güneşin battığı yere, sonra doğduğu yere gitmiş, her ikisinde de kara balçıklı su gözesine battığını görmüştür [Kehf S., 86, 90]. Ancak bu Zü'l-Karneyn'in sanısıdır.

Görünür ve görünmez evrenin yaratılışından sonra Tanrı evreni canlı varlıklarla donattı. Bu yaratılışta tinsel ve canlı varlıkların yaratılış sırası üzerine çeşitli hadîsler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre Tanrı dünyayı Pazar ve Pazartesi; dağları ve bunlardaki yararlı şeyleri salı; ağaçları, suyu, kentleri, meskûn yerleri Çarşamba; göğü Perşembe; yıldızları, güneşi, ayı, melekleri ise cuma günü yarattı. Bu günün son üç saatinde önce tüm canlıların koşullarını yarattı, ikinci saatte ise insanlığa yararlı olanları, sonra ilk insan Hz. Âdem'i yarattı.

Tinsel varlıklar üzerine *Kur'ân*'da çok az bilgi vardır. *Kur'ân*'da iki sûrede Tanrı'nın yüksek ateşten cinleri yarattığı belirtilmektedir [Hicr S., 27; Rahmân S., 16]. Meleklere gelince, bir hadîste meleklerin ışıktan, cinlerin ateşten, ilk insanın da topraktan yaratıldığı söylenir. *Kur'ân*'a göre Tanrı ikişer, üçer, dörder kanatlı melekleri elçilikle görevlendirmiştir [Fâtır S., 1]. Melekler, cinler ve şeytanlar ayrı bir bölümde ele alınacağı için bu konu üzerinde durmuyoruz.

İlk insanın yaratılışı ise bu bölümü izleyen bölümde ele alınacaktır. Ancak ilk insanın yaratılışı, onun fizik yönüyle ilgilidir. Duyular ve usun da bu yaratılış sürecinde önemli bir yeri vardır. Tanrı insanlar için işitme, görme ve iç organları yaratmıştır [Mü'minûn S., 78; Secde S., 9; Mülk S., 23]. Tanrı ayrıca insana iki göz, bir dil ve iki dudak vermiştir [Beled S., 8, 9]. Akıl ya da usa gelince bu konuda *Kur'ân*'da kesin bir söz yoktur, buna karşın hadîsler, yorumcular ve felsefeciler bu konu üzerinde çok durmuşlar, aklın her şeyden önce yaratıldığı, insandan ve gökten önce, dünyadan sonra yaratıldığını belirtmişlerdir. Daha da ileri giderek gezegenlerle, dört temel

öğe ve sayılarla bir sistem kurmuşlardır. Bu arada bir de evrensel ruh diye bir kavram da oluşturulmuştur, ancak bunlar bu kitabın kapsamı dışında kalmaktadır.

Son olarak evrenin yaratılmasında Kâ'be'nin yerini de görmek gerekir. Gerçi Kâ'be'nin gerçek tarihi bile çelişkilidir. Ancak buradaki daha çok söylencelere dayanır ve Kâ'be'nin evrenin yaratılmasındaki yerini gösterir. Yakındoğu'da gerek Yahudiler gerekse Hıristiyanlar içinde Kudüs'ün evrenin merkezi olduğu gibi bir inanç yerleşmiştir. Önce Müslümanlar da bunu benimsemişlerse de daha sonra Kudüs'ün yerine Mekke konmuştur. Bu inanca göre dünyanın bir göbeği vardır, tıpkı insan göbeği gibi. Bu, dünyanın öteki kesimlerinden önce yaratılmış, sonra bu öğeler bu göbeğin çevresinde toplanmıştır. Bu, bütün dünyayı besleyen en yüksek noktadır; yukarı ve aşağı dünya ile bağlantıyı sağlar. İşte bu göbek önce Kudüs iken sonra Mekke olmuştur. *Kur'ân*, Mekke kentlerin anası, *Ümmü'l-Kurâ'dır* [En'am S., 92; Şûrâ S., 5]. Ancak Kâ'be'nin dünyanın en yüksek yeri olduğu belirsiz bir görüştür. Ayrıca Kâ'be'nin altındaki çukurun yer altına giden bir giriş olduğu da ileri sürülmüştür. Yedi kat gök, yedi kat yerde Kâ'be yalnız dünyanın değil, tüm evrenin merkezi oldu. Gene yorumculara göre göklerin ve yerin yaratılmasından önce Arş su üstündeydi, Tanrı hafif bir rüzgâr göndererek Kâ'be'nin olduğu yerde bir adacık yarattı, bunun altına yeryüzünü yerleştirdi. Bunu dağlarla sağlamlaştırdı. Bu dağlardan ilki Ebu Kübais'tir. Kâ'be dünyadan iki bin yıl önce yaratılmıştır, temeli yedinci dünya katma inmektedir. *Kur'ân*'da burası bakımlı ev anlamına Beyt-i Ma'mur'dur [Tûr S., 4]. Bunun indirilişinin Hz. Âdem'le ilgili bir yanı vardır. Hz. Âdem'in boyu çok uzun idi, Arş çevresindeki meleklerin tesbih seslerini duyabiliyordu. Ancak Cennet'ten çıkınca boyu kısaltıldı. Göklerin kendisine kapanması üzerine Tanrı'ya yakardı. Cebrâil yedi kat yerin altından temeli kanadı ile yukarıya çıkardı. Melekler çukur doluncaya kadar Lübnan, Zeytin Dağı, Sîna, Cûdi Dağı ve Hira'dan kayalar yuvarladılar, Tanrı; Cennet'ten kırmızı yakuttan bir çadır gönderdi. Hz. Âdem bu çadırda oturdu. Gene Cennet'ten gelen beyaz bir yakut olan Hacerü'l-Esved ise ona iskemle oldu. Böylece Kâ'be yeryüzünün üstüne çıktı.

İlk İnsan: Hz. Âdem

Evrenin yaratılışında önemli bir kesim ilk insanın yaratılışıydı. Bu konu bütün kültürlerde çeşitli mitoslarla anlatılmıştır. Bunlardan biri hem erkek hem dişi olan iki cinsiyetli bir kaynak olarak da görülmüştür. Mitolojyada kadın yalnız kadın değildir, kadında kozmolojik bir ilke vardır. Kimi kültürlerde ya iki cinsiyetli ya da bir yıl erkek ertesi yıl dişi de olabilir; Estonya

mitologyasında olduğu gibi. Attis, Adonis, Dionisos gibi bitkisel tanrılar da iki cinsiyetlidir, Kibele gibi Yüce Anneler de öyle. Hindistan'da Şiva-Kali ikilisi tek bir varlık gibi gösterilir. İran'daki sonsuz zaman tanrısı Zervan bir ikiz yaratmıştır: Ahura Mazda ve Ahriman (Yezdan ve Ehriman); iyilik tanrısı ile kötülük ya da aydınlık ve karanlık tanrıları. Çinlilerde görülen bu ikilik bir varlıkta toplanmaktadır. Bu ikiliğin tek varlık oluşu daha sonra çiftler olarak ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak ilk insan da çoğu mitologyalarda iki cinsiyetliydi. Örneğin İskandinav mitologyasındaki Tuisko gibi. Daha sonra Hindistan'da Yama ile ikizi Yemi ya da bunların İran' daki karşılıkları Yima ile Yimag ya da Maşiag ve Maşiaynag gibi. Eski haham öğretilerine göre ilk iki cinsiyetli Âdem, Havvâ ile sırtsırtaydı, birbirlerine omuzlarından bağlıydılar. Tanrı bunları ikiye ayırdı, böylece Havvâ doğdu. Bir başka öğretiye göre sağ yarısı Âdem, sol yarısı Havvâ idi, Tanrı bunları ikiye ayırdı.

Eski kültürlerdeki örneklere bakarsak tek tanrılı dinlere kaynaklık eden Sümer mitologyasında ilk insanın yaratılışı kısaca şöyledir: Sümer'de tanrılar çoğalınca işlerin çoğalması karşısında bu işleri yaptırmak için insanı yaratmaya karar verirler. Bilgelik Tanrısı Enki'nin buyrultusuyla bütün tanrıları var eden Deniz Tanrıçası Nammu ile Doğum Tanrıçası Ninmah ve Enki, sulardaki balçığı kararak insanı var ederler. Bunu kutlamak için bir şölen verirler, Enki ve Ninmah sarhoş olurlar, Ninmah balçıktan bir parçayla bir kısır kadın, bir hadım erkek, ayrıca ne oldukları metinden çıkarılamayan altı değişik insan yaratır. Babilonya mitologyasında bilgelik Tanrısı Ea'nın oğlu Marduk tanrıların hizmetinde bulunmak için insanı yaratmaya karar verir. Babasının öğüdüne göre tanrılara karşı ayaklananların elebaşısı Kingu'nun kanından Tanrıların işlerini görmesi için insan yaratılır. Burada ilginç olan insanı yaratırken, bunun suçlu birinin kanından yapılmasıdır, bu insanoğlunun temelinde günahlılık olduğunu göstermektedir. Bu da *Tevrat*'taki insanoğlunun ilk günahına koşut bir görüştür.

Eski Mısır mitologyası yeteri kadar karmaşık olduğundan burada bu ayrıntılara girmeden kısaca değineceğiz; buna göre insanoğlu Güneş tanrısı Re'nin gözyaşlarından yaratılmıştır. Tanrı onlar için cennet ve yeryüzü yaratmış, buna engel olan su canavarını püskürtmüştür. İnsanın burun deliklerinden can vermiştir. İnsan için bitkiler, hayvanlar, balıklar yaratmıştır. Onlar için her şeyi yapmıştır.

Değişik kültürlerde ilk insan örneklerine rastlıyoruz. Zerdüşt inancında kutsal kitap *Avesta*'nın Gatha adındaki önemli bölümünde kısaca ilk insan Yima'dan söz edilmektedir. Ancak *Avesta*'nın sonraki bölümü Vendidad'da ek bilgiler vardır. Ancak Yima üzerine birçok nokta karanlıkta kalmaktadır. Özellikle Yima'nın Âdem gibi ölümsüzken işlediği günah ile Yima ve insanoğlu ölümlü olmuştur. İran geleneğinde bir yaşam ağacı vardı, buna *Haoma* ya da *Gaokerena* deniliyordu. Ahura Mazda ilk bunu Haraiti Dağı'na dik-

mişti. Bunun prototipi Cennet'te idi. Bunu tadan herkes ölümsüzlüğe erişirdi. Bir çeşit bitkilerin kralı idi. Ehriman, Ahura Mazda'nın bu yaratığına karşı Gaokerena ağacına saldırmak üzere bir kertenkele yaratmış. Görülüyor ki Hz. Âdem olayında olduğu gibi yasak ağaç ve yılan (burada kertenkele) burada da karşımıza çıkmaktadır. İran'daki Yima ve ikizi ya da kız kardeşi Yimagh ya da Maşiyag ve Maşiyanagh'ın Hint mitologyasındaki karşılığı Yama ve ikizi ya da kız kardeşi Yami'dir.

Ölümsüzlüğü arayan Gılgamış'a ölümsüz olmuş Utnapiştim, ona denizin dibinde dikenli bir bitki olduğunu, bunu çıkarıp yerse yaşamının uzayacağını söyler. Gılgamış, denizin dibine varabilmek için ayaklarına ağırlıklar bağlar, sonunda dibe iner ve bitkiyi bulur, bundan bir dal koparır, ayaklarındaki ağırlıkları çözerek su yüzüne çıkar. Uruk'a giderken, bir pınar başında su içmek için durur. O sırada bir yılan bitkinin kokusuyla ona yaklaşır ve bitkiyi yer ve böylece ölümsüz olur. Tıpkı Hz. Âdem gibi, Gılgamış da yılanın oyununa gelir. Gılgamış'tan önce Kiş Kralı Etana bir çocuğunun olması için Güneş'e ve Tanrı Anu'ya yaşam otunu vermesi yolunda yakarır. Onu göğe bir kartal kaldırır, ancak yılanın oyunuyla bir hendeğe atılır.

Yaşam ağacını bekleyen yılan motifi Kalmuklar'da da görülür. Okyanus'ta Zambu ağacının başında bir ejderha yemek için ağacın yapraklarının düşmesini beklemektedir. Buryatlar'da ise Abırga ve Acırga adındaki ejderha süt gölündeki yaşam ağacını beklemektedir. Kimi Orta Asya kültürlerinde Abırga, ağaca dolanmıştır.

Eski Türkler'de Âdem karşılığı çeşitli inançlar vardır. Onlara göre ilk insanı Tanrı çamurdan yapmıştır. Bu cansız biçime ruh vermek için göklere gitmiştir. Şeytân bunu kıskanmış, tüysüz köpeğini onların yanına bırakmıştır. Ona altından tüyler vereceğini söyleyerek kandırmış, çamurdan biçimleri tek tek almış, onlara tükürüp hepsini pisliğe boğmuştu. Tanrı dönünce bu duruma üzülmüş, onların pislik dolu dışını içeriye çevirmiş ve onları ruh vererek canlandırmıştır. Yalnız köpeğin dışı tüylü kalmıştır. Ay-Ata ile ilgili yaratılış söylencelerinde kadın, erkekten sonra yaratılmıştır. Eski Türkler Âdem yerine *Yalnguk*, insanoğluna da *Yalnguk-oglı* diyorlardı. Yakut Türklerine ise Âdem, Hıristiyan misyonerler yoluyla gitmiş olmalı, Yakutlar buna *Adağm* derler. Göktürk yazıtlarında ise insan, kişi-oğlu olarak geçer. Bu arada ilk erkek ve ilk kadının Yengeç ve Başak burçlarıyla da yakın ilişkisine inanılır. Yengeç burcu yazın başına, Hazirana rastlar, ısınan güneş ile toprak ve su pişmiş, böylece Türkler'in erkek ataları olan Ay-Ata türemişti. Bu burcun Ay ile ilgisi vardı. Ağustos ayının ikinci yarısında Başak burcu başlar, güneş sıcaktır, ama giderek sıcaklığı azalmaktadır, bu burçtaki güneşle de Türkler'in Kadın Ataları türemiştir.

Hint mitologyasında Puruşa insan anlamındadır, ancak bu kozmik bir insandır. Bin başı, bin ayağı, bin gözü vardır, bütün yeryüzünü kaplamaktadır. Ondan yaratma gücü doğdu, oradan insan oğlu doğdu. Burada Hint mito-

logyasında kurban fikri vurgulanmaktadır. İnsan evrenin kendisiydi, onun parçalarından her şey doğdu.

Bu değişik konuları burada keserek şimdi İslâm öncesi eski İran dinindeki ilk insana gelelim. Bunun adı çeşitli biçimlerde yazılmaktadır: Gayomart, Kiyumers, vb. Ancak bu bölüme onun üzerine *Zübdetü't-Tevârih*'ten aldığımız iki minyatürün metninde ve başkaca Osmanlıca metinlerde Keyumers diye geçtiği için bu yazımla gösterilecektir. Bunun çıkışı değişik metinlerde değişik biçimlerde gösterilmiştir. Ahura Mazda ile Ehriman arasındaki savaştan sonra Tanrı temel öküzü dünyanın merkezinde, nehir kıyısında yarattı. Onun gereksinimi için su ve bitkiler yarattı. Ay gibi parlak ve beraktı. Bundan sonra Güneş gibi Keyumers'i yarattı. Öküz nehrin sağında, Keyumers solunda idi. Bu bir örnekti, gözleri, kulakları, ağzı vardı. İnsanlar da aynı temel maddeden yaratılmıştır. Ehriman önce öküzü, otuz yıl sonra da Keyumers'i öldürdü. Savaş altı bin yıl sürdü. Bu sürede Zerdüşt çıktı ve doğru dini gösterdi. Aşağıda Keyumers'in İslâm mitologyasına nasıl girdiğini göreceğiz.

Keyumers, Dev Cinler ordusuyla savaşında düşmanın başı Dev Cini yere düşürür ve başını keser. (*Şehnâme*, BN. suppl. turc. 326).

Keyumers İslâmlaştırılmıştır. Taberî'de bulduğumuz çeşitli söylencelerden Keyumers'in Âdem'in oğlu olduğu ileri sürülmüştür. Ancak İranlı yorumcuların bu görüşüne karşı çıkılmıştır. Öyle ki onun Âdem olduğu da ileri sürülmüştür. Buna karşın onun Camer bin Yûsuf bin Nûh diye bilinen çok uzun ömürlü biri olduğu, doğuda Taberistan'daki Dümbavend Dağı'nda yaşadığı, orasını ve Fars'ı ele geçirdikten sonra oğullarıyla Babil'i ve başka ülkeleri de ele geçirdiğini, kendi yönetiminde kentler ve kaleler yaptığı belirtirler. Ömrünün sonuna doğru despotlaşmıştır. Âdem adını almış ve kendisini bu addan başka adla çağıranları öldüreceğini söylemiştir. Otuz kadınla evlenmiş ömrünün son yıllarında doğan Mari ile onun kız kardeşi Maryana'yı çok sevmiş, hükümdarlar da bu ikisinin soyundan türemişlerdir. Bir

benzerlik daha vardır: Hz. Âdem'in torunu Hz. İdris'in terziliğin ilk ustası olduğu, babası Hz. Şîs'in [Hz. Şît] ölümünden sonra İslâm'ı yaydığı belirtilir. Bunun gibi Keyumers de insanlığa ilk terziliği öğretmiş kişidir.

Gene Taberî'de Farsların Keyumers'in neden Âdem olduğunu ileri sürdükleri şöyle açıklanmaktadır: Keyumers'in Mişa adında bir oğlu vardı ve kız kardeşi Mişan ile evlenmiştir. Bu birleşmeden Siyâmek adlı bir oğulları ile Siyâmî adlı bir kızları doğmuştur. Siyâmek'in Efrevak, Diys, Berasp, Ecreb, Evraş adlı oğulları; Efri, Dizi, Peri ve Evraşi adlı kızları olmuştur. Bunların hepsinin ataları Mişa'nın kızı Siyâmî'dir. Yeryüzü yedi iklime bölünmüştür, Babil ülkesi ve kavimlerin denizden ve karadan bu ülkeye geldikleri yerler bir arada bir iklim sayılır. Bu ülkede yaşayanlar Efrevak bin Siyâmek'in soyundandır. Karadan ve denizden gidilemeyen öteki altı iklim Siyâmek'in öteki oğul ve kızlarından türemiştir. Efrevak bin Siyâmek'in kızı olan Efri'den, sonra hükümdar olan Hûştek Pişdâd doğmuştur. Büyük babası Keyumers'in yerine geçerek hükümdar olmuş ve yedi iklimi yönetimi altında toplamıştır. Keyumers'in kimliği üzerine Taberî bir başka yorumu şöyle veriyor: Gene Farslar, Uşhenc'in Âdem'in öz oğlu olduğuna inanırlar. Âdem'in ölümünden iki yüz yıl sonra yeryüzünün hükümdarı olmuştur. Kimine göre ise Uşhenc, Pişdâd'ın oğlu Mehlâil'dir. Onun babası Fervak, Kınan olup Mehlâil'in babasıdır. Siyâmek de Enuş ile aynı kişi olup, Kının'ın babasıdır. Mişa, Şîs olup, Enuş'un babasıdır. Böylece Uşhenc, Âdem çağında yaşamıştır. Berakil bin Mahvil, Âdem'in kızı ve Mehlâil'in annesi olan Dine, Âdem 395 yaşına bastığı zaman doğmuştur. Âdem öldüğü zaman o 605 yaşında idi.

Keyumers aynı zamanda *Şehnâme* kahramanıdır. *Şehnâme*, onu ilk insan değil, ilk hükümdar olarak gösterir. Taç giymek, tahta oturmak törenini ilk kez o yapmıştır. İlk başlarda dağlarda yaşadığı için adamları ve kendisi kaplan postu giyerlerdi. İnsanlığa giyinmeyi, yemek pişirmeyi o öğretti. Otuz yıl hükümdar kaldı. Yırtıcı hayvanlar onu görür görmez yanına gelip otururlardı. Bir oğlu, yukarıda da belirtildiği gibi, Siyâmek'ti. Ancak tek düşmanı dev Ehriman'ın kendisine ve oğluna karşı planını kaplan postu giymiş bir melek haber verir. Siyâmek kötü devin bu niyetini öğrenince ordusunu toplayıp savaşa gider. Ancak dev onu öldürür. Keyumers çok acı çeker. Bir yıl bu acıyla geçtikten sonra Tanrı'nın gönderdiği melek, Keyumers'e ordusunu toplamasını söyler. Siyâmek'in Hûşeng adlı bir oğlu vardı. Keyumers, torununu komutan yaptı, orduda türlü hayvanlar, kuşlar ve periler vardı. Huşeng devi öldürdü, Keyumers de öcünü aldı, ömrü de sona erdi. *Şehnâme*'nin minyatürlü Osmanlı yazmalarında bu devin öldürülüş sahnesinin minyatürleri vardır. Örneğin Bibliothéque Nationale nüshasındaki [BN suppl. turc 326] minyatür gibi. Buraya *Zübdetü't- Tevârih*'ten [TİEM 1973] aldığımız iki minyatür gibi Keyumers'in askerleri burada da kaplan postu giymişlerdir.

Zübdetü't-Tevârih'ten aldığımız bu iki minyatürle ilgili olarak metinde özetle Keyumers şöyle tanıtılmaktadır: Keyumers, heybetli görünüşlüydü, onu

Kaplan postu giyen Keyumers ve askerleri.
(*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

görenler korkardı. İdris Peygamber'den vezirliği öğrenmişti. Padişahlığı ve hükümeti ilk getirendir. Yüksekçe bir yere oturup halka hutbe okuyup onlara öğüt vermiştir. Ona "Kahraman" da derlerdi. İnsanlığa iplik eğirmeyi, yapağıdan iplik yapıp beze dönüştürmeyi, dikip giymeyi öğretmiştir. Padişahlığının ne kadar sürdüğü üzerine değişik süreler verilmiştir. Kimine göre 700 yıl, kimine göre 2475 yıl yaşamıştır.

Şimdi asıl konumuz olan Hz. Âdem'e geliyoruz. Hz. Âdem peygamberlerin ilkidir. Aslında peygamberlere ayrılan bölümde yer alması gerekirdi, ancak evrenin yaratılışına ayrılan bu kesimde yer almasını daha uygun bulduk. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ öyküsü gerek *Kitab-ı Mukaddes*'te gerekse *Kur'ân*'da çok önemli bir yer tutar. Ancak ikisi arasında bir takım ayrımlar bulunur. *Kur'ân*'a göre Âdem ilk insandır, ancak Tanrı ona meleklerin secde etmesi gerektiğini de buyurduğuna göre Hz. Âdem'in varlığının meleklerden üstün olduğu anlaşılır. Hz. Âdem, *Kur'ân*'da 25 değişik yerde görülmektedir. Bakara, A'râf, Kehf ve Tâhâ sûrelerinde Hz. Âdem'in adı ve nitelikleri, Hicr ve Sâd sûrelerinde ise yalnızca nitelikleri gösterilmektedir. Bunun ne melek, ne de melek olmayan, ikisi arasında bir varlık olduğu, ancak hiçbirinin devamı olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Âdem'in yaratıldığı madde çeşitli aşamalardan oluşmaktadır: Önce toprak, çamur, yapışkan, cıvık çamur, çamurdan süzülmüş öz, kurumuş çamur ve biçim verilmiş çamur. Bu süreçte su önemli bir katkıdır. Bütün yaratma ve biçimlendirme Tanrıca yapılmıştır. *Kur'ân* ile hadîsler uyum içindedir. Hadîslere göre Hz. Âdem Cuma günü yaratılmıştır, boyu 60 zira'dır. Toprağı Azrâil yeryüzünden almıştır. Tanrı önce toprak almak için Cebrâil'i, o eli boş dönünce de Mikâil'i göndermiş, o

da eli boş dönünce Azrâil'i göndermiştir, o ise yeryüzünden değişik renklerde toprak getirmiştir. Bu toprak ıslatılıp mayalanmış, kırk yıl bekletilmiştir. Belli bir oluşuma varıldıktan sonra buna ruh üfürülmüştür. Ruh ona başından girmiş, geçtiği yerler ete dönüşmüştür. Ruh, Hz. Âdem'e girdikten sonra tüm melekler secdeye kapanmış, yalnız İblîs (Şeytân) kaçmıştır [Bakara S., 34; A'râf S., 11; Hicr S., 30; İsra S., 61; Kehf S., 50; Tâhâ S., 116; Sâd S., 73]. Tanrı, İblîs'i kovmuş, ancak bir ağaca yaklaşmamaları koşuluyla kalmak üzere Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın Cennet'te kalabileceğini buyurmuştur. Bu da onların Cennet'te bulunduklarının bir kanıtıdır [A'râf S., 11-19].

Kaplan postu giyen Keyumers ve askerleri. (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Tevrat'ta, Tanrı'nın insanı kendi sûretinde yarattığı söylenir [Tekvin I, 27]. Çeşitli yorumlarda bu konu tartışmalı olmakla birlikte genel kanıya göre Hz. Âdem Tanrı'nın halifesidir; yalnız Hz. Âdem değil tüm insanlardır. Bu konu tartışmalıdır. Ancak bu Tanrı'nın ilkelerini, buyruklarını yerine getirmek üzere gönderilmiş kişidir.

Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri konusunda *Kur'ân*'da on bir âyet bulunmaktadır. Kimi yorumlar kimi meleklerin bunun dışında bırakılmış olduğunu ileri sürmektedirler. Secde de çeşitli yorumlara yol açmıştır. Burada daha çok meleklerin Hz. Âdem'in onaylaması, ona saygı gösterisi olarak da yorumlayanlar vardır. Tanrı Hz. Âdem'i bilimle donatmıştır. Bu yaratıkların, hayvanların, dağların, ovaların, denizlerin, meleklerin, Hz. Âdem'in soyunun, yıldızların adlarını öğretmiştir [Bakara S., 31]. Ayrıca yerde ve gökte, görünen ve görünmeyen tüm varlıklar Hz. Âdem'in emrine verilmiştir. Hz. Havvâ'ya gelince, onun da ilk kadın olduğu kuşku götürmez. Ne var ki bu konuda *Kur'ân*'da bir bilgi yoktur. *Tevrat*'ta Hz. Havvâ'nın, Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı bildirilmiştir [Tekvin II, 21-22].

Kur'ân'da bu yoktur. Ancak İslâm'da gerek hadîslerde, gerek bilginlerin getirdiği bilgilerde de tam bir kesinlik yoktur. Taberî çeşitli kaynaklara dayanarak belirttiğine göre Hz. Âdem Cennet'te yalnızlıktan sıkılmış, Tanrı'ya yakarmış, bunun üzerine Tanrı, Hz. Âdem uykuya yattığında ona düşünde güzel bir kadın göstermiş, uyandığında ise bu kadını yanıbaşında bulmuş. Kim olduğunu sorduğunda adının Havvâ olduğunu öğrenmiştir. Ancak ister kaburga kemiği, ister başka bir yoldan, unutmamalı ki her şeyi yoktan var eden Tanrı, Havvâ'yı, Hz. Âdem gibi ya da Hz. İsâ gibi olağanüstü bir yoldan yaratmıştır.

Hz. Âdem'e meleklerin secdesi ve hizmeti (*Kısasü'l-Enbiyâ*, SK Hamidiye 980).

Hz. Âdem yaratıldıktan sonra yaşamının önemli bir kesimi Cennet'te geçmiştir. Eşiyle birlikte buraya yerleştirilmiştir. Kimine göre bu Cennet yeryüzünde özel bir yerdir. Cennet konusunda da görüşler ve yorumlar çeşitlidir. Cennetin, inananların ahrette gidecekleri yer olduğunu, bunun da gökte bulunduğu görüşünü savunanlar vardır. Bu Cennet'in de Sekiz Cennet'ten biri olan *Cennetü'l-huld* olduğu ve Hz. Âdem'in içinde yaşadığı cennet olduğu söylenir. Ayrıca zaman kavramı da Âhiret ve dünya için ayrı ayrı değerlendirilen şeylerdir. Bu bakımdan da Hz. Âdem'in ömrü dünya zamanına göre 250 yıl, Âhiret zamanına göre birkaç saattir.

Burada önemli bir konu yasak ağaç konusudur. Dünyada, başıboş kalmayacak olan insan Cennet'te de bir sınavdan geçmiştir. Hz. Âdem ile Hz. Havvâ cennette giyinik olup olmadıkları konusunda bilinçli değillerdi, yeryüzündeki olağan gereksinimleri de yoktu. Bu yaklaşılması ve meyvelerinin yenilmesi yasak olan ağaç engeline karşın böyle sürmüştür. Bu ağacın adı, türü *Kur'ân*'da belirtilmemiştir. *Kitab-ı Mukaddes*'e göre ise bu bir yaşam ağacıdır. Âdem ile Havvâ buna ulaşamadıkları için Cennetten çıkarılmış ve sonsuz yaşamdan yoksun kalmışlardır [Tekvin III, 23]. Bu daha çok iyilik ve kötülüğü ayırt

etme, ileriyi görme, karakter, her şeyi yargılama simgeselliğini taşımaktadır [Tesniye I, 39; I Krallar III, 9; İşaya VII, 15; II Samuel XIX, Tekvin XXIV, 50, XXXI, 24]. Ancak yaşam ağacı ile sınama için yasaklanan ağaç ilişkisinde bilgiler açık değildir. Yaşam ağacı için yasak yokken, iyilik ve kötülüğü ayırt etme ağacının yasak olduğu, cezasının ağır olduğu belirtilmiştir [Tekvin II\17]. Bu ağacın niteliğini, türünü bilmemiz olanaksızdır. Bu ağaçla Hz. Âdem ve Hz. Havvâ sınanmış, yasağı çiğneyerek yasak ağaçtan yemişler ve sınavdan geçememişlerdir. Burada Şeytân'ın rolüne sıra gelmektedir. Şeytân, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın sonsuza dek Cennet'te kalmalarını kıskanarak onları yasak ağaçtan yemeleri için kandırmıştır. Şeytân'ın (İblîs) kendisi de Cennet'ten kovulmuş olmasına karşın nasıl oluyor da yeniden Cennet'te bulunabiliyor? Bu konuda da çeşitli düşünce ve yorumlar ileri sürülmüştür. *Tevrat*'a göre burada aldatan yılandır [Tekvin III, 1-13]. İslâm'da ise yılan söz konusu değildir, ne var ki yalnızca bilgi aktarmakta, yorum kitaplarında yer almaktadır. Ancak *Fâlnâme*'den [TSM H. 1703] buraya aldığımız Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın Cennet'ten kovuluşunu gösteren minyatürde Hz. Havvâ'nın arkasında sağda bir yılan görülmektedir. Çeşitli görüşlere yer verilirse, Şeytân Cennet'e gelmeden, yerden Cennet'teki Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'ya ulaşabilmiştir. Ya da kimi görüşler doğrultusunda bu cennet yeryüzündedir. Ancak bunlar, her şeyi bilen Tanrı'nın kendi bilgisi ve hükmü çerçevesi içinde olmuştur.

Nasıl olduysa, sonunda Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın yasak ağaçtan yemeleri, onların günahlı durumuna düşmelerine yol açmıştır. Bu ağaçtan yedikleri zaman edep yerleri açılmış ve onlar da bunun bilincine varmışlar ve örtünme gereksinimi duymuşlardır [A'râf S., 22; Tâhâ S., 121]. İkisi de yanlışlarını anlamışlar, utanma duygusunda bilinçleşmişler, tövbe etmesini öğrenmişlerdir. Daha sonra ikisi yeryüzüne indirilmişlerdir [Tâhâ S., 122-123]. Daha önce onların yeryüzünde nereye indikleri üzerinde durulmuştu. Ayrıca gene daha önce yeryüzüne getirdiklerine de değinmiştik.

Yasak ağaç ve yılan konusunu başka kültürlerde de buluyoruz. Kimi kez yaşam ağacının yerini yaşam suyu pınarı almaktadır. Buna yaklaşıp ölümsüzlüğe erişmek için, bunu bekleyen yılanı ya da canavarı yenmek gerekir. Bunun her zaman fizik bir savaşım olması gerekmez, Hz. Âdem yılanın oyununa gelmiştir. Bunun gibi Yunan mitolojyasında Herakles, Hesperides bahçesindeki altın elmaları çalmak istediğinde, bunu bekleyen ejderhayı ya öldürmesi ya da onu uyutması gerekiyordu. Ya bunu kendi başına yaptı ya da Atlas'ın yardımıyla oldu. Gene aynı mitolojyada Kolkis'in altın koyun postunu ele geçirmek için Jason'un bu postu bekleyen ejderhayı öldürmesi gerekiyordu.

Âdem ile Havvâ'nm cennetten kovuluşunu gösteren resimler gerek Avrupa sanatında gerek İslâm ikonografyasında çok zengindir. Yukarıda sözünü ettiğimiz *Fâlnâme*'deki minyatür bunların en güzelidir. Burada yılandan başka bir de kendini beğenmişliğin simgesi tavus kuşu görülmektedir. Kimi resimlerde

Âdem ile Havvâ'nın Cennet'ten kovulması
(*Hadîkatü's-Sü'edâ*, BN, suppl. turc 1088).

üç kötülük Şeytân, yılan ve tavus kuşu bir arada gösterilmiştir. Örneğin buraya aldığımız Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sının minyatürlü yazmasından [BN supp. turc. 1088] minyatürde sağ dipte Şeytân, tavus kuşu, yılan bir arada ve Cennet'in dışında gösterilmiştir. İleride ilgili bölümde göreceğiz, Fuzûlî'nin bu ünlü eserinin çok sayıda minyatürlü yazması vardır. Bunların çoğunda Âdem ile Havvâ'nın Cennet'ten kovuluşunu gösteren minyatürleri de bulunmaktadır. Burada bunlardan bir iki örnek verdik. Kimi minyatürlerde ise yılanın yerini ejderha almaktadır. Örneğin Paris'te Soustiel Özel Koleksiyonu'nda bulunan *Hadîkatü's-Süedâ* yazmasındaki minyatürde Âdem ejderhanın, Havvâ tavus kuşunun üzerine binmiş görülür. Başka minyatürlerde de bu görülür. İslâm öncesinde yılan ile tavus kuşu, Şeytân'la özdeşleşmişti. İslâm'dan sonra Haricîler'den Şeytân'a aşırı bağlılık gösteren Yezidîler *Melek-i Tâvûs* ya da *Tâvûsü'l-Melâike* adını verdikleri Şeytân'ı yüceltip tapmayı sürdürmektedirler.

Cennet'ten kovulan Âdem ile Havvâ'nın dünyada nereye indikleri, buradaki yaşamları üzerine türlü söylenceler vardır. Bunların çoğunu Taberî tarihinde buluyoruz. Onlar bir Cuma günü yere indiler, indikleri yer Hindistan topraklarıydı. Onların Cennet'ten getirdikleri kokular buradaki ağaçlara sinmiştir. Bir söylenceye göre ise Âdem, Hindistan'da bir dağın üzerine, Havvâ ise Cidde'ye indirilmişlerdi. Sonra Âdem onu arar ve buluşurlar, ilk kez orada birleşirler. Buluştukları yere A'râfat dendi. İkisi de çıplak olduğundan Tanrı sekiz çift hayvan gönderdi. Bunların bir çifti olan koçu kestiler, Havvâ bunun yününü eğirdi, bundan kumaş dokudular. Bu kumaştan Âdem'e bir cüppe, Havvâ'ya da gömlek ve başörtüsü yaptılar. Onlar Cennet'ten ayrılırken buradaki nesnelerden örnekler aldılar. Âdem'in Cennet'ten getirdiği kendi boyuna uygun on metrelik bir asası vardı, ayrıca bir saban ve başka nesneler de getirmiştir. Tanrı sonra ona örs, çekiç, kerpeten gibi araç-

Âdem ile Havvâ'nın Cennet'ten kovulması (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Âdem ile Havvâ ve on üç ikizi. Sol alt köşede Kâbîl'in, ikizi Klima'yı bırakmadığı görülüyor (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

lar gönderdi. Bulduğu demir kazığı eritip bundan bir bıçak yaptı. Sonra bir fırın kurdu. Gene yere indirildiğinde beraberinde otuz çeşit meyve getirmişti. Bunların onu kabuklu, onu çekirdekli, onu da hem kabuksuz hem çekirdeksizdi. Gene getirdikleri arasında bir kese buğday vardı. Bir başka söylenceye göre Cebrâil ona yedi buğday tanesi getirmişti, bunların her biri 180 dirhem ağırlığındaydı; bunları ekti, biçti, harman edip iki taş arasında öğüttü, bu undan hamur yaptı. Cebrâil'in getirdiği taş ile demiri birbirine vurarak ateş çıkarıp bunları külde pişirip ekmek yaptı. Âdem yeryüzünde yaşayan cinlerin, evcil ve yabanî hayvanların, kuş ve başka nesnelerin hükümdarı oldu.

Âdem ile Havvâ ve sekiz ikizi (*Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414).

Âdem ile Havvâ'nın çocuklarına gelince gene *Taberî Tarihi*'nde çeşitli kaynaklara göre bunların sayısı ve çocukların adları üzerine bilgi verilmektedir. Bir söylenceye göre Âdem ile Havvâ'nın 120 çocuğu olmuştur. İlk doğumda Kâbîl ile ikizi Klima, en sonuncu doğumda ise Abdü'lmugis ile Emetü'l-mugis doğmuştur. Bir başka söylenceye göre 40 ikizleri olmuştur. Bunun yirmisi erkek, yirmisi kızdır. Aynı kaynakta bunların kiminin adları da bilinmektedir: Erkeklerden on beşinin, kızlardan da dördünün adı bilinmektedir. Önce Kâbil ve ikizi Klima, Hâbîl ile ikizi Liyuza, kızı Eşut ile ikizi, Şîs (Şît) ile ikizi. Âdem 130 yaşına gelince Hazura ile onun ikizi doğmuştur. İyad Âdem'le onun ikizi, Baleg bin Âdem'le onun ikizi, Asasi bin Âdem'le onun ikizi, Tavbe bin Âdem'le onun ikizi, Benan bin Âdem'le onun ikizi, Şebuba bin Âdem'le onun ikizi, Hayyan bin Âdem'le onun ikizi, Zarabis bin Âdem'le onun ikizi, Yahud bin Âdem'le onun ikizi, Şendal bin Âdem'le onun ikizi, Barık bin Âdem'le onun ikizi.

Buraya *Zübdetü't-Tevârih*'in iki nüshasından aldığımız iki minyatür Âdem ile Havvâ'yı ikizleri ile göstermektedir. Bunlardan Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki nüshasından aldığımız minyatürde [TİEM 1973]

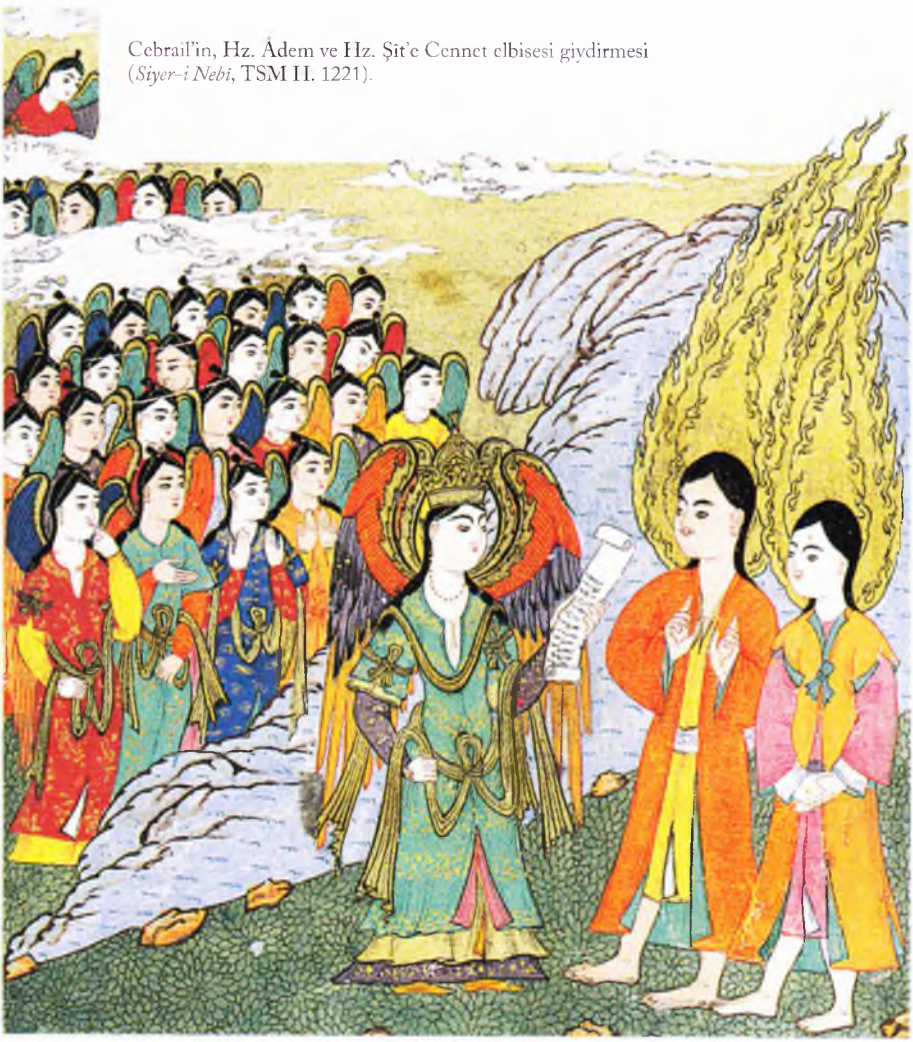
13 ikiz görülmektedir. Sol köşede Kābîl, kız kardeşi Klima'yı kolundan tutmuş bırakmamaktadır. Dublin'deki Chester Beatty Library'deki nüshadan aldığımız minyatür [CBL 414] yalnızca sekiz ikizi göstermektedir. Burada da sol aşağı köşede Kābîl yerde yatan kız kardeşini kolundan tutmuş bırakmamaktadır. Ortadan geçen derenin öteki kıyısında ise sarı giysiler içinde Hâbîl ile ikizi görülmektedir. Hepsi Osmanlı giyim kuşamı içindedir. Her iki minyatürde de yukarıda melekler görülmektedir.

Hz. Âdem öyküsünde en önemli oluntu Hâbîl ve Kābil'le ilgilidir. birçok sanat eseri ve edebiyatta, özellikle tiyatro eserlerinde, bu arada taziyelerde çok işlenmiş bir konudur. Bu insanlık tarihinde ilk öldürme olayıdır. *Tevrat*'ta anlatılmaktadır [Tekvin IV, 3-16]. *Kur'ân*'da ise biraz değişik bir biçimde anlatılmaktadır [Mâide S., 27-34]. Buna göre iki kardeş Tanrı'ya birer kurban sunmuşlardı, Tanrı birinin kurbanını kabul etmiş, ötekini geri çevirmiştir. Geri çevrilen kardeş bunun üzerine kıskançlıkla kardeşini öldürmüştür. *Kur'ân*'da Kābîl ve Hâbîl'in adı geçmemektedir. Bunlar hadîsler ve yorumcuların yazdıklarıyla tamamlanmaktadır. Taberî bu konuda çeşitli kaynaklardan ayrıntılı bilgi vermektedir. Kābîl'in adı değişik biçimlerdedir: Kayn bin Âdem, Kabin bin Âdem, Kayün ve Kābîl'dir. Kābîl'in Hâbîl'i neden öldürdüğü üzerine çeşitli görüşler vardır. Âdem'in çocukları her doğumda biri erkek, öteki kız olmak üzere ikiz olarak doğuyordu. Her erkek kendisinden sonraki doğumdan olan ikiz kız kardeşiyle evlendiriliyordu. Kābîl, Hâbîl'in büyüğü idi. Hâbîl, Kābil'in kız kardeşiyle evlenmek isteyince, Kābîl, kendi kız kardeşinin daha güzel olduğunu, onunla kendisinin evleneceğini söyleyerek töreyi bozmuştur. Âdem de töreyi yerine getirmesini söylemesine karşın Kābîl bunu dinlemedi. Bunun üzerine kimin haklı olduğunu anlamak için ikisi de Tanrı'ya sunguda bulundular. Hâbîl'in sungusu semiz, genç bir sığır-

Kabil'in Hâbîl'i öldürmesi (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

dı; Kābîl'inki ise bir demet buğday başağıydı. Kābîl ayrıca bu demetten iri bir başağı kendisi yemişti. Ateş gelerek Hâbîl'in sungusunu yaktı, Kābil'inkini olduğu gibi bıraktı. Kābil bunun üzerine Hâbîl'i öldürmeye karar verdi. Bir gün Hâbîl koyunlarını otlatırken uyur. Kābil bir taşla kardeşinin başını ezer. Hâbîl ölür. Kābil kardeşini gömmeyi bilmediğinden onun ölüsünü orta yerde bırakır. *Kur'ân*, Kābil'in bunu kargalardan nasıl öğrendiğini anlatmaktadır [Mâide S., 31]. Tanrı, kardeş olan iki karga gönderdi, bunlar savaştılar ve biri ötekini öldürdü. Öldüren karga bir çukur kazarak öteki kargayı gömdü. Çeşitli *Kısasu'l-Enbiyâ* kitaplarındaki minyatürlerde bu sahne de vardır. Bunu gören Kābil pişmanlık duydu. *Fâlnâme*'den [TSM H. 1703, y. 31b] buraya aldığımız minyatür Ka¯bil'in Hâbîl'i öldürmesini göstermektedir.

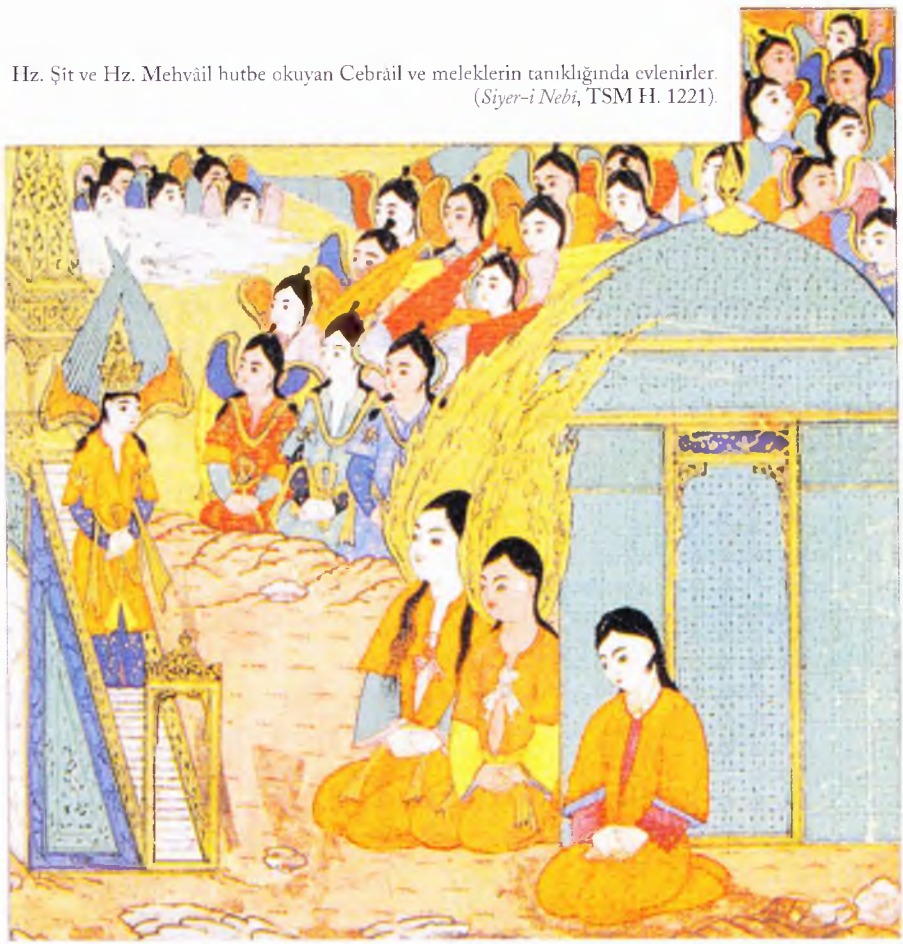

Cebrail'in, Hz. Âdem ve Hz. Şit'e Cennet elbisesi giydirmesi (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

Aslında Kābîl ekinci çiftçi, Hâbîl ise hayvancılık yapıyordu. Birisi yerleşik düzendeydi, çobanlık yapan ise geziciydi. Bu iki kesim ekonomik nedenlerden ölesiye çatışırlar. Tanrı'nın gönderdiği beyaz ateş eğer sönerse sunguyu kabul etmediğini, sunguyu yakarsa kabul ettiğini gösteriyordu.

Aslında en başta üzerinde durduğumuz gibi kutsal kitaplardaki ana konuların kaynağı eski uygarlıkların mitologyasında aranmalı. Nitekim Hâbîl ile Kābîl oluntusunu da Sümer mitologyasında buluyoruz. Buna göre göğün kraliçesi İştar (ya da İnanna) bir koca seçecektir. İki adaydan biri çoban Tanrı Dumuzi (ya da Temmuz), öteki de Çiftçi Tanrı Enkimdu'dur. İki Tanrı arasında bir yarışma başlar. Inanna'nın erkek kardeşi Dumuzi'den yanadır, ancak İnanna, Enkimdu'yu seçer. Ayrıca Dumuzi çiftçi Tanrı'nın armağanlarının hiçbirini kabul etmez. Ne var ki Dumuzi'nin başka mitoslarında İnanna'nın kocası olarak gösterildiğine bakılırsa sonunda çoban Tanrı istediğine kavuşur. İlginç olan bu şiirin sonudur. Enkimdu çoban Tanrı'dan yakınır. Onun koyunlarının, tarlasındaki otları yediklerini, koyun sürülerinin ırmağının suyunu içtiklerini söyler.

Hz. Şît ve Hz. Mehvâil hutbe okuyan Cebrâil ve meleklerin tanıklığında evlenirler. (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

Hz. Âdem ve Hz. Şît (Şît'in dua etmesi)
(*Siyer-i Nebî*, TSM H. 1221).

Hz. Âdem ve Havvâ ile ilgili bu bölümde bir başka peygamber, Hz. Şît (ya da Hz. Şîs) de ele alınacaktır. *Zübdetü't-Tevârîh*'in [TİEM 1973] buraya aldığımız minyatüründe de görüldüğü gibi, Hâbîl'in öldürülmesinden elli yıl sonra Havvâ, Hz. Şît'i doğurdu. Tanrı ona kısa zamanda ahlâk için gerekli her şeyi öğretti. Hz. Âdem'in ardılı oldu. Âdem ona tüm bilgilerini öğretti, çıkarı için kullanmasını önlemek için bunları Kabîl'den gizlemesini istedi. Şît'in insanoğlunun atası olduğu, Kâ'be'yi yaptığı söylenir. O sırada Cennet'te Tanrı Hz. Âdem'e bir çadır vermiş, Hz. Âdem bunun çevresinde dönenmişti. Hz. Şît kehânette ustaydı. Tûfân'ı bildi, Tûfân'dan zarar görülmemesi için Şeytân'dan (İblîs) yeryüzünün üstünde bir bina yapmasını istedi. Sarı bakırdan bir kasır yaptı, kasrı görünce üzerine demirden ağaç yaptı, tılsım ile budak yaptı. Bütün yaban hayvanları buraya geldi. Hârut ile Mârut'un da burada bulunduğu söylenir. Hz. Şît, Şeytân'ın üzerine binerek Okyanus'a gitti, orada gümüşten bir kale yaptı, üzerine güneş gibi bir put dikti, otuz yıl yönetti.

Hz. Şît
(*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Başka kaynaklarda Hz. Şît üzerine şu bilgileri buluyoruz: Bunlara göre Hâbîl'in öldürülüşünden beş yıl sonra doğmuştur. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ bu doğumu Tanrı'nın Hâbîl'in yerine gönderdiğine inanmışlardır. Hz. Havvâ, Hz. Şît'e hamile olduğunda alnında nûr parıldamış, Hz. Şît doğduktan sonra bu nûr onun alnına geçmiş, bu da Hz. Şît'in, Hz. Âdem' in ölümünden sonra onun yerini alacağının belirtkesi olarak kabul edilmiştir. Bu peygamberlik belirtkesi kuşaktan kuşağa geçmiş, en son onun temelli sahibi Hz. Muhammed'e geçmiştir. Hz. Şît, Hz. Âdem oğullarının en üstünü, en ulusu, babasının da en sevgili çocuğu ve ona en çok benzeyenidir. Kābîl'in oğullarının zina ve içkiyle yozlaştığını gören Hz. Âdem, Hz. Şît'e Kābil'in çocuklarıyla evlilik yapmamalarını öğütledi. Tanrı, Hz. Âdem'e yirmi bir (kimi söylencelere göre on), Hz. Şît'e de yirmi dokuz yaprak (Suhûf) göndererek bunlara göre hareket etmelerini buyurdu. Kâ'be'nin çamur ve taşla onarımını da yapan Hz. Şît'tir. Öleceği zaman yerine oğlu Enuş'u bırakmıştır. Hz. Şît öldüğü zaman 912 yaşında idi. Enuş babasının cesedini kokulu ağaçlarla örttü. İleride ele alacağımız Hz. İdris ise 20 yaşında idi. Söylentiye göre Hz. Şît ölünce Mekke'de Ebû Kubeys Dağı'nda babasının bulunduğu mağaraya gömülmüştür. Enuş ölünce yerine Kaynan geçmiştir. Kābîl de Enuş zamanında öldürülmüştü. Kaynan ölünce yerine Mehlâil geçmiş, ondan sonra Yerd gelmiş. Onun oğlu ise Uhnuh ya da Hz. İdris'tir.

Osmanlı ikonografyasından buraya *Zübdetü't-Tevârih*'ten [TİEM 1973] koyduğumuz minyatürden başka Hz. Şît üzerine iki minyatürün ikisi de *Siyer-i Nebî*'nin birinci cildindendir [TSM H. 1221]. Bunlardan birinde Hz. Âdem ve Hz. Şît, Tanrı'ya dua ederlerken, ikincisinde ise elinde bir ferman tutan Cebrâil, Hz. Âdem ve Hz. Şît'e Cennet elbisesi giydirirken görülür. Gene aynı ciltten bir minyatür de Hz. Şît ve Hz. Mehvâil'in meleklerin tanıklığında, Tanrı'nın Cennet'ten gönderdiği zebercetten kubbe önünde evlenmelerini ve Cebrâil'in hutbe okumasını göstermektedir.

Hz. Nûh ve Tûfân

Hz. Âdem gibi Hz. Nûh'u da ileride "Peygamberler" kesiminde incelemek yerine Evrenin Yaratılışı kesiminde ele alıyoruz, Tûfân olgusunun simgesel anlamı bunu gerektirmektedir. Bu simgesellik şöyle açıklanabilir: İnsanlık ya da canlılar nasıl sudan yaratılmışsa, Tûfân'la yeniden suya dönüşmekte ve yeni bir dünya yaratılmaktadır. Bu da döngüseldir. Bir çağ Afetle kapanırken yeni insanlarla yeni bir çağ açılmaktadır. Bu döngüselliğe koşut olarak Ay mitolojyası da böyledir: Ay, ölüm ve yeniden doğmanın tartımlı gelişiminin simgesidir. Nitekim bunun daha küçük ölçekte karşılığını peygamberlere ayrılan kesimde de göreceğiz. Çeşitli örneklerde gönderilen peygambere karşı gelen, peygamberini yadsıyan toplumlar Tanrı'ca yok edilerek cezalandırılmaktadır.

Suyun simgeselliği üzerine çeşitli kültürlerde çok ilginç örnekler vardır. Örneğin Asya'nın en ilkel kavimi Andaman adalarındaki halkın en yüce varlığı Puluga'dır. Gökte oturur, uyuduğu zaman kuraklık olur, yağmurlarla yeryüzüne iner, yiyecek arar. Puluga, dünyayı ve ilk insan Tomo'yu yaratmıştır. Ondan da insanlar türemiştir. Bir gün kızmış, tûfânla yeryüzünü ve insanlığı yok etmiştir. Yalnız dört insan kurtulmuştur. Puluga onlara acımış ve köşesine çekilmiştir. Andaman adaları halkının taptığı, kurban verdiği bir tanrıları yoktur, yalnız Puluga'dan korkarlar, onun koyduğu buyruklara uyarlar.

Yağmurlarla Ay'ın menzilleri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Tûfân Ay'ın üç karanlık günü ve ölümüyle ilgilidir, bunu yeniden doğuş izler. Çoğu kültürlerde de inanca göre Tûfân'dan bir kişi kurtulur, ondan da insanlık türer. Avustralya'da da Ay kızar ve Tûfân'ı yapar, Meksika'da da Tûfân'ı Ay'ın yarattığına inanılır. Su ve suya gömülmek arınma ve yeniden doğuş, suya gömülmek ölüm, sudan çıkmak yeniden doğuştur. Bunun örneklerini Atlantis'in Tûfân'la suya gömülmesi, vaftizde yeni doğan çocuğun suya batırılması ve çıkarılması gibi sıralayabiliriz. Bu arınma simgeselliğine *Tevrat*'ta iki anıştırma vardır. Bunlardan birinde Yehova'nın bütün insanları çeşitli ülkelerden toplayıp kendi topraklarına getireceği ve üzerlerine su serperek tüm pisliklerinden ve putlarından arındıracağı söylenmektedir [Hezekiel, XXXVI/24-25]. Bir başka yerde de suçu ve pisliği temizlemek için Hz. Dâvud'un evine ve Yeruşalim'de oturanlara bir pınar açılacaktır [Zekarya, XIII/1].

Tûfân'ı, eski uygarlıkların mitolojyasından örneklerde buluyoruz; örneğin, büyük dinlere kaynak oluşturan Sümer mitolojyasında. Geçen yüzyılda Ninive'de yapılan kazılarda Asur Kralı Asurbanipal'in kitaplığı içinde bulunan bir tablet *Gılgamış Destanı*'nın son hikâyesidir. Ölümsüzlüğü arayan Gılgamış'a, Tûfân'dan kurtulup Tanrılarca ölümsüzlük tanınan Utnapiştim, Tûfân'ı anlatmaktadır. Bu hikâyeye göre bir dönemde insanlar öyle çoğalmışlar ki onların çıkardığı gürültüden Tanrılar uyuyamaz olmuşlar. Bunun üzerine bir Tûfân'la insanlığı yok etmeye karar verirler. Ancak Bilgelik Tanrısı

Nûh'un gemisi
(*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Enki yarattıkları insanların ortadan kaldırılmasına çok üzülür ve Utnapiştim'e seslenir. Tanrıların bir Tûfân yapacaklarını, buna karşın onun bir gemi yapmasını söyler, bunun tanımını da yapar. Utnapiştim gemiyi yedi günde bitirir. Bu şenliklerle kutlanır, Utnapiştim gemiye ailesini, sanatçıları, evcil ve yaban hayvanları doldurur. Geminin kapıları kapanınca Tûfân başlar. Öyle azgınlaşır ki Tanrılar bile kaygılanırlar. Tûfân altı gün sürer. Yedinci günü gemi Nisir Dağı'na oturur. Yedi gün bekleyişten sonra Utnapiştim bir güvercin uçurur, güvercin konacak bir yer bulamayıp geri döner; bir kırlangıç gönderir, o da geri döner; üçüncü kez ise bir kuzgun gönderir, kuzgun geri dönmeyince önce gemidekiler dışarı çıkarlar. Çıktıkları dağın tepesine kurbanlar, içkiler sunulur. Yedi kazanda kurbanlık hayvanların etleri pişi-

Nûh'un gemisine Şeytân'ın girmesi (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1223).

rilir. Pişen etlerin kokusunu duyan Tanrılar buraya üşüşürler, Tûfân'ı yaptıran Enlil gemiyi ve insanları görünce çok öfkelenir. Bilgelik Tanrısı Enki günah işleyeni cezalandırmayı, ancak bu cezaların ölümcül olmamasını söyleyerek onu yatıştırır. Tanrılar Utnapiştim'le karısına ölümsüz bir yaşam tanırlar, onlar nehrin ağzındaki Tanrılar bahçesine yerleştirilirler.

Bu hikâye tabletlerde Akadça yazılmış olmakla birlikte metinde geçen adlar o dili bilen Sümerlere ait olmalıydı. Bu arada Sümer dilinde, yarısı olmayan bir başka tablet de bulundu. Bu şiirsel bir metindi. Burada Tanrılar bir Tûfân'a karar verince Utnapiştim yerine Ziusudra adında biri uyarılır. Tabletin kırık olan kesiminde büyük bir olasılıkla Ziusudra'nın gemiyi nasıl yapacağı anlatılmaktadır. Tûfân yedi gün yedi gece sürer, bitiminde Ziusudra, Tanrılara kurbanlar sunar, Tanrılar da ona sonsuz bir yaşam verirler, Tanrılar gibi yaşam için onu güneşin doğduğu yere yerleştirirler.

İki metin arasında şu farklar vardır: İlk Babilonya metninde Tûfân'ın kahramanı Utnapiştim, Sümerce metinde ise Ziusudra'dır. Babilonya metninde gemi bir küp biçiminde yedi katlı, dokuz bölümlüdür. Sümerce metinde ise çok büyük bir gemidir. Babilonya metninde Tûfân altı gün, Sümerce metinde ise yedi gün sürer.

Değişik kültürlerde Tûfân'ın kahramanı değişmektedir. Örneğin Laos mitolojyasında Tûfân öyküsü şöyledir: Yüksek tanrılar aşağıdaki pirinç tarımı ve balıkçılıkla geçinen insanlara yemek yiyeceklerinde kendilerine haber verilmesini, et yerlerse bir kısmını kendilerine vermelerini, balık yiyorlarsa bundan bir kısım da Tanrılara vermelerini buyurmuşlar. Ama insanlar buna kulak asmamışlar. Bunun üzerine Tanrılar bir Tûfân yaratmışlar, bütün insanlar yok olmuş. Ancak bunu önceden sezen üç kişi (Pu Lang Soeung, Khun Ket, Khun Kan) bir sal yapmışlar, üzerine tahtadan bir ev dikmişler, eşlerini ve çocuklarını almışlar. Sular onları gökyüzüne, Tanrıların krallı-

ğına kadar yükseltmiş. Tanrıların kralı onlara krallığında ne aradıklarını sormuş, onlar da Tûfân'ı anlatmışlar, Tanrıların kralı ise üç kez Tanrıların kendilerine saygı göstermeleri için uyardıklarını, fakat insanların bunu dinlemediklerini söylemiş. Oraya gelenlerin gökte Tanrı Lo ile yaşayabileceklerini söylemiş. Bunun üzerine aşağıda sular çekilmiş. Ancak üç kişi gökte yaşayamacaklarını, aşağıya dönmek istediklerini Tanrılar kralına iletmişler. O da onlara aşağıya inmeleri için bir manda vermiş, inmişler, manda ile pirinç tarımına başlamışlar, üç yıl sonra manda ölmüş, burnundan bir sarmaşık çıkmış, bu gelişince üç büyük yemiş vermiş, bunlar olgunlaşınca, buradan insanlar doğmuş, böylece insanlık yeniden kurulmuş.

Çin mitologyasında ise Yu adında bir hidrolik mühendisi varmış. Çok akıllı, erdemli bir kişiymiş; sesi, ses ölçüsü, boyu uzunluk ölçü birimi, ağırlığı da ağırlık birimi olmuş. Tûfân'la ilgili bu öykünün birkaç çeşitlemesi bulunmaktadır. Burada kısaca birinin özetini veriyoruz:

İmparator Yao çağında sular göğe kadar yükselmiş, İmparator Yu'nun babası Kuen'i görevlendirmiş, ama Kuen bu görevi başaramamış. Bunun üzerine görev Yu'ya verilmiş. Yu bentler kurmuş, dokuz nehrin yolunu açmış, bunları dört denize akıtmış, kanalları derinleştirmiş, nehirlere yöneltmiş.

Ortadoğu üzerine çalışan bilginler burada çok büyük bir tufan olabileceğini, ilk kentlerdeki uygarlıkları yok ettiğine inanmışlar, kazılarla bunun kanıtlarını aramışlardır. Ancak bu konuda buluntular tarihçenin kentten kente değiştiğini göstermiştir. Şuruppak ile Uruk kentlerinde İÖ 3000 yılında, Ur'da ise bundan 500 yıl önce, Kiş'te ise 200-300 yıl sonra olduğu görülmüştür. Böylece genel bir Tûfân yerine değişik tarihlerde yerel tufancıklar olmuş, her kent ise bunu kozmik bir olay gibi yorumlamıştır. Bulunan, fakat çok bozulmuş bir tablet ilk Tûfân öyküsünü anlatmaktadır. Burada beş kentin (Eridu, Larak, Badtibira, Sippar ve Şuruppak) Tûfân'da yok oldukları yazılıdır.

Tevrat'ta Nûh ve Tûfân olayı uzun boylu anlatılmıştır [Tekvin VI'den IX, 17'ye]. *Kur'ân*'da ise bazı sûrelerde geçer [A'râf S., 57-63; Yûnus S., 72-74; Mü'minûn S., 23-32; Furkan S., 39; Şu'arâ S., 105-121; Ankebût S., 13-14; Sâffât S., 73-8; Kamer S., 9-18; Nûh S., 1-28; Hûd S., 27-50].

Kur'ân ve çeşitli hadîs ve yorumculara göre Nûh, Irak'ta oturuyordu. Putlara tapan kavmi doğru yola ve inanca getirmek için Tanrı onu peygamber olarak gönderdi [A'râf S., 59; Hûd S., 25-26; Nûh S., 1-2]. Ancak gönderildiği kavim, Hz. Nûh'un tüm uyarılarına karşın onu peygamber olarak tanımaz, sıradan bir insan gibi davranır. Bunun üzerine Hz. Nûh , Tanrı'ya yakarır, durumu anlatır. Tanrı da ona vahiy yoluyla bir gemi yapmasını, fırını kaynamaya başlayınca dişili erkekli çeşitli hayvanlardan birer çift ile ailesini alıp geminin içine girmesini, zulmeden bu kavimin hepsinin Tûfân'da boğulacaklarını, yalnız gemidekilerin kurtulacağını bildirir. Hz. Nûh, puta tapınan halkın yanına gider, onlara Hz. Nûh'un Allah'ın elçisi olduğunu söyledikçe onlar kulaklarına parmaklarını tıkarlar. Bir gün de "Allah'tan başka

Nûh'un gemisi
üstte: (*Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414).
karşı sayfada: (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

tanrı yoktur" dediğinde hepsi kürsülerinden yüzüstü düşerler. Kalkıp Hz. Nûh'u yüzüstü düşünceye kadar döverler. Bunu duyan Kral Mahvil, Hz. Nûh'u yanına çağırır. Aslında Hz. Nûh, Kral Mahvil'in torunu Uzre ile evlidir. Kral Mahvil, Hz. Nûh'un Tanrı'nın elçisi olduğunu söylemesi üzerine puta tapanların bayramına kadar Hz. Nûh'u tutuklatır ve puta tapanların kürsülerini yeniden onartır. Hz. Nûh, Kral için Tanrı'ya dua eder, bunun üzerine Kral önce baş ağrısına tutulur, aklını yitirir, bir hafta sonra da ölür. Onun yerine geçen oğlu Dermesil, Hz. Nûh'a özgürlüğünü verir. Ancak daha önce olanlar gene yinelenir. Puta tapanlar yeniden kürsülerinden yüzüstü düşerler, halk Hz. Nûh'un üzerine yürüyüp onu döverler. Tıpkı babasına olduğu

Nûh'un gemisi ve Tûfân'da boğulanlar (*Ravzatü's-Safâ*, SK Damat İbrâhim Paşa 906).

gibi Hz. Nûh, Kral Dermesil'in karşısına çıkar, o da babası gibi Hz. Nûh'u tutuklattırır, ama gördüğü bir düşle onun deli olduğunu düşünerek salıverir. Çağın kâhinlerinden biri Tûfân'ın yaklaştığını halka bildirir, Hz. Nûh'un öldürülmesi gerektiğini söyler. Babil Kralı da Hz. Nûh'un öldürülmesinden yanadır. Sonunda Hz. Nûh'un Allah'ın birliği inancını yaymasını engellerler [Kamer S., 9]. Bayıltıncaya dek boğazını sıkarlar. Öldüğünü sanırlar. Hz. Nûh, sürekli dua ederek kavminin yok olmasını diler. Ama inançsızlık sürüp gider; Hz. Nûh, Tanrı'dan öcünün alınmasını ister [Kamer S., 10].

Tanrı, Hz. Nûh'a ağaç dikmesini buyurur. Hz. Nûh'un diktiği Sac ağacı kırk yılda büyüyüp üç yüz zira boyunda olur. Bu Hindistan'da yetişen büyük bir ağaçtır, Abanoz ağacı olduğu söylenmektedir. Hz. Nûh marangozdu, ağaçları kuruttu. Gene Tanrı'dan esinlenerek geminin başını horoz gibi, gövdesini kuş karnı gibi, kuyruğunu horoz kuyruğu gibi kıvrık, geminin kendisini de üç katlı yapacaktı. Üç yıl hazırlıkla geçti; çiviler yaptı, zift gibi gereçleri hazırladı. Kavmi ise onu gördükçe karada gemi yüzdüreceği konusuyla alay ediyordu [Hûd S., 38-39]. Geminin yapımı kimi görüşe göre iki yıl, kimi görüşe göre ise daha uzun sürdü. Çeşitli tarihçi ve yorumculara göre geminin boyutları ve biçimi şöyleydi: Eni 50, 330 ya da 600 zira; yüksekliği 30, 33; uzunluğu 660 ya da 1200 zira. Gemi üç kattı, her katın yüksekliği on zira idi. Her kat on zira yükseklikteydi. Geminin altı ya da dört zira kesimi su altında kalıyordu. Geminin üç kapısı vardı. Her katta küçük ışık pencereleri vardı. Üst katında yiyecek içecek için dolaplar yapılmıştı. Geminin kanatları vardı. Geminin tahta kısımları demir çivilerle birbirine tutturulmuştu [Kamer S., 13]. Tahtaların arası su sızmaması için içerden ve dışardan ziftlendi.

Gemiye az sayıda inanmış kişiler bindi [Hûd S., 40-41]. Gemiye Hz. Nûh'un oğulları Sam, Ham, Yâfes ve eşleri ile Hz. Nûh'a inanan altı kişi bindi. Yalnız Yam (Ken'an) ile Hz. Nûh'un karısı Vâile, Hz. Nûh'a inanmayanlardan oldukları için onlar gemiye alınmadılar. Onlar da herkes gibi suda boğulup gittiler [Tahrîm S., 10]. Gemide kaç kişi vardı? Bunun sayısıyla ilgili olarak değişik görüşler vardır. Kimi görüşte Hz. Nûh'un üç oğlu ve eşleriyle sekiz kişi, kimi görüşte on beş erkek beş kadın, ya da on erkek, on kadın vardı. Daha da yüksek bir sayıyla seksen kişi olduğu da ileri sürülmüştür. Gene bir söylenceye göre Hz. Âdem'in tabutunu Cebrâil getirir, onu da gemiye alırlar. Gemiye binildiğinde Receb ayının onuydu.

Nûh'un gemiye bindiğini duyan Kral Dermesil ile Nûh'un âsî oğlu Yam gelirler. Su olmadığı halde neden gemiye bindiklerini sorarlar. Herkesin gemiden inmesini, yoksa gemiyi içindekilerle yakacaklarını söylerler. Bu konuşma sırasında biri gelip Kral'a bir kadının ekmek pişirdiğini, tandırdan su fışkırmaya başladığını haber verir. Kral buna inanmak istemez, o sırada Kral'ın atının ayağının altından su fışkırdığı görülür. Atını başka yere sürerse de oradan da su çıkar. Kral, suyun giderek arttığını öğrenince daha önce

Tûfân'da Hz. Nûh'a karşı çıkan oğullarının boğulması. (*Kısasü'l-Enbiya*, SK Hamidiye 980).

dağ başına yedi put için yaptırdığı ve içine yiyecek doldurduğu yedi sığınağa gider, ancak giderken başına kayalar yuvarlanır. Her yeri su kaplamakta, dağların tepesinde bile on beş zira yükselmekteydi. Güneş ve Ay kararır, yeryüzü karanlıkta kaldı. Yağış kırk gün sürdü. Tûfân suları tepedeki putları da sürükleyip aşağı indirdi. Toprağın içine gömüldüler.

Gemi bütün dünyayı dolaştı. Önce Habeş ülkesine, sonra da Cidde'ye yöneldi. Rûm ülkesine gitti, oradan Mekke Haremi'ne gitti. Harem-i Şerîf'in çevresinde yedi kez dolaştı, oradan Cûdî Dağı'na vardı. Tanrı'nın buyruğu üzerine su düzeyi inmeye başladığında gemi dağın tepesindeydi. Geminin dolaşma süresi üzerine değişik görüşler vardır. Kimine göre

ay, kimine göre ise 150 gündür. Hz. Nûh'un gemisi Cûdî Dağı'nda bir ay kalmış, sular kuruyunca gemidekiler aşağı inmiş, o gün gemi halkı şükran orucu tutmuştur. Hz. Nûh gemiyi kilitleyip anahtarını oğlu Sam'a vermiştir. Hz. Nûh ve yanındakilerin Cûdî Dağı'ndan inmelerinin tarihi Muharrem ayının onuncu günüdür. Bu günde pek çok önemli olay olmuştur. Giriş bölümünde bunların dökümünü vermiştik. Muharrem'in 10. günü "Aşûre günüdür ve bu günde Kerbelâ Savaşı'nda Hz. Hüseyin şehit olmuştur. Şiî dünyası ilk on gün için, hatta Muharrem boyunca yas tutarlar. Buna karşın Muharrem aynı zamanda yeni yılın ilk ayıdır. Kimi İslâm ülkelerinde Muharrem yeni yılın girişi için sevinçle, neşeyle kutlanır. Öte yandan Şiîler Nûh'un gemisinin Cûdî Dağı'na varışını, güneş takvimine göre Nevrûz'da olduğuna inanırlar. Aynı günde başka mutlu olaylar da olmuştur.

Nûh'un gemisinin kesiti (*Kısasü'l-Enbiya*, SK Hamidiye 980).

Muharrem'de aşûre pişirilmesi geleneğine olan inancın Hz. Nûh ile ilişkisi üzerinde görüşler vardır. Aşûre öğütülmemiş tanelilerden yapılır. Bu bakımdan Anadolu'nun kimi yörelerinde ve Azerbaycan'da buğday anlamına *hedik, hadik, hatik, hedek, hedik aşı*; Mısır'da ise *hubûb* denilir. İşte Hz. Nûh ile ilgili inanca göre Tûfân'ın son gününde, yani Muharrem'in onuncu gününde, gemideki erzak azalmış, bunun üzerine kalan az sayıda taneleri birbirine karıştırarak aşûre pişirmişlerdir. Aşîr, onuncu demektir. Anadolu'nun doğu yörelerinde aşûre yerine "aşır aşı" denmektedir.

Hz. Nûh, Karda'da Semânîn adındaki yerde yanındakilerin her biri için birer ev yaptırdı. Buraya yerleştikten sonra ekin ekti, üzüm çubuğu dikti. Buraları onardı. Ancak buradaki insanlar vebaya tutuldular, Hz. Nûh ve oğulları dışında herkes öldü.

Hz. Nûh gemisini Cûdî Dağı'nda, ileride insanlara bir öğrenek olmak üzere bıraktı. Herkes bu gemiyi uzun zaman seyrettikten sonra gemi çürüyüp gitti. Hz. Nûh, Tûfân'dan sonra 350 yıl yaşadı. Yerine ardılı olarak büyük oğlu Sam'ı bıraktı. Oğullarına öğütlerde bulundu. Üç oğlu üç kavmin atasıdır: Sam Arabların, Yafes Rumların, Ham Habeşlerin. Böylece tüm insanlık Hz. Nûh'un soyundan gelmektedir. İnsanların birinci atası Hz. Âdem ise, ikincisi de Hz. Nûh'tur.

Hz. Nûh ölümünden önce üç oğlu arasında bölgeleri şöyle bölüştürmüştü: Sam'a Kudüs, Nil, Fırat, Dicle, Seyhan, Ceyhan, Belh ırmaklarını ve bunların suladığı toprakları; Ham'a ise Nil'in batısı ve arkasına düşen yerleri; Yâfes'e ise Belh ırmağı ve onun arkasına düşen yerleri. Yâfes'in oğullarından Sakalib ve Isban'ın yurtları Rumlardan önce Erzurum'du. Arap olmayan krallar, Türkler ve Hazerler, hepsi Yâfes'in çocuklarından türemişlerdir. Ham ise deniz kıyılarına yerleşti. Ham'ın Küş, Ken'an, Kut adında oğulları vardı. Bunlardan Kut, Hind ve Sind topraklarına yerleşti. Küş ve Ken'an adlı oğullarından ise Sudan, Nube, Zene, Karan, Zegave, Habeş, Kıbt ve Berber soyu türemiştir. Sam ise Mekke ve çevresine, Yemen, Hadramut, Amman, Alic, Yebrin, Vebar, Devv ve Dehna'ya kadar uzanır. Sam öteki iki kardeşinden daha bilge, akıllı ve üstün olduğundan Hz. Nûh onu yerine ardıl olarak belirledi. Sam, 600 yaşında ölmeden önce yerini oğlu Erfahşed'e bıraktı. Ondan sonra sırasıyla Sam'ın soyu şöyle gelişti: Sâlih, Abir, Falığ, Ergu, Sarug, Nahor; böylece uzun zaman süreleri içinde sürdü gitti.

Bu açıklamalardan sonra Taberî Tarihi'nden kısa ek bilgiler verebiliriz. Taberî çeşitli kaynaklara göre geminin boyutları üzerine şu bilgileri vermektedir: Kimine göre geminin uzunluğu 300, eni 50, derinliği 30 arşındı. Kapısı yandaydı. Bir başka kaynak ise geminin uzunluğunun 1200, genişliğinin 600 arşın olduğunu söyler. Üç kattı, bir katı evcil ve yaban hayvanlara, bir katı insanlara, üçüncü katı ise kuşlara ayrılmıştı. Burada ilginç öyküler de vardır. Gemide hayvan dışkıları çoğalınca Tanrı, Nûh'a filin kuyruğunu çekmesini söylemiş. Hz. Nûh kuyruğu çekince filden biri erkek biri dişi, iki

domuz çıkmış, bunlar hayvan dışkılarını yemiştir. Fareler geminin tahtalarını kemirmeye başlayınca Tanrı, Hz. Nûh'a aslanın iki gözü arasına vurmasını söylemiş, Hz. Nûh vurunca da aslanın burun deliklerinden biri erkek öteki dişi, iki kedi çıkmış ve bunlar farelere saldırmışlardır. Hz. Nûh hayvanlardan önce gemiye karıncayı, en son da eşeği almıştır. Ancak İblîs (Şeytân) eşeğin kuyruğuna yapıştığı için eşek bir türlü gemiye giremiyormuş. Hz. Nûh, İblîs'le birlikte gir demiş, İblîs bunun üzerine eşeğin kuyruğunu bırakmış, ama o da gemiye girmiş. Hz. Nûh geminin güvertesinde bulunan İblîs'i kovdu. Bu sahne *Siyer-i Nebî*'den buraya aldığımız minyatürde [TSM H. 1223] görülmektedir. Bu minyatürde Hz. Nûh ile konuşan İblîs siyah ve belli belirsiz gösterilmiştir. Burada ilginç olan Hz. Nûh'un gemisinin, buraya aldığınız minyatürlerdeki gemilerden çok değişik olmasıdır. Ayrıca gemidekilerin sayısının daha kalabalık oluşu da dikkati çekmektedir.

Hz. Nûh üzerine buraya aldığımız diğer minyatürler şunlardır: *Zübdetü't-Tevârîh*'in üç nüshasından Nûh'un gemisini gösteren üç minyatür [CBL 414, TSM H. 1321-TİEM 19]. Bunlardan başka gene Nûh'un gemisini ve ona baş kaldıran ötekilerin boğuluşunu gösteren minyatür [SK Hamidiye 980]; bir de *Ravzatü's-Safâ*'da hayvanlarla Nûh'un gemisini gösteren minyatür [SK Damat İbrâhim Paşa 906]. Ayrıca "Giriş" bölümünde yer alan Hz. Nûh ve oğullarını gösteren madalyonlar [CBL 423].

2. Kesim

PEYGAMBERLER ve MUCİZELERİ

Bu kitabın en uzun ve en çok bölümlü kesimi bu ikinci kesimdir. Önce başlığındaki peygamber ve mucize deyimlerini tanımlamakla başlamak gerekir.

Peygamber, Tanrı'nın, buyruklarını insanlara iletmek için insanlar arasından seçtiği elçidir. Farsça bu sözcük haber getiren anlamındadır. Tanrı, *Kur'ân*'da her ulus (ümmet) için ayrı bir peygamber gönderdiğini söyler. Farsça olan peygamber yerine Arapça'da resûl kullanılmıştır. Bu da elçi anlamındadır. Resûl, Tanrı'nın vahiyle kendi buyruklarının tümünü bildirip bunları insanlara öğretmekle görevlendirdiği peygamberler için kullanılır. *Kur'ân*'da bir de nebî geçer. Bu ikisi eş anlamlı olmakla birlikte aralarında ayrımlar vardır. Nebî daha önceki bir resûlun getirdiği Tanrı buyruklarını açıklamakla, onun uygulanmasının ayrıntılarını bildirerek, bunlardan sapanları buna döndürmekle görevli peygamberler için kullanılır. Resûller hep yepyeni buyruklar getirmeyebilir. Tanrının geçersiz kıldığı buyruklar da olabilir, bu kez yeni hükümleri de getirmiş olabilirler. Her ikisi de peygamber olarak kullanılmakla birlikte bu ikisi arasında bir ayrım vardır. Her resûl bir nebîdir, ama her nebî, resûl değildir. Bir başka deyişle her resûl peygamberdir, ama her peygamber resûl değildir.

Allah peygamberlerden dördüne büyük birer kitap göndermiştir. Hz. Mûsâ'ya *Tevrat*, Hz. Dâvûd'a *Zebûr*, Hz. İsâ'ya *İncil*, Hz. Muhammed'e *Kur'ân*. Kimi peygamberlere ise daha küçük kitaplar (suhûf) vermiştir: Hz. Âdem'e on yaprak, onun oğlu Hz. Şît'e (Hz. Şîs) elli yaprak, Hz. İdris'e otuz yaprak, Hz. İbrâhim'e on yaprak. *Kur'ân* peygamberlere beş nitelik tanımıştır: Günahsızlık, güvenilirlik, anlayışlılık, doğruluk, ulaştırma. Tüm peygamberler bu nitelikleri taşır.

Mucizeye gelince; peygamberler öteki insanlardan iki belirleyicilikle ayrılırlar. Birisi Tanrı'nın buyruklarını insanlara duyurabilmesi, öteki mucizedir. Bu ikincisi Tanrı'nın izniyle ancak peygamberlerin gerçekleştirebildikleri olağanüstü olgudur. Mucize bir bakıma peygamberliğin kanıtı gibidir. Bir olgunun mucize sayılabilmesi için yedi koşul aranmıştır: Önce bu Allah'ın bir işi olmalıdır; bunun doğruluğunun kanıtı olarak peygamber olduğunu ileri süren kişiden çıkması gerekir; peygamberin sözü ile uyum sağlanabilirliği olmamalıdır. Mucize, peygamberin savının bir çelişkisi, yalanlaması olmalıdır. Ayrıca mucize peygamberin savını izlemelidir.

Bu kitap daha çok mitologya ağırlıklı olup bu kesimde peygamberlerin tarihinden en çok onların mucizeleri ele alınacaktır. Bunlar minyatürlerin eşliğinden olduğundan, minyatürler de daha çok mucizeleri gösterdikleri için biz de konuyu özellikle bu yönüyle irdeledik. Bu arada evliyâlar ya da ermiş kişiler için mucize yerine kehanet ya da kerâmet sözcüğü kullanılır. Böyle olmakla birlikte bu kitapta mitologya bağlamında peygamber olmayanların olağanüstü olayları için de mucize deyimi kullanılacaktır.

Kur'ân'da 25 peygamber sayılır: Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. İbrâhim, Hz. Lût, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Elyasa, Hz. Yûnus, Hz. Zülkifl, Hz. Zekeriyyâ, Hz. Yahyâ, Hz. İsâ, Hz. Muhammed. Ayrıca *Kur'ân*'da adı geçip de peygamber olup olmadıkları tartışmalı kişiler vardır. Kimi yorumculara göre bunlar Allah'ın ilgi, yardım ve sevgisini kazanmış kullar, velîdir. Bunlar Hz. Üzeyir, Hz. Lokman ve Hz. Zü'l-karneyn'dir.

Bir hadîste 316 peygamber sayılmıştır. Hadîste 313 denilmekle birlikte sayıları 316'dır. Bu listede Hz. Câbir, Hz. Yûnus ve Hz. Şem'ûn iki kez geçmektedir. Hz. Zü'l-Karneyn'in *Kur'ân*'da adı geçmekle birlikte bu listede yer almamıştır. Listede bu kitapta adı geçen, kimi de ayrı bir bölüm olan ve minyatürleri bulunanlar [*] ile gösterilmiştir.

1. *Âdem, 2. *Şît, 3. Enuş, 4. Kaynan, 5. Mehlâil, 6. Müteveşlâh, 7. *İdris, 8. *Nûh, 9. *Yûnus, 10. *Danyal, 11. *Hûd, 12. Ayhak, 13. Merdâim, 14. Şâru', 15. Erfahşed, 16. *Sâlih, 17. *Yûnus, 18. Hadır, 19. *İlyas, 20. *Dâvûd, 21. *Süleyman, 22. *Eyyûb, 23. Dânin, 24. Memya, 25. Sâbit, 26. Câbir, 27. Hemîlân, 28. *Zülkifl, 29. *Üzeyir, 30. *Lokman, 31. *Lût, 32. *Hanzale, 33. Safvân, 34. Isân, 35. *İbrâhim, 36. *İsmail, 37. *İshak, 38. *Ya'kûb, 39. *Yûsuf, 40. *Şuayb, 41. Le'tân, 42. *Mûsâ, 43. *Hârûn, 44. Ya'va, 45. *Yûşâ, 46. Kelil, 47. *Ermiyâ, 48. *İşmoil, 49. Elvun, 50. Azân, 51. Âzim, 52. Zâbin, 53. Hürîd, 54. Sâzân, 55. Sefleye, 56. Gaalib, 57. Şi'mâs, 58. *Şem'ûn, 59. Fedâd, 60. Kabâd, 61. Aynâd, 62. Sârim, 63. Avdûn, 64. Sâim, 65. Keruk, 66. Yâşil, 67. Yâsân, 68. Lâhin, 69. Galsan, 70. Gadnân, 71. Reşgın, 72. Lüg, 73. Lâtiyam, 74. Elmûn, 75. Bersevâ, 76. Reşâd, 77. Şer'yib, 78. Heybil, 79. Miylân, 80. İmran, 81. Herbîb, 82. Şemânîh, 83. Cerbîb, 84. Sefân, 85. Sarîh, 86. Sa'da, 87. Kîl, 88. Aydûn, 89. Avsaf, 90. Sadeyf, 91. Bervâ, 92. Vehbâ, 93. Hey'ât, 94. Hâsım, 95. Âdım, 96. Âris, 97. Misdâ, 98. Harbîl, 99. Harkil, 100. İşmûn, 101. İmsan, 102. Lebîr, 103. Sebât, 104. İyâd, 105. Reyhan, 106. Şeyh, 107. Merkân, 108. Amdan, 109. Nuha, 110. Habbân, 111. Velâm, 112. Ba'yul, 113. Bestas, 114. Hetban, 115. İklik, 116. Kâdim, 117. Evris, 118. Nasîr, 119. Şerhil, 120. Huzeyme, 121. Mak'as, 122. Meftâil, 123. Şeruhil, 124. Medrek, 125. Hârim, 126. Bârî, 127. Câbid, 128. Zerkan, 129. Bercâc, 130. Eskun, 131. Hezrâyin, 132. Nâvî, 133. Ataf, 134. Eşbîl, 135. Mehil, 136. Recil,

137. Şimtan, 138. Elfum, 139. Huveyled, 140. Sânuh, 141. Zâmil, 142. Râmil, 143. Kilân, 144. Hâdib, 145. Bâzik, 146. Bânım, 147. Hâcim, 148. Câmim, 149. Hâhiz, 150. Râsil, 151. Vâsim, 152. Râdim, 153. Sâdim, 154. Sev'an, 155. Hâzân, 156. Sâhid, 157. Sayhan, 158. Kelvân, 159. Sa'dem, 160. Ufran, 161. Gaayır, 162. Lâhun, 163. Beldah, 164. Heydân, 165. Lâvî, 166. Hirâ, 167. Nâsî, 168. Hânik, 169. Hâfih, 170. Kâşih, 171. Lâfis, 172. Bânir, 173. Hâşim, 174. Hicâm, 175. Hirân, 176. İsmân, 177. Râhilâ, 178. Lâtif, 179. Bertofun, 180. Âtân, 181. Avrâid, 182. Mehtemsâr, 183. Sâbigan, 184. Ercil, 185. Yeğbin, 186. Bânil, 187. Kâsim, 188. Mundah, 189. Racîn, 190. Mihrâs, 191. Sâhin, 192. Sarfan, 193. Meyhemun, 194. Havdan, 195. Elbentun, 196. Vaad, 197. Rahyul, 198. Yeğban, 199. Yehur, 200. Havtayan, 201. Kâmil, 202. Şemâil, 203. Saad, 204. Buyurez, 205. Kezul, 206. Lûtan, 207. Evis, 208. Şemmâs, 209. Ma'nâil, 210. Fernuş, 211. Haczem, 212. Adven, 213. Bârun, 214. Revvan, 215. Meynez, 216. Ma'yen, 217. Mezâhim, 218. Bânid, 219. Lâmî, 220. Ferdân, 221. Câbir, 222. Sâlum, 223. Aydan, 224. Herban, 225. Tamîl, 226. Mid'nan, 227. Hacrem, 228. Lühannâ, 229. Mehnem, 230. Tâbih, 231. Câlük, 232. Gaabuh, 233. Meynan, 234. Kânuh, 235. Deryan, 236. Sâdim, 237. Cerrâd, 238. Harkiyâ, 239. Nu'mân, 240. Enmîl, 241. Müzham, 242. Mebidas, 243. Mibsal, 244. Gaabin, 245. Kâşıh, 246. Bânuh, 247. Sâsan, 248. Sernim, 249. Feryuş, 250. Suhayib, 251. Rukün, 252. Kâmir, 253. Sâhik, 254. Zâhun, 255. İyâb, 256. Sabah, 257. Arfun, 258. Mihlan, 259. Mersam, 260. Gaalib, 261. *Elyesa, 262. Abdullah, 163. Edrizin, 264. Advan, 265. Zehran, 266. Bâyig, 267. Tatir, 268. Hevdin, 269. Kâbude, 270. Eşin, 271. Fetvân, 272. Sânid, 273. Âbun, 274. Rabah, 275. Sâyuh, 276. Mesluk, 277. Hican, 278. Vâbun, 279. Revyan, 280. Mugaylâ, 281. Ayis, 282. Zahram, 283. Sabîh, 284. Yatbu', 285. Cârih, 286. Suhîb, 287. Sayhân, 288. Kilmân, 289. Yuhâ, 290. Semyun, 291. Ardun, 292. Cevher, 293. Yelbak, 294. Mebârig, 295. Gaabil, 296. Cefdun, 297. Ken'ân, 298. Hasman, 299. Yesma', 300. Arfun, 301. Arfan, 302. Yahhın, 303. Nesibnikâsım, 304. Şem'un, 305. Rasas, 306. Hâil, 307. Efleyûn, 308. Şâhım, 309. Ehbâl, 310. Hebâc, 311. *Zekeriyyâ, 312. *Yahyâ, 313. *Cercis, 314. Cebnim, 315. *İsâ, 316. *Muhammed.

Kitab-ı Mukaddes ve *Kur'ân*'da çoğu peygamberler ortaktır. Ancak yalnız *Tevrat*'a özgü peygamberler olduğu gibi İslâm'daki kimi peygamberleri ise *Tevrat* ve *İncil* tanımaz. Ne var ki ortak olan peygamberler üzerinde aralarında önemli farklar da bulunur. *Kitâb-ı Mukaddes*'te geçmemekle beraber Yahudilerin bir kesimi arasında bir inanç Hz. Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğu yolundadır. Bunun gibi Hıristiyanlar da Hz. İsâ'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanırlar. *Kur'ân* bu gibi inançları şirk kabul eder, bir başka deyişle Allah'a ortak koşmaktır [Tevbe, S., 30; Mâide S., 17-18]. Meryem oğlu Hz. İsâ yal-

nızca Allah'ın elçisidir [Nisâ S., 171-172]. Ayrıca bu iki din kendilerine gönderilen peygamberlere boyun eğmemişlerdir; örneğin Hz. Mûsâ'nın kavmi her istediğini elde etmiş ancak gene de onun dediklerine boyun eğmemiştir. Hz. Mûsâ'nın, Hz. İsâ'nın çeşitli mucizelerine karşın gene onlara inanmamışlardır. Yahudiler kendilerine gönderilen peygamberlerden Hz. Zekerîyyâ'yı ve onun oğlu Hz. Yahyâ'yı öldürmüşlerdir. Hz. İsâ ile Hz. Muhammed'i ise yadsımışlardır.

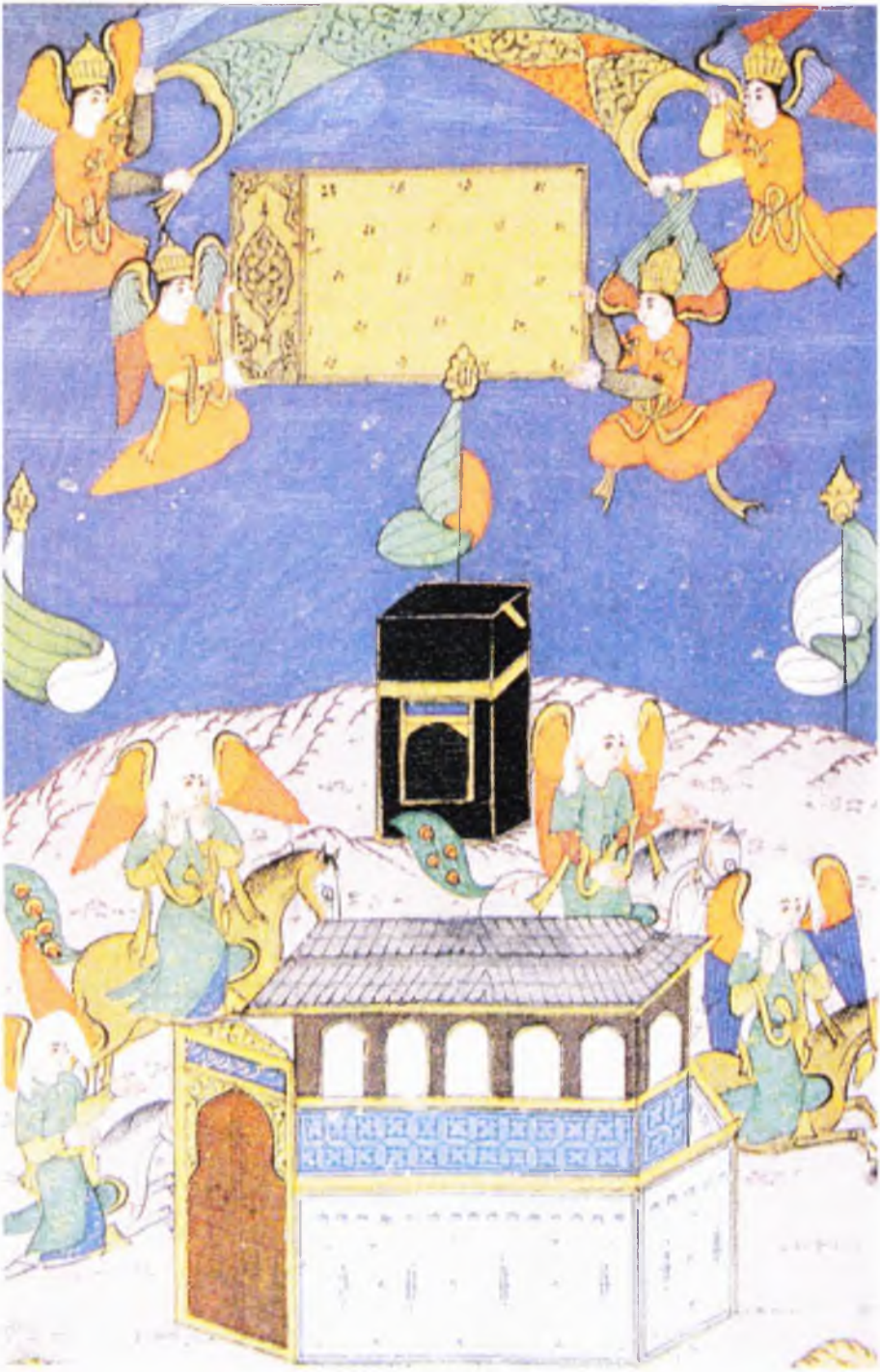
İslâm inancına göre peygamberler günah işlemezler, çünkü onlar Allah'ın koruması ve gözetimi altındadırlar. Nitekim Hz. Yûsuf'u satın alan bir vezir, karısına ona iyi bakmasını, ondan yararlanabileceklerini ya da evlât edineceklerini söyler. Hz. Yûsuf'u iyi bir yere yerleştirir, onu yükselme olanaklarına kavuşturur. *Tevrat*'a göre ise bu muhafız askerlerinin komutanı Potifar'dır. Evin hanımı Yûsuf'a aşık olur, onu çağırıp onun olmak istediğini söyler, Hz. Yûsuf'ta bu güzel kadına karşı bir istek uyanırsa da kendisine iyilik edip güvenmiş efendisinin güvenini kötüye kullanmak istemez. Tutkusunu frenler, bu da onun peygamberliğinden kaynaklanmaktadır, kötülükten uzak durmayı bildiğini gösterir. Hz. Yûsuf kendisini yakalamak isteyen kadının elinden kurtulmak için kapıya doğru koşar, kadın da ardından gelerek arkasından gömleğini çekerek yırtar. Bu sırada kadının kocası içeriye girer ve kadın durumu kurtarmak için Hz. Yûsuf'un kendisine saldırdığını, cezalandırılması gerektiğini söyler. Ancak gömlek önden değil de arkadan yırtıldığı için bu suçlamanın doğru olmadığı anlaşılır [Yûsuf S., 21-24].

Tevrat, birçok peygamberi suçlamaktadır. Örneğin *Tevrat* Hz. Nûh'un içki içtiğini, sarhoş olduktan sonra çıplak kaldığını, torunu Ken'an'ın ona tecavüz ettiğini söyler [Tekvin IX/20-25]. *Kur'ân* ise Hz. Nûh'u savunmaktadır [İsrâ S., 3]. *Tevrat*, Hz. İbrâhim'in eşi Sârâ'yı Firavun'a peşkeş çeken biri olarak göstermektedir. Hz. İbrâhim, karısını Firavun'a kız kardeşi gibi tanıtmış, o da onu eş olarak almıştır [Tekvin XII/14-19]. Gene *Tevrat*'a göre Hz. Ya'kûb göç edip Eder Kulesi'nin ilerisine çadırını kurdu ve burada otururken Ruben gelip babasının cariyesi Bilha ile yattı [Tekvin XXXV/22; Tekvin II/1-4]. Gene *Tevrat*'a göre Hz. Yakûb mal hırsıyla hakkı olmayan bir şeyi elde etmek için zorbalığa başvuran biri olarak gösterilmiştir [Tekvin XXVII/1-29]. *Tevrat*'a göre Hz. Ya'kûb'un oğlu Yahuda, gelini ile zina etmiştir [Tekvin XXXVIII/6-26]. *Tevrat* ayrıca Hz. Mûsâ'nın Allah'a başkaldırdığını, onu suçladığını, azarladığını söylemektedir [Sayılar XI/10-15]. Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Hârun da put yapan bir kişi olarak *Tevrat*'ta geçmektedir [Çıkış XXXII/1-4]. Oysa *Kur'ân* bu savı çürütmekte, put yapanın Samirî adında biri olduğunu belirtmektedir [Tâhâ S., 85-97]. *Tevrat*'a göre Hz. Dâvud, Hittî Uriya adında birinin karısı Bat-Şeba'yı görüp beğenir, onunla zina eder, kadın gebe kalınca kocasını tuzağa düşürüp öldürür ve kadınla evlenir. *Tevrat* bunun kötü bir eylem olduğunu belirtiyor [II Samuel XI/2-27]. Hz. Dâvûd'un çocukları da zina etmişlerdir [II Samuel XIII/10-12].

Tevrat'a göre, Hz. Süleyman yaşlılık zamanlarında karılarının etkisiyle başka ilâhlara sapmıştır. Saydalıların tanrıçası Astarti, Ammonilerin tanrısı Milkom, Moab'ın tanrısı Kemoş, Ammon oğullarının tanrısı Molek'in ardınca gitti, onlara yüksek yerler yaptı ve kendi Tanrılarına buhur yakan, kurbanlar kesen karılarının hepsi için böyle yaptı. Hz. Süleyman'ın kral kızı olan 700 karısı, 300 cariyesi vardı [Krallar I/XI, 1-13]. *Tevrat*'ın Hz. Süleyman için bu söylediklerine karşın *Kur'ân* Hz. Süleyman'ın yalnızca ve hep Allah'a başvurduğunu belirtir [Sâd S., 30].

Kur'ân, *Tevrat*'ın aksine tüm peygamberleri günahsız, erdemli kişiler olarak nitelendirmesine karşın kimi peygamberlerin kadınları ve çocukları için aynı davranmamıştır. *Kur'ân*'da buna iki örnek verilmiştir. Kocalarının yokluğunda, bunların kafir kadınlar oldukları söylenmiştir. Hz. Nûh ve Hz. Lût'un karısı da böyledir. Bunlar kocalarının peygamberliklerine inanmamışlar, onlara ihanet etmişlerdir. Hz. Nûh'un karısı deli olduğunu söylemiştir. Gerçi bunlar fuhuş işlememişlerdir, ama *Kur'ân*'ın küfür diye hüküm verdiği eylemlerde bulunmuşlardır [Tahrîm S., 10-12]. İlerde Hz. Lût'a geldiğimizde, Lût'un kafir karısının da Lût kavmi ile birlikte yok olduğunu göreceğiz. Olay *Tevrat*'ta başka biçimde geçmektedir: Lût damatlarını, oğullarını ve kızlarını kentin dışına çıkarmak istedi; damatlara bu şaka gibi geldi. Karısı ve iki kızı kentin dışına çıktılar, arkalarına bakmamaları konusunda uyarıldılar. Allah, Sodom ve Gomora üzerine kükürt ve ateş yağdırdı, ancak Lût'un karısı kente doğru geriye baktı ve bir tuz direği oldu [Tekvin XIX, 23-27]. Daha önce gördüğümüz gibi Hz. Nûh'un kâfir oğlu da cezalandırılmıştır [Hûd, S., 45-45]. Yukarıda örneklenen günahlı kadınların yanı sıra, kâfirlerin nikâhı altında olan erdemli kadınlar da vardır. Bunlardan biri Firavun'un karısı Muzâhim kızı Asiye'dir. Bu kadın, sandık içinde ırmağa atılmış olan Mûsâ'yı alıp büyütmüş, peygamber olduktan sonra ona inanmış, kocasının işkencelerine karşın inancından dönmemiştir [Tahrîm S., 11].

Bu kadınlar arasında hiç kimsenin nikâhı altında bulunmayan inanmış kadınlara örnek Hz. İsâ'nın annesi İmran kızı Meryem'dir. O da Allah ve O'nun kitaplarına inanmış, namusunu korumuş ve Allah onun rahmine kendi ruhundan bir parça üflemiştir. Allah'ın ruhundan kendisine üflenen İsâ'yı doğurmuş, bu yüzden kendisine yöneltilen suçlamalara sabır göstermiştir [Tahrîm S., 12]. Bir hadîse göre dört kadın hepsinden daha üstün kabul edilmiştir. Bunlar şöyle sıralanmaktadır: İmran kızı Meryem, Müzahim kızı Asiye, Huveylid kızı Hatice, Hatice kızı Fâtıma'dır. Bunlar içinde de en önemli ikisi Hz. Meryem ve Hz. Fâtıma'dır. Hz. Meryem'le Hz. Fâtıma, ikisi de *betûl*, yani erkeklerden çekinen namuslu kadın lâkabı ile anılmaktadır. Şiî halk inancında bu lâkaptan hareketle Hz. Fâtıma ile oğlu Hz. Hüseyin kişiliğinden Hz. Meryem ve oğlu Hz. İsâ benzetmesi yapılmaktadır. Bir yorumcuya göre ise altı kadın, peygamberdir: Havvâ, Asiye, Hz. Mûsâ'nın annesi, Sâre, Hacer ve Meryem.

Hz. Muhammed'in doğacağı gece melekler yerle gök arasına ipek döşek sererler; doğuya, batıya, Kâ'be'ye sancak dikerler, evin çevresinde dolanırlar..
(*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

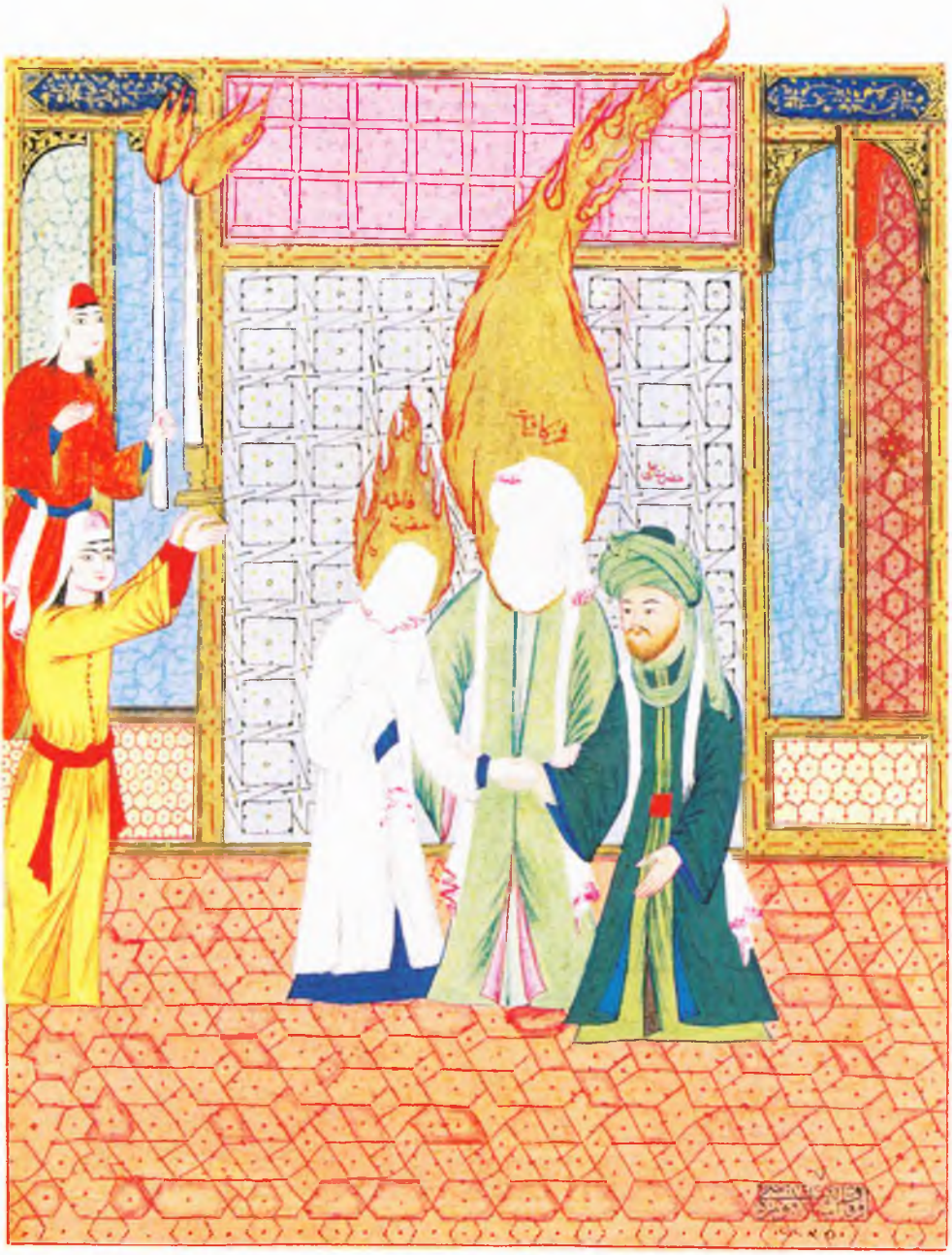
Tanrı her peygambere bir meslek vermiştir. Bu geleneğe göre, örneğin Cebrâil Hz. Âdem'e ekincilik öğretmiştir. Hz. İdris terzi ve yazıcıydı. Hz. Nûh marangoz, Hz. Hûd tüccar, Hz. Sâlih deveci, Hz. İbrâhim Halep'te iken sütçü, Kâ'be'yi yaparken mimar, inşaatçı, oğlu Hz. İsmail avcı, Hz. Yûsuf zindanda iken saatçı, sonra melik, Hz. Mûsâ sığırtmaç, Hz. Hârun vezir, Hz. Zülkifl ekmekçi, Hz. Circis şeyh, Hz. Lût tarihçi, Hz. Üzeyir tahammür eden içkileri yapan, Hz. İşmoil 70 peygambere musâhib, Hz. İsmail tercüman, Hz. Dâvûd zırhçı, Hz. Süleyman hurma yaprağından zenbil örücü, Hz. Zekerîyyâ zâhid, Hz. Yahyâ şeyh, Hz. İrmiya cerrâh, Hz. Danyâl falcıdır. Osmanlılarda her esnaf loncasının bir pîri, manevi önderi vardı. Evliyâ Çelebi esnaf loncalarını ayrıntılı bir biçimde verirken her birinin pîrini ve bunun gerekçesini göstermiştir. Bunların çoğu peygamber değildir. Burada yalnız peygamberlerden örnekler vereceğiz. Ancak bundan önce peygamber olmayan pîrlerden üç örnek verelim. Müezzinlerin pîri Bilâli Habeşî'dir. Çünkü İslâm dininin ilk müezzinidir. Mekke alındığında Kâ'be'nin damından ilk ezanı okumuştur. Arslancıların pîri Hz. Alî'dir. Hz. Alî hep arslanla özdeşleştirilmiştir. Seyislerin pîri Hz. Alî'nin kölesi ve seyisi Kamber'dir.

Kimi peygamberler birden çok esnaf dalının pîri olmuştur. Örneğin Hz. Dâvûd kılıçların, zırhların, mızrakçıların, hançercilerin, kalkancıların, bıçak kını yapanların, tüfekçilerin, kaynakçıların, kantarcıların, çilingirlerin, altın dökümcülerinin, demircilerin, sabancıların pîridir. Bu sonuncusunun gerekçesi Hz. Dâvûd'un Talût'u sabanla öldürmesidir. Hz. Âdem çiftçilerin, ekmekçilerin, peksimetçilerin, aşçılık gereçleri yapanların, kömürcülerin pîridir. Hz. İbrâhim berberlerin pîridir. Çünkü ona gelinceye kadar berberlik bilinmiyordu; Kâ'be'yi yaparken oğulları İsmail ile İshak'ı tıraş ve sünnet etmişti. Ayrıca mezbahacıların, tuzcuların pîri de Hz. İbrâhim'dir. Hz. Nûh gemicilerin, marangozların pîridir. Hz. Şît (Hz. Şîs) yelken bezi dokuyanların, kebabçıların, çul dokuyanların, bez dokuyup gömlek yapanların pîridir. Hz. Mûsâ neyzenlerin, musikârcıların pîri, Hz. Yûsuf, saatçilerin ve özellikle kum saatçilerinin, Hz. Lokmân hekimlerin ve şifalı otların pîri, Hz. İdris terzilerin ve kürkçülerin pîri, Hz. İsmail avcıların, Hz. İshak dünya seyyahlarının pîri, Hz. Muhammed öğretmenlerin, tüccarların, gazâ edenlerin, Hz. Süleyman hasırcıların pîri, Hz. Şuayb koyun sütçülerinin, Hz. Yûnus balık pişirenlerin, balıkçıların, dalyancıların, Hz. Hızır gemicilerin ve nalbantların, Hz. Hûd tüccarların pîridir. Listeyi uzatmak olasıdır. Osmanoğulları'nda her padişahın bir zenaatı, becerisi olması da töre gereğidir. Örneğin I. Mehmed kirişçi diye bilinirdi, yaylara kiriş yapardı; II. Mehmed (Fâtih) bahçıvandı; I. Selim (Yavuz Sultan Selim) ve I. Süleyman (Kanunî) kuyumcu; II. Selim hacıların hacca giderken taşıdıkları gönderler için hilâl yapardı; III. Murad ok, III. Mehmed ve oğlu I. Ahmed kaşık ve yay çekmek için parmağa takılan yüzükleri, tahta üzerine kakma işi yapardı; II. Abdülhamid ise ince maranguz ve ahşap üzerine kakma işi yapardı.

Peygamberlerle ilgili olarak bir de minyatürler konusu vardır. Bu kitapta ele alman konuları daha çok minyatürler belirlemektedir. Bu bakımdan özellikle peygamberlerle ilgili minyatür kaynaklarına kısaca değinmek yararlıdır. Bunların başında *Siyer-i Nebî* gelir. Oldukça duru bir 14. yüzyıl Türkçesiyle yazılmış bu çok önemli eserin yaratıcısı Darîr takma adıyla yazan Yûsuf Ömer ed-Darîr'dir. Eser nazım ve nesir karışımıdır. Manzum olan parçaları da Darîr yazmıştır. Türkçe olan bu eserde yalnız âyetler Arapça'dır. Eserin aslı altı cilttir. Yalnız V. cildi yitiktir. Buna karşın IV. cildin bir de kopyası vardır. Özgün IV. cilt nüshasından 56 minyatür eksiktir. Kopyası bulunan IV. cilt bu eksiği gidermektedir. Bunun I., II. ve VI. cildi Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir [TSM H. 1221; H 1222; H 1223]. III. cilt New York Public Library, Spencer Koleksiyonu'ndadır. IV. cilt Dublin, Chester Beatty Library'dedir. Bu cildin kopyası ise Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir. Bir belgeye göre yitik V. ciltteki minyatürlerle altı cildin toplam minyatür sayısı 814'tür. Bugün eldeki beş ciltteki minyatürlerin toplam sayısı 670'tir. Bu durumda eksik minyatürlerin sayısı 144 oluyor. Bunlara ayrıca IV. cildin kopyasındaki 193 minyatürü de katarsak 863 minyatüre ulaşılır. Tek konuda, Hz. Muhammed'in doğumundan ölümüne dek yaşamını ele almaktadır. Yazarı, hattatı, minyatür ressamı, ciltcisi, tezhipçisi ile Osmanlı yazar ve sanatçıları peygamberlerine en büyük saygı duruşunda bulunmuşlar, anıt değerinde eşsiz bir eser yaratmışlardır. Bu kitaba, bu ciltlerden çok sayıda minyatür aldık. Yalnız Hz. Muhammed'le ilgili olanlar değil, fakat az sayıda başka peygamberlerin minyatürleri de alındı.

İkinci önemli kaynak *Zübdetü't-Tevârih*'in üç nüshasındaki minyatürlerdir. Hz. Muhammed dışında bu peygamberler kesimini belirleyen bu eşsiz eser olmuştur. III. Murad çağında Seyyid Lokmân Aşûrî'nin yazdığı, gene aynı zamanda minyatürleri yapılmış bu eserin üç nüshası bulunmaktadır. Bu bir dünya tarihidir. Ancak minyatürler daha çok peygamber öyküleriyle ilgilidir. *Silsilenâme* türündeki yazmalar Hz. Âdem'den başlayarak eserin yapıldığı dönemin son padişahına kadar bunların portrelerini vermektedir. *Zübdetü't-Tevârih*'te de böyle Hz. Âdem'den başlayarak son padişaha kadar bir dizi minyatür yer almaktadır. Ancak şu farkla ki burada özellikle ağırlık peygamberlerin öyküleridir. Buna yakın bir silsilenâme Ankara Etnografya Müzesi'nde (AEM) bulunan anonim bir Farsça yazmadır. Bunun ilginç yanı öteki silsilenâmelerden farkı, bir yandan onlar gibi madalyonlar içinde portreler verirken bir yandan da kimi peygamberlerle ilgili öyküleri de vermesidir. İlginç olan, *Zübdetü't-Tevârih*'in Topkapı Sarayı nüshası da *Silsilenâme* adını taşımasıdır.

Tarihçi Lokmân Aşûrî'nin bu eserinin üç nüshası olduğunu daha önce söylemştik. Bunlardan biri olan ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde [TİEM 1973] korunan nüshada kırk minyatür bulunmaktadır. İkinci nüsha Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir [TSM H. 1321], bunda da 40 minyatür vardır.

Hz. Muhammed, kızı Fâtıma ile amcazâdesi Hz. Alî'yi evlendiriyor (*Siyer-i Nebi*, TİEM 1974).

Dublin Chester Beatty Library [CBL 414] nüshasında ise 45 minyatür bulunmaktadır. Her üç nüshada da bizi burada ilgilendirmeyen ilk padişahtan dönemin padişahı III. Murad'a kadar on iki padişah portresi yer almıştır.

Üçüncü önemli minyatür kaynağı Kalender Paşa'nın *Fâlnâme*'sidir [TSM H. 1703]. İçinde 35 minyatür bulunan bu eser de kendi türünde eşsiz bir kaynaktır. Aslında bu kitapta başka kaynaklar da kullanılmıştır. Bunların künyeleri sırası geldikçe yerinde gösterilmiştir.

Peygamberlerle ilgili minyatürlerde iki özelliği belirtmek yerinde olur. Bunlardan birisi Hz. Muhammed'in, özellikle 16. yüzyıldan sonra, yüzünün kapalı olmasıdır. Bu, İran minyatürlerinde de böyledir. Ayrıca İran minyatüründe Hz. Alî'nin de yüzü kapalı yapılır. Bunun nedeni Sasanîler'e uza-

Hz. Muhammed'in doğumundan sonra yıkayıp sırtına peygamberlik mührünü vurmak için üç meleğin gelmesi
(*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

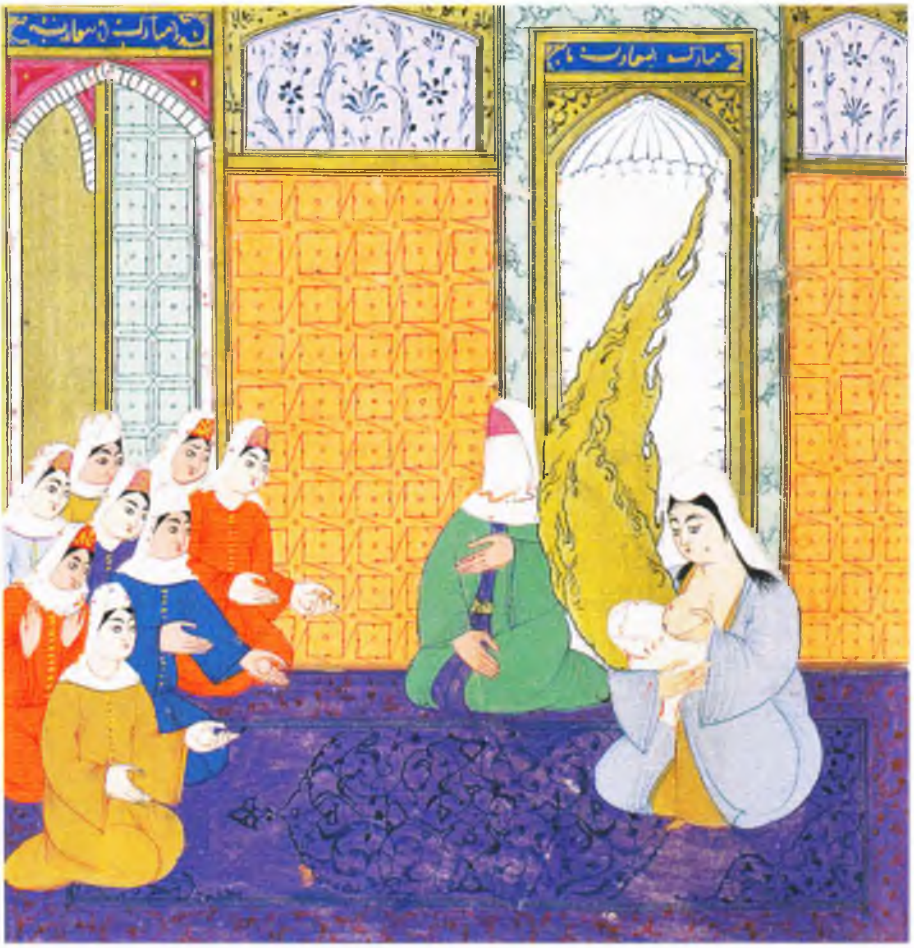
nır. Taberî'nin bildirdiğine göre İran protokolünde hükümdarın huzuruna çıkanlar elleriyle gözlerini kapatırlar ve yandıklarını söylerler. Bu, hükümdardan kaynaklanan ışıktan gelmektedir. İkinci bir nokta ise peygamberlerin başlarının üstündeki hâledir. Bu da ışıkla ilgilidir. Hâle, özellikle Hıristiyan azizlerinde kullanıldığı gibi bir ışık halkasıdır. Bu İslâm'da bir alev biçiminde yapılmıştır. Bir türünde iç içe geçtiği kıyıları çentikli bir yaprak biçimindedir. Osmanlılarda ise çok uzun bir aleve benzer; yukarıya doğru sivrilir. Bu altın yaldızla gösterilir. Bu kesimde göreceğiz. Bir de gerçekci alevler gibi yapılmış olan hâleler de vardır. Hz. Peygamber'in başındaki hâle gibi kapalı yüzünün de ışıklı olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Bunu burada *Siyer-i Nebî*'den bir minyatürde görelim [TİEM 1974]. Bu, Hz. Alî ile Hz. Fâtıma'nın düğünüdür. Ortada yüzü kapalı ve başındaki hâle ile Hz. Muhammed, onun sağında yüzü kapalı, başında hale ile Hz. Fâtıma, solunda duran amcazâdesi ve damadı Hz. Alî'nin ise yüzünün açık olduğu ve başında hâle olmadığı görülüyor.

Bu kesimde incelenen peygamberlerde belli bir tarih sırası gözetilmemiştir. Nitekim en son peygamber Hz. Muhammed, öneminden ötürü ilk olarak ele alınmıştır. Peygamberlerin seçimi üzerlerine bilgileri hep minyatürler belirledi. Önce önemli peygamberlerin her biri ayrı bölümler olarak verilmiş, minyatürlere göre bir bölümde de arta kalan peygamberler ele alınmıştır.

Hz. Muhammed ve Mucizeleri

Peygamberlerin en sonuncusu Hz. Muhammed, öneminden ötürü kitapta ilk olarak ele alınmıştır. Onu tüm boyutları ile almaktan özellikle kaçındık. Bu, bu kitabın boyutlarını çok aşacak bir çabayı gerektirir. Burada O'nu daha çok mucizeleri ile ele alacağız. Gerçi *Kur'ân* Hz. Muhammed'in hiçbir mucizesini anmaz. Ancak onun en büyük mucizesi de *Kur'ân*'ın kendisidir.

Hz. Muhammed'in doğumu öncesinde de çok olağanüstü olaylara tanık olunmuştur. Tanıkların birleştiği bir nokta her yerin nûra boyandığıdır. Gene bir söylencede İblîs bu doğumdan tedirgin olmuş, Peygamber'e yaklaşmak istemiş, Cebrâil gelip İblîs'i tekmeleyerek Aden'e göndermiştir. *Siyer-i Nebî*'nin ilk minyatürü bu doğum öncesini gösterir. Hz. Muhammed'in annesi Âmine doğum gecesi bir takım olaylara tanık olmuştur. Melekler yerle gök arasına ipek döşek sererler, atlı ve kanatlı melekler doğuya, batıya ve Kâ'be'nin damına birer sancak dikerek Âmine'nin babasının evini tavaf ederler [TSM H. 1221]. Gene *Siyer-i Nebî*'de bir minyatür Hz. Muhammed'in doğacağı an meleklerin Âmine'ye Cennet saçıları serpmesiyle ilgilidir [TSM H. 1221]. *Siyer-i Nebî*'nin buraya aldığımız minyatürü Hz. Muhammed'in doğumundan sonra onu yıkayıp, sırtına peygamberlik

Süt annesi Halime'nin Hz. Muhammed'i emzirmesi
(*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

mührünü vurmak için üç meleğin gelişini göstermektedir [TSM H. 1221]. Kimi söylencelere göre Hz. Peygamber sünnetli ve göbeği kesilmiş olarak doğmuştur. Ancak kimi hadîs ve siyer bilginleri ise buna kuşku ile bakarlar, kimi de yanlış bularak düzeltir. Daha beşikte sallanırken konuşmuş ve Allah'ın adını anmıştır.

Hz. Muhammed'in süt annesi Halime, kabilesinden kadınlarla süt annelığı yapmak üzere hayvanlarıyla köylerinden ayrılırlar. O sırada kuraklıktan Halime'nin ne göğsünde süt, ne de hayvanlarına verecek su vardı. Kocası Hâris'le öteki kadınların almadığı Hz. Muhammed'in süt anneliğini üstlenir. Süt vereceği zaman göğsü sütle dolar. Dişi develerinin memeleri de sütle dolmuştur. Köylerine dönerken halsiz olan merkebi hızlı gitmeye başlar. Köy bereketlenmiştir. Hz. Muhammed iki yaşına geldiğinde çok gelişmiş ve serpilmişti. Annesi Âmine ona gebeyken hiç ağırlığını duymamış. Rüyasında kendisinden bir nûr çıktığını görmüş, bu nûr tüm Şam sarayla-

rını aydınlatmış. *Siyer-i Nebî*'den buraya aldığımız bir minyatür süt annesi Halime'yi Hz. Muhammed'i emzirirken göstermektedir [TSM H. 1221]. Burada arkada duran Hz. Muhammed'in annesi dışındakilerin yüzü açıktır. Ayrıca süt anne Halime'nin bir göğsü tam olarak görülebilmektedir. Süt annesi Halime'nin Hz. Muhammed'i emzirmesi bir başka minyatürde daha yer almaktadır. Şîrâz üslûbunda olan bu minyatür Murhand'ın *Ravzatü's-Safâ* adlı Farsça yazmasında bulunmaktadır [SK Damat İbrâhim Paşa 906].

Gene süt anne Halime ile ilgili bir başka olayı *Siyer-i Nebî*'de bir minyatür göstermiştir. Halime kocası Hâris ile Hz. Muhammed'i Mekke'ye ailesine teslim etmek üzere götürürken yolda rastladıkları bir kâhinin beş yaşındaki Hz. Muhammed'in son peygamber olacağını söylediğini gösteren bir minyatür vardır [TSM H. 1221]. *Siyer-i Nebî*'nin birinci cildinde çocuk Hz. Muhammed ve mucizeleri üzerine başka minyatürler de bulunmaktadır. Bunlardan birinin konusu şöyle: Halime'nin oğlu annesine koşarak birtakım insanların gelip, süt kardeşi Hz. Muhammed'in göğsünü yardıklarını söyler. Halime koşarak O'nu aramaya çıkar, sağ olduğunu öğrenince sevinçle ona sarılır. Bu, olayın bu kesimini gösteren birinci minyatürdür. İkinci minyatürde ise Hz. Muhammed olayı süt annesi Halime'ye anlatmaktadır. Kırda dolaşırken iki kişinin gelip göğsünü yardıklarını, içini nûr ile yıkadıklarını, kalbinin üzerini mühürlediklerini söylemektedir. Başka kaynaklar ise olayı şöyle aktarmaktadır: Üç kişi gelir, bunlardan birinin elinde

Süt annesi Halime'nin Hz. Muhammed'i emzirmesi
(*Ravzatü's-Safâ*, SK Damat İbrâhim Paşa 906)

bir gümüş ibrik, ikincisinin elinde ise yeşil zümrüdden bir tas vardı, içi kar doluydu. Biri Hz. Muhammed'i yatırıp, göğsünden kasığına kadar yarar, içindekileri karla yıkar. Öteki de Hz. Muhammed'in kalbini alır ve kalpten İblîs'in yerleştirdiği pıhtıyı çıkarır. Kalbi ince bir şeye sararak nûrdan bir mühürle mühürler. Üçüncü ise yarığın üzerinden elini gezdirir. Onun on kişiden daha ağır olacağını söyler. On kişi ile tartarlar, on kişiden daha ağır çeker. O'nu kutsayıp göğe uçarlar. *Siyer-i Nebî*'den bir minyatür de Hz. Muhammed'in çocukluğunda gösterdiği bir mucizeyi anlatmaktadır. Halası Atîke'nin bahçesindeki kuru hurma ağacı meyve vermeye başlar [TSM H. 1221]. *Siyer-i Nebî*'den buraya aldığımız bir minyatürde Hz. Muhammed çocukluğunda bir aslanı evcilleştiriyor [TSM H. 1221].

Çeşitli hadîslerde ve kaynaklarda Hz. Muhammed'in mucizeleri saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Burada verilen örneklerin çoğu daha çok minyatürlerde gösterilenlerdir. Bunlardan biri *Şakk-ı Kamer* ya da *İnşikaak-ı Kamer* diye bilinen Hz. Muhammed'in Ay'ı ikiye bölme mucizesidir. Hz. Muhammed henüz Mekke'den çıkmadan önce Mekke halkı O'ndan bir mucize göstermesini istemişler, O da parmağıyla Ay'a doğru yönelmiş, Ay ikiye bölünmüştür. Oradakiler Hz. Muhammed Ay'ı büyüledi demişler, burada bir de âyet inmiştir, "Kıyâmet yaklaştı ve Ay yarıldı." [Kamer S., 1].

üstte: Süt annesi Halime ve kocası, Hz. Muhammed'i ailesine teslim etmek için Mekke'ye götürürler (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

ortada: Hz. Muhammed'in aslanı evcilleştirmesi (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

altta: Hz. Muhammed'in Ay'ı ikiye bölmesi üzerine Habib bin Mâlik ve arkadaşlarının Müslüman olması (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

Hz. Muhammed'in insan yüzlü Ay'a parmağını uzatarak onu ikiye ayırması.
(*Fâl-i Kur'ân*, TSM H. 1702)

Bu konuda buraya iki minyatür aldık. Bunların ilki *Siyer-i Nebî*'dendir. Bu olaya tanık olan Habib bin Mâlik ve arkadaşları Müslüman olurlar [TSM H. 1222]. İkinci minyatür daha çok Kazvîn üslûbundadır, *Fâl-i Kur'ân* adlı minyatürlü yazmadandır [TSM H. 1702]. Burada Hz. Muhammed insan yüzlü ve dolunay durumundaki Ay'a parmağını doğrultmuş, Ay ikiye yarılmıştır. Orada buna tanık olanlar da şaşkınlıktan parmak ısırmaktadırlar.

Hz. Muhammed'in mucizelerini çeşitli kümelerde toplayabiliriz. Bunların bir kesimi Hz. Muhammed'in savaşlarda gösterdiği mucizelerdir. Mucize

Hz. Muhammed'in mucizesi: Hz. Alî ile Fâtıma'nın düğününde, bütün Medinelilerin yemesine karşın yemek tükenmez
(*Siyer-i Nebi*, TİEM 1974).

üstte solda: Hz. Muhammed'in parmağını kavaya sokarak su çıkarması (*Siyer-i Nebi*, CBL 419).

üstte sağda: Hz. Muhammed'in susuz kalan ordusuna mucize ile su sağlaması (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1223).

ortada solda: Hz. Muhammed Mekke'de bir hocadan okuma yazma öğrenir (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

ortada sağda: Hz. Muhammed'in ceylanla konuşması (*Siyer-i Nebi*, TİEM 1974).

solda: Hz. Muhammed'in deve ile konuşması üzerine, devenin sahibi Ebû Mes'ûd'un Müslüman olması (*Siyer-i Nebi*, CBL 419).

gösterdiği savaşlara şu örnekleri verebiliriz: Bedir Savaşı, Nadiroğulları Savaşı, Uhud Savaşı, Racî Savaşı, Zatü'r-Rika Savaşı, Hendek Savaşı, Kurazya Savaşı, Mustalıkoğulları Savaşı, Zigarad Savaşı, Hayber Savaşı, Mute Savaşı, Seyfü'l-Bahr savaşı, Mekke'nin fethi, Huneyn Savaşı, Taif Savaşı, Tebük Savaşı vb. Hz. Muhammed'in savaşlardaki mucizelerini gösteren minyatürler sayıca azdır. Örneğin *Siyer-i Nebî*'den bir minyatür Yemen ordusunun kumandanı Tavil'in Hz. Muhammed'i öldürmek üzere harekete geçeceği sırada atının ayaklarının kuma saplandığını gösterir. [TSM H. 1221].

Bir başka mucize kümesi yoktan su çıkarmak, yağmur yağdırmak, yiyecekleri, yemekleri arttırmak, kıtlığı durdurmaktır. Birkaç kez değişik tarih ve yerlerde yinelenmiş bir mucizesi parmakları arasından su akıtmasıdır. *Siyer-i Nebî*'de su mucizesi ile ilgili çeşitli minyatürler vardır. Buraya aldığımız bir minyatürde Hz. Muhammed susuz kalan arkadaşları için parmağını bir kayaya sokarak su çıkarır [CBL 419]. Buraya *Siyer-i Nebî*'den aldığımız bir minyatürde Hz. Muhammed susuzluğu gidermek için elindeki örtüyü aşağı yukarı sallayıp dua edince o gece yağmur yağar [TİEM 1974]. *Siyer-i Nebî*'de su mucizesi ile ilgili başka minyatürler de vardır. Örneğin bunlardan birinde Hz. Muhammed bir bostanda kuyudan çektiği suyla havuzu doldurmaya çalışan bir köle görür, ona yardım etmek için mucizeyle havuzu doldurur. Köle de Hz. Muhammed'in ayaklarına kapanır [TSM H. 1222]. Bir başkasında Hz. Muhammed mucize ile su sağlar [Spencer Collection]. Gene *Siyer-i Nebî*'den bir minyatürde Hz. Muhammed'in mucizesiyle çoban Amr b. Zeyd'in testisi su ile dolar [CBL 419]. Bir başka minyatürde ise Hz. Muhammed susuz kalan yakınlarına su bulur [TSM H. 1223]. Bu *Siyer-i Nebî'nin* VI. cildindedir. Aynı ciltte iki minyatür daha vardır. Bunlardan birinde Hac için Mekke'ye giden Hz. Muhammed yolda yanındakilerle susuz kalınca Hz. Muhammed mucize ile su bulur. İkinci minyatürde ise Hz. Muhammed mucize göstererek susuz kalan ordusuna su sağlar.

Hz. Muhammed'in yemekleri çoğaltması, yiyeceklere bereket getirmesi mucizeleri de *Siyer-i Nebî*'nin çeşitli ciltlerinde gösterilmiştir. Buraya aldığımız minyatürde Hz. Muhammed, Hz. Alî ile kızı Fâtıma'yı evlendirir, hazırlattığı düğün yemeği, sayesinde bütün Medinelilerin yemesine karşın bitmez [TİEM 1974]. İki minyatür de Ümmüabed'in evinde geçer, birinci minyatürde Ümmüabed'in konukları için getirdiği yemek bittiği zaman mucize ile yenilenir. İkinci minyatürde ise Hz. Muhammed, Ümmüabed'in evindeki şölende mucize ile yenen koyunun kemiklerini etli hale getirir [Spencer Collection]. Çeşitli hadîslerde ve çeşitli tarihlerde bunun pek çok örneğine rastlanmaktadır.

Bir başka mucize kümesi ise hayvanlar ve yaratıklarla ilgilidir. Hz. Muhammed keçi ve koyunla, dişi ve erkek deve ile, geyikle kurt ile, hummara kuşu ile, merkep ve aslan ile, kuş ve arılar ile, ejderha ile çeşitli mucizeler göstermiştir. *Siyer-i Nebî*'de bu küme ile ilgili çok sayıda minyatür vardır.

Hz. Muhammed'i kıskananlar ona taş atarlar, arkadaşları da taşlarla karşılık verirler, Hz. Muhammed bir avuç toprak atınca saldırganları kaçırmaya yeter.
(*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1221).

Hz. Muhammed'in mucizesiyle Hz. Ali'nin Abbas'ın arılarını Medine'ye götürmesi
(*Siyer-i Nebi*, TİEM 1974)

Hz. Muhammed'in mucizesiyle harekete geçen iki dağın arasında kalan ejderin ölümü (*Siyer-i Nebi*, TİEM 1974).

Çobanın altında oturduğu hurma ağacının Hz. Muhammed'in mucizesiyle meyve vermesi (*Siyer-i Nebi*, TİEM 1974)

Daha önce Hz. Muhammed'in çocukluğunda bir aslanı evcilleştirmesini gösteren bir minyatür almıştık. Buraya aldığımız iki minyatürden birinde Hz. Muhammed ceylanla konuşuyor [TIEM 1974], ikincide ise deve ile konuşuyor, bu mucizeyi gören devenin sahibi Ebû Mes'ûd Müslüman oluyor [CBL 419]. Gene buraya aldığımız bir minyatürde Hz. Muhammed'in emriyle Hz Alî mucize ile Abbas'ın arılarını Medine'ye götürüyor [TİEM 1974]. Ejderha ile ilgili mucizeleri gösteren minyatürler de vardır. Buraya aldığımız bir

Hz. Muhammed'in mucizesi: Kâ'be temelinden çıkan bir ejderhadan halkı kurtarmak için ukab kuşunun ejderi gökyüzüne kaçırması (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1222).

minyatürde de Kâ'be temelinden çıkan bir ejderhadan halkı kurtarmak için Hz. Muhammed mucize gösteriyor, bir ukab kuşu ejderi gökyüzüne kaçırıyor [TSM H. 1222]. Gene buraya aldığımız bir minyatürde ise Çoban Amr b. Zeyd, Hz. Muhammed'den bir ejderi öldürmesini istiyor, Hz. Muhammed'in mucizesiyle ejder iki dağın harekete geçmesiyle aralarında sıkışarak ölüyor [TİEM 1974]. *Siyer-i Nebî*'den buraya almadığımız bir minyatür de Hz. Muhammed'in kervanının yolunu kesen bir ejderha ile konuşması-

Hz. Muhammed'in gökte Hz. Mûsâ ile karşılaşması ([*Siyer-i Nebî*'nin üçüncü cildinden ayrılmış tek minyatür]. BMHK Inv. nn 1.26/76).

nı göstermektedir [TSM H. 1221]. Gene *Siyer-i Nebî*'den bir başka minyatür ise Hz. Muhammed'in mucizesiyle Ummüabed'in süt vermeyen koyununu süt verir hâle getirdiğini göstermektedir [Spencer Collection]. Bu mucizesinin değişik yer ve tarihlerde olduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Atla ve merkeple de mucizeleri olmuştur Hz. Muhammed'in. Bunlardan biri savaş sırasındadır. Hz. Muhammed'in yanındakilerden birinin atı zayıf olduğu için askerlerin arkasında kalıyormuş. Hz. Muhammed bunun nedenini sormuş, atının zayıf, güçsüz olduğunu öğrenince elindeki kamçı ile hayvana vurunca ve dua da edince beygir öyle hızlanmış ki binicisi atın başını zor denetleyebilmiş. Hz. Muhammed'in kuşla ilgili mucizesi de vardır. Bir savaş seferi sırasında Hz. Muhammed'in yanındakilerden biri-iki kişi hummara kuşunun iki yavrusunu ağaç üzerindeki yuvasından alırlar, hummara kuşu gelip Hz. Muhammed'e durumu anlatır. Hz. Muhammed bunu kimlerin yaptığını sorar, belli olunca yavruları aldıkları yere koymalarını söyler.

Bir başka mucize kümesi de Hz. Muhammed'in özürlüleri, sakatları, hastaları sağaltması mucizeleridir. *Siyer-i Nebî*'de bu konuda da minyatürler vardır. Bunlardan birinde Hz. Muhammed'e kötü sözler söyleyen Ebûcehl'in dili tutulur, dilinin açılması için Hz. Muhammed'e yalvarır. Hz. Muhammed topraktan fışkıran su ile Ebûcehl'in dilini açar [Spencer Collection]. Hz. Muhammed'in mucizesiyle Ümmüabed'in kötürüm oğlu iyileşir, Ümmüabed Müslüman olur. Gene aynı ciltte Hz. Muhammed, Medine'de konuk olduğu Eyyûb'un evinde Eyyûb'un kör olan annesinin gözlerini açar [Spencer Collection]. Çeşitli kaynaklarda Hz. Muhammed'in sağaltma mucizeleri pek çoktur. Bir kadının henüz konuşamayan oğlunun dilini açar. Sonradan iki gözü kör olmuştur. Hz. Muhammed tükürüğünü gözlerine sürünce gözleri açılır. Bunun gibi ocaktaki tencerenin içindeki yemeğin ellerine ve kollarına dökülmesiyle yanık içinde kalan birini, Hz. Muhammed dua ile sağaltır.

Birinin elinde urlar, bir başkasının yüzünde kabarcıklar, bir kadının koynunda şişkinlik vardır. Hz. Muhammed elini bunun üzerinde gezdirerek sağaltır. Bir kadın da Hz. Muhammed'e başvurup çocuğuna cinnet geldiğini, bunu iyi etmesini ister. Hz. Muhammed çocuğun göğsünde elini gezdirir, dua eder, çocuk öksürüp içinden siyah bir madde çıkarır iyileşir. Birinin de sağ eli tutuk olduğundan sol eliyle yemek zorunda kalıyormuş. Hz. Muhammed, onun sağ elini sağaltır. Dişi ve kulağı çok ağrıyan birinin yüzüne elini koyarak dua eder, adamın ağrısı kesilir. Ayrıca Hz. Muhammed, Medine'de değişik tarihlerde görülen veba, sıtma gibi hastalıkları da yok etmiştir.

Hz. Muhammed, Arş'ın gölgesinde; sağında Hz. Âdem, Hz. İbrâhim ve Hz. Zekeriyyâ ile solunda üç halife (*Ahvâl-ı Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

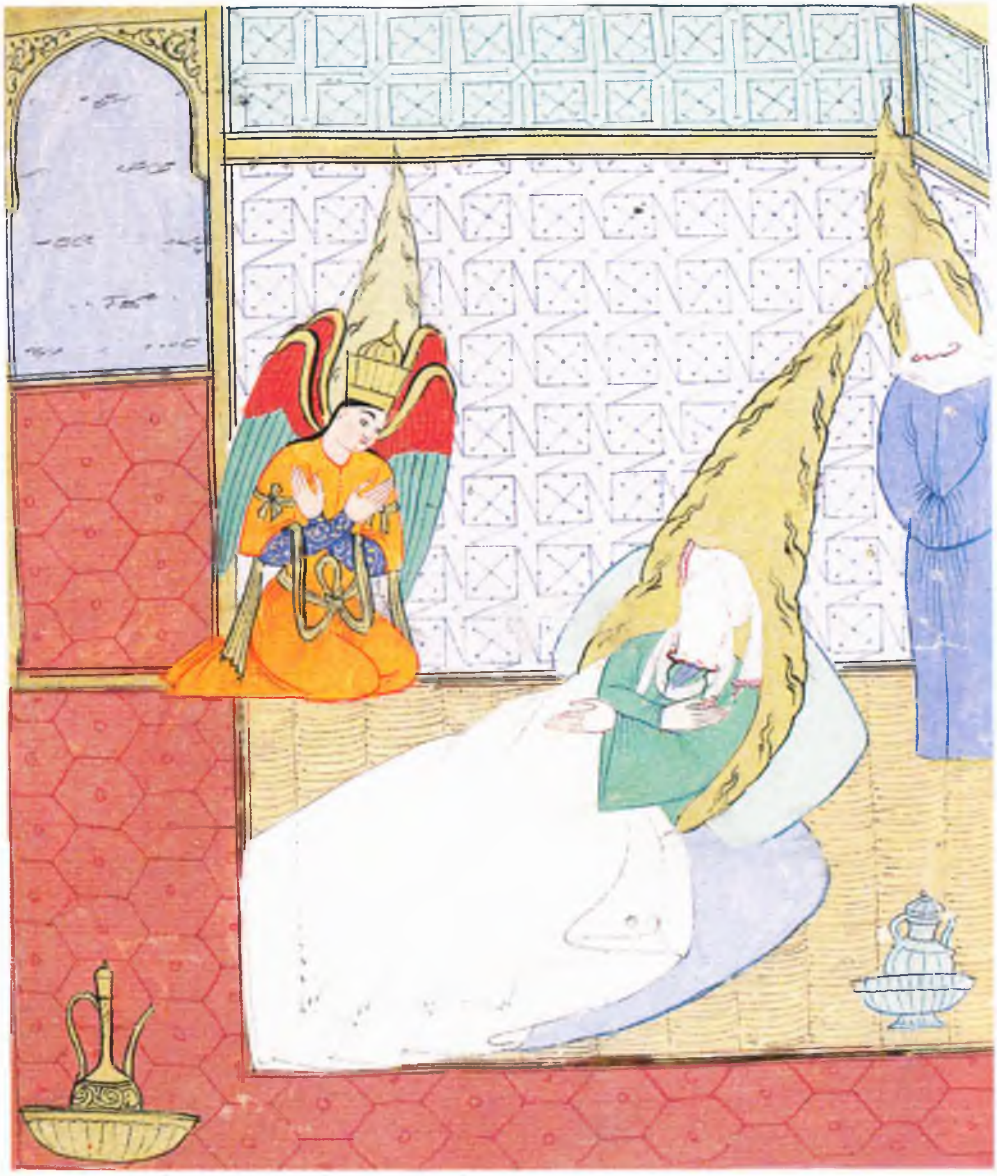
Hz. Muhammed'in mucizelerinde bir küme de ağaç, nehir, dağ gibi cansızlar üzerinedir. *Siyer-i Nebî*'de bu kümeyle ilgili minyatürler buluruz. Daha önce gördük; Hz. Muhammed çocukluğunda halası Atîke'nin bahçesindeki kuru hurma ağacının meyve vermesini sağlamıştır. Gene aynı ciltte Hz. Muhammed bir mucizeyle kırk arkadaşının önünde kuru bir hurma ağacını meyve verir duruma getirmişti [TSM H. 1221]. Bir başka minyatürde ise Hz. Muhammed'in üzerinde oturduğu kuru ağaç yeşerir [TSM H. 1222]. Bir başka minyatürde de Hz. Muhammed ve Ebûbekir bir mağarada saklanırlarken mağara önünde bir ağaç belirir [Spencer Collection]. Hz. Muhammed minber yapılmadan önce hutbesini bir hurma kütüğüne dayanarak okuyordu. Minber yapıldıktan sonra hurma kütüğünün ağlayıp inlediği duyulmuştur. Hz. Muhammed hutbe okurken sesinin gücünden üzerinde durduğu minber sarsılmıştır. Allah'a ortak koşanların durumu Hz. Muhammed'i üzüyordu. Bu kişiler ondan vadideki ağaçlardan birini çağırması istediler, Hz. Muhammed çağırdı, ağaç yeri yararak geldi, onun önünde durup selâm verdi, yerine dönmesini buyurdu, ağaç da geldiği gibi yerine döndü. Nehirle ilgili bir mucizesini *Siyer-i Nebî*'deki bir minyatürde buluyoruz. Hz. Muhammed ve yanındakiler suları çoşmuş bir nehirden geçmek isterler. Hz. Muhammed'in mucizesiyle herkes sağ salim nehri geçer [TSM H.

Hz. Muhammed Mi'râc yolculuğu için Mescidü'l-Aksâ'da
(*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

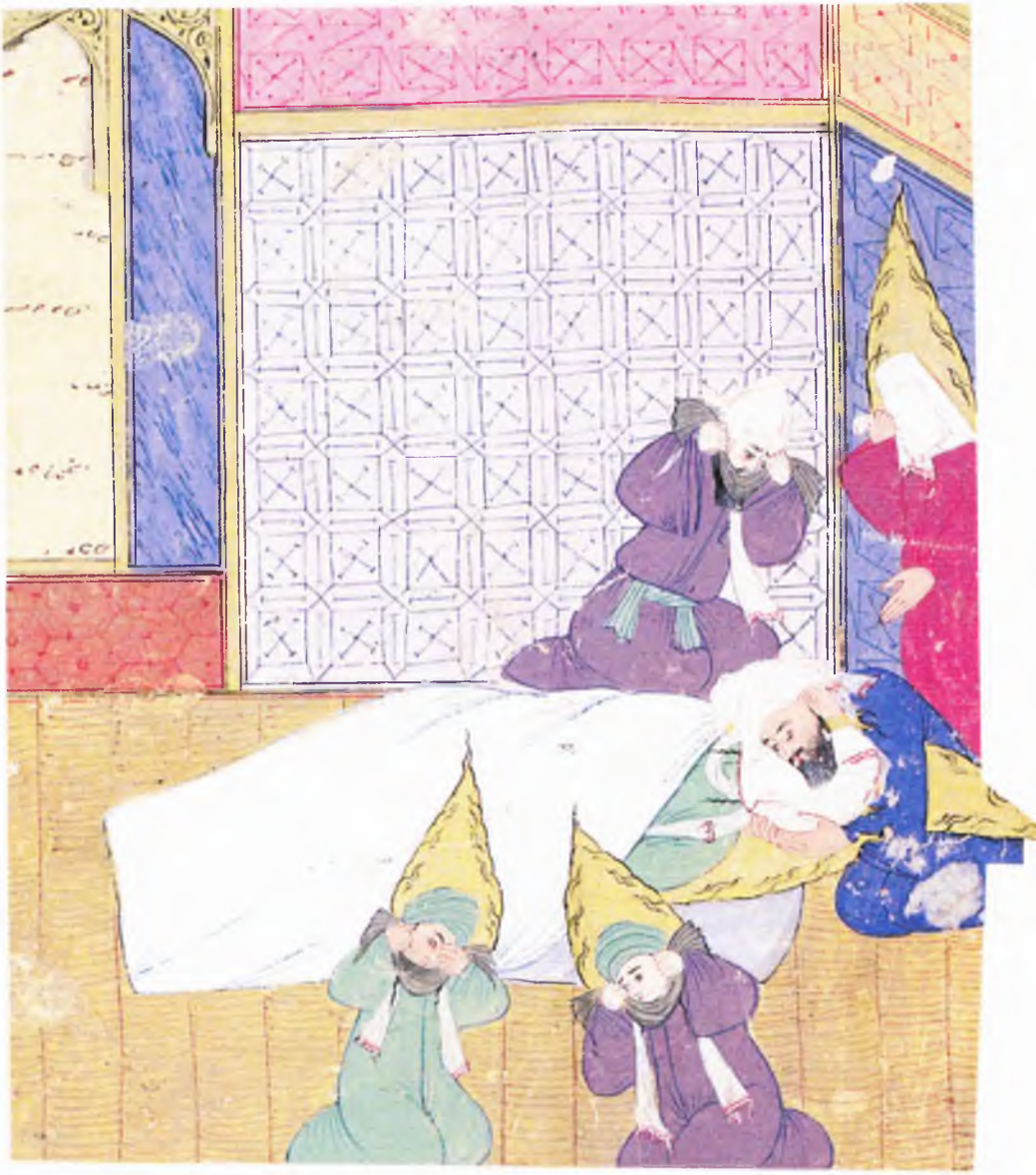

Hz. Muhammed Mi'râc yolculuğu için Mescidü'l-Aksâ'da
(*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

Hz. Muhammed'in hasta yatağında Cebrail ile konuşması
(*Siyer-i Nebi*, TSM H. 122

1221]. Gene aynı ciltten bir minyatürde yaşlı bir adamın Kâ'be'deki putlara Hz. Muhammed'in nereye gittiğini sorması üzerine putlar yere yıkılır. Hz. Muhammed yanındakilerle bir dağın üzerinde bulunuyordu. Dağ sallanmaya başlayınca Hz. Muhammed üzerinde bir peygamber olduğunu, durmasını söyler. Dağla ilgili bir başka mucizeden *Siyer-i Nebi*'den bir minyatürü örnek verdiğimizde söz etmiştik. Burada bir ejderha söz konusu idi, on

Hz. Muhammed'in ölümü; torunları Hasan ve Hüseyin ile Ebûbekir, Ömer ve kızı Fâtıma'nın ağlamaları (*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1223).

yok etmek için Hz. Muhammed'in mucizesiyle iki dağ birbirlerine yaklaşıp ejderhayı sıkıştırarak öldürürler.

Ornekleri verilen bu mucizelerinin yanı sıra Hz. Muhammed'in sayısız başkaca mucizeleri de bulunmaktadır. Önceden bazı olayları bildirmesi, sonra bunların bildirildiği gibi çıkması mucizeleri pek çoktur. Kimi kişilerin içlerinden geçirdiklerini bilmesi, Yemen'e yağmur yağacağını bilmesi,

Hira, Yemen, Şam ve Irak'ın, Kudüs ve çevresinin, Mısır'ın fethedileceğini, Ömer'in, Osman'ın, Hz. Ali'nin, Talha b. Ubeydullah'ın, torunu Hz. Hüseyin'in şehit olacağını haber vermesi gibi... Birçok konuda duaları da kabul edilmiş, dilenen sonuç alınmıştır.

Bunlar içinde en önemlisi Hz. Muhammed' in göğe çıkışı Mi'râc olayıdır. İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinde Allah'ın, geceleyin âyetlerden bir kısmını göstermek için Hz. Muhammed'i Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürdüğü bildirilmektedir. Mescid-i Harâm, Kâ'be'nin kendisine dendiği gibi çevresi için de söylenir. Olayın Hz. Muhammed'in Kâ'be'nin çevresinde bulunduğu sırada olduğu anlaşılıyor. Uzak mescid anlamına gelen Mescid-i Aksâ ise Kudüs'te bulunan Hz. Süleyman Tapınağı'dır. *Kur'ân* indiğinde burası harabe idi. Sonradan Müslümanlar burada yaptıkları mescide de Mescid-i Aksâ adını vermişlerdir. *İsrâ*, gece yürütülmek demektir. Böylece İsrâ ile Mi'râc arasındaki fark şöyle açıklanabilir: Hz. Muhammed'in gece Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya götürülmesine İsrâ, göklere çıkarılmasına ise Mi'râc denir. Yukarıda anılan âyette Peygamber'in göğe çıkarıldığına dair bir iz yoktur.

Mi'râc üzerine söylenceler daha çok Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra onun hizmetine girmiş olanlarca anlatılanlardır. Bu söylenceler birbirinden oldukça farklıdır. Gerek Necm Sûresi'ndeki âyetler, gerek hadîslere göre Mi'râc olayı İsrâ'dan ayrı ve ondan önce olmuştur. Bu hadîslere göre Hz. Muhammed'e *Burak* getirilmiştir. Burak bir binek hayvanıdır. İleride ilgili bölümde bunun üzerinde ayrıntılı olarak durulacağı için burada kısa geçiyoruz. Hz. Muhammed, Burak'la Beytü'l-Makdis'e gelir. Sonradan mescide girip namaz kılar. Cebrâil, Hz. Muhammed'e birinde süt, ötekinde içki bulunan iki kadeh sunar. Hz. Muhammed süt olan kadehi alıp içer. Sonra göğe yükselir. Peygamber olduğu anlaşılınca kapı açılır. Hz. Muhammed burada ilk önce Hz. Âdem ile karşılaşır. Buradan ikince göğe çıkılır, burada da Hz. İsâ ve Hz. Yahya ile karşılaşır. Üçüncü gökte Hz. Yûsuf ile, dördüncü gökte Hz. İdris ile, beşinci gökte Hz. Harun'la, altıncı gökte Hz. Mûsâ ile karşılaşır. Yedinci ve son gökte ise karşılaştığı Hz. İbrâhim'dir.

Hz. Muhammed sonra *Sidre-i Müntehâ*'ya gelir, O'na buraları gösterilir. Sidre ağacının yemişi testiler gibi, yaprakları da fil kulağına benziyordu. Burada ikisi gizli, ikisi açıkta dört ırmak akmaktaydı. Cebrâil bunlardan içten akanların Cennet'e gittiğini, dıştan akanların ise Fırat ve Dicle olduğunu söyler. Sonra Beyt-i Ma'mûr gösterilir. Her gün buraya 70 bin melek gelip, dolaşırlar. Hz. Mûsâ ile yeniden konuşmasında Allah'ın elli vakit namaz kılınmasını buyurduğunu anlatır. Hz. Mûsâ bunu çok bulur, Hz. Muhammed bunu hafifletmesini ister. Allah da bunu beş vakit namaza çevirir. *Kur'ân*'ın bir başka sûresinde Hz. Muhammed'in göğe çıkarılışından söz edilmemekle birlikte Mi'râc olayını andıran bazı deyimlere rastlanır. Burada Hz. Muhammed'in göğün en yüksek katında olduğu belirtilmekte-

dir [Necm S., 1-18]. Hz. Muhammed'in göğe çıkışı İS 619 yılının Recep ayının 27. Pazartesi günü olmuştur. O günün gecesi bundan ötürü Mi'râc Kandili'dir. Bu olaya *Mi'râcü'n-Nebevî* denir. Bu olay, pek çok hadîs ve tarih kitaplarında değişik biçimde anlatılmaktadır.

Özelde Osmanlı, genelde İslâm ikonografyasında Mi'râc olayını gösteren pek çok minyatür bulunmaktadır. Bunlarda yalnız gökyüzüne yükseliş değil, bunun yanı sıra Cebrâil'in Hz. Muhammed'i Mi'râc'a davet etmesi, Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksâ'da önceki peygamberlere ve meleklere imamlık yaparak namaz kıldırması gibi konulara yer veren minyatürler de vardır. *Siyer-i Nebî*'nin III. cildindeki bir minyatür cildin bulunduğu New York Spencer Koleksiyonu'ndan Berlin İslâm Sanatı Müzesi'e geçmiştir. Buraya aldığımız bu minyatür Hz. Muhammed'i Mi'râc yolculuğunda altıncı kat gökyüzündeyken Cebrâil'in O'nu Hz. Mûsâ ile tanıştırmasını gösteriyor [BMIK 1.26/76]. *Zübdetü't Tevârih*'in üç cildinde de birer Mi'râc minyatürü bulunmaktadır. Bu minyatürleri ve başkalarını gerek bu bölümde gerek ilerideki Burak ile ilgili bölüme aldık.

Hz. Muhammed'in ölümüyle ilgili bir mucizesi vardır. Hz. Muhammed ölümüyle sonuçlanan hastalığı sırasında kızı Fâtıma'ya bu hastalığın ölümle sonuçlanacağını bildirmiş, kızı bu duruma çok üzülmüş, ama daha sonra ev halkından kendisine ilk kavuşanın kızı Fâtıma olacağını söylemesi üzerine de sevinmiştir. Ayrıca Uhud'a gidip oradaki şehitler için cenaze namazı kılmış, sonra mescidde minbere çıkıp ilk ölenin kendisi olacağını söylemiştir. Ayrıca müezzinin Pazartesi günü oruç tutmasını söylemiş, çünkü Pazartesi günü doğmuş, Pazartesi günü vahiy gelmiş, Pazartesi günü hicret etmiş ve Pazartesi günü de ölecektir. Bir başka mucizesi de hastalığı sırasında olmuş. Başını bağlatıp zorlukla ve iki kişinin yardımıyla minbere çıkmış, orada ayrılığının yaklaştığını söylemiş, kimin hakkı kaldıysa onu almalarını söyleyerek bir çeşit hesaplaşma yapmıştır. Hz. Muhammed, İS 632 yılının 13 Rebiülevvel Pazartesi günü eşi Ayşe'nin kucağında ölmüştür. Hz. Muhammed, ölümünden bir gün geçtikten sonra Ayşe'nin evinin altına gömülmüştür. Hz. Muhammed'in hastalığı ve ölümüyle ilgili *Siyer-i Nebî*'nin VI. cildinde sekiz minyatür vardır. Bunlardan biri Hz. Muhammed'in yakınlarına ölümünün yaklaştığını söylemesi, bundan sonra mescitte vasiyet etmesidir. Bir diğeri ise bir genç kız kılığına giren Azrâil'i Hz. Muhammed'in evinin kapısı önünde gösteren minyatürdür. Bunu izleyen minyatür ise hasta yatağında kızı Fâtıma'ya kapı önündekileri içeri almasını söylediği sahneyi yansıtmaktadır. Buraya aldığımız minyatür ise Hz. Muhammed'i hasta yatağında Cebrâil ile konuşurken göstermektedir. Bunu izleyen minyatür Hz. Muhammed'i hasta yatağında torunları Hasan ve Hüseyin'i kucaklarken gösterir. Buraya aldığımız Hz. Muhammed'in ölümü; torunları Hasan ve Hüseyin, Ebûbekir, Ömer ve kızı ağlıyorlar [TSM H. 1223].

Hz. İbrâhim ve Mucizeleri

Hz. İbrahim doğmadan, Nemrud kraldı. Rüyasında bir yıldızın doğduğunu gördü. Bunun ışığı Ay ve Güneş'in ışığını bastırıyordu. Kral Nemrud bundan korktu. Başka bir yere taşındı, kâhinlere danıştı. Onlar bir çocuğun doğacağını, bunun halkın dinini değiştireceğini ve Kral'ın ölümünün onun isteğiyle olacağını söylediler. Kral başka bir yere gitti, bütün erkekleri çıkarttı, doğan çocukların tümünün öldürülmelerini buyurdu. Hz. İbrâhim'in annesi doğum yapacağı zaman bir mağaraya gitti, Hz. İbrâhim'i orada doğurdu. Hz. İbrâhim hızla büyüdü. Nemrud ise her şeyi unutmuştu. Hz. İbrâhim'in babası put yapıp satardı. Babası ona putları satması için verir, o ise satmadan geri getirirdi. Buradan sonra Hz. İbrâhim putlarla savaştı [Meryem 42-48; Tevbe S., 114 Enbiyâ S., 52-56; Şuarâ S., 70-102]. Babası onu putların olduğu yere gönderdi. Bu putların olduğu yerde büyük boy bir put vardı, iki gözünde de birer pırlanta bulunuyordu. Halk putların önüne yemek koymuştu. Hz. İbrâhim eline bir balta alıp tüm putları yardı. Onları parça parça etti. Halk putların önüne koyduğu yemekleri almaya gelince bunu Hz. İbrâhim'in yaptığını anladı. Hz. İbrâhim, Nemrud'un huzuruna çıkarıldı. Hz. İbrâhim bunları büyük putun yaptığını söyler. "Bunu büyük putla konuşun", der. Onlar da büyük putun konuşmayacağını söylerler. Nemrud ile Hz. İbrâhim tartışırlar. Hz. İbrâhim, Allah'ın hem öldürdüğünü, hem dirilttiğini söylediğinde Nemrud bunu kendisinin de yapabileceğini, iki adam alıp birini ötekine öldürtüp, öldüreni sağ bıraktığını söyler. Hz. İbrâhim, Allah'ın Güneş'i doğudan getirdiğini, onun da batıdan getirmesini isteyince Nemrud tutulup kalır. Nemrud, Hz. İbrâhim'i yedi yıl zindanda tutar. Ve Nemrud ve kavmi Hz. İbrâhim'i öldürmeye karar verirler [Sâffât S., 98; Enbiyâ S., 68].

Hz. İbrâhim'in ateşte yakılarak öldürülmesine karar verildi. Herkes ateş için odun topladı. Ayrıca toplanan çakıl taşlarıyla bir tandır yapıldı. Ocağın içine yerleştirilen odunlar dört bir yandan tutuşturuldu. Ateş öyle sıcaktı ki, ısının yeğinliğinden halkın bir kesimi bodrumlara sığındı. Hz. İbrâhim'in elleri ve ayakları bağlandı, yüksek bir binanın üzerine çıkarıldı. Binanın üzerine bir mancınık yerleştirildi. Mancınığın gözüne Hz. İbrâhim konuldu. Hz. İbrâhim, *"Senden başka Tanrı yoktur!"* diyerek Allah'a seslendi. Hz. İbrâhim mancınıkla havaya atılırken Cebrâil ona bir isteği olup olmadığını sordu. Ateşin içine girdiği zaman Allah serinlik ve kurtuluş olmasını buyurdu [Enbiyâ S., 108]. Ateşin yakıcılığı yok oldu. Onun yerini bir ışık aldı. Ateş yalnızca Hz. İbrâhim'in iplerini yaktı. Kimi kaynağa göre, Hz. İbrâhim ateşin içinde yedi gün kaldı, kimine göre de kırk veya elli gün. Bu sürenin sonunda Hz. İbrâhim'in babası Azer, Nemrud'a çıktı, gömmek için oğlunun kemiklerini istedi. Annesi oğluna bakmak için gittiği zaman oğlunun ölmediğini görünce onun yanında kaldı, ateş onu da yakmadı. Oğlu-

Hz. İbrâhim'in mancınıkla ateşe atılması
(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

nu kucaklayıp öptükten sonra onun yanından ayrıldı. Bu arada Nemrud da hayvanına binerek ateşin yanına gitti, odunlar hâlâ tütüyordu. Fakat Hz. İbrâhim'in ölmediğini, yanında da ona (Nemrud'a) benzeyen, biri olduğunu gördü. Nemrud, Hz. İbrâhim'in ateşten çıkmasını istedi. Yanındakinin kim olduğunu sordu. Bu, gölgeler meleği idi, ateşin içinde Hz. İbrâhim'e arkadaşlık etmiş, ateşe serinlik vermek, kurtuluşunu sağlamak için orada bulunmuştu. Bunun üzerine Nemrud etkilenir, Allah'a dört bin sığır kurban edeceğini söyler ve keser.

Bu olay *Tevrat*'ta yer almamıştır, ama *Talmud*'da vardır. İkonografya bakımından Osmanlı minyatürlerinde önemli bir yer tutar Hz. İbrâhim'in ateşe atılması. Buraya *Fâlnâme*'den bir minyatür aldık [TSM H. 1703]. Bir de *Zübdetü't-Tevârih*'ten bir minyatür alınmıştır [TİEM 1973]. *Zübdetü't-Tevârih*'in bu minyatürü, öteki peygamberlerle ilgili olanlarda da görüldüğü gibi aynı minyatür üzerinde iki konuyu işlemektedir. Burada ise aynı minyatürde ifade edilen iki öykünün ikisi de Hz. İbrâhim'le ilgilidir. Bunlardan biri yukarıda sözünü ettiğimiz Hz. İbrâhim'in ateşe atılması olayıdır. Öteki minyatürün ikinci kesiminde ise aşağıda ele alınacak kurban etme olayı vardır. Bu arada *Hadîkatü's-Süedâ*'nın çeşitli minyatürlü yazmalarında da bu konu çok işlenmiştir. Burada bundan da örnek verilmiştir. Bu minyatürlerde ortak öğeler Hz. İbrâhim'in ateş içinde gösterilmesi, mancınık ve Nemrud'un olayı yüksek bir yerden seyredişidir.

Bu arada Nemrud üzerinde de durmak gerekir. Taberî gibi tarihçi ve yorumcular arasında çeşitli görüşler vardır. Onlara göre Nemrud, Babil Kralı idi. *Şehnâme*'deki İran tahtını gasbeden Dahkak'ın tıpatıp benzeridir. Hz. İbrâhim'in ateşle cezalandırılması gene *Şehnâme*'deki Siyâvûş'un kendine âşık olan Sûdâbe'nin suçlamaları karşısında ateşle cezalandırılmayı kabul edip bu sınavdan Hz. İbrâhim gibi sağ salim çıkmasına benzer. Gene İslâm kaynaklarına göre İblîs (Şeytân) kılık değiştirerek Hz. İbrâhim'in bir mancınıkla ateşe atılmasını Nemrud'a öğütlemiştir. Bu bakımdan kimi minyatürlerde İblîs de gösterilmiştir.

Hz. İbrâhim'in ateşten dipdiri çıktığını görenlerden kimi Nemrud'dan korkmalarına karşın Hz. İbrâhim'e uyarak Allah'a iman ettiler. Gene yüce Allah'ın buyruğuna uyarak Hz. İbrâhim ve ailesi Nemrud'un ülkesinden ayrılıp Şam'a doğru yola çıktılar. Amcası Hâran'ın kızı Sâre de Hz. İbrâhim'le birlikte yola çıktı. Allah, Hz. İbrâhim'in Sâre ile evlenmesini vahyetmişti. Sâre ancak boşanmamak koşuluyla bu evliliği kabul etti. Hz. İbrâhim de Sâre ile evlendi. Hz. İbrâhim'in dili Süryanice'ydi. Nemrud göç edenlerin arkasından adamlarını göndermiş, Süryanice konuşanların hepsini kendisine getirmelerini buyurmuştur. Hz. İbrâhim, Harran'da Fırat'ı geçince Allah, onun dilini İbranice'ye değiştirdi. Nemrud'un adamları Hz. İbrâhim'e yetişirler, onun Süryanice yerine İbranice konuştuğunu görünce kendisini geri götürmeyip salıverdiler. Hz. İbrâhim, babasının ölümünden sonra Ken'ânîlerin yurduna, oradan Ürdün'e, sonra da Mısır'a gider. O sırada Mısır'daki Firavun, babasını öldürüp tahta geçmiş zorba, korkunç, kan dökmeye meraklı biriydi. Hz. İbrâhim ve eşi Sâre, Mısır'a varınca kentin kapısındaki görevliler Sâre'yi görünce onun güzelliğinden etkilenmişler, Firavun'a haber yetiştirmişlerdir.

Firavun, Hz. İbrâhim'i çağırtmış, kadının kim olduğunu sormuş, Hz. İbrâhim bu iş yüzünden öldürüleceğini düşünerek eşi olduğunu saklamış, kız kardeşi olduğunu söylemiştir. Firavun, Sâre'yi yanına çağırmıştır [Tekvin XII/1-16]. *Tevrat*'taki verileri İslâm kaynakları almış, ayrıntılarla genişletmişlerdir. Özellikle burada Taberî Tarihi'nden yararlanıldı. Sâre, Firavun'un huzuruna çıkınca önce Allah'a yakarmış, Firavun'un kendisine sataşmamasını dilemiştir. Firavun, Sâre'nin elini tutmak isteyince eli tutulmuştur. Her tutmaya yeltendiğinde eli tutulmuş, soluğu boğulmuş, tepinmeye başlamıştır. Firavun adamlarına bir insan yerine kendisine bir şeytan getirildiğini söylemiştir. Onlara çeşitli armağanlar vermiş, bu arada câriye olarak Hacer'i de armağan etmiştir. Hz. İbrâhim armağanları kabul etmedi, ancak Firavun'un direnmesi üzerine Hacer'i câriye olarak kabul etti. Hz. İbrâhim yanında eşi Sâre ve câriyesi Hacer'le Mısır'dan ayrıldı. Hz. İbrâhim'in mal ve serveti olmuştu, ancak çocuğu yoktu. Sâre çok yaşlanmıştı, çocuk doğuramıyordu. Sâre, Hz. İbrâhim'e Hacer'le evlenmesini salık verdi. Hz. İbrâhim de Hacer'le evlendi. Hz. İbrâhim seksenaltı yaşında iken Hacer'den çocuğu Hz. İsmail doğdu.

İki bölümlü bu minyatürün üst bölümünde Hz. İbrâhim oğlunu kurban etmek üzere, alt bölümünde ise Hz. İbrâhim'in mancınıkla ateşe atılması (*Zübdetü't-Tevârih*, TIEM 1973).

Hz. İbrâhim oğlunu kurban etmek üzere (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Hz. İbrâhim'in mucizeleri arasında parçalanmış hayvanların canlanmaları vardır. Bu mucize *Tevrat* ve *Kur'ân*'da değişik biçimde verilmektedir. *Tevrat*'ta bu olay şöyledir: Allah, Hz. İbrâhim'e üç yaşında bir inek, üç yaşında bir keçi, üç yaşında bir koç, bir kumru ile bir güvercin almasını, onları ortadan yarmasını, her bir yarımı ötekinin karşısına koymasını, fakat kuşları yarmamasını söyledi. Bunların üzerine yırtıcı kuşlar geldi, Hz. İbrâhim onları kovdu [Tekvin XV/9-11]. *Kur'ân*'da bu bir mucize gibi verilmektedir. Hz. İbrâhim, Allah'a ölüleri nasıl dirilttiğini sormuştur. Allah ona dört kuş tutmasını, bunları parçalayıp, parçaları her dağın başına dağıtmasını, sonra da onları çağırmasını söylemiştir. Bunların sonra canlanıp ona koşacaklarını belirtir [Bakara S., 260].

Hz. İbrâhim, Hacer ve oğlu Hz. İsmail ile birlikte Burak sırtında Mekke'ye gitmişlerdir. Burada o sırada kimseler yoktur, öyle ki içecek su bile bulunmamaktadır. Suları tükenince Hacer'in sütü de kesilir. Çocuk İsmail de ölecek duruma gelmiştir. Hz. İbrâhim, Sefâ ile Merve tepesi arasında yedi kez gidip gelir. Zemzem Kuyusu'nun bulunduğu yerde Hacer, Cebrâil ile konuşurken Cebrâil ayağının ökçesiyle yeri eşince oradan su kaynamaya başlar. Hacer de bu sudan içer ve çocuğunu emzirebilir.

Hz. İbrâhim, Hacer'le Hz. Ismail'i görmek istediği zaman Şam'dan Burak'a binip Mekke'ye giderdi. Hz. İbrâhim, Hz. İsmail yedi yaşına bastığında rüyasında oğlu İsmail'i kurban ettiğini görmüştü. Burak'a binip Mekke'ye ulaştı ve bir bıçak alıp bir vadiye gitti. Bu arada Şeytân onu bundan vazgeçirmeye çalıştı. Şeytân, Hz. İbrâhim'i oğlunu kurban etmekten vazgeçirememişti. Çünkü bu Tanrı'nın bir buyruğuydu. İsmail de kurban edileceğini bile bile buna gönüllü olarak boyun eğdi. Çocuğun isteği üzerine ellerini ayaklarını da bağladı. Bıçağını biledikten sonra kesmek istedi, ancak

bıçak Hz. İsmail'in boğazını bir türlü kesmiyordu. Allah ona rüyasına sadık kaldığını söyledi, oğlunun yerine kurban edeceği koçu Cebrâil ile gönderdi [Sâffât S., 100-113]. Bu kurban konusunda *Tevrat* ile *Kur'ân* arasında önemli bir fark vardır. *Tevrat* kurban edilecek oğlun İsmail değil İshak olduğunu belirtir [Tekvin XXII/1-18]. İslâm'a göre Hz. İshak, Hz. İsmail'den on dört yıl sonra doğmuş olduğuna göre ve Allah'ın kurban buyruğunda biricik oğlu dediğine göre bu oğul İshak olamazdı. Kurban olayı gerek Avrupa sanatında gerek İslâm sanatında çok önemli bir yer tutar. Avrupa sanatında olayı gösteren çeşitli resimler, ayrıca taş kabartmaları da yapılmıştır. Osmanlı minyatürlerinde bu olay birçok kez ele alınmıştır. Daha önce de belirttik, *Zübdetü't-Tevârih*'ten buraya aldığımız minyatürde Hz. İbrâhim'in İsmail'i kurban etmesi gösterilmektedir. Buraya konulan minyatürlerden biri *Fâlnâme*'den alınmıştır ve kurban etme olayını göstermektedir. Hz. İbrâhim'in oğlunu kurban etmesi konusu *Hadîkatü's-Süedâ*'nın çeşitli minyatürlü yazmalarında da gösterilmiştir. Bunlarda kimi kez İblîs'in olayı seyrettiği görülmektedir. Bunların kiminde bir ek öğe olarak koçu getiren Cebrâil'in yanı sıra biriki melek daha gösterilmiştir. Bunlardan biri, içinde ateş olan taşlarla tütsü bulunan bir çanağı tutmaktadır.

Hz. İbrâhim'in yaşamında önemli olaylardan biri de oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kâ'be'yi inşa etmesidir. Şam'da bulunan Hz. İbrâhim, Mekke'ye üçüncü gelişinde oğlu Hz. İsmail'le buluştu, Allah kendisi için bir ev yapılmasını buyurmuştu. Hz. İbrâhim oğlu ile birlikte yüksekçe bir tümseği kazmaya başladı. Hz. Âdem'in yapısının temellerine kadar indiler. Buradan çok büyük taşlar çıktı. Kâ'be'yi bu temel üzerine yapmaya başladılar. Hz. İsmail taş taşıyor, Hz. İbrâhim de duvar örüyordu. Duvarlar yükseldikçe Hz. İbrâhim'in uzanıp taş alması güçleşiyordu. Bunun üzerine günümüzde Makam-ı İbrâhim adıyla bilinen taşı Hz. İsmail babasının ayağının altına koydu. Beytullâh'ın yapılışı süresince bu taş, yapının çevresinde dolaştırıldı. Yapı işini ilerletip bugün Hacerülesved'in

Hz. İbrâhim, oğlunu kurban etmek üzere (*Hadîkatü's-süedâ*, BN suppl. turc 1088).

bulunduğu yere yaklaşınca, oğlundan öyle bir taş istedi ki, bu taş Kâ'be'yi tavafa gelenlere başlayış noktası için gösterge olacaktı. Cebrâil bunun için Hacerü'l-esved'i getirdi. On yerine dört köşeli olduğu için Beytullâh'a Kâ'be denildi. Hz. Âdem'in yaptığı Kâ'be'nin temeli de bunun gibiydi. Daha sonra buraya kilitli, halkalı bir kapı yapıldı, tam bir örtü örtüldü. Hz. İbrâhim Kâ'be'ye tavan yapmadı, yapımında çamur da kullanmadan taşları birbiri üstüne dizmişti.

Kâ'be'nin yapımı bitince Cebrâil geldi, Hz. İbrâhim'e Kâ'be'yi tavaf etmesini söyledi, Hz. İbrâhim onu yedi kez tavaf etti. Namaz da kıldı. Cebrâil onlara Hac'daki çeşitli aşama ve eylemleri öğretti. Şeytân (İblîs) gözükünce Cebrâil, Hz. İbrâhim'e tekbir getirerek yedi taş attı, Şeytân kayboldu. Bu, üç kez yinelendi, hepsinde gözüken Şeytân kayboldu. En son Arafat'a çıkıldı. Ve Hz. İbrâhim insanları Hacc'a çağırdı. Bu çağrı çeşitli yankılar yaptı, sonunda insanlar Hacc'a gelmeye başladılar. Bu konu kısa olarak *Kur'ân*'da geçer [Âl-i İmran 96-97; Bakara S., 126-129; Hac S., 27]. Bu arada eşi Sâre 127 yaşında öldü. Hz. İbrâhim'in bir rivayete göre ondan ikinci oğlu Hz. İshak doğmuştu. Onun ölümünden sonra Hz. İbrâhim, Katura ve Haccun adındaki kadınlarla evlendi. Birinci hanımından dört, ikinciden yedi çocuğu olmak üzere, toplam 13 çocuğu oldu. Hz. İbrâhim, Ken'an'da hastalandı, 175 ya da 200 yaşında öldü; eşi Sâre'yi gömdüğü yere gömüldü. Allah, Hz. İbrâhim'e On Sahife indirdi, bu da Ramazan'ın ilk gecesinde oldu. Mi'râc Gecesinde Hz. Muhammed, Cebrâil ile yedinci kat göğe uçtu ve göğün kapısı açılınca Hz. İbrâhim ile karşılaştı.

Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf ve Mucizeleri

Hz. Ya'kûb, *Kur'ân*'da adı anılan 25 peygamberden biridir. Hz. Ya'kûb, Hz. İshak'ın oğludur ve Hz. İsmail ise amcasıdır. Hz. İshak, Hz. Ya'kûb doğduktan sonra 100 yıl daha yaşamış, Hz. Ya'kûb 160 yaşında iken ölmüştür. Hz. Ya'kûb da 147 yıl yaşamıştır. Babası ona bir kadınla evlenmemesini, Feddan'da oturan dayısının yanına gitmesini, onun kızlarından birisiyle evlenmesini öğütlemiştir. Annesi de dayısının yanına gitmesini istemişti. Hz. Ya'kûb da Feddan'a doğru yola koyuldu. Gece olunca bir taşı yastık yapıp uyudu. Rüyasında gökten inen bir merdivende melekleri gördü. Allah ona seslendi, ona peygamberlik verdi. Hz. Ya'kûb önce dayısının büyük kızı, sonra küçük kızıyla evlendi. Kızların babası, Hz. Ya'kûb'a oğlan doğursunlar diye ona bir de câriye armağan etti. Birinci eşinden dört, ikinciden de iki oğlu oldu. İki câriyeden de üçer oğlu, toplam on iki oğlu oldu. İkinci karısından da Hz. Yûsuf doğdu. Aşağıda göreceğimiz gibi Hz. Ya'kûb ile Hz. Yûsuf'un öyküleri içiçe geçişmektedir. *Siyer-i Nebî*'nin buraya aldığımız

Hz. Ya'kûb ve on iki oğlu ile Hz. İsmail'in oğlu Kaydar
(*Siyer-i Nebî*, TSM H. 1221).

bir minyatüründe Hz. İsmail'in oğlu Kaydar, Hz. Ya'kûb'un gelişini görerek Hz. Ya'kûb'un eline sarılıyor [TSM H. 1221].

Hz. Ya'kûb, Harran'da yirmi yıl kadar oturduktan sonra Ken'an'a gitmesi istendi, oradan Beytü'l-Makdis'e geldi. Orada bir arazi alıp çadırını kurdu. Bu yörede yüksek ve sağlam bir tapınak yaptı. Hz. İshak ölünce onu Hz. İbrâhim'in mağaradaki kabrinin yanına gömdü. Hz. Ya'kûb elli yıl boyunca Allah'a ibadete kendini verdi. Mescid-i Aksâ'nın yenileyicileri arasında olduğu söylenir. Bundan sonra Hz. Ya'kûb'un ömrü daha çok en sevdiği oğlu Hz. Yûsuf için üzüntüleri, beklentileri ile geçmiştir. Hz. Yûsuf çok güzeldi. Hz. Ya'kûb onu bakması için halasına vermişti. Hem babası, hem halası onu çok seviyorlardı. Hz. Ya'kûb oğlunu halasından geri istedi, ancak halası da onu bırakmak istemiyordu. Babasından birkaç gün daha kendisiyle kalmasını istedi. Hala, Hz. İshak'ın büyük çocuğu olması nedeniyle yanında bulundurduğu kuşağını Hz. Yûsuf'un giysisinin altından beline bağladı. Sonra kuşağın kaybolduğunu ileri sürdü, ev halkı arayınca bu Hz. Yûsuf'un üzerinde çıktı. Onların törelerine göre hırsızı, malı çalınan elinde tutar, kimse buna karşı

Satışa çıkarılan Hz. Yusûf'u (ortada) Firavun satın alır (*Ravzatü'ş-Şühedâ*, BSB Ms. Diez A. fol5).

çıkamazdı. Hz. Ya'kûb'a durum anlatılınca elinden bir şey gelmedi, töreye baş eğdi. Hala ölünceye kadar Hz. Yûsuf onun yanında kalır, ölümünden sonra Hz. Yûsuf babasının yanına gelebildi. Bunlar Taberî Tarihi'nin verdiği bilgilerdir. Bundan sonra Hz. Yûsuf'un öyküsü *Kur'ân*'ın "Yûsuf" adını taşıyan 12. sûresinde anlatılmaktadır. Bu sûre, *Kur'ân*'daki öyküler içinde en etkilisidir ve ara vermeden, başka konuyu araya koymadan aynı öyküyü anlatan tek sûredir. Burada anlatılanlara aşağı yukarı uymaktadır [Tekvin XXXVII/9-36; XXXIX+XLVI]. *Kur'ân*'daki sûre Hz. Yûsuf'un gördüğü bir rüyayı babasına anlatmasıyla başlar. Hz. Yûsuf rüyasında on bir yıldız ile Ay'ın ve Güneş'in kendisine secde ettiklerini görmüştür. Babası bu rüyayı kardeşlerine anlatmaması için onu uyarmıştır. Çünkü Allah ona görülen rüyaların yorumunun ne anlama geldiğini öğretecek, Allah'ın kitaplarını, peygamberlerin sözlerini iyi anlama yeteneğini verecek, bunların gerçek anlamlarını öğretecek, olayların iç yüzünü, doğru yargı yeteneği verecektir [Yûsuf S., 4-6]. Hz. Ya'kûb'un bu rüyasından kardeşlerinin Hz. Yûsuf'u kıskandıkları anlaşılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Hz. Ya'kûb'un on iki oğlu vardı. En küçük oğulları aynı anadan doğmuş olan Hz. Yûsuf ile Bünyamin'di. Hz. Ya'kûb en çok bu ikisini seviyordu. Hz. Yûsuf ile öz kardeşi Bünyamin'i öteki kardeşler kıskanıyordu. Hz. Yûsuf'u öldürmeyi ya da babasının göremeyeceği ıssız bir yere bırakmayı, böylece Hz. Yûsuf'tan kurtulup babalarının sevgisini kendilerine çevirmeyi tasarlıyorlardı. Bu düşüncede anlaşan kardeşler bunu gerçekleştirmek için babalarına Hz. Yûsuf'la kırda koyun otlatmaya gitmelerine izin vermesini isterler, Hz. Yûsuf'u koruyacaklarına dair babalarına güvence verirler. Kardeşleri Hz. Yûsuf'u oy birliği ile bir kuyunun dibine bırakırlar. Hz. Yûsuf kuyuda iken Allah onun gönlüne güç verir. Bir gün kardeşlerinin bu kötülüğünü yüzlerine vuracağını vahyeder. Hz. Yûsuf'u kuyuya bırakan kardeşler, babalarına kestikleri bir hayvanın kanıyla buladıkları Hz. Yûsuf'un gömleğini göstererek, kendileri oynarken Hz. Yûsuf'u bir kurdun parçalamış olduğu-

nu söylerler. Hz. Ya'kûb bunun kardeşlerin düzenlemesi olduğunu, kurdun parçalamadığını anlar, ama gene de Allah'tan sabır dilediğini belirtir. Hz. Yûsuf'un içine atıldığı kuyu yol üzerindeydi. Yolculardan bir öbek insan su almak için adamlarını kuyuya gönderirler. Kuyuya gelenler orada Hz. Yûsuf'u görünce *"Müjde, işte bir oğlan!"* derler. Kimseye söylemeden çocuğu satmak üzere alıp götürürler, buluntu olduğu için pek değer vermedikleri Hz. Yûsuf'u Mısır'da birkaç paraya satarlar [Yûsuf S., 7-20].

Hz. Yûsuf'un kuyudan çıkarılması (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Kur'ân'daki bu anlatı özellikle Taberî Tarihi'ne ve başka İslâm kaynaklarına göre farklı ayrıntılar içermektedir. Ayrıca *Tevrat*'ta da böyle farklar bulunur. Nitekim kardeşlerden Ruben kan dökülmesini istememiş, onu bir kuyuya atmayı önermiştir. O sırada bir kervan geliyordu, Mısır'a yükleri indirmek için gidiyorlardı. Kardeşlerden Yahuda adlısı, kardeşlerini öldürmekten bir kazançları olmayacağını, oysa satarlarsa kazançlı çıkacaklarını söylüyordu. Hz. Yûsuf'u onlara sattılar, onlar da Hz. Yûsuf'u Mısır'a götürdüler. Babalarına Yûsuf'un kanlı entarisini gösterirler, *Kur'ân*'ın aksine Hz. Ya'kûb oğlunun gerçekten öldüğüne inanır, giysilerini yırtıp, beline bir çul sarıp, oğlu için ağlar, yas tutar [Tekvin XXXVII/21-35].

Hz. Yûsuf'u kuyudayken, kuyudan çıkarılırken gösteren birçok minyatür bulunmaktadır. Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ* adlı eserinin çok sayıda minyatürlü yazmasında, ayrıca *Yûsuf u Züleyha*'nın gene çok sayıda minyatürlü yazmasında da görülür. Buraya aldığımız iki minyatürden biri *Fâlnâme*'dendir. [TSM H. 1703]. Bu minyatürde Hz. Yûsuf'un kuyudan çıkarılışı gösterilmektedir. Gerideki tepenin arkasından Hz. Yûsuf'un kardeşlerinden yedisinin durumu izlediklerini görüyoruz. Buraya aldığımız ikinci minyatür ise *Hadîkatü's-Süedâ*'dandır. Burada kervancılar Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkarıyorlar. Yukarıdan sarkıtılan kovanın içine girerken Cebrâil de ipi sağlamlaştırmak için tutmaktadır [BN. supp. turc 1088].

Hz. Yûsuf, kervancıların sarkıttığı kovanın içine girerken Cebrâil'in ipi sağlamlaştırması
(*Hadîkatü's-Süedâ* BN. supp. turc 1088).

Hz. Yûsuf'u satın alan Mısırlı, karısına Yûsuf'a iyi bakmasını, onun yararlı olabileceğini, belki evlât edinebileceklerini söyler. Allah'ın istemi ile Hz. Yûsuf iyi bir yere yerleştirilmiştir. Olgunlaşınca bilgi ve görgüsü artacak, ülke yönetimini öğrenecektir [Yûsuf S., 21-22]. Yorumcuların bildirilerine göre Hz. Yûsuf'u satın alan Mısırlı'nın adı Azîz diye anılan bir devlet görevlisidir. Kendisi vezirdir ve Mısır Hazinesine bakmaktadır. Bu vezirin adı Kıtfîr ya da Itfî'dir. Karısının adı ise Râîm ya da Zeliha'dır [Yûsuf S., 21-22]. *Tevrat*'a göre, Yûsuf'u satın alın Mısırlı'nın adı muhafız askerleri komutanı Potifar'dır. Taberî Tarihi Hz. Yûsuf'u satın alan Mısırlı'nın çocuğu olmadığını, iktidarsız olduğunu yazar.

Evin hanımı Hz. Yûsuf'a âşık olur, isteklerini gerçekleştirmek için kapıları kilitler, çekiciliğini kullanarak onun için süslendiğini, onun olmaya hazır olduğunu söyler. Delikanlı Hz. Yûsuf kadını güzel bulur, içinde istek uyanır, ama kendisine iyilik etmiş ve güvenmiş efendisinin güvenini kötüye kullanmamak için tutkusuna gem vurmuştur. Bu da onun peygamberliğinin bir sonucudur. Hz. Yûsuf kendisini yakalamak isteyen kadının elinden kurtulmak için kapıya yönelir, kadın arkasından gelir, arkadan gömleğini yakalayıp çekip yırtar. Tam bu sırada kocasıyla karşılaşırlar. Kadın durumunu kurtarmak için Hz. Yûsuf'un kendisine saldırdığını söyler. Kadının ailesinden bir tanık, eğer gömlek önden yırtılmışsa kadın haklı, arkadan yırtılmışsa Hz. Yûsuf suçsuzdur, der. Böylece Hz. Yûsuf'un haklı olduğu anlaşılır. Kadının kocası olayı kimseye anlatmamasını söyler. Ancak olay gizli kalmaz, kentin kadınları arasında dedikodu başlar. Bir vezirin karısının bir köleye âşık olmasını kınarlar. Bunu duyan kadın, bu kadınları evine çağırır. Onlar için yiyecekler, meyveler ve birer bıçak koyar. Kadınlar önlerinde meyveleri soyarlarken, evin hanımı Hz. Yûsuf'u içeriye çağırır, kadınlar Hz. Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında kendilerinden geçip bıçakla ellerini keserler. Evin hanımı kendisini dile düşüren bu köle yüzünden kınandığını, onun kendisinin olmasını istediğini, dediğini yapmazsa onu zindana attıracağını söyler. Hz. Yûsuf bu kadınların dediklerini yapmaktansa zindanı yeğler. Kadınlar isteklerine boyun eğmediği için onu iftira ile zindana attırmayı başarırlar [Yûsuf S., 23-35].

Hz. Yûsuf'la birlikte iki genç daha zindana girer. Onlar düşlerini Hz. Yûsuf'a anlatırlar, bu düşlerin yorumunu isterler. Birisi düşünde şarap sıktığını görmüş, ikinci genç ise düşünde başının üzerinde ekmek taşıdığını, kuşların da ondan yediğini görmüştür. Hz. Yûsuf onlara bunun yorumunu yapabileceğini söylemiştir. Bu Allah'ın ona öğrettiği bilimlerdendi. Hz. Yûsuf, Allah'a inanmayan, öteki dünyayı tanımayan bir kavmin dilini bıraktığını, Allah'a neyi olursa eş koşmanın doğru olmadığını söyler. İnsan ne zaman yalnız Allah'a başvurursa, bir şeyi yalnız ondan beklerse istediği en iyi biçimde olur. Daha sonra Hz. Yûsuf iki gencin düşünü yorumlar. Birincinin zindandan kurtulup krala şarap sunacağını, ikincisinin ise asılacağını, kuş-

Hz. Ya'kûb ve on iki oğlu (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

ların gelip onun başının etini yiyeceklerini söyler. Hz. Yûsuf özgür kalacak birinciye, krala kendisini anımsatmasını söylerse de Şeytân ona bunu unutturur. Bu nedenle Hz. Yûsuf birkaç yıl zindanda kalır. Bir gün Kral düşünde yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yediğini, ayrıca yedi yeşil başakla yedi kuru başak görmüştür. Bunun ne anlama geldiğini kâhinlerine sorar, bilemezler; bunun üzerine Hz. Yûsuf'u anımsar. Hz. Yûsuf bunu şöyle yorumlar: Yedi yıl ekin, her zamanki gibidir. Bunun yenecek kadarı tüketilip, gerisi başağında bırakılsın. Yedi yıl sonra gelecek yedi kıtlık yılında, biriktirilen ürün yensin. Bu yedi kıtlık yıllarından sonra bereketli bir yıl gelir. Bu yorumu Kral çok beğenir. Hz. Yûsuf'un kendisine getirilmesini ister. Ancak Hz. Yûsuf zindandan çıktıktan sonra her şeyden önce kendine iftira eden kadınların sorguya çekilmelerini ister. Kralın önünde sorgulanan kadınlar Hz. Yûsuf'un masum olduğunu söylerler. Kral, Hz. Yûsuf'un sürekli yanında kalmasını ister, onu özel danışmanı yapar. Hazinesini ona emanet eder. Böylece Hz. Yûsuf dilediği gibi hareket eden etkili bir yönetici olur [Yûsuf S., 36-57].

Bu arada Hz. Yûsuf'un kardeşleri gelir. Hz. Yûsuf onları tanır, ama kardeşler Hz. Yûsuf'u tanımazlar. Hz. Yûsuf onlardan baba bir kardeşlerini de getirmelerini ister, bu da kendi öz kardeşi Bünyamin'dir. Onu getiremezlerse bir daha yanına yaklaşmamalarını söyler. Onlar da babalarından mallarının karşılığını alamayacakları için kardeşlerinin verilmesini isterler.

Hz. Ya'kûb önce onlara güvenmez, ama sonra Bünyamin'in gitmesine izin verir, ancak Mısır'a her birinin ayrı kapılardan girmelerini öğütler. Onlar da öyle yaparlar. Hz. Yûsuf'un huzuruna çıkınca, Hz. Yûsuf öz kardeşi Bünyamin'i ayrı bir odada konuklar, ona kendisinin öz kardeşi Hz. Yûsuf olduğunu söyler. Yanında kalması için kralın tasını öz kardeşinin yükü içine koyar. Daha önce de görüldü, halası da Hz. Yûsuf'u yanında alıkoyabilmek için ona hırsızlık suçu yüklemişti. Kardeşler onun yerine bir başkasını bırakmak isterler, yoksa babaları çok üzülecektir. Burada Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf'un gerçekten öldüğüne inanmıştır. Darlık içinde olduklarını söyleyen kardeşler ondan mallarının karşılığında daha çok yiyecek isterler. Hz. Yûsuf onlara kendisine yapılanı anımsatınca, kardeşler konuştukları kişinin Hz. Yûsuf olduğunu anlarlar. Kardeşler suçlarını kabul ederler. Hz. Yûsuf onlara suçlarını başlarına kakmayacağını, onları Allah'ın yargılayacağını söyler. Onlara gömleğini verir, üzüntüden kör olan babasının yüzüne sürerlerse babasının gözleri açılacaktır. Kardeşler söyleneni yaparlar, Hz. Ya'kûb'un gözleri açılır. Sonunda aile Hz. Yûsuf'un yanına varır. Anasını, babasını tahtın üzerine oturtur, hepsi onun önünde secde ederler. Hz. Yûsuf babasına önce gördüğü düşün yorumu olduğunu, Şeytan'ın kendisiyle kardeşlerinin arasını açtıktan sonra babasını da çölden Mısır'a getirttiğini söyler ve yüce Allah'ın gücünü över [Yûsuf S., 58-101].

Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsuf'un ve kardeşlerinin bir araya gelişi *Zübdetü't-Tevârih*'teki bir minyatürde gösterilmiştir [TİEM 1973]. Buraya aldığımız bu

Hz. Ya'kûb ile Yûsuf'un kavuşması
(*Kısasü'l-Enbiya*, SK Hamidiye 980).

minyatürde yukarıda solda Hz. Ya'kûb sağda ise Hz. Yûsuf, aşağıda iki yanlı on bir kardeş oturmaktadır. Burası Mısır'daki saraydır. *Zübdetü't-Tevârih*'in öteki iki nüshasında da buna benzeyen iki minyatür bulunmaktadır.

Kur'ân'da yer almayan, ancak çeşitli İslâm kaynaklarında bulduğumuz başka oluntular vardır: Hz. Ya'kûb Mısır'da oğlunun yanında 17 yıl oturmuştur. Ölümünden az önce Cebrâil gelip ona oğulları için duasının kabul edildiğini, onların yaptıklarından bağışlandıklarını müjdeler. Hz. Ya'kûb ölüm döşeğine düştüğünde Mısır'a yerleşmiş oğullarını başına toplar. Mısırlılar'a uyup sapacaklarından kaygılandığı için onlardan kendisinden sonra İslâm'dan ayrılmamaları için söz alır. Onlara neye ibadet edeceklerini sorduğunda onlar da Hz. İbrâhim, Hz. İsmail ve Hz. İshak ile onların soyundan gelen babalarının Tanrısına ibadet edeceklerini doğrulamışlar [Bakara S., 132-133].

Hz. Ya'kûb ölmeden önce kılıcını ve yayını Hz. Yûsuf'a verdi. Babası Hz. İshak'ın yanına gömülmeyi vasiyet etti. Mısır halkı ona yetmiş gün ağladı. O sırada bir anneden ikiz olarak doğduğu kardeşi Ays da ölmüştü. İki kardeş birlikte gömüldüler. Habrun'da yedi gün baş sağlığı dilenildikten sonra Mısır'a döndüler.

Hz. Yûsuf Mısır'a 17 yaşında gelmişti. 30 yaşında vezir oldu, Mısır hazinesini idare etti. Mısırlıların sevgisini kazandı. Kıtlık günleri çok az yemek yerdi. Kuraklık ve kıtlık, bolluk yıllarında hazırlanan her şeyi silip süpürdü. Yedi yıl boyunca halk yiyecek almak için bütün varlığını, her şeyini devlete verdi. Firavun'a bu yapılanı nasıl bulduğu sorulunca, Hz. Yûsuf'un Mısır halkına her şeylerini geri verdiğini söyledi. Bu arada eski vezir ölmüştü. Firavun Hz. Yûsuf'u ölen vezirin karısı Rail (Züleyha) ile evlendirdi. Edebiyatta büyük şairlerin işlediği Yûsuf ile Züleyha oluntusu son bölümde ele alınacaktır. Hz. Yûsuf'un Râil'den, Efrâim ve Mişa adında iki oğlu oldu. Bunlardan Efrâim, Hz. Yûşa'nın dedesi Mişa'nın da Mûsâ adında bir oğlu oldu, o da Hz. Mûsâ'dan önce peygamber olmuştu. Yukarıda belirtildiği gibi Hz. Yûsuf'un evlendiği Râil daha önce Hz. Yûsuf'u baştan çıkarmak isteyen kadındır. Hz. Yûsuf şimdiki ilişkilerinin daha iyi olup olmadığını sorduğunda, karısı kendisini kınamamasını, eskiden çeşitli nimetler içinde yaşadığını, kocasının da iktidarsız olduğunu, o zaman tutkusunu engelleyemediğini söyler. Hz. Yûsuf babasının ölümünden sonra 23 yıl daha yaşadı. Öldüğü zaman 120 yaşındaydı. Hz. Yûsuf'un cesedi kokulandıktan sonra mermer bir tabut içinde Nil Nehri'nin kıyısına gömüldü.

Hz. Mûsâ ve Mucizeleri

Mısır firavunlarının üçüncüsü Velid b. Mûsâ elli yıl halkını putlara tapmaya zorlamış, bunun sonunda halktan kendilerine tapılmasını istemiştir. İsrail oğulları buna uymamış, kendi inançlarında direnmişlerdir. Hz. Mûsâ'nın doğumunun yaklaştığı bir sırada Firavun bir rüya görür. Rüyada Kudüs ve Suriye'den bir ateş Mısır'a gelecek, evleri saracak, Kıbtî evlerini yakacak, fakat İsrail oğullarının evlerine dokunmadan geri dönecektir. Firavun ertesi gün tüm sihirbazlarını, kâhinlerini, falcılarını toplayıp onlara rüyasını anlatır. Onların yorumuna göre, İsrail oğullarından bir erkek çocuk doğacak ve saltanatı alacak, Firavun'u ülkesinden çıkaracak ve dini de değiştirecektir. Bunun üzerine cellatların eline birer bıçak verilerek, her doğan erkek çocuk öldürülecektir. Bu görev ebelere de verilir. Ancak ülkede ağır işleri İsrail oğulları yaptığından bunların yok olması söz konusudur, yaşlılar da ölünce onların erkeklerinden kimse kalmayacaktır. Bunun üzerine Firavun bir yıl öldürülmelerine, bir yıl da sağ bırakılmalarına karar verir. Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Hârun çocukların sağ bırakıldığı yıl doğmuştu. Oysa annesi Hz. Mûsâ'ya çocukların öldürüldüğü yıl gebe kalmıştı. Hz. Mûsâ'yı doğuran annesi tasalanınca Allah onu emzirmesini, bir tehlike durumunda Nil Nehri'ne bırakmasını, boğulmasından korkmamasını, onun sağ olarak geri döndürüleceğini, onun peygamberlerden biri olacağını bildirir [Kasas S., 7].

Annesi Hz. Mûsâ'yı doğurdu ve emzirdi. Sonra da bir tabut yaptırdı, çocuğu ve anahtarı içine koydu ve tabutu Nil Nehri'ne bıraktı. Kızını da karadan tabutu izlemesi için gönderdi. Nehir tabutu Firavun'un sarayının bulunduğu bir ağaçlığa getirdi, durdu. Firavun'un karısı Asiye, câriyelerle tabutu açtı, çocuğu görünce ona büyük bir sevgi duydu. Firavun çocuğun İsrail oğullarından olmasından kuşkulandıysa da karısı kocasını çocuğu öldürmemesi için ikna etti. Çocuğa bir süt annesi arandı, ancak bebek hiçbir kadının sütünü almıyordu. Hz. Mûsâ'nın kız kardeşi annesini önerdi. Ve Hz. Mûsâ'nm annesi öz oğlunu emzirmeye başladı. Hz. Mûsâ'nın adı da Kıptîce ağaçlık içinde ve suda bulunmasından dolayı ağaç ve su anlamında Mûsâ olmuştur. Çocuk yürümeye başlayınca bir gün Firavun onu kucağına aldı, çocuk Mûsâ, Firavun'un sakalını çekip yoldu. Firavun çocuğun aradıkları çocuk olduğunu, öldürülmesi gerektiğini düşündü, gene karısı araya girdi. Kocasına çocuğun önüne yakut ve ateş konmasını istedi. Eğer yakutu alırsa akıllı demektir, aranan çocuk olduğu anlaşılır, dedi. Sınavda çocuk Mûsâ ateşi aldı ve ağzına götürdü, dili yandı. Bu sınav üzerine Firavun çocuğu evlât edindi. Böylece Hz. Mûsâ, Firavun'un sarayında büyüdü. Ona Firavun'un oğlu Mûsâ diyorlardı.

Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nm dokuz mucizesi olduğu belirtilir [Neml S., 12]. Kuşkusuz Hz. Mûsâ'nm mucizeleri bundan daha çoktur. *Kur'ân*'ın belirttiği bu dokuz mucize şunlardır: 1. Asâ; 2. El aklığı (yed-i beyzâ); 3. Tûfân; 4.

Hz. Mûsâ'nın asâsı yılana dönüşüyor, arkada kardeşi Hz. Hârun (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Uç iki elinde büyük birer balıkla
(*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Çekirge; 5. Kımıl; 6. Kurbağa; 7. Kan; 8. Kıtlık yılları ve ürünlerin azalması; 9. Denizin yarılıp yol vermesi. Şimdi bunları sırasıyla görelim.

Birinci mucize olan asâ mucizesi, yani Hz. Mûsâ'nın asâsının yılana ya da ejderhaya dönüşmesidir, *Kur'ân*'da geçmektedir [Tâhâ S., 17-20]. Hz. Mûsâ'ya inanmayan Firavun onun bir mucize göstermesini ister. Hz. Mûsâ da asâsını yere bırakır. Asâ iri gövdeli bir ejderha olur [Şu'arâ S., 32]. Firavun'un yanındaki adamlar korkup kaçtılar, Firavun Hz. Mûsâ'ya süt emzirme hakkı olarak bunu durdurmasını istedi. Hz. Mûsâ ejderhayı yeniden asâya dönüştürdü. Hz. Mûsâ, Firavun'a ikinci mucizesini, el aklığını (yed-i beyzâ) gösterdi. Elini koynundan çekip çıkardı, eli beyaz nur saçan bir el oldu [Şu'arâ S., 33]. Bu parlaklıktan Firavun'un gözleri kamaştı.

Hz. Mûsâ'nın asâsının ejderhaya dönüşmesi *Zübdetü't Tevârih*'in her üç nüshasındaki minyatürlerle gösterilmiştir [CBL 414; TSM H.1321; TİEM 1973]. Bu minyatürlerde Hz. Mûsâ kardeşi Hz. Hârun'la birlikte gösterilmiştir. Ayrıca Chester Beatty ve Topkapı Sarayı nüshalarında [CBL 414 ve TSM H. 1321] Hz. Mûsâ kendisine Tanrı buyruğunu getiren melekle görülmektedir.

Hz. Mûsâ'nın yukarıdaki iki mucizesinin Taberî ve başka tarihçilere göre çok çeşitlendiğini ve değişik yerlerde yinelendiğini görüyoruz. Taberî'de Hz. Mûsâ'nın bu asâya nasıl sahip olduğu anlatılmaktadır. Bu kısaca *Tevrat*'ta yer almıştır. Asânın yılana dönüşümü ve elinin ak olması gibi. Firavun'a gitmeden Medyen kâhini Yetro'nun kızıyla evlendi ve onun çobanı oldu. İşte asâyı kaynatası Yetro'nun evinden ayrılıp Firavun'a giderken götürdü [Çıkış IV/1-20]. *Tevrat*'ta Yetro diye geçen, İslâm'da Hz. Şuayb'dır. Taberî Tarihi'ne göre Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ'ya kızını verdi. Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'ın çobanı oldu. Kızına, Hz. Mûsâ'ya davarları yayması için bir asâ getirmesini söyler. Bu asâyı insan biçiminde bir melek bir emanet olarak getirmiştir. Peygamberlerin asâları Hz. Şuayb'ın elindeydi. Kız her asâ getirişinde bunun emanet olduğunu, bir başkasını getirmesini söyler, kız her gidişinde hep eline emanet asâ ile gelir. Sonunda Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ'ya bu asâyı verir. Asânın başı çatallı, ucu eğri ve kancalıdır. Ama daha sonra emanet asâyı verdiği için pişman olur, geri ister. Hz. Mûsâ asâyı vermez. Bunun üzerine yanlarına ilk gelecek adamı hakem yapmaya karar verirler. İnsan biçiminde bir melek yanlarına gelir. İkisine asâyı yere koymalarını söyler, asâyı yerden kim kaldırabilirse asânın onun olacağını söyler. Hz. Şuayb asâyı kaldırmaya çalışır, gücü yetmez. Hz. Mûsâ ise asâyı tutup kaldırır. Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'ın kızı, eşi Safura ile Medyen'den ayrılır. Yolda asâ yılana dönüşür, elini koynuna sokunca eli kar gibi beyaz çıkar. İşte bu iki mucizeyi Firavun ve yanındakilere göstermeye karar verir.

Hz. Mûsâ'nın mucizelerinin arasında en önemlilerinden biri dev Uc'u yok etmesidir. *Kur'ân*'da geçmeyen bu dev *Tevrat*'ta iki yerde geçmektedir. *Tevrat*'taki adı Og'dur. Başan Kralı Og'un yatağı demirdendi, çok büyük bir

devdi, boyu dokuz arşın, eni dört arşındı [Tesniye III/11]. Uc'un yok edilmesi Hz. Mûsâ eliyle olmuştur. Hz. Mûsâ, Uc'u, oğullarını ve tüm kavmini yok etmiştir [Sayılar XXI/3335]. Taberî Tarihi de onun iriliğini ve ölümünü anlatır. Boyu on arşın olan Hz. Mûsâ, on arşın uzunluğundaki asâsıyla yukarıya doğru on arşın sıçradı. Hz. Mûsâ ancak Uc'un topuğuna vurabildi. Ve Uc öldü. Uc'un ölüsü Nil üzerinde köprü oldu. Uc 3000 yıl yaşamıştı. Başka kaynaklara göre Uc suyu bulutlardan içer, denizin dibinde yürürdü. Denizden balina çıkartıp bunu güneşte kızartırdı. Burada asıl üzerinde durulması gereken Uc'un Hz. Mûsâ ile savaşımında Hz. Mûsâ'nın Uc'u nasıl öldürdüğü konusudur. Uc, İsrail oğullarını yok etmek için dağdan büyük bir kaya koparır, Allah da Hüdhüd kuşunu gönderir. Kuşun deldiği kaya bir gerdanlık gibi Uc'un üzerine düşer ve Hz. Mûsâ onu bir darbe ile yere yıkar. Hz. Nûh onu gemisinden kovmuştur. Tûfân ise onun diz kapağına kadar gelirdi. Üç denizde yürüdüğünde sular ancak dizlerine çıkıyordu. Ağladığında gözlerinden gelen yaş nehirler gibi akardı, bir yemekte iki fil yer, yılda iki kez uyurdu.

Tûfânın yok edemediği tek dev Uc'du. Öykünün bir çeşitlemesine göre annesince cezalandırılan Uc, annesini öldürmek için İblîs'in attığı taşı havada yakalar. Annesi onu ödüllendirmek için ona güç ve uzun ömürlülük verir. Kimi çeşitlemede ise yukarıdaki öyküde anılan kayayı (ya da dağı) Uc'un boynuna delerek geçirenler Hüdhüd değil karıncalardır. Uc bunu boynundan çıkarmak istemiş, ancak iki yandan çıkan dişleri engel olmuştur. Hz. Mûsâ da bir balta ile sıçrayıp Uc'un ayak bileğine vurmuş ve onu öldürmüştür.

Bu öykünün pek çok çeşitlemesi vardır. Ayrıca İslâm ikonografyasında özellikle İran minyatürlerinde çok görülür. Bunların kimi Uc'un boynuna bir halka gibi geçen kayayla gösterilir, kiminde ise yalnızca elinde asâsı ile Hz. Mûsâ ile gösterilmiştir. Buraya aldığımız *Zübdetü't-Tevârih*'ten alınan minyatürde [TSM 1973] Uc tek başına elinde büyük bir balık ile görülmektedir. Ancak *Fâlnâme*'den [TSM H. 1703] buraya aldığımız minyatür ise Uc'un boynuna kayayı geçmiş olarak, yarı boyundaki Hz. Mûsâ ile birlikte göstermektedir. Kayanın üzerinde bir de kuş vardır. İslâm ikonografyasında çoğunlukla kaya üzerine bir kuş konmaktadır. Bu da kayanın delinmesini sağlayan Hüdhüd kuşudur. Bir minyatür de *Sevâkıb-ı Menâkıb*'dandır [TSM R. 1479]. Burada Hz. Mûsâ ile Uc karşılıklı oturmaktadırlar. Bu minyatürün öyküsü şöyledir: Uc yetmiş ekmekçinin pişirdiği ekmekleri bir günde yer, gene de doymaz. Hz. Mûsâ ona rastladığında Uc'a onu yedi lokma ile doyurabileceğini söyler. Uc, yedi lokmayı burnuna koysa bundan aksırmayacağını söyler. Hz. Mûsâ yedi lokmalık çanağı verir, Uc, yedi lokmayı bile yiyemez. Bunun üzerine tokluğun ve açlığın yiyeceklerin niceliğiyle ilgili olmadığı, bunun Allah'tan geldiği gerçeğini kabul eder. *Sevâkıb-ı Menâkıb*'ın New York'taki nüshasında [PML M.466] aynı sahneyi gösteren minyatür biraz daha değişiktir.

Uc, Hz. Mûsâ ile
(*Sevâkıb-ı Menâkıb*, TSM R. 1479).

Hz. Mûsâ'nın dokuz mucizesinden ötekilere gelince; bunlardan biri Tûfân'dır. Hz. Mûsâ Firavun'un önünde sihirbazlarla karşılaşmasından sonra Allah, Mısır'ın Kıptî halkına sağanak halinde yağmurlar gönderdi. Her şeyi su bastı. Bu yedi gün sürdü. Seller evleri öylesine bastı ki buralar oturulamaz duruma geldi, oturanlar da boğulma tehlikesi geçirdi. Toprakları da su bastı. Ekim yapılamaz oldu. Bunun üzerine halk Hz. Mûsâ'ya bunu durdurması için yakardı, artık inanan insanlar olacaklardı. Hz. Mûsâ, Allah'a dua etti. Tûfân durdu. Ekinler büyümeye başladı. Ancak halk verdiği sözü tutmadı. İçinde bulundukları kötü duruma düştüler.

Çekirge mucizesine gelince, Tûfân'dan bir ay sonra Allah onlara çekirge gönderdi. Bu çekirgeler halkın tüm ekinlerini, meyvelerini, ağaç yapraklarını, çiçeklerini yiyip bitirdi. Evleri de, eşyaları da, demir çivilerine kadar kemirdiler. Halk yeniden Hz. Mûsâ'ya başvurdu, yardımını istedi. Hz. Mûsâ yeniden Allah'a yakardı. Allah çekirge âfetini durdurdu. Ancak halk gene inanmadı, çekirgelerden arta kalanla yetineceğini belirttiler.

Bunun üzerine Allah kımıl denilen küçük kanatsız çekirgeleri, ekin bitini veya karıncayı saldı. Bütün bitki artıklarını, insanların bedenlerini ısırdılar, yemeklerin içine doluştular. Halk yeniden Hz. Mûsâ'ya başvurdu. Ancak bu belâ da kaldırılınca gene sözlerinde durmadılar. Bundan sonra kurbağa belâsı geldi. Tanrı, Hz. Mûsâ'nın asâsını Nil'e batırmasını, Nil'in çeşitli yerlerini böyle işaretlemesini buyurdu. Buradan kurbağalar çıktı, akın akın kentin yolunu tuttular. Kentin her yerini kurbağalar kapladı. Yemeklerin içine girdiler. Kent sokakları kurbağa ölüleriyle doldu. Halk yeniden Hz. Mûsâ'ya başvurdu. Hz. Mûsâ bu belâyı da kaldırdı. Halk gene sözünde durmadı. Tanrı'nın getirdiği bir başka belâ kan oldu. Kıptîler ve İsrailoğulları aynı sudan içiyorlardı. Ancak Allah'ın gönderdiği kan belâsı ile İsrail oğullarının aldığı su, Kıptîlerinki ise kana dönüştü. Yeniden halk Hz. Mûsâ'ya başvurdu, ancak bu belâ da kaldırıldığı halde halk yine sözünde durmadı. Artık Hz. Mûsâ umudunu yitirdi. Bunun üzerine onların mal ve varlıklarının yok edilmesini Allah'tan istedi. Allah bu inançsız kavmin dirhem ve dinarlarını yok etti. Firavun halkı bütün bu olanlara karşın gene de inançsızlığında direniyordu. *Kur'ân* bunu çeşitli âyetlerinde belirtmiştir [Mü'minûn S., 45-47; Zuhruf S., 51-53; Zâriyât S., 39; Yûnus S., 88-89; A'râf S., 130-135]. Bu arada Hz. Mûsâ ile Firavun gene karşılaşmıştır. Ancak Firavun gene de Hz. Mûsâ'yı bir sihirbaz olarak görmüştür. Firavun bu arada yapımı yedi yıl süren yüksek bir kule diktirdi. Bunun üzerine çıkıp göğe doğru bir ok attı. Ok kana bulanmış olarak ona geri geldi. Firavun böylece Hz. Mûsâ'nın Tanrısını öldürdüğüne inandı. Sonra da ülkenin tüm sihirbazlarını toplamış, bunların kaç tane oldukları üzerine çeşitli sayılar verilmiştir, bir söylenceye göre bunların sayısı 15.000 idi. Sihirbazlar ellerindeki asâları ve ipleri yere bıraktıklarında ortalık koşan yılanlarla dolmuş. Hz. Mûsâ bunun bir sihirbazlık olduğunu ileri sürmüş. Ken-

Uc, boynuna kaya geçmiş durumda, boyunun yarısı kadar olan Hz. Mûsâ ile (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

asâsını yere bırakınca, sihirbazların ortaya koyduklarının hepsini yutmuştur [Şu'arâ S., 45; A'râf S., 117]. Ve sihirbazlar secde ederek yere kapanmışlardır. Bunun karşısında Firavun hepsini idam ettirmiştir. Hz. Mûsâ İsrailoğullarını toplayarak Mısır'dan ayrılmıştır. Firavun'un orduları Hz. Mûsâ ve kavminin ardına düşmüştür. Önlerinde deniz, arkalarında Firavun'un ordusu vardı. Hz. Mûsâ asâsıyla denize vurdu, deniz yarıldı, denizin her bir parçası kocaman bir dağ gibi oldu. Denizde İsrailoğullarının on iki kabilesi için on iki yol açılmıştı. Allah yaş yolu kuruttu. Hepsi toptan kurtuldu [Şu'arâ S., 64-65]. Cebrâil ve Mikâil, Firavun ve ordusunu denize doğru çekti. Hepsi denizde boğuldular.

Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Mucizeleri

Baba-oğul peygamberler çoktur. Bu kitapta Hz. Âdem ve Hz. Şît, Hz. Yâkûb ve Hz. Yûsuf, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahyâ gibi örneklere bu bölümde ele alınan baba Hz. Dâvûd ve oğul Hz. Süleyman da katılır. Hz. Dâvûd'un peygamberliği *Kur'ân*'da da belirtilmiştir [Sebe S., 10; Bakara S., 251]. Ayrıca, ona kitap indirildiği, bu kitabın da *Zebûr* olduğu belirtilmiştir [Nisa S., 163; İsra S., 55]. *Zebûr*, Mezmûrlar ve Mezâmîr adıyla da anılır. Ancak sonra değiştirilmiş olduğuna inanılır. *Kitab-ı Mukaddes* de Tanrı'nın gönderdiği gibi değildir. *Kitab-ı Mukaddes*'in içinde 150 mezmûr vardır.

Hz. Dâvûd'un çok güzel sesi vardı. Onun zırhlar yapması için demir yumuşatılmış [Sebe S., 10-11]. Câlûd ile savaşında onu öldürmüş, iyi bir cengâverdi [Bakara S., 251].

Taberî, Hz. Dâvûd üzerine çok bilgi veriyor. Her işi beceri ile yaptığını babasına söylüyordu. Bir gün sapanıyla attığı her şeyi vurabiliyordu. Bir başkasında rastladığı bir aslanın üzerine binip onu kulaklarından tutmuştur. Ilâhi okuduğunda dağlar da birlikte ilâhi söylüyordu. Hz. Dâvûd'un babası çok yaşlıydı. Kardeşleri Câlûd'la savaşmak için Tâlûd'la birlikte gitmişlerdi. Hz. Dâvûd babasının davarlarını gütmek için arkada kalmıştı. Bu arada ona bir ses geldi. Câlûd'u onun öldüreceğini, davarı bırakıp kardeşlerine katılmasını söylemişti. Tâlûd, Câlûd'u öldürecek olana malının yarısını verecek, kızını da onunla evlendirecekti. Kardeşlerine giderken bir taş Hz. Dâvûd'a, Câlûd'u öldürecek taş olduğunu, almasını söyledi. Yolunda böyle seslenen üç taş buldu, onları da aldı. Kardeşlerine katılınca Tâlûd ona zırhını ve silâhlarını verdi. Hz. Dâvûd ata bindi, gitti, biraz sonra geriye döndü, kendi bildiği gibi dövüşmek için zırhı ve silâhları bıraktı, sapanını alıp Câlûd'a yöneldi. Câlûd çok güçlü ve katı yürekliydi. Câlûd, Hz. Dâvûd'u ve sapanı-

Hz. Süleyman ile Sebâ Melikesi Belkıs ve çevresi (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Hz. Dâvûd (köşkte oturan) ve Hz. Süleyman (yeşil elbiseli), iki melek, çeşitli kuşlar ve uçan iki simurg (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

Hz. Süleyman cinlerle
(*Acaibu'l-Mahlûkat*, BL Or. 13935).

nı küçümsedi. Hz. Dâvûd sapanına üç taş yerleştirdi. Bu taşları koyarken üç peygamberin adlarını andı. Üç taş tek taş oldu. Hz. Dâvûd atışını yaptı. Taş iki gözünün arasından Câlûd'u vurdu, öldürdü. Tâlûd kızını Hz. Dâvûd'la evlendirdi. Mallarının yarısını da ona verdi. Halkın Hz. Dâvûd'a sevgi göstermesi Tâlûd'u kıskandırdı. Onu öldürmek istedi, ancak Tanrı, Hz. Dâvûd'u korudu. Tâlûd sonra tövbe etmiş, katıldığı bir savaşta ölmüştü. Yönetim de Hz. Dâvûd'un eline geçmişti.

O, vaktini dörde ayırmıştı. Bir gününü kadınlarına, bir gününü ibadete, bir gününü İsrailoğulları arasında yargılamaya, bir gününü de onlara uyarıda bulunmaya, öğütler vermeye ayırdı.

Hz. Süleyman denebilir ki her yönüyle en parlak peygamberdi. Babasının ölümünden sonra hem peygamber, hem kral oldu. O hem krallıkta, hem yargıçlıkta üstündü. O'nun eşlerinin ve odalıklarının sayısı çok abartılıdır, bunların sayıları yüzleri buluyordu. Hz. Süleyman üzerine *Kur'ân* ile *Tevrat* arasında en büyük fark *Tevrat*'ın onu peygamber olarak değil de kral olarak tanımasına karşın, *Kur'ân* onu vahiy almış peygamber olarak kabul eder. Allah ona birçok nitelikler vermişti. Bunlar sırasıyla şöyledir: Ona kuşların dili *(Mantıku't-Tayr)* öğretilmişti [Neml S., 16]. Hz. Süleyman'ın yüzlerce atının kanatlı olduğu üzerine söylenceler vardır. Rüzgârlar onun buyruğuna verilmiştir [Enbiyâ S., 81]. Hz. Süleyman'a bakır veya katran (aynu'l-kıtr) sel gibi akıtılmıştır [Sebe S., 12]. Zü'l-Karneyn ile ilgili bölümde de belirtildiği gibi aynı madde seddi yapması için ona da verilmişti [Kehf S., 96]. Ayrıca Hz. Süleyman'ın buyruğuna ve hizmetine cinlerin bir bölüğü verilmişti. Bunlar Hz. Süleyman'ın buyruğunda ona kaleler, heykeller, havuzlar boyunda büyük leğenler, durağan kazanlar yaparlardı [Sebe S.,

12-13]. Hz. Süleyman'a ayrıca şeytan ve zincire vurulmuş esirler yapı ustalığı, dalgıçlık gibi işler yapıyorlardı [Sâd S., 37-38]. Söylencelere göre dalgıçlar denizin dibinden inciler, değerli taşlar, süs maddeleri çıkarıyorlardı.

Taberî, ele aldığı her konuda olduğu gibi Hz. Süleyman üzerine de çok ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin ışığında Hz. Süleyman evinden çıktığında kuşlar ona saygı göstererek başı üzerinde havada halkalar oluşturur, tahtına oturuncaya kadar cin ve insanlar ayakta dururlardı. Hz. Süleyman her sefere çıkışında tahtadan bir döşeme yapılır, taht bunun üzerine konurdu, ayrıca askerleri, hayvanları, savaş araçları da buna yüklenirdi, Hz. Süleyman rüzgâra buyurur, rüzgâr döşemenin altına girer, döşemeyi yükseltip götürmeye başlardı. Bu rüzgârla sabahtan öğleye kadar bir aylık yol alıyordu.

Hz. Süleyman öyküsünde önemli bir oluntu Sebâ Kraliçesi Belkıs'tır. Hz. Süleyman bir gün kuşlarını denetlerken, Hüdhüd'ünü göremeyip kızmış, eğer geçerli bir mazeret göstermezse onu cezalandıracağını söylemiştir. Çok geçmeden Hüdhüd, Sebâ'dan haber getirmiştir. Orada bir kraliçenin yönetimindeki halkın güneşe taptığını söylemiştir. Hz. Süleyman haberin doğruluğunu araştırmak üzere yazdığı bir mektubu kraliçeye götürmesi için Hüdhüd'e vermiştir [Neml S., 20-28]. Sebâ ya da Sebe', Yemen'de San'â bölgesinde Me'rib kentinin adıydı. Daha önce burada yaşayan halka da Sebâ deniyordu. Bu halkın başındaki Kraliçe Belkıs, Surâhîl'in kızıydı. Yeniden *Kur'ân*'a dönersek, Hz. Süleyman'ın mektubunu Hüdhüd'den alan Kraliçe Belkıs ne yapılması gerektiği konusunda danışmanlarına sormuş, onlar bu konuda kararın Kraliçe'ye ait olduğunu, güçlü düşmanla savaş çıkacağına, bu konuda çekinceli olduklarını, bunu düşünce ile çözmenin uygun olacağını söylemişlerdir. Bunun üzerine Kraliçe, Hz. Süleyman'a armağanlar gönderir. Hz. Süleyman getirilen armağanları dünya malı diye kabul etmemiş, teslim olmalarını yoksa ordusuyla gelip, onları ülkelerinden süreceğini söylemiştir. Hz. Süleyman'ın böyle davranmasının nedeni Hüdhüd'ün Sebâ ülkesi üzerine getirdiği bilgilerde, bu halkın güneşe taptıkları, bunun da şeytanın işi olduğunun anlaşılmasıydı. Bu haberinden sonra Hz. Süleyman yanındakilere kraliçenin geleceğini, onun tahtını kimin daha çabuk getireceğini sormuş. Cinler içinden bir ifrit tahtı Hz. Süleyman tahtından kalkıncaya dek onu getirebileceğini söylemiş, yanındaki bir bilge kişi onu göz açıp kapayıncaya kadar getirebileceğini ileri sürmüştür. Birden taht Hz. Süleyman'ın yanında belirmiş. Hz. Süleyman, Kraliçe'nin zekâsını ölçmek için Kraliçe'nin tahtının belirgin özelliklerinde değişiklikler yapmış. Kraliçe geldiğinde tahtını tanımış, sarayın tabanını su sandığı için bacaklarını sıvamış, Hz. Süleyman bunun su olmayıp cilâlanmış sırça olduğunu söylemiş. Kraliçe Allah'a ortak koşmakla kendine haksızlık ettiğini, bundan böyle Hz. Süleyman'la birlikte Allah'a teslim olduğunu söylemiş [Neml S., 29-44].

Tevrat, Kraliçe Belkıs oluntusunu *Kur'ân*'a göre daha kısa anlatır [Krallar I., IX/19]. Burada daha çok Kraliçe, Hz. Süleyman'ın ününü duymuş,

Üst bölmede Hz. Dâvûd ve iki melek, alt bölmede Hz. Süleyman (*Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414).

onu bilmecelerle denemek için değerli armağanlar ve büyük bir alayla gelmiş, ancak Hz. Süleyman onun tüm sorularını yanıtlamış, onun sarayında gördükleri ve Hz. Süleyman'ın bilgeliği Kraliçe'yi çok etkilemiş, onu övmüştür.

Taberî ise Kraliçe Belkıs öyküsüne bir takım ayrıntılar katmaktadır. Hz. Süleyman'ın Hüdhüd'ü aramasının nedeni o sırada suya gereksinimleri vardı, suyu da ancak Hüdhüd bulabilirdi. Ayrıca Hüdhüd'ün Kraliçe'nin sarayına ilk gittiğinde Kraliçe ile arasında geçen konuşmayı da buluyoruz. Ayrıca Kraliçe, Hz. Süleyman'ın yanına geldiğinde ona sorduğu bilmecelerin içeriğini de vermektedir. Gene Taberî'de Hz. Süleyman, Kraliçe'yi Hemedan Hükümdarı Zu Betaa ile evlendirir, sonra Yemen'e göndererek kocasını Yemen hükümetinin başına geçirir.

Hz. Süleyman öyküsünün başka oluntuları vardır. Bunlardan biri karınca oluntusudur. Hz. Süleyman bir sefere çıktığında Karınca Vadisi'ne uğrar. Hz. Süleyman'ın ordusuyla geldiğini gören bir karıncanın öteki karıncalara Hz. Süleyman'ın ordusunun yaklaşmakta olduğunu, çiğnenmemek için uyarmış, yuvalarına dönmeye çağırmıştır. Hz. Süleyman da karıncanın bu konuşmasını duyarak hafifçe gülümsemiş ve Allah'a şükretmiştir [Neml S., 18-19]. Bu arada bir söylenceye göre Hz. Süleyman karıncanın bu konuşmasını üç mil uzaktan duymuştur.

Taberî'de bir de Hz. Süleyman'ın yüzük öyküsünü buluyoruz. Buna göre Hz. Süleyman'ın kendisinden bir çocuğu olan Emine adında bir câriyesi vardı. Hz. Süleyman helâya giderken ya da bir başka kadınla birlikte olacağı zaman, bir başka deyişle temiz olmadığında, bu yüzüğü takmazdı. Çünkü bu yüzük onun hükümdarlığının temeliydi. Sahr adındaki bir şeytan Hz. Süleyman'ın kılığına girerek yüzüğü câriyenin elinden aldı. Daha sonra Hz. Süleyman câriyeden yüzüğünü istediğinde câriye onun gerçek Hz. Süleyman olmadığını, çünkü yüzüğü Hz. Süleyman'a verdiği söyledi. Çevresindekiler de ona inanmadılar. Dışlandığı için deniz kıyısına giderek orada balıkçıların balıklarını yüklemeye ve bunları pazara götürerek geçimini sağlamaya başladı. İki balık karşılığında kırk gün bu işi yaptı. Devlet büyükleri yönetimin eskisi gibi yürümediğini, Süleyman'ın tahtına oturanın gerçek Hz. Süleyman olmadığını anladılar. Kırk gün sonra şeytan uçup ayrıldı, uçarken denizin üstünden yüzüğü denize attı. Bir balık bunu yuttu, ertesi günü balıkçılar bu balığı yakaladılar. Hz. Süleyman'a verilen iki balıktan biri de bu balıktı. Öteki balığı sattı, ikinciyi de pişirmek için karnını yarınca yüzük çıktı. Yüzüğü parmağına takarak Tanrı'ya şükran için yere kapandı. Yeniden hükümdarlığına döndü, şeytanlarından yüzüğünü alanı bulmalarını istedi. Şeytân yakalanıp getirildi, ceza olarak bir kaya oyuldu, Şeytân bunun içine sokuldu, bir kaya ile ağzı kapatıldı, demir ve kurşunla perçinlendi, denize atıldı. Bu yüzük bir hâtemdi, bir başka deyişle üstü mühürlü bir yüzüktü. Bunun gücü üzerine yaygın inançlar vardır. Türkçe'deki "Mühür kimdeyse Süleyman odur" deyimi de bunun önemini vurgular. İleride ilgili bölümde

göreceğiz. Kıyâmet belirtkelerinden biri olan *Dâbbetü'l-Arz* adlı yaratığın bir elinde Hz. Süleyman'ın mührü, öteki elinde Hz. Mûsâ'nın asâsı bulunmaktadır. Asâ ile inananların yüzünü parlatacak, Hz. Süleyman'ın mührü ile de kâfirlerin burnunu damgalayacaktır.

Taberî, Hz. Süleyman öyküsünün bir olayını daha anlatmaktadır. Buna göre Hz. Süleyman denizde Saydun adlı bir adada güçlü bir hükümdarın bulunduğunu öğrenir, ancak bu ülke denizin ortasında olduğu için kimse oraya giremez. Rüzgâr onu ve ordusunu oraya götürür. Hz. Süleyman insan ve cinlerden oluşan ordusuyla oraya inerek hükümdarı öldürür, ülkede ne varsa ele geçirir, bu arada hükümdarın eşsiz güzellikte kızı Cerade'yi esir alır. Hz. Süleyman çok sevdiği bu kızı kendine eş seçer, onun İslâm'ı kabul etmesini ister. Kız inanmadan, zorla Müslüman olur. Ancak Cerade sürekli ağlar. Hz. Süleyman bütün eşlerinden daha çok sevdiği Cerade'nin durmayan gözyaşları dökmesinin nedenini sorduğunda Cerade ona babasını, devletini, servetini ve bunların uğradıkları felaketi anımsadıkça ağladığını söyler. Hz. Süleyman Tanrı'nın ona bunlardan daha değerlisini verdiğini, İslâm'ı öğrettiğini söyler. Cerade ise bunların hepsinin güzel olduğunu, gene de babasını anımsadıkça kaygı ve özlem duyduğunu, ancak şeytanlarına babasının bir heykelini yaptırırsa, ona bakarak acısının dineceğini söylemiştir. Hz. Süleyman şeytanlara buyurur. Yapılan heykel öylesine güzeldir ve kızın babasına öylesine benzemektedir ki, kız çok etkilenir. Babasının heykelini giydirir. Kadın ve köleleri kırk gün bu heykele secde ederler. Hz. Süleyman'ın bu olaydan kırk gün sonra haberi olur. Bunun üzerine gidip bir put görevi gören heykeli kırar, kadınla câriyeleri de cezalandırır.

Taberî'de bulunan Hz. Süleyman'ın ölümüyle ilgili bir söylence şöyledir: Beytü'l-Makdis'de namaz kılmak üzere mihraba girer. Mihrabın, biri Hz. Süleyman'ın önünde, biri arkasında olmak üzere iki penceresi vardır. Şeytân bu pencerelerden birinden girip ötekinden çıkar, ama Hz. Süleyman'ın sesini duymaz, bir kez daha aynı geçişi yapar, gene bir şey olmaz. Oysa Hz. Süleyman mihrapta iken ona bakan şeytan yanar. Bunu anlayan şeytan, halka Hz. Süleyman'ın öldüğünü haber verir. Kapıyı açarak onu mihraptan çıkarırlar ve asâsına baktıklarında ağaç kurdunun asâyı yemiş olduğunu gördüler. Asâya bir kurt koyarlar, bir gün bir gecede ne kadarını yediğine bakarlar. Karşılaştırınca Hz. Süleyman'ın bir yıl önce öldüğü anlaşılır. Oysa cinler onun sağ olduğunu sanarak bir yıl boyunca ona hizmet etmişlerdir. Hz. Süleyman asâya dayanarak ayakta durmuş, ağaç kurdu asâyı yiyip bitirince yere düşmüştür. Hz. Süleyman elli yılı aşkın yaşamış, hükümdarlığının dördüncü yılında Beytü'l-Makdis'i yaptırmaya başlamıştır. Hz. Dâvûd'u gösteren iki minyatür *Zübdetü't-Tevârih*'tendir. Bunların ikisi de hem Hz. Dâvûd'u, hem oğlu Hz. Süleyman'ı göstermektedir [CBL 414; TSM H. 1321]. Her iki minyatürde de Hz. Dâvûd meleklerle birliktedir. Ancak iki minyatür arasında ayrıntı farkları vardır. CBL'den alınan minyatürde Hz. Dâvûd ve

iki melekten başka bir şey yoktur. Oysa Topkapı Sarayı Müzesi'nden alınan minyatür çok zengindir. Hz. Dâvûd ve iki melekten başka çeşitli kuşlar, bu arada da iki tane Simurg uçmaktadır.

Hz. Süleyman'ın ikonografyası çok zengindir. Yukarıda Hz. Dâvûd'la ilgili iki minyatürün alt kesiminde Hz. Süleyman ve çevresi görülmektedir. Burada iki minyatür arasında farklar ortaya çıkmaktadır. Chester Beatty Library'den alınan minyatürde çeşitli hayvanlar, kuşlar, bu arada bir Simurg, cinler ve insanlar bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'ndaki minyatür ise çok farklı ve zengindir, ayrıca birinci minyatürde Hz. Dâvûd'u gösteren kesim Hz. Süleyman'ı gösteren kesimden ayrılmış olmasına karşın, ikinci minyatürde alt kesim ile üst kesim birbirine geçmiştir. Hz. Süleyman'ı gösteren sahne de çok zengindir. Burada çeşitli hayvanlar, kuşlar, melekler, cinler, ulu kişiler görülmektedir.

Hz. Süleyman'ı tahtıyla taşıyan üç cin ve çok sayıda melek (*Mantıku't-Tayr*, TSM H. 1512).

Hz. Süleyman'ı gösteren minyatürlerin çoğu onu Sebâ Kraliçesi ile yanyana tahtlarına oturmuş gösterir. Örneğin buraya almadığımız *Fâlnâme*'deki [TSM H. 1703] minyatür ikisini bir arada göstermektedir. Buraya iki minyatür daha aldık. Bunlardan biri Attâr'ın *Mantıku't Tayr*'ının yazmasındaki minyatürdür [TSM H. 1512]. Aslında bu ikiz bir minyatürdür. Buraya almadığımız birincide Kraliçe Belkıs ve kadınlardan oluşan çevresi, aldığımızda ise Hz. Süleyman'ı tahtıyla taşıyan üç cin ve çok sayıda melekle görülmektedir. Buraya aldığımız ikinci minyatür ise bir 17. yüzyıl albümündendir [TSM H. 2148]. Burada Kraliçe Belkıs ile Hz. Süleyman aynı tahta oturmuşlardır, tahtın altında bir ejderha, resmin sağında fil, at, eşek, gergedan gibi hayvanlar, solunda ise cinler ve melekler yer almıştır. Bunlar içinde bir cinin başı fildir.

Aynı tahtta oturan Kraliçe Belkıs ve Hz. Süleyman. Tahtın altında bir ejderha ile sağında ve solunda fil, at, eşek, gergedan gibi hayvanlarla cinler ve melekler yer almaktadır. (*Albüm*, TSM H. 2148).

Bu bölümde olmamakla birlikte bu kitaba Hz. Süleyman ile ilgili iki minyatür daha aldık. Bu, minyatür sanatı bakımından eşsiz bir çift minyatürdür. Bu ikisi Uzun Firdevsi'nin *Süleymannâme* yazmasındandır [CBL 406]. Bu iki minyatür çok ilginç bir istif sergilemektedir. İki minyatürde krallar, ulemâ, hayvanlar, meleklerin yanı sıra cin ve şeytanlar bulunmakta ve ikiyüzden fazla figür yer almaktadır. Bu minyatürün çok çeşitli cin figürlerini içermesi bakımından melekler, şeytanlar ve cinlerle ilgili bölümde yer almasını daha uygun bulduk.

Üst kesimde Hz. Zekeriyyâ'nın ağaçta şehit edilmesi (sağ köşede Şeytân) ve alt kesimde doğduğunda peygamberlik verilen Hz. Yahyâ'yı cennet sütleriyle beslemek için meleklerin göğe çıkması (soldaki melek Cebrâil). (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

Hz. Zekeriyyâ, Hz. Yahyâ ve Mucizeleri

Hz. Zekeriyyâ, onun oğlu Hz. Yahyâ ve Hz. İsâ, İsrailoğullarının en son gönderilen üç peygamberiydi [En'âm S., 84-85]. *Kur'ân*'da Hz. Zekeriyyâ üzerine bilgiler daha çok onun yaşlılık dönemini içerir. *İncil*'de ise Zekeriyyâ Beyt-i Makdis'te dinsel bir kişi olarak anılır. Bir melek Hz. Zekeriyyâ'ya görünür, duasının işitildiğini, karısının bir oğlan çocuğu doğuracağını, onun adını Yahyâ koyacağını söyler. Hz. Zekeriyyâ kendisinin çok yaşlı olduğu, karısının da yaşlı olduğu, bunu bilemeyeceği cevabını verir. Melek, Cebrâil olduğunu, şimdilik dilinin tutulacağını, bu doğumu ona müjdelemeye geldiğini söyler. O günlerden sonra karısı gebe kalır [Luka I/5-24].

Hz. Zekeriyyâ o sıralarda 92 ya da 99 yaşında idi, karısı da 98 yaşında bulunuyordu. *Kur'ân*'da Hz. Zekeriyyâ'nın karısının kısır olduğu belirtilir, Allah onun duasını kabul etmiş ve Yahyâ'yı armağan etmiştir [Enbiyâ S., 89-90]. Hz. Zekeriyyâ yaşlılığında Allah'a dua ederek bir mirasçı ister, çünkü karısı kısırdır [Meryem S., 2-6]. Hz. Zekeriyyâ dua ederken melekler ona peygamber olarak Yahyâ'yı müjdelerler [Meryem S., 7]. Hz. Zekeriyyâ hem kendisi, hem karısı çok yaşlı olduğundan şaşkınlığını da belirtir. Allah üç gün sonra çocuğunun olacağının bir göstergesi olarak üç gün dilinin tutulup konuşamayacağını, yalnız işaretlerle anlaşabileceğini bildirmiştir.

Hz. Zekeriyyâ bir hadîse göre dülgerdi. Bundan sonraki Hz. Meryem ve Hz. İsâ ile ilgili bölümde de görüleceği gibi karısının adı İşâ idi. Bir kanıya göre onun da Meryem'in annesi Hannâ'nın kız kardeşi olduğu söylenir. Kimi kaynaklarda İmrân'ın kızı, böylece Meryem'in kız kardeşi olduğu bildirilir. Hz. Meryem'le Hz. Zekeriyyâ ile ilgili konu aynı bölümdedir. Hz. İsâ da, onun oğlu Yahyâ da kimine göre altı ay, kimine göre üç yıl sonra doğmuştur. Hz. Meryem'in Hz. İsâ'yı babasız doğurması mucizesi Hz. Zekeriyyâ'yı ilgilendirdi. Çünkü karısı da kendisi de çok yaşlıydı. Hz. Zekeriyyâ ömrünün çok güç bir döneminde bir oğlu olmasından çok mutlu olmuştu, ancak oğlu Hz. Yahyâ'nın *Tevrat*'ta adı Zekarya'dır. Ve *Tevrat*'ta onun adına 14 bölümlük bir kitap yer alır. Hz. Zekeriyyâ'nın ölümü oğlu Hz. Yahyâ'dan sonra olduğu için onun ölümü Hz. Yahyâ ile birlikte alınacaktır.

Buraya *Zübdetü't-Tevârih*'ten aldığımız minyatürde [TSM H. 1321] baba Hz. Zekeriyyâ ile oğul Hz. Yahyâ görülmektedir. Üst kesimde Hz. Zekeriyyâ'nın şehit olması görülüyor. Bunun üzerinde daha sonra duracağız. Minyatürün alt kesiminde ise bebek Hz. Yahyâ'yı buluyoruz. Doğduğunda peygamberlik verilen Hz. Yahyâ'yı melekler göğe çıkarıp Cennet sütleriyle besliyorlardı. Soldaki melek Cebrâil'dir.

Hz. Yahyâ, Hz. Meryem ile teyze çocuğu olduğu için *İncil*'de ona ayrılan bölümlerde onun Hz. İsâ ile olan sıkı ilişkisi konu alınır [Matta III/13-17; Markos I/9-11; Yuhanna I/29-37]. Yahudi peygamberi olduğundan aynı zamanda Mesih'in ve Hıristiyanlığın da öncüsüdür. *Kur'ân*'da üç sûrede

adı geçer: Âl-i İmrân, Meryem, Enbiyâ. Hz. İsâ'nın isteği üzerine onu vaftiz etmiştir, bu nedenle Vaftizci Yahyâ diye anılır. Hıristiyanlar ona Ermiş Johannes derler. İslâm kaynaklarına göre Hz. Yahyâ daha çocukluğunda öteki çocuklardan farklıydı. Onlar eğlenirken o ciddiydi, kimi çocuklar hayvanlara ezinç verirken o kendi yiyeceği ile hayvanları, kuşları doyuruyordu, kendisi ise yiyeceksiz kalıyordu. Okumayı çok seviyordu. Daha çocuk yaşta Kutsal Kitabı okuyordu. Bu ona Allah'ın buyruğu idi.

Büyüdükçe onun insanlara, kuşlara, hayvanlara, ağaçlara sevgisi ve sevecenliği arttı. İnsanların tövbe edip arınmaları için onları Ürdün nehrinde yıkıyordu. Onu sevmeyen ona zarar vermek isteyen hiç kimse yoktu. Dağlara çıkıyor, sürekli ibadet ediyor, oralarda Allah için namaz kılarak, O'nun için ağlayarak aylarca kalıyordu. Çöllerde yalnızlığını duymuyordu. Yırtıcı hayvanları sevecenlikle doyuruyor, kendi yiyeceksiz kalıyor, ağaç yapraklarını, yaban meyvelerini yemekle yetiniyordu. Hz. Yahyâ insanlar arasına çıktığında mescidi dolduranlarla konuştu. Tek ve ortağı olmayan Allah'a ibadet etmelerini, namaz kılmalarını, oruç tutmalarını, Allah'ı zikretmelerini öğütledikten sonra yeniden çöllere gitti, namazını ve ağlamasını sürdürdü. O zaman hükümdar Antipon, Hz. Yahyâ'yı sayar, ona danışırdı. Kardeşinin çocuğu olan bir kızı, bir başka söylenceye göre üvey kardeşinin karısı Herodias'ı seviyor ve onunla evlenmek istiyordu. Bu konuda Herodes, Hz. Yahyâ'nın fikrini sordu, Hz. Yahyâ bunun haram olduğunu söyleyerek karşı çıktı. Herodes bu yüzden Hz. Yahyâ'ya kin bağlamıştı. Herodes'in doğum gününde sarayda bir şölen düzenlenmişti. Herodias'ın kızı Salome dans etti, bu Herodias'ın ve sofradakilerin çok hoşuna gitti, Herodes, kızı ne isterse ona vereceğini söyledi. O da anasına sordu, o da Hz. Yahyâ'nın başını istemesini söyledi. Kız onun başını bir tepsi içinde istediğini söyledi. Taberî'de bu çok geniş anlatılmıştır. Hükümdar kıza başka bir şey istemesini söylediyse de kız Hz. Yahyâ'nın başında direndi. Hükümdar bunun üzerine adam göndererek Hz. Yahyâ'nın başını getirtti. Baş hâlâ konuşuyordu, "Bu kadınla evlenmen haramdır" diyordu. Ertesi sabah, Hz. Yahyâ'nın kanının kaynamakta olduğu görüldü, kanının aktığı yere toprak atıldığında kan gene toprağın üzerine çıkarak kaynamaya başlıyordu. Toprak, kentin surları düzeyine yükselinceye dek atıldı, kan yine toprağın üstüne çıkarak kaynıyordu. Bunu işiten Buhtunnasâr İsrailoğullarına karşı ordunun başına geçerek Kudüs'e gitti. Tanrı onun kalbine, kan duruncaya kadar İsrailoğullarının öldürülmesini esin verdi. İsrailoğulları kalelerine kapandı.

Onlara karşı fazla bir şey yapamayan Buhtunnasâr'ın ordusu zayıfladı. Yiyecekleri de azalmıştı, askerler kaçtı. Buhtunnasâr geri çekilmeyi tasarladığı bir sırada bir kocakarı geldi. Kocakarı kente girdikten sonra onun göstereceği kişileri öldürüp, geriye kalanlara dokunmamasını söyledi. Bu koşuluna karşın kenti nasıl ele geçireceğini anlattı: *"Sabah askerini dörde bölerek, kentin dört bir yanına koyarsın. Onlar ellerini havaya kaldırarak Allah'a, Hz. Yahyâ'nın*

Hz. Zekerîyyâ'nın ağaç içinde şehit edilmesi. Bu minyatürde Hz. Zekerîyyâ'nın ağacın içinde bulunduğunu gösteren tek iz eteğinin ucunun ağaçtan dışarı çıkmış olmasıdır. Yaşlı bir adam kılığındaki İblis eteği tutuyor (*Hadikatü's-Suedâ*, NYBM 70.143).

kanının karşılığı olarak kentin fethini kolaylaştır diye seslenirlerse kentin surları yıkılır." dedi. Gerçekten kocakarının söyledikleri yapılınca kentin binaları birbiri ardınca yıkıldı, ordu da kente girdi. Kocakarı Hz. Yahyâ'nın kaynayan kanını gösterdi, Buhtunnasâr'a kanın kaynaması duruncaya kadar öldürmeyi sürdürmesini söyledi, kadın erkek 70 bin kişi öldü. Kanın kaynaması durunca kocakarı artık kimsenin ölmemesini istedi. Tanrı, bir peygamber öldürülürse onu öldürenle öldürülmesine izin verenler yok edilinceye dek bunu sürdürdü. Halka ölüleri dışarı atmak karşılığında vergi bağışıklığı sağlanacaktır. Hz. Yahyâ'yı öldürdüğü için İsrailoğullarına kızan Rumlar da kentin alınmasına destek vermişlerdir. Ordu Babil'e dönünce Hükümdar Seyha'im öldüğü için yerine Buhtunnasâr hükümdar olur.

Taberî her konuda olduğu gibi burada da olayın çeşitli kaynaklardan başkaca anlatılarını vermektedir. Bunların hepsini burada verecek değiliz, ancak adların nasıl değiştiğini göstermekle yetineceğiz. Hz. Yahyâ'yı öldüren Herodes'in kardeşinin eşi Filofos'u seviyordu, Herodes bu kadınla cinsel ilişkide bulunmak istediğinde bunun haram olduğunu Hz. Yahyâ söylemişti. Kadının Herodes'in hoşuna giden Dimni adında bir kız kardeşi vardı. Bir başka kaynaktaki anlatıda Buhtunnasâr yerine Nebuzerazan adı geçmektedir. Bu adın Babil'deki aslı Kudüs'ü alan II. Nabukodonosor'dur. Taberî bir başka kaynağa göre Buhtunnasâr'ın Kudüs'ü aldığını doğrulamakla birlikte bunun Hz. Yahyâ için değil, İsrailoğullarının şehit ettiği Hz. Şâ'yâ için olduğunu söyler. Ne var ki aşağıda Hz. Şâ'yâ ile ilgili alt bölümde yer alan minyatürde Kudüs'e saldıran Babillileri Hz. Şâ'yâ bozguna uğratır. Hemen belirtelim, Taberî'den aktardığımız birinci anlatıda ne Kral'ın, ne sevdiği kadının, ne de Salome'nin adı verilmemiş iken, bunları *Tevrat*'tan biz koyduk.

Hz. Yahyâ'nın ölümü olgusu Avrupa'da edebiyat ve sanat dünyasını çok etkilemiştir. Gustav Flaubert, Huysmans, Oscar Wilde gibi yazarlar bu konuda eser vermişlerdir. Müzikte de birçok örnekleri vardır, opera ve oratoryolar yazılmıştır. Bunlar arasında en bilinenler Richard Strauss'un operası, Florent Schmitt'in müzikli tragedyası, Massenet'in operası, Alessandro Stradella'nın oratoryosudur. Ayrıca dans sanatında da çok sayıda koreografiler vardır. Bu arada Ortaçağ sanatında da bu konu çok işlenmiştir. Kiliselerde sütun başlığı, alın tablaları, vitraylar, freskler, kabartmalar, mozaikler ve tablolarda çok işlenmiş bir konudur.

Buradan oğlunun ölümüne üzülen Hz. Zekeriyyâ'ya geçebiliriz. Kral Herodes, Hz. Yahyâ'dan sonra Hz. Zekeriyyâ'nın ardına düştü. O kaçtı. Düşman yaklaştığında bir ağaç kovuğuna sığındı. Giysisinin bir bölümü dışarıda kaldı, İblîs onu izleyenlere bunu gösterdi ve onlara ağacı kesmelerini salık verdi. Bu Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sında çok güzel işlenmiştir. Fuzûlî bu olayda Hz. Zekeriyyâ'nın şehit olmasıyla Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olması arasında bir paralel çizer. *Hadîkatü's-Süedâ*'nın çok sayıda minyatürlü yazmasının dördünde bu gösterilmiştir. Daha yukarıda

Zübdetü't-Tevârih'ten alınan minyatürde bu gösterilmiştir. [TSM H.1321] Ağacın içinden Hz. Zekeriyyâ'nın başındaki hâlenin ucu görülmektedir. Sağda testerenin bir ucunu tutanın hemen arkasındaki siyah boynuzlu yaratık İblîs'tir. Burada düşman Avrupalı gibi gösterilmiştir. Ayrıca *Hadîkatü's-Süedâ*'dan aldığımız bir minyatür gene aynı sahneyi göstermektedir. Ancak bu minyatürde Hz. Zekeriyyâ'nın ağacın içinde olduğunu gösterecek bir belirtke yoktur, yalnız eteğinin ucu ağaçtan dışarı çıkmıştır. Bunu tutan, yaşlı bir adam kılığındaki İblîs'tir [NYBM 70.143]. Hz. Zekeriyyâ'nın öldürülüşü İslâm kaynaklarının pek azında vardır. Bunu belirtenler arasında İmâm Gazzâlî'nin ünlü *İhyâu 'Ulûmi'd-din* adlı eserini sayabiliriz. Burada ilginç olan, aşağıda ilgili alt bölümde işlenecek Hz. Şâ'yâ'nın şehit olması olayının Hz. Zekeriyyâ'nınkine tıpatıp benzemesidir.

Hz. İsâ, Hz. Meryem ve Mucizeleri

Daha önce, *Kur'ân*'da 28 peygamberin adının geçtiğini belirtmiştik. Ancak bunlardan üçünün peygamber olup olmadığı tartışma konusudur. Geriye kalan 25 peygamber arasında Hz. İsâ'nın ayrı bir yeri vardır. Çeşitli âyetlerde o birçok ad ve nitelikle anılır. Meryem oğlu, Allah'ın elçisi (Resûlullahî), Allah'ın sözcüsü (Ve Kelimetüh), Mesih, Allah'ın kulu (Abdallah), Allah'ın ruhu (Ve rûhun minh) gibi.

Hz. İsâ'ya geçmeden önce annesi Hz. Meryem üzerine bilgi vermek gerekir. *Kur'ân*'da Hz. Meryem çok önemli bir yer tutar, Meryem 12 sûrede anılır. Bu sûrelerden birinin adı da Meryem'dir. Toplam 34 kez adı anılır, bir kez de adıl olarak geçer. Bu sûreler ve her birinde adının kaç kez geçtiğine bakalım: Bakara (2), Âl-i İmrân (7), Nisâ (4), Maide (10), Tevbe (1), Meryem (2), Mü'minûn (1), Ahzâb (1), Zuhruf (1), Hadîd (1), Saff (2), Tahrîm (1), Enbiyâ (1). *Kur'ân*'da 34 kez geçmesine karşın *İncil*'de 19 kez geçer.

Meryem'in babasının adı İmrân olarak geçer. Buradaki İmrân, Hz. Mûsâ ile Hz. Hârun'un babası olan İmrân değildir. Taberî'ye göre bu Yaşhem oğlu İmrân'dır. İkisi arasında yaklaşık 800 yıl vardır. Bu karışmanın nedeni Hz. Mûsâ ile Hz. Hârun'un da Meryem adında bir kız kardeşinin olmasındır. *Kur'ân*'da Meryem'e *"Ey Hârun'un kız kardeşi!"* diye seslenilmektedir [Meryem S., 28]. Bu, Meryem'in Hz. Hârun'un kız kardeşi olduğundan daha çok Hz. Meryem'in soylu bir aileden geldiğini belirtmek içindir. Örneğin günümüzde bir konuşmacının dinleyicilerine "Ey Fâtih'in torunları!" diye seslenmesi gibidir. Hz. Meryem'in annesi, Fakuz'un kızı Hanna'dır. Bir söylenceye göre Hanna'nın kız kardeşi İyşâ, Hz. Zekeriyyâ'nm karısı ve Hz. Yahyâ'nın annesidir. Ancak *İncil*'e göre Hz. Zekeriyyâ'nın karısının adı Elisabet idi [Luka I/5]. Gene *İncil*'e göre Meryem, Nâsıra'da yaşamakta idi [Luka I/26-27].

Hz. Meryem'in annesi Hanna yaşlanmıştı, çocuğu olmuyordu. Allah'a yalvardı, çocuğu olursa onu Allah'a adayacağını söyledi [Âl-i İmrân S., 36]. Hanna Hz. Meryem'e gebeyken, kocası İmrân oğlan çocuğu bekliyordu, Hanna'nın kızı oldu, adını Meryem koydu [Âl-i İmrân S., 36]. Annesi onu hahamlara götürür, bir hadîse göre eniştesi Hz. Zekeriyyâ, Hz. Meryem'in bakımını üzerine almak ister. Hahamlar buna karşı çıkarlar, Meryem'i yanına almak isteyen 29 kişi oklarını suya atarlar, hepsinin okları suyun dibine batar, yalnız Zekeriyyâ'nın oku batmaz [Âl-i İmrân S., 44]. Hz. Meryem'in bakımı Zekeriyyâ'ya kalır. Hz. Meryem biraz büyüyünce Hz. Zekeriyyâ ona Mescid'de bir oda yaptırdı. Meryem'in yanına Hz. Zekeriyyâ'dan başkası giremezdi. Ne zaman Hz. Zekeriyyâ onun yanına girse, Meryem'in yanında yiyecek bulunduğunu görüyordu. Bunu kimin getirdiğini sorduğunda Hz. Meryem bunun Allah'tan geldiğini söylerdi [Âl-i İmrân S., 34-35]. Melekler onu sık sık yokluyorlardı. Ona İsâ'yı müjdelediler. Adı İsâ, sıfatı Mesih olacaktı. Daha beşikte iken konuşacaktı [Âl-i İmrân S., 42-46]. Hz. Meryem'in Hz. Isâ'ya gebe kalışı *Kur'ân*'da şöyle anlatılmaktadır: Cebrâil, Hz. Meryem'e genç bir adam biçiminde görünür; Hz. Meryem ona, eğer kötülükten sakınan bir insansa yanından çekilmesini söyler. Cebrâil de ona günahtan arınmış bir oğul vermek üzere Tanrı'nın gönderdiği bir elçi olduğunu bildirir. Hz. Meryem ise kendisine hiçbir insan dokunmadan nasıl çocuğu olacağını sorduğunda Cebrâil, Allah'ın ne dilerse yaratacağını söyler; *"Ol!"* der ve o da oluverir. Çocuk İsrailoğullarına peygamber olacaktır, mucizeler yapacaktır [Meryem S., 16-21; Âl-i-i İmrân S., 47-51]. Cebrâil, Hz. Meryem'in yanına varıp gömleğinin yakasından üfürmüş ve üfürüğü onun döl yatağına erişmiştir. Sonunda Hz. Meryem, İsâ'ya gebe kalır [Enbiyâ S., 91; Tahrîm S., 12; Meryem S., 22].

Meryem'in Hz. İsâ'yı emzirmesi (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Bundan sonrasını Taberî'de okuyoruz. Hz. Meryem'in çocuk beklediğini öğrenince ilk tepkiyi gösteren Meryem'in amcasının oğlu marangoz Yûsuf oldu. O zaman tapınakta en çok hizmet eden, en çok ibadet eden Yûsuf ile

Cebrâil'in Meryem'e insan suretinde görün
(*Kısasu'l-Enbiyâ*, SK Hamidiye 9

Hz. İsâ'nın çarmıha gerilmek yerine darağacına asılmış olarak gösterilmesi (*Kısasü'l-Enbiyâ*, SK Hamidiye 980).

Hz. Meryem'di. Sonunda Yûsuf, Hz. Meryem'e bunu sorar. Hz. Meryem de ona Yüce Allah'ın, Hz. Âdem'i ve eşini erkeksiz ve kadınsız yarattığını söyler. Bunun üzerine Yûsuf artık Hz. Meryem'e bir şey sormamaya karar verir ve onun Mescid'deki işlerini de üstlenir. Hz. Meryem, Beytü'l-Makdis Mescidi'nin, Yüce Allah'ın adını yükselten tapınaklardan biri olduğunu anımsayarak oradan ayrılıp teyzesinin, yani Hz. Yahyâ'nın annesinin evine taşınır. O da çocuk beklemektedir, kendi karnındaki çocuğun Hz. Meryem'in karnındaki çocuğa eğildiğini hissettiğini söyler.

Sonunda doğum sancısı ile uzak bir yere çekilir. Hz. Meryem kuru bir hurma ağacının altına sığınır, Allah orada içecek su akıtır, kuru ağacı silkelerse üzerine taze hurma dökületeceğini, yiyip içmesini, sevinmesini bildiren bir ses duyar [Meryem S., 22-26]. *İncil*'e göre Hz. Meryem çocuğunu handa yer olmadığı için bir yemlikte doğurmuştur [Luka II/7].

Hz. Meryem, doğan çocuğunu alıp kavmine getirir. Kavmi temiz bir ailenin şerefine yakışmayacak çirkin bir iş yaptığını söyleyerek Hz. Meryem'i kınar. Hz. Meryem bir şey söylemez, bebeği gösterir. Oradakiler bebeğin konuşamayacağını söylerler. Bebek İsâ konuşur, kendisinin Allah'ın kulu olduğunu, Allah'ın kitap verip kendisini peygamber yaptığını, her yerde mübarek kıldığını, yaşadığı sürece kendisine namaz kılmayı, zekât vermeyi, annesine iyilik etmeyi buyurduğunu, doğduğunu, öleceğini ve yeniden dirileceği günde esenlik içinde olduğunu söyler [Meryem S., 27-33]. Bundan sonra Hz. İsâ yaşıtları gibi konuşma zamanı gelinceye dek bir daha konuşmaz. İsrailoğulları, Hz. Meryem'in zina ettiğini sanarak kendisini taşlayıp öldürmek için ellerine taş alırlar. Ancak bebek Hz. İsâ konuşunca Hz. Meryem'i bıraktılar. *Kur'ân* İsrailoğullarının küfre düşmelerinin bir nedeninin de namusunu kesin koruyan Hz. Meryem'i zinayla suçlamaları ve iftira etmeleri olduğunu belirtir [Nisa S., 156; Enbiyâ S., 91; Tahrîm S., 12; Meryem S., 27-2].

Hz. Meryem'le ilgili iki minyatürü buraya aldık. Bunlardan biri *Fâlnâme*'dendir, Hz. Meryem'in bebek Hz. İsâ'yı emzirmesini göstermektedir. Kırlık bir yerde Hz. Meryem göğsünü dışarı çıkarmıştır, bebek Hz. İsâ dizinin üstündedir [TSM H. 1703]. İkinci minyatür ise daha çok Kazvîn okulu özelliklerini taşımaktadır. Farsça bir *Kısasü'l-Enbiyâ* yazmasından alınmıştır. Burada Cebrâil Hz. Meryem'e insan sûretinde görünür [SK Hamidiye 980].

Kavmi İsrailoğulları, Hz. Meryem ile Hz. İsâ'yı öldürmeye kalkacaklarından Yüce Allah onların hemen yurtlarından çıkıp gitmelerini istemiştir. Hz. Meryem'le Hz. İsâ Mısır'a giderler. Ana oğul Mısır'da bir tepeye yerleşirler. *Kur'ân*'da yer belirtmeden Hz. Meryem'in ve Hz. İsâ'nın bir mucize ile onların oturmaya uygun, çeşmeli bir tepeye yerleştirildikleri belirtilir [Mü'minûn S., 50]. Çeşitli söylencelere göre bu gittikleri yer Mısır da olabilir, başka bir yer de. Taberî Tarihi'ne göre Hz. Meryem Mısır'da on iki yıl kalır, Hz. İsâ'yı halktan gizler. Yoksulların barındığı bir çiftlik evine sığınırlar. Çiftlik sahibinin bir malı çalınır. Ağa kimseyi suçlamaz. Ancak Hz.

Meryem duruma üzülmektedir. On iki yaşındaki Hz. İsâ annesine bu çalınan malı bulabileceğini söyler. Ancak çiftlikte barınan tüm yoksulların toplanmasını ister. Bunlardan bir kör ile bir kötürümü suçlu olarak gösterir. Kötürüm kör olanın sırtına biner; ikisi çalınan malın gizlendiği yere giderler. Sonra ikisi de suçu yüklenirler. Körün gücünü, kötürümün gözünü kullanarak malı çaldıklarını açıklarlar. Çiftlik sahibi malın yarısını Hz. Meryem'e ya da oğluna vermeyi önerirse de Hz. Meryem kabul etmez.

Mısır'dan sonra Hz. Meryem oğluyla Şam'a gitti. Hz. İsâ 30 yaşına dek Nâsıra'da Cebel-i Halîl'e yerleşti. 30 yaşında vahiy geldi, *İncil* gönderildi. Yüce Allah ondan halkı ibadete, imana davet etmesini, hastaları, kötürümleri, körleri, delileri ve her hastalığı sağaltmasını istedi.

Hz. İsâ'nın çok sayıda mucizesi vardır. *Kur'ân*'da bir âyette bu mucizeleri şöyle sıralanmaktadır: Bebekken konuşabilmiştir, ona *Tevrat* ve *İncil* öğretilmiştir, çamurdan kuşlar yapmış, bunların içine üflediğinde canlı kuş oluvermişlerdir, anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirmiş, çağırdığı ölüler mezarlarından kalkmışlardır [Mâide S., 110]. Bu mucizeler *İncil*'de ve eklerinde değişik biçimlerde geçmektedir. Gene *Kur'ân*'da yer alan âyetlerde Hz. İsâ'nın çevresinde toplanan havarileri kendilerine gökten bir sofra indirmesini istemişler, Hz. İsâ da bunu Allah'tan dilemiştir. Gerçi *Kur'ân* sofranın gökten inip inmediğini söylememekle birlikte, bir âyette Allah'ın bunu indireceğini, ama kim Hz. İsâ'yı inkâr ederse hiç kimseye yapmadığı azabı ona çektireceğini söylemiştir. [Mâide S., 112-115]. Taberî Tarihi ve başka İslâm kaynakları bu indirilen sofra konusunda ayrıntılı bilgi vermektedirler. İsrailoğulları ve havariler gökten bir sofra indirmesini Hz. İsâ'dan

Alt kesimde Yahudilerin bir bölümü yukarı bakarken bir diğer bölümünün Hz. İsâ sandıkları Feltiyanos'u tutuklamaları, üst kesimde ise iki meleğin Hz. İsâ'yı göğe yükseltmeleri görülmektedir (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

Alt kesimde Yahudilerin bir bölümü yukarı bakarken bir diğer bölümünün Hz. İsâ sandıkları Feltiyanos'u tutuklamaları, üst kesimde ise iki meleğin Hz. İsâ'yı göğe yükseltmeleri
solda: (*Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414).
sağda: (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

istemişlerdir. Hz. İsâ gökten bir sofra indirir, sofrada arpa unundan yapılmış yedi ekmekle, yedi balık ya da çeşitli tarihçilere göre başka yiyecekler vardır. Sofrayı isteyenler Hz. İsâ'nın buradan yemediğini görünce onlar da korkup yememişler. Hz. İsâ yoksulları, hastaları çağırmış, kadın erkek 1300 kişi yiyip doymuş. Kimine göre bunların sayısı 3000'den 7000'e kadar yükselir. Sonra sofra göğe yükselip gözden kaybolur. Bu zenginlerin ağırına gider, bu olayı yadsırlar. Bunu yadsıyanlardan 300'den fazlası gece yataklarında iken domuzlara dönüşürler. Bu durumda üç gün yaşadıktan sonra ölürler. Sofra mucizesi "*İncil*"lerde yoktur. Ancak buna benzer mucizeler vardır. Örneğin beş ekmek ve iki balık doğrayıp vermiş, 5000 kişi yemiş, yine de on iki ya da yedi küfe dolusu kalmış [Marko VI/38-44; Luka IX/13-17].

Hz. İsâ havarilerini çeşitli ülkelere gönderiyordu. *Kur'ân*'da da yer alan bir mucizede üç elçisini buradaki putperestler ve iman sahipleri için bir kente gönderir. Ancak aynı olay yorumcu ve bilginlerce genişletilerek Hz. İsâ'ya yakıştırılmıştır. Kimi gidilen kentin Antakya olduğunu ileri sürmüş, kimi de Antakya olamayacağını söylemiştir. Bu kentin halkı, elçilere karşı çıkınca korkunç bir gürültü ile hepsi sönmüştür [Yâsîn S., 13-29].

Hz. İsâ'nın mucizelerinden biri de ölüleri diriltmesidir. İsrailoğulları birkaç kez Hz. İsâ'yı öldürmek istemişlerdir. Bunlardan birini çeşitli İslâm bilginleri anlatmaktadırlar. İsrailoğulları Hz. İsâ'dan Hz. Üzeyr'i diriltmesini istemişlerdir. Yoksa Hz. İsâ'yı ateşte yakacaklardır. İsrailoğulları o zamanlar ölülerini taş sandıklar içine koyup, bunların üzerine taştan kapaklar geçirirlerdi. Hz. Üzeyr'in kabrini kimse açamadı. Hz. İsâ onlara su dolu bir kap verdi ve bu suyu kabrin üzerine saçmalarını söyledi. Kapak açıldı. Hz. İsâ ona dirilmesini söyledi, Hz. Üzeyr dirildi. Hz. İsâ yeniden onun mezarına dönmesini istedi ve Hz. Üzeyr yeniden öldü. Yahudiler önce şaşırdılar, sonra alay ettiler. Gene de ona inanmadılar.

Hz. İsâ'nın ölüyü diriltme mucizesinin en bilinen örneği *İncil*'de Lazarus'u diriltmesidir [Yuhanna XI/1-44]. İslâm kaynakları bu öyküyü Lazarus yerine Azir adıyla anarlar. Buna göre Hz. İsâ'nın Azir adında bir dostu vardır. Hz. İsâ'ya haber salındı, Azir'in öleceğini söylediler. Bu üç günlük bir yoldu. Hz. İsâ oraya varınca Azir'in üç gün önce öldüğünü öğrendi. Bir mağaranın içine gömülmüştü. Azir'in taş kapağını kaldırdılar. Hz. İsâ Allah'a yakardıktan sonra ölüye kalkmasını söyledi, ölü mezarından çıkıp ayağa kalktı. Orada bulunup olaya tanık olan Yahudiler şaşırarak İsâ'ya inandılar.

Buraya Hz. İsâ'nın tüm mucizelerini almak olanaksızdır. Bir-ikisini daha vermekle yetinelim. *İncil*'de verilen bir mucize Celile'nin Kana kentinden olduğu için buna Kana mucizesi denmiştir. Kana kentinde bir düğün olur, Hz. Meryem, Hz. İsâ ve havarileri bu düğüne giderler. Şarap tükenince Hz. İsâ altı taştan küp getirtir, bunların içi su ile doldurulur, bu küplerin düğün sahibine götürüldüğünde küplerin ağzına kadar şarapla dolu olduğu görülür [Yuhanna II/1-11].

Çeşitli İslâm kaynaklarında Hz. İsâ'nın başka mucizeleri de vardır. Örneğin bunlardan birinde 12 yaşındaki Hz. İsâ'yı annesi bir meslek öğrenmesi için bir kumaş boyacısının yanına çırak verir. Ustası Hz. İsâ'nın eline bir testi verir, buradaki sudan değişik kaplara su doldurmasını, sonra her birine değişik boyalar koymasını söyler. Hz. İsâ bütün boyaları tek bir kapta karıştırır, boyanacak giysilerin hepsini bu kaba batırır. Ustası kızar, ancak Hz. İsâ giysileri kaptan çıkarınca her birinin müşterilerin istediği renkte boyanmış olduğu görülür.

Bir başka mucize gene Hz. İsâ'nın çocukluğunda olmuştur. Bir gün yaşıtı çocuklarla oynarken bir çocuk, bir başka çocuğun sırtına biner ve onu bir tekmede öldürür. Ölen çocuğun babası bir yargıçla gelir, çocuğunu kimin

öldürdüğünü sorar. Öteki çocuklar Hz. İsâ'yı gösterirler. Yargıç çocuğu niye öldürdüğünü sorunca Hz. İsâ, önce bunu ona kimin yaptığını sormaları gerekirdi dedikten sonra ölü çocuğun yanına gider. Ona Allah'ın izniyle kalkmasını söyler. Ölü çocuk ayağa kalkar. Hz. İsâ onu kimin öldürdüğünü sorar, o da bunu yapanı gösterir ve Hz. İsâ'nın bununla ilgili olmadığını belirtir ve yeniden ölü olarak yere düşer.

Hz. İsâ da, Hz. Muhammed gibi öleceğini önceden bilmiş ve Yahudilerden birinin kendisini para karşılığında Yahudilere satacağını söylemiştir. Yahudiler onunla baş edemeyince öldürmeye karar vermişlerdi. Hz. İsâ'nın on iki havarisinden biri olan Yahuda, İskaryot adında biriyle para karşılığı anlaştılar. O da Hz. İsâ'yı onların eline verecekti [Matta XXVI/14-16]. O sırada orada hakim olan Romalıları da kandırdılar. Onlar buna karışmamayı yeğlediler. Hıristiyanlarca kabul edilen dört *İncil*'de Hz. İsâ'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğü, sonra dirilip göğe yükseldiği anlatılır. Büyük ezinçlere, aşağılayıcı davranışlara maruz kalan İsâ'yı sonra çarmıha germeye götürdüler. Daha da aşağılamak için iki hırsızı da birlikte haça gerdiler. Sonra Hz. İsâ kabrinden çıktı, on bir havarisi onun Celile'de belirlediği dağa gidip onunla orada konuştular. Hz. İsâ havarilerine Baba, Oğul ve Rûhü'l-kudüs adına herkesi vaftiz etmelerini, dünyanın sonuna kadar onlarla birlik olacağını söyledi [Matta XXVII/166; XXVIII/1-16].

Kazvin okulu özelliklerini taşıyan Farsça bir *Kısasü'l-Enbiyâ* yazmasında bulunan [SK Hamidiye 980] bir minyatürde Hz. İsâ haç biçiminde çarmıh yerine bir darağacında gösterilmiştir.

Olay, İslâm inancında *İncil*'lerden farklı bir biçimde olmuştur. *Kur'ân* Allah'ın elçisi Meryem oğlu İsâ'yı Yahudiler öldürdü demelerine karşın, gerçekte ne öldürdüklerini ne de astıklarını, onlara İsâ gibi gösterilen bir başkasını öldürdüklerini, bu konuda bir çelişkiye düşenlerin bir kararsızlık içinde olduklarını, O'nu Allah'ın kendi yanına çağırdığını bildirir [Nisâ S., 157-158]. Taberî Tarihi bu konuda ayrıntılı bilgi vermektedir. Yahudiler Hz. İsâ'yı arıyorlardı. Havarilerden Şem'un'u yakaladılar, o da onun yakını olmadığını söyledi. Ertesi gün havarilerden biri İsâ'nın yerini para karşılığı göstereceğini söyledi Yahudilere. Parayı alıp yeri gösterdi. Oysa yakalanan adam Hz. İsâ değil, ona benzeyen biriydi. Yahudiler onun el ve ayaklarını sıkıca bağlayıp sürükleyerek götürdüler. Onu asacakları sehpaya çıkardılar. Oysa Tanrı, Hz. İsâ'yı göğe kaldırmıştı. Astıkları adam bir süre sehpada kaldı. O arada sehpanın başında Hz. Meryem ve bir kadın ağlıyorlardı. Hz. İsâ onların yanlarına gelerek ölmediğini, kendine benzeyen birini astıklarını anlattı. On bir havarisiyle belli bir yerde buluşacağını söyledi. Yerini gösteren havari ise pişman olarak intihar etti. Taberî her konuda olduğu gibi burada da değişik kaynaklardan olayın çeşitlemelerini vermiştir. Tanrı'nın Yahudilere Hz. İsâ gibi gösterdiği kişi, kaynaklarda değişik adlarla verilmiştir. Birinde Sercis'tir. Bir başka kaynağa göre de bu Yahuda İskaryot'tur.

194-195. sayfa: Hz. İsa'nın Deccâl'i öldürmesi
üstte: Hz. İsa'nın iki meleğin eşliğinde bir minareye inmesi.
(*Terceme-i Miftâh-ı Cifru'l-Câmi*, İÜK T. 6624).

Ancak *Zübdetü't-Tevârih*'te bu kişinin adı Feltiyanos olarak geçmektedir. Yahudiler Hz. İsâ'yı öldürmek işini Feltiyanos'un yapmasını kararlaştırırlar. Allah onu Hz. İsâ'ya dönüştürür. Yahudiler bu benzerliğe aldanarak Hz. İsâ yerine onu asarlar. *Zübdetü't-Tevârih*'in üç nüshasından bu sahneyi gösteren üç minyatürü buraya aldık [TİEM 1973; CBL 414; TSM H. 1321]. Her üç minyatürde de iki olay zamandaş olarak yapılmıştır. Aşağıda Yahudilerin bir kesimi yukarıya bakarken, öteki kesimi de Hz. İsâ sandıkları Feltiyanos'u tutuklamışlardır. Yukarıda ise iki melekle birlikte *Urûc-i İsâ* vardır, bunda Hz. İsâ'nın göğe yükselmesini görüyoruz. Her üç minyatürde aşağıdaki Feltiyanos ile yukarıdaki Hz. İsâ'nın yüzleri birbirine benzetilmiştir.

Hz. İsâ'nın göğe çıkışından başka bir de gökten yeryüzüne inişi *Nüzûl-i İsâ* olayı vardır. Bu Kıyamet ve Deccâl ile ilgilidir. Bundan sonraki kesimde Kıyamet'le ilgili bölümde bu konuda daha ayrıntılı bilgi verilecektir. Hemen belirtelim ki kimi yorumcular Deccâl ve Deccâl'i yok etmek üzere Hz. İsâ'nın gökten inişi üzerine *Kur'ân*'da açık seçik bir âyet bulunmamakla birlikte onlar kimi âyetleri zorlayarak bunlardan ikisinin *Kur'ân*'da anıldığını göstermeye çalışmaktadırlar. Gerçi Deccâl konusunda zorlama olmakla birlikte Hz. İsâ ile Kıyâmet arasında bir ilişki bir âyette gizlidir [Zuhruf S., 61]. Buna göre kimi yorumcular buradan Hz. İsâ'nın yeryüzüne inerek Deccâl'i öldürmesinin bu âyette bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. *Terceme-i Miftâh Cifrü'l Câmi* [İÜK T 6624] adlı minyatürlü yazmada Hz. İsâ ile ilgili birkaç minyatür bulunmaktadır. Bu yazmadaki minyatürlerin bir kesimi Kıyamet ve belirtkeleri ile ilgili olduğu için Hz. İsâ'nın Deccâl ile ilgili minyatürlerine bu nedenle yer verilmiştir. Birisi bunun dışındadır. Bu minyatür ise bu kesimin sonunda ele alınacak olan Ashâb-ı Kehf ile ilgilidir. Bu minyatür Hz. İsâ'yı Ashâb-ı Kehf ile göstermektedir.

Ötekilere gelince; buraya aldığımız bir minyatürde ise Hz. İsâ'nın Deccâl'i öldürüşü gösterilmektedir [İÜK T. 6624]. İleride, Kıyâmet ile ilgili bölümde bu olayı canlandıran minyatür bir başka kaynaktan alınmıştır. Bu yazmadan aldığımız iki minyatürden biri Hz. İsâ'nın Deccâl'i öldürmek üzere ordusuyla gidişini göstermektedir.

Bu iki minyatürden buraya aldığımız biri ise Hz. İsâ'nın gökten indirilişini göstermektedir. Bu konuda çeşitli hadîsler vardır. Minyatürde iki meleğin eşliğinde bir câmi üzerine inişi gösterilmektedir [İÜK T. 6624]. Bu bir hadîse göre yapılmıştır. Buna göre Hz. İsâ iki eli iki meleğin omuzunda olmak üzere Şam'ın doğusundaki bir minareye inecektir. Soluğunun ulaştığı her inançsız ölecektir. Sonra Deccâl'i arayacak, onu Kudüs dolaylarındaki Lüd adlı kasabanın kapısında öldürecektir. Yorumcular Hz. İsâ'nın bir minarenin tepesine ineceği konusunda birleşmektedirler. Beytü'l-Makdis, Şam'ın doğusunda olduğuna göre bunun minaresine inecektir.

Diğer Peygamberler ve Mucizeleri

Bundan önceki bölümlerde verilen peygamberler önemli ve *Kur'ân*, *Tevrat* ve *İncil*'de üzerine bilgi verilen peygamberlerdir. Bu son bölümde ise bunların dışındaki peygamberleri daha kısa ve kimi kez ikisini, kimi kez de üçünü bir arada aşağıdaki alt bölümlerde ele aldık. Bunun başlıca nedeni, bu peygamberlerin önemsiz oldukları değil, ancak bu kitap büyük ölçüde minyatürlere dayandığından ve başlıca minyatür kaynağı ise *Zübdetü't-Tevârih*'in üç nüshası olduğundan böyle bir düzenleme zorunlu oldu. Ayrıca *Zübdetü't-Tevârih*'ir minyatürleri birden çok peygamberi aynı minyatürde göstermektedir. Kimi peygamberler başka durumlarda bir araya gelmeyecekken minyatürlere göre böyle bir düzenleme zorunlu olmuştur. Bu peygamberlerin kimi *Kur'ân* ve *Tevrat*'ta geçer, kimi yalnız *Kur'ân*'da ya da yalnız *Tevrat*'ta geçer. Kimi de ikisinde de geçmez, ancak bunlarla ilgili öyküler *Zübdetü't-Tevârih*'in metninde ve *Kısısü'l-Enbiyâ* türünden kitaplarda ve eski tarihlerde bulunmaktadır. Bunlardan kimi de halk inançları içinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Kitap, konuyu daha çok mitologya açısından incelediği için bir bakıma bunlar çok değerlidir. Ele alınan kişiler arasında peygamber olmayanlar da vardır. Örneğin Hz. Samson ve Ashâb-ı Kehf gibi. Bu arada *Zübdetü't-Tevârih*'ten buraya almadığımız dört peygamberi aynı kompozisyonda gösteren bir minyatürde Hz. Danyal, Hz. Sâdık, Hz. Sıddık ve Hz. Şem'un bulunmaktadır. *Zübdetü't-Tevârih*'in üç nüshasındaki minyatürler arasında bazı farklar vardır. Örneğin Ashâb-ı Kehf'in Chester Beatty Library'deki minyatürü aynı konuda iki sahneden oluşmaktadır. Oysa buraya Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nden aldığımız minyatürde konu bir sahnede verilmektedir.

Hz. İdris

Hz. İdris, *Kur'ân*'da adı geçen peygamberlerdendir. *Tevrat* ve *İncil*'deki Hanok'un Hz. İdris olduğu sanılmaktadır [Tekvin V/21-25; Tekvin V/24; İbranîler WI/5; Yahuda 14]. Onun birçok ilklerde öncü olduğunu görüyoruz. Kalemle ilk yazı yazan, ilk kez yıldızları ve hesabı inceleyen, ilk kez iğne ile dikiş diken, ilk kez giysi dikip giyendir; tüm bilimleri, bu arada gizli bilimleri de öğrenmiştir. Hz. Âdem ve Hz. Şît'ten sonra Allah ona peygamberlik verdi. Peygamberi olduğu topluma Allah'a inanmalarını, Şeytân'a isyan etmelerini, Kabiloğulları ile düşüp kalkmamalarını öğütlemiş, ama çok azı onu dinlemiştir. Allah yolunda Kabiloğulları ile savaşmıştır. *Kur'ân*, Hz. İdris'in çok doğru bir peygamber olduğunu söyler [Meryem S., 56]. Gene

Hz. İdris'in meleklerin karşısında dikiş dikmesi
(*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Kur'ân bir sonraki âyette kâfirlerle ilk savaşan Hz. İdris olduğundan Hz. İsâ gibi göğe kaldırıldığını belirtir [Meryem S., 57].

Hz. İdris'i gösteren minyatür *Zübdetü't-Tevârih*'in tek peygamberli az minyatürlerinden biridir [TİEM 1973]. Burada meleklerin karşısında Hz. İdris dikiş dikerken gösterilmektedir. Hz. İdris, Azrail ile dosttu. Hz. İdris ondan Cennet'i ve Cehennem'i göstermesini istedi. Önce Cehennem'i gösterdi, burası Hz. İdris'i korkuttu. Hz. İdris Cennet'ten çıkmak istemedi.

Azrail ise onu Cennet'ten çıkarmak istiyordu. Tanrı'nın Azrail'e bunun kendisinin buyruğu ile olduğunu söylemesi üzerine Azrail Hz. İdris'le uğraşmaktan vazgeçti. *Zübdetü't-Tevârih*'te onun Cennet'ten çıkmamak için bir ağacın dalına sarıldığı belirtilmektedir. Azrail, Hz. İdris'i Cennet'ten çıkarmadan önce ona üç gün meyve getiriyordu.

Hz. Muhammed Mi'râç gecesinde göğün dördüncü katına geldiği zaman Hz. İdris ile karşılaşmıştı. Alnında peygamberlik nûru belirmişti. *Tevrat*'ta onun 365 yıl yaşadığı belirtilir, bir başka deyişle her günü bir yıla eşittir [Tekvin V/23]. İslâm kaynaklarına göre kendisine otuz sayfalık bir kitap (suhûf) gönderilmiştir. İlk vahiy alan peygamber olarak kabul edilir. Kehânette ustadır, Nuh Tûfânı'nı önceden bilmiştir. Şeytana buyurmuş, o da Ekvatorda ona zarar gelmesin diye bir kasır yaptırmıştır. Kasra bir ağaç diker, bu ağaç tüm hayvanları oraya çeker.

Hz. Hızır, Büyük İskender - (Zü'l-Karneyn)

Burada üç kişi yer almaktadır. Bu üçü arasında bir takım ortak noktalar bulunmaktadır. Bir peygamber olan Hz. Hızır hem Büyük İskender, hem de Zü'l- Karneyn ile ilintilidir. Ayrıca Zü'l-Karneyn *Kur'ân*'da anılır. Bunu Büyük İskender ve Zü'l-Karneyn'e gelince göreceğiz. Burada *Zübdetü't-Tevârih*'ten iki minyatür yer almaktadır. Bunlardan birinde ayrı ayrı Hz. Hızır'ı ve Büyük İskender'i gösteren iki sahne bulunmaktadır [TSM H. 1321]. İkinci minyatür ise Hz. Hızır ile Zü'l-Karneyn'i bir arada göstermektedir. Burada Zü'l-Karneyn ya da İskender, Ye'cûc ve Me'cûc kavminin çıkmaması için bir set yapmaktadır [TSM H. 1321].

Hz. Hızır daha çok halk inançlarında yaşar, zengin bir folklor ağı içindedir. Halk arasında çok popüler bir peygamberdir. Nitekim buraya aldığımız iki minyatürde başının üstünde peygamberlere özgü bir hâle vardır. Ancak *Kur'ân*'da Hz. Hızır'ın adı geçmemekle birlikte Hz. Mûsâ üzerine bir öyküde Hz. Mûsâ'nın uşağı ile bir bilgin kulla buluşmak için yolculuğa çıkar, bu âyetlerde [Kehf S., 60-82] ne Hz. Mûsâ'nın uşağının ne de buluşacağı bilgin kulun adı verilmekte. Yorumcular Hz. Mûsâ'nın uşağının adının Yuşa' ibn Nûn, bilgin kulun adının da Hz. Hızır olduğunu hadîs ve yorumlara dayanarak ileri sürmektedirler.

Hızır, Hz. Hızır'ın adı değil ona verilen bir nitelemedir. Yeşil anlamına gelen *el-hazra (el-hadra)*, giderek yeşillik anlamına gelen *el-hızr* olmuştur. Bu bir hadîstedir. Peygamber bu hadîsinde Hz. Hızır'a bu adın verilmesinin nedeninin kuru bir yerde bir post üzerinde otururken hemen arkasında yeşil otlar belirmesiyle açıklamıştır. Bir başka hadîste gene Hz. Hızır'ın adı geçmektedir. Peygamber'e göre Hz. Mûsâ'ya insanların en bilgininin kim

Üst kesimde Hz. Hızır âb-ı hayât başında, alt kesimde Büyük İskender (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

solda: Hz. Hızır ve Büyük İskender Ye'cûc-Me'cûc'e karşı set yapılırken
(*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).
sağda: Büyük İskender Ye'cûc-Me'cûc'a karşı set yaptırırken
Başlarında hâle olmamasına karşın sarıklı iki kişi Hz. Hızır ile Hz. İlyas olmalı.
(*Zübdetü't-Tevârih*, CBL Ms. 414).

olduğu sorulduğunda, bu kişinin kendisi olduğunu söylemiş. Tanrı, bunu Allah bilir, demediği için Hz. Mûsâ'yı azarlamış, denizlerin birleştiği yerde bulunan bir kulu olduğunu, en bilgin kişinin bu olduğunu söylemiş. Bu kişinin adı Hz. Hızır'dır. Nitekim yukarıdaki Kehf Sûresi'nde adı geçen yolculuktaki kişinin bu Hz. Hızır olduğu ileri sürülmüştür. Hz. Mûsâ da uzun bir yolculuğa bilmediği bir bilimi Hz. Hızır'dan öğrenmek için çıkmıştır. *Kur'ân*'da 22 âyette anlatılan bu öykü çeşitli yorumcular tarafından, çeşitli hadîslerden de yararlanılarak çok zengin ve ayrıntılı bir öyküye dönüşmüştür. Öyle ki Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır'ın arkadaşlıklarının onsekiz gün sürdüğüne varıncaya dek anlatmışlardır.

Ne var ki bu kitap dinbilim üzerine bir çalışma olmayıp mitologya ağırlıklı olduğu için Hz. Hızır'ı bu yönüyle değerlendireceğiz. Halk arasında onun ölümsüzlüğüne inanılmaktadır. Birdenbire ortaya çıkıp birdenbire kaybolur. Halk arasında peygamberdir. Başı sıkışanların yardımına koşar. Bunun için halk arasında "Hızır gibi yetişmek" deyimi vardır. Ölümsüzlüğü İskender'le aşçısı Andreas (İdris) söylencesine dayanır. Bu hikâyede kaçan balığı yakalamak için suya dalan ve böylece *âb-ı hayât*'ı bularak ölümsüzlüğe kavuşan aşçının öyküsü ile *Kur'ân*'da geçen ve yukarıda sözünü ettiğimiz balık olgusu Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır'a dönüşmüştür. Nitekim orada Hz. Mûsâ'nın sepetindeki balık buluşmak üzere gittiği kişiyi bulmaya yardımcı olacaktır. Ne var ki balık canlanıp suya atlamış, ancak Hz. Mûsâ' nın yanındaki genç uşağı balığın canlanarak denize atladığını söylemeyi unutmuştur. Hz. Mûsâ yeniden oraya döner, gerçekten aradığı kişiyi aynı yerde bulur. Tuzlu balık nasıl canlanmıştı? Bir hadîse göre Hz. Hızır'la birlikte bulunduğu yerde bir kaynak vardı, bu yaşam suyu kaynağı idi *(aynü'l-hayât* ya da *âb-ı hayât)*. O suya değip de canlanmayacak hiçbir şey yoktu. İşte balık da bu suda canlanıp sıçramıştı. Giriş bölümünde değindiğimiz bu mitologya suyunun eski Arap kültüründe de bilindiği anlaşılıyor. Sümer mitologyasında, Gılgamış'ta, Yunan mitologyasında ise ölümsüzlük pınarından içince ölümsüzleşmiş ve deniz tanrısı olmuş Glaukos örneklerinde görülür. Kimi söylencelerde ise Hz. Hızır ile bir başka bölümde sözünü edeceğimiz Hz. İlyas'la kardeşti. Biri karada, öteki denizde Müslümanların koruyucusudur. Nitekim Giriş bölümündeki iki minyatür Kaf Dağı'nda Zulmet denilen karanlık bölgede Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ı *âb-ı hayât*'ın başında ölü balığın canlanışını izlemekte iken göstermektedir. Nitekim bu suya *Âb-ı Hızır* da denmektedir. Buradan *Zübdetü't-Tevârih*'in minyatürüne bakarsak, burada da Zulmet'le Hz. Hızır'ı *âb-ı hayât*'ın başında görüyoruz. Bu tür minyatürler sayıca pek çoktur. Bunlar Kazvînî'nin *Acaibü'l-Mahlûkat*'ın olaki minyatürler arasında da bulunmaktadır. Büyük İskender de bu pınara varmak istemiştir. Ancak Allah bu pınarı insanların gözünden sakladığından İskender, Zulmet'e gittiği halde suyu bulamamıştır.

Minyatürün alt kesiminde Büyük İskender görülmektedir. Başında tacı ile tahtında oturmaktadır. Önüne getirilen bir suçluyu yargılamaktadır. Bu arada Büyük İskender üzerine şunu da söylemek gerekir. İskender'in tarihteki yerinin yanı sıra gerek İran gerek Osmanlı edebiyatında şairlerin *İskendernâme* adını verdikleri uzun şiirlerde Hz. Hızır'ın adı İskender ile bir arada geçmektedir. Osmanlı edebiyatında Ahmedî, Figânî gibi şairler *İskendernâme* yazmışlardır. Bunların en önemlisi 14. yüzyıl şairi Ahmedî'nin *İskendernâme*'sidir. Burada İskender'e hem doğuyu, hem batıyı fethettiği için iki boynuzla anlamına Zü'l-Karneyn denmiştir.

Büyük İskender'in dileğine Hz. Hızır ve Hz. İlyas'ın yetişmesi
Hamse-i Hüsrev Dehlevi, SK Halet Efendi 377).

İskendernâme'deki iki oluntu bizi ilgilendirmektedir. Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de bu iki oluntuya önemli bir yer verilmiştir. Bunlardan biri İskender'e eşlik eden Hz. Hızır'ın, *Kur'ân*'da yer aldığını aşağıda göreceğimiz Zü'l-Karneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc kavmini durdurmak için büyük bir sed yapması, ikincisi ise Hz. Hızır ile *âb-ı hayât*'ı arama çabalarıdır. Bundan önce bir mağaraya gittiklerinde burada 4000 yıl önce yaşamış bir kralla karşılaşmışlardır; adı da Zü'l-Karneyn'dir ve o da batıyı ve doğuyu fethetmiştir. *Âb-ı hayât*'ı aramıştır. İskender de bunu aramayı sürdürür, Zulmet bölgesine girdiklerinde büyük bir kasırga çıkar. Bu, ordunun bir kesimini yok eder, bir kesimi de bozguna uğrar. Sonunda İskender umutsuzlukla bundan vazgeçer. Kasırgada ötekilerden ayrılan Hz. Hızır araması sonunda *âb-ı hayât* kaynağını bulur, sudan içer ve ölümsüz olur. *İskendernâme*'lerin minyatürlü yazmaları vardır, çok çeşitli konulari içerir, bunlarda Hz. Hızır'a da yer verilir. Hemen belirtelim Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin de Venedik'te Bibliotheca Marciana'da [Or. XC=57/66] minyatürlü yazması bulunmaktadır.

İkinci konumuz için önemli oluntu; Zü'l-Karneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc'a karşı bir sed yapması olayı *Kur'ân*'da da yer alır. Zü'l-Karneyn doğuya ve batıya hükmetmiştir. Tanrı ona büyük bir güç ve bilgi vermiştir. Güneşin doğduğu yere gelince orada korumasız ilkel bir kavim bulur. Ye'cûc ve Me'cûc'un saldırılarına uğrayan bu kavim, Zü'l-Karneyn'den onları engellemek için bir sed yapmasını ister. Demir parçaları toplattırıp bunları iki dağın arasına yığar, seddin boyu iki dağın düzeyine gelince demirleri ateşte yaktırır, aralarına zift ve erimiş bakır döktürür, demir zift ya da bakırla kaynaşır. Artık Ye'cûc ve Me'cûc bu seddi aşamaz ve delip geçemez. Sed yıkıldığı zaman Ye'cûc ve Me'cûc ya dalga dalga dünyayı istila edecekler ya da birbirlerine çarpacaklardır. Sûr öfkelenecek, Allah'ı anmayan kâfirlere Cehennem gösterilecektir [Kehf S., 83-101].

Zübdetü't-Tevârih'ten buraya aldığımız minyatür [TSM H. 1321] seddin yapımını göstermektedir. Burada Zü'l-Karneyn ile Hz. Hızır karşılıklı duruyor. Zü'l-Karneyn'in başında tacı vardır. Bu seddin iki minyatürü ileride Ye'cûc ve Me'cûc'la ilgili bölümde ele alınacaktır. Makedonyalı Büyük İskender ile Zü'l-Karneyn'in aynı kişi mi, yoksa ayrı kişiler mi olduğu uzun tartışmalarda ele alınmaktadır. Ayrıca Zü'l-Karneyn'in peygamber olup olmadığı da tartışmalıdır. Burada bir görüş anlamlıdır. Zü'l-Karneyn evrensel bir peygamberdir. Bundan şu anlaşılmaktadır: Allah'ın dünyanın birliğine, kurtuluş dininin gelişine dek bir anlam vermektir. Bu bir çeşit Mesih'in habercisidir.

Hz. Sâlih, Hz. Hûd

Zübdetü't-Tevârih'ten alınan iki minyatürde [TSM H. 1321] iki peygamber buluyoruz. Bunlardan biri Hz. Hûd öteki Hz. Sâlih'tir [CBL 414; TSM H. 1321]. Hz. Sâlih'in birçok âyette adı geçmektedir. Kavmi putatapar olduğu ve Hz. Sâlih'i dinlemedikleri için bir depremle yok edilmişlerdir. Halkı, Hz. Sâlih'e inanmıyordu. Bu kavmin adı Semûd'du. Yerleri Medine ile Şam arasında Hicr'di. *Kur'ân*'da Semûd'a Hz. Sâlih'i gönderdikleri, Allah'a tapmaları, ondan başka Tanrı'nın olmadığı belirtilmiştir [Hûd S., 61]. Sâlih kavmini dine getirmek için yirmi yıl uğraştı. İş uzadığında Hz. Sâlih'in söylediklerini doğrulayacak bir mucize göstermesini istediler. Semûd kavminin putlarıyla kutladıkları bir bayramları vardı. Semûdlular Hz. Sâlih'e bir öneri getirdiler. Buna göre onlar kendi tanrılarına, Hz. Sâlih de kendi Tanrısına dua edecekti. Hangi yanın duası kabul görürse karşı yan onlara uyacaktı. Hz. Sâlih bu öneriyi kabul etti. Semûd kavmi putlarını alarak bayramlarını kutlamaya gittiler. Hz. Sâlih de onlarla gitti. Semûdlular putlarından Hz. Sâlih'in hiçbir duasının kabul edilmemesini dilediler. Onların başı olan biri Hz. Sâlih'e bir kaya göstererek onun yanına birlikte gitmeyi, oradan bir dişi deve çıkarmasını istedi. Eğer çıkarırsa onun peygamberliğini doğrulayacaklarını ve ona inanacaklarını söylediler. Hz. Sâlih kayanın yanında namaz kıldı, dua ettiğinde kaya sanki doğum sancısı çeker gibi oldu, titredikten sonra ikiye ayrıldı ve içinden istenilen nitelikte bir deve çıktı. Halktan kimileri Hz. Sâlih'e inandılar. Ama ötekiler onları caydırdılar. Hz. Sâlih devesinden hiç ayrılmıyordu. Bir gün Semûdlular deveyi boğazladılar. Ana deve kesilince yavrusu kaçtı, dağa çıktı. Hz. Sâlih'i görünce ona ağladı, üç kez böğürdü. Hz. Sâlih devenin üç böğürüşünün onların eceli oldu-

Üst kesimde Hz. Hûd ve yalnızca dört ölüyle ifade edilen Ad kavminin yok edilmesi olayı, alt kesimde Hz. Hûd'un gözü önünde iki kişinin deveyi kesmesi ve yavru devenin kaçması (*Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414).

Üst kesimde Hz. Sâlih deve ve yavrusuyla, alt kesimde Hz. Hûd ve yok olan Ad kavmi (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

ğunu, üç gün daha yaşayacaklarını söyledi. Dört gün sonra gökten büyük bir bağırış geldi, halkın göğüsleri parçalandı, solukları, kımıltıları kesildi. Büyük bir yer sarsıntısı oldu, kimsenin canı kurtulmadı. Deve öyküsü *Kur'ân*'da da geçer [Hûd S., 64; Şu'arâ S., 155-156; Hûd S., 65,66; Hicr S., 83-84; Hûd S., 66-68]. *Zübdetü't-Tevârih*'in minyatüründe Hz. Sâlih ana deve ve yavrusu ile gösteriliyor. Chester Beatty Library'den alınan minyatürde ise Hz. Sâlih olayı alt kesimdedir. Burada Hz. Hûd'un gözü önünde dişi deveyi iki kişi kesmekte, solda anasının kesildiğini gören yavru deve kaçmaktadır.

Minyatürdeki ikinci peygamber Hz. Hûd'dur. Hz. Hûd'u Allah Ad kavmine peygamber olarak göndermişti. Onların ülkeleri Hadramut'a ve Yemen'e uzanan yerlerdi, geniş, otlu, sulu, bol nimetli bir bölgeydi. Puta tapıyorlardı. Hz. Hûd'a *Kur'ân*'ın pek çok sûresinde geniş yer verilir. Ayrıca Hûd Sûresi de onun adını taşır. Hz. Hûd onları Allah'a inanmaya, O'na ibadet etmeye, insanlara ezinç vermemeye çağırdıysa da sürekli onu yadsıdılar ve ona direndiler. Allah bunun üzerine üç yıl onlardan yağmuru kesti. Yağmur duası için ufak bir öbek insanı Mekke'ye gönderdiler. Bekledikleri yağmur yerine bir kasırga geldi ve tüm Ad kavmini yok etti. Bu olay *Kur'ân*'da uzun uzun anlatılmaktadır [Mü'minûn S., 33/41; Ahkaf S., 24-26; Zâriyât S., 42; Kamer S., 19-20; Elhakka S., 7-8].

Zübdetü't-Tevârih'in Topkapı Sarayı'ndaki minyatüründe Ad kavminin yok oluşu yukarı kesimde gösterilmiştir, sağda yok olan Ad kavmi, solda ise bunlara bakan Hz. Hûd görülmektedir. Chester Beatty Library'den alınan minyatürde ise Hz. Hûd ile ilgili kesim aşağıdadır. Burada yalnızca dört ölü gösterilmiştir.

Hz. Lût, Hz. Hanzale bin Safvan

Zübdetü't-Tevârih'ten bu kitaba aldığımız bir minyatürde yer alan iki kişiden biri Adı Hz. Lût'tur, öteki ise hiç bilinmeyen bir peygamberdir. İkisi aynı minyatürde olduğu için burada ikisini birden aldık. Hz. Lût, Hz. İbrâhim'in yeğeni, bir başka deyişle Hz. İbrâhim'in amcası Hâran'ın oğludur. *Kur'ân*'da Ankebût, Şu'arâ, Neml, Hûd, Hicr sûrelerinde geçer. Hz. İbrâhim'e ilk inanandır ve Allah yolunda onunla birlikte hicret etmiştir [Ankebût S., 26]. Birçok ülkeyi dolaştıktan sonra Remle ile Kudüs arasında Katt'a yerleştiler. Hz. İbrâhim ve Hz. Lût'un servetleri orada büyüdü. Hz. İbrâhim yeğenine oraya yakın bir kent olan Sedum'a (Sodom) gitmesini söyledi. Taberî Tarihi'ne göre Hz. İbrâhim Şam'a, Hz. Lût ise Ürdün'e gitmiştir. Tanrı onu peygamber olarak Sedum halkına gönderdi. Sedum halkı

Üst kesimde Hz. Lût, Tanrı iletisinin tersine oturmuş, Sodom'un yıkılmasını izlemekte, alt kesimde Hanzale ve simurg (*Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414).

Hz. Lût Sodom'un yıkılışını seyrediyor. Alt kesimde Hz. Hanzale bin Safvan ve Simurg (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

Üst kesimde Hz. Lût ve çocuklarının yok olan Sodom kentine arkalarını dönmeleri, alt kesimde Hanzale bin Safvan ve çok renkli tüyleriyle bir kaya üzerinde duran simurg (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Allah'ı tanımıyordu, fuhuş ve azgınlık yoluna sapmışlardı. Kadınlar yerine erkeklere yaklaşıyorlardı. Ülkelerine gelenlerin yollarını kesiyorlar, toplantılarda ahlâksızlıklar yapıyorlardı [Ankebût S., 28-29; Şu'arâ S., 160-175]. Sedum olarak geçen Sodom ve Gomora, Ölü Deniz kıyısında bugüne kalmış harabelerdir. Hz. Lût onlara konukların yollarını kesmenin, zinanın, fuhuşun, eşcinselliğin Tanrı'nın yasakladığı şeyler olduğunu söyler, onları Tanrı'nın cezasıyla korkutur, tövbe etmezlerse ağır cezalara katlanacaklarını bildirir. Ancak bu uyarıların onlara bir etkisi olmaz. Hatta Hz. Lût'a meydan bile okurlar. Hz. Lût da Tanrı'dan yardım ister. Tanrı ona üç melek gönderir. Melekler genç delikanlılar biçiminde Hz. Lût'un evine gider. Onların Lût kavmini yok etmek için geldiklerini öğrenince sevinir. Erkek düşkünü olan Lût kavminden insanlar onun evine gelir. Kızlarını korumak ister, gençleri vermek ister, onlar ise delikanlılarla ilgilidirler. Hz. Lût gücü olsaydı onlara karşı üç delikanlıyı koruyabileceğini söyleyince melekler Tanrı'nın elçisi olduklarını, geceleyin ailesini kentten dışarı çıkarmasını, karısından başkasının arkaya bakmamasını, çünkü karısının aynı cezaya çarpılacağını söylerler. Bu konuda daha önce Hz. Lût'un karısının günahını belirtmiştik. Bundan sonra Allah'ın buyruğu gelir, orası altüst olur ve Sodom tümüyle ortadan kalkar [Hûd S.,72-82]. Taberî'ye göre bu yok olmada Cebrâil kanatlarından birini toprağın altına sokup oraları yerinden koparark yukarı kaldırmış, her şeyi alt üst etmiştir, der. Burada gene Taberî'ye göre Lût'un karısı, üç melek delikanlı olarak geldiğinde gitmiş, halka bunu haber vermişti. Kent yok olurken Lût'un karısı arkasına bakmış, bir taş düşmüş ve ölmüş. İşte buraya *Kısasü'l-Enbiyâ*'dan aldığımız minyatür Sodom kentinin bu yok oluşunu göstermektedir. Bu olaydan sonra Hz. Lût yedi yıl daha yaşadı. *Tevrat*'ta da Hz. Lût'a önemli bir yer verilir, olaylar aşağı yukarı aynı öyküyü içerir, aynı biçimde gelişir [Tekvin XIX/1-38].

Buraya her iki peygamberi de gösteren iki minyatürü *Zübdetü't-Tevârih*'ten aldık, her iki minyatürde de her iki öykü içinde farklılıklar vardır [TİEM 1973; CBL 414]. Bir de öteki iki minyatürle karşılaştırmak için Kazvîn üslûbunda bir minyatür aldık [SK Hamidiye 980]. İkinci öyküye aşağıda gelinecektir. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nden alınan minyatürde Hz. Lût ve çocuklarının yıkılan Sodom kentine arkaları dönüktür. Bu da Tanrı'nın gönderdiği iletiye uygundur, çünkü bu ileti Hz. Lût'un günahlı karısının dışında aile fertlerinin arkalarına bakmamaları yolundaydı. Oysa Chester Beatty Library'den alman minyatürde ise Hz. Lût oturmuş yıkılan Sodom kentine doğru bakmaktadır. Birinci minyatürde Cebrâil, Sodom'u yıkmak için yalnız bir kanadını kullanırken ikinci minyatürde hem bir kanadını, hem iki elini kullanmaktadır.

İkinci peygamber Hanzale bin Safvan'a gelince; bunun üzerine bilgimiz çok azdır. Bu kesimin başında verdiğimiz 316 kişilik peygamberler listesinde hem onun adı, hem de babası Safvan'ın adı geçmektedir. Söylenceye göre

Hz. Lût ve ona inanmayan Sodom kenti ve halkının yok oluşu
(*Kısasü'l-Enbiyâ*, SK Hamidiye 980).

Hanzale Râs kavminin peygamberiydi. Burada Demh adında bir dağ vardı. Buraya bir Anka (ya da Simurg) gelirdi. Oradaki kuşları avlar ve yerdi. Bu kuşun boynu uzundu, ne kadar renk varsa tüylerinde hepsi vardı. Bir gün avlayacak kuş bulamayınca önce bir oğlan, sonra da bir kız çocuğu kaptı. Halk bunu Hz. Hanzale'ye bildirdi. O da Tanrı'ya yakardı, kuşun üzerine bir yıldırım düştü, yandı.

Bu olay buraya aldığımız iki minyatürün (TİEM ve CBL'den) alt kesiminde gösterilmektedir. Ancak Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'den alınan minyatürde Anka'nın bir kaya üzerine konduğunu görüyoruz. Anka ise çok renkli tüyleriyle çok başarılı çizilmiştir. Chester Beatty Library'den alınan minyatürde ise kuş Anka tanımına uymayan kartala benzer bir kuştur, ancak öyküyü daha iyi vermektedir, çünkü kuş bir erkeği yere devirmiş ve üstüne

çıkmıştır, pençeleri ve gagası kanlıdır. Buna karşın öbür minyatürdeki kuş Anka tanımına çok uymaktadır. Bir başka kaynağa göre Hanzale bin Safvan 720 yıllarında Halife II. Yezid döneminde, kardeşi Bişr bin Safvan'ın yerine Mısır valiliğine atanmış, Halife'nin buyruğu üzerine putları ve heykelleri kırmış, resimleri silmiştir. Burada üç yıl kaldıktan sonra görevden alınmış, sonra ikinci kez Mısır valiliğine getirilmiştir.

Hz. Elyasâ ve Hz. Hızkıl (Hezekiel)

Zübdetü't-Tevârih'in bir minyatürü iki peygamberi de ele almıştır. Bunlar Hz. Elyasâ ile Hz. Hızkıl'dır (Hezekiel). Bunlardan minyatürün üstünde gösterilen Hz. Elyasâ *Kur'ân*'da iki âyette geçmektedir. Bir âyette Hz. İsmail, Hz. Yûnus, Hz. Lût ile birlikte anılmaktadır. Hepsinin yol gösterici olarak üstün kılındığı belirtilmektedir [Enâm S., 86]. İkinci âyette ise adı Hz. İsmail ve Hz. Zulkifl'le birlikte anılmakta, hepsinin iyilerden olduğu belirtilmektedir [Sâd S., 38]. Adının yazımı değişiktir. *Tevrat*'taki adı Elişa olmalıdır [I. Krallar XIX/16; II. Krallar III/20]. Israil Krallığı'nda yaşayan Şafat'ın oğludur. Hz. İlyas'tan sonra peygamber olmuştur. Hz. Elyasâ peygamberliği sırasında mucizeler göstermiştir. Bulunduğu bölgedeki insanların kentin suyunun ürün vermeye elverişli olmadığını söylemeleri üzerine Hz. Elyasâ içinde tuz olan bir kap istemiş, bunu suların kaynağına atarak suları kullanışlı hale getirmiştir [II. Krallar 19-22]. Bir kez yoldan geçen çocuklar onunla alay edince onları lânetlemiş, ormandan çıkan bir ayı bu çocukların kırk ikisini parçalamıştır [II. Krallar II/23-25]. Bir başka mucizesinde çölde susuz kalan halkın Hz. Elyasâ'ya başvurması üzerine vadide açılan çukurlar su ile dolmuştur [II. Krallar III/1-20]. Hz. Elyasâ'nın *Tevrat*'ta pek çok mucizesi bulunmaktadır. Örneğin çocuğu olmayan yaşlı bir kadının çocuğu olmuş, bir yemeğin zehrini yok etmiş, az yemekle çok

Üst kesimde puta tapanların tövbe ederek Hz. Elyasâ'ya inançlarını bildirmeleri ve eski şapkalarını çıkarıp sarık giymeye hazırlanmaları, alt kesimde Yahudilerin önemli peygamberi Hz. Hezekiel'in Allah'ın toplanmalarını buyurduğunu söylemesi üzerine kemiklerin bir araya gelerek etc bürünüp canlanmaları
Zübdetü't-Tevârih, TİEM 1973).

kişiyi doyurmuş, bir sürümlük zeytinyağını öyle çoğaltmış ki herkes kaplarını doldurduğu gibi arta kalanı ile yoksul bir kadın borçlarını ödemiş, geçimini bununla sürdürmüştür. Cüzzamlı bir hastayı iyi etmiş, orduların başarılarını sağlamıştır. Buraya *Zübdetü't-Tevârih*'ten (TİEM 1973) aldığımız minyatürün üst kesiminde Hz. Elyasâ'ya puta tapanların tövbe edip ona inançlarını belirttikleri, eski başlıklarını çıkarıp sarık giymeye hazırlandıklarını gösterilmektedir.

Minyatürdeki ikinci peygamber Hz. Hızkıl ya da Hz. Hezekiel, Yahudilerin önemli bir peygamberidir. *Tevrat*'ta Hezekiel başlığında onun için 48 bölümlük bir kitap vardır. Annesi çok yaşlanıp çocuk doğuramaz duruma gelince Tanrı'dan bir oğul dilemiş, ona Hz. Hızkıl adı verilmiştir. Bunun için de Hz. Hızkıl kocakarının oğlu diye anılır. *Kur'ân* onun adını vermeden, binlerce ölüyü dirilttiğini söylemektedir [Bakara S., 243]. Burada Allah ölüleri diriltebileceğini göstermek için Hz. Hızkıl'ı 4000 ölünün bulunduğu bir mezarlığa göndermiştir. Onların kemikleri darmadağınık bir durumdadır. Kuşlar, yırtıcı hayvanlar kemikleri dağıtmışlardır. Hz. Hızkıl kemiklere Allah'ın onların toplanmasını buyurduğunu söylemesi üzerine, kemikler bir araya gelmişler, ete bürünmelerini söyleyince de hepsi canlanıp ayağa kalkmışlardır. Minyatürün alt kesimi Hz. Hızkıl'ın kemik yığınındaki ölüleri dirilttiğini göstermektedir. Bunlar puta taptıkları için Allah onları cezalandırıp öldürmüştür. Hz. Hızkıl'ın duasıyla yeniden yaşama dönmüşlerdir.

Hz. İşmoil ve Hz. Şâ'yâ

Hz. İşmoil ile Hz. Şâ'yâ *Zübdetü't-Tevârih*'ten buraya aldığımız minyatürdedir [TİEM 1973]. Minyatürün üst kesiminde Hz. İşmoil görülmektedir. Hz. İşmoil'ın *Tevrat*'ta adı Samuel'dir ve onun adını taşıyan iki kitap vardır: I. Samuel ve II. Samuel. Samuel birinci kitaptadır. İslâm kaynaklarında Hz. İşmoil'in adı Şem'un, Şemuyel, İşmuyel olarak da geçer. Hz. İşmoil erginlik çağına erişip Allah onu İsrailoğullarına peygamber olarak gönderdiğinde, Hz. İşmoil uyurken yanına Cebrâil gelir, ona babasının sesi ile seslenir, her seslenişinde babasının yanına giderek kendisini çağırıp çağırmadığını sorar, babası da çağırmadığını söyler. Üçüncüde Cebrâil ona görünür. Ve Allah'ın onu peygamber olarak gönderdiğini bildirir. Hz. İşmoil kavminden söz aldıktan sonra bir de hükümdar gerekmektedir, bunu belirlemek için boyu asâsının boyu kadar olan hükümdar olacaktır. Herkes ölçülür, hiçbiri asâ uzunluğunda değildir. Merkebinin üzerinde su satan Tâlud (*Tevrat*'ta Saul) merkebini yitirince aramaya koyulur, ararken sonunda kente gelir, merkebini sormak için Hz. İşmoil'in yanına

Üst kesimde içinde peygamberlerin kalbini yıkamak için bir leğen, Hz. Mûsâ'nın asası ve sarığı bulunan Tâbût'u bir meleğin açması, alt kesimde Hz. Şa'yâ'nın yardımıyla Senharib ordusunun bozguna uğratılması.
solda: *Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414). sağda: *Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

gidince Hz. İşmoil onu ölçer, onun tam asâsı boyunda olduğunu görünce onun Allah'ın buyruğuyla hükümdar olduğunu söyler. İsrailoğullarına Tâlûd'un, kaçırılan Tâbût'un meleklerce geri getirilmesinin onun hükümdarlığının belirtkesi olacağını söyler. Tâbût, Hz. Mûsâ ve Hz. Dâvûd'un ailesinin bıraktığı ve Sekîne denilen kutsal emanetleri içermektedir . Buna *Tâbûtü's-Sekîne* denir. Bunu kaçıran Amalikalar bunu Ürdün'e getirip, en büyük putlarının altına koymuşlardır. Bunun sonunda başlarına gelecekleri anlayarak Tâbût'u bir arabaya koyar İsrailoğullarının biçilmiş ekinlerinin içine bırakıp giderler. Dört melek Tâbût'u halkın gözleri önünde Tâlûd'un evine taşırlar, böylece Tâlûd'un hükümdarlığı kesinleşir. İşte minyatürlerde bir meleğin

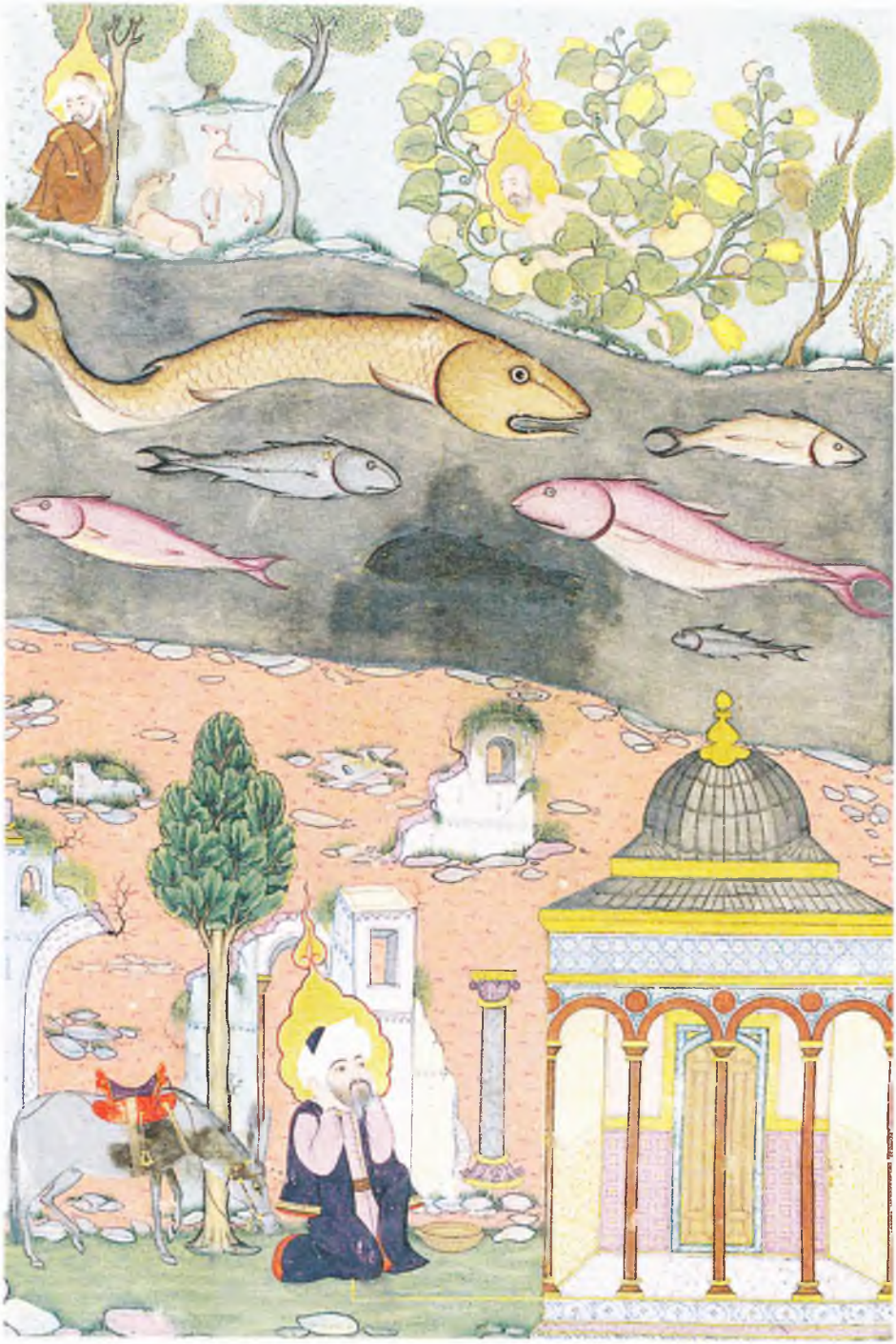
Tâbût'u açtığı görülmektedir, içinde peygamberlerin kalbini yıkamak için bir leğen, Hz. Mûsâ'nın asâsı ve sarığı bulunmaktadır.

Minyatürlerin alt kesiminde Hz. Şâ'yâ yer almıştır. Hz. Şâ'yâ'nın adı *Kur'ân*'da geçmez. *Tevrat*'ta onun adı İşaya'dır, adına 66 bölümlük bir kitap vardır. Başlangıçta İsrailoğulları Hz. Şâ'yâ'nın her sözüne uyar, onu dinler, boyun eğerlerdi. Ama daha sonraları düzen bozulmaya başladı; Tanrı, Babil Kralı Senharib'i ordusunun başında İsrailoğullarının üzerine gönderdi. Senharib'in ordusu Beytülmakdi'si kuşattığında halk büyük korkuya kapıldı. Allah onların tövbelerini kabul etti, düşmanlarının üzerine veba hastalığı saldı. Kral Senharib ile yanındaki beş kişi dışında hepsi öldüler. Kralı aramaya koyuldular, sonunda onları bir mağarada yakaladılar. Hükümdarın karşısına çıkardılar. Allah, Hz. İşmoil'e sağ kalanların Babil'e döndükleri zaman Allah'ın azabından, salıverilmelerini buyurdu. Senharib ve yanındakiler Babil'e döndüler. Her iki minyatürde de Hz. Şâ'yâ'nın yardımıyla Senharib ordusunun bozguna uğratılışı gösterilmiştir. İsrailoğullarının hükümdarı Sıddıka'nın (*Tevrat*'ta Hizkiya) ölümünden sonra İsrailoğullarının işleri bozuldu. Azgınlık ve fesad başgösterdi. Artık Hz. Şâ'yâ'nın öğütlerini dinlemez oldular. Kavmini uyarırken İsrailoğulları onun üzerine yürüdüler, Hz. Şâ'yâ onların elinden sıyrılıp kaçtı. Karşısına çıkan ağaç yarılınca içine girdi, ancak eteği dışarıda kaldı. İsrailoğulları bunu görünce ağacı ortasından testere ile biçtiler, böylece Hz. Şâ'yâ'yı şehit ettiler. Hz. Şâ'yâ'nın şehit edilişi tıpkı Hz. Zekeriyyâ'nın şehit edilişine benzemektedir.

Hz. Yûnus, Hz. İrmiyâ ve Hz. Uzeyr

Bu alt bölümde iki *Tevrat* peygamberi ve bir de *Kur'ân* peygamberi incelenmiştir. Bunun nedeni gene *Zübdetü't-Tevârih*'ten bir minyatürün üçünü de bir arada göstermiş olmasındandır. İki *Tevrat* peygamberi Hz. İrmiyâ ile *Kur'ân*'da da anılan Hz. Uzeyr'dir (ya da Hz. Üzeyir). Üçüncüsü de konumuzu daha yakından ilgilendiren Hz. Yûnus'tur. Minyatürde Hz. Yûnus'un öyküsünün en can alıcı sahnesi ele alınmamıştır. Bu sahneyi kaynaklardaki minyatürlerle açıklamak üzere en sona bıraktık.

Hz. İrmiyâ, *Tevrat*'taki adıyla Yeremya, minyatürün sol üst köşesinde görülmektedir. Burada Hz. İrmiyâ bir ağacın altında oturmuş düşünceye dalmıştır. Onun için *Tevrat*'ta Yermeya'nın adını taşıyan 52 bölümlük bir kitap vardır. Bunu izleyen Kitap'ta beş bölümlük *Yeremya'nın Mersiyeleri* başlıklı bir kitap daha vardır. Buradaki uzun öykü çok kısaca şöyledir: Benyamin ülkesinin kâhinlerinden Hilkiya'nın oğlu Yeremya'ya ulaşır. Bundan sonra Babil Kralı Buhtunnasâr'ın Kudüs'ü yakıp yıkar. *Mersiyeler* ise Keldânîlerin ele geçirdikleri Kudüs için yakılmıştır. Bu ağıtlarda Kudüs insanlarla

Üst kesimde solda ağacın altında oturan Hz. İrmiya (Yeremya) ve sağda ağaçlar arasında kendine gelmeye çalışan Hz. Yûnus; alt kesimde ise Hz. Uzeyr'in üzüntüyle başını iki elinin arasına alarak hayretle Kudüs'ü seyretmesi, arkasında kendisi gibi can verilen eşeği (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Cebrâil'in Hz. Yûnus'u balığın karnından çıkarması
(*Ravzatü's-Safâ*, SK Damat İbrâhim Paşa 906).

doluyken şimdi tek başına kalmıştır, diyerek uzun uzun bu acı dile getirilmektedir. En sonunda Allah'a seslenerek neden unutuldukları, neden bırakıldıkları sorulmaktadır. İşte minyatürde Hz. İrmiyâ'nın bu yalnızlığının acısı gösterilmektedir.

Minyatürün alt kesiminde Hz. Uzeyr gösterilmiştir. Onun adı *Kur'ân*'da geçmiştir, ancak peygamber olarak değil. *Kur'ân*'da bir kez geçmekle birlikte bu âyette Yahudilerde Uzeyr, Hıristiyanlarda da Hz. İsâ için Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürenler bulunduğu, bunun kâfirlerin sözlerine benzediği bildirilerek kınanmaktadır [Tevbe S., 30]. *Tevrat*'taki adı Ezra'dır. Bu adı taşıyan on bölümlük bir kitap bulunmaktadır. Babil Kralı Buhtunnasâr, Kudüs'ü yakıp yıktığı zaman 40 bin kişiyle birlikte Hz. Uzeyr'in babasını

ve dedesini de öldürmüştür. Hz. Uzeyr çocuk olduğundan, ayrıca *Tevrat*'ı okuduğunu bilmediklerinden ona dokunmamışlar, öteki çocuklarla birlikte İsrail'e götürmüşlerdir. Buhtunnasâr'ın ölümünden sonra Kudüs onarılmıştır. Öteki İsrailoğullarıyla birlikte Kudüs'e dönmüştür. Ancak burada yakıldığı için *Tevrat* yoktu. Hz. Üzeyr *Tevrat*'ı okuyup yazdırmıştır. İslâm kaynaklarında durum çelişkilidir. *Zübdetü't-Tevârih*'e göre minyatürde de gösterildiği gibi Hz. Uzeyr Kudüs'ün yakılıp yıkılışına çok üzülmüştür. Tanrı bunun üzerine Hz. Uzeyr'in ruhunu alarak yıllar sonra Kudüs yeniden onarılıp kurulduğunda gerek Hz. Uzeyr'e, gerekse eşeğine can vermiştir. Minyatürde Hz. Uzeyr iki elini başına koyarak Kudüs'ü hayretle seyretmektedir. Arkasında kendisi gibi can verilen eşeği durmaktadır. Hz. Uzeyr'in baktığı yönde Kudüs'ün yeniden kurulduğu tek bir bina ile anlaşılmakla birlikte, Hz. Uzeyr'in arkasında görülen kırık dökük sütunlardan, kemerlerden tümünün onarılmadığı anlaşılmaktadır. Tartışmalı bir konu vardır. *Kur'ân*'da bir âyette harab olmuş bir kent karşısında adı verilmeyen biri büyük bir umutsuzluğa ve acıya düşmüştür. Tanrı, o uykuda iken onun ruhunu alır, yüz yıl böyle kalır, yüz yıl sonra onu diriltir. Bu kişi kısa bir süre uyuduğunu sanır, kemik yığını haline gelen eşeğinin kemikleri bir araya gelir, eklenir, eklenen kemikler üzerine et giydirilir, içine ruh üflenir, eşek de dirilip kalkar. Allah'ın gücünü gören bu kişi onun her şeyi yapabileceğine inanır [Bakara S., 259]. Bu âyete dayanarak çoğunlukla *Kur'ân*'da adı verilmeyen bu kişinin İsrailoğulları peygamberlerinden biri olduğunda İslâm yorumcuları birleşir. Kimi bunun *Zübdetü't-Tevârih*'teki gibi Hz. Uzeyr olduğunu ileri sürer, kimine göre ise bu Hz. Hızır'dır. Onlara göre Hz. Hızır yukarıda andığımız Hilkiye oğlu İrmiyâ'dır. Bir başka alt bölümde göreceğimiz gibi Hz. Hezekiel'in (ya da Hz. Hızkıl) kemikleri bir araya getirip ölüleri diriltmesi öyküsüyle bunlar arasında bir paralellik vardır. Bu olay kişinin adı verilmeden *Kur'ân*'ın bir âyetinde anlatılmaktadır [Bakara S., 243].

Hz. Yûnus'un, Cebrâil'in yardımıyla balığın karnından çıkması (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Hz. Yûnus'un, Cebrâil'in yardımıyla balığın karnından çıkması (*Kısasü'l-Enbiyâ*, SK Hamidiye 980).

Hz. Yûnus'a gelince; minyatürün üst bölümünde ağaçların arasındadır. *Kur'ân*'da birkaç sûrede anılmaktadır: Tevbe, Sâffât, Enbiyâ, En'am. Bunlardan başka bir de onun adına Yûnus Sûresi vardır. *Kur'ân*'da Zîn-nûn denmektedir, bunun anlamı balık sahibidir. Hz. Yûnus'un balık karnında kalışına değinilmiştir. Hz. Yûnus'un kavmi putlara tapıyordu. Otuz üç yıl kavmini Allah'a inanmaya ve ibadet etmeye çağırmıştır. Nineva halkı sürekli peygamberlerini yalanladı, küfürlerinde direndi. Hz. Yûnus buna daha fazla dayanamayıp dağa çıkmış, gene Allah'tan gelen uyarı üzerine yeniden dönmüştür. Onlara kırk günlük bir süre vermiş, bu da karşılıksız kalınca bunlara Allah'tan ceza geleceğini anlamış ve oradan ayrılmıştır. Sabah kentin üzerinde siyah bulutlar belirmiş, tüm kenti kaplamıştır. Halk yok olma ile karşılaştığını anlayıp Hz. Yûnus'u aramış, ama bulamamıştır. Cebrâil, Hz. Yûnus'un yanına gidip ona halkına gitmesini söylemiştir. Hz. Yûnus birkaç kez buna karşı koymuş, sonra da kızıp çekip gitmiştir. Oysa halk yola gelmişti. Hz. Yûnus bir gemiye bindi. Gemi yalpalamaya başlayınca bunun nedeni olan günahlıyı aradı. Hz. Yûnus kavminden kaçmakla kendisinin günahlı olduğunu anlar ve gemidekilerden kendisini denize atmalarını ister. Onlar bir peygamberi denize atmak istemezler. Bunun üzerine kur'a çekilir, Hz. Yûnus'a çıkar. Bu, birkaç kez yinelenir. Bunun üzerine Hz. Yûnus kendisi denize atlar. Bir balık Hz. Yûnus'u yutar. Hz. Yûnus balığın karnında uzun bir süre kalır. Daha sonra balık Hz. Yûnus'u Nineva'ya götürüp orada kıyıya bırakır. Hz. Yûnus kıyıya bitkin bir biçimde çıkar. Burada bir bitkinin altında dinlenip toparlanır. Orada Tanrı ona kavminin yanına dönmesini buyurur. Hz. Yûnus böylece kavminin yanına döndü [Enbiyâ S., 87-88; Sâffât S., 140-148; Kalem S., 48-50].

Zübdetü't-Tevârih'in minyatürü Hz. Yûnus'un balığın karnından çıktıktan sonra bir ağacın altında kendine gelip, toparlanışını göstermektedir. Ancak İslâm ikonografyasında Hz. Yûnus'la ilgili minyatürlerde en önemli

sahne olan balığın Hz. Yûnus'un karnından çıkışı gösterilir. Buraya aldığımız *Fâlnâme*'dendir. Burada Hz. Yûnus'un balığın karnından çıkışı gösterilmektedir [TSM H. 1703]. Başka minyatürler de vardır. Örneğin İshak bin İbrâhim'in *Kısasü'l-Enbiyâ*'sındaki Kazvîn okulu özellikleri taşıyan Hz. Yûnus'un balığın karnından Cebrâil'in yardımıyla çıkarılışını gösteren minyatürle [SK Hamidiye 980], Şîrâz okulu özellikleri gösteren bir minyatür *Ravzatü's-Safâ* adlı yazmada bulunmaktadır. Bu minyatürde de Cebrâil, Hz. Yûnus'u balığın karnından çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra başka minyatürler de vardır.

Hz. Eyyûb

Hz. Eyyûb *Kur'ân*'da dört yerde geçer. Bunlardan ikisinde yalnız adı anılır ve peygamber olduğu bildirilir [Nisâ S., 163; En'âm S., 84]. Öte yandan Hz. Eyyûb'a altı âyet ayrılmıştır. Bunlardan ilk iki âyette Allah'a bağlanan, dar zamanında haline sabredip de Allah'a yalvaranları, Allah'ın bu darlıktan kurtaracağı belirtilmektedir. Başa gelen dertlerle kulun dayanma gücü ve Allah'a bağlılığı sınanmış olur. Hz. Eyyûb dayanılmaz hastalıklara yakalanmış malını, çoluk çocuğunu yitirmiş; sıkıntılarını, dertlerini yalnız Allah'a söylemiş, kendisini kurtarmasını dilemiştir. Allah da kendisine böylesine gönülden yalvaran Hz. Eyyûb'a acıyıp, onu bu acılarından kurtarmış, ailesini, malını öncesindekinin katıyla geri vermiştir [Enbiyâ S., 83-84].

Bir başka sûrenin dört âyetinde bu daha geniş ele alınmıştır [Sâd S., 41-44]. Aslında bu âyetlerden Hz. Eyyûb gerçeği aydınlanamıyor. *Tevrat*'ta onun adını taşıyan 42 bölümlük bir kitap vardır. Yorumcuların, tarihçilerin görüşleri burada anlatılanlarla birleştirilince şu yolda aydınlanıyor: Hz. Eyyûb, karısının sızlanması canını sıktığı için bir öfke anında –ki bu çeşitli söylencelere göre farklı nedenlere dayanmaktadır– karısına yüz sopa vurmaya and içmişti. *Kur'ân*'da belirtildiği gibi İblîs, Hz. Eyyûb'u kendine hedef seçmişti [Sâd S., 41]. İblîs, önce Hz. Eyyûb'un malından başladı. Hz. Eyyûb'un geniş toprakları, çok sayıda köleleri ve hayvanları vardı. Önce Hz. Eyyûb'un develerini ve çobanlarını yok etti. Hz. Eyyûb boyun eğdi, Allah'ın verdiğini gene Allah'ın aldığını söyledi. Bunun üzerine İblîs, ifritler içinde bağırmasıyla can alan birine görev verdi, o bağırınca koyun sürüleri ve çobanları yok oldu. Hz. Eyyûb'un tepkisi gene aynıydı. Bir ifritte de rüzgâr gücü vardı, bu ifrit Hz. Eyyûb'un ekin ve harmanının olduğu yere gitti, çıkardığı rüzgârla hayvanlarla birlikte tüm ekin yok oldu.

İblîs arkadaşı ifritlerin yardımıyla Hz. Eyyûb'un tüm malını yok ettikten sonra buna karşın Hz. Eyyûb'un Allah'a inancının sarsılmadığını göre-

Üst kesimde ayağını yere vurmasıyla su çıkacağı haberini getiren meleğin Hz. Eyyûb'a çiçek sunması, alt kesimde Hz. Mûsâ bir melekle (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

rek bu kez onun ailesine yöneldi. İblîs, Hz. Eyyûb'un çocuklarının oturduğu eve gider. Evi sallamaya başlayınca köşk yıkılır, ters yüz olur, böylece Hz. Eyyûb'un çocukları da yok olur. Sıra Hz. Eyyûb'un bedenine gelmişti; dili, aklı ve kalbi dışında büyük hastalıklara tutulması için İblîs, Hz. Eyyûb'un burun deliklerine öyle üfledi ki yemeği zorlukla yiyor, dili şişiyor, ağzının içini dolduruyor, bağırsakları görevini yapamıyor, yediklerinin bedenine bir yararı olmuyor, ayakları onu taşıyamıyordu. Tüm bedenini yaralar kaplamıştı. Büyük kaşıntılarda tırnakları düşünce sert cisimlerle kaşınmış, etleri dökülmüştü. Bu hastalığa çiçek, cüzzam ya da uyuz olarak tanı koyan yorumcular vardır.

Aslında bu veriler *Tevrat*'tan biraz değiştirilerek alınmıştır. İblîs'in bunları Hz. Eyyûb'un sabrını ve Allah'a inancı ve güvenini sınamak için Allah'ın buyruğuyla yaptığı söylenmektedir. Bu söylenceler dallanıp budaklanıp halk inançlarına da yansımıştır. Halk arasında "Allah Eyyûb sabrı versin!" gibisinden dilekler çok yaygındır. Hz. Eyyûb'un hastalığı kimine göre on sekiz, kimine göre yedi ya da üç yıl sürmüştür. Bu sürede sürekli sabırla en dayanılmaz acılara direnmiştir. Ancak hastalığı uzadıkça Hz. Eyyûb sonunda suçsuz olduğunu, böyle bir cezayı haketmediğini söyler. Allah'ın onu kınaması üzerine Hz. Eyyûb pişman olup tövbe etmiştir. Allah onu yeniden sağlığına kavuşturmuş, yitirdiği malların iki katı servet vermiş, ayrıca yedi oğlu, üç kızı olmuş ve bundan sonra da 140 yıl yaşamıştır.

Kur'ân'da bir âyette Allah tarafından ayağıyla yere vurması, hem yıkanılacak, hem içilecek şifalı su çıkacağı bir melekle bildirilir [Sâd S., 105]. İşte buraya *Zübdetü't-Tevârih*'ten aldığımız minyatürde Hurma ağacının altında Hz. Eyyûb'a bu haberi getiren melek bir çiçek sunuyor. Toprakta ayağını yere vurmasıyla çıkan şifalı su akmaktadır. Minyatürün alt kesiminde ise Hz. Mûsâ bir melekle görülmektedir. Ancak Hz. Mûsâ üzerinde ayrı bir bölümde durulduğu için oraya yeniden dönmüyoruz.

Hz. İlyas ve Hz. Yûşa

Hz. İlyas, Allah'ın gönderdiği peygamberlerden biridir [Sâffât S., 123]. Hz. İlyas'ın *Tevrat*'ta adı Elia'dır [I. Krallar XVII-XIX, XXI; II. Krallar I-III; Malaki IV]. Peygamber gönderildiği Şam'da puta tapan halkı Allah'a yöneltmek için uğraşıyordu. Buradaki kralların içinde Bâbelek ve karısı Hz. İlyas'ı dinlerdi. Halk Hz. İlyas'ın tüm uyarılarına karşın Ba'l adında bir puta tapıyordu [Sâffât S., 124-126]. Bâbelek Kralı'nın sarayının yanında güzel bir bahçe bulunuyordu, bu bahçenin sahibi geçimini oradan sağlıyordu. Kral ile karısı orada gezinip dinlenirler, yerler içerlerdi. Kral bahçe sahibine iyi davranırdı. Kralın karısı ise bahçeyi ele geçirmek istiyordu. Kral uzun bir sefere çıktığında bundan yararlanarak bahçe sahibini öldürttü, bahçesini ele geçirdi. Kral seferden dönünce bu durumu kınadı. Allah'tan gelen vahiy ile bu olay Hz. İlyas'a bildirildi. Burada bunun sorumlularının tövbe etmesi, ele geçirilen bahçenin öldürülen kişinin mirasçılarına verilmezse, her ikisinin de öldürülüp bahçeye bırakılacakları, etlerinin kemiklerinden ayrılacağı duyuruldu. Kral, Hz. İlyas'la tartıştıktan sonra Allah'ı bırakıp putlara tapmaya başladı. Ayrıca Hz. İlyas'ı öldürmeye kalkışınca Hz. İlyas dağlarda, mağara içlerinde yedi yıl yaşadı. Kral onu ele geçirmeyi başaramadı. Hz. İlyas bir kadının evinde saklanmıştı, kadının oğlu çok hasta idi. Hz. İlyas onu asâsıyla iyi etti. Çocuğun adı Elyesa b. Ahtûb'du. Hz. İlyas'ın peygamberliğine inandı, onun yanından hiç ayrılmadı. Hz. İlyas İsrailoğullarından ayrılınca Allah, Hz. Elyesa'yı İsrailoğullarına peygamber gösterdi [Sâd S., 48].

Hz. İlyas İsrailoğullarının işi azıttıklarını görünce Allah'a yakardı, yağmuru tutmasını diledi. Üç yıl yağmur yağmadı. Hayvanlar, ağaçlar, bitkiler kuraklıktan yok oldu. Onlar putlarına yalvardılar. Bir sonuç alamadılar. Bunun üzerine Hz. İlyas'a başvurup ondan Allah'a dua etmesini istediler. O da yağmura kavuşmalarını Allah'tan diledi. Birden bulutlar belirdi. Allah'ın yağdırdığı yağmur onları kuraklıktan kurtardı. Ancak onlar derslerini almadıkları için putlara tapmayı sürdürdüler. Onların bu direnişi üzerine Hz. İlyas onlardan kurtulmak istediğini, ruhunu almasını Tanrı'dan diledi. Tanrı ona gün ve yer gösterdi. Orada bir ateş gibi renkli at biçiminde bir hayvan bulacağını, ona binmesini buyurdu. Gidilecek gün geldiğinde Hz. İlyas, yanında Hz. Elyesa ile oraya gitti. Orada bulduğu ata bindi ve uçtu. Hz. İlyas'ın sağ olduğuna inanılır. Her yıl Hac mevsiminde Hz. Hızır ile buluştuğu söylenir. Bu arada Kral ve Kraliçe ile kavmi cezalandırıldılar. Buraya *Zübdetü't-Tevârih*'ten aldığımız minyatür Hz. İlyas'ı, bir meleği ve onu kaldıracak atı gösteriyor. Burada kanatlar ata değil, Hz. İlyas'a takılmıştır. Minyatürün alt kesiminde Hz. Yûşa görülmektedir.

Minyatürün alt kesiminde Hz. Yûşa'ya gelince; onun adı *Kur'ân*'da geçmez. Yalnız adı bu kesimin başında 316 peygamberin adını veren hadîste geçer. Ancak *Tevrat*'ta adı Yeşu'dur. Yeşu adına *Tevrat*'ta 24 bölümlük bir

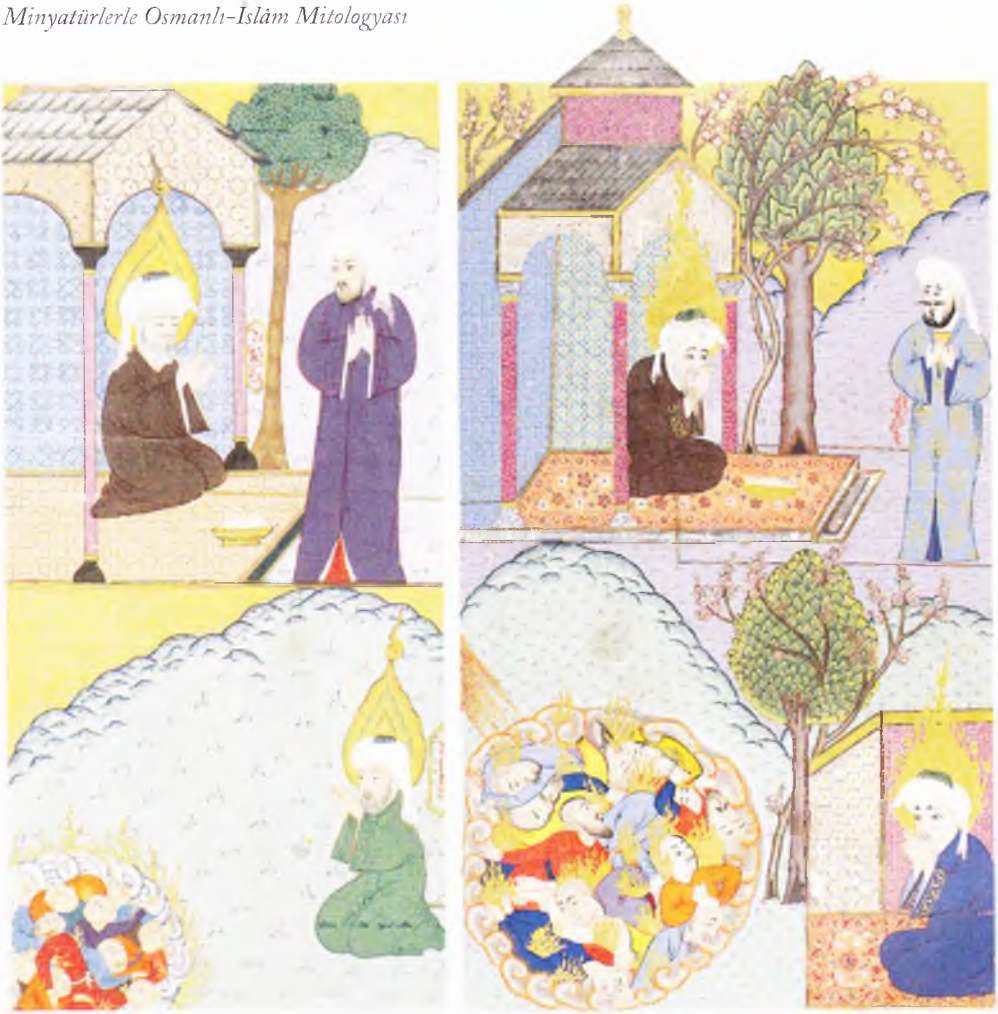
Üst kesimde Hz. İlyas, bir melek ve onu göğe kaldıracak at. Ancak kanatlar ata değil de Hz. İlyas'a takılmıştır. Alt kesimde Hz. Yûşa'nın kavminin hep beraber bağırmasıyla Eriha (Jericho) kentinin surlarının çökmesi (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973

kitap vardır. Çölde kırk yıl kaldıktan sonra Hz. Mûsâ'nın ölümünden sonra Allah onu İsrailoğullarına peygamber gönderir. Yûşa, İsrailoğullarına Ken'an ilindeki zorbalarla savaşmayı kendisine Allah'ın emrettiğini bildirir. Onlar da onun peygamberliğini doğrularlar. Hz. Yûşa onları çölden çıkarıp Şeria ırmağından geçirerek atalarının yurdu olan Ken'an ülkesine ulaştırmıştır. Erîha'yı altı ay kuşatmadan sonra ele geçirir, sonra Şam ve çevresindeki krallarla da çarpışıp onları yenilgiye uğratır. Birçok mucizesi vardır: Şeria ırmağını ayakları ıslanmadan geçmiştir, Geboan Savaşı'nda günü uzatmıştır, Erîha surlarını bakışıyla yıkmıştır. *Tevrat*'ta Erîha'nın (Jericho) surlarının yıkılışı şöyle olmuştur. Önce yedi kez kentin çevresinde dolaşmışlar, sonra yedi kâhin koç boynuzundan borularını çalmışlar. Bunlar çalınır çalınmaz Hz. Yûşa'nın kavmi hep beraber bağırmaya başlar ve surlar çöker, herkes kılıçtan geçirilir. İşte minyatürün alt kesimi bunu gösteriyor.

Hz. İshak ve Hz. Şuayb

Burada gene iki peygamber ele alınmıştır. *Zübdetü't-Tevârih*'in üç minyatüründe [TİEM 1973; TSM H. 1321; CBL 414] yukarı kesiminde Hz. İshak, aşağı kesiminde ise Hz. Şuayb'e yer verilmiştir. Hz. İshak, Hz. İbrâhim'in Hz. Sâre'den doğmuş ikinci oğludur. O zaman Hz. İbrâhim 120 yaşında idi. Hz. İbrâhim'in ve karısının çok geç yaşta bir oğulları olacağını üç melek –Cebrâil, Mikaîl ve İsrâfil– müjdelemişlerdir [Hûd S., 69-73]. 100 yaşını aşmış bir koca ile 90 yaşlarındaki karısının bir çocuğu olmasına halk şaşırmıştır. O, Şam'a peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. İshak'ı *Kur'ân* çeşitli sûrelerinde övmektedir [En'âm S., 84; Sâffât S., 112-113; Sâd S., 5,47; Enbiyâ S., 73]. Babasının vasiyeti üzerine Kenânîlerin kızlarıyla evlenmeyip Refaka bint Betvil ile evlenmiş, ondan ikiz oğulları olmuştur. Bunlar biri Ays ve peygamber olan Hz. Ya'kûb'dur. Hz. İshak yaşlılığında kör olmuştur. Buraya aldığımız minyatürlerde gösterildiği gibi kendisinden sonra peygamber olmasını istediği oğlu Ays'dan biraz av eti ister. Karısı Sâre ise Ya'kûb'u yollamıştır. Kör olmasına karşın gelenin Ays olmadığını anlamış, onu yeniden yollamıştır. Ays da av etini babasının önüne koyar. Hz. İshak, oğlu Ays'ın peygamber olması için sürekli duada bulunur.

Hz. Şuayb'a gelince; minyatürün alt kesiminde yer almaktadır. Hz. Şuayb, Tanrı'nın Medyen ve Elke kavmine gönderdiği bir peygamberdir. Medyen halkı da Tanrı'ya ortak koşarak bir meşe ağacına tapıyorlardı. Medyen halkının günahları çoktu: Halkın malına haksızlık ederler, yollarını keserlerdi. İnsanların Hz. Şuayb'ın yanına varmalarını engellemişlerdir. Hz. Şuayb kavmini güzel, yüksek sözlerle uyarmaya çalışmıştır, onları Allah'a ibadete, O'na saygıya çağırmış, Allah yolunda olmalarını, kötü-

Üst kesimde Hz. İshak'ın, av eti getirip önüne koyan oğlu Ays'ın peygamber olması için dua etmesi, alt kesimde Hz. Şuayb dua ederken karşısında Medyen halkının yok olması.
solda: (*Zübdetü't-Tevârih*, CBL 414). sağda: (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

lüklerden sakınmalarını öğütlemiştir. Ancak Medyen ve Elke kavmi sapık yaşamlarını sürdürmüştür. Bunun üzerine Tanrı yedi gün tatlı yel esintisini keserek yakıp kavurucu bir sıcaklık salmış, yedi gün Sam yeli estirmiştir. Kuyulardaki, kaynaklardaki su kurumuş, yerin kızgınlığından tabanlarının etleri dökülmüştü, hepsi çöle kaçtılar. Bir süre Allah onların üzerine güneşten gölgeleyecek bir bulut gönderdi. Biraz serinlik buldular; hepsi bulutun altında toplandılar, altlarında yer sarsıldı, üzerlerine ateş yağdı, yanıp kavruldular. Elke halkı da yerin sıcaklığı ve ateşle yok edildi. Taberî Tarihi ve başka İslâm kaynaklarının verdiği bu bilgiler *Kur'ân*'daki buna eşdeğer verilerle doğrulanmaktadır [Arâf S., 85-102; Hûd S., 84-95; Şu'arâ S., 176-189; Ankebût S., 37]. Minyatürün alt kesiminde Hz. Şuayb dua ederken karşısında Medyen halkının yok oluşu gösteriliyor.

Hz. Circis ve Hz. Samson

Gene *Zübdetü't-Tevârih*'ten buraya aldığımız iki minyatür [TİEM 1973; TSM H. 1321] iki sahneyi gösteriyor. Bunlardan biri, *Kur'ân*'da adı geçmeyip ancak bu kesimin başında bir hadîsteki peygamber listesinde adı geçen Hz. Circis'tir. Daha çok bir söylence kişiliği vardır. Adı çeşitli biçimlerde yazılmaktadır: Circis, Cercis, Curcis gibi. İkincisi ise peygamber olmayıp daha çok bir Yahudi mitologya kahramanı Samson'dur. *Tevrat*'a da bu efsane kişiliğiyle geçmiştir [Hâkimler XIII-XVI]. *Tevrat*'taki adı Şimşon'dur. Ancak burada biz Avrupa dillerindeki adını kullanacağız.

Hz. Circis'i ele alan kaynakların bilimsel değeri çok azdır, daha çok bir söylence kişisi olarak verilmiştir. En çok bilgi Taberî Tarihi'ndedir. O, Hz. Circis için başlı başına bir bölüm ayırmıştır. Hıristiyanların ermiş olarak kabul ettiği St. George (Georgio. Georges, Hagios) ile aynı kişi olarak kabul edilir. Ancak St. Georg Hz. Circis bir yanda Hz. Hızır ve Hz. İlyas'la da karıştırılmaktadır. Bunun için yeterli nedenler vardır. Önce 23 Nisan 303'te Roma İmparatoru, St. George'u Hıristiyanlar aleyhindeki bir fermanı yırttığı için işkencelerle öldürttü. Asıl ilginç St. George Yortusu 23 Nisan'da kutlanır. 23 Nisan, kilise takvimine göredir. Bu aynı zamanda Mayısın gelişini kutlamak için yapılan bir Bahar Bayramı'dır. Avrupa'nın kimi bölgelerinde bu bayram için yapılan simgesel oyunlarda St. George'u kişileştiren genç, yeşil yapraklara bürünür. Kilise takvimi ile bugünkü takvim arasında 13 gün fark olduğuna göre 23 Nisan, 6 Mayıs'tır. Bu da Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ın buluştukları gün olan Hıdırellez (Hıdrellez), Bahar Bayramı'dır. Ayrıca Hz. Hızır'ın bir hadîse göre kendisine yeşil anlamına el-Hazîr denilmiş, sonra bu giderek el-Hızr olmuştur. Bir hadîste peygamber Hızır'a bu adın verilmesinin nedeni, onun kuru bir yerde post üstünde otururken hemen arkasında yeşil otlar belirmesi olarak açıklanmıştır. Öte yandan Hz. Circis de Hz. Hızır ve Hz. İlyas'la karıştırılmıştır. Aşağıda göreceğimiz gibi Hz. Circis üç kez öldürülmüş, üç kez dirilmiştir. Bu durum, Attis, Adonis, Osiris ve başkaları gibi ölüp dirilen bazı eski tanrılara benzemektedir. Ayrıca Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ın da ölümsüzlüğüne yaygın halk inancı vardır.

Söylenceye göre Hz. Circis, Filistinli idi. Hz. İsâ'nın havarilerinden artakalanlarla görüşebilmiştir. O sırada Musul'da bütün Suriye'yi ele geçirmiş olan Dazane hükümdarı bulunmaktadır. Hz. Circis de Musul'a gelir. Hz. Circis'in parası çoktu, bunu yoksullara dağıtırdı. Musul hükümdarı putlara tapıyordu, puta tapmayanlar halkı ateşe atarak cezalandırıyordu. Hz. Circis onunla savaşa girmeye karar verdi. Bir gün onun yanına çıkarak Tanrı'yı ululadıktan sonra hükümdara saldırgan bir dil kullandı. Kral, Hz. Circis'e puta tapmayı benimsemediği için çeşitli işkenceler uyguladı. Örneğin zindanda üzerine çok ağır bir sütun koydular. Gece bir melek geldi, Hz. Circis'e onu dört kez öldüreceklerini, onun da dört kez dirileceğini söyledi.

Solda ve karşıda:
Üst kesimde dördüncü ve son kez ölen Hz. Circis'i meleklerin gömmesi, alt kesimde Samson'un tapınağı yıkması (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

(*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

Ertesi sabah gelenler onu kılıçla öldürüp doğradılar, sonra aslanlara verdiler. Aslanlar ona dokunmadılar, Tanrı onun parçalarını birleştirdi, can verdi. Hz. Circis gene halkı aydınlattı. Bu arada bir takım mucizeler gösterdi. Bir kadının ölen kızını diriltti. İkinci kez Hz. Circis'i bir öküzle zindana attılar. Hz. Circis öküze can verdi. Hz. Circis her yakalanışında hükümdar bir mucize göstermesini istedi. Gene bir yakalanışında hükümdar ondan ağaçlardan yapılmış sofra takımındaki ağaçları eski doğal durumlarına döndürmesini istemiştir. O da Tanrı'ya dua eder, minder ve tabakları kökleri yere batmış, kabuklanıp dallanıp yapraklanmış, çiçek açmış, meyvelenmiş ağaçlara dönüştürmüştür. Bunun üzerine hükümdar, bakırdan içi boş bir öküz heykeli yaptırdı, içine yağ, kurşun ve arsenik koydu, Hz. Circis'i de birlikte heykelin içine kapattılar. İçini ateşe verdiler, her şey eridi, Hz. Circis de heykelin içinde öldü. Tanrı güçlü bir rüzgâr estirdi, gök kara bulut doldu, güçlü bir kasırga her yeri tozla doldurdu. Böylece halk karanlıkta bir kaç gün geçirdi. Sonra Tanrı, Mikaîl'i gönderdi. O heykeli havaya kaldırdı. Heykeli yere attı, gürültüsü tüm Suriye halkını korkuttu. Hz. Circis heykelin içinden sağ olarak çıktı. Bundan sonra mezardaki ölüleri diriltti.

Bu arada Hz. Circis mucizeler gösterdi. Kuru bir ağacı meyve verir duruma soktu. Bir yaşlı kadının hasta oğlunu iyi etti. Putları yok etti. Hz. Circis dördüncü kez öldürülünce –bu kesin ölümdü– ateş yağan kent altüst oldu, kötü kokulu bir duman çıktı, bu herkesi hasta etti. İşte minyatür de Hz. Circis dördüncü ve son kez ölünce meleklerin onu gömmelerini göstermektedir.

Samson'a gelince; Filistinlilerin baskısı altında ezilen İsraillilerin direnişini simgelemektedir. Çok güçlü olan Samson'un gücü saçlarından geliyordu. Dalila'yı sevmişti. Dalila onun gücünü yok etmiş, saçlarını uyurken kesmiş, sonra da Filistinlilere teslim etmişti. Filistinliler onu halka göstermek için tapınağa götürmüşler, Samson'un yakarışları üzerine Tanrı Yehova saçlarını uzatıp ona eski gücünü vermişti. Samson gücünü kazanınca tapınağın temel sütunlarını yerinden oynatıp tapınağı Filistinlilerin üstüne yıkmış, kendisi de Filistinlilerle birlikte yıkılan tapınağın altında kalmış ve ölmüştür. Samson bir tür kadın ihanetine uğramış bir *Tevrat* Herkülüdür. O, gücüyle birçok mucize gibi olgunun yaratıcısıdır. Örneğin üzerine saldıran bir aslanı bir vuruşta ikiye bölmüştür. Filistinlilere karşı 300 çakalın kuyruklarına yanan meşaleler bağlayıp onları Filistinlilerin buğday tarlalarına salmıştır. Kendisi yakalanıp Filistinlilere teslim edildiğinde bağları çözülmüş ve eline geçirdiği bir eşeğin çene kemiğini eline alıp, onunla bin kişiyi vurmuştur. Sonra susuz kalmış, Tanrı'ya yalvarmış; Tanrı bir çukur kazdırmış, içinde su çıkmıştır. Ve buna benzer olguların kahramanı Dalila'nın ihaneti ile gözleri kör edilip zindana atılmıştır. *Zübdetü't-Tevârih* minyatürleri en can alıcı sahneyi, Samson'un tapınağı yerle bir edişini göstermektedir. Gerçi Samson'un peygamber olmadığını, *Tevrat*'ın bir mitologya kahramanı olduğunu belirtmiştik. Ne var ki *Zübdetü't-Tevârih*'in gerek Topkapı Sarayı'ndaki

gerek Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki minyatürlerinde görüleceği gibi Samson'un başının üstünde peygamberlere özgü hâle bulunmaktadır.

Tevrat peygamberlerinin çoğu üzerine edebiyat ve sanatta çeşitli eserler yaratılmıştır. Samson için de böyledir. Örneğin İngiliz şair John Milton ünlü *Yeniden Kazanılan Cennet* adlı eserinden Samson bölümünü çıkararak *Can Çekişen Samson* adlı bir tragedya yazmıştır. Alfred de Vigny'nin şiiri, Philipp von Zesen'in romanı, Henry Bernstein'in bir oyunu, Jean Giraudoux'nun *Sodome et Gomora* adlı oyunu edebiyattan örneklerdir. Müzikte birçok örneği vardır. Örneğin Jean-Philippe Rameau'nun Voltaire'in metni üzerine, Joseph Joachim Raff'ın, Adam Minhejmer'in operaları ve Benedetto Ferrari'nin, Georg Friedrich Haendel'in, Anton Francesco Urio'nun oratoryoları gibi... En önemlisi de Saint-Saens'ın ünlü operası *Samson et Dalila*'yı sayabiliriz.

Ayrıca Dalila'nın, Samson uyurken saçlarını kesmesi, aslanı öldürmesi, Gazze kentinin kapılarını taşıması, tapınağı yerle bir edişi sahnelerini gösteren heykel, sütun başlığı, tablo, gravürler yapılmıştır. Dürer, Rubens, Van Dyck, Rembrandt gibi ünlü sanatçılar da bu konuda eserler yaratmışlardır.

Hz. Zü'l-kifl

Zübdetü't-Tevârih'ten buraya aldığımız minyatür [TİEM 1973] pek çoğu gibi ikili bir minyatürdür. Üst kesimdeki sahneyi söz konusu etmeyeceğiz. Burada Hz. Yuhanna ile Babil Kralı Buhtunnasâr (Nabukodonosor) görülmektedir. Hz. Yuhanna'nın arkasında bir melek görülmektedir. Allah, Hz. Yuhanna'nın Babil Kralı Buhtunnasâr ile birlikte Allah'a inanmayan Araplara karşı hareket etmelerini buyurur. Onlar da Arapların, İsrailoğullarının bir kesimini bozguna uğratır, mal ve kadınları İsrail'e götürürler. Burada bizi ilgilendiren minyatürün alt kesimindeki Hz. Zü'l-kifl'dir. Asıl adı Bişr olan bu peygambere Zü'l-kifl adı verilmiştir. Bişr adı doğruysa Hz. Eyyûb'un oğludur.

Zü'l-kifl "nasib sahibi" anlamına gelir. Onun adı *Kur'ân*'da iki kez geçer [Enbiyâ S., 85; Sâd S., 48]. Bir âyette birlikte anılan üç peygamberden biridir. Bu peygamberler Hz. İsmail, Hz. İdris ve Hz. Zü'l-kifl'dir. Bunların üçü de karşılaştıkları güçlüklere karşın sab-

Üst kesimde Hz. Yuhanna ile Babil Kralı Buhtunassar (Nabukodonosor), alt kesimde Hz. Zü'l-kifl iki melekle (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

retmişlerdir. Allah onların dürüst ve iyi insanlar olduklarını buyurmuştur [Enbiyâ S., 85-86]. *Kur'ân*'ın bir başka âyetinde de Hz. Zü'l-kifl'in adı iki peygamberle anılır. Oradaki iki peygamber Hz. İsmail ile Hz. Elyasâ'dır. *Kur'ân* bunların katıksız seçkin kişiler olduğunu, yurtları için çalıştıklarını, onları hayırlı insanlar olarak tanımlar [Sâd S., 45-48].

Allah, Hz. Zü'l-kifl'e halkını Allah'ın birliğine inanmaya çağırmasını emretmiştir. Hz. Zü'l-kifl Şam'da oturuyordu. *Kur'ân*'da kendilerinden övgüyle söz edilen büyük peygamberlerle birlikte anılmasından onun da peygamber olduğu açıkça görülmektedir. Ancak yorumcular bu konuda kuşkuludur. Daha çok bilgi olmadığı için bunlar çeşitli söylenceler üzerinedir. Bunlara göre Hz. Zü'l-kifl'e Rum topraklarındaki halk bağlıydı, kendisini doğruladılar. Ancak Hz. Zü'l-kifl onlardan tüm güçlerini Allah yolunda kullanmalarını istediğinde bundan kaçındılar. Kimi yorumcular onun Hz. İlyas, Hz. Yûşâ ve Hz. Zekeriyyâ ile aynı kişi olduğunu ileri sürerler. Taberî'ye göre, Şam'da 75 yaşında ölmüştür. Minyatürde Hz. Zü'l-kifl iki melekle gösterilmiştir.

Ashâb-ı Kehf

Ashâb-ı Kehf (Mağara Yârânı) ya da "Ephesus'un Yedi Uyuru" peygamber olmamalarına karşın peygamberlerle ilgili bu kesime iki nedenle alınmışlardır. Önce bu kitap minyatür ağırlıklıdır ve bu kesimin minyatürlerinin çoğunluğu *Zübdetü't-Tevârih*'in üç yazmasından alınmıştır. Yedi Uyurlar da peygamberlerle ilgili minyatürlerle birlikte bu eserde yer almıştır. Buraya aldığımız minyatürde mağarada yedisini ve köpeklerini uyurken göstermektedir [TİEM 1973]. Buraya bir de, Ashâb-ı Kehf'in beşini ve köpekleri Kıtmîr'i Hz. İsâ ile gösteren bir minyatür koyduk [İÜK T 6624]. İkinci nedene gelince burada yer alan kimi peygamberlerin *Kur'ân*'da adı bile geçmezken "Yedi Uyurlar"a önemli bir yer vermiştir [Kehf S., 9-26]. Bu öykü şöyledir: Puta taparların bir kentinde birkaç genç bir tek Allah'a inanıyorlardı. Bunun ilk âyetinde *Kehf* ve *Rakîm* adları geçmektedir. *Kehf* mağara demektir. *Rakîm* ise bu mağaranın bulunduğu yerin adı olmalı. Ayrıca Yedi Uyurlar'ın ve köpekleri Kıtmîr'in adlarının yazılı olduğu levha anlamına geldiği de rivayet edilmektedir.

Bu tek Tanrı'ya inanan gençler toplumda bulundukları yerdeki insanlara da kendileri gibi tek Tanrı'ya inanılmasını, Allah'a ortak koşulmamasını öğütlerler. Ancak toplumların baskısından kurtulmak için bir mağaraya sığınırlar. Kendilerini bu sıkıntıdan kurtarması için Tanrı'ya yalvarırlar. Allah onlara uzun bir uyku verir. Mağaranın öyle bir yerinde uykuya dalarlar ki, güneş onlara ulaşmaz. Öylesine uyuya kalmışlardır ki bilmeyenler onları uyanık sanır. Bunların mağaranın ağzında bir de ön ayaklarını uzatmış,

Yedi Uyurlar: Makselinc, Yemliha, Mertus, Sazinus, Peynus, Zubunus, Kefestetayyus ve köpekleri Kıtmîr. (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).

Yedi Uyurlar Uykuda
(*Kısasü'l-Enbiyâ*, SK Hâdiye 380).
sayfa 234-235: Hz. Isâ, Yedi Uyurlar'ın beşi ve köpekleri Kıtmîr ile
(*Terceme-i Miftâh Cifri'l-Câmi*, İÜK T. 6624).

uyumuş köpekleri vardır. Bir süre sonra Allah onları uyandırır. Uyandıklarında birbirlerine ne kadar uyuduklarını sorarlar. Bir gün, belki de daha az süre uyuduklarını sanırlar. İçlerinden birine yiyecek alması için bir gümüş para verip kente gönderirler. Ancak kendini belli etmemesini, yoksa yerlerini öğrenirlerse kendilerini ya taşlayarak öldüreceklerini ya da kendi dinlerine döndürebileceklerini söylerler. Ancak Allah, kent halkının onların yerini belirlemesini sağlar. Mağaraya gelenler ölmüş sandıkları bu insanları görünce Allah'ın büyüklüğünü görürler. Allah'ın ölüleri dirilteceğine inanırlar. Allah bunların canını almış olacak ki mağaraya gelip onları bulanlar buraya bir mescid yapmaya karar verilir.

Bu öyküyü anlatanlardan kimi bunların üç kişi, köpekleriyle dört kişi olduklarını, kimi beş kişi, köpekleriyle altı kişi, kimi de yedi kişi olup köpekleriyle sekiz kişi olduklarını söylerse de gerçek sayılarını ancak Allah bilir. Gene *Kur'ân*'da Ashâb-ı Kehf'in bu mağarada 309 yıl kaldıkları belirtiliyor. Aslında 300 gün güneş yılı, Arapların kullandığı takvime göre dokuz yıl eklemesiyle 309 yıl olmuş oluyor. Günümüzde Tarsus'un yakınlarında bulunan bir dağda Ashâb-ı Kehf diye bilinen bir mağara vardır, yanına bir mescid yapılmıştır. Ancak Anadolu'nun birkaç yerinde daha Ashâb-ı Kehf adıyla anılan mağaralar vardır. Ürdün'de ve Azerbaycan'ın Nahcivan bölgesinde de böyle bir mağara bulunmaktadır.

İzmir'de Efes, Hıristiyan merkezlerinden biri olarak bilinir. Orada üzerinde Hz. Meryem'in kabri olarak bilinen bir dağ Hıristiyanlarca kutsal sayılır ve buraya kutsallığından ötürü ziyaretçiler gelir. Yedi Uyurlar olayı Hıristiyanlarla ilgili bir öyküdür; puta taparların hükümdarı Dakyanos Hıristiyanlara çok baskı yapıyordu. Bir kentte birkaç genç puta tapmak istemez.

Kentten kaçarlar, köpekleriyle bir mağaraya sığınırlar. Hükümdar askerleriyle bu gençleri yakalamak için mağaraya gelir, geldiklerinde içeri giremezler. Hükümdar gençlerin açlıktan ölmesi için mağarının ağzını ördürerek kapatır. Olay unutulur. Gençler ise çok uzun bir uykuya dalmışlardır. Bir gün buraya koyunlarını güden biri gelir. Bu mağarayı koyunları için ağıl yapmak üzere mağaranın girişini yıktırır. Yıkımı yapan işçilerin bu gençlerin varlığından haberleri olmaz. Uyuyan gençler Allah'ın belirlediği vakitte uyanırlar. Henüz tehlikenin korkusunu yaşamaktadırlar. Aralarından birini ekmek alması için kente gönderirler. Ekmekçi gencin verdiği parayı almak istemez; onu hükümdarın karşısına çıkarır. Genç orada her şeyi anlatır. Her şey anlaşılır. Gençler 309 yıl uyumuşlardır. Ancak bu sürede puta taparların yerini Hıristiyanlar almıştır. Bunların sapasâğlam çıkışları böylece ruhların bedenleriyle dirileceğine bir kanıt olmuştur. Genç mağaraya dönünce arkadaşları ile birlikte yeniden uyumaya başlar. Buraya bir kilise yapılmıştır. Taberî bunun bir başka çeşitlemesini de vermektedir. Burada puta tapar hükümdar Dakyanos Decius'dur (İS 249-251). Hıristiyan hükümdar ise II. Theodosius'tur (408-450).

Zübdetü't-Tevârih yedi uyuyan gençle köpeklerinin adını şöyle vermektedir: Makseline, Yemliha, Mertus, Sazinus, Peynus, Zubunus, Kefestetayyus ve köpekleri Kıtmîr. Taberî değişik adlar da vermektedir. Örneğin kente ekmek almak için gönderilen gencin adı Yemnih'di. Başka bir kaynağa göre ise Yemliha idi. Bir başka kaynağa göre ise gençlerin sayısı sekizdi, bir de köpekleri vardı. Bunların adları şöyle verilmektedir: Meksemlina, Mahsemlina, Yemliha, Martuş, Kusutans, Biruns, Resmuns, Betuns ve Falus.,

Osmanlı kaynaklarında ve Anadolu halkı arasında ise adları şöyledir: Yemlîha, Mekselîna, Mislinâ, Mernûş, Debernûş, Sâzenûş, Kefeştatayyûş ve Kıtmîr. Müzelerde ve özel koleksiyonlarda bunların adlarını güzel bir biçimde istif eden hat sanatı örnekleri bulunmaktadır. Ayrıca Yemliha, Debernûş/Tebernuş, Sâzenûş gibi adlar verilmiş insanlara özellikle Tarsus ve Afşin dolaylarında sıkça rastlanmaktadır.

3. Kesim

MAHŞER ve ÂHİRET

Eskatoloji, mitologyanın önemli dallarından biridir. Kıyâmet, ölümden sonra yaşam, son yargı günü, Cennet ve Cehennem gibi konular tüm kültür ve dinlerde bir takım değişikliklerle görülür. Burdaki inançlar eski toplumlarla, dinlerden süzülüp İslâm'a kadar gelerek en kesin biçimini almıştır. Eski Yunan dininde ruh, *styks* denilen bir yeraltı mağarasına geçip, yeraltı tanrılarınca yargılanır. Günahlı ruhlar, *tartaros* denilen cehenneme, günahsız olan ruhlar da *elysion* denilen cennete gidip orada mutsuz ve mutlu bir ömür sürecektir. Aşağıda kısaca bilgi verileceği gibi Eski Mısır'dan ve Mezopotamya'dan Kaldelilere ve Mazdeizm'e gelip Yahudilere ulaşmıştır. *Tevrat*'ta açık bir bildirim olmamakla birlikte bir yerde toprak altında uyuyanların çoğunun kimi yaşama, kimi de sonsuz utanç ve sonsuz nefrete uğrayarak uyanacaklarını söylemektedir [Daniel XII/2,13]. *Talmud* tüm ölülerin Mahşer'de Kudüs ile Zeytindağı arasındaki bir vadiye yüzükoyun sürünüp giderek hesap vereceklerini söylemektedir. İnsan eylemlerinin tümü bir kitapta yazılıdır, ölen bir insana yaptığı tüm eylemler kendisine sırayla okunup sayılacaktır. Nitekim İslâm'da da daha önce gördüğümüz *Levh-i Mahfûz* ve bundan sonra sözünü edeceğimiz *Defter-i Âmâl* gibi kavramlara benzemektedir.

İncil'de "Pavlus'un Selâniklilere Birinci Mektubu"nda Tanrı'nın baş meleğinin sesi duyulacak ve bu melek Tanrı'nın borusu ile gökten inecek, ölüler kalkacaklardır. Bunlar Tanrı'yı karşılamak üzere göklere yükselerek Tanrı ile hep beraber olacaklardır [I. Selâniklilere IV/16-17]. "Pavlus'un Korintoslulara Birinci Mektubu"nda ölümden sonra dirilme ve evrenin gerçekleşecek sonu üzerinde durulmakta, "Hz. İsâ'nın ölümden sonra dirilmiş olması, tüm insanların da öldükten sonra dirileceklerinin bir güvencesidir" denmektedir [Korintoslulara I/7-8; III/13; IV/5; VI/2-3; VII/26,29; XVI/3; XVI/22].

Uzakdoğunun din ve felsefesinde Kıyâmet ile ilgili belirgin bir inanç yoktur. Ancak eski uygarlıklardan Eski Mısır ve Mezopotamya'da (Babil ve Asur'da da) kitaplı dinlere yakınlık buluruz. Eski Mısır'da değişik metinlere göre başı köpek Tanrı Anubis ölülere öteki dünyanın yolunu gösterir ve onları yargı yerine getirir. Tartı işlemini yürütür. Ancak Bilge Thot adıyla anılan, ruhların günahlarını tartan Tanrı Thot bunu yapar. Kimi kez de İsis'in oğlu Horus yapar. Yargıç ise çoğu kez Osiris, kimi kez de Re olabilir. Bir de Maât vardır. Aslında Maât ikizdir. Ölüleri yargılayan kurulun başıdır. Çok

hafif olduğu için resimlerde bir tüy, küçük bir heykelle ya da gözle gösterilir. Maât'ın adının anlamı "hoşnut kalırsa onu korur"dur. Tartının bir gözüne Maât, öteki gözüne ölünün kalbi konur. Kişinin kalbi tüm eylemlerin bilincidir. Bu işlem *Kur'ân*'daki mizan gibidir. Ölümle ve törenlerle ilgili büyüsel işlemleri ve duaları kapsayan papirüs metinleri *Ölüler Kitabı* adındaki kitabı oluşturmaktadır. Ölülerin nasıl yargılanacağı, yargı sırasında söylenecek sözler ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Mezopotamya'ya gelince; buradaki inançlarda ölümden sonra yaşam vardı. Ancak ölünün bedeni ölünce yok oluyor, Etimmu denilen gölge, mezardan ayrılıyordu. Uzun bir yolculukla dönüşü olmayan cehenneme (Arallu) geliyordu. Burası yeraltında yuvarlak bir yerdir, yedi kapısı vardır. Yeraltı ülkesi Tanrıçası Ereskigal, yeraltı Tanrısı Nergal'in karısıdır. Ayrıca çeşitli görevliler ve cinler vardır. Buradakiler toz ve çamur yerler. Herkes cehenneme gider, yalnız bir çeşit Nûh benzeri Utnapiştim ölümsüz olmuştur. Bundan sonrası için metinler belirsizdir.

Bu konu Osmanlı minyatürleri açısından çok zengindir. Çeşitli yazmalarda bulunan konuyla ilgili minyatürler dışında anonim olan *Ahvâl-i Kıyâmet* de minyatürleri bakımından önemlidir. Bunlar üç değişik yerdedir:

1. *Ahvâl-i Kıyâmet;* Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, 22 minyatür [BSB MS. Or. Oct. 1596].

2. *Ahvâl-i Kıyâmet;* Süleymaniye Kütüphanesi, 17 minyatür [SK Hafîd Efendi 139].

3. *Ahvâl-i Kıyâmet*'ten ayrılmış dört minyatür, Philadelphia, Freer Library'dedir [PFL Lewis MS. O.T4-T7].

Bu kitaba ilk iki yazmadan çok sayıda minyatür alındı. Üçüncü minyatür kümesi de burada kullanılan konuları içermektedir.

Kıyâmet

Kıyâmet, Arapça *kıyâm* sözcüğünden gelir, anlamı ayağa kalkmadır. Buradaki anlamı ölümden sonra dirilip ayağa kalkmaktır. Bunun Arapça tam karşılığı *ba'sü ba'del-mevt*'tir. Kıyâmet ise dünyanın sonu, tüm ölülerin dirilerek Mahşer'de toplanacakları zamandır. Bu günün değişik söylenişleri de vardır: *Yevmü'l-kıyâm, Rûz-i mahşer* gibi. Bununla ilgili *mahşer* ve *haşr* sözcükleri de bu anlamdadır. *Haşr* olma toplanma, ölüleri diriltip *Mahşer*'e çıkarma anlamına gelmektedir. Burası Kıyâmet'te ölülerin canlandıkları yerdir.

Kıyâmet günü, *Kur'ân*'ın 70 değişik yerinde geçmektedir. Sûreler içinde birinin başlığı da "Kıyâmet Sûresi"dir. Bu sûrenin ilk âyetinde herkesin dirileceği, kemiklerinin bir araya toplanmak üzere her şeyin, parmak uçlarının bile düzeleceği, kaçacak hiçbir yer bulunmayacağı, burada kişi ne iyilik ve

kötülük ettiyse hepsinin bildirileceği anlatılmaktadır. Bu sûre insanın nasıl yaratıldığını anlattıktan sonra, her şeyi yapanın ölüleri diriltmeye de gücü olduğunu belirtmektedir [Kıyâmet S., 1/6].

Aynı sûrede Kıyâmet'te Ay'ın kararacağı, Güneş'in ve Ay'ın bir araya geleceği, inkârcı insanların kaçacak yer arayacağı, ancak sığınacak bir yer bulamayacağı belirtilmektedir [Kıyâmet S., 7-15].

Kıyâmet belirtkeleri aşağıda göstereceğimiz gibi pek çoktur. *Kur'ân*'ın bir sûresi [Mürselât S., 8-13] bu belirtkelerden başkalarını da saymaktadır. Buna göre Kıyâmet olayında uzayı dolduran yıldızların düzeninde bozukluk oluşacak, gök yapısı çatlayacak, yıldızlar dağılacak, dünya büsbütün yok olmamakla birlikte üzerinde dağlar pamuk gibi atılıp savrulacak, dere tepe kalmayacak, her yer dümdüz olacak, canlar bedenlere sokulup mezarlarından ya da nerede bulunuyorlarsa oradan kaldırılıp tek yargıcı Allah olan yüce yargı yerine gönderilecekler, Dünya'daki yaşamlarının hesabını vereceklerdir. Burada Kıyâmet gününün erteleneceğinin peygamberlere bildirileceği söylenmektedir. Yorumcular bunu iki yoldan açıklamaktadırlar. Peygamberleri yadsıyanların başlarına gelecekleri günün onlara bildirilmesidir. Nitekim aynı sûrenin daha sonraki bir âyetinde bu hüküm günü için *"Yalanların vay haline, o gün!"* denmektedir. İkinci yorum ise şöyle açımlanmaktadır: Her toplum için peygamberinin tanık olduğu yargılamada hüküm verilecek, böylece her peygamber kendi toplumuna tanıklık edecektir [Nisâ S., 41; Zumer S., 69].

Kıyâmet günü *Kur'ân*'da değişik deyimlerle geçer. Kiminde yargı günü [Fâtiha S., 3], âhiret günü [Bakara S., 8], hesap saati [En'am S., 31], hesap günü [Sâd 16], ölümden dönme günü [Rûm S., 55], çevreleyen gün [Hûd S., 84] gibi.

İslâm dininde iki yargı vardır: Bunlardan biri mezarda, öteki de Kıyâmet günündedir. İslâm'da insanların öldükten sonra da bilinçli olarak varlıklarını sürdürdüklerine inanılmaktadır. Bu durumda ilk cennet ve cehennem mezarda başlamaktadır. Gerçek ceza ya da ödüllendirme kıyâmet gününde olacaktır.

Buradan Kıyâmet'in belirtkelerini görebiliriz. Bunların bir kesimi Kıyâmet'e özgü önemli belirtkelerdir. Daha az önemli olanlar ise Kıyâmet'ten önce alışılmış olan olaylardır. Birinci kesimin en önemlisi Mesih ya da Hz. İsâ ile Deccâl'dir. Hz. İsâ'nın Kıyâmet belirtkesi oluşu daha önce Hz. İsâ ile ilgili bölümde kısaca incelenmişti. Öyle ki aynı bölümde Hz. İsâ'nın Kıyâmet'te gökten inişini ve bir ordunun başında Deccâl'i öldürmek üzere yürüyüşünü gösteren iki minyatür de yer almıştır.

Deccâl kimdir? Kısaca Deccâl insanları doğru yoldan saptırmaya çalışan olağanüstü güçlere sahip biridir. Adı; bir şeyi örtmek, boyayıp yaldızlamak anlamınadır. Deccâl ortaya çıkıp olağanüstü olaylar yaratarak insanları doğru yoldan saptıracağına inanılan kişidir. Deccâl, *Kur'ân*'da geçmez. Hadislerde bir kaşı ve bir gözü olmayan kötü bir kişi olarak geçer.

Deccâl'in, Hz. Peygamber'in ardından Medine'ye gitmesi
(*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

Deccâl, Yahudi ve Hıristiyan dininde de vardır. *Tevrat*'ta geçer [Daniel VII/1-15; XI 1-12]. Bu inancın kökünü, Babil mitologyasında geçen suların ve dipsiz karanlıkların egemen gücü Tiamat'ın, Tanrılara karşı ayaklanması oluşturur. Tanrı Ea'nın oğlu Marduk eliyle yenik düşürülmüştür, Yahudiler Deccâl'i kendilerini kurtaracak Mesih'in karşıtı olarak görürler. Bunlar

Hz. İsâ'nın Deccâl'i öldürmesi
(*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596)

zarar verici zalim hükümdarlardır, onları Deccâl gibi görmüşlerdir. Hıristiyanlıkta Deccâl, *anti-christ* deyimiyle gerçek Mesih'in düşmanı olarak gösterilmiştir. Bu, *İncil*'in bir çok yerinde geçer [I. Yuhannanın 18-22; IV/3; II. Yuhannanın 7; Vahiy XII/8]. *İncil*'de Deccâl iki canavar olarak anlatılmıştır. Bunlardan biri denizden çıkmıştır; on boynuzu, yedi başı, boynuzları

Medinelilerin üzerine yürümesi sonucu köyüne kaçan Deccâl'in, tılsımla köyünü duvar içine alması ve Medinelilerin duvarın dışında kalmaları (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

üzerinde on tacı vardır, başları üzerinde küfür adları yazılıydı. Bunlar Roma hükümdarlarının adlarıydı. Canavar kaplana benziyordu, ayakları ayınınki, ağzı aslanınki gibiydi. Buna secde ediyorlardı. Bir ikinci canavar ise yerden çıkmıştı. Kuzu gibi iki boynuzu vardı, insanları birinci canavara secde ettiriyordu. Gökten ateş indirecek denli büyük belirtkeler yaratıyordu. Birinci canavarın suretine tapmayanlar öldürülüyordu. Herkesin sağ ellerine ya da alınlarına damga vuruyordu. Burada şöyle bir benzerliğe değinelim: Gene Kıyâmet belirtkelerinden olan, ancak bir başka bölümde incelenecek olan *Dâbbetü'l-Arz*'a benzeyen yanları var. Onun da bedeninin çeşitli yerleri değişik hayvanlardan alınmış, elinde tuttuğu Hz. Mûsâ'nın asâsı ile inananların yüzlerine vurarak, Hz. Süleyman'ın mührü ile günahkârların alnına vuracaktır. Bu ve buna benzer Deccâl yerine geçecek yaratıklar *Tevrat* ve *İncil*'in çeşitli bölümlerinde anılır [Vahiy XIII/1-18; XVII/3-18; XIX/19-21]. Gerek *Tevrat*, gerekse *İncil*'deki Deccâl imajı eski uygarlıkların mitologyasına benzerlikler göstermektedir.

Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Deccâl üzerine daha çok siyasal yorumlar yapılmakta, Yahudi ve Hıristiyanlara baskı yapanlara benzetilmektedir. Bu Hıristiyanlıkta zamanla değişimler göstermiştir. Kimi kez çirkin ve hain bir dev, kimi kez kör ya da tek gözlü, çirkin, topal bir yaratıktır. Kimi imaja göre kaşları birbirinden açık, elinde kılıç bulunan, saçları pis, uzun boylu bir kişidir. Bu imajın, aşağıda İslâm'da bu sonuncu biçimine çok yakın olduğu görülecektir. İslâm'a geçmeden; tarih boyunca günümüze kadar Deccâl imajı düşman kavimler, dinler, hükümdarlar için benzetme yoluyla kullanılmıştır. Afrikalı Müslümanlar da Avrupalı sömürgecileri Deccâl imajı ile nitelemişlerdir. Toplumlar, toplumsal ve ekonomik koşulların kötüleştiği dönemlerde,

Kıyâmet gününde bir yanda Kâbe'yi yıkmaya çalışanlar, öte yanda Güneş Batı'dan doğuşu (*Terceme-i Miftâh Cifru'l-Câmi*, İÜK T. 6624).

bozuk düzeni değiştireceğine inandıkları bir kurtarıcı özlemi ile yaşarlar. Bu umudu sömüren bir takım açıkgözler, beklenen kişinin kendileri olduğuna toplumu inandırarak umut beklentisi içindeki toplumu –en azından maskeleri düşünceye kadar– kandırabilmişlerdir.

Kur'ân'da geçmemekle birlikte hadîslerdeki söylencelere göre Deccâl üzerine çok bilgi vardır. Onun, çok hızlı yağmur yağdırıp kurumuş bitkileri yeşertmek, kıtlık ya da bolluk yaratmak gibi olağanüstü güçleri vardır. Yanında ateş ve su bulunur. Bir gözü patlak ya da kördür, alnında kâfir olduğunu gösteren bir yazı vardır. Ya çok uzun boylu ya da kısa boyludur. Şam ile Irak arasında bir yerden ortaya çıkıp kısa sürede hızla dünyayı dolaşacak, yalnız Kudüs'e, Mekke ve Medine'ye girmesi engellenecektir. Önce peygamberlik, sonra da tanrılık savında bulunmuş, kendisine boyun eğenleri kendi cennetine, karşı çıkanları da cehennemine atacaktır. Medine'ye geldiğinde Uhud Dağı'nın eteklerinde bekleyen melekler Deccâl'i Şam'a yöneltmişlerdir. Şam'a gökten inen Hz. İsâ onu Filistin'de Lûd denilen yerde öldürecektir. Çeşitli yorumcular *Kur'ân*'da açıkça olmamakla birlikte kimi âyetlerin anlamlarından dolaylı olarak Deccâl'in

1577 yılında Brahe kuyruklu yıldızı İstanbul semalarında gözükmüş, bir de veba salgını çıkınca bunların kıyamet belirtileri olduğu yolunda yorum yapılmış, sorumlusu olarak da Takiyeddin'in 1575'te Tophane sırtlarında kurduğu Avrupa'da bile eşi olmayan Rasathâne görülmüş, 1580'de bir gecede yıktırılmıştır (*Nusretnâme*, TSM H. 1365).

Kadınlı erkekli, içkili müzikli toplantılar da Kıyamet belirtisi olarak yorumlanmıştır.
(*Terceme-i Miftâh Cifrü'l-Câmi*, TSM H. 373).

Kur'ân'da yer aldığını ileri sürmektedirler. Bu konuda çok görüşler ileri sürülmüştür. Daha önce Hz. İsâ ile ilgili bölümde bu konu üzerinde durulmuştu. Bu konuya ilişkin ileri sürülen yorum ve görüşler bu kitabın sınırlarını aşmaktadır.

Deccâl ile ilgili olarak iki *Ahvâl-i Kıyamet* yazmasından buraya minyatürler aldık. Bunlardan biri sahte Mesih Deccâl'in, Hz. Peygamber'in ardından Medine'ye gidişini göstermektedir [BSB Or. Oct. 1596]. Bu

Padişah Ahmed ile Deccâl'in savaşı. Sağ üst köşede Deccâl'in iki boynuzlu askerleri, sol üst köşede Padişah Ahmed'in askerleri (*Ahvâl-i Kıyamet*, SK Hafid Efendi 139).

minyatürde merkep sırtında çok uzun boylu ve çirkin olarak gösterilmiştir. Yanındaki adamları tef, üfleme çalgı ve çegâne çalarak yürümektedirler. Deccâl'in merkebinin altında alevler görülmektedir. Ayrıca minyatürde öteki kişilere göre Deccâl'in teni siyahtır. Gerek ateş, gerekse kara derili olmak Şeytân'ı simgelemektedir. Ayrıca geri planda tepeleri boynuzlu kişiler gözükmektedir. Gene aynı yazmadan Hz. İsâ'nın Deccâl'i öldürmesini gösteren minyatürde de aynı ateş yapılmıştır.

İsrâfil'in Sûr'u üflemesi (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

Öteki *Ahvâl-i Kıyâmet* yazmasından da iki minyatür aldık [SK Hafîd Efendi 139]. Birinci minyatürde Hz. Muhammed, Hz. Ömer ve öteki arkadaşları Deccâl'i görmeye giderler. Deccâl'in Tanrı olduğunu ileri sürmesi üzerine Hz. Ömer kılıcını çeker, ancak kılıç geri teper, Hz. Ömer'i yaralar. Bunun üzerine Medine'ye dönerler. Deccâl onların arkasından gelir. Medine halkının Deccâl'in üzerine saldırmasıyla Deccâl köyüne kaçmak zorunda kalır. Medineliler de Deccâl'i kovarlar. Deccâl tılsımla köyünü bir duvar içine alır. Medineliler duvarın dışında kalırlar. Gene cüsseli olarak gösterilmiş olan Deccâl'in köylüleri de boynuzludur, kimi Yahudi kavezası giymiştir. Duvarın ötesinde Medineliler görülmektedir. Aynı yazmadan alınan ikinci

Mahşer günü Güneş'in iyice yaklaşmasıyla insanların terlerine batmaları (*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

minyatürde Deccâl'in yeniden orduyu toplaması üzerine dönemin padişahı Ahmed bin Abdullah da ordusunu toplayıp Kûfe'ye gelir. Yapılan savaşta yenişemezler. Ondan sonra Medine'de savaşırlar, gene yenişemezler. Mekke'de, Sînâ Dağı'nda, Kudüs'te yapılan savaşlarda da sonuç alınamaz. Deccâl güçlenerek Mekke, Medine, Sînâ ve Kudüs'e saldırır, halkın Tanrı'ya yakarmasıyla Hz. İsâ gönderilir, o da Deccâl'i öldürür. Minyatürde bu savaş gösteriliyor. Sağ üst köşede iki boynuzlu Deccâl'in askerleri, sol üst köşede Hz. İsâ görülmektedir, diğer iki kişi ise Padişah Ahmed'in askerleridir.

Kıyâmet'in bir belirtkesi de Güneş'in battığı yerden doğmasıdır. Bunu gören herkes iman edecektir. Bu olayın yanı sıra hemen ardından Ay çıka-

Mahşer yerinde Güneş'le Ay'ın bir araya gelmesi
(*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

cak, her ikisi bir arada görülecektir. Ayrıca Güneş çok yakına gelir, hiç gölge olmaz, ancak gölge gerçek insanlar için oluşur. Güneş batıdan doğduktan sonra, Dünya normal düzenine dönecek, Güneş yine eskisi gibi doğudan çıkıp batıdan batacaktır. Güneş'in batıdan doğuşu ve Ay ile birlikte gözükmesi *Ahvâl-i Kıyâmet* yazmasındaki iki minyatürde gösterilmiştir [BSB Or. Oct. 1596]. Bir üçüncü minyatür de güneşin çok yakın oluşunu, hiç gölge olmayışı, ancak gerçek insanlara gölge olacağı ile ilgilidir [SK Hafîd Efendi 139].

Amel defterlerinin gelmesi (günahlılara siyah, sevap sahiplerine beyaz defterler) (*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

Kıyâmet'in iki önemli belirtkesi Ye'cûc ve Me'cûc'un ve Dâbbetü'l-arz'ın çıkmasıdır. Ancak bu iki belirtke mitologya yaratıklarıyla ilgili bölümde minyatürleriyle ele alınacaktır.

Şimdi kısa kısa çeşitli kaynaklara dayanarak başkaca belirtkeleri sıralayalım:

Bilim kalkar, cehalet ortaya çıkar.
Zina yayılır.
Erkekler ölür, kadınlar kalır. Öyle ki elli kadına bir erkek düşer.
Zaman daralır, şöyle ki ömür kısalır, yıl ay, ay hafta, gün bir saat olur.
Cimrilik artar.
Öldürme olayları artar.
Mallar dolup taşacak. Şarkıcı kadınlar, çalgılar ortaya çıkacak, çok içki içilecek.
Zina, ipek, şarap, çalgılar helâl sayılacak.
Fırat Nehri'nin suları gidecek, altından define çıkacak. İnsanlar altın için savaşıp birbirlerini öldürecekler.
Yahudilerle Müslümanlar savaşacak.
İki büyük İslâm ordusu savaşacak.
Zenginin sadaka verecek adam ararken, bulduğu kişinin sadakaya gereksinim duymaması, çünkü malının çok olması.
İnsanların yüksek binalar yapmada yarışması.
Kişinin bir mezar görünce "Keşke şu ölünün yerinde ben olsaydım" demesi.
İki kişinin alışverişe hazırlanmışken bu olmadan; devenin sütünü içmek için evine dönen kimse onu içmeden; havuzunu sıvayıp tıkayan kimse onu kullanamadan; lokmasını ağzına götüren kimse onu ağzına koyamadan birdenbire Kıyâmet kopacaktır.

Bir hadîste ise altı belirtke sayılmaktadır:

Hz. Muhammed'in ölümü.
Kudüs'ün fethi.
Koyun vebası gibi hastalıktan insanların kırılması.
Mal öyle artacaktır ki birine yüz altın verildiğinde onu küçümseyerek öfkelenecektir.
Fitnenin her Arap evine girecek kertede artması, yayılması.
Sarı ırkla yapılan barış andlaşmasının onlar tarafından bozulup her birinde on iki bin kişi bulunan seksen sancaklı ordularıyla saldırıya geçmeleri.

Aslında bu belirtkeler bu kadar da değildir. Kimi minyatürlü yazmalarda bundan başka belirtkeler de gösterilmiştir. Örneğin *Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi* adlı minyatürlü yazmada bu konuda pek çok minyatür bulunmaktadır [İÜK T 6624]. Bu minyatürler arasında Kıyâmet günü erkeklerin kadınların peçelerini çıkardıklarını gösteren bir minyatür de yer almıştır. Bunun bir nüshası Topkapı Sarayı'ndadır. [TSM B. 373]. Benzeri, Bistamî'den çeviri

solda: Tomarların (bitilerin) gelmesi (günahkârlara siyah, sevap sahiplerine beyaz tomarlar).
sağda: Mahşer'de günahlıların yüzünün kararması, sevaplıların yüzünün nûrlanması
(*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

ikinci başlığı gene *Miftâhü'l-Cifrü'l-Câmi,* asıl başlığı *ed-Dürrü'l-munazzam fî sırri'l-ismi'l-a'zam* [CBL 444] olan minyatürlü yazma da benzer konuları işlemektedir. Bunlar arasında ilginç bir ortak nokta bulunmaktadır: Üçünde de bir minyatür, İstanbul üzerinde bir kuyruklu yıldızı göstermektedir. Bu kuyruklu yıldız 1577 yılında görülmüştür. Bir yıl önce Türk gökbilgini ve matematikçisi Takiyüddin, Tophane sırtlarında bir Rasathâne kurmuştu, ancak kuyruklu yıldızın gözükmesi ve bu tarihlerdeki bir veba salgını bir Kıyâmet belirtkesi olarak görülmüş ve Rasathâne 1580'de yıktırılmıştır.

Çağlara göre Kıyâmet belirtkeleri yeni yorumlarla çoğalmıştır. Bunlar halkın bilincine öylesine yerleşmiştir ki günlük konuşmalarda şöyle deyimlere sıkça rastlanır: *"Toplantı salonunda bir gürültü, bir kıyâmet kopuyordu." "Kıyâmet kadar malı var." "Komşunun evinde saatlerce kıyâmet koptu." "Bu iyiliği yaparsan sanki kıyâmet mi kopar?" "Orada kızılca kıyâmet koptu." "Onun kitaplarını karıştırmayın, gelince kıyâmeti koparır."* Bu benzetmeler, kıyâmet olgusunun bilincimize nasıl yerleştiğinin bir göstergesidir.

Kıyâmet gününde İsrâfil adlı melek Sûr adındaki borusunu üfler. Bu boruya *Sûr-ı İsrâfil* denir. Sûr, *Kur'ân*'ın on sûresinde geçer [En'âm S., 73; Kehf S., 99; Tâhâ S., 102; Mü'minûn S., 101; Neml S., 87; Yâsin S., 51; Zümer S., 68; Kaf S., 20 Hâkka S., 13; Nebe' S., 18].

Bu arada, bu âyetlerden birinde Sûr'un bir kez, bir başka âyette ise iki kez çalınacağı söylenmektedir. Birinci çalınışında gökte ve yerde bulunan her varlık yıkılıp ölecektir. Buna *ṣa'ika* denmektedir. İkinci çalınışında ise ölüler dirilip kalkacaklardır. İsrâfil'in boruya üflemesinden öyle korkunç bir ses çıkar ki korkudan her bilinç sahibi bayılıp düşer. Ancak Allah'ın dilediği kimseler bu yılgı veren olaydan sarsılmaz. Beden içinde bulunan varlıklar ise ölürler. İkinci üfleyiş bedenlere can, bayılanlara bilinç verir [Zümer S., 69]. İsrâfil'in Sûr'u üfleyişi *Ahvâl-i Kıyâmet*'in buraya aldığımız bir minyatüründe gösterilmiştir [SK Hafîd Efendi 139]. Metne göre önce gökyüzünden yarısı kardan, yarısı ateşten bir melek gönderilecek, ondan yedi gün sonra da İsrâfil yeryüzüne inecektir. Bir başka sûrede İsrâfil, Sûr'a bir kez üflediğinde yer ve dağlar yerlerinden kaldırılıp birbirine çarpılır, savrulur, gök yarılır, pörsür, sarkar [Hâkka S., 13-16]. Dirilen ölüler hepsi Tanrı'nın huzurunda olacaklardır. Bundan sonra tanrısal yargılama başlayacaktır. Her insanın günah ve sevaplarının yazılı olduğu bir defteri vardır. Bu defter, günahlı olanlara sol yanlarından, sevapları olanlara sağ yanlarından verilir [Hâkka S., 19-21; 25-26].

Bu arada iki *Ahvâl-i Kıyâmet* yazmasından buraya aldığımız iki minyatür bu kitapların, tomarların ("biti"lerin) gökten inişini göstermektedir. Bu iki minyatürde günahlılarınki siyah tomar, sevaplılarınki beyaz tomar olarak gösterilmiştir. Metne göre tomarları alanlar bin yıl bekleyeceklerdir. Sevaplıların yüzünde nûr parlayacak, günahlılar ise tomarlarının rengi gibi kapkara olacaklardır [BSB Or. Oct. 1596; SK Hafîd Efendi 139]. Günahlıların yüzlerinin kararması, sevaplıların ise yüzlerinin ağarması, nûrlanması *Kur'ân*'da iki yerde geçer [Âl-i İmrân S., 106-107; Abese S., 35-42].

Güneş, insanlara öyle yaklaşacaktır ki, insanlar terleyeceklerdir; kiminin teri topuklarına, kiminin dizlerine, kiminin teri arkasına, beline omuzlarına akacak, öyle ki boynuna kadar yükselecektir. *Ahvâl-i Kıyâmet*'ten bir minyatür bunu göstermektedir [BSB Or. Oct. 1596].

Mahşer günü için de *Ahvâl-i Kıyâmet*'te bilgi ve minyatür bulunmaktadır. Buna göre insanlar mahşer yerinde toplandıktan sonra bin yıl gölgesiz yerde bekleyeceklerdir. İnanan insanlar gölgede olacaklar, günahlılar ise gölgesiz kalacaklardır. Minyatürde bu mahşer günü görülmektedir. Burada gölge olanları göstermek için başlarına hale gibi yuvarlaklar konmuştur [SK Hafîd Efendi 139].

Bir de günah ve sevapları tartacak Mizân, bir başka deyişle terazi vardır. Bu tartıda iyilikleri ağır basanlar kurtulacak, kötülükleri ağır basanların Allah'ın âyetlerine haksızlık ettikleri için kötülükleri cezalandırılacaktır [A'râf S., 8-9]. Bir âyette de Allah'ın Kıyâmet gününde adalet terazileri koyacağı, insanların kötülük ve iyiliklerini adaletle tartacağı, hiç kimseye haksızlık etmeyeceği, herkesin hardal tanesi ağırlığında da olsa iyiliğinin, kötülüğünün hesaba katılıp değerlendirileceği belirtilmiştir [Enbiyâ S., 47].

Cehennem-Cennet

Öldükten sonra kötülerin gittiği yere Cehennem deniyor. Bu sözcük, İbranice'den Arapça'ya geçmiştir. İbraniler buraya yani suç işleyenlerin, günah işleyenlerin gidecekleri yere Kudüs dolaylarındaki *Gehinnom*'un adını vermişlerdir. Cehennem de buradan gelmiştir. Bu, bu kesimin başında da belirtildiği gibi çeşitli inançlarda görülür. Asur-Babilonya'da, Hint inançlarında, Japon inançlarında, İslâm öncesi inançlarda, eski Türklerde, Yunanlılarda ve başka kültürlerde rastlanır. Bu kültürlerde Cehennem genellikle yeraltındadır ve karanlıktır. *Kur'ân*'da kimi âyetlerde cehennem yerine ateş anlamına *nâr* sözcüğü geçmektedir. Cehennemlik yerine *ehl-i nâr* da dendiği olur. Kimine göre cehennemin yedi katı olduğu ileri sürülmüştür. Bunları çeşitli âyetlerdeki ateş türlerine verilen adlardan çıkarmış olacaklar. Bunlar *sair* (=kor), *sakar* (=kırmızı ateş), *cahîm* (=kor), *lasâ* (=kızıl ateş), *hâvye* (=derin kuyu)'dir. Bir âyette geçen *kutame* ise Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir, gönüllerin içine işler, insanın bağrını yakar [Hümeze S., 4-8]. Cehennem'de Suud adında ateşten dağlar bulunur. Cehennem'in bekçileri Zebânîler de meleklerdir [Müddessir S., 31-37]. Zebânîlerin sayısı 19'dur, yöneticileri Mâlik'tir. *Ahvâl-i Kıyâmet*'in bir minyatürü Mâlik ve Zebânîleri gösteriyor [BSB Or. Oct. 1596]. Cehennem'in yedi kapısı vardır, her kapıda günahlılardan bir kesim bulunur [Hicr S., 44].

solda: Zebâniler, yılanlar, çiyanlar, akrepler, ateşleriyle cehennem (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).
sağda: Cehennemde günahlıların düşmeleri (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Cehennem'de zebânîlerin çıplak günahlıları ateşe atmaları (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

Cehennemliklerin başına gelecekler, *Kur'ân*'ın çeşitli âyetlerinde belirtilmiştir. Cehennem sanki bir canavar gibi içine atılanlara karşı duyulan hınçla homurtular çıkarır, kükrer bağırır, kaynayıp durur [Mülk S., 7-8]. Bunlara ateşten giysiler biçilir, başlarından aşağı sıcak su dökülür, kaynar su ile bağırsakları eritilir, demir kamçılarla dövülürler [Hac S., 19-21]. Cehennemliklerin elleri boyunlarına bağlanarak ya da elleri birbirlerine kelepçelenerek ateşin dar bir yerine birbiri üstüne atılırlar [Furkan S., 11-13]. Günahlılara yiyecek olarak acı, çirkin zakkûm ağacının meyveleri yedirilir, üstüne kaynar su içerler. Zakkum dikenleri kaynar suya karışınca, dikenler bağırsakları tırmalarken kaynar su ile bağırsaklar haşlanacak, acıları çok artacaktır [Sâffât S., 62-68; Duhân S., 3-46; Muhammed S., 15]. Önce kaynar su içinde, sonra ateşte yakılırlar [Mü'min S., 71-72]. Orada boğazlarından bir türlü geçmeyen irin gibi kokuşmuş su içerler [İbrâhim S., 17]. Günahlılar kızgın ateşe girecek, sıcaktan bağırları yanarken, boğazı tırmalayan dikenden yapılmış bir yemek yedirilecektir [Gâşiye S., 4-6].

Zebânîlerin, yılanlar, çıyanlar, akrepler arasında günahlıları ateşe sürüklemesini gösteren iki minyatür (*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

Cehennem'de ceza sonsuz değildir, iman edenlerden herhangi bir günah işlemiş olanlar arındıktan sonra Cennet'e girebilirler. Çeşitli âyetlere göre Cehennem'e girecekler şöyle sıralanabilir: Tanrı'ya ve elçisine baş kaldıran ve kötülüklerinde ayak direyenler, servet biriktirip bunu Tanrı yolunda kullanmayanlar, arabozucular, bir başka deyişle yalan söyleyenler, düşmanlıkta edebsizliği huy edinenler, kendisine emanet edilene ihanet edenler, küfredenlerle Tanrı'nın âyetleri ile peygamberleriyle alay edenler, ibadetten uzaklaşıp şehvetin ardına düşenler, kibirliler, sapıtmış babalarının izinden gidenler, sapkınlar, zâlimlerin günahlarına ortaklık edenler, Tanrı'ya ortak koşanlar, *Kur'ân*'ı ve Peygamber'i yadsıyanlar, hayra engel olanlar, yoksullara yiyecek vermeyenler, dünya yaşamını yeğleyenler.

Ahvâl-i Kıyâmet'in iki yazmasında Cehennem'i gösteren birkaç minyatür bulunmaktadır. Bu minyatürlerde Cehennem, günahkarları ateşe atan kırmızı, mavi renkli, korkunç görünüşlü Zebânîler, çıplak günahlılar, alevler; yılan, çıyan ve akrepler görülmektedir. Zebânîler, ellerinde gürzlerle insanları ateşe sürüklemektedirler [BSB Or. Oct. 1596; SK Hafîd Efendi 139]. Bir minyatürde de günahlıların üzerine ateş yağmuru yağmaktadır [BSB Or. Oct. 1596].

Bu arada Sırât Köprüsü'nü de söz konusu etmek gerekir. Bir hadîste Hz. Muhammed Cehennem'in üstüne Sırât'ın kurulacağını, dinine inananlarla buradan ilk geçenin kendisi olacağını söylüyor. *Kur'ân*'da Sırât üzerine tek âyet vardır, burada *Sırâti'l-cahîm,* bir başka deyişle Cehennem Köprüsü

Hz. Muhammed'in Cehennem'i ziyareti
(*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

Bir tür Sırât Köprüsü: Arş'ın sağında Cennet, solunda Cehennem (*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

Cennet (*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

olarak geçmektedir [Sâffât S., 23]. *Ahvâl-i Kıyâmet*'in buraya aldığımız bir minyatüründe kesin belirtilmemekle birlikte bir Sırât Köprüsü görülmektedir. Burada Arş'ın sağ yanında Cennet, sol yanında ise Cehennem bulunmaktadır [BSB Or. Oct. 1596].

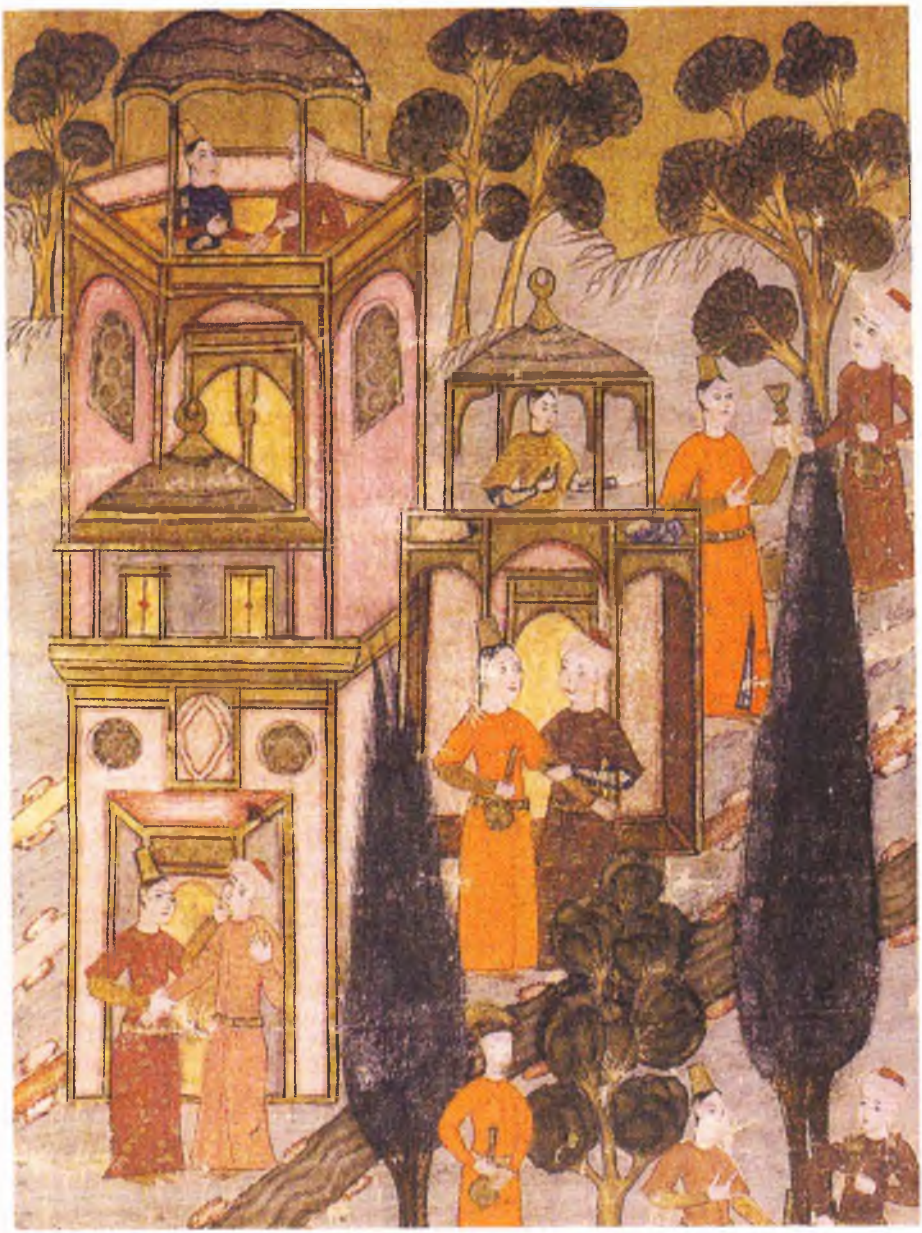
Cennete gelince; Cehennem'in karşıtı olarak burası öldükten sonra iyilerin gideceğine inanılan yerdir. Bir bakıma sonsuz mutluluk inancına daya-

nır. Cennet kavramı birçok din ve kültürlerde vardır. Eski Türklerde *Uçmağ*, Hint Budacılığında *Sukkavati*, Eski Mısır'da *Aşhlu*, Yunanlılarda *Elysion*, İbranilerde *Seol*, Japon inançlarında *Jodo*, İskandinavlarda *Valhalla* ve başkaları... Bunlarda aşağı yukarı aynı dekorla betimlenmiştir.

Kur'ân'da Cennet pek çok âyette geçer. Çoğunlukla birbirini yineleyen bu âyetlerin hepsini burada görmeyeceğiz, ancak belirgin örneklerle yetineceğiz. Bu âyetler çoğunlukla Cehennem'in korkunçluğunu betimleyen âyetlerden hemen sonra gelir, böylece insanlara iki seçenek sunulmaktadır. Cenneti betimleyen âyetlerde en çok rastlanan soğuk sular, akan ırmaklar, güzel tahtlar, döşekler, şaraplar, gölgelikler, çeşitli yemişler vardır. Burada yalnız çeşitli yemişlerin yanı sıra kocalarından başka kimseye bakmayan, daha önce kendilerine insan ve cin eli dokunmamış, bekâreti bozulmamış, yakut ve mercan gibi parıl parıl parlayan, beyaz tenli, al yanaklı, iri gözlü eşler de verilir. Burası yemyeşildir. İki Cennet'te de akıp giden iki kaynak vardır. Burada insanlar astarları atlastan yataklara, yeşil yastıklara, güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar. İki Cennet'te meyveler elle alınacak kadar yakındır. İki Cennet'te de fışkıran iki kaynak, çadırlarda meyveler, hurmalar, narlar bulunur. Çadırlara kapanmış hûrîler vardır [Rahmân S., 48-76]. Burada insanlar şırıl şırıl akan su başlarında güven içinde yaşayacaklardır [Hicr S., 45]. Sabah akşam yiyecekleri hazırdır [Meryem S., 62]. Türlü türlü meyveler bulunur, insanlar tahtlar üzerinde otururlar, önlerinden akan kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır, bu berrak, içimi lezzetli içkiler ne sarhoş eder, ne de sersemletir; yanlarında iri gözlü, saklı yumurta gibi bembeyaz eşler olur [Sâffât S., 42-49]. Buralarda insanın canı hiç sıkılmaz, boş olmazlar ama işleri sıkıcı değildir, eğlendiricidir, gölgeler altında bahçelere konulmuş divanlara, koltuklara yaslanırlar, önlerinde meyvelerden canlarının çektiği kadar yerler [Yâsîn S., 55-57].

Cennette dupduru, kokuşmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzme bal ırmakları, çeşitli meyveler vardır [Muhammed S., 15]. Cennette her türlü ağaç, çiçeklerle dolu bahçeler, çeşit çeşit üzümleri içeren bağlar, göğüsleri yeni kabarmış kızlar vardır. Dolu kadehlerdeki şaraplar, dünya şarabı gibi sarhoş edip saçmalıklar yaptırmaz. Burada saçma söz yoktur [Nebe' S., 31-36].

Cennette boş durulmaz, ama herkes hoşnut, mutludur. Yüksek divanlar, kadehler, dizilmiş, serilmiş halılar bulunur [Gâşiye S., 8-16]. Şarıl şarıl akan berrak soğuk sular vardır; alta ince, üste kalın ipekten giysiler giyinilir, iri gözlü hûrilerle evlenilir, herkes güven içindedir, ölüm kaygusu yoktur [Duhân S., 51-52]. Minderler ipekten, direkleri cevahirden, zemini altından tahtlar, cennetliklere hizmet eden gılman denilen genç, ölümsüz delikanlılar akıp giden şarap gözesinden testilerle, ibriklerle, kadehlerle şarap sunarlar, bu şarap baş ağrıtmaz, insanı saçmalıklara sürüklemez. Kuş etleri yenir, yanlarında sedefinde saklı inci gibi bembeyaz, iri gözlü dilberler bulunur [Vâkıa S., 1-26].

Cennet (*Ahvâl-i Kıyamet*, SK Hafid Efendi 139)

Altın ve inci bilezikler takınılır, ipek giysiler giyinilir [Hac S., 23]. Cennetlikler altlarından akan ırmaklar bulunan cennette sonsuza dek kalacaklardır [Maide S., 85]. Cennette oraya giren için dilediği her şey vardır [Nahl S., 31]. Tepedeki bahçelerin eteğindeki vadilerden ırmaklar akar, bunlar meyvesi tükenmez, gölgesi eksilmez güzel bahçelerdir [Ra'd S., 35]. Altın tepsiler içinde kadehler dolaştırılır, hoşlanılacak her şey vardır [Zuhruf S.,

71]. Cennetliklerin iri gözlü, güzel, temiz hûriler ve çocukları, sedef içinde saklı inci gibi civanlar her türlü meyveyi ve eti sunar [Tûr S., 20-25]. Cennetliklere gümüş billûr kadehlerde zencefil karıştırılmış içki doldurulup sunulur. Bu sarhoş etmeyen, yalnız neşelendiren içki tükenmeyecek kadar çoktur. Bunun kaynağı *Selsebîl* denen bir pınardır. Bunun içimi çok lezzetli, tatlı, boğazdan çok rahat geçen bir içkidir. Altın ve gümüş kaplara konulmuş çok lezzetli yemekleri, gümüş taneleri kadar güzel, yaşlanmaz, tazelikleri bozulmaz civanlar sunarlar. İnci taneleri düz yerde dağınık durursa ışığı birbirine vurduğu için nasıl güzel bir görünüm verirse, bu gençlerin de öyle dağıtılmış inci taneleri gibi ışıkları yansır. Cennet'tekiler alttan *südüs* denilen ince ipek, üstten *istebrak* denilen kalın ipek giyerler. Pırıl pırıl parlayan bu giysilerden başka gümüş bilezikler takarlar. İşte bu güzellikler onlara dünyada yaptıkları güzel davranışların karşılığı olarak verilir [İnsan S., 11-22].

Cehennem gibi Cennet de kat kattı. Sekiz Cennet vardı, Farsça *heşt-bihişt* deniyordu. Bu sekiz cennetin adları şöyledir: *Dârü'l-celâl, Dârü's-selâm, Cennetü'l-me'vâ, Cennetü'l-huld, Cennetü'n-naim, Cennetü'l-firdevs, Cennetü'l-karar, Cennetü'l-adn.*

Cennet'i gösteren minyatürlere gelince; bunlar dağınık yazmalardadır. Hz. Âdem ile ilgili bölümdeki minyatürlerde Cennet gösterilmiştir. İki *Ahvâl-i Kıyâmet*'te birer minyatür cenneti göstermektedir. Burada anlatıldığına göre nâhiye adında bir rüzgâr esecek ve bu Cennet'tekilerin yüzüne değince onları nurlandıracaktır. Cennet'teki köşklerin kapı ve pencereleri açılacak, misk ve amberden oluşmuş tepeler Cennet'tekilerin damağını tatlandıracaktır. Cennet'in ağaçları rüzgârla birbirine dokunduklarında Tanrı'yı öveceklerdir. Cenne'ti gösteren iki minyatürden biri Berlin Staatsbibliothek'te [BSB Or. Oct. 1596], öteki Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki minyatürdür. İkincisi köşkler ve insanlarla daha kalabalıktır [SK Hafîd Efendi 139]. Amerika'daki dört minyatürden biri de cenneti göstermektedir, bu da erkekli kadınlıdır; bir kadın ile erkek sevişmektedirler [PFL Lewis MS., O. T6].

4. Kesim

MİTOLOGYA YARATIKLARI

Mitologyada hayvanlar çok geniş yer tutar. Denebilir ki hemen her hayvan üzerine mithoslar vardır; bu İslâm'da da böyledir. Eski zooloji kitapları da yalnız hayvanları tanıtmakla kalmaz, bunların üzerine kurulu söylenceler, olağanüstü yanları anlattıdığı gibi, hangi hayvanın etinin yenmesinin yasak olduğu, hangisinin öldürülmesi ya da öldürülmemesi gerektiğini de gösterir. Bunun gibi hangi hayvanın neresinin bir takım hastalıklara, dertlere çare olacağı, kişinin rüyasında hangi hayvanı görürse bunun yorumu gibi bilgiler de bulunur. Ne var ki burada tüm hayvanları ele almayacağız, yalnızca yaratık diye nitelendirdiğimiz olağandışı yaratıklardan örnekler vereceğiz. Bunun iki nedeni vardır: Önce bu tür olağandışı yaratıklar üzerine daha zengin bir mitologya oluşmuştur; ama daha önemlisi bu kitabın konularını daha çok minyatürler yönlendirmektedir. Osmanlı sanatçılar bu olağandışı, hiç görmedikleri yaratıkları nasıl tasarlamışlar, nasıl görselleştirmişlerdir, işte bunlar bu kitabın amacına daha uygun düşmektedir. Kaldı ki çeşitli bölümlerde olağan hayvanlar da yer almıştır. Örneğin Hz. Muhammed'in hayvanlarla ilgili mucizeleri, Hz. Salih'in taştan deve yaratması gibi olaylarda ve öteki bölümlerde de bunlardan örnekler vardır.

Gene de başlangıçta olağan hayvanlardan da örnekler vereceğiz. Böcekler bile bu yelpazede yerini alır; örneğin örümcek, karınca, sivrisinek, arı gibi... Örümcek üzerine Hz. Muhammed ile ilgili öyküde, Hicret gecesi düşmanlarından saklanmak için Hz. Ebubekir ile bir mağaraya sığınırlar. Bir örümcek gelip mağaranın ağzına ağ kurar, oraya gelenler ağın bozulmadığını görür ve burada olmadıklarını düşünüp giderler. Bu nedenle örümcek öldürülmez, ağı akşam bozulmaz. Karıncayı daha önce de gördük. Neml yani Karınca Sûresi'nde Hz. Süleyman, ordusu ile karınca vadisinde giderken bir karıncanın öteki karıncalara söylediğini duyup anlamıştır. Ayrıca karınca Hz. Süleyman'a bir karınca budu armağan etmiştir. Sivrisineği de Tanrı, Hz. İbrâhim'i ateşe atan Nemrud'u cezalandırmak için göndermiş, sivrisinek Nemrud'un burnundan girip beyninde büyümüş, oluşan baş ağrısından çok çeken Nemrud kafasını tokmaklatmaya başlamış, sonunda beyni patlayıp ölmüştür. Arılara gelince daha önce minyatürü de verildi. Hz. Muhammed'in buyruğu üzerine arıları Medine'ye götürmesi gibi hayvanlarla öyküler pek çoktur.

1

2

3

Burada kimi kesimleri insan, kimi kesimleri hayvan olan yaratıklardan örnekler verelim: *Esbâr* ata benzer, başı at, bedeni insandır, iki kanadı bulunur, Çin Denizi adalarında yaşar; *Kirşsâr* ayıya benzer, insan ve ayıdan doğmuştur, aklı vardır ama konuşması anlaşılmaz; *Dû Peyker* iki başı, bir bedeni, dört kolu, dört ayağı vardır, sırt sırta konulmuş iki insan gibidir, sesi kuş sesine benzer, çok çabuk konuşur, söyledikleri anlaşılmaz; *Zâgsâr* kargaya benzer, başı insan, bedeni karga gibidir, kimi tümceleri söyleyebilir, Halife'ye Hindistan'dan armağan olarak getirilmiştir; *Sülehfâti* Hint Denizi adalarında bulunur, başı insan, bedeni kaplumbağadır; iki de kanadı vardır; *Filsâr* file benzer, insan biçimindedir, fil hortumu ve iki kanadı vardır. Hem uçar, hem iki ayak üstünde, kimi kez de dört ayak üstünde yürür. Kimine göre bu bir cindir, Çin Denizi'ndeki adalarda bulunur; *Tâyir,* Çin Denizi adalarında

7

8

9

4

5

6

yaşar, insan gibidir, iki kanadı vardır, konuşmaları anlar, boyu beş altı yaşındaki bir çocuğunki gibidir; *Segsâr* köpeğe benzer, Hint Denizi adalarında ve Habeşistan'da yaşar. İki başı vardır, bir başı köpek, bir başı insan başı biçimindedir, insan bedenine sahiptir; *Erbe,* Nübye'de bulunur, yüzü insan yüzüne benzer, iki kanadı, uzun bir kuyruğu vardır. Güneşli günlerde güneşlenmek için kuyruğunu tavus gibi açar, onun gölgesine sığınır. İnsanlarla uyum içindedir, onlarla danseder; *Nesnâs,* Arapça sözlük anlamında orangotan, goril gibi hayvanlara verilen addır. Ancak burada değişik kaynaklar, bu adla, değişik yaratıkları belirtir. Bunlardan biri *Mâlûf* da denilen insan biçimindeki yaratıktır, güzel bir yüzü vardır, konuşamaz, söyleneni anlamaz. Mısır'da bu bir maymun olarak betimlenir, bedeni çok tüylüdür, doğuda ise kuyruğu yoktur, tüylü bedeni güzel bir yüzü vardır. İnsanlar bu yaratıklarla çiftleşir-

10

11

Şeytanlar, cinler ve tılsımları (*Metâlîʿü-Saâde*, BN suppl. turc 242).

1. Melek-i Semhures Nasranî
2. Humma hastalığının ruhâniyesi
3. Melek-i Zuba'a
4. İblîs
5. Melek-i Maymun-ı Siccanî
6. Kem gözle gelen Yünk (?)
7. İnsana uyku basınca gelen ağırlık cini
8. Melek-i Müzheb
9. Melek-i Esved
10. Melek-i Ahmer
11. Melek-i Ebyar

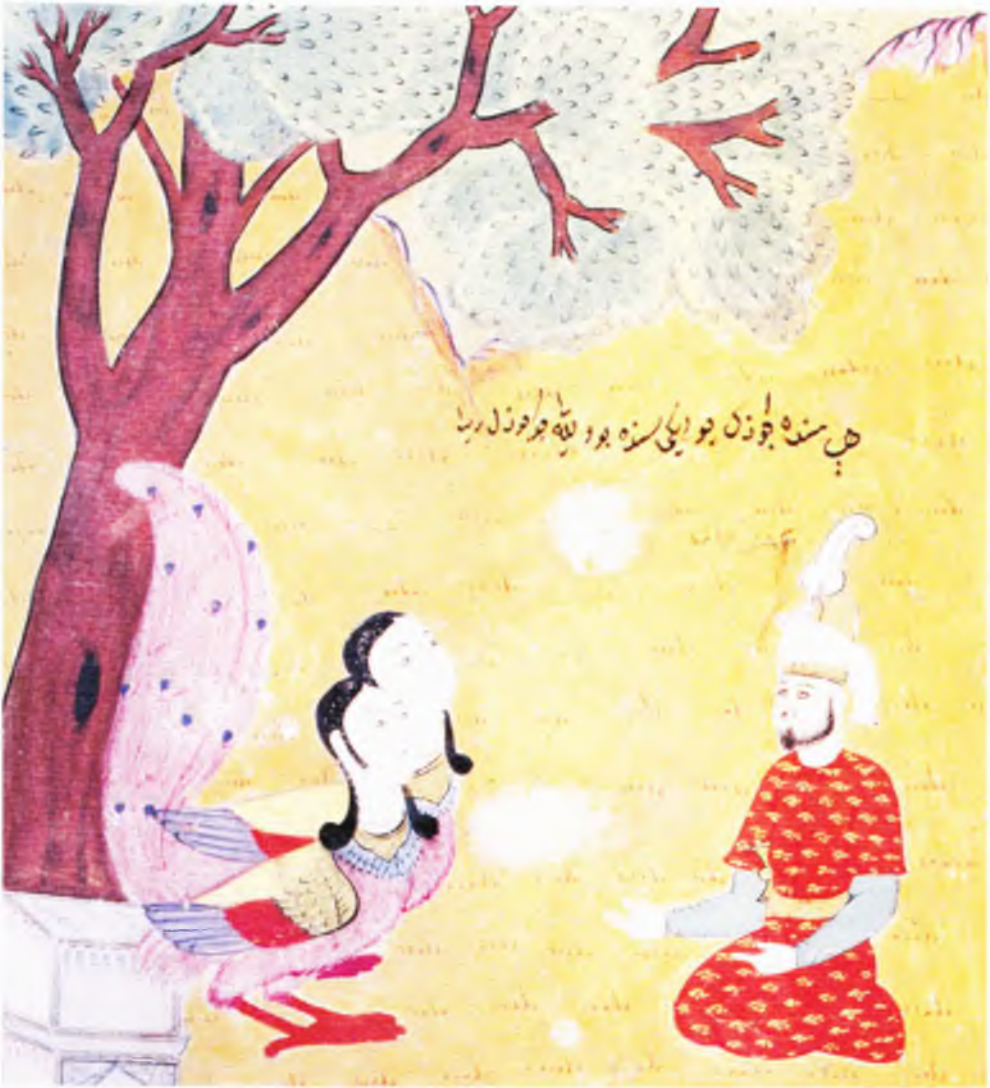

270-271 ve yukarıda: Margarita Adası'ndan 20 mil uzaklıktaki Küba (Kubâgû) Adası'ndaki, zaman zaman ortaya çıkan saçlı ve sakallı, yarısı insan, yarısı balık olan adam (*Târih-i Hind-i Garbi*, TSM R 1488).

ler, çocukları olur. Demirî ve Kazvînî'nin tanımladığı bir *Nesnâs* ise tek elli ve tek bacaklıdır, sıçrayarak yürür, sanki bir insanın yarısı gibidir. İnsan gibi konuşur, insanlarla karşılaşıp yakalanırlarsa öldürülürler. Kimine göre Çin Denizi adalarında, kimine göre Yemen'de yaşar. Yemen halkı onu avlamaya çıkarlar. Bir başka kaynak ise onun Sâm oğlu İrem'in soyundan olduğunu, Hint Denizi'nin kıyılarında sazlık yerlerde yaşadığını ve Hintlilerin onu avlayıp yediğini aktarır. Arapça konuşurlar, adları da Arap adlarıdır. Kimine göre onlar Ye'cûc ve Me'cûc'dur. *Etem* adlı yaratık yüzü domuz başka yerleri insan gibidir. Çin Denizi adalarında yaşar. İnsan, su insanıdır, ama balık gibi

Semek, başı kız bedeni tavus iki yaratıkla
Kıssa-i Şehr-i Şâtıran, İÜK T. 9303).

kuyruğu vardır, deniz durgun olunca denizciler onu görürler ve sevinirler. *Şeyhü'l Yahudi* (Yaşlı Yahudi) Batı Okyanusu'nda yaşayan yüzü insan, beyaz sakallı, bedeni kurbağa gibi olan yaratıktır. Cumartesi günleri karaya çıkar, Pazar sabahına kadar kıyıda kalır, sonra suya döner. Cumartesi Yahudiler'in tatil günü olduğundan buna Yahudi denmiştir. Bu tür yarısı balık yarısı insan yaratıklara *İnsânü'l-Mâ* deniyordu, bunların birçok çeşidi vardır.

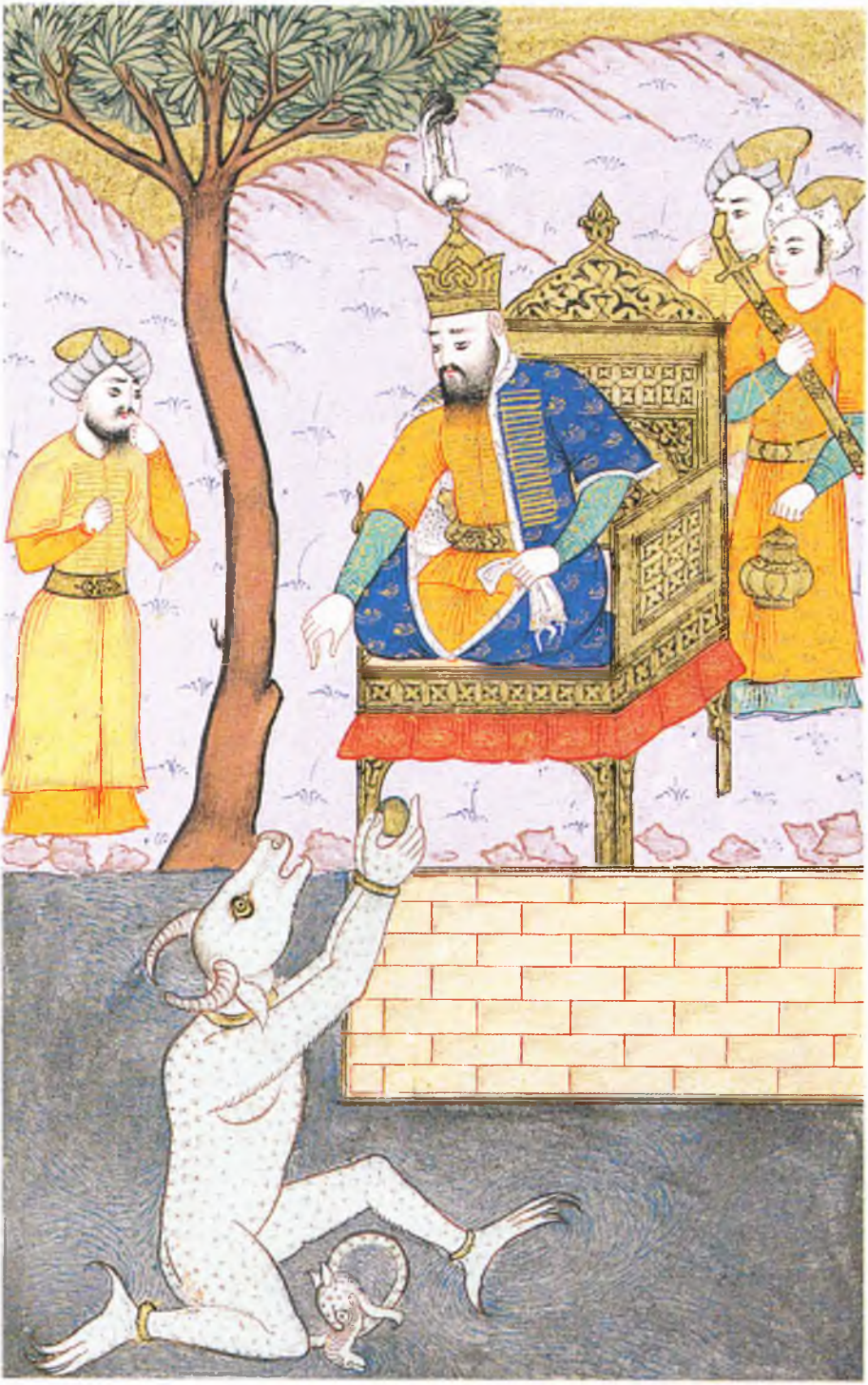
Buraya aldığımız iki minyatür *Târîh-i Hind-i Garbî* veya *Hadîs-i Nev* adlı yazmadan alınmıştır [TSM R 1488]. Bu, Amerika'nın keşfiyle ilgili ve bu kıtayı tanıtan bir yazmadır. Burada Margarita adasından yirmi mil uzak-

Sennace adında bir canavar (*Acaibü'l-Mahlûkat*, BL Or. 13935).

ta Küba (Kubâgû) incisi bol bir adadır. Adada yarısı insan yarısı balık bir yaratık vardır. Saçı sakalı vardır, zaman zaman ortaya çıkar.

Burçlarla ilgili bir minyatürlerde, Hût=Balık burcu buna benzer resimlerle gösterilir. Bu burç beyaz sakallı, yarısı insan, yarısı balık bir yaratıkla gösterilmiştir. Su yaratıklarıyla ilgili bir de Demirî'nin bilgi verdiği *Hûtü'l-Hayz* vardır. Bu bir deniz canavarıdır, gemiler için büyük bir tehlike oluşturur. Gemideki kadınlar aybaşı bezlerini atarlarsa onun saldırısından kurtulunur. Nitekim bu canavar gemide hayız durumunda kadın yolcu varsa gemiye yanaşmaz. Deniz canavarları da sayıca çoktur. Buraya *Acâibü'l-Mahlûkât*'tan alınan bir minyatürde, bir deniz canavarı, Sâsânî hükümdarı Nûşirevan'ın huzurunda görülüyor [TSM A. 3632]. Bu yaratığın boynuzları, iki kolu, insan gibi elleri, iki ayağı ve bir de ucu ejderha başıyla biten kuyruğu vardır. Başı da öküz başı gibidir. Bu türlü deniz yaratıkları Kazvînî'de pek çoktur: Eşek başlı, köpek başlı, insan başlı, iki başlı, fil gibi hortumu olan ya da boynuzlu, baykuş başlı, kaplumbağa kabuklu vb. İlginç bir başka yaratık da yarım balıktır. *Nüzhetü'l-Kulûb*'da bunun adı Mûsâ, Demirî'de ise Hût-ı Mûsâ ve Yûşa'dır. Bunun öyküsünü peygamberler kesiminde

Su yaratığı (*Acâibü'l-Mahlûkat*, TSM A. 3632).

Başı insan, bedeni yılan biçimindeki Mâr-ı Kahkaha (*Metâlîü'l-Saâde*, BN suppl. turc 242).

anlatmıştık. Hz. Mûsâ ile Hz. Yûşâ, Hz. Hızır'ı ararlarken, yarısını yedikleri balığın öteki yarısına yanlarındaki yaşam suyu sıçradığı için balığın yarısı canlanıp suya atlamış ve onlar da balığı izleyerek Hz. Hızır'ı bulmuşlardır.

Buraya aldığımız bir minyatür, başı insan, bedeni yılan biçiminde bir yaratığı gösteriyor. Minyatür, alındığı yazmanın ikinci kesiminde bulunmaktadır. Başka yerlerde de belirttiğim gibi birbirine tıpatıp benzeyen iki yazmanın ikinci kesimlerinin metni yoktur; yalnızca her minyatürün başlık yazısı vardır ve burada *"Şekl-i Mâr-ı Kahkaha"* denmektedir [BN suppl. turc 242]. Bunun bir de PML'de bir nüshası vardır. Söz konusu minyatürün öyküsünü aradım, sonunda *Nüzhetü'l-Kulûb*'da buldum. Bunun genel yılan türleri üzerine maddesinde Batı Mısır çöllerinde ve Türkistan'daki Yılanlar Dağı'nda çok tehlikeli bir yılanın yaşadığı, bir bakışıyla bir insanı öldürebileceği ve adının Kahkaha olduğu yazılıdır. Zehirli yılanların en tehlikelisi ise Şâh-ı Mâr (Kral Yılan) adını taşır. Ancak bu, giriş bölümünde gördüğümüz Şâh-ı Mâr değildir. Aynı kitabın Mârsâr maddesinde bu öyküyü bulabildim. Bu hikâye *Acaibü'l-Mahlûkat*'ta da vardır. Bir başka adı da Mâr-ı Handân, bir başka deyişle "Gülen Yılan'dır". Öyküsü şöyle: Çin kralının oğlu, Mısır kralının kızının güzelliğine görmeden âşık olur. Babası ulaklar gönderir, kızı oğlu için ister. Ancak bu kabul edilmez. İki ülke arasındaki uzaklık nedeniyle oraya ordu gönderemezler ve veziri bir plan yapar. Mısır'a birçok güzel kız gönderilir, bu kızlar Mısır'daki genelevlere girerler, burada, birleştikleri erkeklerin spermlerini bir şişede toplarlar. Bunları özel bir ilâçla karıştırınca bir sürü, başı insan bedeni yılan biçiminde yaratıklar ortaya çıkar. Yaratıkları görenler bu işe öyle gülerler ki bu insanların hepsi ölür. Mısır kralının veziri bunlara karşı *hemâmet* denilen baykuşlardan toplar, baykuşların sesi yılanları öldürmektedir, tüm yılanlar çöle kaçarlar ve bir daha geri gelmezler. Bu nedenle Mısır'da bir daha genelev açılmamıştır. *Acaibü'l Mahlûkat*'taki yaratıklardan biri de *Dâbbe-i cihâr-ı ser*'dir. Bunun dört başı, iki kanadı vardır, çok gürültü yapar, deniz hayvanlarını yer, Hint Okyanusu'nda bulunur.

Melekler, Şeytân, Cinler

Melekler, şeytanlar, cinler *Kur'ân*'da pek çok âyette geçmesine karşın meleklerin varlığı, niteliği daha açık seçik iken şeytan ve cin konusu birbirine geçişmektedir. Birbirleriyle olan ilişkisi açık seçik değildir, tersine karmaşıktır. Şurası bellidir ki, Kazvînî'nin de belirtiği gibi, melekler cin ve Şeytan'dan farklı olarak yaşamsız, sözsüz ve zekâsızdırlar. Yalnız Allah'a bağlıdırlar, tek besinleri de Allah'ı övmek, yüceltmek, O'na secde etmektir. Allah ne buyurursa onu yaparlar [Nahl S. 49-50]. Ancak onlar gene Allah'ın buyruğuyla Hz. Âdem'e de secde etmişlerdir [Tâ-Hâ S. 116; Â'raf S. 11]. Farklı biçimleri ve boyutları vardır. Onlar göklerin halkını oluştururlar. Melekler minyatürlerde hep kadın gibi gösterilmekle birlikte *Kur'ân* onların dişi olmadıklarını belirtir [İsrâ S. 40; Sâffât S. 149-150; Necm S. 27-29]. Ancak erkek olduklarını da belirten herhangi bir âyet olmadığı gibi İslâm geleneklerine göre melekler ne erkek, ne de dişidir.

Öte yandan güzel oldukları, hem iyi huylu hem güzel insanlar için kullanılan "melek gibi" deyiminden anlaşılır. Ayrıca *Kur'ân*'da da dolaylı olarak bu belirtilir. Mısırlı kadınlar Hz. Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında *"Bu bir insan değil, soylu bir melek bu!"*demişlerdir [Yûsuf S. 31]. Buna karşın Şeytân çirkindir. Nitekim *Kur'ân*'da Şeytân'ın başı cehennemdeki zakkum ağacının tomurcuklarına benzetilmiştir [Sâffât S. 65]. Tıpkı Bâbil'de olduğu gibi melekler işlevlerine göre çeşitli kümelere ayrılırlar. Bunlar Tanrı'nın insanlar için gönderdiği ulaklarıdır. Kimi insanların eylemlerini denetler,

Dua eden hayvan başlı melekler (*Acaibü'l-Mahlûkat*, BL Add. 7894).

Dua eden hayvan başlı melekler (*Acâibü'l-Mahlûkat*, BL Add. 7894).

gözlemler, kimi, insanla gök arasında ilişkiyi kurar, kimi ibadet ve bilim toplantılarında bulunur, insanların eylemlerini, isteklerini, değerlendirmelerini bilirler. Şimdi bunları görelim.

Hafaza melekleri: Bunlara *Kirâmen Kâtibîn* ya da *Hıfz* melekleri de denilir. Bunlar kulların yaptıklarını, kalplerinden geçenleri bilir. Hıfz melekleri iki tanedir. Birincisi kişinin sağ yanında iyilikleri, ikincisi sol yanında kötülükleri yazar. Sağdaki melek kişinin yedi saat içinde tövbe edeceği düşüncesiyle soldakine bu süre geçmeden yazdırmaz. Bu meleklerin sayısı yorumculara göre değişir. Bir de sağdaki meleğin yanında üçüncü bir melek elindeki nûrdan bir mızrakla sağdaki meleği cinlerin kötülüğüne karşı korur.

Hamele-i 'Arş melekleri: Bunların sayısı dörttür. Tanrı'ya en yakın olan meleklerdir. Bunlar Arş'ın çevresini kuşatırlar, tesbih çekerler [Mümin S. 75]. Kazvînî'ye göre bunlar değişik biçimlerdedir. Birisi insan biçimindedir, insanlar için dua edip onların dileklerinin yerine getirilmesi için Allah'a aracılık eder. İkincisi öküz biçimindedir, dört ayaklı hayvanlar için dua eder. Üçüncüsü kartal biçimindedir, kuşlar için dua eder, dördüncüsü ise aslan biçiminde olup yırtıcı hayvanlar için dua eder. *Kur'ân* bunların sayısının Kıyâmet günü sekize çıkacağını söyler [Hâkka S. 17]. Bunlar Arş'ı taşıdıkları ve Tanrı'ya çok yakın oldukları için çok onurlu bir yerleri vardır. *Acâibü'l Mahlûkat*'tan buraya aldığımız bir minyatür (insan, boğa, öküz) bunları tesbih çekerken gösteriyor [BL Or. 13935]. Gene aynı yazmadan birinci gökte bulunan öküz biçimindeki melekler görülmektedir. "Evrenin Yaratılışı" bölümünde yedi gökte hangi meleğin bulunduğu bir çizelgeyle gösterilmişti.

Dua eden melekler (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafîd Efendi 139).

Çok önemli bir melek de Rûh ya da Rûhu'l-emîn'dir. Bunun boyutları çok büyüktür, bin başı vardır. Her başta bin yüz, her yüzde bin ağız, her ağızda bin dil bulunur. Bu dillerle yetmiş iki dilde Tanrı'ya dua edip saygıda bulunur, onun birliğini belirtir. Bu melek soluğu ile can verir, başka deyişle ruh verir, gök cisimlerinin hareketi, madenler, bitkiler ve hayvanlardan sorumludur [Meâric S. 4; Nebe' S. 38; Kadir S. 4]. Bundan sonra görev ve işlevleri belli dört melek gelir. Bunlardan birincisi İsrâfil'dir. Tanrı'nın buyruklarını başkalarına ulaştırır. Rûh'un soluğunu cesetlere üfürür. Elinde boynuz biçiminde Sûr vardır, boyu yer ile gök arasını kaplayacak büyüklüktedir. Sûr'un üç kez üfürüldüğünü "Kıyâmet" bölümünde görmüştük, ayrıca aynı bölümde bir minyatürü de yer almıştı. İsrâfil'in dört kanadı vardır; kanatların biri batıda, ikincisi doğuda, üçüncüsü yerle gök arasındadır, dördüncüsü ise yeryüzünü örter. İsrâfil'in başı Arş'ın altında, ayakları yedinci yerden aşağıdadır. Allah bir nesneyi yaratmak istediğinde bunu kaleme buyurur, kalem onu İsrâfil'in gözleri arasındaki *levh-i mâhfûz*'a yazar, İsrâfil de bunu Mikâil'e iletir. En önemli meleklerden Cebrâil'in ise başka adları da vardır. Bunlar *Emînü'l-vahy, Rûhu'l-mukaddes, Hâzinü'l-kuds, Nâmûs-ı ekber, Tâvus-ı melâyike*'dir. Kazvînî'ye göre Hz. Muhammed onu gökteki gerçek biçimiyle görmek istemiş, Cebrâil'in görmeye dayanamayacağını söylemesi üzerine Hz. Muhammed isteğinde direnmiş, bunun üzerine Minâ'da

Hârût ve Mârût, Kıyâmet'e kadar kalacakları kuyuda (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Rükûa varan ve secde eden melekler (*Acâibü'l Mahlûkat*, TSM A. 3632)

Cebrâil Hz. Muhammed'e meleklerin tanıklığında Ali ile kızı Fâtıma'yı nikâhladıklarını, Hz. Muhammed'in de yeryüzündeki nikâhı kıymasını ister (*Siyer-i Nebî*, IV. cilt (kopya) TİEM 1974).

buluşmuşlar. Hz. Muhammed onun büyüklüğü, kanatlarının çokluğu karşısında bayılmıştır. Bunun üzerine Cebrâil daha önce Hz. Muhammed'in karşısına çıktığı biçimiyle görünmüştür. Hz. Muhammed Allah'ın bu büyük yaratışına hayran kalır. Yine Kazvînî'ye göre Cebrâil'in binlerce kanadı vardır, bunlar rengârenk tüylerle bezenmiştir. Kimine göre beş kanadı ve bunlardan her birinde yüzer kanat daha vardır. Ayrıca cezalandırılacak kentleri yıkmak için iki ek kanadı daha vardır. Peygamberler kesimindeki bir minyatür Cebrâil'in Sodom kentini kanadıyla yıkışını göstermektedir. Peygamberler kesiminde Cebrâil'in normal bir genç adam gibi görünüp peygamberlerle konuştuğu üzerinde durulmuştu. Nitekim Hz. Meryem'e genç bir adam görünümünde gelip Hz. İsâ'nın doğumunu muştulamıştı. Allah, onunla Hz. Mûsâ'ya, Hz. Dâvûd'a, Hz. İsâ'ya, Hz. Muhammed'e dört kitap indirmiş, bundan başka Hz. İbrâhim'e on, Hz. Şît'e elli, Hz. İdris'e otuz yaprak (suhûf) indirmiştir. Cebrâil'in minyatürleri peygamberlere ayrılan bölümler-

de verilmişti. Üçüncü önemli melek ise Mikâil'dir. Onun görevi insanların bedensel ve ruhsal gereksinimlerini karşılamaktır. Bedensel olarak besin, akıl ve bilgi verir. *Kur'ân*'da kim ki Allah'a, O'nun meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil ve Mikâil'e düşman kesilirse Allah da bu tür inkârcılara düşman kesilir denmektedir [Bakara S. 98]. Bu âyetin anlamı özellikle Cebrâil bakımından bundan bir önceki âyette açıklanmıştır. Cebrâil Allah'ın izniyle Hz. Muhammed'e vahiy getirmiştir [Bakara S. 97]. Onun kanat sayısı bilinmez. Ancak ağzını açtığında gökler, denizde yaban hardalı tanesi gibi kalır. Göklerin ve yeryüzünün halkına yaklaşsa saçtığı nûrdan tüm evren batar. Onun yeri yedinci gökte bahr-i mescûr üzerindedir. Burayı *Kur'ân* tanımlamaktadır: "Alevlerle kaynatılıp köpürtülmüş deniz" [Tûr S. 6]. Dördüncü önemli melek Azrâil'dir. *Kur'ân*'da Âzrail'in adı böyle geçmez, "ölüm meleği" olarak geçer [Secde S. 11]. Burada tekil olmakla birlikte üç âyette canları bir tek meleğin değil birçok meleğin aldığı anlaşılmaktadır [A'râf S. 37; Nahl S. 32; En'âm S. 93]. Belki de her insanın canını bir melek almaktadır. Ancak burada yerleşmiş olan Azrâil tek melek olarak ele alındı. Bunun görevi hareketi durdurmak, beden ile ruhu, ecel geldiğinde ayırmaktır. Başı göğün en tepesinde, ayakları yedi kat yerden aşağıdadır. Yüzü *levh-i mahfûz*'a dönüktür. Hz. Süleyman'ın Azrâil ile ilgili iki öyküsü vardır. Öykülerden birincisinde Hz. Süleyman Azrâil'i görmek ister. Bu isteği üzerine Azrâil ona gözükür, Hz. Süleyman onun büyüklüğü karşısında bayılır. Bundan sonra Hz. Süleyman Azrâil'le dost olur, birbirleriyle görüşürler. İkinci bir öyküde ise Azrâil bir başka gelişinde Hz. Süleyman'ın yanındakilerden birine gözünü diker. Bu kişi kendine böyle bakanın kim olduğunu sorunca, Hz. Süleyman'dan onun ölüm meleği olduğunu öğrenir. Hz. Süleyman'dan kendisini rüzgâr gücüyle uzaklara göndermesini ister. Hz. Süleyman da onu Hindistan'ın uzak bir köşesine gönderir. Azrâil geldiğinde Hz. Süleyman ona, bir yakınına neden böyle gözlerini diktiğini sorduğunda ölüm meleği onu ele geçirmek üzere iken onu Hz. Süleyman'ın yanında bulunca şaşırdığını söyler.

Bu meleklerin adlarına gelince; ilk üç meleğin adlarının başındaki "Cebr", "Mik" ve "İsrâf" *kul* anlamına gelir. "İl" eki ise *Allah*'tır. Böylece bunların hepsi Allah'ın kulu demektir.

Öteki meleklere gelince; bunlar bir tür Mu'ekkibât melekleridir. Bunlar yerle gök arasında ilişki kurarlar, yeryüzüne bereket indirirler, insanları eylemlerine göre değerlendirirler.

Seyyâhûn melekleri: Bunlar zikr ve ibadet toplantılarında bulunurlar. Kişilerin eylemlerini, isteklerini, değerlendirmelerini saptarlar.

Kerrûbîyûn melekleri: Bunlar Hazîre-i Kudüs'te bulunurlar, vakitlerini Allah'ı övmek ve ona ibadet etmekle geçirirler.

Münker ve Nekîr melekleri: Ölü toprağa verilince çok sıkı bir soruşturmaya girişirler, gerekirse cezalandırırlar. *Kur'ân*'da adları geçmez. Yalnız bir hadîste adları geçer.

Bir de Tanrı'nın sevgisini yitirmiş günahkâr melekler vardır. Bunlar iki tanedir ve *Kur'ân*'da adları geçer: Hârût ve Mârût. Bu âyette Yahudilerin Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı büyü yoluyla edindiğine inandıkları, şeytan ruhlu kişilere kanarak Hz. Süleyman'ı büyücü sandıkları anlatılır. Hârût ve Mârût adındaki iki meleğin büyü öğrettikleri doğruydu, ancak bu bilgiyi insanların sınanması için öğretiyorlardı, oysa Yahudilerden öğrendikleri bilgiyi kötüye kullanıyorlar, karı ile kocanın arasını açacak, insanlara zarar verecek şeyler öğretiyorlardı [Bakara S. 102]. Bunun üzerine söylenceler oluşmuştur. Bunların Yahudi geleneklerinden geldiği sanılmaktadır. Tanrı, onları meleklerin günah işleyip işlemediklerini sınamak için Babil'e göndermiş, orada Zühre adında bir kadına âşık olarak Tanrısal gizleri açıklamışlar, ancak kadın birden yokolmuş. İki melek gökyüzüne döndüklerinde buraya girişleri yasaklanmış, onlara iki seçenek verilmiş; ya sonsuza dek cehennemde cezalanacaklar ya da dünyaya dönüp orada cezalanacaklar. İki melek Babil'de bir kuyuya başaşağı sarkıtılarak cezalandırılmışlardır. Zühre ise gökte Zühre (Venüs) yıldızı olmuştur. Bu söylencenin bir iki çeşitlemesi daha vardır. Buraya *Fâlnâme*'den aldığımız minyatürde Hârût ve Mârût'u kıyâmete kadar kalacakları kuyuda göstermektedir [TSM H. 1703].

Gökte ve yerde canlı hiç kimse kalmayınca, Tanrı'nın buyruğu üzerine, Azrâil'in parmağını gözüne sokarak kendi canını alması (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafîd Efendi 139).

Minyatürlerde çok sayıda melekler gösterilmiştir. *Acaibü'l-Mahlûkat*'ın minyatürlü yazmalarında bu sahne gösterilmiştir. Buraya çok melek minyatürü almadık. Daha önce özellikle peygamberlere ayrılan kesimde çok sayıda melek minyatürü vardır. *Da'vetnâme*'de ve *Acâibü'l Mahlûkat*'ta melek dört biçimde gösterilmiştir: Selâtta, Rükûda, Sücûdda ve Kuûdda. Buraya bunlardan birini *Acâibü'l Mahlûkat*'tan aldık [BL Add. 7894]. Bir de *Ahvâl-i Kıyâmet*'ten Azrâil'i gösteren bir minyatür aldık. Burada gökte ve yerde can-

lı hiç kimse kalmayınca Tanrı, Azrâil'den kendi canını almasını buyurur, o da parmağını gözüne sokarak canını alır [SK Hafîd Efendi 139]. Bir melek de Rıdvân'dır, bu da Cennet'in kapısını bekleyen meleğin adıdır. Bundan ötürü Cennet'e *Ravzai-i rıdvân* da denir.

Şeytân ve cinlere gelince; bu bölümün başında da belirtildiği gibi bu oldukça karmaşık bir olaydır. *Kur'ân* iyi incelenince bu ikisi arasında benzer bir kimlik bulunur. Bunu *Kur'ân*'dan örneklerle gösterebiliriz. Bunların kimi Hz. Süleyman'la ilgili âyetlerde görülür [Bakara S., 102; Enbiyâ S., 82; Sâd S., 37]. Bunlarda Şeytan anılmaktadır. Gene Hz. Süleyman'ın cinlerle ilgisi gösterilmektedir [Sebe' S., 12; Neml. S., 17, 39]. Bundan başka örneğin bir âyette *"Biz peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık"* denilmektedir [En'âm S., 112]. *Kur'ân*'da kimi âyette puta taparlık döneminden kalma putlarla şeytan arasında bir ilişki kurulur. Bu putlardan biri Tâğut'tur. Şeytanla, büyücüyle eş anlamda kullanılır. Bu put *Kur'ân*'da sekiz âyette geçer [Bakara S., 256-257; Nisa S., 31, 60, 76, Mâide S., 60; Nahl S., 36; Zümer S., 17]. Şeytân ve cin konusunda açık seçiklik yoktur.

Geceyi ve gündüzü düzenleyen melek (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafîd Efendi 139)

Şeytân, İbranice düşman anlamında *haşatun*'dan gelir. Bunu pek çok mitologyada buluruz. Şu nokta çok önemlidir; genellikle Şeytanın tekil olduğu sanılır, oysa *Kur'ân*'da çoğul olarak Şeyâtîn (şeytanlar) diye geçer. Ayrıca Şeytanla eş anlamlı olarak İblîs vardır. Kimi âyette şeytan yerine İblîs geçer. Örneğin [A'raf S., 11]. Şeytân'ın bir nitelemesi de "taşlanmış" anlamına recîm'dir. Bunun temelinde Hz. İbrâhim'in Şeytân'ı taşlamış olması yatar. Bir âyette Hz. Meryem'in annesi Allah'tan kızını ve onun soyunu taşlanmış Şeytân'dan (mineşşeytânirracîym) korumasını diler [Âl-i İmrân S., 36]. *Kur'ân*'da şeytan çok geçer, çeşitli âyetlere göre sözünde durmaz, unutturma-

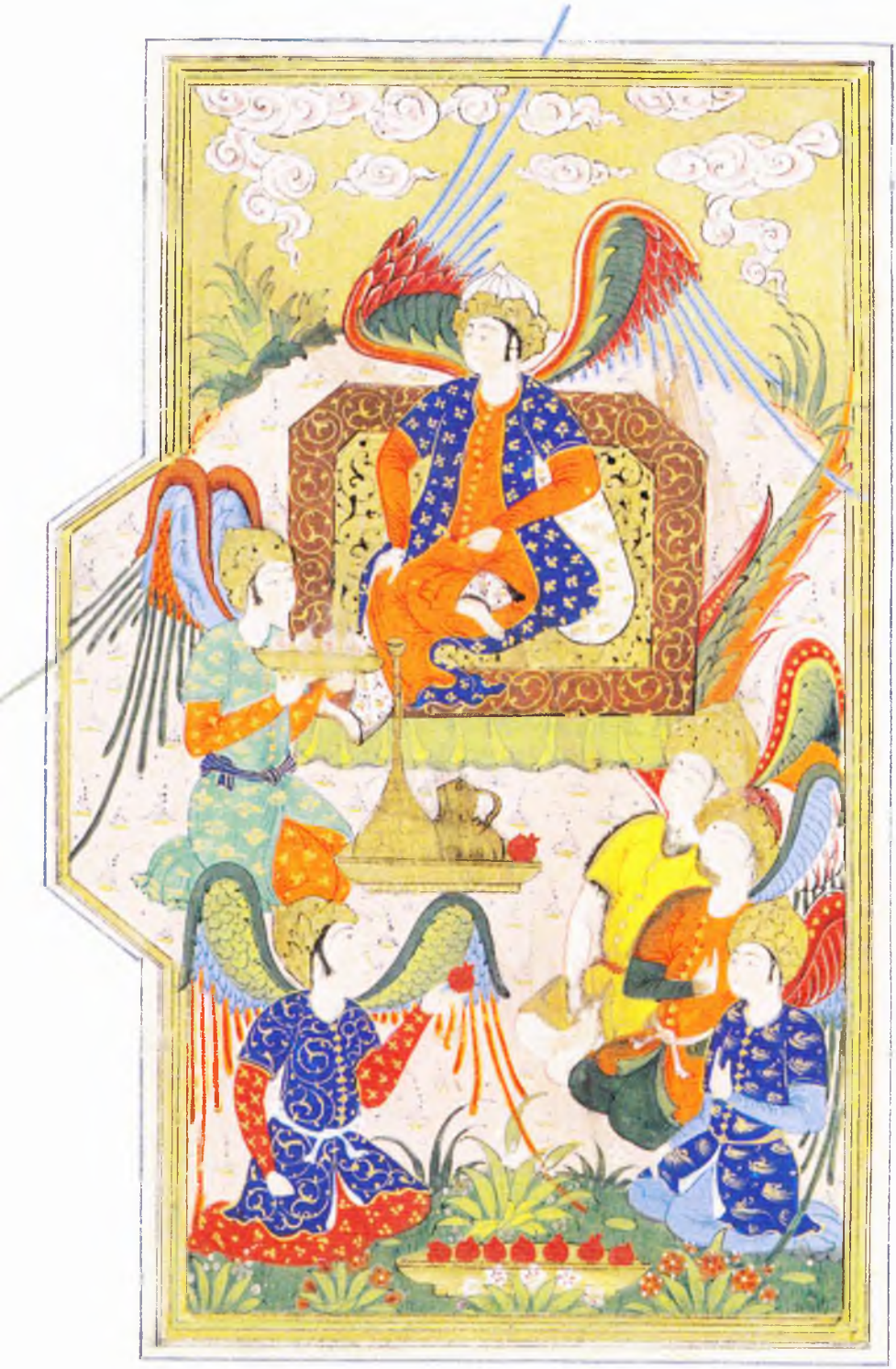

Mahşer günü meleklerin insanlar için ağlaması (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

ya neden olur, insanların aralarını açıp bozar, aldatır, peygamberlerin isteklerine, dileklerine karışır, iletileri saptırır, cehenneme çeker, insanları yanlış yola saptırır, inanmayanlar üzerinde gücü vardır, dolap çevirir, Allah'a karşı değer bilmez, nankördür, buna karşın hiç bir zaman *Kur'ân* indirmeye gücü yoktur, Allah'tan korkar, insanlara karşı gücü yoktur.

Kur'ân'da Şeytân'ın İblîs ile anlamdaş olduğu belirtilmiştir. Ancak gene de bunların farklı olmadığı kesin değildir. Bu kuşkuyu güçlendirecek bir nokta *Kur'ân*'da şeytan kimi kez çoğul kullanılmasına karşın İblîs hep tekil olarak kullanılmıştır. Şeytân'ı meleklerden sayabiliriz, çünkü Şeytân da Tanrı katındadır, Tanrı ile konuşur, ayrıca Tanı'nın buyruklarına karşı gelecek kadar da gözü pektir. Bir bakıma iyilik ve kötülüğün Tanrı'nm yarattığı şeyler olduğunu ve Tanrı'nın Şeytân'ı kötülük işleriyle görevlendirdiği kabul edebiliriz. Bu bütün din ve mitologyalarda böyledir. Bir sûreden çıkan anlam Tanrı'nın emrinde bulunduğu anlaşılan Şeytân'ın insanları yoldan çıkarması için gereken izni verdiğini anlayabiliriz [İsra S., 62-64]. Daha önce de gördük; Hz. Havvâ, Şeytân'ın baştan çıkardığı ilk insandır. Bir âyette ise Tanrı'nın insan ve cin şeytanlarını düşman yaptığı söylenmektedir [En'am S., 112]. Bir başka âyette ise Şeytân'ın Tanrı'nın izni olmadıkça inananlara hiçbir zarar vermeyeceği belirtilmektedir [Mücâdile S., 10].

Şeytân, insanları baştan çıkarırken çeşitli biçimlere girer. İnsan biçiminde ya da hayvan biçiminde olur. Örneğin Mekke'de Kureyşliler Hz. Muhammed'i ortadan kaldırmak için İblîs'le işbirliği yaparlar. Burada Şeytân saygın bir yaşlı kılığında gözükür, ama Peygamber'in bir yakını Şeytân'ı tanır ve onu döver. Şeytân'ın değişimleri çeşitlidir. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cennetten kovuluşunda hem tavuskuşu, hem yılan biçimindedir. Buna daha önce değinmiştik. Deve ile at biçiminde de olur. Bir gün Hz. Muhammed güvercinlerin arkasından koşan bir adam görmüş, bunun için bir Şeytân bir başka Şeytân'ı kovalıyor demiş. Havlayan bir köpek, anıran bir eşekte hep

Tahta oturmuş bir meleğin çevresinde meleğe benzeyen kanatlı beş cin (*Nefehâtü'l-Üns*, CBL 474).

Şeytân görülmüştür. Kimi kez de korkunç görünümlü yaratıkların biçimini alır. Bunlar *Gûl, Si'lât, Dalhât, Gaddâr, Şık* gibi adlar alıyorlardı. Demirî, bu sonuncuyu uzunca anlatıyor. Bu yarım adam boyunda bir tür cindir. Kimi kez yolda gidenlere görünür. Bununla eskiden yaşayan Şık ve Satihî adlı iki kâhin arasında bir özdeşleşme olmaktadır. Şık yarım bir adamdı, tek eli, tek ayağı, tek gözü vardı. Öteki kâhinin ise hiç kemiği yoktur. Bunlar Şam'da yaşıyorlardı.

Kimi cansız nesneler de Şeytân'ın varlığına bir gösterge olarak benimsenir. Bir hadîste ağzı çentikli bir kaptan su içilmemesi, burada Şeytân olabileceği; düğümlenmiş saçla namaz kılınmaması, burada Şeytân olabileceği gibi. Toplu namazlarda kişilerin sıkışık bir düzende olması gerekir, yoksa Şeytân aralara girebilir. Bir hadîste de şeytanlara karşı bir önlem olarak kapların üstü kapanmalı, tulumlar düğümlenmeli, kapıları kapalı tutmak, lambaları söndürmek, oğlan çocuklarını uzaklaştırmak gibi önlemler vardır.

Başta cinlerle Şeytân'ın birbirine karıştığı belirtilmişti. İkonografya açısından cin ve Şeytan resimleri birbirine karışmaktadır. Bu kesimin başında verilen bir dizi minyatür, yazmada bu kesimin metni olmadığı için, hangisinin şeytan, hangisinin cin olduğu bilinmemektedir. Yalnız bir ikisi için İblis denilmiştir. Aslında bu ikisini içine alan Batı dillerinde bir sözcük vardır. Bu Yunanca'da cin anlamına *daimon* sözcüğüdür. Bu Batı dillerine demon olarak geçmiş, hem şeytanı, hem cini karşılamaktadır. Toplu olarak verilen minyatürlerde ikisinin şeytan olduğu belirtilmiştir. Bu kesimde şeytan minyatürlerine başkaca yer verilmemiştir. Ancak özellikle peygamberlere ayrılan kesimde örneğin Hz. Zekeriyyâ'nm içine saklandığı ağaç kesilirken Şeytân oradadır. Nemrud, Hz. İbrâhim'i ateşe atarken Şeytân oradadır. Ya da Şeytân'ın Hz. Nûh'un gemisine çıkışını gösteren minyatür de bunlardan biridir. İblîs'in çocuklarının çeşitli görevleri vardır. Bunlardan Lebtâ, felaketlerle ilgilenir, giysilerin yırtılıp parçalanması, mezara gömülmede yas tutmayla görevlidir; A'var zina ile görevlidir; Massût yalanla; Dâsim aile içi kavgalarla görevlidir; Zalanbûr çarşıda rekabeti körükler, yalanla malları aşırı bir biçimde över; Lâkis çöllerde görevlidir; Abiyad peygamberlerle ilgidir; Matûs yalan haberlerin görevlisidir. İblîs dünyanın üç bölgesinde otuz yumurta çıkarmış, buradan bir şeytan türü *Gilân, 'Akârib, Katâarib* gibileri doğmuştur.

Cinlere gelince, bunlar hemen her mitologyada bulunur. İnsanoğlu pek çok şeyde cin bulmuştur. Biçimsiz görünüşlü insanlar, deliler, fazla parmakla doğmuş çocuklar, hayvan bağırışları bile cinlerle yorumlanmıştır; gece öten horozlar, baykuşların sesleri, köpek ulumaları gibi. Cinler de şeytanlar gibi hem insanın hem Tanrı'nın düşmanıdırlar. Cinler yılan, örümcek, kurt, keçi, kedi gibi hayvanların biçimine girerler. Koruyucu cinler, kâhinlere gelecekten haber veren cinler vardır. Hıristiyanlıkta da cinlerle bir savaşım verilir. Yukarıda çeşitli cin ve şeytanları gösteren minyatürler içinde birtanesi humma hastalığının ruhu olarak verilmiştir. *İncil*'de Hz. İsâ mucize-

37 yüzlü, cinlerin anası Şehretü'n-nâr
(*Da'vetnâme*, İÜK T. 208).

leri arasında hastalıkları sağaltırken, hasta kişinin içinden cini çıkararak iyileştirmiştir. Bir kez ona dilsiz ve deli biri getirilmiş, Hz. İsâ cini çıkartmış, adam konuşmuş ve normale dönmüştür [Matta IX/32-34]. Bir de kör ve dilsiz birisini getirmişler, Hz. İsâ onu da cinlerin başkanı Beelzebul yardımıyla sağaltmıştır [Matta XII/22-24]. Gene Hz. İsâ'ya saralı ve kimsenin sağaltamadığı hasta bir çocuk getirmişler, Hz. İsâ hastayı azarlayınca cin içinden çıkmış, çocuk da iyileşmiştir [Matta XII/15-18]. Gene *İncil*'e göre, Hz. İsâ sıtmaya tutulanın sıtmasını azarlayınca hasta iyi olurmuş. Ayrıca mundar bir cin ruhu olan bir adamı zorlayarak yere düşürmüştür [Luka IV/33-35; 38-39]. Bu gibi cin çıkarma olayları *İncil*'in çok yerinde bulunur [Luka VII/20-22;VIII/27-36].

İslâm'a gelince; *Kur'ân*'da cin, kırk yerde geçer. Cin, dumansız ateşten yaratılmıştır [Rahman S. 15]. Bir başka yerde de cin/iblis insandan önce, kavurucu ateşten yaratılmıştır [Hicr S. 26-27]. Bu arada *Kur'ân*'da yedi yerde de cin yerine *cânn* geçer. Çoğunluğun kanısına göre bu cinin babasıdır. Gözlerden gizli kaldığı için, gizlenen anlamında cânn denmiştir. Cin ise çoğul olup bunun tekili cinnî'dir. İblîs ise cinlerin atası olmayıp Tanrıya ilk baş kaldıran bir cinnî'dir. Cinlerin kâfirine şeytan, kâfir olmayanına cinnî denir.

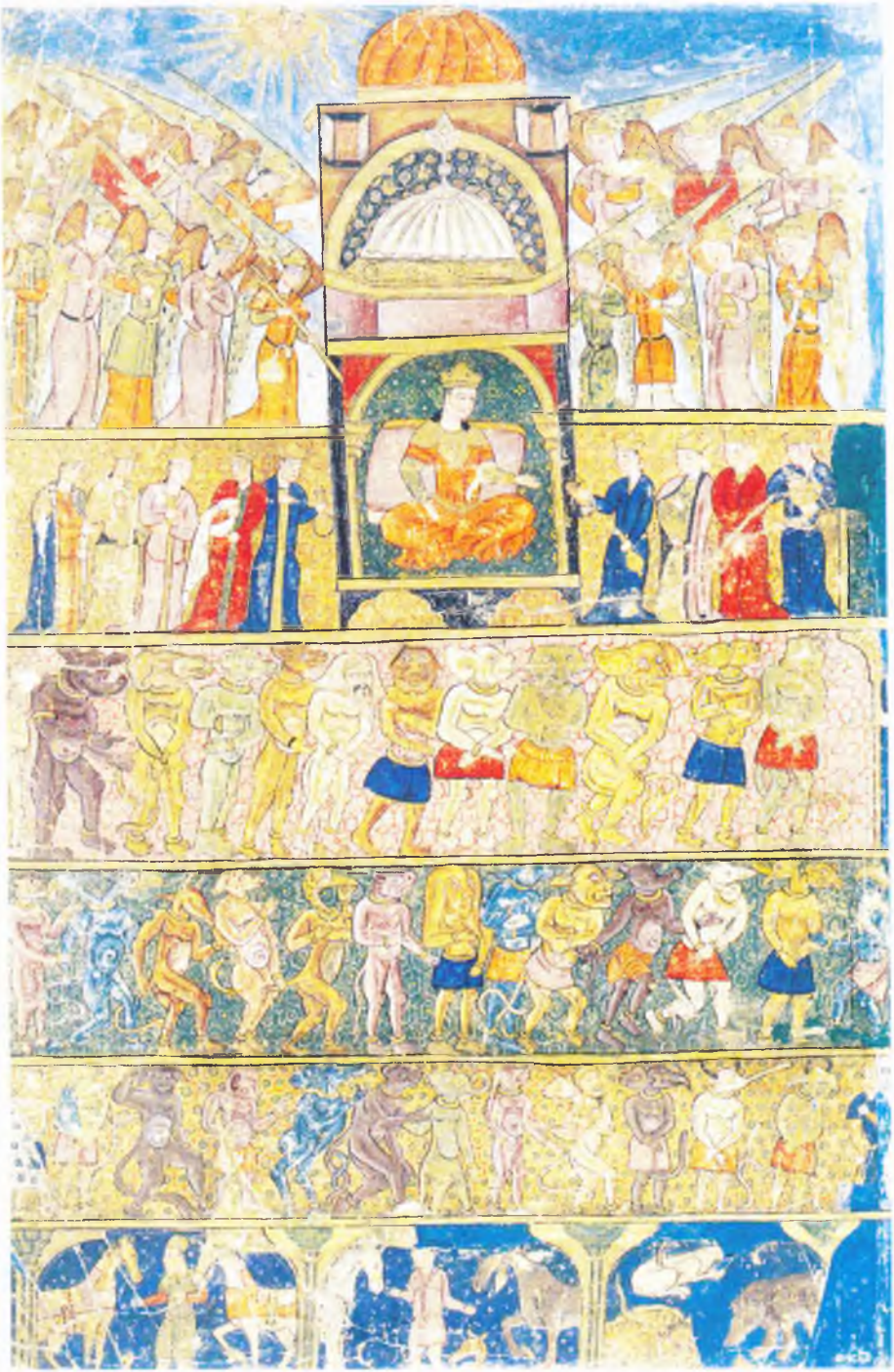
Cinlerin çok bulunduğu bölgeler vardır. Bunlardan biri Arab topraklarında Ubâr denilen yerdir. Bir hadîste cinlerin üç türde olduğu belirtilmiştir. Bunların ilki yılan biçiminde, ikincisi rüzgâr gibi, üçüncüsü insan gibidir. Demirî ise üç tür cini anlatmaktadır. Bunlardan ilkinin kanatları vardır, uçabilirler, ikincisi yılan biçimindedir, üçüncüsü ise insana benzer. Kıyâmet günü bunlardan insanlar gibi hesap sorulacaktır. Gene Demirî cinlerin kâfir olanlarını şeytan olarak adlandırmaktadır. Bunlar insanların içine girip onları *ecinnili* yapmaktadırlar. Nitekim Hz. Muhammed'e bir kadın, içinde cin olduğu söylenen oğlunu getirmiş, Peygamber elini çocuğun göğsünden geçirmiş, çocuk kusmuş, bir hayvan çıkıp koşmaya başlamış. Sara hastalığı da insanların cinlerce ecinnilenmesi sonucudur. Gene bir hadîste bir İranlı'nın karısına kocası gibi görünen bir cin kadına sık sık gelirmiş. Gökte bulunmuşlar, gökten inince kadın gökteki sesi yineleyince cin yanıp kül olmuş. Kazvînî' nin anlattığı bir olayda cinin biri bir kıza âşık olmuş. Onu kaçırıp bir çadırda alıkoymuş. Onunla gündüzleri beraber olur geceleri ise ayrılırmış. Bir adam, cinle savaşıp, kızı cinden kurtarmış. Cin zenci kılığında bir devekuşu sırtında imiş. Bunun minyatürünü giriş bölümünde vermiştik.

Cinler kadınlarla cinsel ilişkiye girerlerdi. Söylencelere göre Seba Melikesi Belkıs'ın, Zü'l-Karneyn'in babası bir cindi. Bir takım korkunç yaratıklar da cinlerle insanların birleşmesinden ortaya çıkımışlardır. Bu kesimin başında göreceğimiz kimi yaratıklar böyle bir birleşmenin sonucu doğmuşlardır. Bundan sonraki bölümde ele alınacak Ye'cûc ve Me'cûc da böyledir. Hayvan cinleri de böyle birleşmeler yapabilir, bunlardan doğan bir deve türü vardır. Demirî bunların yılanlarla kan bağı üzerine çeşitli öyküler

anlatmaktadır. Cinlerin en ünlüleri Yemen dolaylarındaki Nasibin bölgesinde idi.

Çok kötü cinler için çeşitli adlar vardır. Bunlardan ikisi *İfrît* ve *Gûl*'dur. İki hadîste de kullanılan *ifrît* bir sıfat olduğu kadar, çok zararlı bir cin türü için kullanılmıştır. Bu *Binbir Gece Masalları*'nda ve çeşitli metinlerde geçer. *Gûl*'e gelince bu İslâm öncesi Araplar'da *Gûl, Mârid* türünden kötücül, dişi bir cindir. Her türlü biçime girer, insana yollarını şaşırtır, sonra da üzerlerine atılıp parçalar. Erkek *Gûl*'e *Kuturb* deniliyordu. Hz. Muhammed *Gûl* olmadığı inancındaydı. Kazvînî gibi yazarlara göre ise *Gûl* şeytanlaşmış bir cindi. Türkçede *Gûlyabani* olarak kullanılır, bu da *Gûl-i beyâbânî*'den gelmektedir. *Gûl*'ün aynı zamanda kuduz hastalığını yapan bir cin olduğuna inanılır.

Şeytân ve cinler çeşitli hizmetler görürlerdi. Hz. Süleyman ile ilgili bölümde bunların, onun için ne gibi hizmetler yaptıklarına değinilmişti. Dış görünümleri de çok çeşitli ve garipti. Beyaz, siyah, sarı, kızıl sarı, alacalı, at gibi katır gibi, yaban hayvanları gibi, kuyruklu, sivri yüzlü, boynuzlu, toynaklı ve daha nice değişik biçimlerde idiler. Bunların kiminin görünümleri daha önce Hz. Süleyman ile ilgili bölümde verilmişti. Bu minyatürlerden birinde fil başlı olan bir cin de vardı. Bunlar demir, bakır işleri, taş ve kayaları yontma, ağaçları budama, kaleler, dokumacılık, tapınaklar, heykeller, büyük kazanlar, taş yalaklar yapıyorlar, ekmek hazırlıyorlar, hayvanları kesip etini kemiklerinden ayırıyorlar, denizin dibine dalıp oradan inci ve değerli taşları, madenleri çıkarıyorlar, zor eğitilen atları eğitiyorlardı, hemen her zor işi yapıyorlardı. Hz. Süleyman'ın emrindeki cinlerin bir görevi de eğlendirmektir. Kiminin ağzından ateş çıkıyor, kimi dört ayak üstünde yürüyor, iki başlı olanlar, fil bedeni üzerinde aslan başlı olanları vardı. Hz. Süleyman'ın cinleri içinde en şaşırtanı yarısı köpek yarısı kedi olan yaratıkmış. Hz. Süleyman buna ve ilgisini çeken öteki yaratıklara sorular sormuş. İlki şarkı söylediğini ayrıca konuklara şarap sunduğunu söylemiş, maymuna benzeyen bir başkasının tırnakları ayrıca orak gibiymiş. Elinde bir ud tutuyormuş. Hz. Süleyman'ın onu tanımak istemesi üzerine bu yaratık elindeki udu göstererek bunu ilk bulanın kendisi olduğunu, dinleyenlerin çok hoşuna gittiğini söylemiş. Kazvînî'de bulduğumuz bu bilgilerin ötesinde onun *Acâibü'l Mahlûkat*'ın minyatürlü yazmalarında resimleri vardır. Giriş bölümünde *Fâlnâme*'den aldığımız bir minyatürde tahta oturmuş bir melek, ona hizmet eden cinler vardır, ortada biri danseder, sağda ve solda boynuzlu iki cinden biri ud öteki tef çalar [TSM H. 1703]. Bu bölüme bir şiir antolojisinden alınmış bir minyatürde ise tahta oturmuş bir meleğin çevresinde meleğe benzeyen kanatlı beş cin görülmektedir [CBL 424]. *Da'vetnâme*'de de ilginç bir cin resmi vardır. Bu, Şehretü'n-nâr adında tüm cinlerin anasıdır. Ateşten ve havadan yaratılmış, bu cine 900 bin yıl ömür verilmiştir. Ancak tek olduğu için Tanrı'dan bir eş istemiş, bir dişi yaratılmış, dişisi bir süre sonra 4000 oğlan doğurmuştur. Bunun elleri, ayakları, karnı ve başında 4000 yüzü vardır. Ancak resim-

Hz. Süleyman'ın sarayı ve çevresi (cinler, yaratıklar, hayvanlar, askerler)
solda: Saba Kraliçesi Belkıs, sağda: Hz. Süleyman
(*Süleymanname*, CBL 406).

de 37 yüzü görülmektedir, saçları uzun bir kadın gibi çizilmiştir. Bu resim Mâlik Aksel'in *Anadolu Halk Resimleri* kitabının kapağında yayımlanınca çok ilgi uyandırmıştı, bunun sonucunda çeşitli amaçlar için kullanıldığı gibi, bir tiyatro topluluğunun çıkardığı derginin kapağını da süslemişti.

Bu bölüme cin minyatürü almadık, ancak yukarıdaki Hz. Süleyman ile ilgili açıklamaların ışığında çok ilginç iki minyatür koyduk. Bu daha önce de sözü edilen Uzun Firdevsî'nin *Süleymannâme*'sinden iki minyatürdür [CBL 406]. Bu iki minyatür birkaç bakımdan ilginçtir. Önce istifi ve düzeni bakımından. İkincisi de karşılıklı her iki sayfada bulunan bu iki minyatürün çok kalabalık olmasıdır. Bunların üslûbu, tarihi, ikisinin kimi gösterdiği, yazmaya başka bir yazmadan alınıp konulmuş olması gibisinden daha çok sanat tarihçilerini ilgilendiren konular vardır. Burada yapılan, bir sanat tarihi incelemesi olmadığı için bu konulara değinmeyeceğiz. Her iki minyatürün tepesinde tahtında oturan birer kişi var. Bu minyatürler aşağıya doğru yatay bölümler hâlinde hazırlanmıştır. Tahtların gösterildiği kısım ise dikeydir. Sağdaki minyatürde (s. 293) tahtta oturan sarıklı kişi Hz. Süleyman'dır. Öteki minyatürde (s. 292) ise kimine göre Hz. Süleyman'ın gençliğidir. İkinci olasılık soldaki tahtta oturanın Seba Kraliçesi Belkıs olmasıdır. Bu daha olasıdır. Çünkü çoğunlukla Hz. Süleyman'ı gösteren minyatürlerde ya aynı minyatürde Belkıs ile Hz. Süleyman'la yan yana tahtlarında gösterilmiş ya da karşılıklı sayfalarda bir minyatürde Belkıs, ötekinde Hz. Süleyman yer almıştır. Bir üçüncü olasılık soldaki minyatür ki kişi başında sarığı ile Hz. Süleyman olmakla birlikte onunla bir Osmanlı padişahı arasında bir paralellik çizilmek de istenmiş olabilir. Ancak bu paralellikteki hükümdar ad benzerliğinden dolayı Kanunî Sultan Süleyman olamaz, çünkü minyatür 15. yüzyılda yapılmıştır. Fâtih ya da II. Bâyezid olabilir. Nitekim tahtın olduğu kubbenin iki yanındaki iki kule Topkapı Sarayı'nın ikinci kapısı Babü's-Selâm'a benzemektedir. Bu düzeyde Hz. Süleyman'ın iki yanında kanatlılar görülmektedir. Bunlar kuşlar ve meleklerdir. Hz. Süleyman kuşlara egemendi, onların dillerini konuşurdu. Kuşlar arasında bir de Simurg görülmektedir, altındaki iki sırada sarıklı insanlar vardır. Bunların altındaki kişiler arasında daha çok kadına benzeyen kişiler vardır, aşağıdaki sıra alt bölümlere ayrılmıştır. Mihverli kişiler ve daha sonra cinler ve benzeri fantastik yaratıklar görülmektedir. En alt sırada bir şadırvan, kanatlı bir yaratık, ay ve güneş olabilecek iki figür daha vardır. Soldaki minyatüre gelince; burada Belkıs olması olası kişinin üst düzeyinde melekler, onun altında ise kadınlar vardır. Daha altında ise değişik ve fantastik görünümlü cinler görülmektedir. Minyatürün en üstünde ise insan yüzlü güneş bulunmaktadır.

Önemli Yaratıklar

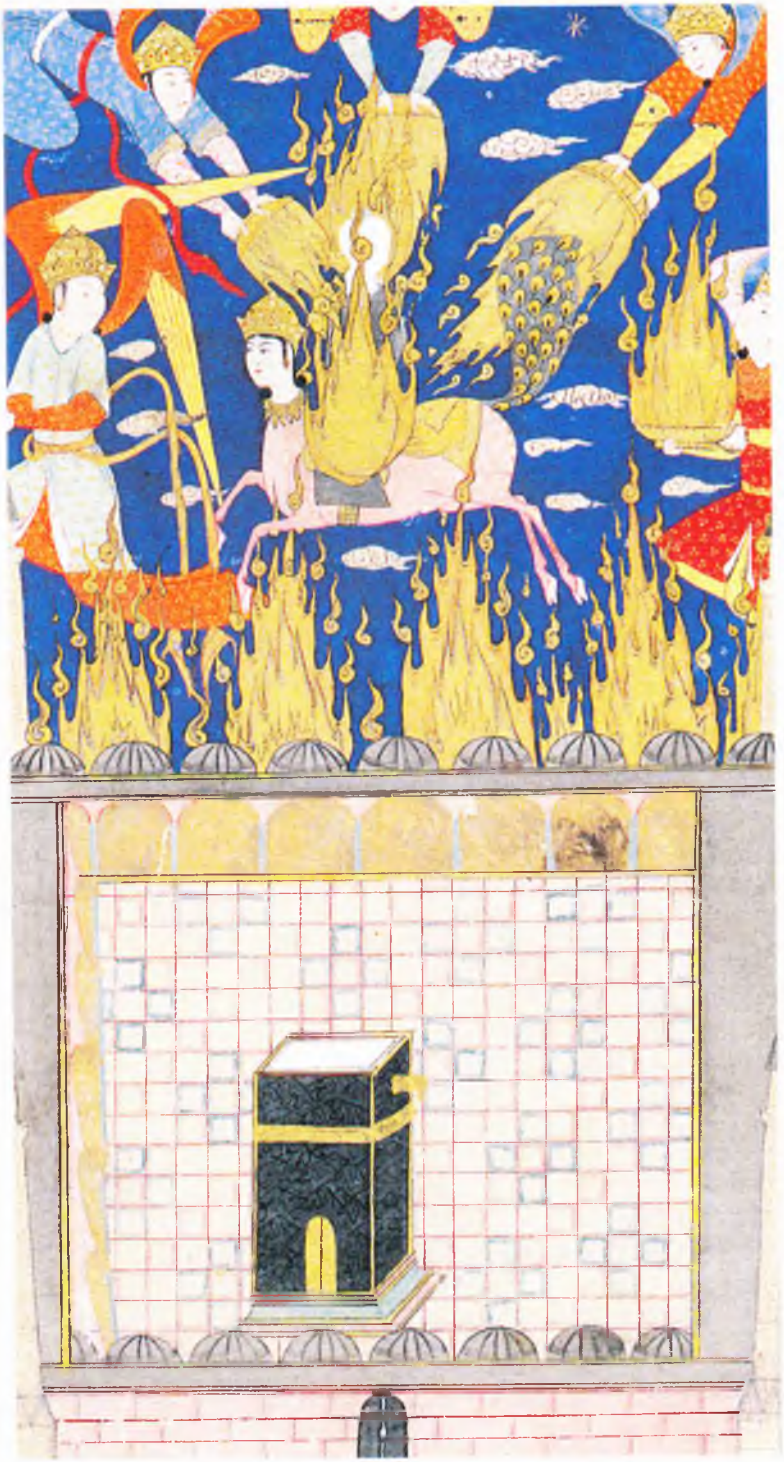
Mitologya yaratıkları sayıca çok olmakla birlikte İslâm dünyası içinde bunların en önemlilerini bu bölümde topladık. Bunlar şöyle sıralanmaktadır: Burak, Ye'cûc-Me'cûc, Dabbetü'l-arz, Vakvak Ağacı, Simurg (ya da Anka), Ejderha.

Burak

Daha önce Hz. Muhammed ile ilgili bölümde Mi'râc olayında Burak'ın sözü edilmiş, minyatürle de gösterilmişti. Aslında Burak *Kur'ân*'da geçmez. Ancak daha sonra bu söylence birçok yönleriyle işlenip süslenmiş, şiirlerde, minyatürlerde sevilen bir konu olmuştur. Mi'râc, Hz. Muhammed'in göğe çıkmasıyla ilintiliyse, Burak da O'nun Kudüs'e yaptığı gece yolculuğu ile ilgilidir; ne var ki bu daha başından Mi'râc öykülerinin içine de girmiştir. Burak bir binek hayvanıdır. Bunun bir katırdan daha alçak, bir eşekten daha yüksek olduğu tanımı yerleşmiştir. Kimine göre bu bir dişi hayvandır. Kimine göre kanatlıdır, yüzünün bir insan yüzü olduğunu söyleyenler de vardır. Hz. Süleyman'la ilgili olarak Burak-ı Cem, Hz. Süleyman'ın uçan tahtını taşıyan rüzgârın adıdır. Burak'a çok geniş yer veren Demirî, Burak'ın berraklıkla ilgisi bulunduğunu, parıltısı olduğu anlamına geldiğini belirtmektedir. Burak'ın bir adımı, görülebildiği yere kadar olan uzunluktur. Mi'râc'da yedi kat göğü yedi adımla almaktadır. Hz. Muhammed'in bir gece Mescid-i Harâm'dan Kudüs'e Mescid-i Aksâ'ya gidişi [İsrâ S. 1] ile ilgilidir. Bu âyetin bulunduğu sûre de İsrâ adını taşıyor. İsrâ gece yürütmek anlamına geliyor. Göklere çıkmasına ise Mi'râc deniliyor. Ancak Peygamber'in buradan göklere

Mi'râc (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

Mi'râc (*Siyer-i Nebi*, CBL 406).

Gökte binicisiz bir Burak (*Acâibü'l-Mahlûkat*, BL Add. 7894).

çıktığıyla ilgili bir iz yoktur. İşte Hz. Muhammed'in gece yaptığı yolculuğu Burak ile yaptığına büyük bir inanç vardır. Mekke'den Kudüs'e olan bu yolculuk Cebrâil'in yardımıyla yapılmıştır. Buradan da göğe çıktığı, bunun bir merdivenle olduğu, bir ağaçla ya da yalnızca götürüldüğü üzerine çeşitli yorumlar vardır. Daha önce de görüldüğü gibi Hz. Muhammed göğe çıktıktan sonra çeşitli peygamberlerle karşılaşmıştır. Kimi yorumcular tüm bu yolculukların bedensel olmayıp ruhsal yolculuklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak özellikle minyatür ressamları bu yolculukların ruhsal değil, bedensel olduklarına inanırlar ve eserlerinde bunu kâğıda dökerler. Kimine göre bu bir attı, kimine göre bir eşekti. Nitekim *Tevrat*'a göre Hz. İbrâhim de bir eşek üzerinde gitmişti [Tekvin XXII/3]. *İncil*'de Hz. İsâ eşek üzerinde gitmektedir [Yuhanna XII/14]. Burak'ın tanımlarında bir katırdan daha küçük, bir eşekten daha büyükçe, yüzü insan gibi, kulakları fil gibi, boynu ve kulağı deve, göğsü, yelesi at, toynakları öküz gibi olduğu belirtilmektedir. Göğsü yakut, saçları beyaz ve parlaktır. İki yanında kanatları vardır. Çeşitli yorumcular yüzünün kadın yüzü olduğunu söylerler.

Hz. Muhammed Burak üstünde Mi'râc yolculuğuna başlayacağı Mescidu'l-Aksa'ya gidiyor (*Siyer-i Nebi*, NYPL Spencer Col.).

Mi'râc (*Kısasü'l-Enbiyâ*, SK Hamidiye 980).

Hz. Muhammed'in Burak'ı, solunda Ebubekir ve diğer halifeler (*Ahvâl-i Kıyâmet*, BSB Or. Oct. 1596).

Burak'ın çok sayıda minyatürü vardır. Bunlardan salt Mi'râc olayını resimleyen *Mi'râcnâme*'lerde çok görülmektedir. Bunların ilki Moğollar döneminden bir *Mi'râcnâme*'dir. Günümüze bütünüyle kalmamış olan bu y azmanın kimi yaprakları bir albümde toplanmıştır [TSM H. 2154]. Bir de Uygur Türkçesiyle bir *Mi'râcnâme* vardır. 57 minyatürle Hz. Muhammed'in Burak üzerinde yedi göğü dolaşması gösterilmektedir [BN suppl. turc 190].

Osmanlı minyatürlerine gelince bunlar çok sayıdadır. Daha öncekilerden başka burada da Burak'la ilgili üç minyatür verdik. Bunlardan biri *Siyer-i Nebi*'nin IV. cildinden bir minyatürdür [CBL 406]. İkincisi gökte binicisiz bir Burak'ı göstermektedir [BL Add. 7894]. Üçüncü minyatür çok ilginçtir, çünkü burada birden çok Burak bulunmaktadır. *Ahvâl-i Kıyâmet*'ten [BSB Or. Oct. 1596] alınan bu minyatürde ortada Hz. Muhammed'in Burak'ı, solunda ön planda Ebubekir, Burak üzerinde, solundakiler belirtilmemiş olmakla birlikte öteki halifeler olabilir.

Dabbetü'l-arz

Kıyâmet ile ilgili bölümde bunun belirtkelerini sayarken bir önemlisinin Dabbetü'l-arz'ın çıkışı olduğunu belirtmiş, ama konuyu buraya ertelemiştik. Dabbetü'l-arz özellikle ikonografya bakımından çok ilginçtir, çünkü bu yaratık çeşitli hayvanlardan öğeler almaktadır. Hemen belirtmek gerekir, bu tamlamanın ilk kelimesi *dabbe*, aslında yeryüzünde yürüyen her tür canlı ve özellikle binek hayvanı anlamına kullanılmaktadır. Örneğin daha önce peygamberler kesiminde Hz. Süleyman'la ilgili bölümde bu sözcük Hz. Süleyman'ın asasını yiyen ağaç kurdu anlamına kullanılmıştı [Sebe S. 14].

İnsan yüzlü, kanatlı, yapraklardan oluşan bir kuyruğu bulunan,
boynuzlu, kulakları küpeli, boynunda bir çıngırak asılı olan,
sağ elinde Hz. Mûsâ'nın asâsını, sol elinde ise
Hz. Süleyman'ın mührünü tutan
bir Dabbetü'l-arz (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

İnsan yüzlü, kanatlı, tavuskuşu kuyruklu, benekli derili, sağ elinde Hz. Mûsâ'nın asasını, sol elinde ise Hz. Süleyman'ın mührünü tutan bir Dabbetü'l-arz (*Fâl-ı Kur'ân*, TSM H. 1702).

Ancak burada söz konusu edilen Dabbetü'l-arz, *Kur'ân*'da bir başka âyette geçmektedir. Burada Kıyâmet olayı gelip çatınca Allah'ın yerden çıkaracağı bir canlı, insanların Allah'ın âyetlerine inanmadıklarını söyleyecektir [Neml S. 82]. Buradaki Dabbe'ye yerden çıktığı için Dabbetü'l-arz denmiştir. Kıyâmet günü çıkan bu yaratık çeşitli kaynaklarda ve minyatürlerde değişik biçimlerde tasarlanmıştır. Ortak noktası bu yaratığın tek parça olmayıp bir-

İnsan başlı, dört ayaklı, iki elli, kanatlı, fil kulaklı ve benekli derisi olan bir Dabbetü'l-arz (*Terceme-i Miftâh-ı Cifru'l-Câmi*, TSM B. 373).

çok canlıdan aldığı öğelerle oluşmasıdır. Bir başka ortak nokta ise bu yaratığın elindeki Hz. Süleyman'ın mührü ile Hz. Mûsâ'nın asası bulunduğu, asa ile inananların yüzlerini parlatacağı, mührle de kâfirlerin burunlarını damgalayacağı bir hadîste geçmektedir. Bu yaratığın daha sonra söylencelerle örülen betimlemeleri çok çeşitlidir. Bunlardan birine göre boyu 60 arşındır, bedeni kıllarla kaplıdır, sakallı ve boynuzludur, iki kanadı vardır, gözleri domuzunki gibi, öküz başlı, fil kulaklı, aslan yeleli, kaplan gibi benekli ve koç kuyrukludur. Yağız bir at hızıyla ortaya çıkar.

Dabbetü'l-arz üzerine en zengin bilgiyi Demirî vermektedir. Önce genelde Dabbe üzerine, daha sonra Dabbetü'l-arz üzerine bilgi vermektedir. O da

İnsan yüzlü, kuş gövdeli bir Dabbetü'l-arz (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

yukarıdaki tanıma uygun düşmektedir. Değişik aralıklarla üç kez çıkacaktır. Önce Yemen'de görülür, ancak Mekke'ye gelmez, aradan geçen bir süreden sonra Mekke'ye yakın bir yerde çıkar, gene aradan bir süre geçer, üçüncü kez halk büyük mescidde iken çıkar, inananların başlarındaki toprağı silker, yüzlerini cilâlandırıp nurlandırır. Çevrede dolaşır, yürürken kimse ona yetişemez, kaçanlardan hiçbiri elinden kurtulamaz, eğer namaza duranlar varsa onları över, yüzlerine Müslümanlık göstergesini vurur. Bu yoldan Müslüman ile kâfir ayırtedilir.

Hz. Mûsâ, Dabbetü'l-arz'ı merak etmiş, Allah'a onu görmek istediğini belirtmiş; görünce de korkup Allah'tan bunu geldiği yere göndermesini istemiştir. Bir başka söylencede ise Sub'an denilen bir yılandır. Kâbe'nin içindeyken tavşancıl kuşu onu alıp Mekke'nin bir dağına atmış, toprak da onu yutmuştur. Bu yaratık insanlara seslenebilir, Safâ Dağı'ndan çıkar. Bir başka tanım yukarıdaki tanıma az çok benzemektedir: Başı öküz başı gibidir, gözleri domuz gözüne, kulakları filin kulaklarına benzer, boynuzları yaban keçisininki gibidir. Göğsü aslanınki, derisi kaplan, böğürleri kedi gibidir, kuyruğu koç kuyruğudur, ayakları deveninkine benzer. Boyu on iki ziradır. Bir başka söylencede ise Safâ Dağı ayrıldığında Dabbetü'l-arz üç günde çıkar, oysa onun gövdesinin henüz üçte biri bile çıkmamıştır. Kimine göre de yüzü insan yüzü gibidir, öteki organları ise kuşlarınkine benzer.

Bu tanımlardaki birbirine benzemezlik Dabbetü'l-arz'ın minyatürlerinde de görülür. Bunlardan sağlayabildiklerimizi buraya aldık. Bunlardan iki minyatür bu tanımlara en uzak olanlardır. Bunlar *Fâlnâme*'den [TSM H. 1703] ve *Fâl-ı Kur'ân*'dan [TSM H. 1702] iki minyatürdür. Bunların ikisi de insan yüzlü yapılmıştır. İkisinin de kanatları vardır. Birinin kuyruğu yapraklardan oluşmuştur; ötekinin kuyruğu ise tavus kuşununkine benzemektedir. Ancak aralarında belirgin farklar vardır. *Fâlnâme*'deki minyatürde boynuzları vardır, yüzü dışarıya çıkmış fırlamış, bir gözü kapalı korkunç bir yüz

Öküz başlı, dört ayaklı, iki elli, kanatlı, geyik boynuzlu ve benekli derisi olan bir Dabbetü'l-arz (*Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi*, İÜK T. 6624).

anlatımı vardır. Kulaklarında küpeleri, boynunda bir çıngırak asılıdır. Sağ elinde Hz. Mûsâ'nın asasını, sol elinde Hz. Süleyman'ın yüzük mührünü tutmaktadır. *Fâl-ı Kur'ân*'dan alınan minyatür de genel çizgileriyle birinciye benzer, ancak birçok fark vardır. O da sağ elinde asa, sol elinde yüzüğü tutmaktadır. Yüzü birinciye göre daha masum görünüşlüdür, boynuzları yoktur. Derisi pars derisi gibi beneklidir. Bu minyatürde ilginç olan yaratığın ayakları altında, başı hayvan bedeni insan dört yaratık görülmektedir.

Her iki minyatürdeki Dabbetü'l-arz tanımlara uymamaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken her iki yazmanın bir fal kitabı olması bakımından minyatürleri buna göre daha özgür davranmışlardır. Kitabın bu sayfasında fal, Kıyâmet simgesini bir bakıma uğursuzluk diye yorumlanabilecek bir falın gereği olarak öyle yapılmıştır.

Öteki minyatürlere gelince, konusu daha çok Kıyâmet ağırlıklı minyatürlü yazma Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. Adı *Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi*'dir. Bunun iki nüshası bulunmaktadır. Birincisinde Dabbetü'l-arz'ı gösteren minyatürde başı öküz başıdır, iki kanadı, dört ayağı, iki eli vardır, kulağı fil kulağıdır, boynuzları geyiğinki gibidir, boynu devekuşunun boynuna benzer, ayakları deve ayağına benzer, elleri ve kolları insanınkiler gibidir, derisi pars derisi gibi beneklidir [İÜK T 6624]. İkinci nüshada ise beden yapısı, derisi kanatları, duruşu benzemekle birlikte önemli bir iki ayrım görülür. Bunun başı insan başıdır, alnından tek boynuz çıkmaktadır [TSM B. 373]. İki minyatürde de yaratığın bedeninden sanki alevler çıkmaktadır, birinin asasının başı hayvan başı, ötekinin ise ejder başıdır.

Son bir minyatür Dabbetü'l-arz tanımına denk düşen *Ahvâl-i Kıyâmet* yazmasındandır [SK Hafîd Efendi 139]. Bu Mekke'den çıkacaktır. Yüzü insan yüzü gibi olup parlaktır. Gövdesi kuş gibidir, ayaklarının aslana benzediği söylenmekle birlikte minyatürde ayakları atınki gibidir. Bunun başı göğe değdiği için herkes görebilir.

Ye'cûc-Me'cûc

Yukarıdaki Dabbetü'l-arz gibi Ye'cûc-Me'cûc de bir Kıyâmet belirtkesidir. Daha önce peygamberler kesiminde İskender ile ilgili bölümde bunların kısaca sözünü etmiştik. İskender'in bunları durdurmak için yaptığı seddin yapımının minyatürünü koymuştuk. Ye'cûc-Me'cûc, *Tevrat*'ta da Kıyâmet belirtkesidir. Orada Gog ve Magog olarak geçer, Türkçe'ye çevirisinde ise Gomer ve Mecûc olarak anılan Ye'cûc-Me'cûc Hz. Nûh'un oğullarından Yafet'in çocuklarıdır [Tekvin X/2]. Gene *Tevrat*'ta kıyamette bunların nasıl çıkacakları uzun uzun anlatılmaktadır [Hezekiel, XXXVIII-XL]. *Kur'ân*'da iki yerde geçer. Birincisi İskender'in onları durdurmak için sed

Ellerinde yay ve ok tutan erkek ve dişi Ye'cûc-Me'cûc (*Ahvâl-i Kıyamet*, BSB Or. Oct 1596).

yapması [Kehf S. 94], bir de Ye'cûc-Me'cûc'un önleri açıldığında her tepeden akın edecekleri belirtilmektedir [Enbiyâ S. 96]. İslâm, *Tevrat*'ın anlayışına yeni bir takım eklemeler getirmiş, Hz. İsâ'nın yeryüzünde görünmesiyle ilinti kurmuştur. Bu kavim öyle kalabalıktır ki Fırat, Dicle ya da Taberiye Gölü'nün tüm suyunu içip tüketeceklerdir. Yeryüzündekileri öldürdükten sonra oklarını göğe atacaklardır. Tanrı bir gecede onları öldürecek kurtlar gönderecek, bunlar onların burun deliklerine, boyunlarına, kulaklarına

Ağaçları yiyen, taş taşıyan, ok atan Ye'cûc-Me'cûc (*Ahvâl-i Kıyâmet*, SK Hafid Efendi 139).

doluşarak tümünü öldürecektir, çıkardıkları koku yeryüzünü dolduracaktır. Kimi görüşe göre bir bölük kuş gelip onları denizde boğacaktır.

Taberî'nin yorumuna göre bunlar Ermenistan ve Azerbeycan dağlarının arkasında oturuyorlardı. Bunlar üç türdü: Birincileri sedir ağaçları boyundaydı, ikinciler çok iri ve geniştiler, üçüncü tür ise bedenlerini kulakları ile örtebilirlerdi. Birçok ayrıntılı tanımda ve Farsça metinlerde bu üçüncü türe kilim kulaklı anlamına *gilim gûş* denmektedir. Demirî, bu üç tür üzerine ayrıntılı bilgi veriyor. Kimi 120 zira boyunda çam ağacı gibidir, bir türü ise bir kulağını altına döşek yapar, öteki kulağını da üzerine yorgan bir örter. Rastladıkları fili, domuzu yerler. İçlerinden ölen olursa onu da yemekten çekinmezler. Bunlar Mekke'ye, Medine'ye ve Kudüs'e giremezler. Kimi tanıma göre bunların boyu bir karıştır. Bir başka türünün boyu ise çok uzundur. Pençeli kuşlarınki gibi tırnakları, canavarlarınki gibi azı dişleri vardır. Otüşleri güvercin gibidir. Hayvanlar gibi çiftleşirler. Kılları onları hem soğuktan, hem sıcaktan korur. İskender'in yaptığı seddi yıkmaya yeltendiklerinde sed gene eski durumuna gelir. Daha önce anlattığımız İskender'in seddi yapılınca arkaları deniz olduğu için Ye'cûc-Me'cûc sedle deniz arasına sıkışırlar. Baharda başka yerlere yağmur yağarken bunların üzerine yılan yağar, o kadar yağar ki onlar ertesi yağmur mevsimine dek bunları yiyerek geçinirler.

Buraya *Ahvâl-i Kıyâmet*'in minyatürlü yazmasından iki minyatür aldık. Burada bunların iki karış boyunda olduğu, bu kavmin iki padişahı oldukları, askerlerin sayısının Müslümanların bin katı olduğu, bütün suları içip balıkları hatta balçıkları bile yedikleri anlatılır; sakalları yoktur, yalnız bıyıkları vardır. Dişileri, erkek ve dişi olmak üzere en az bin ikiz doğurur. Buraya aldığımız minyatürde bunlar ağaçları yerken, taş taşırken, uyurken, ok atarken, çıplak, erkekleri bıyıklı olarak gösterilmişlerdir [SK Hafid Efendi 139]. İkin-

İskender'in seddinin arkasında adı Su'bân ya da Bürsân olan yılanın üzerinde Ye'cûc-Me'cûc (*Metâhü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

ci minyatürde bunlar daha iyi görülmektedir. Bunlardan biri kulağını üzerine örtmüş yatmaktadır, beşi ayaktadır, beş tanesinin ise tepenin arkasından yalnız başları gözükmektedir. Üçünün bıyıkları yoktur, bunlar dişidir. Ayakta duranlardan ikisi giyimli ve başlıklıdır, bunlar bu kavmin iki başbuğu Ye'cûc-Me'cûc olmalı, ellerinde yay ve ok tutmaktadırlar [BSB Or. Oct. 1596].

Bu bölümde üçüncü bir minyatüre yer verildi. Bu oldukça ilginçtir. Genellikle İskender'in seddi hep önden gösterilir. Burada seddin Ye'cûc-Me'cûc'un bulunduğu seddin arkası gösterilmiştir [BN suppl. turc 242]. Burada büyük bir yılan görülmektedir. Bunun alındığı yazmanın bu kesiminde metin olmadığı için gerekli bilgiyi *Nüzhetü'l-Kulûb*'da buluyoruz. Yılan öyle büyüktür ki üzerinde dolaşan Ye'cûc-Me'cûc'lar görülmeyecek kadar küçük kalmaktadır. Bu yılanın adı *Su'bân* ya da *Bürsân*'dır. Önce yılanken sonra giderek dev boyutlarda bir ejderhaya dönüşür. Karada tehlikeli olunca Tanrı onu okyanusa atmıştır, orada büyümüştür, balık gibi iki yüzgeci olmuştur. Hareketiyle büyük dalgalar oluşmuş, büyük tehlike yaratması üzerine Tanrı ölmesi için onu Ye'cûc-Me'cûc'un bulunduğu seddin arkasına rüzgârla atmıştır. Onlara yiyecek olmuş, bunlar yılanın yüreğini yiyerek güç kazanmışlardır.

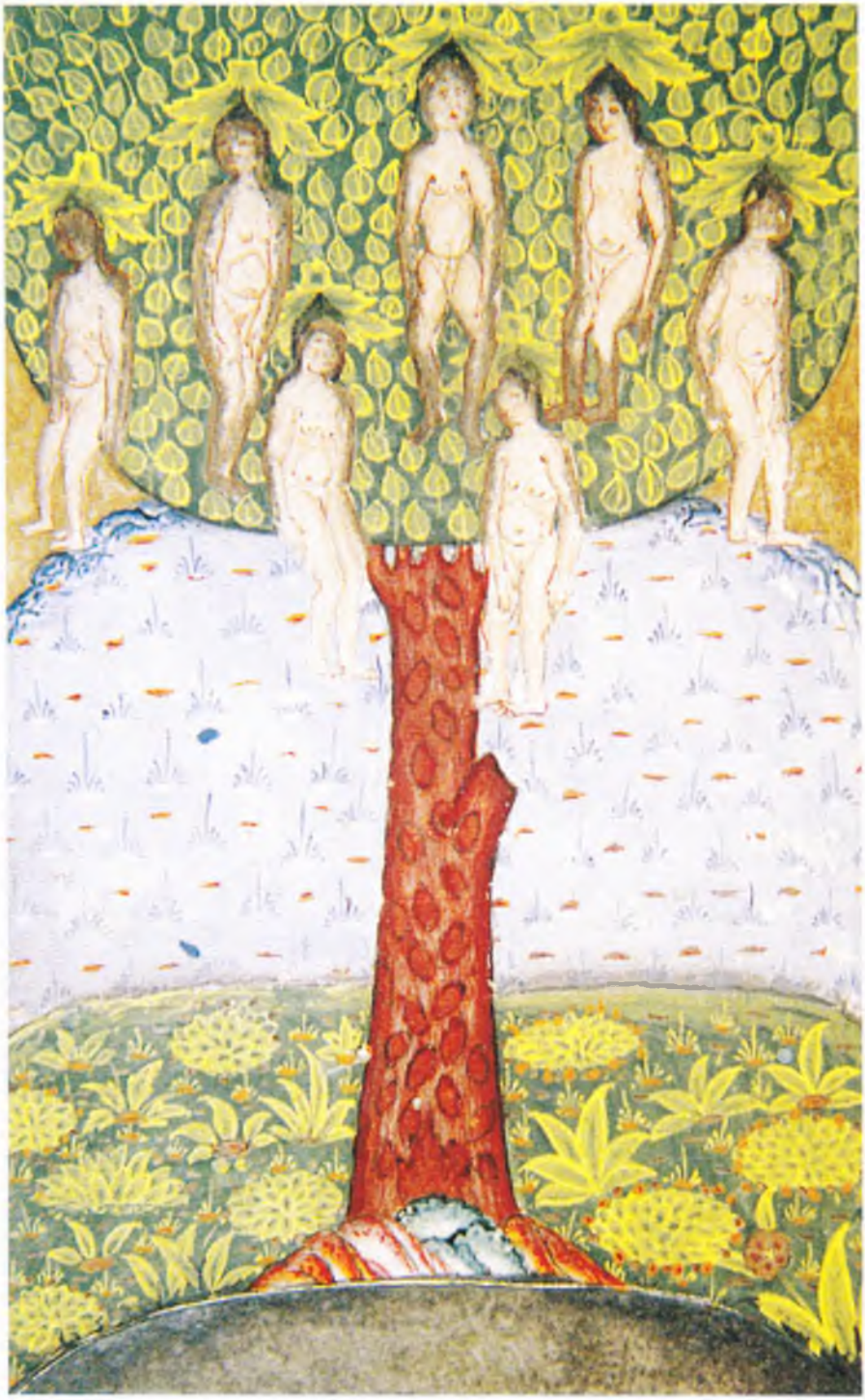
Vakvâk Ağacı

Burada Vakvâk Adası'yla bir efsane yaratığı olan Vakvâk Ağacı'nı birbirinden ayırmak gerekir. Arap ve Asyalı yazarlar, coğrafyacılar uzun uzun Vakvâk Adası üzerine bilgi verirler. Ne var ki bunun yeri çok çeşitlidir, kimine göre güneydedir, bu genellikle Hint Denizi olarak gösterilmiştir, bir de Afrika'da olduğu ileri sürülür. Bir başka kesim bunun Çin'in doğusunda ya da Çin Denizi'nde veya Sumatra yakınında olduğunu belirtir, Kazvînî gibi yazarlar bu adaların sayısının binden çok olduğunu bildirirler. Ayrıca adanın nüfusu, hayvanları, bitkileri üzerine de bilgi verirler. Bu gerçek üzerine kurulu bilgilerin dışında burada bir takım efsane yaratıkların da sözü edilir. Örneğin dev boyutlu bir balık, dev boyutlu kaplumbağa, uçan akrep, ateşe girince yanmayan semendal kuşu ve cinsiyet değiştiren bir tavşan türü gibisinden yaratıklar bulunur. Kimine göre Vakvâk Adası, Irak'ın güneyinde Komor Adası yakınındaydı. Buranın kraliçesinin çevresinde 400 genç bakire bulunur.

Buradan efsane Vakvâk Ağacı'na geçebiliriz. Bunun birçok çeşidi vardır. 8. yüzyıldan bir Çin kaynağı bunu anlatan en eski kaynaktır. Buradaki bilgiler bir 14. yüzyıl Çin Ansiklopedisi'ne de aktarılmıştır. Bu ağacın türünü anlatmaktadır. Araplar sekiz yıl denizde gittikten sonra bir kayanın üzerinde bir ağaç görürler, bunun dalları kırmızı, yaprakları yeşildir, üzerinde altı yedi parmak boyunda çocuklar vardır, elleri, ayakları ve başları

Hz. Hızır, İskender ve meyveleri çeşitli hayvan başlarından oluşan Vakvâk Ağacı (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Birçok çıplak kızın asılı durduğu Vakvâk Ağacı (*Târih-i Hindi Garbi veya Hadis-i Nev*, TSM R. 1488).

yapışıktır. Konuşamazlar, ancak güler ve hareket edebilirler. Dalından koparılınca kuruyup siyahlaşırlardı. Kimine göre yemişleri insana ya da kadına benzeyen Vakvâk Ağacı Hindistan'da bulunmaktadır. Kimine göre Vakvâk Adası adını bu ağaçtan almaktadır. Bir başka kaynağa göre Çin'e bağlı adalardan biri olan Vakvâk Adası'nda bir ağaç vardır. Bunun meyveleri hurma ağacınınkine benzer, olgunlaştıkça önce bunlardan genç kızların ayakları, sonra bacakları, dizleri, kalçaları belirir. Mart ayında başlayan bu sürecin sonunda Mayıs ayının başında tümü ortaya çıkar; bu kızlar saçlarından asılıdırlar. Çok güzel kızlardır, Haziran ayında yere düşerler, düşerken "Vâk! Vâk!" diye bir ses çıkarırlar, sonunda toprak olurlar.

Bir başka yoruma göre Vakvâk Ağacı hayvan ve bitkilerden oluşmuştur. Bunun yemişleri insana çok benzerler, saçlarından asılı kadınlar olup göğüsleri ve üreme organları tıpkı kadınlarınki gibidir, hep "Vâk! Vâk!" diye bağırırlar. Birisi tutulursa susup ölür. Ancak bunun daha birçok türü, değişik anlatılışı vardır. Örneğin *Binbir Gece Masalları*'nın iki masalında iki değişik Vakvâk buluyoruz. Camâsb'ın serüvenlerindeki Bulukiye masalında, Bulukiye altıncı denizde iki çeşit ağaç görmüştür. Bunlardan birinin meyveleri saçlarından asılmış insan başı gibiymiş, ötekinin meyveleri ise ayaklarından ağaçtan sarkan yeşil kuşlarmış. Gene bir başka masalda, "Cevahirci Basralı Hasan" masalında ise dalları insan başı gibi olan ve "Vâk! Vâk!" diye ses çıkarıp Tanrı'yı öven bir ağacın sözü edilir. Gene *Binbir Gece Masalları*'nda bu türden başka ağaçlar da buluyoruz. Örneğin Ebu Mehmed el-Kaslan masalında yaprak ve çiçekleri mücevher olan bir ağaçla bir başka kentte bulunan ve yemişleri değerli taştan oluşan bir ağacın sözü edilmektedir. Bir başka masalda ise küçük kardeşlerini kıskanan iki ablanın masalında yapraklarından çok ağzı bulunan ve bunlarla şarkı söyleyen bir ağacın sözü edilmektedir. Demirî ise Vakvâk Ağacı'nın Cezayir dolaylarında bir adada bulunduğunu, her organı ile insana benzeyen ve çok güzel kızlar saçlarından ağaca asılı imişler. Olgunlaşınca saçından kesilir, ağaçtan düşer, bir gün yaşarmış, sağ olduğunu görenler onunla çiftleşirlermiş, insanla olan bu birleşmeden çok zevk duyarlarmış.

Giriş bölümünde incelediğimiz *İskendernâme*'de İskender, Vakvâk Adası'na da gidiyor. Buranın kraliçesinin emrinde 6 bin kızdan oluşan bir ordusu varmış. Buradaki Vakvâk Ağacı'nın yemişleri "Vâk! Vâk!" diye ses çıkarıyormuş. Vakvâk Ağacı'nı gösteren minyatürlerde çoğunlukla İskender yer alır, kimi kez de Hz. Hızır ile birlikte gösterilir. Buraya *Fâlnâme*'den aldığımız minyatürde de [TSM H. 1703] böyledir. Bu minyatürdeki Vakvâk Ağacı'nın meyveleri çeşitli hayvan başlarından oluşmaktadır. Bir ilginç minyatür de, Amerika kıtasını tanıtan ve 1583'te III. Murad'a sunulan *Târîh-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev*'deki [TSM R. 1488] Vakvâk Ağacı'dır. Minyatürde bir ağaca asılı pek çok çıplak kız görülür. Metinde, Amerika'daki Vakvâk Adası'nda insan olmadığı, burada çeşitli güzel meyve ağaçlarının yanı sıra bir

Siyam ikizleri gibi bitişik, başı taşlı iki gencin, meyvesi insan olan bir ağacın altında oturması ([*Burçlar Kitabı*], BL Or. 12921).

büyük ağaç vardır, bunun meyveleri güzel cariyelerdir, sürekli bu meyveleri taşırlar. Bunların özelliklerini görenler onlara hayran oluyorlardı. Zaman zaman "Vâk! Vâk!" diye bir ses çıkarırlar. Câriyelerden biri ağaçtan kesildiğinde iki güne yakın yaşar, sonra güzelliği de bozularak yok olur. Adaya gelen insanlar bunlarla cinsel ilişkiye girerler ve bundan çok hoşlanırlar.

Giriş bölümünde ağaçlar mitologyasında da örnekleri verildiği gibi ağaçtan canlıların yaratılışı pek çok mitologyada görülmektedir. Eski Türk mitologyasında da bunun çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Bir 16. yüzyıl minyatürlü yazması on iki burcu göstermektedir [BL Or. 12921]. Bundan sonra burçlar ve gezegenlerle ilgili bölümde bunlar kullanılmıştır. Bunlardan her biri doğa görünümleri ile verilmiştir. Buraya bunlardan İkizler Burcu'nu gösteren minyatürü aldık. Metinde bunun için İkizler Burcu bir ceviz ağacı biçimindedir, meyve yerine iki başlı insanlar büyümektedir. Kırk gün sonra bunlar dallarından koparlar, iki ay yaprakları filizlenir, sonra rüzgârla yedinci göğe sürüklenirler, burada melek olurlar. Minyatürde bir ağacın dibinde iki genç oturmakta, ikisinin de başlarında birer altın taç bulunmaktadır. Metinde iki başlı denilmekle birlikte bunlar iki başlı değil, Siyam ikizleri gibi bitişik iki kişidir.

Simurg ya da Anka

Farsça *Simurg,* Arapça *Anka,* Türkçe'de ise *Zümrüdüanka* İslâm dünyasında çok önemli bir mitologya kuşudur. Burada Farsça'daki Simurg'u kullanmayı yeğledik. Bunun nedeni mitologya değeri olan destanlar ve edebiyat metinlerinin çoğunluğu İran edebiyatındandır. Simurg, Farsça'da otuz kuş anlamınadır. Kimine göre otuz anlamı, bu kuşun otuz kuşun tüyünden oluştuğudur. Ancak önemli bir açıklamayı Feridedd în-i Attrâr'ın *Mantıkü't-Tayr* adlı eserinde buluyoruz. Aslında bu eserinde bu çok uzun hikâyeyle Attâr, vahdet-i vücut (varlık birliği) ilkesini göstermektedir. Kuşlar toplanıp kendilerine bir padişah gerektiğine karar verirler. Hüthüt Kuşu onlara akıl verir; zaten bir padişahları bulunduğunu, onun kuşlara çok yakın olduğunu, onların ise ona çok uzak olduğunu anlatır. Bu da Simurg'dur. Önce çeşitli özürler ileri sürerlerse de sonra Hüdhüd'ü kendilerine kılavuz seçerek Simurg'u bulmak üzere yola çıkarlar. Yolda Hüdhüd onların her türlü karşı koymalarını, çıkardıkları sorunları sabırla çözer. Bu arada konuyla ilgili hikâyeler anlatır. Bunların çoğu evliyâlar, peygamberlerle ilgili öykülerdir. Kaf Dağı'nda yedi vadiyi aştıktan sonra oradaki Simurg'a ulaşacaklardır. Bu zor ve çetin yolda kimi açlıktan, susuzluktan, kimi hastalıktan, kimi yolunu saptırdığından yüzlerce kuştan yalnızca otuz kuş kalır. Sonunda Simurg'ta gözükenin, kendileri olduğunu anlıyorlar. Yani Simurg aslında kendileridir. Bir başka deyişle Tanrı'yı arayan kendini bulur.

Simurg (*Acâibü'l-mahlûkat*, BL. Or. 7315).

İslâm dünyasında başka efsane kuşları da vardır. Bunlardan Attâr'ın eserinde de geçen *Kaknûs*, Hint adalarında yaşayan, kanatları süslü, gagası delikli bir kuştur. Yüzünde 360 deliği vardır, yüksek bir dağın başında otururken rüzgâr bu deliklerden girer, çeşitli sesler çıkarırmış. Bu seslerin hoş ezgisine kapılan kuşlar, hayvanlar oraya üşüşürlermiş. Ölümleri yaklaşınca dişi ve erkek Kaknûs çalı çırpı toplar, kanatlarını çırparak ateş çıkarıp, bununla çalı çırpıyı tutuşturur, bu ateşte yanıp kül olurmuş. Yağmur küllerin üzerine yağınca orada bir kurt çıkıp külleri yer, çabucak büyür ve yeni bir Kaknûs oluşur. Bu kuştan org ya da Osmanlı'da bir zamanlar çok popüler olan sıra kamışlı çalgı, mûsîkar ya da mizmar bulunmuştur. Küller-

Simurg küllerinden yeniden doğmak üzere alevler içinde (*Sanat ve Doğa Harikaları*, BL. Harleian 5500).

den yeniden oluşum Simurg için de söz konusudur, değişik mitologyalarda görülen ateşe dayanıklı semender (Batı dillerinde salamandre, salamander) çoğu kez Simurg ile karıştırılmıştır. Aslında bu bir kuş değil, fareye benzeyen bir hayvandır. İslâm'da olumsuz bir kanı vardır. Denilir ki Nemrud, Hz. İbrâhim'i ateşe attığında semender ateşin içine girip soluğu ile ateşi körüklemiştir. Eskiden krallar giysilerini bunun derisinden yaparlarmış, kirlenip katılaşınca ateşe atıp temizlerlermiş. Kimi çevrelerdeki inanca göre Simurg semenderin küllerinden oluşmuştur. *Saltuknâme*'de Sarı Saltık Kûh-ı Şu'a adlı dağı Simurg ile geçer, ayrıca semender de vardır. Bu orada kanatlı bir at biçiminde bir kuştur. İkisi arasındaki benzerlik ikisinin de ateşe dayanıklı oluşudur. Bu nedenle de Kûh-ı Şu'a dağı ateş dağı olduğu için Sarı Saltık bu dağı ateşe dayanıklı Simurg ile aşmıştır.

Başka mitologya kuşları da vardır. Bunlardan biri Hüthüt Kuşu'dur. Aslında bu gerçek bir kuştur. Başındaki sorgucundan ötürü buna Çavuşkuşu da denir. Bir adı da İbibik Kuşu'dur. Daha önce peygamberler kesiminde iki yerde geçiyordu. Hz. Süleyman'ın ulak kuşudur. Seba Kraliçesi Belkıs ile Hz. Süleyman arasında haber götürüp getiriyordu. Hz. Mûsâ Uc adlı dev ile savaşırken bir dağı ya da büyük bir kayayı Uc'un boynuna geçirmesi gerekir. Hüthüt Kuşu bu kayayı delmiş, açılan delikten kaya Uc'un boynuna geçmiştir.

Simurg'un, Zâl'i, aşağıda hayretle kollarını kaldırmış olan babası Sam'a getirmesi (*Şehnâme*, TSM H. 1490).

Bukrat'ın (Hipokrat) Simurg'a binip ilaç almak için Kaf Dağı'na gitmesi
(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Hz. Hamza'nın Simurg üzerinde Kaf Dağı'na gitmesi ([Albüm], TSM H. 2134).

Gene İslâm dünyasında önemli bir mitologya kuşu Hüma[y] kuşudur. Farsça olan bu adın Arapçası *bulah*'tır, Devlet Kuşu da denir *(Tayrü'd-devlet)*. Bunun gölgesi kimin üzerine düşerse o hükümdar olur ya da önemli bir göreve gelir. Bunun da Simurg gibi Kaf Dağı'nda yaşadığı söylenir, kanatları zümrüt yeşili olan bu kuşu kim öldürürse kırk gün içinde ölürmüş. Üzerinden geçtiği kişilere zenginlik, mutluluk, uğur getirirmiş. Yalnız kemikle beslendiği için öteki hayvanlara bir zararı olmaz. Bu da Simurg ile karıştırılmaktadır. Halk arasında "başına devlet kuşu kondu" deyimi buradan gelmektedir.

Simurg gibi kuşlar pek çok mitologyada görülür. Bunlardan kısaca örnekler verebiliriz. Babil mitologyasında *Zu* ya da *Anzu*, Sibirya'da tanrıça kuş *Tomam*, Çin mitologyasında *Yu-kiang*, Hint mitologyasında kuşların kralı *Garuda*, Roma mitologyasında çocukları çalan *Strigae Kuşu*, İrlanda tanrısı *Mog Ruith*, Hıristiyanların *Phoenix*'i, Maya mitologyasında *Güneş Tanrı Kiniş Kakmo* adında bir ateş kuşu, Hint mitologyasındaki Garuda'nın Tibet mitologyasındaki karşılığı *Khyung*, özellikle Asur mitologyasmda kuş başlı, aslan bedenli *Grifon*, Yunan mitologyasında yarısı kuş, yarısı aslan *Gryps*. Ayrıca çift kartal da pek çok mitologyada bulunmaktadır, özellikle Türk mitologyasında. Hemen belirtmek gerekir, eski Türk mitologyası da kuşlar bakımından çok zengindir.

Peygamberler kesiminde Peygamber Hz. Hanzale bin Safvan ile ilgili bölümde Hz. Hanzale'nin insan canına kıyan Simurg'u nasıl ortadan kaldırdığının öyküsü iki minyatürle anlatılmıştı. Bu öyküyü gerek Demirî'de, gerek *Nüzhetü'l-Kulûb*'ta buluyoruz. Demirî, Peygamber'in adını vermeden "zamanın peygamberi" adını kullanarak kısaca öyküyü anlatmaktadır. Bir düğünde Simurg damad adayını havaya kaldırır, bunun üzerine Peygamber'in dua etmesiyle Allah onu insanların arasından ayırarak okyanusa atar. Böylece Simurg insanlar arasında adı var kendi yok bir yaratık olarak kalır.

Nüzhetü'l-Kulûb'a göre Simurg bir zamanlar Hz. İsâ ile Hz. Muhammed arasındaki dönemde yaşamış. Simurg bir gelini mücevherleri ve giysileri ile havaya kaldırmış, Hz. Hanzale ise Tanrı'ya yakarmış, Tanrı da Simurg'a ateş gönderip yakmış, Simurg yok olmuş, yalnız adı kalmış.

Gene aynı eserde Simurg üzerine bilgi verilmektedir. Avını öldürüp yedikten sonra kalanları tekrar gelip yemez, öteki hayvanlara bırakır. 1700 yıl yaşar, 300 yaşına gelince yumurtlar.

Bir de eskiden Anka denilen ve yüzü insan gibi olan kuş öteki kuşları ve hayvanları tedirgin ettiği için bu çağın peygamberi Tanrı'dan dilemiş, Tanrı da onu güneydeki okyanusa atmış, böylece ortadan yokolmuştur. Bu arada Hz. Süleyman ile ilgili bir öykü de vardır. Doğu Kralı'nın bir kızı, Batı Kralı'nın ise bir oğlu olur aynı zamanda, kaderleri bu iki çocuğu birleştirecektir. Simurg gider Doğu Kralı'nın kızını kaçırır, yuvasına götürür, orada büyütür. Bu arada Batı Kralı bir yolculuğa çıkar, yolu kızın olduğu yere gelir, kız Kral'a âşık olur. Ölmüş bir hayvanın içine genç Kral konulur. Simurg bu postu gençle birlikte kıza getirir, ikisi birleşirler, bir çocukları olur. Hz. Süleyman'ın buyruğu üzerine Simurg hayvan postu ile kızı Hz. Süleyman'ın huzuruna getirir, böylece bulmaca çözülür. Simurg da yaptığından utanarak insanlar arasından çekilir.

Simurg, Kaf Dağı'nda oturur, bunun tepesinde abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış köşke benzer bir yuvası vardır. Çok iri olan Simurg uçtuğu zaman hava kararır. Uçarken gök gürültüsü gibi sesler çıkarır. Çok parlaktır, bakanın gözlerini kamaştırır. İnsanlar gibi düşünebilir ve konuşabilir. Hükümdarlara, kahramanlara akıl verir. Tüylerini sürerek yaralıları sağaltır. Kaf Dağı'nı aşabilmek için ona binmek gerekir. En yüksekten uçması, havada çok kalabilmesi onun özelliklerindendir. Kaf Dağı'ndan başka denizin ortasındaki bir büyük ağacın tepesinde de oturur. Mitologyada bir iyi Simurg, bir de kötü Simurg vardır. Efsanelerde de her iki kişiliğiyle de tanıtılmıştır.

İslâm ikonografyasında Simurg önemli bir yer tutar. *Şehnâme* gibi destanlarda görülür. Nitekim buraya aldığımız bir minyatür *Şehnâme*'dendir. Zâl'ın babası Sam, oğlu doğunca onun beyaz saçlı (albino) olduğunu görünce bundan hoşlanmaz, çocuğu Elburz Dağı'na gönderir, oraya bıraktırır. Bu dağda Simurg yaşamaktadır. Çocuğu bulur, onu yuvasında besleyip büyütür. Sam neden sonra pişmanlık duyar, oğlunu aramaya Elburz Dağı'na gider. Simurg,

Zâl'i babasına geri verir. Minyatürde Zâl, Simurg'u aşağısından kolları ve bacaklarıyla kavramıştır. Albino olduğu için saçları ve çıplak bedeni bembeyazdır. Aşağıda Sam hayretle kollarını göğe doğru kaldırmıştır [TSM H. 1480].

Simurg birçok kahramanı taşımıştır. Buraya aldığımız iki minyatür bunu göstermektedir. Biri *Fâlnâme*'den alınmıştır. Simurg'un sırtında Bukrat'ı (Hipokrat) göstermektedir. Bukrat, Simurg'un sırtında Kaf Dağı'nın erişilmez yerlerine gider ve buradan ilâç için şifalı otlar getirirdi [TSM H. 1703]. İkinci minyatür ise Hz. Hamza'nın Simurg'un sırtında Kaf Dağı'na gidişini göstermektedir [TSM H. 2134]. Daha önce Hz. Hanzale ve Simurg'u gösteren iki minyatüre yer vermiştik.

Ejderha

Mitologyada yaratıklar içinde en önemlisi ejderhadır. İslâm mitologyasında çok geniş yer tutar. Bu destanlarda, efsanelerde, masallarda, şiirlerde, aşk hikâyelerinde ve ansiklopedik eserlerde çok geçer. Bunun pek çok çeşidi bulunmaktadır. Kiminin kanatları vardır, kiminin ağzından alev çıkar, gözleri alevli olanı vardır, kimi tek başlı, kimi üç, kimi de yedi başlıdır.

Öteki mitologyalarda da çok görülür. Mezopotamya mitologyasında Kaos'u simgeleyen Tiamat'ı görmüştük, sonunda Tanrı Marduk onu yener. Hint mitologyasında tanrıların ve insanların düşmanı olan dev Vritra kimi kez ejderha, kimi kez bir yılan kimi kez de bulut gibi tasarlanmıştır. Bir Çin şeytanı Gong Gong, Tanrıların düşmanı, büyük tufanlar yaratan yaratık bir siyah ejderha gibidir. Onun yanında dokuz başlı, yılan bedenli Xiang Yao bulunur. Yunan mitologyasında ejderha Ladon Tanrıların bahçesinde altın elma veren ağacın bekçisidir. Alman mitologyasında Fafnir, şeytansı bir yaratıktır, önce babasını öldürmüş, sonra ejderha biçiminde Nibelungen altın hazinesine bekçilik etmiş, sonunda da Sigurdz (Siegfried) eliyle öldürülmüştür. Asur'da yeraltı tanrısı Mutu'nun başı ejderha başıdır. Yunan mitologyasında Python bütün ejderhalar gibi Toprak Ana'dan doğmadır. Delphoi'deki kehanet merkezinin bekçisiydi. Tanrı Apollon onu öldürmüştür. Japon mitologyasında rüzgâr ve okyanus tanrısı Susanoo yılanlar ve ejderhalara hükmeder. Yunan mitologyasında Argonotların peşine düştüğü altın postu bekleyen ejderha vardır, bunu Iason öldürmüştür. Gene Yunan mitologyasında, Lerna bataklığında yaşayan sayısız başlı bir yılan vardır. Hydra adını taşıyan bu yılanı öldürmek için Herakles bunun bütün başlarını koparmış, her kopan başın yerine iki yeni baş çıkmış. Fenike mitologyasındaki Leviathan, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta ünlenmiştir. *Tevrat*'ta *Eyyûb* kitabında bu timsah gibi gösterilmiştir; puta taparlığın ve çok tanrıcılığın simgesidir. Bu listeyi çok uzatmak olasıdır.

Zaloğlu Rüstem'in ejderhayı öldürmesi. Minyatürün alt kesiminde Rüstem'in ünlü atı Rahş (*Şehnâme*, TSM R. 1546).

Ejderhadan bu kitapta çeşitli bölümlerde söz edildiği için konu çok enine boyuna incelenmemiştir. Örneğin giriş bölümünde *İskendernâme*, *Battalnâme*, *Saltuknâme* gibi destanlarda, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın Cennet'ten kovulurken Şeytân kimi kez yılan, kimi kez de ejderha biçiminde resimlenmiştir. Hz. Mûsâ, Firavun'un önünde asâsını yılana dönüştürdüğünde minyatürde yılan yerine ejderha görülmektedir. Hz. Muhammed'in mucizeleri arasında ejderha ile konuşması, bir ejderhayı iki dağ arasına sıkıştırarak yok etmesi ya da O'nun mucizesiyle Kâbe temelinden çıkan ejderhanın Ukab kuşu tarafından gökyüzüne kaldırılması gibi. Bundan sonraki bölümlerde de gene ejderha konusuna değinilecektir.

Demirî, ejderha üzerinde çok durmaktadır. Ejderhanın çok büyük bir yılan türü olduğunu, rastladığını testere gibi birden kesip kopardığını anlatır. Azı dişleri mızrak ucu gibidir. Gözleri kan rengindedir. Ağzı ve midesi çok geniştir. Kara ve deniz hayvanları ejderhadan çok korkar. Denizde hareket ederken oluşturduğu dalgalardan varlığı anlaşılır. Kimi ejderhanın boyu iki fersahtır. Rengi kaplanınki gibidir. Balık gibi pulları vardır. Gene balıklar gibi iki yüzgeci bulunur. Demirî, ejderhanın etinin haram olduğunu söyler.

Hz. Muhammed kervanın yolunu kesen ejderha ile konuşuyor (*Siyer-i Nebî*, TSM H. 1222).

Şehnâme'de ejderha çok geçer. Örneğin hükümdarlardan Ferîdûn'un ejderhalarla pek çok öyküsü vardır. Bunlardan biri oğullarını sınaması ile ilgilidir. Bir ejderha biçimine girer, ağzından ateş püskürür. Büyük oğlu, *"akıllı bir kimse ejderha ile savaşmaz der"* ve kaçar, ortanca oğlan yayını kurar, en küçük oğlu üçünün de Ferîdûn'un oğullarından olduğunu, üçünün de gürz kullanmasını bildiklerini, yollarından çekilmezse gürzü kafasına yiyeceğini ejderhaya söyler. Ferîdûn oğullarından mutluluk duyar, en küçük oğlunu beğendiği için ona İreç adını koyar. Hükümdarlığını üç oğlu arasında bölüştürür. Büyük oğluna Rûm ve Batı'yı, ikinciye Türkistan ve Çin'i, küçük oğluna da en değerlisini, İran'ı verir. Buraya aldığımız minyatür (s. 323) Zâloğlu Rüstem'in ejderhayı öldürmesini göstermektedir. Minyatürde Rüstem'in efsane atı Rahş da görülmektedir [TSM R. 1546].

Yedi başlı ejderha (*Acâibü'l Mahlûkat*, BL. Add. 7874).

Ejderha takımyıldızı (Tinnin) (*Acâibü'l-Mahlûkat*, BL Add. 7894).

Ejderha üzerine minyatürler *Şehnâme* dışında kitaplarda da bulunur. Yezdgird'in oğlu Behrâm-ı Gûr'un minyatürlü *Hamse* yazmalarındaki serüvenlerinde de ejderhayı buluyoruz. Hz. Alî'nin Hâveran Şahı Kubat ile cenglerini anlatan *Hâvernâme*'lerin minyatürlü yazmalarında çok sayıda ejderha buluyoruz. Türkçe bir *Hâvernâme*'nin 15 minyatürlü bir yazması gibi [TSM H. 677]. Ayrıca yer yer *Şehnâme*'ye benzeyen *Dârâbnâme*'lerde de ejderha buluyoruz. Burada birbiriyle ilgili iki serüvenler dizisi bulunur. Bunlardan birincisi Dârâb veya III. Darius'un serüveni ve sonunda İskender eliyle öldürülmesidir; ikinci serüven ise bir çeşit *İskendernâme*'dir. İskender ile Dârâb'ın kızı arasındaki ilişkiyi buluyoruz.

Yukarıda anılan edebiyat ürünlerinin yanı sıra ansiklopedik nitelikte eserlerde de ejderhayı buluyoruz. Ancak hemen belirtelim ejderhalar bu eserlerde boynuzlu, kanatlı olarak gösterilmemiştir. Daha önce Ye'cûc-Me'cûc ile ilgili alt bölümde belirtildi, *Nüzhetü'l-Kulûb*'da *Su'bân* adındaki yılan dev boyutlarda büyüyüp ejderha oluyordu. Bu eserlerde ejderhalar daha yalın gösterilmiştir. Oysa edebî eserlerin minyatürlerinde çok ayrıntılı, çok karmaşık yaratıklardır. Çünkü ejderhanın bu görünümü Çin seramikleri, tekstili ile Doğu'dan Batı'ya geçmiş, bir örnek oluşturmuştur. Ansiklopedik eserlerde gök cisimlerinde de ejderhayı buluyoruz, takım yıldızlarından biri de Ejderha takım yıldızıdır. Bunun adı ejderha anlamına Tinnîn'dir (Draco), Küçükayı takımyıldızını çepeçevre sarar ve S harfi gibi kıvrılıp bir yıldız dik-

dörtgeniyle sonuçlanır, *Acâibü'l-Mahlûkat*'tan bir Tinnîn'i buraya aldık [BL Add. 7894]. Yay burcunu gösteren minyatürlerin kiminde ok atan kişi kendi kuyruğunun ucundaki ejderha başına nişan almış olarak gösterilir.

Bu arada ejderhaları murakka denilen metinsiz albümlerde çok sayıda buluyoruz. Bunların çoğu renksiz, ya da çok az renkli ve büyük çoğunlukla saz denilen bir üslupla yapılmış resimlerdir. Buraya aldığımız bir resim bundan önceki alt bölümde ele alman Simurg ile ejderhanın, iki çok güçlü yaratığın, savaşımını göstermektedir [TSM H. 2163].

5. Kesim

GÖK CİSİMLERİ MİTOLOGYASI

Gökyüzündeki yıldızlar insanoğlunu başlangıçtan beri çok ilgilendirmiştir. Yalnız bunların kendisi değil fakat yıldızların, yılı, ayları, mevsimleri, haftaları ve günleri, gecesi-gündüzü, sıcağı-soğuğu gibisinden insanoğlunun yaşaması için zorunlu olguların ve evrenin şaşmaz düzende döngüsünün kaynağı olduğundan, insanoğlunu, bunları tanrılaştırmaya, bunlarla ilgili ritüeller, danslar yaratmaya itmiştir. Tarımda ve hayvancılıkta başarı için sürekli göğü gözlüyorlar, yeryüzünü yıldızların yönettiğine inanıyorlardı. Ritüeller simgesel olarak evrenin hareketini taklit ediyordu. Bizim kültürümüzden bir örnek vermek üzere Orta Asya Şamanı'nın gösterimi ve bunun bir uzantısı olan tarikatların semâi ile Alevî samahlarında bu simgesel ilişkiyi buluruz. Buradan da yıldız tapınımı başladı. Eski Mısır'dan başlayarak tüm mitologyalar gök cisimlerini tanrılaştırdı. Bunların en önemlileri Güneş ve Ay'dı.

Şimdi önce Güneş, sonra Ay'la ilgili çeşitli mitologyalarda tanrılarının örneklerini görelim. Hint mitologyasında 12 Güneş tanrısı *Aditya*, Mısır'da ve Orta Babil'de *Re*, Babil'de *Şamas*, Sümer'de *Marduk*, eski Mısır'da *Re* ile ilgili olarak *Horus*, Güneş'in gecedeki tanrısı *Osiris*, Hitit mitologyasında *Siuş*, gene Hitit Güneş Tanrıçası *Arinna*, Helenistik dönemde Lübnan'da *Baal-Bik'ah*, eski Suriye'de *Elagabal*, Eski Mısır'da *Mahes*, Elam'da *Nahhundi*, Urartu'da *Sivini*, eski Anadolu kavmi Hurrilerde *Şimigi*, Hititlerin en önceki tanrısı *Vuru-n-şemu*, Hitit mitologyasında *İştanu*. Eski Yunan ve Roma mitologyasına geçersek İ.Ö. 6. yüzyıldan sonra *Apollon*, *Helios*, Eski Mısır'daki *Horus*'un Yunancası *Harmachis*, Roma'da Yunan *Helios*'un karşılığı *Sol* (aynı adı İzlanda'da Güneş Tanrısı olarak kullanılmıştır), eski Ermeni mitologyasında Mithra'dan *Mihr*, eski İran mitologyasında *Mithra*'ya ikincil Güneş Tanrısı *Hvar*, İnka'larda *İnti*, Etrüsk Güneş Tanrısı *Cautha*, Japon Güneş Tanrısı *Amaterasu*, Slavların Güneş Tanrısı *Dabog*, Batı Afrika'da *Lisa*, Çin Budist Tanrıçası *Marici*, Kore Güneş Tanrısı *Halk*, Sibirya Güneş Tanrısı *Pugu*, Çin Güneş Tanrısı *Şen Yi*, Hint Güneş tanrıları *Surya*, *Savitar*, İslâm öncesi eski Araplarda *Yarhibol*, gene Kuzey Araplarının *Şems'i* (Babil'in Şamas'ından), Endonezya'nın *Upulevo*'su, Aztek'lerin *Tonatiuh*'su, Sibirya'nın *Ye'loje*'si ve başkaları.

Listeyi daha uzatmadan şimdi de Ay tanrılarından örnekler verelim. Sümer'de *Nanna*, Elam'da *Napir*, Urartu'da *Şelardi*, Babil'de *Sin* (eski Güney Arabistan'da Hadramut'ta da *Sin*), gene eski Araplarda *Almaka*, Güney Arabistan'da *Katabade Amn*, gene eski Araplarda *Hilâl*, Hitit'te *Arma*, ön Hitit'te

Üstte: Meret-i Müselsele (Andromeda)
Ortada: Zatü'l-Kürsî (Kassiopeia)
Altta: Berşavûş (Perseus)
(*İkdü'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân*, TSM B. 274).

Kaşku, Hurri'lerde *Kuşuh*, eski İran'da *Mâh*, eski Habeşistan'da *Mahrem*, Mısır'da *Thot*, eski Araplarda *Vadd*, eski Mısır'da *Khons*, Mısır'da *Joh*. Eski Yunan'da Artemis Ay Tanrıçası *Selene* ile özdeşleştirilmiştir, Güneş tanrısı Helios'un karısı *Perseis* Ay'ın yeraltı tanrısıdır, Helios'un kızı *Pasiphae* de Ay Tanrıçası gibi görülmüştür. Eski Roma Ay Tanrıçası *Diana*, Roma Ay Tanrıçası *Luna*, eski Suriye'de *Nikkal* ve *Aglibol*, Hint mitolojyasında *Kandra*, Çin mitolojyasında *Çengi-i*, Peru'da *Si*, Japonya'da *Tsukiyomi*, Bask Ay Tanrısı *Ilazki*, Kuzey Cermen Ay Tanrısı *Mani* ve diğerleri.

Güneş ve Ay dışında hemen tüm yıldızlar tanrılaştırılmıştı. Bu yıldızlar günümüzde de bu adları taşırlar. Zeus-Jupiter, Aphrodite-Venüs, Ares-Mars, Kronos-Saturn, Hermes-Merkkusius buna örnektir. Bunlardan başka örnekler de verelim: Dioskuroi Zeus'un oğulları, ikizler, Kastor ve Polydeukes; bunlar İkizler Burcu'nun tanrılarıdır. Poseidon, Orion'u göğe çıkardı ve Avcı takım yaldızını oluşturdu, Atlas'ın yeni kızını Zeus göğe gönderdi, bu takım yıldızını oluşturdular. Sothis Yunan Köpek yıldızı Sirius, sabah yıldızı Phosphoros, akşam yıldızı Hesperos, yağmur ve deniz fırtınaları yıldızı Hyadlar, dişi ayı yıldızı Kallisto, Kutub Yıldızı Kynosura, genç kız yıldızı Demeter, avcı yıldız Khiron, sucu yıldız Deukalion, arabacı yıldız Myrtilos gibi. Bunlar ve aşağıdaki başka mitolojyalardan örneklerde bunlar ya yıldız-tanrı ya da yıldız-tanrısal varlıktırlar. İştar Babil-Akad'da Venüs gezegeni tanrıçası, Mısır'da Isis Sirius yıldız ecesi, Hindistan'da Manda Satürn gezegeni, Mangala Hint Mars gezegeni, Hint Rişis Büyük Ayı takım yıldızı, Şou Lao Çin'de Güney Kutbu Yıldızı, Sulpa'e Mezopotamya'da Jupiter, Tiştrya İran'da Yıldız Tanrı Sirus, Usanos Hinz Venüs gezegeni, Dhruva Hint Kutub Yıldızı, Mikskoatl Aztek Kutub Yıldızı, Budha, Aztek Yıldız Tanrı Astlik, Ermeni Yıldız Tanrı (İştar'ın karşılığı), Behram İran'da Mars, Baltis eski Arap Venüs. Ayrıca eski Araplarda Allah'ın üç kızı diye bilinen Venüs gezegeni, yıldız tanrılardır.

Bu kesimde yer alan bölüm burçlara ve gezegenlere ayrıldığı için burada takım yıldızların minyatürlerde nasıl gösterildiğini ele alacağız:

Ursa Minor=Dübb-i Asgar küçük bir siyah ayı biçiminde; *Ursa Major=Dübb-i Ekber* siyah büyük ayı biçiminde; *Draco=Tinnîn* altın, ejderha; *Cepheus=Keykâvus* bir genç adamla, kimi kez başında takkesi, kimi kez de koşarken gösterilir; *Boötes=Avvâ* başında kuyruğu aşağı uzanan bir erkek, bir elinde kur'ân tutar; *Corona Borealis=Fekke* bir sepet biçiminde; *Hercules=Câsi* ayakları çıplak bir genç; *Lyra=Şelyâk* üçgen biçiminde altın bir nesne, lir olabilir; *Cygnus=Decâce* bir kuş (ördek ya da kuğu); *Cassiopeia=Zâtü'l-Kürsî* bir taht üzerinde bir kadın; *Perseus=Hâmil-i Re'sü'l-Gûl/Berşâvûş* bir elinde kılıç öteki elinde bir kesik baş tutan bir adam; *Heniochus=Mümsikü'linân* bir elinde kamçı ötekinde yular tutan bir erkek; *Ophiucus=Havvâ* ve *Heyye* ellerinde başı ve kuyruğunu kaldırmış iki elinde birer yılan tutan erkek; *Sagitta=Sehm* gümüş bir ok; *Aquila='Ukâb* kanatlarını açmış büyük bir kuş; *Delphinus=Delfîn* aslan başlı yeşil bir balık kuyruğu üzerinde duran bir balık. Kimi kez baş insan başıdır; *Equuleus=Kat'atü'l-feres* yuları olan bir at başı; *Pegasus=Feres-i A'zâm* kanatlı, benekli bir yarım at; *Andromeda=Mer'et-i Müselsele* ayağına zincir vurulmuş genelde uzun saçlı bir kadın; *Triangulum=Müselles* bir üçgen oluşturan üç altın yuvarlak; *Cetus=Kaytus/Kaytaş* aslan ya da kedi başlı, gri bir hayvan, yassı kuyruğu balık kuyruğuna benzemektedir; *Orion=Cebbâr* bir elinde Kur'ân öteki elinde bir kılıç tutan, belinde süslü bir kemeri olan bir adam; *Eridanus=Nehr* kıvrımlı gümüş rengi bir ırmağın iki kıyısında kırmızı taşlar vardır; *Lepus=Erneb* bir tavşan; *Canis Major=Kelb-i Ekber* kuyruğu kahverengi beyaz bir köpek ya da tazı; *Canis Minor=Kelb-i Asgar* küçük bir beyaz köpek; *Argo Navis=Sefîne* yelkenleri sarılmış bir gemi; *Hydra=Şucâ'* dili dışarıda bir yılan; *Crater=Bâtıye* altın bir çanak; *Corvus=Gurâb* uçan bir kuş (karga); *Centaurus=Kantûrus* bedeninin üstü insan, gövdesi at, elindeki sopanın ucu aslan ayağı, kulakları başak, pençeleri kıvrık tırnakları var; *Lupus=Sebu'* sarı bir kurt; *Ara=Micmere* üzerinde alevler olan bir mangal; *Corona Australis=İklîl-i Cenûbî* çam kozalağı gibi bir nesne; *Piscis Australis=Hût* büyük bir balık.

Yukarıda adlarını verdiğimiz takım yıldızların mitologyası çok zengindir. Ancak bunların her birini ele almak yer ve zaman bakımından uzun tutacağı için burada popüler olan gene takım yıldızı burç ve gezegenleri aldık. Takım yıldızları simgeleyen insan, hayvan, yaratık ya da nesnelerin üzerinde takım yıldızı oluşturan yıldızlar gösterilmiştir. Burada üç takım yıldızı arasındaki ilişkinin öyküsünü ve resimlerini vermekle yetineceğiz. Bu üç takım yıldız şunlardır: *Mer'et-i Müselsele* (Andromeda), *Zâtü'l-Kürsî* (Kassiopeia) ve *Berşavuş* (Perseus). Öykü şöyledir. Mer'et-i Müsellese, Habeş Kralı Kepheus ile kraliçe Zatü'l-Kursî'nin kızıdır. Ülkeye Gorgo denilen bir ejder dadanmış, insanları öldürmektedir. Tek kurtuluş yolu olarak kızlarını zincirle bir kayaya bağlayıp onu kurban olarak Gorgo'ya sunarlar. Oradan geçmekte olan Gorgo avcısı olarak ün yapmış yiğit Berşavuş Gorgo'yu öldürür, kızı kurtarır ve onunla evlenir.

Burçlar ve Gezegenler

Gök cisimleri mitologyasında en önemli yeri burçlar ve gezegenler alır. İnsanlar bir bakıma kaderlerini bunlara bağlamışlardır. Bu, günümüzde de böyledir. Minyatür sanatında buradakilerde de görüleceği gibi, çok ilginç örneklerle görüntülenmişlerdir. Burçlar, *Kur'ân*'da dört sûrede geçer. Bunların biri kale burcu olarak gösterilmiştir [Nisâ S., 78]. Üç sûrede de çoğul olarak *(burûc)* gökteki burçlar şeklinde geçer [Hicr S., 16; Furkân S., 6; Burûc S., 1]. Bunlardan sonuncu sûre *Burûc* başlığını almaktadır.

On iki burç, Osmanlıca-Türkçe ve Batı dillerindeki adlarıyla şöyledir:

1	Hamel	Koç	Aries	21 Mart-20 Nisan
2	Sevr	Boğa	Taurus	21 Nisan-21 Mayıs
3	Cevzâ	İkizler	Gemini	21 Mayıs-22 Haziran
4	Seretan	Yengeç	Cancer	22 Haziran-22 Temmuz
5	Esed	Aslan	Leo	23 Temmuz-22 Ağustos
6	Sünbüle	Başak	Virgo	23 Ağustos-22 Eylül
7	Mizan	Terazi	Libra	23 Eylül-23 Ekim
8	Akrep	Akrep	Scorpius	24 Ekim-21 Kasım
9	Kavs	Yay	Sagittarius	22 Kasım-20 Aralık
10	Cedî	Oğlak	Capricornus	21 Aralık-20 Ocak
11	Delv	Kova	Aquarius	21 Ocak-19 Şubat
12	Hût	Balık	Pisces	20 Şubat-20 Mart

Burçların on iki olması Roma'da gerçekleşmiştir. Çeşitli kültürlerde bunların sayısı çok daha fazladır. Örneğin Tanrı Baal (ya da Bel) gökyüzünü kurarken on iki ayın her biri için üçer burç dikmişti. Bunların gök kuşaklarını saptamak için de Nebiru durağını (Jüpiter gezegeni) yerleştirmişti. Tanrı Marduk ise yörüngeyi on iki burca bölmüştü. Asur-Bâbil'de burç adları şöyledir: Kusarikku (Koç), Alpu (Boğa), Tuamu rabûti (İkizler), Pulukku (Yengeç olabilir), Aru (Aslan), Siru (Başak), Zibânitu (Pençe anlamına), Akrabu (Akrep), Kastu (Ok), Saha (Keçi ?), Ka (Kova ?), Nunu (Balık). Eski Yunanlılarda burçlara ilk değinen Homeros olmuştur. Yunan matematikçi Eudoxus'a göre 44 burç vardır. Ptolemy ise 48 burcu sıralar. Bunların hayvan adları almasının Hipparchus ile gerçekleştiği sanılmaktadır. Günümüzde Zodiak olarak kullanılan sözcük Yunanca *Zùdiakos kylos* (hayvanlar halkası) ya da to *zùdia* (küçük hayvanlar) sözcüklerinden çıkmıştır.

Hindularda Budizm'de 28 burç vardır. Bunlara *nakşatra* deniliyordu. Bunlar Brahma'nın dünyayı yaratması için varedilen sekiz canlıdan biri olan Daksa'nın kızlarıydı. Tanrı sayılan bu burçlar insan üzerinde doğrudan etkiliydiler.

On iki burcu ve yedi gezegeni adlarıyla şiirinde belirten ilk Türk mesnevisi olarak kabul edilen ve Hakaniye Türkçesiyle yazılmış olan Yusuf Has Hâcib'in 11. yüzyıldan kalma ünlü yapıtı *Kutadgu Bilig*'in ilgili yerini çevirisinden aşağıda verdik:

Tanrı ile söze başladım; o yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbimdir.
Bütün âlemi dilediği gibi yarattı; dünya için güneş ve ayı aydınlattı.
Bak, feleği yarattı durmadan döner; onunla birlikte hayat da durmadan devreder.
Mavi göğü ve üzerinde yıldızları yarattı; karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti.
Bu gökteki yıldızların bir kısmı süs, bir kısmı kılavuz, bir kısım da öncüdür.
Bir kısmını halk için aydınlatmıştır; bir kısmı kılavuzdur, insan yolunu kaybederse, bunlarla bulur.
Bazıları daha yüksek, bazısı daha alçaktır; bazıları daha çok, bazısı daha az parlaktır.
Bunlardan en üstte Zuhal dolaşır; bir burcda iki yıl sekiz ay kalır.
Ondan sonra ikinci olarak Müşterî gelir; bir burcda oniki ay kalır.
Üçüncü olarak Merih gelir, gazapla dolaşır; nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur.
Dördüncüsü Güneş'tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığı ile aydınlatır.
Beşincisi Zühre'dir, sevimli yüzünü gösterir; sana severek bakarsa, müsterih ol.
Bundan sonra Utârit gelir; ona kim yaklaşırsa, dilek ve arzularına kavuşur.
Bunlardan en altta bu Ay dolaşır; Güneş ile karşı karşıya gelirse, dolunay haline gelir.
Bunlardan başka bir de on iki burç vardır; bunların bazıla iki evli, bazısı ise tek evlidir.
Hamel bahar yıldızıdır, sonra Sevr gelir; Cevzâ ile Seretân dürtüşerek yürür.
Bak, Esed'in komşusu Sünbüle'dir; sonra Akreb ve Kavs'ın arkadaşı Mizân gelir.
Bundan sonra Cedî, Delv ve Hût gelir; bunlar doğunca gök yüzü aydınlanır.
Bil ki, bunlardan üçü bahar yıldızı, üçü yaz, üçü sonbahar ve üçü de kış yıldızıdır.
Bunların üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır, bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir.
Bunlar birbirine düşmandır; Tanrı düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti.
Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştılar; görüşmez olan düşmanlar öçlerini ortadan kaldırdılar.

Yukarıda belirtildiği gibi on iki burç adı Romalılarca belirlenmiştir. Onlara göre on iki burcun her biri insanın belli bir yönünü etkilemektedir. Koç burcu insan bedeni ve kişiliğini, Boğa burcu zenginliği, İkizler burcu

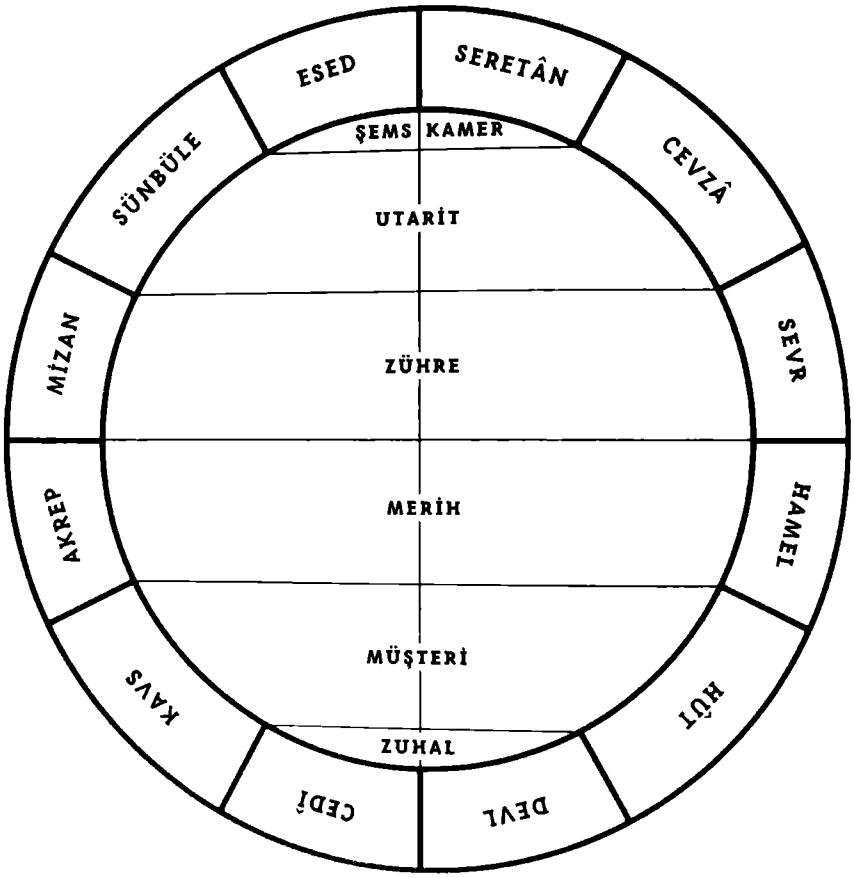
bilgi ve anlatım gücünü, Yengeç burcu sadakati, dehayı ve merak itkisini, Aslan burcu soy, zevk ve hayalciliği, Başak burcu sağlığı ve görev bilincini, Terazi burcu evlilik ve ortaklık duygusunu, Akrep burcu yeniden doğmayı ve ölümü, Yay burcu ideolojiyi, öteki ülkelerle ilgiyi, Oğlak burcu meslek, makam ve rütbeyi, Kova burcu umut ve dostluğu, Balık burcu sınırlama ve kuşatma güdüsünü etkiliyordu.

Önce oniki burca sonra da yedi gezegene geçmeden önce bunların birbirleriyle ilişkisini gösteren daire biçiminde bir çizelgeye bakalım. Her burç bir veya iki gezegenin ev veya hanesidir ya da beytidir. Yalnız Güneş'in ve Ay'ın birer beyti vardır. Daire ortadan iki yarım daireye ayrılmakta, bir yarım daire Esed burcu ile, öteki yarım daire ise Seretân burcundan başlamaktadır, burada Esed burcu beyti Kamer'in beyti Seretân burcudur. Birinci yarım daire Cedî, ikinci yarım daire ise Delv burcuyla bitmektedir. Yalnız geceyi ve gündüzü aydınlatan Güneş ve Ay'ın birer beyti olmasına karşın, öteki gezegenlerin her birinin ikişer beyti bulunmaktadır. Bunlar simetrik olarak iki yarım dairede karşılıklı durmaktadırlar.

Gezegenlerle burçlar arasında beytten başka üç ayrı ilişki daha vardır. Bunlar Osmanlıca deyimlerle gösterilirse: *Vebâl, şeref* ve *hubût*'tur. Bunların ilki düşüş, ikincisi yükselme, üçüncüsü ise güçten düşmedir. Bu üç durum aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir. Bir örnek verirsek Güneş'in şerefi Koç, hubûtu Mizan burcudur. Bu bir sapmadır, sönmedir. Şimdi bunu aşağıdaki çizelgede görebiliriz.

Burçlar	**Beyti**	**Vebali**	**Şerefi**	**Hubûtu**
HAMEL	Merih	Zühre	Şems	Zuhal
SEVR	Zühre	Merih	Kamer	
CEVZÂ	Utarid	Müşterî		
SERETÂN	Kamer	Zuhal	Müşterî	Merih
ESED	Şems	Zuhal		
SÜNBÜLE	Utarid	Müşterî	Utarid	Zühre
MİZAN	Zühre	Merih	Zuhal	Şems
AKREP	Merih	Zühre	Kamer	
KAVS	Müşterî	Utarid		
CEDÎ	Zuhal	Kamer	Merih	Müşterî
DELV	Zuhal	Şems		
HÛT	Müşterî	Utarid	Zühre	Utarid

Bu dörtlü durumu en iyi gösteren minyatürleri bu bölüme aldık [BN suppl. turc 242]. On iki burcu gösteren bu minyatürlerde Beyti olan burçla gezegen birlikte büyük olarak gösterilmiş, altındaki üç durumu gösteren

üç gezegenin resimleri küçük olarak gösterilmiştir. Bu dört durumda beyt ile şeref durumları gezegenin etkisinin en güçlü olduğu; vebâl ile hubût durumları ise etkisinin en güçsüz olduğu durumlardır. Ayrıca iki nokta daha vardır: *Evc-i rif'at* 21 Haziran'da dünyanın Güneş'ten en uzak bulunduğu nokta, *hadîd* ise Ay ve başka gezegenlerin dünyaya en yakın olduğu noktadır. Bunların saptanması ile ayrıntılı astroloji haritaları hazırlanır, bunlarla müneccimler, astorologlar yıldız falına bakarlar.

Buradan burçların tanıtımına geçebiliriz. Burçlar üçlü olarak dört üçgen kümeye ayrılmaktadır. Bunlarda iklimleri, temel öğeleri buluruz. Dört iklimi gösteren burçlar şöyledir: İlkbahar burçları *(Burûc-ı rebiî):* Hamel-Sevr-Cevzâ; Yaz burçları *(burûc-ı sayfî):* Seretân-Esed-Sünbüle; Güz burçları *(burûc-ı harîfî):* Mizan-Akrep-Kavs; Kış burçları *(burûc-ı şefvî):* Cedî-Devl-Hût. Ayrıca bu üçgenler dört temel ögeyi de simgeler: Su *(burc-ı âbî):* Seretân-Akrep-Hût; Ateş *(burc-ı ateşî* veya *burc-ı âzerî):* Hamel-Esed-Kavis; Hava *(burc-ı bâdî):* Cevzâ-Mizan-Devl; Toprak *(burc-ı hâkî):* Sevr-Cedî-Sünbüle.

Burçların her birinin özelliklerine gelince, sırasıyla şunlardır:

1. Hamel = Koç

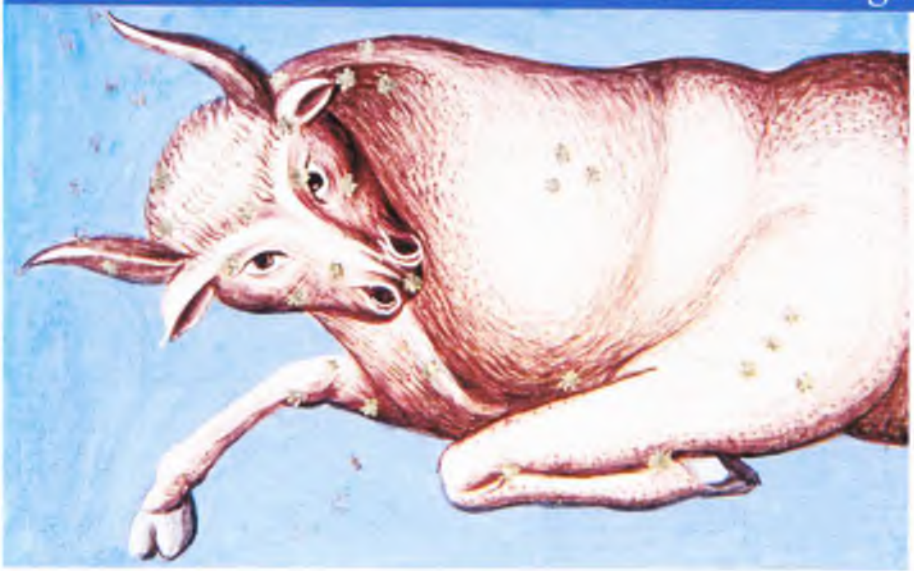

İçinde on üç, dışında beş yıldızdan oluşur. Bu burca *bere-i fel* ya da *burc-ı bere* de denilir. Şem ile birlikte anılır, Nevruz'un başlangıcı güneşin Hamel burcuna girdiği zamandır. Edebiyat eserlerinde bahar anılırken Güneş-Hamel-Nevruz üçlüsüne gönderme yapılır. İlk parlak yıldızı dışarıda *Şerateyn* ile *Nâ* dır. Uçlü yıldızlarına da *Buta* denilir. Kamer'in Hamel burcuna gelmesi olumlu yorumlanır. Bu durumda işe başlamak, önemli kişileri görmek, ava, sefere gitmek iyidir. Bu burç minyatürlerde hep bir koç gösterilir.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Z* TSM B. 274).
solda: (*Metâliü's-Saâde*, BN suppl. tur

2. Sevr = Boğa

İçinde otuz iki, dışında beş yıldız bulunur. Buna *Burc-ı Süreyya* ya da *Burc-ı Gâv* da denilir. Bu Kamer'in burcu olduğundan sabah görünmez, burada Ay'ın kurban edildiğine inanılır. Güneş doğarken gökyüzünün kızıl olması ayın kanı olarak yorumlanır. En parlak yıldızı *Aynü's-sevr* ya da *ed-Deberân* adını alır. Başka adları da vardır. Burada birbirine yakın iki yıldıza *Kelbeyn* denilir. Bunların Deberân'ın köpekleri olduğuna inanılır. Kamer, Sevr burcuna gelince evlenmek, mal ve davar almak, ekin ekmek, konuk çağırmak, yeni giymek olumlu yorumlanır. Minyatürlerde çoğunlukla yarım sığır olarak gösterilir.

Ikdu'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman, TSM B. 274). sağda: (*Metâliü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

3. Cevzâ = İkizler

Bir adı da *Burc-ı dü-peyker* dir. Yükseklik ve yücelikle anılır. İçinde on sekiz, dışında yedi yıldız vardır. Bunlar birbirine sarılmış iki çocuk gibi göründüklerinden birine *Tev'em-i mukaddem* ötekine *Tev'em-i muahhar* denilir. Bunlar eski Yunan mitologyasındaki Leda'nın ikizleri Kastor ve Polydeuskes'tir. Bunun yukarısındaki iki parlak yıldıza *Zirâ'-i mebsût* denir. Kamer, Cevzâ burcuna girince haber göndermek, mektup yazmak, hesap kitapla uğraşmak, kitap ve şiir okumak, vezir görmek iyidir. Minyatürlerde birbirine sarılmış iki çocuk ya da bir bedende iki başla gösterilir.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, TSM B. 274)
solda: (*Metâliü'l-Saâde*, BN suppl. turc 242).

4. Seretân = Yengeç

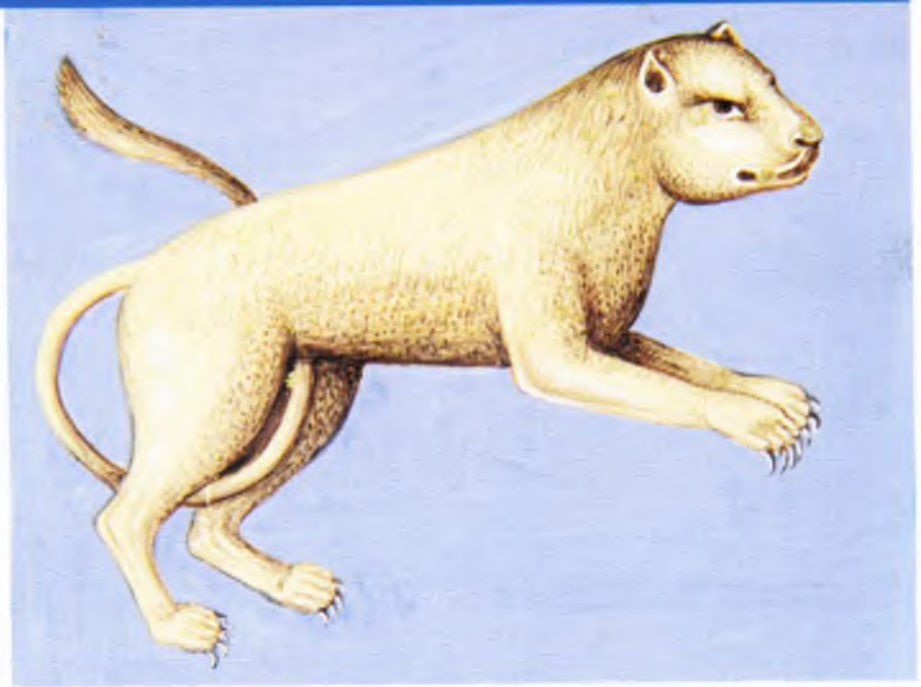

Buna *Burc-ı harçeng*, Kamer'in beyti olduğundan *Burc-ı hilâl* de denilir. Bunun parlak yıldızının adı verilmemekle birlikte arkasındaki iki yıldıza *Hımareyn* denilir. Kamer, Seretân burcuna gelince mektup ve elçi göndermek, avlanmak, özellikle su kuşları avlamak, yeni biçip giymek, yıkanmak, şerbet içmek olumlu yorumlanmıştır. Bu genelde yengeç ile gösterilir.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, TSM B 274).
sağda: (*Metâliu's-Saâde*, BN suppl. turc. 242).

5. Esed = Aslan

Bunda Güneş çok etkili olduğundan *Burc-ı şîr* de denilir. Hz. Ali'nin de aslanla ilgili çeşitli adları *(Esed-ullah, Esed-ullahi'l-galip* gibi) vardır, bu burçla Hz. Ali arasında bir ilişki kurulur. İçinde yirmi yedi, dışında beş yıldız bulunur. Yıldızlarından birinin adı *Tarf,* dört yıldıza *Cebhe,* birine *Zübre,* bir başkasına *Zanebü'l-esed* ya da *Sarfe* denilir. Kamer, Esed burcuna gelince işe başlamak, padişah görmek, ulu kişilere dertlerini söylemek, düşman üzerine gitmek, savaşmak, savaş araçları hazırlamak, tılsım yazmak, yemin etmek olumlu yorumlanmıştır. Minyatürlerde çoğunlukla aslanla gösterilir.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fî Tarih Ehli'z-Zaman,* TSM B. 2[illegible]
sağda: (*Metâliü's-Saâde*, BN suppl. turc 242)

6. Sünbüle = Başak

solda: (*Ikdü'l-Cumân fî Tarih Ehli'z-Zaman*, TSM B. 274).
sağda: (*Metâliü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

Buna bâkire anlamına *'Azrâ* da denilir. Bir adı da *Burc-ı hûşe* dir. Şiirlerde *Hûşe-i çarh* ya da *Hûşe-i sipihr* diye geçer. İçinde yirmi altı, dışında altı yıldız bulunur. Sol omuzundaki parlak yıldıza *'Avvâ* denilir. Elindeki başağa en yakın yıldıza *Simâk-ı A'zel* denir. Kamer, Sünbüle burcuna gelince bilimle uğraşmak, semâ' etmek, büyük kişileri görmek, derdini söylemek, bilimle uğraşmak, mektup yazmak, düşmana saldırmak, resim yapmak, yeni giysiler giymek olumlu yorumlanır. Genellikle iki kanatlı, elinde başak tutan bir kızla gösterilir. Ya da elinde orakla ekin biçen bir erkekle gösterildiği de olur.

7. Mizân = Terazi

Zühre gezegeninin beyti olduğundan birlikte anılırlar. İçinde sekiz, dışında dokuz yıldız bulunur. Kamer, Mîzân burcuna geldiğinde yeni giyinmek, mektup yazmak, sefere gitmek, kadınlarla yiyip içmek, çocuğunu okula vermek. içmek, düğün yapmak, elçi göndermek olumlu yorumlanmıştır. Ancak savaşmak ve satın almak iyi değildir. Minyatürlerde terazi olarak gösterilir.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, TSM B. 2[illegible]
solda: (*Metâliü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

8. Akreb

Bu burca *Kej-dûm-i felek* de denilir. İçinde yirmi bir, dışında üç yıldız bulunur. Parlak yıldızı *Kalbü'l-akreb* adını taşır. Üç yıldızdan birine *İklil*, diğer iki yıldıza *Şevle* denilir. Kamer, Akreb burcuna gelince bilimle uğraşmak, çocuğunu okula vermek, güzel yazı yazmak, geometri ve yıldız bilimi öğrenmek, cinsel ilişkide bulunmak, büyük kişileri görmek iyi, ancak sefere çıkmak, hamama gitmek iyi değildir. Minyatürlerde akrep ya da elinde iki akrep tutan bir kişiyle gösterilir.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, TSM B. 274).
sağda: (*Metâliü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

9. Kavs = Yay

Buna *Burc-ı keman, Hân-i keman* da denilir. Edebiyatta çok geçer. Müşteri gezegeni ve ok ile ilişki kurulur. Otuz bir yıldızı vardır. Yıldızların iki kümesine *Ne'âyim-i vâride* ile *Ne'âyim-i sâdire* denir. Bir yıldızın adı da *Mürvi*'dir. Kamer bu burca gelince hamama gitmek, kimya ile ilgilenmek, doğan avlamak, cinsel ilişkide bulunmak, bina yapmak, ilaç içmek, düşmana mektup yazmak, düşmana saldırmak olumlu yorumlanmıştır. Minyatürlerde yarısı insan, yarısı at, elinde ok ve yay tutan bir canlı ile gösterilir.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, TSM B. 2[illegible]
solda: (*Metâliü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

10. Cedî = Oğlak

Bu burca *Burc-ı büzgâle*, *Burc-ı büz* de denilir. Zuhal'in beyti olduğundan çoğunlukla bu gezegenle birlikte anılır. Yedinci gök kuşağında, en üstte bulunduğundan buna gece gözcüsü anlamına gelen *Pâsbân* da denilir. Yirmi sekiz yıldızı vardır. Bunun iki yıldızına *Sa'd-ı Zâbih* denir. Bunlardan parlak olanın adı *Zâbih*'dir. Bu *Cedî* olarak yazıldığı gibi *Cedy* olarak da yazılır. Gene bir parlak yıldızının adı *'Acîn*'dir. Kamer, Cedî burcuna gelince sefere çıkmak, ava gitmek, ulu kişileri görmek, bina yapmak, mektup yazmak, ata binmek, elçi göndermek olumlu yorumlanır. Resmi daha çok oğlak biçiminde gösterilir, kimi de yarısı oğlak, yarısı balık olarak.

-tte: (*Ikdü'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zaman*, TSM B. 274).
sağda: (*Metâliü'l Saâde*, BN suppl. turc 242).

11. Delv = Kova

"Delv" olarak yazılır. Buna *Delv-i sipihr* ya da *Sâkibü'l-mâ* da denilir. İçinde kırk iki, dışında üç yıldız bulunur. İki yıldızının adı *Sa'dü'l-melik*, bir başka iki yıldızının adı *Sa'dü's-su'ûd*, üçlü yıldızının adı *Sa'dü'l-belg*'tir. Öteki yıldızlara da *Sa'dü'l-ahbiye* denir. Kamer, Delv burcuna gelince bahçeyle, tarımla uğraşmak, içki içmek olumlu yorumlanmıştır. Minyatürlerde elinde ki kaptan su döken biri ya da kuyudan su çeken biriyle gösterilmiştir.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zaman*, TSM B.
solda: (*Metâlü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

12. Hût = Balık

Buna *Burc-ı mâhî* ya da *Hût-i felek* de denilir. Ayrıca *Kevkebetü's-semekeyn* de denilir. İçinde otuz dört, dışında dört yıldız vardır. Kamer, Hût burcuna geldiğinde hamama gitmek, şeyhleri, din adamlarını görmek, ilaç içmek, yüksek makamlardan istekte bulunmak, Allah'a ibadet etmek, dostları çağırmak, tarımla uğraşmak olumlu yorumlanmıştır.

üstte: (*Ikdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, TSM B. 274
sağda: (*Metâliü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

İslâm'da astronomi ile astroloji 11. yüzyıla dek birbirine karıştırılmıştır; ayrım çizgileri belli değildir. Astrolojiyi bir matematik ya da bir doğabilimi olarak görenler olmuştur. Ancak birçok bilim adamı bunu yadsımış, bunun uydurma olduğunu ileri sürmüşlerdir. Burçların, gezegenlerin insanlar üzerindeki etkisini inceleyen astroloji ya da *ilm-i nücûm*, İslâm'ın temel ilkesi tanrısal iradenin salt egemenliğine de ters düşer. Ayrıca İslâm öncesi kavimlerde yıldızları bir tanrı gibi kabul edip bir tapınım söz konusuydu. Bu bakımdan bunlara karşı İslâm büyük bir savaşım vermiştir. Bu açıdan da astroloji bir bakıma bu inançların bir sürüncemesi olarak da İslâm'ın tek tanrı temel ilkesine aykırı düşmektedir. Ayrıca kâhinlerin, müneccimlerin geleceği bilme savları da İslâm'a ters düşer. Bu merak günümüzde de vardır. Pekçok kişi burçların etkisine inanmakta, medya da bunu körüklemektedir. Pekçok profesyonel astrolog bu insanların sırtından büyük paralar kazanmaktadır. Bunların yapılan işin doğruluğunu göstermek için ileri sürdükleri kanıt Ay'ın su üstündeki etkisidir. Ay'ın çekimi ile denizin yükselip yeniden alçalmasını ya da gelgit olgusunu gösterirler. İnsanın bedeninin de dörtte üçü su olduğuna göre, Ay'ın insan üzerinde etkisi olabilirdi. Ancak bilim adamları bunu çürütmüşlerdir. Çünkü Ay'ın etkilediği su, ancak deniz, büyük göl gibi büyük yer kaplayan sulardır, yoksa küçük su birikintilerini, insan bedenindeki suyu etkileyecek gücü hiç yoktur. Ne var ki astrolojiye hiç inanmamakla birlikte bu kitabın ağırlık noktası mitologya olduğundan, burada eski ilm-i nücûm kitaplarındaki bilgilerden burçların bu etkisi üzerinden örnekler verilecektir. Belli bir burçta doğanlar için astroloji şu noktaları cevaplandırır: İnsanın karakteri ve fizik görünümü, sağlık durumu, kimlerle birleşebileceği ya da mutsuz olacağı, hangi meslek ve sanatlara yatkın olduğu, yaşamında hangi yaşların önemli ve kritik dönemler olduğu... Bir de bir ayın ilk, ikinci ve üçüncü on günlerine göre kişiler arasında bazı farklar olduğu için bunları da örnekleyelim.

İnsanın karakteri: Hamel burcunda doğanlar buyurmayı, komuta etmeyi severler, aceleci, sert olurlar, birden öfkelenirler. Sevr burcunda doğanlar ihtiyatlı, çekingen, çalışkan, sebatlı olurlar, baş eğerler, namus, dürüstlük, güven gerektiren işlere uygundurlar. Seretân burcunda doğanlar mahçupturlar, yalnızlığı severler, inatçı olurlar, ilgi çekmekten hoşlanırlar. Hayalci, tutucu, neşesiz, sıkıntılı, iyi gün dostu olurlar. Yaşlıları eski anılara, eski geleneklere bağlıdırlar, bunları anımsatacak eski eşyaları, antikaları severler. Sünbüle burcunda doğanlar iyiyle kötüyü ayırt ederler, düzenli, tedbirli, şan ve onura düşkün, haris, sadık, açık gözlü olurlar. Mizan burcunda doğanlar hak ve adaletin savunucularıdır. Zevk düşkünü, haris, yüce gönüllü, vicdanlı, güzel sanatlara eğilimli olurlar. Hût burcunda doğanlar heyecanlı, ihtiyatlıdırlar, cesaretleri kırılırsa kaygılanırlar, iyi huylu olurlar, hayvanlara, kimsesizlere ilgi duyarlar, cesurdurlar, üzüntü ve dertlerini saklarlar. Kavs burcunda doğanlar faal, işgüzar, vefalı, sevgide coşkun olurlar, özgürlüğü severler, herkesin kusurlarını görürler, bağımsız ve filozofturlar.

Fizik görünümleri: Hamel burcunda doğanlar sağlam bedenli, çok kaşlı ve etkili bakışlı olurlar. Esed burcunda doğanlar soylu, uzun boylu, uyumlu bedenleri, geniş omuzları, iri ve yuvarlak kafalı, açık renkli, kimi kıvırcık saçlı olurlar. Sünbüle burcunda doğanlar orta boylu, düzgün bedenli, dolgun yüzlü, kırmızımsı veya koyu renkli, koyu siyah saçlı olurlar. Mizan burcunda doğanlar uzun boylu, ince, zarif, kumral, kimi siyah saçlı, penbe ve beyaz tenli, mavi ve çekici gözlü olurlar. Kavs burcunda doğanlar iri, bedeni uyumlu, kalçaları gelişkin, uzun ve beyaz yüzlü, açık mavi veya elâ gözlü olurlar, vaktinden önce saçları tepeden dökülür, kumral saçlıdırlar. Hût burcunda doğanlar orta veya kısa boylu, etli bedenli, yuvarlak omuzlu olurlar, saçları kumraldır, dolgun ve kabarık bir yüzleri vardır, çıkıntılı gözleri, iri dudakları, küçük kolları ve bacakları, biçimsiz ayakları vardır.

Sağlık durumları: Sevr burcunda doğanlar bedence sağlıklıdırlar, kalp, boğaz, böbrek hastalıkları onlar için tehlike oluşturur. Seretân burcunda doğanlar sağlık bakımından güçlü değillerdir, çok çalışmakla zayıf düşerler. Mide, hazımsızlık, romatizma, kabızlık için yatkınlıkları vardır. Esed burcunda doğanlar sağlıkları için iyi yemek yemelidirler. Mizan burcunda doğanların yapıları iyidir, kendilerini iyi korurlar, hastalığa tutulmazlar. Kavs burcunda doğanlar genelde sağlıklıdırlar, göğüs hastalıklarına yatkındırlar, beden eğitimi, açıkta yürüme ile sağlıklarını korurlar. Hût burcunda doğanlar sağlam değillerdir, göğüs hastalıklarına, bedende şişlere, kan hastalıklarına yatkındırlar.

Kimlerle birleşip birleşemeyecekleri: Sevr burcunda doğanlar Sünbüle ve Cedî burcunda doğanlarla evlenirlerse mutlu olurlar. Seretân burcunda doğanlar Akrep ve Hût burcunda doğanlarla anlaşamazlar. Esed burcunda doğanlar Seretân ve Hût burcunda doğanlarla evlenirlerse mutlu olurlar, Delv ve Akrep burcunda doğanlar mutlu olmazlar. Sünbüle burcunda doğanlar Cedî burcunda doğanlarla birleşirler. Kavs burcunda doğanlar Hamel burcunda doğanlarla anlaşırlar.

Yaşamlarında önemli ve kritik yaşlar: Hamel burcunda doğanlar 15, 30, 45, 60; Sevr burcunda doğanlar 16, 24, 30, 33; Esed burcunda doğanlar 19, 38, 57, 86; Sünbüle burcunda doğanlar 21, 31, 41, 50; Mizan burcunda doğanlar 8, 16, 24, 32; Kavs burcunda doğanlar 36, 40; Hût burcunda doğanlar için 48-70 arası kritik yaşlardır.

Meslek ve sanatlara yatkınlıkları: Hamel burcunda doğanlar iyi memur, simsar, denetçi, mimar, kılavuz, oyuncu, yazar, gezgin olurlar. Sevr burcunda doğanlar için doktor, sarraf, çiftçi, bahçıvan, elektrikçi, arazi, maden, yapı işleri, kadınları iyi sütanne, hizmetçi, aşçı olur derler. Seretân burcunda doğanların denizciliğe yatkın olduklarından su işlerinden anladıkları, kaptan dükkâncı, manifaturacı, hastabakıcı (kadınlar) olacakları düşünülür. Esed burcunda doğanlar subay, âmir, doktor olurlar; Sünbüle burcunda doğanlar güzel sanatlara yatkındır, memurluk, alışveriş, kimyagerlik onlar için uygun-

dur; Mizan burcunda doğanlar sanatçı, ressam, kitapçı, kâtip, çalgıcı, şarkıcı; Kavs burcunda doğanlar öğretmen, vâiz, ressam olurlar. Muhasebeci, dükkâncı, kapıcı, kaptan, müteahhit, gazeteci, veznedar, yazar, şair, sanatçı ünlüleri Hût burcunda doğanlar arasından çıkar..

Onar günlük dönemler: Hamel burcunda Martın son haftasında doğanlar egemen kişilerdir. Nisanın ilk on gününde doğanlar sâdık, samimi, sevgilerinde değişkendirler. Nisanın 10'uyla 20'si arasında doğanların cömert, çabuk etkilenen, tehlikeye atılan kişilik özellikleri vardır. Sevr burcunda Nisanın son haftasında doğanlar baş eğerler ya da tersine inatçı olurlar. Mayısın ilk on gününde doğanlar sağlıklarına düşkün olurlar. Mayısın 10'uyla 20'si arasında doğanlar tutucu, iyiliksever, ödül beklemeden halka hizmeti severler, hayırseverdirler. Gece yarısı ile gün doğumu arasında doğanlar zengin olurlar. Seretân burcunda haziranın son on gününde doğanlar çok duygulu, inanan, sebatlı, mutluluk düşkünüdürler. Temmuzun ilk on gününde doğanların duyguları tehlikeye açık, kıskançtırlar, bağışlayıcı değillerdir. Temmuz 10.-20. günleri arasında doğanlar ilk yıllarında yaramaz, yaşları ilerledikçe sevimli, hayırsever, konuksever olurlar. Esed burcunda Temmuzun son on gününde doğanlar sadık, metin, sevimli, yardımsever oldukları kabul edilir. Ağustosun ilk on gününde doğanların özgüveni bulunur, haris, iddiacı olurlar. Ağustosun 10.-20. günleri arasında doğanlar filozof, insanları sever, sevimli, uysal kişilerdir. Sünbüle burcunda ağustosun son on gününde doğanlar bir şeyi yapmadan uzunca düşünürler, hesaplıdırlar, yalnızlığı severler, mahçupturlar, kandırılmaları kolay olmaz. Eylülün ilk on gününde doğanlar vicdanlı, iyi huylu, eleştirici, bilge ve durgun, duyarlı, akıllı ve insaflı olurlar. Eylülün 10.-20. günleri arasında doğanların talihleri ve sağlıkları iyi değildir. Mizan burcunda Eylülün son on gününde doğanlar iyi yaşayan, zarif, sevimli hoş kimselerdir. Ekimin ilk on gününde doğanlar hak ve adaleti savunurlar, açık fikirlidirler, ilişkilerinde sadıktırlar. Ekim'in 10.-20. günleri arasında doğanlar maddeye önem verirler, akıllıdırlar, uyumlu değillerdir. Kavs burcunda Kasımın son on gününde doğanlar baskıya, etkiye, zora başeğmezler, çok pot kırarlar, boşboğaz olurlar. Aralık ayının ilk on gününde doğanlar felsefe ve din tartışmalarından hoşlanırlar, şendirler. Aralık ayının 10.-20. günleri arasında doğanlar iradeleriyle hareket ederler, soğukkanlı ve zekî olurlar. Hût burcunda şubatın son on gününde doğanlar ikbal düşkünü olurlar, herkesin kendisini kabul etmesini isterler, tanınmaya, değer verilmeye önem verirler. Martın ilk on gününde doğanlar neşesiz, sıkıntılı kişilerdir, vazifeyi herşeyden üstün tutarlar. Martın 10.-20. günleri arasında doğanlar bir işte uzun süre kalmazlar, özlerini çok severler, hayal içinde yaşarlar.

Gezegenlere gelince Osmanlı'da günümüz astronomisinden farklı olarak yedi gezegen saptanmıştır. Bunlardan beşi bugün de gezegen olarak bilinenlerdir, öteki ikisi ise Güneş ve Ay'dır. Bunlar yedi gök kuşağındaki dünyaya en uzağından başlayarak sırasıyla şöyledir:

1. Zuhal = Satürn

Dünya'ya en uzak yedinci gezegendir. Batıdan doğuya doğru hareket eder. Başka adları da vardır. Örneğin *Keyvân, Pâs-bân-ı felek* ya da *Pâs-bân-ı târûm, Sekendiz* gibi. Bu gezegen gam ve keder verir. Bu gezegene ilişkin olanlar ahmak, cahil, korkak, hasis ve yalancı olurlar. Bâtıl inançlara ve hayale dalarlar. Çarşamba gecesiyle Cumartesi gününe egemendir. Ren-

(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

(*Gurrenâme*, CBL434).

gi siyah, madeni kurşundur. Bu yedinci iklime egemen olduğundan burada Hintliler gibi siyah derililer oturduğundan resimlerinde Hintli gibi yapılır. Ayrıca göğün en yükseğinde bulunduğu için, fil de en yüksek hayvan olduğundan bununla ilgi kurulmuştur. Zühre ve Utarid dostları, Şems ve Kamer düşmanlarıdır. Uğursuz kabul edildiği için astrologlar buna *Nahs-i ekber* adını vermişlerdir. Bu gezegen insan bedenindeki tüm kemiklere, karaciğere ve dalağa egemendir. Buna ilişkin insanlar çelimsiz, orta boylu, alnı dar, ufak gözlü, esmer ya da solgundur. Saçları koyudur, genellikle siyahtır. Karakterleri başarılı, düzenli, gözü pek, çekingen ve çalışkandırlar. Namuslu, âdil, sağlam fikirli, azla yetinen kişilerdir. Az konuşurlar, azla yetinen, hünerli, gayretli insanlardır. Zuhal, burçlardan Cedî ve Delv burcu üzerinde etkilidir. Cedî burcu toprak ve Delv ise havaya ilişkin olduğu için Zuhal birinci ile olumsuz, ikinci ile olumlu yanlarını gösterir. Minyatürlerde çoğu kez çok kollu olarak gösterilir, her kolunda bir nesne tutar.

2. Müşterî = Jüpiter

(*Gurrenâme*, CBL434)

Bunun çeşitli adları vardır: *Hürmüz, Erendiz, Sakıt.* Çok uğurlu bir gezegen olduğundan buna büyük kutluluk anlamına gelen *Sa'd-i ekber* de denilir. Pazartesi gecesiyle Perşembe gününe egemendir. Rengi mavidir. Merih ile Kamer dostu, Zühre ile Utarid düşmanıdırlar. Bu gezegenin bir adı da *Bercîs*'dir. Mutluluk, kutluluk ve uğur getirici özellikler taşır. Bunun için de bir adı büyük uğurluluk anlamına gelen *S'ad-i ekber* ya da *Sa'd-ı uzmâ*'dır. Tıpkı Zühre gezegenine küçük uğurluluk anlamına gelen *Sa'd-i asgar* denildiği gibi. Müşterî gezegeni barışı, dinginliği, ahlâkı, sevgiyi, merhameti, hak ve adaleti simgelemektedir. Bu uğurlu gezegenin etkisi altında doğanlar umutla dolu, şen, içten ve sadık, temiz kalpli, yüce gönüllü, hayır sahibi olurlar. Boyca düzgün, genellikle iri, yüzleri beyaz, alınları yüksek, gür saçlı olurlar. Başkalarına iyilik ve yardım ederler. Soylu, uysal, sevimli, yiğittirler. Müşteri'nin etkisi tüm erdemlerin, gerçek aşkın, esirgemezliğin en yücesinin kaynağıdır. Müşteri gezegeni Hût ve Kavs burçları üzerinde etkindir. Bilginler, vezirler buna ilişkindirler. Minyatürlerde de bu özelliklerle gösterilir, elinde bir kitap tutar.

3. Merih = Mars

(*Gurrenâme*, CBL434)

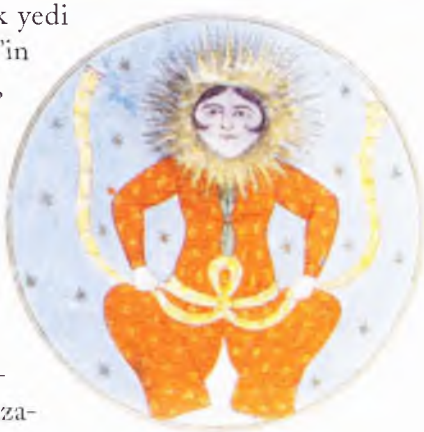
Asıl adı *Mirrîh* olmakla birlikte Merih denilmesi yaygınlaşmıştır. Uğursuz bir gezegendir, ancak uğursuzluğu Zuhal'den daha az olduğu için ona *Nahs-ı asgar* denilir. Nitelikleri arasında, zorlama ve yenme vardır. Ona *Cellâd-ı felek* de denilir. Elinde kılıç, kesik baş tutar. Cumartesi gecesiyle salı gününe egemendir. Rengi kırmızıdır, aşırı kuru ve ateşli Merih'in Farsça adı da *Behrâm*'dır. Kan kırmızı görünümünden ötürü eski kültürlerde savaş tanrısının adı olmuştur. Zühre gezegeni dişi olmasına karşın Merih erkekliğin simgesidir. Bu gezegenin etkisinde doğanlar orta boylu, yuvarlak yüzlü, pembe tenli, keskin gözlü, ölçüleri uygundur. İnsanlar

bunun etkisiyle gözüpek, kavgacı, tehlikeli olurlar, savunma için hep hazırdırlar. Öfkelerine yenik düştüklerinde saldırıya geçerler. Güvenilir, cömert, çabuk öfkelenen kişilerdir. Etkisi savaş, yıkım, yeniden onarım, vatanseverliktir. Bunun etkisine aldığı burç Hamel burcudur, gezegenler arasında uğursuzluğu en az olandır.

(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

4. Şems = Güneş

(*Gurrenâme*, CBL 434)

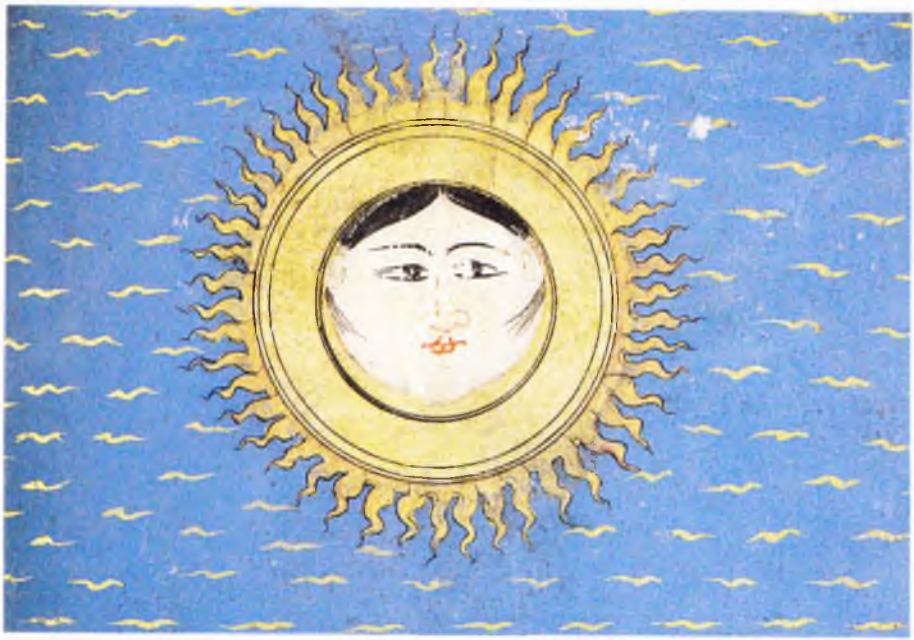
Güneş de Osmanlı'da bir gezegen olarak yedi gezegen içinde dördüncü sırayı almıştır. *Şems*'in yanı sıra Güneş için çeşitli adlar vardır: *Âftâb, Hûrşîd, Mihr, Hûr* gibi. Şems merkezdedir. Üst yüzeyinde Merih'in, alt yüzeyinde Zühre'nin üstündedir. Yıldızların en parlağıdır. Şems ışığı ile bütün yıldızları görünmez yapar ve aya ışık verir. Denizi, karayı, canlıları etkiler. Isısıyla buharlaşma oluşturur, bunun sonucu bulut oluşur, yağmura neden olur. Böylece ırmaklar, kuyular oluşur, bitkiler yeşerir, ekinler sararır, yemişler olgunlaşır. Canlılar güç kazanır. Güneş'in daha etkili olduğu bölgelerde insanların renkleri siyah, bedenleri zayıf ve yırtıcı olmaktadır. Güneş'i az olan bölgelerin insanları beyaz, bedenleri daha kalın olur. Güneş burçları dolaştığında her birinin astrologlarca değişik yorumları vardır. Minyatürlerde değişik biçimlerde yapılır. Bunlardan en çok rastlanılanında büyük, yuvarlak insan yüzü ile çevresinde sarı, alev gibi huzmeler gözükmektedir. Buraya *Fâlnâme*'den aldığımız minyatürde elinde

(*Acâibü'l Mahlûkat*, BL Add. 7894).

(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

(*Acâibü'l-Mahlûkat*, BL Add. 7894).

kalkan tutan, yusyuvarlak yüzünün çevresinden ışıklar çıkmakta, bir aslanın arkasında durmaktadır [TSM H. 1703]. Kimi minyatürde ise elinde iki aslan tutmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Aslan burcu ile Güneş özdeşleşmektedir. Astrolojide güç, yeğinlik, duygu, namus, utanma, öfke, acıma, incelik nitelikleri arasında sayılmaktadır. Rengi sarıdır. Şemse ilişkin olanlar zeki, güçlü, sanatçı olurlar. Gösteriş ve eğlenceyi severler. Altına da şems dendiği olur. Gezegenlerden Kamer ve Müşteri dostu, Zühre ve Zuhal düşmanıdır. Pazar günü ile Perşembe gecesine egemendir. Kamer'e göre ışığı daha güçlü olduğu için *Neyyir-i a'zâm*, aynı nedenle Kamer'e de *Neyyir-i asgar* denilir.

5. Zühre = Venüs

(*Gurrenâme*, CBL 434)

Ilımlı soğuk ve nemlidir. Uğurlu bir gezegendir, ancak Müşteri'ye göre daha az uğurlu olduğu için ona *Sa'd-i asgar* denilir. Görevi çalgıcılıktır. Minyatürlerde çoğunlukla çeng çalarken gösterilir. Rengi beyaz, egemen olduğu günler salı gecesi ile cuma gününün ilk saatleridir. Dostu Utarid ve Zuhal, düşmanı Merih'tir. Halk arasında adı Kervankıran ya da Çoban Yıldızı'dır. Dünyaya en yakın ve en par-

(*Acâibü'l Mahlûkat*, BL Add. 7894).

lak olduğu ve güneydoğudan çıktığı için *kevkeb-i seher* (sabah-seher yıldızı), gün batımında güneybatıdan göründüğü için de *kevkeb-i i'şâ* (akşam yıldızı) denilir. Bir adı da *Nâhid[e]*'dir. Ilımlı, uygun yardımcı, sevgi ve duygun, duyarlı insan tipini simgeler. Etkisi eğlenceye, neşeye, sevgiye yöneliktir. Bunlarla kadın özellikleri gösterir. Müzik gibi sanatlara ve hayalî işlere yatkındır. İnce isteklere, derin tutkulara, şehvetli duygulara egemendir. Buna bağlı kadınlar da çok cekici ve sevgi doludur. Buna ilişkin kişiler tombul, gelişkin, orta boylu, ince, duyarlı tenlidir. Gözler koyu, parlak ve anlamlıdır. Gönül çekici, güleç, tatlı, ruh okşayıcıdırlar. İnsan, bedeninin üretim organları, boyun damarları, böbrek ve boğazı, çeneyi, bedenin ölçülü oluşunu, cilt güzelliğini, güzel saçları, güzel eti simgelerler. Sanata eğilimleri varsa da düşünceye yoktur. Bunun için akıllarından çok duygularını kullanırlar. Bunun etkisinde doğanlar sevimli, güler yüzlü, hoş davranışlı, yaltaklanan kişilerdir. Bu gezegen Sevr ve Mizân burçları üzerinde etkilidir. Sevr burcu yanı ile daha çok maddi şeylere, çiçekler, kokular, güzel kumaşlar, takılarla ilgilidir. Mizân yönüyle de hayale yönlenir.

6. Utârid = Merkür

(*Gurrenâme*, CBL 434)

Bunun çeşitli adları vardır: *Debîr-i felek, Debîr-i âsmân, Münş-i Çarh* gibi. Dostu Kamer, düşmanları Şems ve Zuhal'dir. Egemen olduğu günler Pazar gecesi, Çarşamba gününün ilk saatleridir. Uğurluluk ve uğursuzluk arasında değişkendir. Uyumlu ve uysal olmak gibi hem de ikiyüzlülük gibi olumsuz yönleri vardır. Bunun ilişkini olan kişiler zeki, uysal, sanata yakın oldukları gibi vefasız ve hilekâr da olurlar. Ayrıca neşeli ve duyarlı olurlar. Tabiatı ılımlı, soğuk ve kurudur. Karışık renklerle gösterilir. minyatürlerde bir rahle başında yazı yazarken gösterilir.

7. Kamer = Ay

(*Gurrenâme*, CBL 434)

Başka adları da vardır. Dünya'ya en yakın gezegendir. Birinci kat gökte bulunur, buna *Sipihr* denir. Zayıflık, güçsüzlük, bilmezlik, dedikoduculuk, iyi ve erdemlilik, hareket nitelikleri arasındadır. Kamer'e ilişkin kişiler sebatsız, kararsız, hayalci, zayıf, dayanıksızdırlar. Pazartesi günü ile Cuma gecesine egemendir. Rengi beyazdır. Şems altınsa, Kamer gümüştür. Dostu Şems'tir, düşmanı yoktur. Şems'e göre daha az ışıklı olduğu için Kamer'e *Neyyir-i asgar*'dır. Gezegenlerin en küçüğüdür. Tüm yıldızlardan daha hızlı olduğu için buna *Peyk-i felek* denir. Kamer'in doğa olguları ve canlılar üzerinde büyük etkisi vardır. Kamer parlak olduğunda hayvanların bedenleri daha güçlü ve nemli olur. Ay'ın ışığı güçlü olduğunda hayvanlarda kıllar çabuk büyür, sütleri artar. Ay parlak olduğunda nemi nedeniyle nesneler çabuk bozulur. Ay ışığında çok oturan insana nem nedeniyle uyku basar. Etler bir gece Ay ışığında kalırsa bozulur. Ayın ilk yarısında balıklar artar, semiz olurlar. Yılan, böcek gibi canlılar dışarı çıkıp sokarlar, zehirlerinin gücü artar. Ayın ilk yarısında dikilen ağaçlar kolay tutar, yemişleri çok olur. Ay ışığı azalınca ya da Ay gökte kaybolunca yemiş az olur. Şeftali, susam, kavun, karpuz, hıyar ve kabak Ay

(*Acâibü'l Mahlukat*, BL Add. 7894).

Gezegenlerin gösterdiği meslek ve sanatlar (*Metâhü's-Saâde*, BN suppl. turc 242).

ığında büyür. Yalancı, gammaz, kıskanç insanlar aya ilişkindirler. Arap- lar Güneş'ten sonra Ay'la ilgilenirler. Ayın otuz günde döngüsünde iki gün gözükmediğini görünce bir ayı 28 güne indirdiler. Her birine menzil diyerek 28 menzil buldular. Ay her gece bu menzillerden birinde olur. Bu 28 menzilin her biri için tıpkı burçlarda olduğu gibi simgeler vardır. Kamer'in menzilleri şöyle sıralanır: 1. Şeretayn, 2. Buteyn, 3. Süreyyâ, 4. Deberân, 5. Hek'a, 6. Hen'a, 7. Zirâ', 8. Nesre, 9. Tarfe, 10. Cebhe, 11. Zübre, 12. Sarfe, 13. 'Avvâ, 14. Simâk, 15. Gafr, 16. Zubânâ, 17. İklîl, 18. Kalb, 19. Şevle, 20. Ne'âyim, 21. Belde, 22. Sa'd-ı Zâbih, 23. Sa'd-ı Bula', 24. Sa'dü's-su'ûd, 25. Sa'dü'l-ahbiye, 26. Ferg-i Evvel, 27. Ferg-i Sânî, 28. Rişâ. Bu Kamer'in 28 menzili birinci kesimde evrenin yaratılışı ile ilgili evren haritası denilebilecek üç minyatürde hem Ay'ın her bir menzildeki durumu, her durumu da simgeleriyle gösterilmiştir.

Yedi gezegenin her birinin meslek ve sanatları vardır. Zuhal hazinedar, Müşteri kadı, Merih serasker, Şems sultan-ı cihân, Zühre çalgıcı ve besteci, Utârid kâtip ve Kamer Şems'in veziri ya da kâimmakamı. Bunlardan çeşitli meslek ve sanatların doğduğuna inanılmıştır. Üç yazmada gezegenlerden

Gezegenlerin gösterdiği meslek ve sanatlar (*Metâliü's-Saâde*, PML M. 788).

doğan meslek ve sanatları gösteren ikişer sayfalık üç minyatür bulunmaktadır. Bunlar birbirine çok benzemektedir. Aşağıda bunları incelemeden künyelerini verelim. En eskisi yaklaşık 1399 yılındadır. *Kitabü'l-Bulhân* adını taşıyan bu yazmada bulunan 78 minyatür, Celâyirli minyatür okulunun üslubundadır. Oxford Bodleain'da bulunmaktadır [Or. 133]. Bunu aşağıda OBL kısaltması ile gösterdik. Öteki iki yazma ise birbirinin tıpatıp benzeridir. 16. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış, adı *Metâliü's-Saâde ve menâbiü's-siyâde*'dir. Her ikisinde de 73 Osmanlı minyatürü bulunmaktadır. Bunlardan Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulunan yazma III. Murad'ın kızı Fatma Sultan için hazırlanmıştır. Bunun kopyası ise New York'ta Pierpont Morgan Kitaplığı'ndadır. İkincisi birincinin kopyası olmakla birlikte aynı tarihte yapılmıştır. Paris'tekini BN, New York'taki yazmayı ise PML kısaltmasıyla gösterdik. Her üç yazma da astroloji, cinler, şeytanlar, efsaneler, tılsımlar ve benzer konuları incelemektedir. İlgilendiğimiz üç minyatür çifter sayfalarda üçü de 56 kareye bölünmüştür. Dikey olarak yedi kare, yatay olarak sekiz kare vardır. En sağda yukarıdan aşağı ilk sütunda yedi gezegen yer almış-

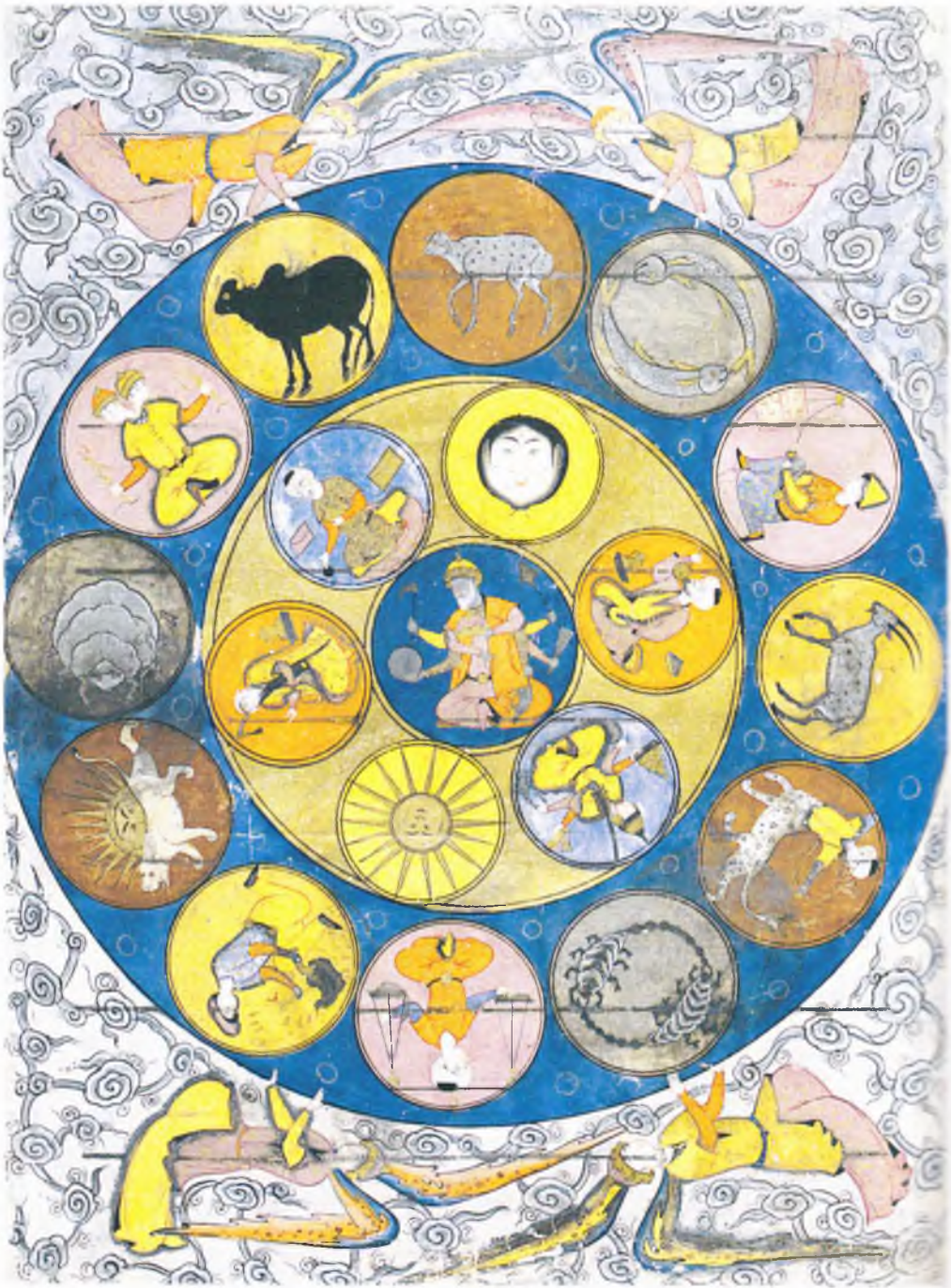

Gezegenlerin gösterdiği meslek ve sanatlar (*Kitabü'l-Bulhân*, OBL Or. 133).

tır. Gezegenlerin karşısına gelen yatay sekiz karede ise meslekler ve sanatlar bulunmaktadır. Aşağıdaki çizelge BN'deki düzeni göstermektedir. Öteki iki yazma ufak farklarla bunun aynıdır.

Meslekler ve Sanatlar							Gezegenler
Debbağ	Lağımcı	Hammal	Ziftçi	Ateşbaz	Duvarcı	Demirci	ZUHAL
Mumcu	Çizmeci	Muhtesib	Keşiş	Vaiz	Tacir	Kadı	MÜŞTERÎ
Aslancı	Meşaleci	Aşçı	Nalbant	Sırçacı	Kasap	Cellad	MERİH
Sarraf	Kazzaz	Kalkancı	Kuyumcu	Altıncı	Bey	Padişah	ŞEMS
Kös çalan	Kudüm çalan	Def çalan	Rakkas çalan	Ney çalan	Çeng çalan	Ud	ZÜHRE
Peyk	Attar	Çulha	Kâtip	Marangoz	Terzi	Nakkaş	UTÂRİD
Ekinci	Deveci	Gemici	Hallaç	Çoban	Balıkçı	Çırpıcı	KAMER

Zuhal karanlık, siyah renk ve kötü kokularla nitelendirilir. Böylece sağdan sola sırayla şu meslekleri buluruz: Demirci, duvara delik delen duvarcı, havaî fişek yapımcısı (ateşbâz), ziftçi, hammal, lağımcı ve deri işleyen sepnici (debbağ). İkinci gezegen Müşteri'nin nitelikleri din ve dinbilimci temiz, arı ve dürüstlük, güzel kokulu, beyaz açık renklerdir. Bu gezegenin karşısındaki meslek ve sanatlar sağdan sola doğru şöyle sıralanır: Kadı, tacir, vaiz, keşiş, çarşı denetçisi (muhtesib), çizmeci ve mumcu. Merih'e gelince; bu gezegen kan ve ateşle nitelendirilir. Kırmızı renk onun özelliğidir, bu nedenle giysi-

Burçlar ve gezegenler (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

si kırmızıdır. Bununla ilgili yedi meslek sağdan sola şöyledir: Cellad, kasap, bir açık ocak önünde cam yapan sırçacı, nalbant, aşçı, meşaleci, arslan eğitimcisi. Güneş altın, değerli madenler, parlayan nesnelerle ilgilidir. Bu sırada ilk kare, tahtına oturmuş padişahı göstermektedir. Onu elinde kılıç tutan bey, altıncı, kuyumcu, kalkancı, ham ipek işleyen ve sarraf izler. Zühre güzel sanatların koruyucusudur. Genellikle minyatürlerde ud veya çenk çalan bir kadındır. Burada dansçı olarak gösterilmiştir. Bununla ilgili olarak yedi sanat şöyle sıralanmıştır: Ud çalan, çenk çalan, ney çalan, dansçı, def çalan, kudüm çalan ve kös çalan. Utarid'e gelince bu da uygulamalı sanatların koruyucusudur. Dokumacılık, işleme, ressamlık, tezhip gibi. Giysisi beyazdır. Şu sanatları buluyoruz: Nakkaş (minyatür ressamı), terzi, marangoz, kâtip, bez dokuyan çulha, ilaççı attar, sultanın yaya ulağı peyk. En son da Ay; Ay su ve tarımla ilgili eylemlerle ilgilidir. Bundan çıkan meslekler sırayla şunlardır: Yazma, kumaş gibi şeylerin boyaları tutsun diye bunları suda çırpan çırpıcı, balıkçı, sürüsüylü bir çoban, hallaç, gemici, deveci, tohum eken köylü ekinci.

Bu açıklamalarla BN'deki minyatürü incelemiş oluyoruz. Öteki iki minyatür de aynı sırayla yer yer değişik resimlerle bunu izlemektedir. Ne var ki başta da belirttiğim yer yer önemli farklar da görülmektedir. Örneğin BN'nin kopyası olan PML minyatürü gezegenlerin renklerini anlamamış gibi görünüyor. Örneğin Müşterî'nin beyaz ya da açık renk giyinmesi gerekmesine karşın PML'de bu yeşil olmuştur. Bunun gibi Utarid'in beyaz giyinmesi gerekirken PML'de kırmızı giyinmiştir. Üzerinde durmayacağımız başka farklar da vardır. Ancak şunu da söyleyebiliriz ki kendilerinden yaklaşık 200 yıl eski olan OBL'deki bazı resimlerden yararlanılmıştır.

6. Kesim

On İki İmâm ve Şîa Mitologyası

Giriş bölümünde İslâm'ın yeryüzünde bir yandan teklik, öte yandan toplumlara göre çeşitlilik gösterdiğini belirtmiştim. Bir toplumun coğrafî konumu, kendisinden önce aynı topraklarda oturmuş toplumların, kültür ve edebiyatlarının, İslâm'dan önceki dinleri ve inançları, töreleri, hukuk sistemleri gibi etkenlerin bir araya gelmesinden bu çeşitlilik ortaya çıkmaktadır. Her toplumda ve bu kitap boyunca Osmanlı'da görülen bu çeşitlilik İran'ın İslâmlığında da haydi haydi görülür. İran'ın çok eskiye giden köklü bir kültür birikimi vardır. İran'da İslâm öncesi çeşitli dinler vardı, Mazdeizm, Mitraizm, Manikeizm, Zerdüştçülük gibi. Bunlara bağlı olarak Ahura Mazda'nın yardımcısı, Ehriman inançlarıyla örülmüş, bir yanda çok tanrılı, bir yanda da Mazdeizm gibi iki tanrılı bir din olmasına rağmen, gerçekte tek tanrı olarak Ahura Mazda anılır. Onun yardımcıları tanrı yardımcıları olmayıp daha çok ermiş adıyla anılırlar. İslâm'dan sonra da Müslümanlığı kabul etmeyip Ortodoks Zerdüştlüğe bağlı kalarak bir mezhep oluşturan Parsîlik de bu arada sayılabilir. Hindistan'a sığınıp, günümüzde Bombay bölgesinde kalıntıları görülen Parsîler, Ortodoks Zerdüştlüğü uygularlar.

Bunların yanı sıra İran'ın 2500 yıllık bir edebiyat geleneği vardır. Nitekim bu edebiyat Osmanlı edebiyatını geniş ölçüde etkilemiştir. Bu edebiyatta destanlar önemli bir yer tutar. Özellikle bunların en önemlisi Firdevsî'nin *Şehnâme*'sidir, kahramanları bugün de halkın bilincinde yaşamaktadır. İşte bütün bu öğelere, İslâm'da tuttuğu Şiîlik de eklenince İran'da İslâm'ın ne ölçüde bir çeşitlilik gösterdiği anlaşılır.

Şiîlik daha çok bir siyasal parti görünümündedir. Hz. Muhammed, erkek çocuk bırakmadan öldü. Şiîler, peygamberin ölümüyle veraset kuralına göre Hz. Alî'nin ve ondan sonra da soyunun, ümmetin başına geçeceğine inanıyorlardı. Bunun karşısındaki parti ise Hâricîlik idi. Bu görüşte ise Halîfelik mirasçılıkla değil, seçimle olmalıydı. Önce bu gelişmeyi görelim.

Hz. Muhammed'in ölümüyle yerine Ebubekir halîfe seçildi. İki yıl sonra onun ölümüyle yerine Ömer halîfe oldu. Onun bir İranlı eliyle öldürülmesi üzerine, yerine Osman seçilmiştir. Hz. Osman'ın, yakınlarını önemli yerlere getirmesi, onların Arap olmayanlara karşı olumsuz tutumu giderek karşı tarafın tepkisini arttırdı. Sonunda Osman da öldürüldü. Böylece Hz. Alî halîfe seçilebildi. Ancak bu olayla gerginlik arttı.

üstte: Hz. Ali'nin düşmanla savaşması
altta: Hz. Ali'nin Zülfikar'ının düşmanı öldürmesi
(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Büyük sürtüşmeler oldu. Bütün bunlardan sonra Haricîlerin düzenlediği bir suikastla Hz. Alî, İbn Mülcem adlı bir haricî eliyle öldürüldü.

Bu arada Muaviye'nin kurduğu Emevî Devleti bir çok yerden tepkiyle karşılandı. Bu da yeni gerginliklere yol açtı. Hz. Alî'nin büyük oğlu Hasan, Kûfelilerin desteği ile Irak'ta halîfe seçildi. Oysa Şam ve Mısır'da halk Muaviye'ye bî'at etmişti. Muaviye, büyük bir ordu ile Kûfe'ye yürüdü. Hz. Hasan'ın ise buna karşı duracak gücü yoktu, bu nedenle hilâfetten vazgeçti ve Medine'ye çekildi; sonunda birkaç zehirleme girişiminden sonra Hasan, karısı Cu'de eliyle zehirlenerek öldürüldü.

Emevî Devleti'nin tepkiyle karşılanmasının başlıca nedeni hilâfetin zorla ele geçirildiği yolundaki kanıydı. Ayrıca Arap olanlar kayırılıyordu. Arap halkı öteki İslâm halklarından daha üstün görülüyordu. Ancak Muaviye ülkede birliği kurmayı başardı. Ömrünün sonuna yaklaştığında yerine oğlu Yezid'in geçeceğini ilân etti.

Şiîliğin temel inancı halîfeliğin Hz. Alî ve onun soyuna özgü bulunduğu görüşüdür. Şîa, bir parti gibi Hz. Alî yandaşlığı üzerine kuruludur. Zaten Arapça olan bu sözcük "yandaşlar" anlamınadır. Sözcük bir tamlama ile kullanılmaktadır: *Şîâ Alî, Şîâ-ı Ûlâ* gibi. Hz. Alî, Hz. Muhammed'den sonra İslâm dünyasının en saygın kişisidir. Kendisine kesin olarak Cennet vaadedilmiş, Cennetlik oldukları kendilerine Hz. Muhammed'çe muştulanan on kişiden *(âşere-i mübeşşere)* biridir. Hz. Muhammed, Hz. Alî' ye Ebû Turâb (Toprağın Babası) lâkabını uygun bulmuştur. Hz. Alî erdemleri, yiğitliğiyle ölesiye sevilen ve kimi çevrelerce tanrılaştırılan eşsiz bir insandır. Umutsuza umut vermiş, hastaya iyilik, kuvvet ve güç kaynağı olmuştur. Adına destanlar yaratılmış, düşmanları bile onun üstünlüğünü yadsıyamamışlardır. Sevecen, bağışlayıcı, alçak gönüllü biridir. Mezhepleri anlatan kitaplar onun adıyla doludur. İslâm tarihi sanki bu ad üzerine yazıldı, tasavvuf bu ada dayandı. Efsanelere göre onun Zülfikâr'ı gökten indirildi, atı Düldül göğe çıkarıldı.

Hz. Alî üzerine çok destan yazıldı. Giriş bölümünde onun üzerine yazılmış destanlardan örnekler verilmiştir. Edebiyat eserlerinin yanı sıra halk hikâyelerinin kahramanı olarak da çok yaygınlaşmıştır. En yaygın olanları *Kesikbaş Destanı, Ejderha Destanı, Kıssa-i Mukaffâ, Cenâdil Kalesi, Gazavât-ı Alî, Kan Kalesi Cengi, Hayber Kalesi Cengi, Kıssa-i Kahkaha* vb. Bu öykülerde hep Hz. Alî'nin başardığı olağanüstü olgular, mucizeler anlatılır. Bu efsane kişiliğinde onun pek çok lâkabı vardır. Örneğin *Şîr-i Yezdan, Haydar-ı Kerrâr, Merd-i Hudâ, Şâh-ı Merdân* gibi. Onun mucizeleri sayılamayacak kadar çoktur. Bunlar çeşitli minyatürlerde de gösterilmiştir. Buraya *Siyer-i Nebî*'den aldığımız iki minyatürü koyduk. Bunların birinde Hz. Alî, Zülfikar'la bir ejderhanın başını koparıyor, ikincide ise Hz. Alî bir aslanı öldürüyor [TSM H. 122]. Ayrıca *Fâlnâme*'de de Hz. Alî'yle ilgili minyatürler vardır. Örneğin Hz. Alî'nin düşmanla savaşı; Hz. Alî, Zülfikar'la düşmanı öldürüyor, ayrıca kölesi ve seyisi Kanber ile efsane atı Düldül'ü gösteren bir minyatür de bulu-

üstte: Hz. Ali'nin ejderhayı öldürmesi
altta: Hz. Ali'nin aslanı öldürmesi
(*Siyer-i Nebi*, TSM H. 1223).

nuyor [TSM H. 1703]. Bu sonuncusunda Kanber, Hz. Alî'yi bir gölge gibi izleyen, ondan ayrılmayan sâdık kölesidir. Öyle ki bu bir halk deyimine yerleşmiştir: *"Kanber'siz düğün olmaz."* Hz. Alî üzerine minyatürlü yazmalar da vardır. Örneğin Hz. Alî'nin Hâveran Şâhı Kubat ile savaşlarını anlatan *Hâvernâme*'nin 17. yüzyılda yapılmış 15 minyatürlü bir yazması vardır [TSM H. 677].

Şiîliğin temelinde On İki İmâm sistemi bulunmaktadır. Hz. Alî'den başlayan On İkinci İmâm'a kadar tüm imamlar Şiî dünyasının en saygın, en ulu kişileridir. Büyük bir çoğunlukla Emevî halifelerince şehit edilmişlerdir. Kiminin ise ölümünün biçimi kesinlik kazanmamıştır. On İki İmâm'ın başına Hz. Muhammed'in ve kızı Hz. Fâtıma'nın adları da gelerek on dört kutsal kişi "On Dört Mâsum" olarak adlandırılır. Peygamberler nasıl günahsızsa imamlar da öyle günahsız, mâsumdur. Burada On İki İmâm'ın adlarını görelim: **1.** Hz. Alî (Ebu Tâlib oğlu Emîrü'l-Mü'minîn): Abdurrahman b. Mülcem eliyle Kûfe'de sabah namazında zehirli kılıçla öldürülmüş, Necef'e gömülmüştür. **2.** İmâm Hasan (Hasanü'l-Mücteba): Birkaç zehirleme girişiminden sonra karısı Cu'de'ye para karşılığında zehirletilmiştir. **3.** İmâm Hüseyin (Hüseynü'ş-Şehîd): Sevenlerin gönüllerinde günümüze kadar en önemli yeri almıştır. Ezilmişlere en büyük

Hz. Ali'nin seyisi Kanber ve atı Düldül (*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

güç kaynağı olmuştur. Kerbelâ'da şehit ailesinin erkekleri ve yardımcılarıyla hepsinin kılıçtan geçirilişi bu kesimin tek bölümünü oluşturmaktadır. **4.** İmâm Zeynü'l-Âbidîn (Alî b. Hüseyn Zeynü'l-Âbidîn): Kerbelâ Savaşı'nda hasta olduğu için babası savaşa katılmasına engel olmuş. Şimr onun yattığı çadıra saldırıp onu öldürmek isteyince ya annesi ya da komutan Ömer b. Sa'd engellemiştir. İmâm olabilecek tek sağ kalan erkek olduğu için dördüncü imam olmuş, Şam'da ünlü hutbesini okumuştur. Yezid'in girişimiyle karısı eliyle zehirlenmiştir. **5.** İmâm Bâkır (Muhammedü'l-Bâkır): Zeynü'l-Âbidîn'in oğlu, annesi İmâm Hasan'ın kızı Fâtıma'dır. Üvey oğulları eliyle zehirlenerek şehit edildi. Medine'de babasının yanına gömüldü. **6.** İmâm Sâdık (Ca'fer b. Muhammedi's- Sâdık): İmamların en uzun ömürlüsü, söylenceye göre zehirlenerek öldü. Medine'ye babasının yanına gömüldü. **7.** İmâm Kâzım (Mûsâ b. Ca'feri'l-Kâzım). Halife Hârun onu zindana attı. Bağdat'ta üç yılının çoğu zindanda geçti. Hârun onu zehirli hurma ile öldürttü. **8.** İmâm Rızâ (Alî b. Mûsâ'r-Rızâ): Ya zehirli yemekten ya da doğal ölümle ölmüştür. Ölüm sebebi kesinlik kazanmayan İmâm Rızâ Tûs kentinin bir köyüne gömülmüştür. **9.** İmâm Cevâd (Muhammed b. Aliyyi't-Takıyyi'l-Cevâd): Bir söylenceye göre karısı kandırılarak ona zehirletilmiştir. Bağdat'ta babası Mûsâ'l-Kâzım'ın yanına gömülmüştür. **10.** İmâm Hâdî (Alî b. Muhammedü'n-Nakiyyi'l-Hâdî): Söylenceye göre

sayfa 372-373: Hz. Hüseyin'e su getirilmesi
üstte: Sekizinci İmâm Rıza'nın düşmanı öldürmesi
(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

solda: Hz. Alî dışındaki ilk altı imâm (*Zübdetü't-Tevârih*, TİEM 1973).
sağda: Son beş imâm (*Zübdetü't-Tevârih*, TSM H. 1321).

Halife Mu'temid zehirletmiştir. **11.** İmâm Askerî (Hasan b. Aliyyi'l-Askerî): Zindana atılmıştır. Bir söylenceye göre onu Mu'temid zehirletmiştir. **12.** İmâm Mehdî (Mehdî b. Hasanü'l-Askerî): Doğumu ve adı herkesten gizlenmiştir. Kıyâmet gününden önce ortaya çıkarak insanları dine döndürüp, mutluluğa kavuşturacağına inanılmıştır. İslâm bilginleri arasında tartışmalı bir konudur. Böyle bir kişinin varlığı Şiîler kadar Sünnîlerce de kabul edilmiştir. Bunun üzerine yirmiyi aşkın hadîs olduğu ileri sürülmüştür. Birçok Mehdî adı vardır ortada. Öyle ki Hıristiyanlar Mesih'te, Budistler Buda'da, Brahmanlar ise Vişnu'da Mehdî kişiliğini görmüşlerdir. Ancak burada bizi ilgilendiren Şiîlerde bunun Onikinci İmâm olduğuna yaygın ve kökleşmiş inançtır. Onun dünyanın son günlerinde meydana çıkıp dünyayı düzenleyeceğine inanmışlardır.

Hz. Alî gibi tüm imâmlar tıpkı *Şehnâme* kahramanları gibi olağanüstü kişiliklerdir. Nitekim buraya *Fâlnâme*'den aldığımız bir minyatür, İmâm Rızâ'nın korkunç görünümlü bir devi öldürüşünü göstermektedir [TSM H. 1703]. Buraya *Zübdetü't-Tevârih*'ten aldığımız iki minyatürde on bir imâm görülmektedir. Bunların ilkinde Hz. Alî dışında ilk altı imam [TİEM 1973], ikincide ise son beş imam yer almıştır [TSM H. 1321].

Bu kesimin tek bölümü "Kerbelâ-Ta'ziye-Maktel" başlığını taşıyor. Bu bölüme geçmeden önce Şiî dünyasının doruğunu oluşturan Kerbelâ olayının tarihini özetle görmekte yarar bulunmaktadır. Halife Muaviye'nin ölümünden sonra oğlu Yezid halife oldu. Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt yandaşları Muaviye'nin ölümüne çoğunlukla sevindiler. Ancak Hz. Hüseyin Yezid'e bî'at etmeyi kabul etmedi, çünkü hilâfet onun hakkıydı. Durumu yerinde incelemek üzere amcaoğlu Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderdi. Kûfe'ye gelen Müslim, İmâm Hüseyin adına binlerce kişinin bî'atını kabul etti. İmâm Hüseyin, Kûfe'ye gitmenin tehlikeli olacağı uyarılarına karşın, ailesi ve yakınlarıyla Kûfe'ye geldi. Yezid, 'Ubeydullah b. Ziyad'ı Kûfe'ye vâli atadı. Kûfe'ye gizlice gelen İbn Ziyad kısa sürede durumu denetimine aldı ve Müslim b. Akîl'i öldürttü. Bunu Kûfe'ye girmeden yolda öğrenen Hüseyin, geri dönmeye karar verdi. Ancak Müslim'in öcünü almak isteyenler kente girmek istiyorlardı. İmâm Hüseyin isteyenin geri dönebileceğini söyledikten sonra bir kesimi ayrıldılar. İmâm Hüseyin kente girmek isteyince İbn Ziyad'ın gönderdiği askerle karşılaştı, yön değiştirerek Muharrem'in ikinci gününde Kerbelâ'ya gelip konakladı. Ziyad ise işi kökünden çözmek için Ömer b. Sa'd komutasındaki dört bin kişilik bir kuvveti Kerbelâ'ya gönderdi. Ordu Kerbelâ'ya ulaşınca Ömer b. Sa'd, İmâm Hüseyin'in Ziyad'a bî'at etmesi gerektiğini bildirdi. İmâm Hüseyin bunu kabul etmedi, kendisini Kûfelilerin çağırdığını söyledi. Hz. Hüseyin ve yanındakilerle Fırat ırmağının arasına Ömer b. Sa'd'ın ordusu girdi. Ancak İmâm Hüseyin savaş istemiyordu. Ya Şam'a gidip Halife Yezid'le görüşeceğini ya da Mekke'ye geri dönmek istediğini bildirdi. Ancak Ziyad onun teslim olmasını söyledi, yoksa öldürülmesine emir verecekti. Ömer üzülerek bunu İmâm Hüseyin'e bildirdi. İmâm Hüseyin durumu yakınlarına bildirdi, ayrılan birkaç kişi dışında hepsi İmâm Hüseyin'le kaldı. Muharrem'in onuncu günü savaş başladı. Hüseyin'in askeri otuz atlı, kırk yaya olmak üzere yetmiş iki kişiydi. Fırat'a varamadıkları için kızgın bir çölde susuz, bitkin bir durumda kahramanca savaştılar. İmâm Hüseyin, bir ara kuşatan düşmanı yararak Fırat'a ulaştı, tam bir yudum su alacağı zaman Şimr askeriyle saldırdı, Hüseyin yiğitçe savaştı, bedeninde 77 kılıç yarası açıldı. Çok kan yitirdi, düştü, düşman başını kesti. Bu arada oğulları ve kardeşi Abbas, İmâm Hasan'ın oğlu Kasım, kısaca tüm erkekler şehit edildi. Yalnız daha sonra dördüncü imam olacak olan Zeynü'l-Âbidîn hasta olduğu için çadırda bulunduğundan sağ kaldı. O da öldürülmek istendi, ancak kimi görüşe göre annesi, kimine göre de Ömer b. Sa'd engel oldu. Savaş tutsakları, şehitlerinin başlarıyla önce Kûfe'ye, sonra Şam'a getirildiler. Yezid, Zeynü'l-Âbidîn ve kadınların yanına kuvvet vererek onları Medine'ye gönderdi.

Kerbelâ, Ta'ziye, Maktel

Daha önce de belirtildiği gibi Kerbelâ olayı Şiîliğin doruk noktası olmuştur. Olayın geçtiği Muharrem ayı yüzyıllardır çok önemli bir yas dönemidir. Burada üzerinde durulacak konu, bu olaydan adına *Ta'ziye* denilen ve İslâm'daki tek dram türü olan tiyatro gösterimleri ve bir de yarı dramatik bir edebî tür olan *Maktel*'lerin çıkmış olmasıdır. Ta'ziye gösterimleri günümüzde de özellikle İran'da sürmektedir. Bu daha çok İran'a özgü olmakla birlikte, Suriye, Irak, Lübnan ve Azerbeycan'da da bir ölçüde vardır. Anadolu'da daha çok yas törenleri biçiminde görülmektedir, taziye gösterimleri yoktur. Ta'ziye bir bakıma Yunan tragedyasına, bir bakıma da Avrupa'da dinsel Ortaçağ gösterimlerine büyük benzerlik gösterir. Ancak daha önemlisi yöntem ve gösterim düzeni bakımından modern tiyatroya çok yakındır. Nitekim günümüzün en önde gelen tiyatro adamlarından Grotowski, Peter Brook, Robert Wilson ve başkaları, İran'a gelip bu gösterimleri incelemişler, bundan çok esinlenmişlerdir.

Maktel'lere gelince; bu, Osmanlı edebiyatında önemli bir türdür. Genellikle bu türlü eserlerin birer meclisini her gece toplatısında güzel sesli biri okur. Okunan metindeki parçanın niteliğine göre aralarda tepkileri gösteren hareket ve ünlemlerle duygular dış belirtkelerle dramatik biçimde canlandırılır. Özellikle maktellerin nazım, nesir, tartımlı tekniğine göre sunuşta etkiyi arttırmak yolunda ne yapmak gerekiyorsa ona çaba gösterilir. Bununla ilgili önemli bir olayı ilk kez Osmanlı şiiri üzerine altı ciltlik bir kitap yazmış olan E. J. W. Gibb'te okumuştum. Daha sonra divan edebiyatının seçkin araştırıcılarından ve Lamiî Çelebi üzerine İngilizce bir incelemesi yayımlanmış olan dostum Prof. Dr. Günay Kut, bunun *Âşık Paşa Tezkire*'sinden özgün metnini sağladı. Buna göre Bursa'da Molla Arab adında bir vâiz *Maktel-i Hüseyn*'in toplulukta okunmasının küfür olduğunu ileri sürmüştür. Bunu duyan Lamiî Çelebi bu yargıyı etkisiz bırakmak için güvenilir tarih kitaplarına dayanarak ünlü maktelini yazar ve bunu Bursa Kadısı Hasan Çelebi, Molla Arab ve kentin ileri gelenlerini toplayarak Ulu Câmi'de okur. Toplantıda bulunanlar çok etkilenirler, ağlayanlar olur ve sonunda Molla Arab suçlamasını özür dileyerek geri alır.

İster gösterim niteliğinde ta'ziye, ister dinleyicilere okunan maktel türündeki metinler olsun bunların hepsi dramatik niteliktedir. İslâm'daki kimi ilkelere göre izin verilmektedir. Bu ilke *teşebbüh*'tür. Bu dramatik eylemler buradan kaynaklanır. Bu da tiyatronun temeli olan *taklit*'le eş anlamdadır. Böyle bir hadîs de vardır. Bunun anlamı kişinin iyiye, olumluya benzemesi, kötüye de uzak durmasıdır. Hicrî 6. yüzyılda İslâm'da teşebbühün anlamı vurgulanmış ve Muharrem'deki yas ritüelleri savunulabilinir duruma gelmiştir. İran asıllı din bilgini Ebul Kasım Zemahşerî (1074-1144) bir kitabında Hz. Hüseyin için ağlayanın ona Cennet'te kavuşacağını söyler. Kendi

için ağlayan ve ötekileri de ağlatan sevap işler. Bu da gücünü teşebbühten almaktadır. Maktelleri halk önünde okuyan maktel-hânlar, Zemahşerî'nin bu düşüncelerinden esinlenmişlerdir. Nitekim Zemahşerî'nin bu düşünceleri İran'da ilk maktel olan Hüseyin Vaız Kâşifî'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ* ile bundan çeviri Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sının da Zemahşerî'den esinlenildiği belirtilmiştir. Bir hikâyeyi anlatmakta yüceliğe varmak için teşebbüh ve benzerlik, özdeşleşme anlamına *temessül*'e başvurmuşlardır. Nitekim teşebbühün çıktığı *şebh* sözcüğü Azerbeycan Türkçesi'nde ta'ziye yerine *şebih* olarak kullanılır. Gerçi Hüseyin Vaız Kaşifî'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sının Farsça'da ilk maktel olduğu söylenirse de bundan öncesinde de maktele benzeyen metinlere rastlanır. Örneğin Zemahşerî'nin öğrencisi Ebul Muayyed Muvaffak Harizmî, Peygamber ve ailesi üzerine onların erdemlerini, yüceliklerini anlatan tüm hikâye ve sözlü gelenekleri toplamış ve İmâm Hüseyin'in şehit olması üzerine destansı bir metin yazmıştır. Bu eserinde ustası Zemahşerî'nin teşebbüh kuramını destekleyen bir hadîsten yola çıkmıştır. Bu hadîse göre Peygamber Hz. Alî'ye şöyle söylemiştir: *"Cennet'e ilk girecekler dört kişidir: Ben, sen ve Hasan ile Hüseyin, sonra çocuklarımız ve onların ardılları ve sonra da bizim inanç ve erdemlerimizi izleyen Şiî'ler."*

Gerek ta'ziye, gerekse maktel metinlerinde yapıları bakımından ortak noktalar vardır. Bunların en önemlisi iç içe üç daireden oluşmasıdır. İç daire eksen olay Kerbelâ'daki savaş, şehitler ve özellikle doruk nokta Hz. Hüseyin'in şehit olmasıdır. Bunun dışındaki halkada Kerbelâ'dan önceki ve sonraki olaylar sergilenir. En dıştaki halkada ise çok uzaktaki olaylar, *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'ân*'da ve İslâm'da popüler olmuş hikâyeler ele alınır. Ancak hepsi merkezcil bir güçle eksen olaya çekilir, bu da Muharrem'in onuncu gününde (Aşûre günü) Hz. Hüseyin'in şehit olduğu günü aydınlatır. Ta'ziyeler ayrı bağımsız olaylar üzerinedir, fakat hepsi sonunda eksen olay Hz. Hüseyin'in şehit olmasını aydınlatır. Geleneksel olarak Muharrem'in ilk gününden başlayarak her gün bir ta'ziye oynanır, onuncu günü ise Hz. Hüseyin'in şehit olması. Ancak Hz. Hüseyin'den sonra öldürülen imamlar için de anma günlerle, bu günlerde ilgili ta'ziyeler düzenlenir.

Makteller ise genel olarak on bölüm ya da oluntudan oluşur. Her bölüm bağımsız bir bölümden oluşur. Topluluk içinde okundukları için bu bölümlere *meclis* de denir. Alevî ve Bektaşîlerde Muharrem'de her biri bir imam için olmak üzere on iki gün oruç tutulur, ilk günü Hz. Alî için, onuncu günü Hz. Hüseyin için, sonuncu gün on ikinci imam Mehdî için. Ancak bu gün yas yerine daha neşeli geçer, çünkü Mehdî öldürülmemiş, bir mağaraya gizlenmiştir, bir gün geri gelecektir. Bektaşîler özellikle Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Şühedâ*'sını on gün içinde her gün bir meclis olmak üzere okurlar.

Bu söylediklerimizi *Hadîkatü's Süedâ*'ya uygularsak burada iç halka'da Fuzûlî, Müslim-i Akîl'in ve iki çocuğunun öldürülmesi, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya gelişi ve savaşın sabahına kadar olaylar, Kerbelâ Savaşı ve bura-

da Hurr'un ve öteki şehitler Hz. Hüseyin'in ve Ehl-i beyt'in şehit olması. Bunun dışındaki halkada Peygamber'in Kureyş'te çektikleri, 'Ubeyde'nin, Hamza'nın, Cafer'in şehit olması, Peygamber'in ölümü, doğumundan ölümüne dek Hz. Fâtıma-i Zehra'nın yaşamı, Hz. Alî'nin yaşamı, savaşları ve ölümü, İmâm Hasan'ın yaşamı ve ölümü, Hz. Hüseyin'in yaşamı, savaşları ve ağabeyi İmâm Hasan'ın ölümünden sonra olanlar, hatime bölümünde de Ehl-i beyt kadınlarının ve Hz. Hüseyin'in tek sağ kalan oğlu Zeynü'l-Âbidîn'in Şam'a, oradan da Mekke'ye gidişleri anlatılmaktadır. En dıştaki halka'ya gelince; bunlar daha çok peygamberlerle ilgilidir. Ta'ziyelerde çok görülmekle beraber maktellerde az rastlanan bu halkayı Fuzûlî, peygamberlere, daha doğrusu acı çekmiş peygamberlere ayırmıştır. Bunlar arasında Hz. Âdem ile Havvâ, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Ya'kûb, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Hz. Eyyûb ve Hz. Zekeriyyâ ile Hz. Yahyâ üzerine öyküler yer almaktadır.

Ta'ziye metinleri çok geniş bir konu yelpazesi içindedir. Bunların metinlerinin baskıları da olmakla birlikte yazma metin olarak binlercesi vardır. Kataloğu da yayımlandığı için Vatikan'daki ta'ziye koleksiyonunu söz konusu edebiliriz. Az bir kesimi Azerî Türkçesi ve dördü Arapça olmak üzere Farsça bini aşkın ta'ziye yazması bulunmaktadır. Aşağıda bunların konu kümelerine göre dökümü verilmiştir:

1. ***Tevrat, İncil* ve *Kur'ân*'dan öyküler:** Bu kümede 30 konu başlığı bulunmakta ve 100'ü aşkın ta'ziye ile örneklenmektedir.
2. **Hz. Muhammed:** Peygamber'in yaşam ve eylemlerini içeren 40 konu başlığı ve gene 100'ü aşkın ta'ziye ile örneklenmektedir.
3. **Üç Halife:** Bu kümede 11 konu başlığı bulunmakta, 21 taziye ile örneklenmektedir.
4. **Hz. Alî**'nin yaşam ve eylemlerinden oluşan 50 konu başlığı ve 150'yi aşkın taziye ile örneklermektedir.
5. **Fâtıma:** Hüseyin'in annesi üzerine 13 konu başlığı, 65 taziye ile örnek lenmektedir.
6. **İmâm Hasan**: Bu kümede yedi konu başlığı bulunmakta ve 39 taziye ile örneklenmektedir.
7. **İmâm Hüseyin:** Bu küme iki ana kesime ayrılmaktadır, Hüseyin'in çocukluğunu ele alan birinci kesimde 27, şehit olmasını ele alan ikinci kesimde 19 konu başlığı bulunmaktadır. Toplam 300'e yakın taziye ile örneklenmektedir.
8. **Abbas, Hüseyin'in kardeşi:** Bu kümede 10 konu başlığı 39 taziye ile örneklenmektedir.
9. **Kerbelâ Şehitleri:** Burada Kerbelâ'da şehit düşen çeşitli kişiler 22 başlık altında gösterilmiştir, 150'yi aşkın taziye ile örneklenmektedir.
10. **Kerbelâ'dan sonra Hüseyin'in kutsal ailesinin uğradığı yıkımlar:** Bu kümede dört ana kesim vardır: "Kerbelâ" kesiminde altı konu başlığı,

"Kûfa'da" kesiminde altı başlık, "Kûfa'dan Şam'a" kesiminde beş başlık, "Şam'da" kesiminde 21 başlık, "Şam'dan Medine'ye" kesiminde beş başlık bulunmakta, toplam 250'ye yakın ta'ziye ile örneklenmektedir.

11. **Fâtıma Sugra:** Bu kümede altı konu başlığı bulunmakta, 37 taziye ile örneklenmektedir.
12. **Zeyneb:** Bu kümede altı konu başlığı bulunmakta, 29 taziye ile örneklenmektedir.
13. **Hüseyin ve ailesinin yandaşları ile öç alanlar:** Bu küme üç ana kesime ayrılmaktadır: "Kûfa'da Şehit Düşenler" kesiminde beş konu başlığı, "Yardım Edenler" kesiminde altı, "Öç Alanlar" kesiminde 10 konu başlığı bulunmakta, toplam 150'ye yakın ta'ziye ile örneklenmektedir.
14. **Hüseyin'den sonra imam:** Bu kümede 30 konu başlığı bulunmakta, 100'ü aşkın taziye ile örneklenmektedir.
15. **İmâmzâde:** Bu kümede beş ana kesim vardır: "Alî'nin Çocukları" kesiminde beş, "İmâm Hasan'ın Çocukları" kesiminde iki, "İmâm Mûsâ Kâzım'ın Çocukları" kesiminde dört, "Alî Rıza'nın Horasan'a Yönelen Silsilesi [kardeşleri, evlâtları ve yeğenleri] kesiminde 26, çeşitli kişileri elalan son kesimde beş konu başlığı bulunmaktadır. Toplam 100 kadar taziye ile örneklenmiştir.
16. **Kerbelâ'ya Hac:** Bu kümede sekiz konu başlığı vardır, 27 ta'ziye ile örneklenmiştir.
17. **Anma töreni ve dramları:** Bu kümede 10 konu başlığı bulunmaktadır, çoğu Ta'ziye temsilinin hazırlığı ve oyuncular üzerinedir. 42 ta'ziye ile örneklenmiştir.
18. **Çeşitli kişiler**: Bu kümede altı değişik konu başlığı yer almaktadır, 19 ta'ziye ile örneklenmektedir.
19. **Çeşitli öğrenek öyküleri:** Bu kümede 14 konu başlığı bulunmaktadır [bunlar arasında Hallâc-ı Mansûr'un şehit olması da bulunmaktadır], 17 ta'ziye ile örneklenmiştir.

Bir fikir vermek için 1. küme, yani *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'ân*'dan konuları işleyen kümedeki konu başlıklarını görelim:

1. Hz. Âdem cennetten kovuluyor (üç ta'ziye)
2. Hüseyin'in kutsal ailesinin başına gelecekleri Hz. Âdem cennette öğreniyor (beş ta'ziye)
3. Kābil, Hâbîl'i öldürüyor (yedi ta'ziye)
4. Hz. Nûh gemisini yapıyor (bir ta'ziye)
5. Hz. Nûh'un eşeği ve köpeği kıza dönüşüyor (bir ta'ziye)
6. Hz. İbrâhim ve Nemrud (yedi ta'ziye)
7. Hz. İbrâhim, Kâ'be'yi kuruyor (bir ta'ziye)
8. Hz. İbrâhim, Zerdüşt'ü ağırlıyor (yedi ta'ziye)

Kâsım'ın düşmanla savaşması (*Ravzatü'ş-Şühedâ*, BSB Ms. Diez A. fol 5).

9. İsmail'in kurban edilişi (sekiz ta'ziye)
10. Hz. Mûsâ'nın doğumu ve çocukluğu (bir ta'ziye)
11. Hz. Mûsâ ve Firavun (bir ta'ziye)
12. Hz. Mûsâ ve Tanrı'yı kınayan derviş (dokuz ta'ziye)
13. Hz. Mûsâ ve nedâmeti (bir ta'ziye)
14. Hz. Mûsâ, İmâm Hüseyin'in anısını ululuyor (iki ta'ziye)
15. Hz. Yûsuf kuyuya atılıyor (yedi ta'ziye)
16. Züleyha, Hz. Yûsuf'a âşık oluyor (altı ta'ziye)
17. Hz. Yûsuf Mısır'da kardeşlerini kabul ediyor (iki ta'ziye)
18. Züleyha yaşlı iken mucize ile gençleşiyor (iki ta'ziye)
19. Ehl-i beyt'in adları Hz. Süleyman'ın mühründe (üç ta'ziye)
20. Hz. Süleyman'ın tahtındaki yerini bir cin alıyor (bir ta'ziye)
21. Hz. Süleyman'ın Belkıs'la düğünü (beş ta'ziye)
22. Hz. Süleyman, Keyküsrev'e mektup yazıyor (üç ta'ziye)
23. Hz. Eyyûb'un acıları (altı ta'ziye)
24. Hz. Üzeyr yüzyıl sonra diriliyor (bir ta'ziye)
25. Hz. İsâ'nın doğumu (iki ta'ziye)
26. Hz. Yahyâ'nın kafasının kesilmesi (üç ta'ziye)
27. Hz. İsâ'nın mucizeleri (bir ta'ziye)
28. Hz. Meryem'in ölümü (üç ta'ziye)
29. Hz. Circis (bir ta'ziye)
30. Eshâb-ı Kehf (Yedi Uyurlar) (bir ta'ziye).

Bir edebiyat türü olan makteller, biçim bakımından değişiklikler gösterirler. Manzum olanlar kaside, gazel, mesnevi, terkib-i bend ve terci-i bend gibi biçimlerdedir. Mersiye, hikâye gibi manzum ve nesirle yazılmış Maktel'ler de vardır. Bunlar çoğunlukla bir toplantıda dramatik bir biçimde okunmak için yazılmışlardır. Örneğin bu kitapta ele alınan Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sı özellikle Muharremin ilk gününden başlayarak on gün süresince en çok okunan makteldir. Anlamı "Mutluların Bahçesi" olan bu maktelin tarihi kesin belli değildir. Büyük bir olasılıkla 1549 ile 1554 yılları arasında Bağdat'ta yazılmıştır. Fuzûlî'nin bunu eserinin başında da belirttiği gibi bu Hüseyin Baykara döneminde Herat'ta Molla Hüseyin Vaız Kâşifî'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ* (Şehitlerin Bahçesi) adlı bir maktelinden çevrilmiştir. Ancak gerek dil ve üslûp bakımından, gerek bir takım değişikliklerle Fuzûlî'nin eseri özgün bir makteldir. Hemen belirtelim *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın Türkçe'ye bir başka çevirisi daha vardır. Câmî Hacı Hasanzâde'nin 16. yüzyılda yazdığı *Saadetnâme* adlı çevirisidir.

Bir başka önemli maktel Lamiî Çelebi'nin manzum *Kitâb-ı Âl-i Resûl*'udur. Çeşitli yazmaları bulunan bu maktel mesnevî biçimindedir, bir giriş bölümünden sonra geleneksel olarak on meclisten oluşmaktadır. Bunların ilki Hz. Osman'ın ölümü ve Hz. Alî'nin halife olması ve sonra öldü-

Hz. Hüseyin'in düşmanla karşılaşması
(*Ravzatü'ş-Şühedâ*, BSB Ms. Diez A. fol 5).

rülmesiyle ilgilidir. Bundan sonraki bölümlerde kendi içinde tarih sırası izlemekle birlikte, son ikisinde daha eskiye dönülmektedir. En sonuncuda ise Peygamber'in Medine'den Kerbelâ'ya gelişi yer alır.

En eski olduğu benimsenen ve önemli olan bir maktel 1361'de yazılmış Kastamonulu Şâzî'nin *Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyn*'idir. Bu da ötekiler gibi on meclise ayrılmış ve oldukça yalın bir Türkçe ile yazılmıştır.

üstte solda: Hz. Alî, Nehrevan Savaşı'ndan sonra
üstte sağda: İmâm Zeynelabidin'in hutbe okuması
altta solda: Hz. Hasan'ın ölümü
altta solda: Hz. Muhammed'in vâaz vermesi
(*Hadîkatü's-Süedâ*, BN suppl. turc 1088).

Üç maktelin minyatürlü yazmaları vardır. Bunlar: Hüseyin Vaız Kâşifî'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sı, Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sı ve Lamiî Çelebi'nin *Kitab-ı Âl-i Resûl*'üdür. Bunların içinde Fuzûlî'nin eserinin çok sayıda minyatürlü yazması bulunmaktadır. Bunların her birini kısaltmalarıyla aşağıda veriyoruz:

1. BSB Hüseyin Vaız Kâşifî'nin *Ravzatü'ş Şühedâ*'sı,
   • Berlin Staatsbibliothek, MS. Diez A. Fol 5. 12 minyatür.
2. Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sı:
   • SÖK Paris, Soustiel Özel Koleksiyonu. Sekiz minyatür.
   • BL 1 London British Museum, MS. Or. 12009. 15 minyatür.
   • BL 2 London British Library, MS. Or. 7301. 11 minyatür.
   • SK İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4321. Yedi minyatür.
   • TİEM İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, T. 1967. 11 minyatür.
   • BN Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc 1088. 13 minyatür.
   • BMNY New York, Brooklyn Museum 70.143. Dokuz minyatür.
   • MM 1 Konya, Mevlânâ Müzesi, Hemdem Çelebi Vakfı 101. İki minyatür.
   • MM 2 Konya, Mevlânâ Müzesi 93. dört minyatür.
   • AEM Ankara, Etnoğrafya Müzesi, Besim Atalay no. 573. Beş minyatür.
   • BÖK Binney Özel Koleksiyonu, Cat no. 4. Dört minyatür.

Ayrıca tek yaprak halinde şunlar vardır:

   • Kraus Özel Koleksiyonu (no. 179);
   • London British Museum üç tane (1966.10.1010.04 & 1949-12-10008 & 1949-12-10-09);
   • Kudüs, İsrael Museum (O.S. 4043.10.77);
   • Los Angeles Country Museum of Art, bir minyatür (M. 85.237.35 & M. 85.237.25);
   • Richmond Keir Özel Koleksiyonu.
3. Lamiî Çelebi'nin *Kitâb-ı Âl-i Resûl*'ünün iki minyatürlü yazması vardır:
   • TİEM İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, T 1958. Sekiz minyatür.
   • BL London, British Library, Or. 7283. Yedi minyatür.

Ayrıca tek minyatürler de vardır:

   • New York, Metropolitan Museum of Art (no. 55.121.40);
   • Cambridge, Harvard University Art Museum (1985.229);
   • New Jersey, Princeton University Museum (no. 58.111).

Minyatürlerin konuları	BSB	SÖK	BL 1	BL 2	SK	TİEM	BN	BMNY	MM 1	MM 2	AEM	BÖK
Âdem ile Havvâ'nın Cenet'ten çıkarılışı		•	•	•	•	•	•	•				
Hz. İbrâhim'in ateşe atılması		•	•	•	•	•	•					
Hz. İbrâhim, İsmail'i kurban etmek üzere			•	•			•	•		•	•	
Hz. Ya'kûb'un Hz. Yûsuf'u kardeşlerine emanet etmesi										•		
Hz. Yûsuf kuyuda			•	•						•		
Hz. Ya'kûb'un, Hz. Yûsuf için acı çekmesi										•		
Hz. Yûsuf'un satılması	•				•	•	•					
Hz. Zekerriyâ'nın saklandığı ağacın içinde ölümü		•		•				•	•		•	
Hz. Alî dördüncü halife			•									
Hz. Alî'nin Nehrevan Savaşı					•							
Uhud Savaşı	•											
Savaş sahnesi	•											
Hz. Muhammed ve Hz. Alî şehitlerin mezarlarında			•									
Hz. Muhammed'in son vâazı							•				•	
Hz. Muhammed, Hz. Alî, Hasan ve Hüseyin'le câmide				•								
Hz. Muhammed, Azrail'den canını almasını istiyor			•			•		•				
Hz. Alî'nin Nehrevan Savaşı	•			•		•	•	•				
Hz. Fâtıma'nın Ölümü			•			•						
Hz. Alî, Nehrevan Savaşı'ndan sonra Ebu Mülcem'le								•				
Hz. Alî'nin ölümü			•								•	
Hz. Alî'nin ölümüne ağlayan Hasan ve Hüseyin												•
Hasan'ın, babasının ölümü üzerine ilk hutbesi						•						
Hasan'ın ölümü	•		•			•	•	•				•
Müslim-i 'Âkil Kûfe yolunda avcıya rastlıyor		•										
Müslim-i 'Âkil 'Ubeydullah bin Ziyâd'ın huzurunda					•							
Hâris'in Müslim-i 'Âkil'in oğullarını öldürmesi	•		•		•							
Hz. Hüseyin ve adamları Kerbelâ'da	•							•				
Emevîler'in Hûr'u şehit etmeleri			•									
Hüseyin ailesiyle		•										
Hz. Alî'nin oğlu Abbas, Fırat'tan su getirirken			•				•					
Kâsım, Kerbelâ'da tek başına düşünürken	•	•				•	•		•			
Hüseyin'in büyük oğlu Alî Ekber, Kerbelâ'da savaşıyor	•						•					
Müslim-i 'Âkil'in Kûfe'de savaşı	•		•	•		•	•					
Hüseyin, Kerbelâ'da Emevî ordusuna sesleniyor	•			•								
Hüseyin şehit olmadan önce Kerbelâ'da tek başına			•	•								
'Ubeydullah bin Ziyâd, Kerbelâ'da gençlerin başını kesiyor												•
Hüseyin'in şehit olması						•	•					
Hüseyin'in atının binicisiz geri gelmesi												•
Zeynü'l-Âbidîn'in hutbesi	•	•	•	•								

Hz. Osman'ın ölümünden sonra halkın Hz. Ali'ye biat etmesi (*Maktel-i Âl-i Resûl*, TİEM 1958).

Lamiî Çelebi'nin *Maktel-i Âli Resûl*'ünün iki minyatürlü yazması bulunduğunu söylemiştik. Bu iki yazmadaki minyatürlerin konularını karşılıklı olarak aşağıda gösterdik:

TİEM 1958	BL Or. 7283
1. Hz. Alî, bîat'ı kabul ediyor	Hz. Muhammed, Hz. Alî, Hasan ve Hüseyin'le
2. Hz. Alî, Nehrevan Savaşı'nda	Hz. Alî'ye bîat ediliyor
3. Hasan ölüm döşeğinde	Nehrevan Savaşı
4. Hüseyin'in yandaşları 'Ubeydullah b. Ziyad'dan Hüseyin için destek istiyorlar	Hüseyin'in yandaşları 'Ubeydullah b. Ziyad'dan Hüseyin için destek istiyorlar
5. Hüseyin'in yandaşları Kerbelâ'da savaşıyor	Hüseyin'in kardeşi Abbas, Fırat'tan su getirmek için savaşıyor
6. Abbas'ın komutasındaki askerler düşmanla savaşıyor	Abbas'ın komutasındaki Hüseyin'in yandaşları savaşıyor
7. Hüseyin'in şehit düştüğü son savaşı	Olaylara tanık olan deve sürücüsü Mekke'de, Kerbelâ'da olanları anlatıyor
8. Olaylara tanık olan devesürücüsü Mekke'de, Kerbelâ'da gördüklerini anlatıyor	

Söz konusu üç maktelden buraya aldığımız minyatürler ve konuları şöyledir: *Ravzatü'ş Şühedâ*'dan "Kâsım Düşmanla Savaşıyor" [BSB Ms Diez A. Fol 5]. *Hadîkatü's Süedâ*'dan daha önceki bölümlerde peygamberlerle ilgili minyatürlerden örnekler vermiştik. Burada ise şu minyatürler yer alıyor: "Hz. Muhammed'in Son Vâazı", "Hz. Alî, Nehrevan Savaşı'ndan Sonra", "Hasan'ın Ölümü", "Zeynü'l-Âbidîn Babası İçin Hutbe Okuyor" [BN supp. turc 1088]; "Hüseyin Kerbelâ'da Düşmanla Savaşıyor" [BL Or. 7301]; "Hâris, Müslim-i 'Âkîl'in Çocuklarını Öldürüyor", "Abbas, Fırat'tan Su Almaya Gitmişken Düşmanla Savaşıyor"[BL Or. 12009].

Bu bölümün başlığındaki Şîa mitologyasını da açıklamak gerekir. Yalnız Kerbelâ olayı tarihte yerini almış gerçek olaylar olmakla birlikte bu mitologya öğeleriyle zengin bir biçimde örülmüştür. Muharrem ayında özellikle Alevîler ve tarikatlar, bunların içinde özellikle Bektaşîler, bu günlerde oruç tutarlar, yasla ilgili ritüellerde bulunurlar. Ayrıca özellikle Iğdır ve çevresinde bir alay düzenlenir. Burada Kasım otağı geçirilir, sırtlarını tellerden yapılmış kamçılarla döverek kan çıkarırlar ya da göğüslerini kan oturuncaya kadar döverler. Bu törenler, yeryüzünde Şiîlerin bulunduğu Hindistan'dan Jamaika'ya kadar her yerde yapılır. Kimi yerde bu ritüeller çok kanlı da olur. Ritüellerde pek çok simgesel öğeye de yer verilir. Bunun en önemlisi aşûre

Hâris'in, Müslim-i Âkil'in çocuklarını öldürmesi (*Hadikatü's-Süedâ*, BL Or. 12009).

pişirme geleneğidir, ölenlerin anısına böyle bir aşın pişirilmesi eski uygarlıklarda da vardır. Ayrıca her birinin simgesel anlamı olan şu eylem ve nesneleri buluyoruz: beş simgesi el, ayna, sürekli yeşil kalan ağaçlar, toprak ve yüze çamur sürmek, beyaz güvercin, kemikler, kâfuri, elma, su, siyah bez örtü, belli sayılar ve günler gibi. Hindistan ve Sumatra'da ateş yakılması ve bir tabutun suya atılması gibi öğelere de rastlanır. Muharrem, ay takvimine göre her yıl yeri değiştiği için Türkiye'de kimi kesim Alevîler Muharrem'den başka yazın gene Hüseyin için "Yaz Kurbanı" adında bir ritüel yaparlar, burada bir horoz kurban edilip etiyle bir çorba yapılır, ayrıca samahlar dönülür.

Muharrem-Aşûre töreni ve buradaki dramatik gösterileri ilk bakışta Kerbelâ olayı için acı çekerek yas tutulması ile yorumlanabilirken, aslında bu ritüelin işlevinin İslâm öncesinde çok gerilere gittiği, bunların Anadolu'daki dramatik köylü oyunlarının ritüel kökenlerinden çok değişik olmadığı kolaylıkla ileri sürülebilir. Bunu mithos ve ritüel açısından yapmak gerekir.

Hüseyin ile Osiris arasında büyük benzerlikler buluyoruz: Bunlardan kimini görelim: **1.** Osiris ve İsis gibi Hz. Alî, Fâtıma, Hüseyin ve Hasan da gerçek kişiliklerdir; **2.** Her ikisi de ülkelerinin ileri gelenleriydi; **3.** Tıpkı

solda: Abbas'ın Fırat'tan su almaya gidişini Zeynü'l-Âbidin'in çadırdan seyretmesi (*Hadikatü's-Süedâ*, BL Or. 12009)
sağda: Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra deve sürücüsünün Mekke'den Kerbelâ'ya giderken gördüklerini anlatması (*Maktel-i Âl-i Resûl*, TİEM 1958).

Kureyş kabilesi içindeki egemenlik kavgaları gibi, Mısır'daki saray içinde de benzeri kavgalar sürdürülüyordu. Hüseyin, Yezid'in, Osiris de Set'in dolantıları sonucu öldürüldü; **4.** Osiris'in öcünü dul karısı ve oğlunun alması ve Mısır tahtını koruyuşundaki benzer durumlar; **5.** Osiris ile İsis'in erdemleri ve acıları onları kahraman yaptı, Tanrı katma çıkardı. Aynı durum Hüseyin için de söz konusudur; **6.** Bu inanç her iki durumda da yaygınlaştı, onlar için hac, uğrak yerleri, türbeler, anıtlar kuruldu. Nasıl Hüseyin üzerine ta'ziyeler seyreden halkı acılara boğuyor, onları çoşturuyorsa, Abidus acı çekme oyunu da ulu şehit Osiris'in yeniden doğuşuna yöneliktir.

Aslında kahramanın yüceltilmesi, anılması, ululanması, mevsimin yinelenmesi ve canlandırılması işlevine aykırı da düşmez. İran için bir kahraman şehitin ardında da acı çekmenin bir başka önemli örneğini daha buluyoruz. Bu da ulusal bir kahraman olan ve Hüseyin gibi öldürülmüş bulunan destan kahramanı Siyâvûş'tur. Efrasiyab, Siyâvûş'un başını vurdurur. Siyâvûş'un oğlu babasının öcünü alır. Gerek Zerdüşt dininin kutsal kitabı *Avesta*'da.

:erek *Şehnâme*'de yer alan bu destan oluntusu Buhara'da bir acı çekme töre-:ine yol açmıştır. Buharalı tarihçi Nerşâhî, Buhara'da Siyâvûş'un mezarının ayrı bir inanç oluşturduğunu bildiriyor. Her yıl, yeni yılda güneşin doğu-:u ile Buhara'da Siyâvûş'un anısına bir horoz kurban edilmekte, onun trajik ölümü üzerine ağıtlar okunmaktadır. Ancak başka bölgelerde gösteriler daha neşeli olabilmektedir. Pek çok öğe Adonis, Siyâvûş ve Hüseyin arasındaki ilişkileri göstermektedir. Örneğin Fenikeli Adonis'in akan kanı bir çiçeğin doğmasına yol açmıştır. *Şehnâme*'de de Firdevsî, Siyâvûş'un başı gövdesinden koparılınca akan kandan bir çiçek bittiğini anlatır. Şiî inancına göre Kerbelâ'da savaş meydanı aynı gün ya da ertesi gün bir çiçek tarlasına dönüşmüştür. Taziyelerde az da olsa Siyâvûş'un adı geçmektedir. Şehrbânû'nun erkek kardeşi savaşta askerlerine Siyâvûş'un kanının kaynadığını belirtir.

Bu inanç sürekliliğinin bir ortak öğesi de Yaslı Ana'dır (Mater Dolorosa). Ölen kahramanın yaslı anası, acı çeken tanrıça, toprak ana, Frigya'nın Kibele'si, Fenikeliler'in İştar-Astarte-Astoret'i, Asur ve Babilonya'nın Militta'sı, Mısırlılar'ın İsis'i, bir bakıma Yunanlılar'ın Afrodit'i, Romalılar'ın Venüs'ünden sonra Tötonlar'ın tanrıçası Freya ve Hz. İsâ'nın anası Meryem, ta'ziyelerde de Hüseyin'in annesi Fatımâ'ya, Havvâ'ya, Hz. Yûsûf'un annesi Râhıl'a ve başka yaslı annelere anıştırmalar çoktur. Ta'ziyede kadın gibi giyinmiş *nevha-hânân* korosu ağlayarak bu yaslı ana simgesini vurgularlar. Anadolu köylüsünün dramatik oyunlarında da yaslı ana izleğine rastlarız.

Yaslı ana ya da yaslı eş öğesi ta'ziye gösterimlerinde önemli bir biçimde vurgulanmaktadır. Sözgelimi "Avrupalı Keşişler Manastırı" adlı ta'ziyenin son sahnesinde önce Hüseyin'in ölümüne ağlayan Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. İsâ, Hz. Mûsâ, Hz. Muhammed, Hz. Alî ve Hz. Hasan gelirler. Bunlardan sonra da karalar giyinmiş Hz. Havvâ, Hz. İbrâhim'in karısı Hacer, Hz. Şuayb'in kızı, Hz. Mûsâ'nın karısı, Meryem, Hz. Mûsâ'nın annesi, Hüseyin'in büyükannesi Hatice ve en son annesi Fatımâ gelirler.

Şiîlerde iki yeni yıl vardır. Biri Ay takvimine göre Muharrem'in ilk günü, öteki ise Güneş takvimine göre ilkbahar gündönümü. Birincisi daha çok acılı, yıkımlı olayların; öteki ise uğurlu, olumlu olayların yıldönümüdür. Ayrıca Muharrem törenleriyle ilgili bir takım olaylar da Nevrûz'a bağlanmaktadır. Örneğin Hüseyin'in öç alıcısı Muhtar, imâmının ölümünü duyunca adamlarını toplayıp Yezid'den öç almaya hazırlanır. Hazırlıklar bitince evinin damında büyük bir ateş yakar. Ötekiler onu izler. Bu sayısız ateşlerin yakılması ilkbahar gündönümünün gecesine rastlar. Nevrûz ile Muharrem arasındaki ilişkinin bir önemli yanı da birincinin ilkbahar gündönümü, ikincinin ise kırk günlük yas döneminin bitimine rastladığı (güneş yılına çevrildiğinde) güz gündönümüyle bağlantılı olmasıdır. Böylece bu iki denge noktasının ortasında şehitlerin ölüm günü olan yılın en sıcak günü 11 Ağustos'ta yer almaktadır. Çok önce belirtildiği gibi Şiîlerde Muharrem, güneş yılının bitimi oluyor, oysa aşağıda görüleceği gibi Sünnîlerde ise neşeli gösterilerle kut-

Hz. Hüseyin, Kerbelâ'da ölümünden önce
(*Maktel-i Âl-i Resûl*, TİEM 1958).

lanan yeni yıl. Ayrıca Hüseyin'in ölümü yılın en sıcak gününde ve güneşin doruk noktasında olduğu zamana rastlar. Adonis-Temmuz ritüelinde yazın en sıcak günlerinde Güneş'in kızgın ışınlarının altında doğanın ölü duruma gelmesi için yedi gün yas tutulmakta, acı çekilmekteydi. Muharrem'in bu özelliklerini başka ülkelerde ve çağlarda da buluyoruz. Böylece yıl sonu ritüellerinin, törensel ve simgesel savaşını burada bulabiliriz. Bir başka deyişle, sıcak mevsimle, soğuk mevsim arasında karşıtlığını. Bunun benzerlerine Mısır, Suriye ve Eski İran'da rastlanmakla birlikte, Hüseyin'in ölümünün yazı öldürmek, Muaviye'nin ölümünün kışı öldürmek olarak yorumlanması, ritüelin zamanla gösterdiği değişiklikler ve yeni anlamlar alması bakımından kesinlikle ileri sürülmesi sakıncalı olur. Ancak beşinci ay Temmuza rastlaması, beş sayısının simgeselliğinin Muharrem törenlerindeki yeri, ayrıca daha önce belirtilen taneliler, lapa, yemiş ve çiçeğin simgeselliğinin törendeki yeri ve başkaca bakımlardan Muharrem'in bir yaz ritüeli olduğu sonucuna kolayca varılabilir.

Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiye *Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye* (YKY, 2002, yb. 2007) adlı çalışmamıza bakılmalıdır.

7. Kesim

Ulu Kişiler Mitologyası

Bu kitabın Giriş bölümünde mitologyanın önemli bir alanının, kahramanları yücelten, ululayan mithoslar olduğu belirtilmişti. Bu kahramanların kimisi kurgu, kimisi ise gerçek kişilerdir. Bu ikincisine *euhemerism* denilmektedir. Buna daha önce destan kahramanlarından örnekler de verilmişti. Burada ulu kişilerin başında velî (çoğulu evliyâ) gelir. Bunlar ermişler, erenler, kerâmet sahibi kişilerdir. *Evliyâ*, velînin çoğulu olmakla birlikte tekil olarak da kullanılır, burada evliyâyı kullandık, bunu da çoğul olarak evliyâlar diye kullanmakta bir sakınca görmedik. Bir başka sözcük de *evliyâullah*'tır. Bunlar Tanrı'nın dostları olduğuna inanılan kişilerdir. Hz. Muhammed evliyâlar için *"Onlar öyle kişilerdir ki görüldüklerinde Allah anımsanır."* demiştir. Bunların kerâmet sahibi oldukları, mucizeler gösterebilecekleri ya da gösterdikleri derin bir inançla ileri sürülmüştür.

Bunların kimi tüm İslâm'a yaygındır, kimi ise belli bir İslâm ülkesine özgüdür, bir de belli bir yöreye özgü olanlar vardır. Burada bunların türbesi, yatırı bulunur. Bütün bunlara halk büyük bir inançla sarılmıştır. Din bilginleri bunların çoğunun İslâm'a aykırı olduğunu ileri sürseler de halk bunlara yüzyıllar boyunca inanmıştır. Bu ulu kişiler çeşitli sınıflardadır ve çeşitli adlar alırlar: Baba, Dede, Şeyh, Çelebi gibi... Kimi bir tarikatın kurucusu, bir inancın öncüsüdür; kimi bir meslek, esnaf dalının, bir zenaatin pîridir. Kimi bir aşiret içinde yücelmiştir. Kimi de gazilik sanını almış bir savaşçıdır. Ayrıca sehâbeler vardır. Hz. Muhammed'in yakını olmuş, onunla konuşmuş, birlikte savaşmış kişilerdir. Bunlar Hz. Muhammed ile bir arada oldukları için anlattıkları hadîslere *sahîh* denir. Bunların türbeleri de tıpkı bir evliyâ türbesi gibi saygı görür, bunları ziyaret edenler öteki evliyâlar gibi adaklarla dilekte bulunurlar. Gazi olanlar içinde bir de İstanbul'un fethine katılanlar vardır. Hz. Muhammed bunlar için *ni'me'l-emîr* (mutlu komutan) ya da *ni'me'l-ceyş* (mutlu asker) demiştir. Bunlar yalnız askerler değildi; bunların içinde büyük yararlıklar göstermiş bilginler, şeyhler, devlet adamları da vardır. Yalnız Fâtih'in İstanbul'u kuşatması değil ondan da önceki kuşatmalarda da yararlık gösterenleri kapsar. Bunların kiminin toplu, kiminin tek tek İstanbul'da mezarları vardır.

Bunlar üzerine bir de edebiyat türü oluşmuştur. Bunlar *Menâkıbnâme*'lerdir. Bunlar sayıca çoktur. Bunların kimi din kahramanlarının, din uğruna

Mevlânâ ve su canavarı (*Sevâkıb-ı Menâkıb*, TSM R. 1479).

savaşanların yaşamları, serüvenleri, olağanüstü güçleri üzerine destanları, kimi de kendini ibadete adamış velîler üzerinedir. Bunların da aşamaları vardır. Bazıları en üst düzeydedir, İbrâhim Edhem gibi. Kimi bir tarikatın kurucusu olmuştur, kimi de bu din görünüşünün altında siyasal bir akımın savunucusu olmuştur; Simavnalı Şeyh Bedreddin gibi. Bunların manzum olanları vardır. Kimi genel olarak birden çok ulu kişi üzerinedir, kimi ise tek bir ulu kişi üzerinedir. Kimine de *Velâyetnâme* denilir. Örneğin Bektaşî velîsi Hâcım Sultan üzerine *Velâyetnâme-i Hâcım Sultan* gibi. Burada onun çeşitli kerâmetlerini buluruz. Örneğin Banaz suyundaki ejderhayı ağzından çıkan ateşle yoketmiştir. Kazdığı yerden Hâcım Pınarı adındaki su çıkmıştır. Süflî Derviş diye bilinen Alioğlu Mûsa'nın yazdığı *Bektaşî Velâyetnâme*'si 15. yüzyılda yazılmıştır. Yazarı bilinmeyen Hacı Bektaş Velî üzerine *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-Velî*'nin bir adı da *Velâyetnâme*'dir. Böyle sayısız *Menâkıbnâme* vardır. Örneğin İmâm-ı A'zâm, Emîr Sultan, Abdü'lkâdir-i Geylânî, Seyyid Ahmedü'r-Rıfâî, Şeyh Vefâ, Şeyh İbrâhim-i Gülşenî, İmâm-ı Gazzâlî, Ak Şemseddîn vb. üzerine yazılmış pek çok eser vardır. Ayrıca gene evliyâları konu edinen çok sayıda *Tezkiretü'l Evliyâ* da yazılmıştır.

Evliyâların tasavvuf tarikatlarında evliyâlıklarına "velâyet derecesi" denilir. Buraya yükselen evliyâların bu derecede olmalarını kendilerinin bilip bilemeyeceği tartışmalıdır. Bunların kerâmetlerine gelince bu sayıca pek çoktur. Kimi çok uzun yaşar; örneğin Pehlivan Hasan Demir Baba'nın 400 yıl yaşadığı, Ahmed Yesevî'nin kimine göre 400, kimine göre 700 yıl yaşadığı, ayrıca bir kuyuda 120, 125 yıl yaşamış olduğu söylenir. Kimi değişik görünüşlere dönüşebilir, dev olur, geyik olur; kimi yaban hayvanlarını uysallaştırır, cansız nesneleri bir yerden uzak bir yere gönderebilir, yemekleri çoğaltır, kendisini bir yerden uzak bir yere gönderebilir. Bir Halvetî şeyhi geyik derisinden bir seccadeye binip Cuma namazını Kâ'be'de kılarmış.

Giriş bölümünde değindiğimiz etioloji mitologyasıyla ilgili olan kerâmetler de vardır. Kimi dağın, gölün, pınarın belli bir velînin gücüyle var olduğuna inanılır. Kiminin birçok yerde mezarı vardır. Bu konuya giriş bölümünde Sarı Saltuk'tan örnek vermiştik. Bunun gibi daha pek çok örnek vardır. Örneğin Nakşibendî Şeyhi Hasan Baba'nın Rumeli'de yedi mezarı bulunmaktadır. Kimi kendine inanmayana öfkelenince orada su basması gibi bir felâket olur, kimi kez de iki evliyâ arasında güç gösterisine dayanan bir yarış olur. Kerâmetler pek çoktur. Bir başka örnek: Kaygusuz bir geyik vurur, geyik bir dervişe dönüşür; bir de bir ağaca balta vurduğunda ağaç konuşmaya başlar.

Benzer kerâmetler değişik ulu kişilere mal edilir. Örneğin Ferîdü'd-dîn Attar'ın *Mantıkü't-Tayr*'ındaki bir öyküde Hz. Muhammed'in sahâbelerinden Hasan-ı Basrî'nin yakınlarından Mâlik-i Dinar bir gemiye biner, gemidekiler kendisinden para isterler, onu döverler. Parası olmadığı için denize atacaklardır. Bunun üzerine denizden balıklar başlarını çıkarırlar, her birinin ağzında birer dinar vardır. Gemidekiler onun ululuğunun kerâmetini

398-399. sayfa: Selmânü'l-Fârisî ve atı üzerinde Hz. Alî
üstte: Hz. Lokman
(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

anlamışlar, o ise denize inip denizde yürüyüp gözden kaybolmuş. Bu nedenle adına "Dinar" eklenmiş. Bunun bir benzerine Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinde rastlanır. Burada bir derviş gemide giderken, gemide bir kese altın kaybolmuş, herkesin üstü aranırken dervişin de üstü aranmaya kalkılınca, dervişin gönlü dertlenirmiş. Bunun üzerine denizden yüzlerce balık baş çıkarmış, her biri ağzında eşsiz birer inci tutuyormuş. Derviş gemidekilere birkaç inci

Veysel Karani
(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

atıp, sonra fırlayıp havada boşlukta oturmuş. Gemidekilere, yoksul bir dervişi suçlamanın sonucunun bu olacağını söylemiş. Gene *Mesnevi*'de dervişle ünlü bir şeyhin hikâyesinde derviş, şeyhle karşılaşır. Şeyh odununu bir kükreyen aslana yüklemiş, kendisi de odunların üstüne oturmuş, elindeki kamçısı da bir yılanmış. Benzer bir öykü *Hacı Bektaş Velâyetnâme*'sinde de vardır. Burada Seyyid Mahmud-ı Hayranî aslana binip elindeki yılanı kamçı yeri-

Hz. Mevlânâ'nın babasının ölüleri diriltmesi (*Seyâkibu'l-Menâkıb*, TSM R. 1479).

ne kullanarak Hacı Bektaş'ı görmeye gelmiş. Hacı Bektaş da ona *"O canlıyı yürüttü, biz de canımızı yürütelim!"* diyerek bir kayaya binip *"Yürü!"* demiş. Buna benzer bir olay Hacı Bektaş ile Rıfaî Tarikatı'nın kurucusu Ahmed Rıfaî arasında geçmiştir. Hacı Bektaş, Mekke'de iken Ahmed Rıfaî aslan üstüne binmiş, eline kamçı yerine yılan almış. Karşılaşınca Hacı Bektaş da bir duvarın üstüne yükselmiş.

Bu kerâmetler içinde süreklilik gösteren en önemlisi ulu kişinin ölümünden sonra insanlara yardımını sürdürmesidir. Bu da konuyu, yatır, adak ya da ziyaret yerlerine getiriyor. Yatır, halkın yakıştırdığı bir sözcük olarak, öldükten sonra bir evliyânın insanlara yardım ettiği mezarlarına denilmektedir. Bu çok yaygın bir uygulamadır. Bunların içinde öyle yatırlar vardır ki İslâm'dan önce bu yatır Kudüs'e yönelmişken, İslâm'dan sonra mezar Kâ'be'ye yönelmiştir. Kimi yatırlar genel sorunlara çözüm getirir. Kimi de belli özel bir konuda yardım eder. Halk bunu bilir. Bunlar arasında yaramaz çocukların uslanması için; öğrencilerin derslerinde başarılı olması için; gelinlik çağında kızın kısmetinin açılması, bekâr erkeğin uygun eş bulması için; çocuğunun olmasını isteyenlerin çocuk sahibi olması için: sıtma, akıl hastası, sakat kişilerin iyileşmesi için; ev sahibi olmak isteyenler ve başkaca sorunlar için başvurulur. Burada adak olarak yerine göre yatıra bez bağlanır, mum yakılır, gelin teli, tuz, şeker ya da çeşitli yiyecekler, yazma, mendil, seccade, şal, koyun, keçi verilir. *Kur'ân* okumak da başka bir yoldur. Her yatırın özelliğine göre adakta bulunulur. Ayrıca yatırdaki kuyudan su içerler, evleri olsun diye oradan toprak alırlar.

Burada tüm evliyâları ele almak olanaksız. Bu kesimin tek bölümü Hz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve mucizelerine ayrılmıştır. Bu ulu kişinin ayrı bir yeri ve önemi olduğundan yalnız o alınmıştır. Ayrıca *Fâlnâme*'den [TSM H. 1703] de üç minyatür seçilmiştir. Bunlardan birinde Selmânü'l-Fârisî Hz. Alî ile bir arada görülmektedir. Selmânü'l-Fârisî ilk İranlı Müslüman'dır. Hz. Muhammed, onu en yakınlarından biri olarak kabul etmistir. İran'da o bir ulusal kahramandır. Halk inançlarında mitologya kişiliği

kazanmıştır. İkinci minyatür ise ünlü Lokman ile ilgilidir. Bu da bir mitologya kişiliğidir. Üçüncü minyatür ise adı Üveysü'l-Karânî olan, halk arasında da Veysel Karanî diye bilinen ulu kişidir. Hz. Muhammed ile tinsel ilişki kurup kendisini görememiş olan Veysel Karânî'nin Türkiye ile ilgisi, Hz. Muhammed'in kendisine bıraktığı hırkasının İstanbul'da Hırka-i Şerif Câmii'nde bulunmasıdır. Külliyesi ise Siirt'in Baykan ilçesinde bulunmaktadır.

Sûfîlerin bu türlü evliyâlarını ele alan minyatürlü yazmalar bulunmaktadır. Bunlardan önemlilerini aşağıda gösterdik:

Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, Upsala University Library Ms. O Nova 94. Burada dokuz minyatür vardır. Hz. Mevlânâ ile ilgili bölümde bunun metninden çok yararlanılmıştır. İlginç olan bu yazmanın ilk minyatürü, ölülerin mezarlarından kalkması sahnesi bir başka yazmadan buraya alınmış minyatürde gösterilmiştir.

Sevâkıb-ı Menâkıb, New York Pierpont Morgan Library M. 446. Burada 29 minyatür vardır. Bu yazmadan da bölüme iki minyatür alınmıştır.

Sevâkıb-ı Menâkıb, Topkapı Sarayı Müzesi R. 1479. Burada 22 minyatür vardır. Buradan çok sayıda minyatür alınmıştır. Buradaki 22 minyatürün tümü Talât Sait Halman ve Metin And'ın *Mevlânâ Celâleddin Rûmî and the Whirling Dervishes* adlı kitabında (İstanbul, 1983) renkli olarak yer almıştır.

Nefehâtü'l-üns, Dublin, Chester Beaty Library 474. Burada dokuz minyatür vardır. Bölümde buradan bir semâ' sahnesi alınmıştır.

Sevâkıb-ı Menâkıb'ın Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki nüshasından bu kitaba çok minyatür alındığı için aşağıda bu yazmadaki 22 minyatürün konuları verilmiştir. Bu bölümde ya da daha önce bu kitapta yer alan minyatürler [*] ile gösterilmiştir:

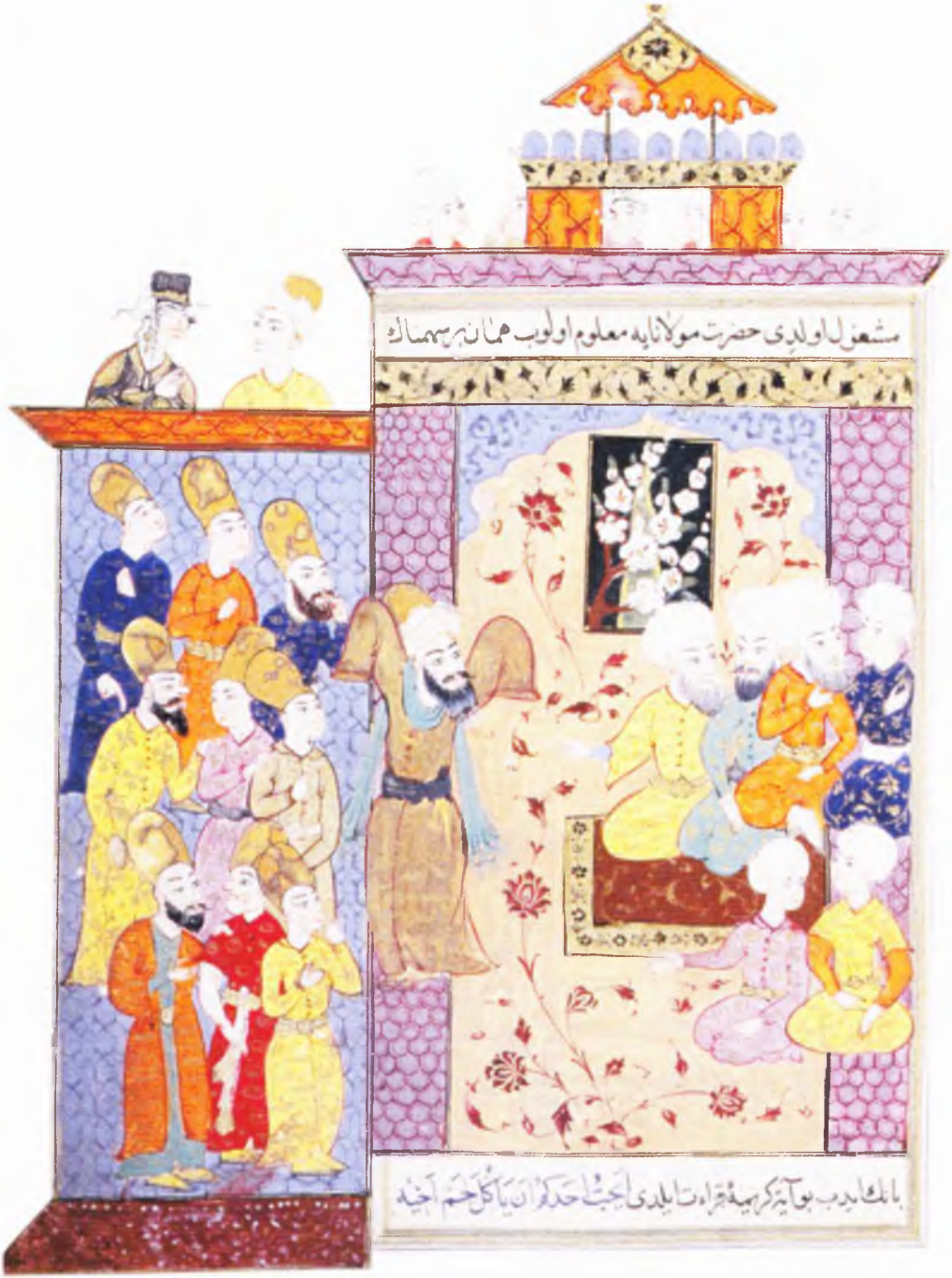
1. *Mevlânâ'nın babası Konya'daki mezarlıkta vâaz verirken iki ölünün mezarından kalkması.
2. Hz. Mevlânâ belindeki kemeri bir kör dilenciye vermesi.
3. İstanbul'dan gelen Baş Keşiş'in Hz. Mevlânâ ile karşılaşması.
4. Hz. Mevlânâ'nın mumları söndürmesi ve yeniden üflemeyle yakması.
5. Hz. Mevlânâ'nın hacda kervanı kaçıran bir yolcuya öğüt vermesi.
6. Konya'yı kuşatan Bacu'nun askerlerinin ileri sürülen koşulu kabul edilince geri çekilmesi.
7. *İskenderiye'ye giderken fırtınaya tutulan gemiyi Hz. Mevlânâ'nın kurtarması.
8. *Bir semâ' sahnesi.
9. Hz. Mevlânâ'nın su canavarını bağışlaması.
10. Hz. Mevlânâ müridleriyle hamamda.
11. Hz. Mevlânâ'nın Sultan Veled'e uyarısı.

12. Hz. Mevlânâ'nın huzurundaki cimri vezirin öyküsü.
13. Hz. Mevlânâ'nın huzuruna gelen Muinüddin Pervâne'nin bekletilmesi.
14. *Kasapların elinden kaçıp Hz. Mevlânâ'ya sığınan öküzün öyküsü.
15. *Hz. Mûsâ ile dev Uc bin Anak.
16. Şems-i Tebrizî.
17. *Hz. Mevlânâ'nın kuyumcular çarşısında çekiç seslerinin eşliğinde semâ' etmesi.
18. Çelebi Ârif çocuk iken Hz. Mevlânâ'nın kucağında.
19. Hz. Mevlânâ'nın oğulları Sultan Veled ve Alâeddin'in Hz. Mevlânâ'nın huzuruna getirilmesi.
20. Ârif Çelebi'nin Sivas'ta Ahi Mehmed Çelebi'yi sağaltması.
21. Ârif Çelebi'nin Amasya'da gurur şarabından sarhoş olması.
22. Hakîm Senâî'nin tövbe etmesi.

Hz. Mevlânâ, Mucizeleri, Semâ'

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî insanlık tarihinin en yüce insanlarından biridir. İnsanların yüzyıllardır gönüllerinde yaşayan, sonsuzluğa ulaşmış bir Allah adamıdır. Onun kişiliğinde insanlık sevgisi ve insanların birliği ile Allah sevgisi özdeşleşmektedir. Anadolu'nun içinden çıkan bir Yunus Emre, bir Hacı Bektaş ve Mevlânâ eş değerdedir. Birini okurken sanki ötekini okuyor gibiyizdir. Mevlânâ'daki insan sevgisi eşine rastlanmayan bir boyuttadır. Din ise, insanı sevmenin, yüceltmenin en yetkin yoludur. Bu yalnız inananlar için değil, inanmayanlara da eşit ölçüde mutluluk kaynağı olacaktır. Mevlânâ, inananlar-inanmayanlar bölünmesini kaldırmış bir önderdir. İnsan yaratılışta ve temelinden soylu ve temizdir. Bu temiz varlık içinden kimileri çarpıtılmış saptırılmıştır. Hz. Mevlânâ'nın hedefi işte Tanrısal özü, ölümsüzlüğü bilmeyen insanı kurtarmaktır. Onun büyük eseri *Mesnevî*'nin temelinde aşk vardır. İnsan sonsuzla ancak aşk ile buluşabilir. Mevlânâ'nın en önemli hareket noktası da bu aşktır.

Günümüze 700 yıl ötesinden ulaşan Hz. Mevlânâ sevgisi insanlığa hep ışık tutmuştur. Hz. Mevlânâ'nın 1273 yılında ölümünden sonra Konya'da oğlu Sultan Veled babasının felsefesinin ışığında Mevlevîliği simgeleştirerek kurumsallaştırmıştır. Osmanlılar döneminde Mevlevîlik çok gelişti, halka ve aydınlara bir tarikat olarak yüzyıllar boyunca insan sevgisini, hoşgörüyü ve güzellikleri öğretti. Orada insanlar yalnız dini, Tanrı sevgisini değil, evreni de semâ'larıyla kucakladılar. Özellikle İstanbul'da yoğunlaşan Mevlevi tekkeleri bir çeşit sanat akademisi ve musikî konservatuvarı gibiydi. Ayrıca burada ruhsal gelişimleri, insan ilişkileri, hoşgörüye dayanan görgü kuralları ve İslâm eğitimi ile toplumda dürüst ve seçkin insanlar oluşturmuştur.

(*Sevâkıb-ı Menâkıb*, TSM R. 1479)
Hz. Mevlânâ'nın sema' etmesi

Kasaptan kaçan öküzün Hz. Mevlânâ'ya sığınması
(*Sevâkıb-ı Menâkıb*, TSM R. 1479).

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî çok değerli bir anne ve babadan 1207 yılında Horasan'ın Belh kentinde doğdu. Halkı tümden Türk olan Belh'de babası Sultanü'l-ulemâ Mehmed Bahâeddin Veled çok saygın ve sevilen bir bilgin kişiydi. Soyunun halîfe Ebû Bekir'e dayandığı söylenir. Annesi ise Harizmşahlar soyundan gelir. Celâleddîn beş yaşında Belh'den ayrılır. Bahâeddin Veled'in neden ana yurdu Belh'ten ayrıldığı üzerine değişik yorumlar vardır. Bunlardan biri Harizmşahlar'dan Muhammed Tekiş ile arasının açılmış olmasıdır. Kimine göre de Moğol istilâları onu göçe zorlamıştır. Bahâeddin Veled ailesiyle yola çıktığında önce kısa süre Nişâbur'a geldi, burada büyük sûfî düşünür ve yazar Ferîdüd-dîn Attar ile konuştu, buradan Bağdat'a, oradan da Hacc'a gider, bundan sonra sırasıyla Erzincan ve Akşehir'e, oradan da yedi yıl kaldığı Lârende'ye gelir. Selçuk hükümdarı Alâeddin Keykubad onu Konya'ya çağırır. Konya'da görkemli bir biçimde karşılanır. 1231'de Konya'da öldüğünde, Hz. Mevlânâ 24 yaşındaydı. Babasının yerini aldı. Öğrenimini tamamlamak için Halep ve Şam'a gitti.

1244 yılı Hz. Mevlânâ'nın yaşamında bir dönüm noktası oldu. Bir gezgin derviş, Tebrizli Şems adıyla bilinen Şemseddin Muhammed Tebrizî, Konya'da Şeker Furûşân Hanı'na geldi. Hz. Mevlânâ ile buluştu. İkisinin buluştuğu yer "iki denizin buluştuğu yer" diye nitelendirildi. Şems ile buluşmasından sonra Mevlânâ'nın yaşamı değişti. Câmi ve medrese arasındaki günlük yaşamından koptu, zamanını Şems'e ayırdı. Vaazlarını aksattı. Bu durum Konya'da Şems'e karşı bir öfkeye, tepkiye yol açtı. Şems ertesi yıl ortadan kayboldu, ancak onsuz yapamayan Hz. Mevlânâ onu buldurtup ertesi yıl getirtti. Ve onunla olduğu sürede kendini daha çok semâ' ve raksa verdi. Şems'e karşı yeniden tepkiler başladı. Buna Hz. Mevlânâ'nın ikinci oğlu Alâeddin Veled de katıldı. Bu tepki üzerine 1447'de Şems gene ortadan kayboldu; kimse nereye gittiğini bilmiyordu. Hz. Mevlânâ için bu ikinci kayboluşu bir yıkım oldu. Onun yaşamını yazan Eflâkî'ye göre Şems öldürülmüştü. Hz. Mevlânâ Şems'siz yaşamında şiire sarıldı. Giderek kendini Şems ile özdeşleştirdi. Öyle ki kimi gazellerine onun adını koydu. Şems'den sonra ikinci dostu kuyumcu Selâhaddîn Zerkûb oldu. Onunla on yıl birlikte oldular. Onun halifesi Hüsameddin Ahî Türkoğlu diye anılan Hüsameddîn Çelebi'dir. Mevlânâ'nın en önemli eseri *Mesnevî*'nin yazılmasına yardımcı oldu. Mevlânâ 1273'te öldü. Konya'da kırk gün yas tutuldu. Cenazesine Hıristiyanlar, Musevîler, herkes geldi.

Hz. Mevlânâ'yı kısa bir bölüme sığdırmak, özellikle bu satırların yazarının sınırlı yetkisini de aştığı için, olanaksızdır. Ancak burada onu başka bir açıdan değerlendireceğiz. Gerçi Hz. Muhammed son peygamberdi, ancak Mevlânâ da aşağıda vurgulandığı gibi başka nitelikte bir peygamberdi. Ayrıca Hz. Mevlânâ *Kur'ân*'a büyük hayranlık duyuyordu. Hz. Muhammed en büyük aşkıydı. Ona büyük sevgi ve saygıyla bağlıydı. Peygamberlik onun savı değildi. Bu durumda, nasıl peygamber olabilir, diye sorulabilir. Bu kita-

bın kaynakçasında da gösterilen Armand Abel adındaki bir incelemecinin Zü'l-Karneyn üzerine bir yazısının başlığı bir niteleme getiriyor. Bu yazıda Zü'l-Karneyn'in evrensel bir peygamber olduğu belirtilmiştir. Nitekim Zü'l-Karneyn ile ilgili bölümde Abel'in bu nitelendirmesini kullanmıştık. Ancak "evrensel peygamber" nitelemesi Hz. Mevlânâ'ya daha uygun düşmektedir. "Evrensel peygamber" belli bir dinin değil, fakat tüm insanların peygamberi anlamına gelmektedir. Kaldı ki Zü'l-Karneyn'in de peygamber mi, velî mi olduğu tartışmalıdır.

Hz. Mevlânâ'nın felsefesine göre her şey Hakk'ın bir görünümüdür: Güzel-çirkin, iyi-kötü, suçlu-suçsuz, varlıklı-yoksul, Hıristiyan-Müslüman, siyah-beyaz, hepsi eşit olarak Hakk'ın görünümleridir. Tanrı'yı insanda ve onun bütün yaratıklarında görerek sevmek, hiç kimseyi suçlamamak bu felsefenin temel ilkesidir. Sonsuz bir insan sevgisi, sınırsız bir hoşgörü Hz. Mevlânâ'nın gündelik yaşamında ve eyleminde de görülür. Onun bu felsefesi, tüm insanlığı kucaklayan iletisi, *"Ne olursan ol, gel!"*, yüzyıllar boyunca Mevlevîliğin temel öğretisi olmuştur. Her ırk, din ve ulustan insanlar bunun önünde saygıyla eğilmişlerdir. Onun yaşadığı 13. yüzyıl bir çeşit hümanist gizemciliğin çağı olmuştur. Anadolu'nun bağrındaki Yûnus Emre, Hacı Bektaş ve Mevlânâ'nın yanı sıra Ferîdü'd-dîn Attar, Bahâeddîn Seyyid Burhaneddîn, Şems-i Tebrizî, Evhadüddîn Kirmânî, İbn Arabî, Sadruddîn Konevî, Şihabuddîn Sühreverdî gibi yüceler hep bu yüzyılda yaşamıştır.

Bunların öğretilerinde büyük benzerlik bulunmakla birlikte yalnız Mevlânâ tüm yeryüzünün tanıdığı, büyük saygı duyduğu ulu bir yüceliktir. 1958 yılında Papa XXIII. John, bir iletisinde Katolik dünyası adına Mevlânâ'nın anısı önünde saygıyla eğildiğini bildirmiştir. Büyük Alman şairi Goethe, *Westöstlicher Divan*'ında (Doğu Divanı) Mevlânâ'nın şiirinin Almanca çevirilerinden esinlenerek yazdığı şiirler yer almaktadır. Ünlü ressam Rembrandt bir minyatürden yararlanarak Mevlânâ'nın bir resmini yapmış, bu resim Mevlânâ üzerine birçok kitapta yer almış, kiminde de kapak resmi olmuştur. Hindistan'ın büyük önderi Gandhi, Pakistan'ın büyük önderi ve şairi Muhammed İkbal de Mevlânâ'ya büyük hayranlık duymuşlardır.

Bilim dünyasında "Derviş" nitelendirmesiyle adlandırılan Arap ve Fars dili ve kültürünün büyük bilgini Reynold Nicholson, Mevlânâ'yı her çağın en yüce gizemci şairi olarak değerlendirmiştir. 1898'de ilk çalışmaları Mevlânâ şiiri ve öğretisi üzerine olmuş, bir yaşam boyu Mevlânâ üzerine çalışmıştır. Mevlânâ'nın büyük eseri *Mesnevî*'yi çevirmek üzere 1920 yılında çalışmalara başladı. 25 bini aşan beyitten oluşan ve çeşitli türden yüzlerce öyküyü içeren bu dev eserin çeşitli baskıları olmakla birlikte, Nicholson herhangi bir metni esas almaktan kaçınarak en eski özgün yazmanın fotoğrafları üzerine çalıştı. 1925 ile 1940 yılları arasında sekiz ciltte, dörtbin sayfa tutan yirmi yıllık bir çalışmanın ürünü tamamlanmış oldu. Daha önce de *Mesnevî*'nin çevirileri varsa da, titiz ve sabırlı bir çalışmanın ürünü olan

Fırtınaya yakalanan gemideki tâcirlerden biri Hz. Mevlânâ'yı yardıma çağırır (*Sevâkıb-ı Menâkıb*, TSM R. 1479).

Nicholson'un çevirisi Avrupa'da Asya'da ve Amerika'da bu evrensel ulu kişiyi daha da evrenselleştirdi.

Hz. Mevlânâ'nın evrenselliğinin yanı sıra bir peygamber de sayılabileceği konusunu peygamberlere özgü iki nitelik bakımından ele alacağız: Vahiy ve mucize. Sûfîler gönüllerinde doğan tanrısal bilgiyi ya da buluşu "vâridât-Tanrı'dan gelenler" diye tanımlarlar. Onlara göre erenlerin sözleri vahiyden başka şey değildir. Peygamberliği iki türde görürler. Bunlardan birincisi "Nübüvvet-i teşriîye", bir başka deyişle şerîat kuruculuğu, peygamberliği; ikincisi ise "Nübüvvet-i tarifiye", bir başka deyişle şeriatı anlatan, Tanrı gizlerini bildiren peygamberlik. Özellikle bir tarikatın ulu kişisi olan evliyâlar bu ikinci türden peygamberlerdir. Ancak Hz. Muhammed'e olan saygılarından bunu duyurmazlar. Bu bakımdan bir üstünlükleri peygamber oldukları gibi ayrıca erenlerdir. Hz. Mevlânâ da *Mesnevî*'nin bir yerinde şu dizeleri söyler:

Bu ne yıldız bilgisidir, ne remil, ne de ruvât.
Tanrı, doğrusunu daha iyi bilir ya, Tanrı vahyidir!
Sûfîler, bunu halktan gizlemek için gönül vahyi demişlerdir.

Mesnevî yazıldığı günden beri hep Tanrı vahyi olarak tanınmıştır. Öyle ki aşağıda üzerine daha çok bilgi vereceğimiz Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri* adlı ünlü eserinde, Sultan Veled'in babası Mevlânâ ile bir konuşmasını anımsatarak, *Mesnevî* için buna neden *Kur'ân* dendiği tartışmasını aktarır; Sultan Veled'in bunun *Kur'ân*'ın yorumu olduğunu söylemesi üzerine Hz. Mevlânâ, "Neden *Kur'ân* olmasın?" diyerek, onun da Tanrı'nın sözü olduğunu ileri sürmüştür. Bu türden Eflâkî'de pek çok öykü yer almıştır. İran edebiyatının klasik dönemi en büyük şairlerinden Câmî, *Mesnevî*'yi *"Tasavvufun Kur'ân'ı"* ya da *"Kur'ân'ın iç gerçeği"* olarak nitelendirmiştir.

Şimdi de mucizelere geçebiliriz. Bu kitabın en uzun ve en çok kesimli bölümü peygamberlere ve onların mucizelerine ayrılmıştır. Burada ayrıca mucizeyi oluşturan koşullar da incelenmiştir. Bu kesimin başında da mucize ve kerâmet üzerinde duruldu. Bu bölümde Hz. Mevlânâ'nın mucizeleri üzerinde durulacaktır. Bunların kimi de minyatürlerle gösterilecektir. Mevlânâ ve çevresi üzerine en önemli eser Ahmed Eflâkî'nin Farsça yazdığı *Menâkıbü'l-Ârifîn*, Türkçe adıyla *Âriflerin Menkıbeleri*, Hz. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in ve torunu Ulu Ârif Çelebi'nin isteği üzerine kaleme alınmıştır. Burada Tahsin Yazıcı'nın iki ciltte toplanan Türkçe çevirisine başvurduk. Gene Farsça olan bu eser kısaltılarak *Sevâkıb-ı Menâkıb* başlığı altında yazılmıştır. Bunu Mevlevî Mahmud Dede 16. yüzyılda Türkçe'ye çevirmiştir. Bunun çeşitli yazmaları arasında iki de minyatürlü yazması olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu bölümdeki minyatürlerin çoğu bu eserin minyatürleridir.

Hz. Mevlânâ'nın mucizelerini Eflâkî'nin eserinde yer alan çok sayıda mucize arasından seçerek burada kümelerle örneklendik:

Ölülerin dirilmesi: Bunların ilki Hz. Mevlânâ ile ilgili olmayıp babasının bir mucizesidir. Bahâ Veled, Konya'da Guristan-ı Kaani'î adındaki mezarlıkta Kıyâmet günü Cennetlikler ve Cehennemlikler üzerine vaaz verirken iki mezar açılır ve buradan iki ölü çıkar. Bir süre konuşup *Kur'ân*'dan bir sûre okuduktan sonra mezarlarına dönerler. Öteki mezarlardan da eller çıkar, hepsi söylenenlere tanıklık edip "Âmin!" derler. Bu mucize, bu bölüme *Sevâkıb-ı Menâkıb*'dan aldığımız minyatürde görülmektedir [TSM R. 1479].

Çelebi Ârif'in tanıklığına göre Hz. Mevlânâ öldükten sonra cesedini en yakın dostları yıkarken, sonra da bu suyu son damlasına kadar içtikleri bir sırada Çelebi Ârif elini Hz. Mevlânâ'nın göğsüne koymuş ve ağladığı sırada Mevlânâ sağ eliyle onun kulağını yakalamış ve sesini çıkarmamasını, inananların ölmeyeceğini söylemiştir.

Bir yerden başka bir yere yolculuk (tayy-i mekân): Hz. Mevlânâ'nın mucizelerinden biri de kaybolup çok uzak bir yere gitmesi ve aynı biçimde geri dönmesidir. Bunlardan birine göre Hz. Mevlânâ, Belh'de çocukken öteki çocukların gözü önünde göğe uçmuş ve sonra geriye gelmiş, gökyüzünde yeşiller giymiş bir topluluğun kendisine bu yolculuğu yaptırdığını anlatmıştır. Bir başkasında Hz. Mevlânâ her gece hücresinden kayboluyordu. Onu bir yakını izlemiş, her geçtiği kapı kendiliğinden açılıyormuş, sonunda yeşiller giymiş insanlarla dolu bir kubbeye gelmiş, Hz. Mevlânâ'ya büyük saygı göstermişler. Tanık orada uyuya kalmış, uyandığında ne kubbenin, ne de o insanların bulunduğunu görmüş.

Tebrizli bir tâcir, Mevlânâ'yı görmek istemiş, Mevlânâ onun vaktiyle yaptırdığı bir kötülüğü bilmiş. Frengistan'da bir dervişin başına tükürmüş, o da incinmiş, onu hoşnut etmesini söylemiş. Hz. Mevlânâ elini duvara vurmuş, duvardan bir kapı açılmış, tâcir dervişin bir çarşıda uyuduğunu görmüş. Sonra üstünü başını atıp dervişin izine düşmüş. Dervişi aynı yerde bulmuş. Derviş onu kucaklamış, tâcir de ona Hz. Mevlânâ'yı göstermiş. O medresede semâ'a dalmış, raksediyormuş.

Şeyh Selâhaddin'in Hz. Mevlânâ'ya çok bağlı tacir müridi varmış. İstanbul'a gitmek istemiş. Hz. Mevlânâ'dan izin istemiş. Hz. Mevlânâ da ona İstanbul dolaylarında bir papazın oturduğunu, ona gidip selâmını götürmesini istemiş. Tâcir bu söyleneni yapmış, görmüş ki papazın bulunduğu yerin bir köşesinde Hz. Mevlânâ da oturuyor.

Hz. Mevlânâ bir gün kaybolmuş, kırk gün gözükmemiş. Çok aramışlar, bulamamışlar. Bir hamamın kazanı bozulmuş, su damlatıyormuş, Hamamcı kazanın bulunduğu yere gitmiş, burada Hz. Mevlânâ'yı başında sarığı ile giyinik su haznesinin üzerinde bulmuş. Ne ıslanmış, ne de terlemiş.

Konya'da Fahrü'n-nisâ adında bir ulu kadın varmış. Onun da kerâmetleri varmış. Hacc'a gitmek istermiş. Hz. Mevlânâ'nın evinde kalmış. Hz. Mevlânâ damda namazını kıldıktan sonra hanımı dama çağırmış, orada Kâ'be onlara doğru gelmiş. Hz. Mevlânâ'nın eşi Kira Hatun hep onunla

namaz kılmak istermiş. Bir süre Hz. Mevlânâ bir sarhoşluk içindeymiş. Eşini birlikte namaz kılmaya çağırmış. Namaz bittikten sonra Kira Hatun, Hz. Mevlânâ'nın ayakkabılarının Hicaz kumu ile dolu olduğunu görmüş. Hz. Mevlânâ eşine bu olayı kimseye açmamasını söylemiş. Kira Hatun bu kumu havanda dövmüş, şifalı bir toz olmuş.

Hz. Mevlânâ gençliğinde Halep'te damdan bir iki okun gidebileceği uzaklığa kadar gökyüzünde gezermiş. Gene medrese damında iki okun gidebileceği kadar gökyüzüne gidip yeniden medreseye dönüyormuş.

En ilginci, pek çok yerde aynı anda bulunmasıdır. Bir gece Hz. Mevlânâ'yı kırk yerden semâ'a çağırmışlar. Hepsine geleceğini söylemiş. Semâ' bittikten sonra her evde Hz. Mevlânâ'nın ayakkabısının tekini bulmuşlar. Kimi sağ, kimi de sol ayakkabı imiş. Her bir ev Hz. Mevlânâ'nın kendisiyle birlikte olduğunu söylemiş. Oysa o gece Hz. Mevlânâ, Şeyh Selâhaddîn'in yanından hiç ayrılmamıştı.

Uçma ve uçurma mucizesi: Bu mucize pek çok evliyâda görülür. Bu mucizelerden birinde Hz. Mevlânâ Şam'a bir kafileyle bilgi edinmek üzere giderken bir mağarada konaklamış. Burada dünyadan elini eteğini çekmiş kırk rahip bulunuyormuş. Bunların herkesin içinden geçenleri bilmek gibi kerametleri varmış. Hz. Mevlânâ içeri girince ona bir çocuğu göstermişler, çocuk havaya zıplayıp yerle gök arasında havada durmuş, ancak çocuk sanki oraya bağlanmış gibi inemiyormuş. Çaresiz kalan rahipler Hz. Mevlânâ'nın ayaklarını öpüp çocuğu indirmesini söylemişler. O da çocuğa *"Tanrı'dan başka Tanrı yoktur, Muhammed onun kulu ve elçisidir."* demesini söylemiş, çocuk bunu söyleyince aşağı inebilmiş. Bir başkasında da Hz. Mevlânâ yalnız başına Çelebi Hüsameddîn'in bağına gitmiş. Orada yukarı yükselip havada yürümüş, sonra da "Bir kuştan daha aşağı olunamaz!" demiştir.

Büyüme mucizesi: Bir gün Celâleddîn-i Karatayî, Hz. Mevlânâ'nın arkasında namaz kılmak istemiş. Namaza durduğunda Hz. Mevlânâ'nın da mihrapta namaza durduğunu görmüş. Birden Mevlânâ yükselmiş, büyüyüp yücelmiş, medresenin tüm alanını kaplayan bir büyüklüğe erişmiş.

Bir başkasında Hz. Mevlânâ arkadaşlarıyla hamama gitmiş. Hz. Mevlânâ bir hücrede kalmış. Merak edip bakmışlar ve hücrenin tavanına kadar Hz. Mevlânâ'nın bedeni ile dopdolu olduğunu görmüşler.

Sağaltma mucizesi: Seyyîd-i Sırdan adındaki bir ulu kişi bir gün Kayseri'ye gitmek istemiş. Oysa Hz. Mevlânâ Seyyid'in Konya'dan ayrılmasını istemezmiş. Seyyid katır sırtında hep birlikte dağlara giderken, Kayseri hayaline dalmış, katır birden sıçrayıp, Seyyid'i yere atmış, ayağı çizmesi içinde kırılmış ve bayılmış, çizmeyi çıkardıklarında parmaklarının parçalanmış olduğunu görmüşler. Hz. Mevlânâ elini yaralı yerlerde gezdirip, okuyup üflemiş, yara kapanıp iyileşmiş.

Hz. Mevlânâ'nın yanında Hamza adında bir neyzen varmış, bu günün birinde hastalanıp ölmüş. Hz. Mevlânâ evine gitmiş *"Hamza, kalk!"* deyince

Hamza kalkıp ney üflemeye başlamış, üç gün üç gece büyük bir semâ' âyini yapılmış. Hz. Mevlânâ oradan ayrılınca Neyzen Hamza da ölmüş. Bu bir bakıma ölünün dirilmesi mucizesi kümesine girebilirdi. Bu mucizenin bir minyütürü *Sevâkıb-ı Menâkıb*'ın New York'taki yazmasında vardır [PML M 466].

Hz. Mevlânâ'nın yanında def çalan, tatlı sesli kambur bir adam vardı. Bir semâ' sırasında Hz. Mevlânâ onun kamburunu görmüş, elini onun kamburuna sürünce kambur hemen düzelmiş. Evine gittiğinde karısı tanımamış ve eve almak istememiş.

Bir başkasında da Hz. Mevlânâ'nın en yakın dostlarından Fahreddin-i Sivasî çok yüksek ateşli ve tehlikeli sıtmaya yakalanmış. Doktorlar bir türlü iyileştirmeyi başaramamışlar. Hz. Mevlânâ onu görmeye geldiğinde sarımsak tanelerini dövüp hastaya yedirmelerini söylemiş. Hasta o gece terleyip iyileşmiş.

Gene Hz. Mevlânâ'nın yakın dostlarından Çelebi Celâleddîn aşırı uykudan yakınıyormuş. Hz. Mevlânâ haşhaşın suyunu çıkarıp yemesini söylemiş. Bunu yapınca bu kez aşırı uykusuzluktan yakınmaya başlamış. Hz. Mevlânâ elini onun başına sürünce bundan da kurtulmuş.

Bir Mevlevî ulusu olan Hüsameddîn Debbağ'ın gençliğinde gözleri görmez olmuş, doktorlar bir türlü iyileştiremiyorlarmış. Babası onu Hz. Mevlânâ'ya götürmüş. Hz. Mevlânâ iki parmağına tükürüğünü koyup çocuğun gözlerine sürmüş, çocuğun gözleri açılmış. İleri gelenlerden Bahâeddin-i Bahrî ılıcada çok hastalanmış, doktorlar iyileştirmekten umutlarını kesmişler. Hz. Mevlânâ onu ılıcanın hamamına getirip, havuza sokmalarını istemiş, sonra eliyle hastayı havuzdan çıkarmış, tamamıyla iyileşmiş.

Hayvanlarla mucizeler: Hz. Mevlânâ ve arkadaşları arabalara binip ılıcaya gitmişler. Kırk-elli gün kalmışlar. Bir gün dostları ılıcanın gölünün çevresine halka olup Hz. Mevlânâ'yı dinliyorlarmış. Göldeki kurbağalar gürültülü bir biçimde vıraklıyorlarmış. Hz. Mevlânâ onlara bağırıp susmalarını söylemiş. Hepsi birden susmuşlar. Oradan ayrılırken gene kurbağalara seslenmiş, artık bağırabileceklerini söyleyince kurbağalar tam bir gürültüyle bağırmaya başlamışlar.

Bir gün de kasaplar kurban etmek için bir öküz satın almışlar. Öküz kaçıp birden Mevlânâ'nın karşısına çıkmış, Hz. Mevlânâ'nın anlayabildiği bir dille onun yardımını istemiş. Hz. Mevlânâ da onu okşayıp kasaplara onu özgür bırakmalarını buyurmuş. Onlar da bırakmışlar, bir daha öküzü gören olmamış. Bunun *Sevâkıb-ı Menâkıb*'daki bir minyatürünü bu bölüme aldık [TSM R. 1479].

Buraya almadığımız yazmadaki bir minyatürde hayvanlarla ilgili bir başka mucize gösterilmiştir. Bunda Hz. Mevlânâ ve yanındakiler ılıcadaki gölde bir su yaratığının yaşadığını, her yıl bir insanı ya da bir hayvanı alıp suyun altına gittiğini duyunca görmek için giderler. Hz. Mevlânâ üstünü

çıkarmadan suya dalar, su yaratığını karaya çıkarır. Yüzü insan gibi, ayakları ayı ayağı gibidir. Canavar herkesin anlayacağı bir dille yakında bir genci öldürdüğünü, ama tövbe ettiğini söyler, günahlarının bağışlanmasını ister. Hz. Mevlânâ da onu bağışlar, canavar da suya dalar [TSM R. 1479].

Gemi mucizesi: Gene aynı yazmada yer alan bu bölüme aldığımız minyatürlerden birinde Hz. Mevlânâ'nın gemi mucizesi gösterilmektedir [TSM R 1479]. İskenderiye'ye giden tâcirlerle dolu bir gemi, büyük bir fırtınaya yakalanmış, herkes kendi pîrlerinden ve şeyhlerinden yardım istiyormuş. Olaya gençliğinde tanık olan kişi ise Hz. Mevlânâ'yı yardım için çağırmış. Hz. Mevlânâ bir ok atımı uzaklıkta su üzerinde duruyormuş. (Oysa minyatürde kayaların üzerinde dururken göstermektedir.) Hz. Mevlânâ elini gemiye doğrultmuş, gemi girdaptan kurtulmuş. Bu olayı gemidekilerin hepsi görmüş, Antakya'ya geldiklerinde çeşitli armağanlar alıp Konya'ya gitmişler ve Hz. Mevlânâ'ya teşekkür etmişler.

Nesnelerle mucizeler: Bunların en bilineni mum mucizesidir. Vezir Muineddin Pervâne bir semâ'a kentin ileri gelenlerini çağırmış, her biri de büyük mumlarla gelmiş. Hz. Mevlânâ ise çok küçük bir mum getirmiş. Herkes mumun küçüklüğüne şaşmış. Bir "Hû!" çekmiş bütün mumlar sönmüş, herkes karanlıkta kalmış. Bir "ah!" çekmiş, bütün mumlar yanmış. Sabah olunca görmüşler ki tüm mumlar tükenmiş, Hz. Mevlânâ'nın küçük mumu ise hâlâ yanıyor. Bunun da bir minyatürü vardır [TSM R. 1479].

Yerden aldığı taşı büyük bir yakuta dönüştürmüştür.

Bir kez de bir mermer sütunun üzerine elini koyunca mermer sütun altın olmuş. Hz. Mevlânâ'nın müridlerinden bir tâcir Kâ'be'ye gitmiş. Karısı da Kurban Bayramı arifesi gecesi çokça helva yapıp komşulara dağıtmış. Büyük bir siniyi de Hz. Mevlânâ'ya göndermiş, o da arkadaşlarına vermiş, onlar da bolca yemişler, ama sini hep helvayla dolu kalıyormuş. Hz. Mevlânâ siniyi almış, Medresenin damına çıkmış, dönüşünde elinde sini yokmuş. Hacılar dönmüş, aralarında tâcir de varmış. Köleler eşyaları arasından bir sini çıkarmış. Karısı sininin kendilerine ait olduğunu, nasıl olup da kocasının eşyaları arasından çıktığını anlayamamış. Tâcir de anlatmış: Arafat Dağı'nda çadırında arife gecesi otururken çadırın aralığından bir elin helva dolu siniyi koyduğunu görmüş. Sininin kendi evinin sinisi olduğunu fark etmiş, geri getirmiş, tâcirin karısı da bunu Kâ'be'ye gönderenin Hz. Mevlânâ olduğunu anlamış.

Bir kez de bir avuç gümüş parayı 1700 altın akçaya dönüştürmüş.

Cennet ve Cehennem üzerinde bir sözünü kanıtlamak için bir fırına gitmiş, fırıncılar fırını kızdırmışlar, bu olaya tanık olan kişinin üzerindeki ipek giysisini almış kendi cübbesine sarmış. Bunları fırına atmış, dumanlar çıkmış, fırıncı bir süre sonra cübbeyi getirmiş, cübbe tertemiz olmuş. Oysa içine konan ipek giysi tümden yanmıştı.

Ressamla ilgili mucize: Sultanın karısı Gürcü Hatun Mevlânâ'nın en ateşli müridlerindendi. Kayseri'ye gitmek istemiş, ancak Mevlânâ'dan

ayrı düşeceği için kentte bulunan çok usta bir ressamdan kendisine Hz. Mevlânâ'nın bir resmini yapmasını istemiş. Hz. Mevlânâ'ya gidip resmini yapmak için izin istemiş. Ancak resmi bitirince Hz. Mevlânâ'nın görünümünün değiştiğini görmüş. Hemen onu da çizmiş, o bitince Hz. Mevlânâ'nın görünümünün gene değiştiğini görmüş. Böyle yirmi resim yapmış, her birinin bir ötekinden çok değişik resimler olduğunu görmüş. Ressam kendinden geçmiş, kalemlerini kırmış. Gürcü Hatun yirmi resmi de alıp Kayseri yolunu tutmuş.

Çeşitli mucizeler: Hz. Mevlânâ'nın mucizeleri saymakla bitmez. Burada kısa kısa mucizelerinden bir-iki örnek daha verelim. Eşi Kira Hatun bir gün Hz. Mevlânâ, Şemseddîn-i Tebrizî ile birlikteyken merak etmiş, kapının deliğinden bakmış. Birden evin duvarı açılmış, buradan içeriye gösterişli altı kişi girmiş, bir deste gül getirip bırakmışlar. Konuşmadan oturmuşlar, sonra birlikte namaz kılıp gene geldikleri duvardan çıkıp gitmişler. Hz. Mevlânâ bıraktıkları gülü Kira Hatun'a vermiş. Kış ortasında hiç görülmedik güzellikte, taze güllere şaşmışlar. Bu işten anlayan bir tâcir bu güllerin Hindistan'da Serendip'te yetiştiğini söylemiş.

Bir dam örtülürken bunun için alınan ağaçların hepsi yarım arşın eksikmiş. Kentte de aramışlar, istenilen ölçüde bulamamışlar. Dülgerler ne yapacaklarını şaşırmışlar. Durumu Hz. Mevlânâ'ya anlatmışlar. O da elini ağacın üzerinde gezdirmiş. Dülgerler yeniden ölçünce ağacın istenilen uzunluğa geldiğini görmüşler.

Ağaçla ilgili bir başka mucizesi de, bir sabah bağa doğru yürürken her gördüğü ağaca selâm veriyormuş, ağaçlar da ona secde ediyorlarmış.

Başka mucizelerinden biri de kendisine inanmayanları cezalandırışıdır. Örneğin Şeyh Nâsıreddîn adında biri Hz. Mevlânâ'nın büyüklüğüne inanmazmış. Bir gün Hz. Mevlânâ birkaç dervişle onun evinin önünden geçerken Şeyh Nâsıreddin yanındakilere Hz. Mevlânâ'ya inanmadığını söylemiş. Bunu duyan Hz. Mevlânâ ona çıkışmış ve bunun üzerine Şeyh yere düşmüş. Kalkınca pişmanlığını belirtmiştir.

Gene böyle birini Hz. Mevlânâ, Arafat Dağı'na göndermiştir. Bir kez de Hz. Mevlânâ'yı bir hastalık gibi nitelendiren biri, doktorların bile anlamadığı bir hastalığa tutulmuştur. Hz. Mevlânâ'dan özür dileyip tövbe etmiş, hastalığı böylece iyileşmiştir. Hz. Mevlânâ ayrıca gaibi, kendisine anlatılmamış rüyaları biliyordu.

Bundan önceki bölümde uzunca anlatılan ta'ziye metinlerinden biri de Hz. Mevlânâ ile ilgilidir. Vatikan Kitaplığı'ndaki Ta'ziye Koleksiyonu'nda 721 numarada kayıtlı olan bu yazmanın adı *Hallac-ı Mansûr ve Şems-i Tebrizî ve Molla-i Rûm Ta'ziyesi*'dir. Bu metni Farsça'dan Fransızca'ya çevirip yayımlayan Abdülgafur Revan Ferhadî olmuştur. Bunun ilginç yanı üç ulu sûfîyi bir araya getirmesidir. 10. yüzyılda ölmüş Hallâc-ı Mansûr ve 13. yüzyılda yaşamış Şems-i Tebrizî ile Celâleddîn Rûmî bir araya getirilmiştir.

Aksaray'da Sultan Rükneddîn'i boğarlarken Konya'da Hz. Mevlâna'nın, onun bağırışlarını duymamak için kulaklarını kapatması (*Sevâkıb-ı Menâkıb*, PML 466).

Böyle bir çağ uyuşmazlığı ta'ziyelerde sık sık görülen bir yöntemdir. Ta'ziyede Hallac-ı Mansûr *"Enel Hakk"* ("Ben Tanrı"yım" ya da "Ben hakikatim") dediğinde kentin müteşerrisi (şeriat bilgini) onun gibi bir sefîlin Allah'la ne ilgisi olacağını sorar. Mansûr onun ancak sûreleri bileceğini, Hakk'ın kendisi olduğunu söyler. Müteşerri bunun küfür olduğunu, bu işi Hz. Mevlânâ'ya anlatacağını söyler. Müteşerri, Hz. Mevlânâ'ya birinin "Enel Hakk" dediğini anlatır. Hz. Mevlânâ onu yargılar. Ona kim olduğunu, nereden geldiğini, adını, ne istediğini sorar. Mansûr adının Hakk ve dininin Hakk olduğunu, çoğulun tekilde birleştiğini anlatır. Hz. Mevlânâ şeriata göre kim Allah olduğunu söylerse asılacağını söyler. Firavun da Tanrı olduğunu söylüyordu, karşısında Mûsâ'yı bulmuştu. Mansûr idam sehpasına götürülür, orada "Enel Hakk" sözünü yineler. Hz. Mevlânâ asılan Mansûr'un boynundan akan kanın yere "Enel Hakk" yazdığını görür, bu kanı bir şişeye koyup evine götürür. Ailesine şişeyi göstererek bunun zehir olduğunu, kimsenin dokunmamasını söyler. Hz. Mevlânâ'nın karısı bayram olduğunu, eğlence için kırlara gitmelerini önerir. Yalnız Mevlânâ'nın kör, sağır, sakat kızı evde kalır. Kız yalnız kalınca durumundan umutsuz olduğundan şişedeki zehirle canına son vermek ister. Ancak şişedeki kanı içince gözleri görür, kulakları işitir, ona mutluluk yolu açılır. Hz. Mevlânâ ve ailesi eve dönünce kızlarını tanımazlar. Sonra şişedeki kanı içerek böyle olduğunu öğrenince Hz. Mevlânâ pişmanlık duyar. Kız ayrıca bu kanı içmekle gebe kalmıştır. Hz. Mevlânâ'nın karısı doğumda "Bir güneş doğdu, adı Şems" der. Meryem, nasıl Cebrâil aracılığıyla Hz. İsâ'yı doğurduysa bu da babasız doğmuştur. Hz. Mevlânâ medresede ders vermektedir. Şems ona ne okuttuğunu sorar, dilbilgisi, mantık, bilim, vb. konulardır. Şems kitapları atmasını söyler ona; öğretecekleri, tüm bilgileri altüst edecektir. Önce ona para verir, gizli şarap satan bir Yahudi'den iki şişe şarap almasını söyler. Hz. Mevlânâ Yahudi'den iki şişe şarabı alır. Oysa kentte şarap içilmesini Hz. Mevlânâ yasaklamıştır. Müteşerri de şaşırır. Halk Hz. Mevlânâ'ya saldırır. Oysa şarap gül suyuna dönüşür. İkinci olayda ikisi derviş kılığına girerler, bir aşevine giderler. Aşevinin sahibinden yoksul olduklarını ileri sürerek yemek isterler, aşevi sahibi kabul etmez. Bunun üzerine Şems aşevinde bulunan av kuşlarını uçuracağını söyler. Aşevi sahibi kafası kopmuş, yolunmuş kuşların uçmayacağını söyleyince de Şems kuşları uçurur. Aşevi sahibi mucizeye şaşırır. Şems, Hz. Mevlânâ'ya elini omuzuna koymasını, ırmağı yürüyerek geçeceklerini, her adımda *"Beni koru Şems!"* demesini ister. Ama Şems durmadan Hz. Alî'nin adını anmaktadır. Hz. Mevlânâ da Hz. Alî'nin adını anar. Fakat suya batmaya başlar. Şems ona daha başlangıçta olduğunu, henüz Hz. Alî'yi tamyamayacağını söyler.

Bu ta'ziyede de, her ta'ziyede olduğu gibi, Hüseyin'in şehit olmasına koşutluk bulunabilir, şehidin kanı, külü ya da tükürüğünden yeniden doğuşta, Bektaşîlerin nefesoğlu dedikleri olgu vardır. Bu söylencenin değişik kültürlerde çeşitlemeleri görülür. Arapça'da Yezidî metinleri, Türkçe'de

Hz. Mevlâna'nın altın dövücüsünün çekiç sesleriyle sema' etmesi
(*Sevâkıb-ı Menâkıb*, TSM R. 1479).

Nesimî, Bengal dilinde Satya Pir söylencesi, Cava'da Siti Jenar söylencesi bunlar arasında sayılabilir.

Kimi inanca göre kan temiz değildir, onun yerini tükürük alır. Nitekim bir söylenceye göre Peygamber, Mansûr'un ağzına tükürmüş, o da *"Enel Hakk!"* diye bağırmıştır. Bâkire'nin doğurması Meryem'den başka çeşitli söylencelerde de görülmektedir. Hallac'ın kız kardeşi, Halep kralının kızı, 40 Kırgız kabilesindeki 40 bâkire, Bengal'de Gor imparatoru Hüseyin Şah'ın kızı, Pajajaram'da Prenses Mandapa ve başkaları.

Hz. Hüseyin'in kesik başı üzerine çeşitli söylenceler arasında, Anadolu'da Kızılbaşlar arasındaki yaygın bir söylenceye göre, Hüseyin'in başını çalıp saklayan Ak Murtaza adlı Ermeni keşişin evinde başın saklı olduğu yerde bunu keşişin kızı görmüş. Ama baş yerine bir tabak bal varmış; bu balı yiyince gebe kalmış ve bir oğlan çocuk doğurmuş. Bu da Beşinci İmâm Muhammed Bâkır'mış. Keşiş çocuğu bir bakır kazanda saklamış. Çocuğun adının Bâkır oluşu da konduğu kazanın bakırdan oluşundanmış.

Bu bölümün başlığındaki semâ'ya gelince; Eflâkî eserinde sık sık, aşağı yukarı her öyküde semâ' âyinleri yapıldığını belirtir, bunların içinde üç gün üç gece sürenleri vardır. Bunlarda Hz. Mevlânâ da raksediyordu. Bu konuda iki *Sevâkıb-ı Menâkıb* nüshasından buraya iki minyatür aldık. Her ikisinin öyküsü de ilginçtir. Bunlardan biri Eflâkî'ye göre şöyledir: Sultan Rükneddîn IV. Kılıç Arslan, Hz. Mevlânâ'ya mürid olmuş, onu kendisine baba yapmıştı. Bir toplantı düzenlemişti. Burada bir olay üzerine Hz. Mevlânâ Sultan'a öfkelenmiş, toplantıdan öfkeyle ayrılmıştı. Bu olaydan birkaç gün sonra emîrler Tatarlara karşı koymak için Sultan'la konuşma yapmak üzere Aksaray'a çağırmışlardı. Sultan bunu Hz. Mevlânâ'ya açınca o Sultan'a gitmemesini söyledi. Ancak haber bir kez yinelenince Sultan, Aksaray'a gitti. Oraya gelince Sultan'ın boynuna yayın kirişini geçirip boğdular. Sultan, boğdurulduğu sırada *"Mevlânâ! Mevlânâ!"* diye bağırıyordu. Hz. Mevlânâ medresede semâ'da idi. Sultan'ın Aksaray'dan bağırışını Konya'dan duyuyordu. Bunun üzerine bunu duymamak için iki işaret parmağıyla kulaklarını tıkayarak raksetmesini sürdürdü. Bu da gene Hz. Mevlânâ'nın bir mucizesidir. Buraya alınan minyatür bunu çok güzel göstermektedir [PML 466]. Bu minyatürde sağ üstte Sultan Rükneddin'i Aksaray'da boğarlarken görülüyor, ortada ise semâ' sırasında Hz. Mevlânâ kulaklarını kapatıyor.

İkinci minyatürün [TSM R. 1479] öyküsü de dikkate değer özellikler taşımaktadır. Önce semâ'ın yalnız müzik sesiyle değil, herhangi bir ses üzerine de yapılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Şems'den ayrı düştükten sonra zergûblar (kuyumcular) çarşısına gidip burada Şeyla Selâhaddîn'in kuyumcu dükkânının önünden geçerken, Hz. Mevlânâ çırakların altın döverken çıkardığı seslere uyarak semâ' etmeye başladı. Halk toplandı, Şeyh Selâhaddîn de geldi, çıraklarına fazla dövmekten altın bozulsa da çekiçlemeyi durdurmamalarını söyledi. Semâ' çekiç sesleri eşliğinde öğle

namazından ikindiye kadar sürdü. Böylesine uzun süre dövülmelerine karşın altın yapraklara bir zarar gelmemiş, ayrıca dükkândaki araçlar da altına dönüşmüş. Şeyh Selâhaddin bu olay üzerine kuyumculuğu bıraktı ve Hz. Mevlânâ'nın müridi oldu. Bu bölümün başında da belirtildiği gibi Şems'in yerini aldı. Minyatürde bu olay çok güzel gösterilmiştir.

Kimi çevreler semâ'ın raks ya da dans olmadığını ileri sürerler. Onlara göre raks, oyun ya da dans demek semâ'ın kutsallığını bozmaktadır. Oysa en başlangıçta dans salt kutsaldı. Birçok kültürlerde de, dans kutsallığını günümüze dek korumuştur. Bunu aşağıda daha kapsamlı göstereceğiz. Tam bir semâ'da dört önemli öğe bulunur. Musikî, güzel ses, raks ya da dans ve vecd. Bunlara bir de semâ'ın simgeselliğini de katabiliriz. Vecd çok önemlidir. Bu kendinden geçercesine ilâhî aşka dalma anlamınadır. Öteki öğeler olmasa da vecd temel öğedir. Yukarıda Hz. Mevlânâ'nın müziksiz, kuyumcu çıraklarının çekiç sesleri eşliğinde saatlerce raksetmiş olduğunu örneklediğimiz gibi.

Hz. Mevlânâ döneminde semâ' her yerde, her fırsatta yapılıyordu. Daha sonra özel tekkelerde yapılmakla birlikte gene de Osmanlılar döneminde de her yerde yapılıyordu. Nitekim buraya *Sûrnâme-i Hümâyûn*'dan [TSM H. 1344] aldığımız bir minyatürde on binlerce seyircinin bulunduğu At Meydanı'nda, 1582 yılındaki sünnet düğününde meydanın ortasında ney eşliğinde maviler giymiş bir Mevlevî'nin semâ' ettiği görülmektedir. Onun az ilerisinde aynı zamanda kendi eşlik müziğiyle etek giymiş bir köçek de dansetmektedir. Padişah III. Murad da saray penceresinden seyretmektedir. 19. yüzyılda Avrupa'da turistler için basılmış İstanbul rehberlerinde de mevlevîhanelerde semâ'ı seyretmek için giriş ücreti iki fiyat üzerine gösterilmiştir; tıpkı tiyatroya girer gibi.

Çeşitli tarikatlarda görülen semâ', Bektaşîler ve Alevîler için samah'tır. Burada da semâ'ın öğeleri tıpkısı tıpkısına vardır. Aynı öğeleri gösteriminde bulunduran Orta Asya şamamnın yaptığı da kutsal dans da dikkati çeker. Simgeselliği de tıpkı semâ'daki gibidir. Hemen belirtelim, büyük bilgin M. Fuat Köprülü 1929'da Fransızca yayınladığı bir kitapçıkta şamanlığın tarikatlar üzerindeki etkisini incelemiştir. İlginç olan bir raslantı aynı yıl, yani 1929'da bir Alman incelemeci Else Krohn, Almanca bir incelemesinde aynı konulara değinmiştir. Bu kitabın yazarı da ilk baskısı 1974'te, genişletilmiş ikinci baskısı ise 2003'te yayımlanan *Oyun ve Bügü* adlı kitabında bu konuları enine boyuna incelemiştir. Her üç inceleme de kitabın sonundaki kaynakçada gösterilmiştir.

İlginç olan oyun sözcüğü birçok anlamları dışında dans demektir. Aynı sözcük Orta Asya'da hem şamanın adlarından biri hem de gösterimine verilen addır. Burada ister semâ', ister samah olsun, ikisinin de dans olduğu kesindir. Bunu ve semâ'ın tıpkı şamanlıkta olduğu gibi evrenle insan arasındaki ilişkiyi gösterdiğini 15. yüzyıldan kalma bir yazmada buluyoruz. Bunu

1582 yılında Sultan III. Murad'ın önünde bir köçeğin dansetmesi (üstte) ve bir Mevlevi'nin sema' etmesi (altta) (*Surnâme-i Hümâyûn*, TSM H. 1344).

Tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli'nin eserini Lâlâ Mustafa Paşa'ya sunması (üstte) ve Mevlevilerin sema'ı (altta) (*Nusretnâme*, TSM H. 1365).

değerli kültür adamımız Ahmet Kutsi Tecer Ankara'da Maarif Kitaplığı'nda eski kayıt numarası P 2/5, yeni kayıt numarası 320 olan bir *Garipnâme* yazmasının içinde bulunan bu kısa metni bana da gösterdi. Ben de Amerika'da yayınlanan *Türk Dansları* kitabımda özetle yer vermiştim. Ahmet Kutsi Tecer bunun üzerine 1958'de bir dizi yazı yayımlamıştı. Ote yandan aynı yazmanın Istanbul'daki bir nüshasını 1955'te değerli edebiyat incelemecisi Agâh Sırrı Levend yayınlamış [SK Fatih K. No 5335], Âşık Paşa'nın eseri gibi gösterilmesine karşı çıkmış, bu savı çürütmüştür. Öneminden ötürü bu 15. yüzyıl yazmasının başlangıcının aslına uygun çevirisini aşağıya aldım aldım:

'Allah kendini bildirmek ve âlemi yaratmak isteyince, kudret diliyle 'kün' emrini verdi. Bir 'ilâhî nağme' koptu. Bu nağme on iki perdede karar kıldı. On iki perdeden dört oyun doğdu. Bunlardan biri 'çerh', biri 'raks', biri 'mu'allak', biri de 'pertâv'dır. Bir 'sôfî-i ezrak-pûş' duruyordu; bu saz ve sözden çerha girdi. Allah âlemi yaratınca, nurunu da onun üzerine bıraktı. Bu nurun zevkiyle bütün âlem güldü. O 'ilâhî nağme'den dört saz ve sözden on iki perdeden vücude gelen dört oyun, bu âleme mensup oldu. 'Anâsır-ı erba'a' bu dört oyuna uygun düştü. Su gelince 'çerh' döndü; ateş gelerek 'raks' a girdi; yel gelince 'mu'allak' döndü; toprak gelip 'pertâv' oldu.

Nihayet Allah insanları yarattı; bütün âlemi insanın vücudunda 'mevcûd' eyledi. Allah, âleme nakşedüp âdeme bağışladığı hikmetleri görmek için bize göz, işitmek için kulak, söylemek için dil, tutmak için el, yürümek için ayak, bilmek için, gönül anlamak için akıl, eğlenmek için can, hareket için ten, dirlik için ömür verdi."

Şimdi bu satırlara göre bu kitabın birinci kesimindeki insandan önce evren kuruldu. Tanrı'nın "kün" buyruğu ile önce on iki ses ya da ton, sonra dört tür dans yaratıldı ve dört saz çıktı. Burada ilginç olan daha insan yaratılmadan *sôfî-i ezrak pûş*, bugünkü deyişle maviler "giymiş bir sûfî" çıkıyor. Daha insan yaratılmadan bir sufînin çıkması çok ilginçtir. Aşağıda da daha ayrıntılı durulacak, burada mavi renginin simgeselliği önemlidir. Burada

Galata Mevlevihanesi'nde sema'. Karşı kıyı Üsküdar'dır (*Türk minyatür*, PFL).

mavi, göğü simgelemektedir. Dört dans türüne gelince, burada ilki *çerh* ya da *çark,* dönme; raks genel anlamda dans olmakla birlikte burada beden durağanken kolların, bacakların, ellerin ve başın hareket etmesidir. *Mu'allak* ise sarkmak anlamınadır, daha çok dikey hareketleri kapsar; *pertâv* ya da *pertâb* atılma, sıçrama anlamına yatay hareketi gösterir. Yaratılan on iki tondan on iki ay çıkmıştır. Buradan çıkan dört tür dans ise niteliklerine uygun olarak dört temel öğe, dört mevsimi ve insan ömrünün dört dönemini simgelemektedir. Bunu aşağıdaki çizelgede görebiliriz:

4 Dans	4 Temel öğe	4 Mevsim	4 Yaş dönemi
Çarh	Su	İlkbahar	İlk yirmi yıl
Raks	Ateş	Yaz	İkinci yirmi yıl
Mu'allak	Yel (Hava)	Güz	Üçüncü yirmi yıl
Pertâv	Toprak	Kış	Dördüncü yirmi yıl

İlâhî nağmeden oluşan on iki tondan semâ' doğmuş, *Sôfî-i ezrak pûş* olan *çerh-i felek* yani evren *sâhib-semâ'*, yani dönücü olmuştur. Yazmada bundan sonra semâ'ın savunması yapılmakta, koşulları anlatılmaktadır. Burada önemli olan bu bilginlerin bu kitabın birinci bölümünde ele alınan evrenin yaratılışı ile ilgili oluşudur. Bu çok önemlidir. Çünkü kutsal danslar hangi kültürde olursa olsun evren ve onun hareketi ile ilgilidir. Şamanın dansı ve gösterimi de gök ile yer arasında ilişki kurup, göğün iyiliklerini yeryüzüne getirmektir. 15. yüzyıldan Siyah Kalem imzalı resim ustasının Topkapı Sarayı'nda bulunan resimlerinden birinde [TSM H. 2153] kara derili iki şaman ellerinde mavi mendillerle, bir eli yukarıda, öteki aşağıda olmak üzere dansetmektedirler. Burada hareket ve renk simgeselliğine değinmek gerekir. Bir elin aşağıda, ötekinin yukarıda olması yer ile gök arasındaki ilişkiyi simgelemektedir. Bu gerek semâ'larda gerekse samahlarda temel hareketlerden biridir. Renk simgeselliğine gelince; Siyah Kalem'in resminde iki şaman da zenci gibi siyah tenli olarak yapılmıştır.

Medresede önce Kur'ân sonra Mesnevi okunduktan sonra Sema' başlar (*Sevâkıb-ı Menâkıb*, PML 466)

Sema' sahnesi (*Nefehâtü'l-Üns*, CBL 474).

Ellerinde tuttukları mendiller mavi ve üçüncü renk ise hâkî, yani toprak rengidir. Başka renk de yoktur. Toprak rengi ise bacaklarının arasındaki tek giysileri olan bezin rengidir. İlk bakışta şamanların siyah tenli oluşları bunların zenci olduğu sanılabilir. Oysa Orta Asya şamanı, kara şaman, ak şaman olarak ikiye ayrılıyordu. Görevleri ayrıydı. Ressam bunların kara şaman olduklarını göstermek için tenlerini siyaha boyamıştır. Öteki iki renkten biri, mavi göğü, biri toprak rengi, yeryüzünü ve toprağı simgelemektedir. Genellikle 16. yüzyıl minyatürlerinde semâ' eden Mevlevîler hep maviler giymiş olarak gösterilir. Ancak 16. yüzyıl tarihçisi ve yazarı Mustafa Âlî'nin *Nusretnâme* adlı eserinin minyatürlü yazmasındaki bir minyatürü buraya aldık [TSM H. 1365]. Bu minyatürün üst kesiminde Mustafa Âlî eserini Lâla Mustafa Paşa'ya sunmaktadır. Minyatürün alt kesiminde ise on iki Mevlevî semâ' etmektedir. Burada on iki semâzenden ikisi beyazdır, ikisi maviler giyinmiştir. Ötekilerin giysilerinin rengi ise hâkîdir.

Bu simgesellik üzerine eski Çin'den bir örnek de verebiliriz. Eski Çin yazısı, hiyeroglif gibi resimlenerek yazılırdı. Bu ideogramlardan biri "WU" sözcüğüdür. Bunun çiziminde bir el yukarıda, bir el aşağıda olarak gösterilmiştir. WU şamanın adıydı, sözlükteki tanımı ise bir eli yukarıda, ötekisi aşağıda olmak üzere uzun yenli, danseden kişi olarak yapılmıştır. Minyatürlerin kiminde sema' eden Mevlevîler uzun yenli gösterilmiştir [PFL].

Evrenin uyumlu hareketini simgeleyen en önemli hareket de dönmedir. İki türlü dönme vardır. Bunlardan biri kendi ekseninde dönmek, ikincisi ise büyük daire yaparak bütün alanı merkez eksene göre dönmektir. Bu gezegenlerin her birinin kendi ekseninde döndüğü gibi merkezdeki güneşin çevresinde dönmelerine benzer. Sazların, giyim kuşamın, duruşların çeşitli simgesellikleri vardır. Ancak bunların her biri üzerinde durmak olanaksızdır. Buraya semâ' ile ilgili üç minyatür koyduk. Bunlardan biri Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns* adlı eserinin minyatürlü yazmasından alınmıştır [CBL 474]. İkincisi ise *Sevâkıb-ı Menâkıb*'dan bir başka semâ' sahnesidir [PML 466]. Üçüncüsü ise Galata Mevlevîhanesi'nde bir semâ' sahnesini gösteriyor [FGP]. Karşıda Üsküdar gözükmektedir.

8. Kesim

KLASİK AŞK HİKÂYELERİ

Osmanlı edebiyatının en zengin türlerinden biri manzum aşk hikâyeleridir. Bunlar bir çeşit manzum romanlardır. Tek kahramanlı anlatılara göre bunlar iki kahramanlıdır. Bunlar mitologya öğeleri bakımından çok zengindir. Aynı konuyu çeşitli şairlerin işlediği belli başlı aşk hikâyeleri şunlardır: *Husrev ü Şirin* (bunu yirmiyi aşkın şair yazmıştır), *Leylâ vü Mecnûn* (içlerinde Fuzûlî'nin de bulunduğu on beşi aşkın şair). En çok şairin yazdığı *Yûsuf u Züleyhâ* bu kesimin bölümünün konusunu oluşturur. Bunlardan başka şu aşk hikâyeleri vardır: *Cemşid ü Hurşid, Süheyl ü Nevbahar, Mihr ü Mâh, Mihr ü Vefâ, Şâh u Gedâ* ve *Şâh u Derviş, Vâmık u Azrâ, Varka vü Gülşâh, Edhem ü Hümâ, Hümâ vü Hümâyûn, Gül ü Husrev, Aşknâme, Vîs ü Râmîn, Niyaznâme-i Sa'd u Hümâ, Ferrûh u Gülrûh, Ahmed ü Mahmûd, Cem Şâh ve Âlem Şâh, Fîrûz u Dilefrûz, Mahmûd u Ayaz* gibi...

Halk hikâyeleri arasında nesir nazım karışık olarak yazılmış aşk hikâyeleri olarak *Tâhir ile Zühre, Arzu ile Kanber, Kerem ile Aslı, Husrev Şah ve Gül Banu, Leylâ ile Mecnun, Ferhat ile Şirin* gibi hikâyelerde vardır. Bunların taş baskısı kitaplarında resimli olanları da pek çoktur. Tıpkı klasik olan manzum aşk hikâyelerinin çok sayıda minyatürlü yazmaları olduğu gibi.

Yûsuf u Züleyhâ

Bu bölümde yukarıda da belirtildiği gibi aşk hikâyelerinde Yûsuf ve Züleyhâ'yı seçmemizin en önemli nedeni, bu aşk hikâyesinin kahramanlarından ikisinin de baba-oğul peygamber oluşlarıdır. Daha önce bu kitabın en uzun kesimi olan peygamberler ve mucizelerinin bir bölümünde Hz. Ya'kûb ile sevgili oğlu Hz. Yûsuf ayrıntılı olarak incelenmişti. *Tevrat*'ın en popüler kitabı Tekvin'de bu ayrıntılı olarak yer aldığı gibi *Kur'ân*'da da en uzun öyküdür. Değişik sûrelerde yer aldığı gibi ayrıca Yûsuf Sûresi'nde de öykü bütünüyle ele alınmıştır. Denebilir ki içindeki ders, ibret, dokunaklı ve dramatik öğeler kadar, olağanüstü olaylar bakımından mitologya için çok zengindir. Bu bakımdan da edebiyatta çok işlenmiş bir hikâyedir. Divan edebiyatında otuzu aşkın şair *Yûsuf u Züleyhâ*'yı yazmıştır.

Ejdarha'nın, Nil'de yıkanacak olan Yûsuf'u bakışlara karşı örtmesi
(*Yûsuf u Zûleyhâ*, CBL 428).

Genelde Batı edebiyatında ve sanatında bu kitapta yer alan peygamberler üzerine çok sayıda tiyatro eserleri, şiirler, romanlar yazılmıştır. Bestecilerin de operaları, oratoryoları, baleleri vardır. Büyük ressamlar ve heykeltıraşlar da eserlerinde peygamberleri ele alan tablolar, duvar resimleri, gravürler, taş kabartmalar, heykeller yapmışlardır. Bunları kitabın ekseninden ayrılmamak için daha önce örneklememiştik. Ancak burada ilk kez Yûsuf ve Züleyhâ konusunda Batı'daki edebiyat, müzik ve sanat eserlerinden örnekler verilecektir. Ortaçağ'da çok sayıda anonim dinsel oyunlar yazılmıştır. İşte birkaçının adı: *Mistère du Vieux Testament, Mistère de Joseph, Vendition de Joseph* gibi. Daha sonraki yüzyıllarda da yazılmıştır. Örneğin 17. yüzyılda bir İspanyol yazarının komedyası *Josef Salvador de Egipto y triumfos de la inocencia,* 18. yüzyılda Hollandalı yazar Joost van der Vondel'in dramı *Jozep in Dothan,* L'Abbè Genest'in tragedyası *Joseph,* Pietro Metastasio'nun *Guiseppe riconosciuto*'su, 19. yüzyılda Alexandre Duval'in oyunu *Joseph,* Baour-Lormian' m *Omasis ou Joseph en Egypte*'si ve başkaları... Bu arada ünlü Alman yazarı Thomas Mann dört romandan oluşan bir dördül yazmıştır: *1. Geschichten Jacobs; 2. Der Junge Joseph; 3. Joseph in Egpyten; 4. Joseph der Ernäher.* Thomas Mann'ın bu dört romanı üzerine İsveçli besteci Hilding Rosenberg 1949'da dört tane opera-oratorya yazmıştır. Fransız besteci Méhul'ün operası *Joseph en Ägypte,* ünlü Alman bestecisi Richard Strauss'un müzikli pantomimi *Joseph's Legende* de bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca çok sayıda oratoryo bestelenmiştir. Bunlardan biri de ünlü G. F. Haendel'in oratoryosu *Joseph*'tir. Resim sanatında da bu konuda çok eser verilmiştir. Bunlar içinde Raphael, Rubens, Velasquez, Rembrandt gibi ünlü ressamlar da vardır. Ayrıca Benezzo Gozzoli, Andrea del Sarto, Simon Cantarini del Migliori, Cigrari, Nattier, Vander Werff, Bernardo Strozzi, Guerchin, Lucas de Leyde, Ribera, van der Veydan, Spada, Magnasco, Overbeck, Cornelius, Veit gibi ressamlar Hz. Yûsuf'un bir veya birden çok öyküsü üzerine eser vermişlerdir. Ayrıca daha önce ilgili bölümde gördük, Hz. Yûsuf konusunda çok sayıda ta'ziye metni de bulunmaktadır.

Yukarıda Osmanlı edebiyatında *Yûsuf u Züleyhâ* konusunda otuzu aşkın Osmanlı şairinin eser verdiğini söylemiştik. Bu kitap için bunlardan biri olan Hamdullah Hamdî'ninkini seçtik. 15. yüzyılın seçkin şairlerinden, özellikle mesnevî alanında ün yapmış Hamdî eserini yazarken iki önemli İran şairinin, Firdevsî'nin ve Câmî'in aynı konudaki eserlerinden yararlanmıştır. Yer yer ya birinden ya da ötekinden esinlenmiştir. Bu bakımdan eseri konunun en can alıcı noktalarını ortaya çıkarmıştır. Aslında Türkçe'de *Yûsuf u Züleyhâ*, İranlı şair Câmî'den de önce yazılmıştır. 13. yüzyılda Türk şairi Alî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sı ilk eser sayılabilir. Hamdî'nin aşk hikâyelerinde ikinci önemli mesnevîsi *Leylâ ve Mecnûn*'dur.

Züleyhâ'nın, Yûsuf'u hamamdan çıkarken görüp bayılması (*Yûsuf u Züleyhâ*, CBL 428).

Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sının altı minyatürlü yazması bulunmaktadır:

1. British Library 17. yüzyıl Or. 7111. Dokuz minyatür.
2. Bayerische Staatsbibliothek (München) 16. yüzyıl Cod. turc 183. Altı minyatür.
3. Berlin Staatsbibliothek Diez A. 135. [?] minyatür.
4. Chester Beatty Library (Dublin) 428. 21 minyatür biri iki yaprak.
5. H. P. Krauss Özel Koleksiyonu (New York). Beş minyatür.
6. Kudüs Jewish National and University Library, Yah. Ms. Ar. 1124. Dört minyatür

Biz buraya Chester Beatty Library'deki yazmayı aldık. Hem çok güzel minyatürler, hem de sayıca çok olduğu için seçim olanağı da öylesine çoktur. Buradaki minyatürlerin konuları sırasıyla şöyledir: (Buraya alınan minyatürlerin önüne [*] konulmuştur.)

1. İshak, Hz. Ya'kûb'u selâmlıyor;
2. Yûsuf'un kardeşleri kanlı gömleğini babalarına gösteriyorlar;
3. Yûsuf'un kuyudan çıkarılışı;
4. Yûsuf kendini Mâlik'e satan kardeşleriyle vedalaşıyor;
5. Yûsuf, annesinin mezarının başında ağlarken onu döven zenci Eflâh'ın boynuna yılan dolanıyor;

*6. Yûsuf'u Nil Nehri'nde yıkanırken onu seyredenlerinin bakışlarından koruyan ejderha;

7. Mısır'ın soyluları Yûsuf'un güzelliğine hayran kalıyorlar;
8. Züleyhâ aşkla çılgın gibidir;

9-10. Züleyhâ ile evlenmek için gelen yedi kralın elçileri + babası Züleyhâ'ya durumu anlatıyor;

*11. Züleyhâ hamamdan çıkan Yûsuf'u görünce bayılıyor;

*12. Züleyhâ müzayededede Yûsuf'u satın alıyor;

13. Bir bedevinin dedesi babasından uzak kalan Yûsuf'a acıyor;

*14. Züleyhâ'nın izniyle Yûsuf koyunlara çobanlık ediyor;

Züleyhâ'nın, mezatta Yûsuf'u satın alması
(*Yûsuf u Züleyhâ*, CBL 428).

Yûsuf'un huzurunda portakal soyarlarken kadınların parmaklarını kesmeleri (*Kısasü'l-Enbiyâ*, SK Hamidiye 980).

15. Yûsuf genç kızlara Allah'ın birliğini öğretiyor;
16. Üç aylık bir bebek Yûsuf'un masum olduğunu kanıtlıyor;
17. Yûsuf yedi yıl kıtlığı önceden biliyor;
***18.** Yaşlanmış ve kör Züleyhâ, Yûsuf'un huzuruna alınıyor;
***19.** Yûsuf'a yaklaşınca Züleyhâ'nın gözleri açılıyor;
20. Yûsuf kardeşlerini Mısır'da kabul ediyor;
22. Kardeşleri Yûsuf'u görmek için ikinci kez geliyorlar.

Aşağıda Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sı ayrıntılı olarak verilmiştir.

Öykü Hz. Yûsuf'a gelmeden önceki peygamberlerden Hz. İbrâhim, Hz. İshak ve Hz. Ya'kûb üzerine kısa bir girişle başlar. Çocuklarının doğumundan sonra Hz. Ya'kûb, Ken'ân'a döner. Karısı Râhil, oğlu Bünyamin'i doğurduktan sonra ölür. Eserin baş kahramanı Hz. Yûsuf'un tüm insanların en güzeli olduğu vurgulanmaktadır. Annesinin ölümünden sonra ona halası ile Hz. Yûsuf'un kız kardeşi bakmışlardır, ondan ayrılmak istemeyen halası onu sonuna kadar yanında tutmak için bir çözüm buldu. Babası Hz. İshak'tan kalan kuşağı beline taktı. Hz. Yûsuf babasını görmeye gittiğinde bu kuşağın yok olduğunu söyler ve bu Hz. Yûsuf'ta bulunur, hırsızlıkla suçlanır. O çağın yasalarına göre birisi bir şey çalarsa, malını çaldığı kişinin kölesi olurdu. Halasının ölümünden sonra Hz. Yûsuf babası Hz. Yâkûb'un yanma gitti. Hz. Yâkûb oğlu Hz. Yûsuf'a öyle bağlandı ki öteki oğullarıyla ilgilenmedi, bu onlarda kıskançlık duyguları yarattı. Ondan kurtulmak için planlar yaptılar. Kimi öldürmeyi düşündü, kardeşlerden Rûbîl onu çölde bir kuyuya atıp, susuz bırakmayı önerdi. Buna karar verip babalarından Hz. Yûsuf'u kıra götürüp oraları göstermek için izin istediler. Önce çok iyi davrandılar, kuyuya yaklaşınca onu iple kuyuya sarkıttılar. Hz. Yûsuf orada bir taşın üzerinde kaldı, böylece suda boğulmaktan kurtuldu. Kuyunun başındaki kardeşler bir şey söylemediler, içlerinden yalnız Yehûdâ ona güzel sözler söyledi.

Hz. Yâkûb ise oğlunu özlemişti, bütün gün görünmemişti. Başına kötü bir şey gelmesinden kaygılandı. Kardeşler döndüğünde Yûsuf'u bir kurdun parçaladığını söylerler, bir hayvanın kanını sürdükleri gömleğini gösterirler. Hz. Yâkûb oğullarına inanmadı, çünkü eğer kurt parçaladıysa gömleğin de parçalanmış olması gerekirdi. Kardeşler öykülerini değiştirip onu bir eşkiyanın öldürdüğünü söyledier. Hz. Yâkûb buna da inanmadı, çünkü eşkiya ise, gömleği neden almamıştı. Hz. Yâkûb yedi gün oğlunu çölde aradı, Cebrâil gözüktü, ona sabırlı olmasını öğütledi.

Kardeşler babalarının anlattıklarına inanmadığını görünce, bir kurt bulup babalarına getirdiler. Hz. Yâkûb'un Tanrı'dan dileği üzerine kurt konuştu, Mısır'dan Ken'ân'a kayıp kardeşini aramaya geldiğini söyledi, kendisi insan öldürmemişti. Ve Hz. Yâkûb'a oğluna kavuşması dileğinde bulundu. Hz. Yâkûb çok duygulandı. Kurt çöle döndü, öteki yaban hayvanlarını topladı, durumu anlattı. Hepsi Hz. Yâkûb'a gidip masum olduklarını söyle-

diler. Yehûdâ, kardeşine acıyıp ona yiyecek götürmek üzere kuyunun başına gitti, kuyuda Hz. Yûsuf'un bir melekle konuştuğunu gördü, kardeşlerinin yanına gidip gördüklerini anlattı, onu oradan çıkarmayı önerdi. Kardeşler oraya gittiklerinde Şeytân bir erkek biçimine girmişti, Yûsuf'u çıkarırlarsa suçları anlaşılacak, kimse onlara inanmayacaktı. Şeytân'a kanıp Hz. Yûsuf'u oradan çıkarmaktan vazgeçtiler.

Oradan, Medyen'den gelen bir kervan geçmektedir. Bu kervanda Mâlik adında bir tacir vardır. Rüyasında Ken'ân'da bir köle bulacağını, bunu satarak zengin olacağını görmüştür. Kuyunun yakınına gelince kuyuya doğru bir kuvvet onları çeker, Mâlik de aradığının burada olduğunu anlar. Kuyuya bir kova sarkıtıp Hz. Yûsuf'u çekerler. Mâlik, Yûsuf'un güzelliği karşısında şaşırır, bu rüyasındaki gençtir. Bu sırada Hz. Yûsuf'un kardeşleri gelirler. Mâlik'e bunun kendilerinden kaçmış bir köle olduğunu, ancak yirmi gümüş paraya satabileceklerini söylerler. Onlar gitmeden Hz. Yûsuf onlara birkaç söz söyler, onun konuşmasının güzelliği kardeşleri duygulandırır, yaptıkları kötülükten pişmanlık duyarlar. Kervan yola düzülür. Annesi Râhil'in mezarının yanından geçerken Hz. Yûsuf kervandan ayrılıp mezara gidip ağlar, annesinin yardımını diler. Onun yokluğunu farkeden zenci Eflâh, onu mezarın başında bulur ve döver. Hz. Yûsuf Allah'a yakınır, birden korkunç bir fırtına çıkar, herkes şaşkınlık içindedir, büyük bir yılan Eflâh'ın boynuna sarılır. Mâlik'in yalvarması üzerine fırtına diner, yılan Eflâh'ın boynundan düşer. Bundan sonra kervandakiler Hz. Yûsuf'a büyük saygı gösterirler. Yol boyunca geçtikleri yerlerde büyük saygı görür, herkesi Allah'ın birliğine çağırır. Kervan Nâblus, Bîsan, Askalân'dan geçerken Yûsuf herkesten büyük saygı görür, onları Allah'ın birliğinde ve tekliğinde birleştirir. Mısır'a girince yolculuğun kirini ve tozunu atmak için Hz. Yûsuf, Nil Nehri'ne girerken herkes hayranlıkla onun yıkanışını seyreder, Hz. Yûsuf kendisini örtecek bir yardım isteyince nehirden bir ejderha çıkar, dimdik durup Hz. Yûsuf'a bakılmasını engeller. Herkes korkar, yıkanması bitince ejderha yeniden suya dalar. Buraya aldığımız minyatür bu sahneyi gösteriyor. Hamdî ejderhanın çıkışını şu dizelerde anlatıyor:

Dedi Yûsuf o demde yâ Settâr
Beni setr eyle görmesin ağyâr

Dahi pâyâne ermeden bu du'â
Oldu peydâ sudan bir ejderhâ

Uzayıp yukarı menâre gibi
Ağzın açtı hemân mağara gibi

Cüssede başı kubbe-i Hammâm
Gözleri anda gûyiyâ iki câm

Göricek halk anun bu bâlâsın
Kodular Yûsuf'un temâşâsın

Kervan, kente gelince varlıklı, yoksul, halktan ve soylulardan herkes insanların en güzelini görmek için oraya koştu. Onu görmek için herkes bir altın verdi. Buraya ülkenin hükümdarı Şah Reyyân'dan sonra en güçlü kişi olan ve devlet yönetimini elinde tutan Kıtfîr de Hz. Yûsuf'la çok ilgilendi. *Kur'ân*'da Kıtfîr'in adı çok güçlü ve onurlu anlamına Azîz olarak geçmektedir [Yûsuf S., 30; 51]. Genç karısı Züleyhâ için oraya küçük bir köşk yaptırdı. Bu noktadan sonra Züleyhâ'nın öyküsü başlar. Magrib'in güçlü hükümdarı Taymûs'un biricik kızıdır. Züleyhâ çok iyi koşullarda yetişmiş, çok güzel bir kızdır. Üç kez rüyasında gördüğü birine âşık olur. Üçüncü kez rüyasında gördüğü erkeğin Mısır'ın baş veziri ya da azîzi olduğunu öğrenir. Bu arada yedi ülkenin elçileri, hükümdarları için Züleyhâ'yı istemeye gelmişlerdir. Bu ülkeler Yemen, Irak, Şâm, Rûm, Firenk Denizi ve Tubet'tir (Tibet). İçlerinde Mısır olmadığı görülünce hükümdar Tahmûs, kızının gönlünün Mısır baş vezirinde olduğunu söyleyerek onları geri çevirdiğini bildirir, Azîz'den olumlu yanıt bekler. Yanıt bir güvercinle gelir. Ve kızıyla Mısır'a gider. Züleyhâ evleneceği erkeği görmek ister, dadısı kaldıkları köşkün bir deliğinden Züleyhâ'ya gösterir. Bu onun rüyasında gördüğü çok güzel erkek değil, yaşlı bir adamdır. Konakladıkları yerden Azîz'in sarayına giderler. Züleyhâ hep Yûsuf'u düşünür, tek avuntusu Azîz'in hadım olmasıdır, böylece rüyasındaki güzel erkeğe sâdık kalmış olacaktır. Her gördüğü genç erkeği rüyasındaki erkek diye umutlanır. İşte burada Hamdî bıraktığı yerden hikâyesini sürdürmektedir.

Züleyhâ tacir Mâlik'in beraberinde olağanüstü bir genç köle ile geldiğini duyar, dadısı ile birlikte kocasının kendisi için yaptırdığı köşke gider, oradan Yûsuf'u hamamdan çıkarken görür, onun rüyasındaki erkek olduğunu görünce bayılır. Dadısı onun yüzüne gül suyu dökerek ayıltır. Buraya bu sahneyi gösteren minyatürü aldık. Hamdî bu sahneyi aşağıdaki dizelerde anlatıyor:

Çün Züleyhâ ana nigâh etti
Yıkılıp ka'r-ı dilden âh etti

Nazarı yâre düştü kendi yere
Neylesin cânı ol ki yâre ere

Gördü yârin çü âfitâb gibi
Ditredi yere düştü tâb gibi

Gelip üstüne dâye per-teb ü tâb
Şîşe-i dideden saçardı gül-âb

Aklı geldi çü mâ-i verd ile
Başladı ağlamağa derd ile

Dadısını Yûsuf'a gönderir, kendisinin satın alacağını iletmesini söyler. Yûsuf durumu bildiğini, kendisinin de onu sevdiğini, ancak birleşmeleri için yıllarca beklemeleri gerektiğini söyler. Dadı bunu Züleyhâ'ya iletir. Bu arada arttırmalı satış başlar. Yoksul bir kadın tek malı olan bir yün yumağını, biri bir kese altınını önerir, bu giderek artar, kimi Yûsuf'un ağırlığınca misk, bir başkası gene ağırlığınca değerli taşlar önermiştir. Züleyhâ ise herkesin verdiğini ikiye katlamış ve böylece satış Züleyhâ'nın üstüne kalmıştır. Kocasına Yûsuf'u satın almasını, onu oğlu gibi benimsemesini söylemiştir. Ancak Azîz'in bunu karşılayacak parası yoktur. Bunun üzerine Züleyhâ bu parayı kendi mücevherleriyle karşılar. Azîz, Mâlik'ten Yûsuf'u satın alıp onu Züleyhâ'nın ellerine bırakır. Satış sahnesini gösteren minyatürü buraya aldık. Hamdî aşağıdaki dizelerle Yûsuf'un satışa çıkarılışını anlatmaktadır:

Çün Züleyhâ'ya âhır oldu mezâd
Kıldı anı muzâ'af aldı murâd

Çün tamâm idi anda zevk-i sahîh
Ağzı her nâkısın tutuldu sarîh

Bu noktada Hamdî bir başka kadının öyküsünü anlatıyor. Bâzıga adındaki kadın, Mısır'da önemli bir soydan gelen çok zengin, çok güzel bir kadındır. Melik Tâbûr'un kızıdır. Yûsuf'un güzelliğini duymuş, ona âşık olmuş ve arttırmalı satışa gitmiştir. Yûsuf'la konuşan Bâzıga, onun yaratıcısının ve tek yaratıcının Allah olduğunu, güzelliğin O'nun bir yansıması olduğunu öğrenir ve genç kadına tüm servetini dağıtmasını, kerpiçten küçük bir kulübeyi Nil'in kıyısında yapıp, orada Allah'a dua ederek ömrünü sürdürmesini öğütlemiştir.

Züleyhâ, Yûsuf'u saraya getirdikten sonra ona en güzel giysileri vermiş, en seçkin yemekleri sunmuştur. Yûsuf ona kardeşlerinin nasıl kendisini kuyuya attığını anlatmıştır. Bir gün Yûsuf, Azîz'le otururken sarayın kapısına bir Arap gelir, devesini çok çekip dövmesine karşın deve onu oraya zorla getirmiştir. Deve, Yûsuf'u görünce ağlamaya başlamıştır. Sonra anlaşılmıştır ki, Yûsuf babasından ayrılırken deve de oradaymış. Yûsuf deveciden babasını sormuş. Arap da onu babasının kederler içinde, yalnız hep onu düşündüğünü, özlem içinde oğlunun dönüşünü beklediğini anlatır, babası evinden ayrılıp kendine *Beytü'l-Ahzân* "hüzün evi" yapmış, orada oturmakta-

dır. Yûsuf ondan bu eve gidip babasına oğlunun durumunun iyi olduğunu, Mısır kralının yanında çalıştığını söylemesini rica etmiştir.

Peygamberler insanlığın çobanları olduklarından Yûsuf, Züleyhâ'ya bir süre çobanlık yapmak istediğini söylemiş, ondan izin istemiştir. Züleyhâ izni vermiş, onun için en iyi koyunları toplattırmıştır, Yûsuf birkaç gün koyunları gütmüştür. Buraya bunu gösteren minyatürü aldık. Hamdi bu olayı şu dizelerle anlatmaktadır:

Semirmekten şu resme dolmuşlar
Baştan ayağa kuyruk olmuşlar

Gitseler vâdi içre fevc-be-fevc
Seyl-i rugân ederdi güyâ mec

Otlamağa dağılsa çemene
Karışırdı benefşe yâsemene

Ortalarında Yûsuf-ı Ken'ân
Çiçek içinde san gül-i hândân

Cümlesi hem-dem oldu mihr-âyîn
Gezdi tenha çün âhû-yı miskîn

Yûsuf'un, Züleyhâ'nın izniyle davar gütmesi (*Yûsuf u Züleyhâ*, CBL 428).

Sarayda Yûsuf, Züleyhâ'ya cesaret vermemiş, onunla karşılaşınca gözlerini kaçırmıştır. Dadısına Züleyhâ'ya çok şey borçlu olduğunu, ancak efendisine ihanet edemeyeceğini, ayrıca peygamberler soyundan gelen bir peygamberin böyle bir şey yapamayacağını söylemiştir. Züleyhâ da gidip çok yalvarmış, ağlamıştır, fakat bu yoldan isteğine ulaşamayacağını anlayınca başka yolları dener. Güzel bir bahçesi vardır, oraya yüz kadar güzel kız getirir, Yûsuf'a hiç birinin evli olmadığını, hoşuna gideni seçip, istediğini yapabileceğini, kızlara da onu hoşnut etmelerini söylemiş, ayrıca Yûsuf onlardan birinden hoşlanırsa hemen kendisine haber vermelerini bildirmiştir, böylece gece gizlice yatakta bu kızın yerini alabilecektir. Oysa Yûsuf kızlara yüz ver-

memiş, tersine onlarla tatlılıkla ve bilgece konuşmuş, yalancı tanrıları bırakıp Allah'ın birliğine çağırmıştır. Ertesi gün Züleyhâ bahçeye geldiğinde kızları, onu çevrelemiş halde bulmuş, onun sözlerini dikkatle dinlediklerini görmüştür.

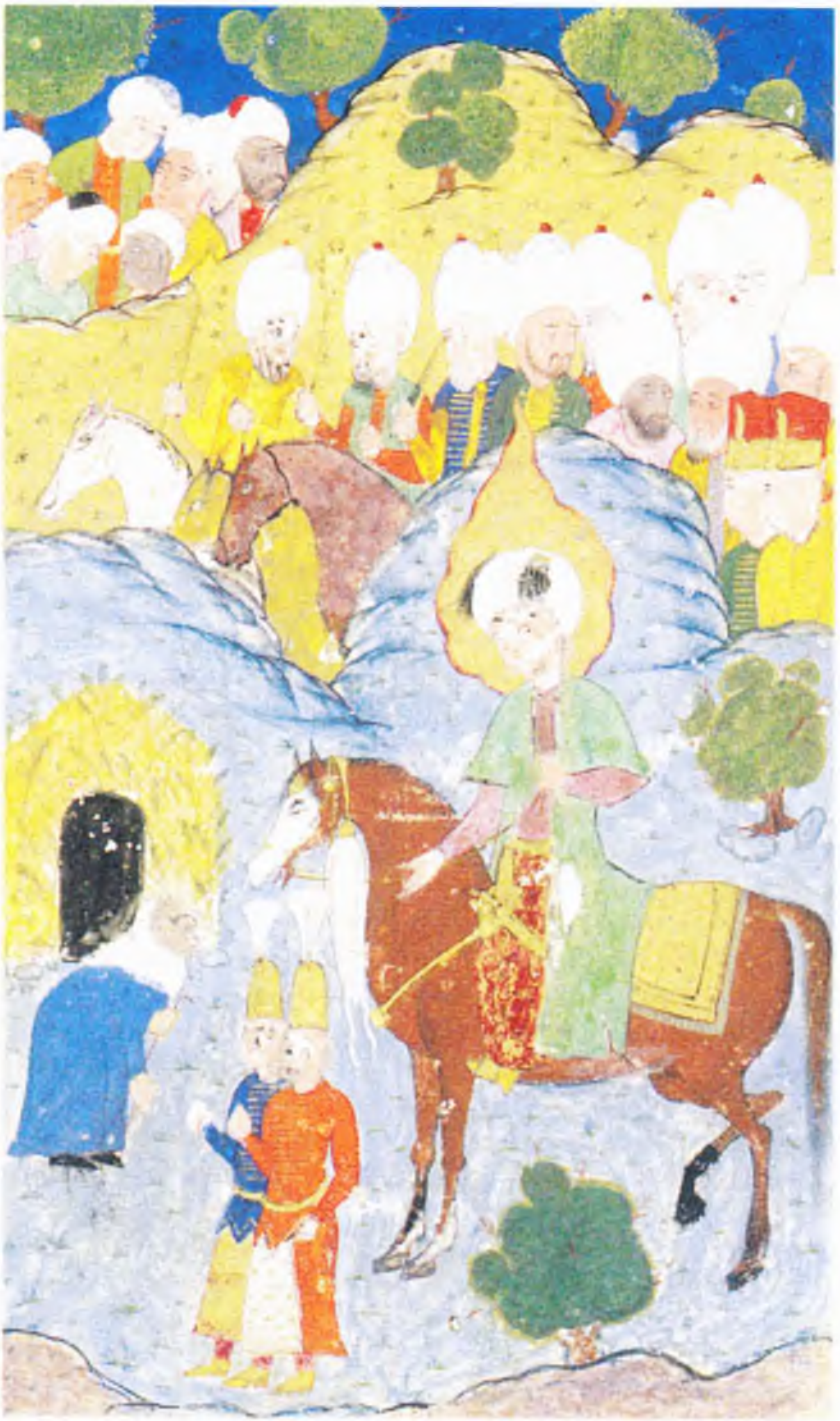
Züleyhâ, dadısına Yûsuf'un kendisiyle, güzelliğiyle ilgilenmediğini yakınarak anlatır. Dadı ona bir çözüm önerir: Yûsuf ile Züleyhâ'nın sarmaş dolaş, öpüşürken resimlerini yaptırıp duvarlara asmasını söyler, böylece gözün gördüğünü kalp de isteyecektir. Burada iç içe yedi köşk yaptırılır, en içteki yedinci köşkün duvarlarına Yûsuf ve Züleyhâ'yı kucaklaşmış, birbirlerini öperken gösteren resimler asılır. Köşkler bitince Züleyhâ, Yûsuf'u çağırır. Birinci köşkten girince Züleyhâ oranın kapısını kilitler, böylece yedi kapıyı da kilitler. Yedincide Yûsuf hangi yöne bakarsa kendisini Züleyhâ ile öpüşürken gösteren bir resim gözüne ilişir. Her yerde Züleyhâ'nın güzelliğini görür. Yûsuf kendisi de arzuladığını, ancak Azîz'den ve Allah'tan korktuğunu söyler. Züleyhâ kocasını zehirleyeceğini söyler, Allah'a gelince Yûsuf'un her zaman *"Allah bağışlayıcıdır!"* dediğini hatırlatır. Ayrıca Yûsuf'a mücevherlerini vereceğini söyleyince, Yûsuf çok iyi yürekli olan efendisinin öldürülmesini kabul edemeyeceğini, ayrıca Allah'a rüşvet verilmeyeceğini söyler. Bunun üzerine Züleyhâ kendi canına kıymak üzere bir bıçak çeker, Yûsuf onun elini tutar, engeller. Züleyhâ bunun üzerine elindeki bıçağı atıp, Yûsuf'u kucaklar. Yûsuf tam teslim olacakken odanın bir köşesinde bir şeyin önüne perde konduğunu görür, bunun arkasında ne olduğunu sorar, o da tanrısı olduğunu, yaptıklarını görmemesi için bir perde koyduğunu söyler. Yûsuf Tanrı olsa görmesini perdenin engellemeyeceğini düşünür. Kapıya koşar, kapı açılır, böylece tüm kapılar açılır, son kapıda Züleyhâ onun uzun giysisini yakalar, giysi ikiye ayrılır. Ve Yûsuf kaçıp kurtulur. Kaçarken Azîz'e rastlar. Azîz onun elinden tutup içeriye girer. Züleyhâ, Yûsuf'un kendisine tecavüz etmeye yeltendiğini söyler. Yûsuf ise Züleyhâ'nm kendisini baştan çıkarmaya çalıştığını söyler. Azîz karısına inanır ve zindancıya Yûsuf'u kapatmasını emreder, ancak orada kucağında üç aylık çocuk tutan bir anne vardır, kucağındaki çocuk konuşmaya başlar. Eğer giysi önden yırtıldıysa Züleyhâ haklıdır, arkadan yırtıldıysa Yûsuf haklı olacaktır. Azîz, giysiyi inceler ve Yûsuf'un masum olduğunu anlar, Züleyhâ'yı azarlar, Yûsuf'a da susmasını söyler.

Ne var ki Züleyhâ'nm kölesine duyduğu karşılıksız aşk tüm kente yayılır. Kentin hanımları Züleyhâ'yı açıktan açığa kınarlar. O da bunu duyunca kentin ileri gelen hanımlarını saraya bir şölen için çağırır. Şölenin sonlarına doğru, onlara dedikoduya konu olan köleyi görmek isteyip istemediklerini sorar, onlar da çok istediklerini söylerler. Yûsuf içeri girmeden önce hepsine tabak içinde portakal verir. Yûsuf içeriye girince güzelliği karşısında kadınlar çılgına dönerler, ona bakmaktan portakal yerine parmaklarını keserler. Bu sahneyi gösteren bir minyatürü buraya koyduk [SK Hamidiye 980].

Kimi kendinden geçer, kimi delice âşık olur, kimi kendisini ona sunar. Bu kadınlardan uzak durabilmek için Yûsuf, Tanrı'ya yakarır, hiç değilse hapse atılmayı diler, böylece orada güvende olacaktır. Kadınlar Yûsuf'un direncini görünce Züleyhâ'ya, onu isteklerine boyun eğinceye kadar hapiste kalmasını tavsiye ederler. O gece kadınların öğüdüne uyarak adının temize çıkması için Yûsuf'un hapse atılmasını kocasından ister. Yûsuf, bir suçlu gibi bir eşek sırtında kentin sokaklarında gezdirilerek aşağılandıktan sonra zindana atılır. Züleyhâ zindancıya ona iyi davranılmasını söyler. Yûsuf'tan ayrı düşünce, Züleyhâ çok mutsuz olur, canına kıymayı bile düşünür. Dadısıyla zindana gidip gizlice Yûsuf'u seyreder.

Öte yandan Yûsuf zindanda iyi arkadaşlar edinir, onların sevgisini kazanır, düşlerini yorumlar. Zindanda Şah Reyyân'ın iki saray görevlisi genç vardır. Yûsuf bunların düşlerini yorumlar. Peygamberler kesiminde Hz. Yûsuf üzerine olan bölümde bu iki düşü anlatmıştık. Birincinin yorumunda onun asılacağını, ötekinin de yakında özgürlüğüne kavuşacağını söyler. Yûsuf ikinciye, saraya gidince Kral'a kendi durumunu anlatmasını rica eder, ancak genç bunu unutur. Bu arada Kral Reyyân da karışık bir rüya görür, bunu kimse yorumlayamaz. Rüyada yedi semiz, yedi cılız inek ile yedi yeşil başak ve yedi kurumuş başak görmüştür. Bunu anlattığında zindandan çıkan genç, Yûsuf'u anımsar, Kral'a söyler. Kral onu zindana gönderir, Yûsuf'a Kral'ın rüyasını anlatır. Yûsuf yorumunda önce yedi yıl bolluk, ardından da yedi yıl kıtlık olacağını söyler. Genç bunu Kral Reyyân'a anlatır. Kral bundan çok hoşnut kalır, Yûsuf'u huzuruna getirtir. Ancak Yûsuf önce masum olduğunun ortaya çıkması gerektiğini söyler. Kral sarayda bir şölen verir, herkesi ve Züleyhâ'yı da çağırır. Kadınların hepsi Yûsuf'un masum olduğunu söylerler, Züleyhâ da tek suçlunun kendisi olduğunu kabul eder. Kral Reyyân, Yûsuf'u görkemli bir biçimde saraya getirtir, ve ülkenin yönetimini ona bırakır. Yaşlı Azîz Kıtfîr kısa süre sonra ölür. Züleyhâ, Yûsuf'un aşkıyla yanıp tutuşmaktadır, tüm varlığını sevdiğinden bir haber getireceklere verir. Acıdan saçları ağarır, gözleri ağlamaktan görmez olur, yol üstünde sazdan yapılmış bir kulübede dilenci gibi yaşar. Tek avuntusu yoldan atlılarıyla geçen Yûsuf'un gürültüsüdür.

Gene bir gün yoldan geçeceği zaman Tanrısına dua eder, yeniden görmesini sağlamasını diler, Yûsuf'un ilgisini çekecek bir görünüm kazanmak ister. Ancak kalabalıkta kimse onu umursamaz. Kulübesine dönünce putunu kırar, bu kez Allah'a yönelir. Ululuğundan kendisini bağışlamasını ve yardımını diler, yeniden yola çıkar, Yûsuf geçerken bağırır, düşmüşü yükselten, köleyi Kral yapan Ulu Tanrı için bağırır. Bu bağırtı Yûsuf'un kalbini deler, bir subaya onu saraya getirmesini söyler. Buraya aldığımız minyatür bu sahneyi göstermektedir. Hamdî'nin dizelerinde şöyledir:

Yaşlı Züleyhâ'nın, Yûsuf'un yolundan geçişini gözlemesi
(*Yûsuf u Züleyhâ*, CBL 428).

Seyrden çün saraya döndü Azîz
Yoluna cân atıp Züleyhâ tîz

Tîz âvâz ile nidâ etti
Ol nidâ derdine devâ etti

Dedi tahsîn o hazret-i pâke
Eder üftâde şehleri hâke

Kul iken nice âciz ü muhtâc
Eder anı azîs ü sâhib-tâc

Bu nidâ Yûsuf'a eser etti
Heybete düştü k'ey hazer etti

Yûsuf, huzuruna çıkan Züleyhâ'yı tanımaz, ona kim olduğunu sorar, başından geçenleri anlatmasını ister. O da anlatır, ve tek dileğinin onu yeniden görebilmek ve eski güzelliğine kavuşabilmek olduğunu söyler. Yûsuf dua eder, Züleyhâ görmeye başlar ve eskisinden daha güzel olur. Bu iki sahnenin de buraya iki minyatürünü aldık. Hamdî, Züleyhâ'nın gözlerinin açılışını ve eski güzelliğine kavuşmasını şu dizelerde anlatıyor:

Yine gelsin gözüme nûr ile fer
Tâ cemâlin gününe ede nazar

Etti Yûsuf bu hâcet üzre du'â
Leblerinden akıttı âb-ı bekâ

Tâ Züleyhâ yine cüvân oldu
Ruhları tâze gül-sitân oldu

Kıldı Hak mürde hüsnünü zinde
Oldu pejmürde rûyu ferhunde

.....

Oldu kırkında pîr iken bî-fer
On sekiz yaşda tâze ter duhter

Yaşlı ve gözleri görmeyen Züleyhâ'nın, Yûsuf'un huzuruna çıkması (*Yûsuf u Züleyhâ*, CBL 428).

Yûsuf'un, Züleyhâ'nın gözlerini açması
(*Yûsuf u Züleyhâ*, CBL 428).

Şimdi Züleyhâ'nın tek dileği onun aşkı olmak ve onunla birlikte olmaktır. Yûsuf bir an duraksar, bir şey söylemez. Ama öteden ses gelir, artık Züleyhâ sevgili bir kul olmuştur, onun dileğine uymak gerekir. Yûsuf kabul eder ve ikisi mutluluk içinde evlenirler. Züleyhâ'nın aşkı Yûsuf'a da geçer, artık birbirlerinden hiç ayrılmak istemezler. Ancak Züleyhâ'nın ruhuna ilâhî aşk girer, Yûsuf'a aşkının yerini ilahî aşk alınca Yûsuf ona bir güzel tapınak yapar, Züleyhâ gününü orada ibadetle geçirir.

Bundan sonra eserin üçüncü kesimi başlar. Burada Yûsuf'un babası ve kardeşleriyle ilgili olaylar ağırlık kazanır. Yûsuf'un rüya yorumundaki yedi yıllık bolluk dönemi geçirilir. Ürün çok boldur. Ambarlarda kıtlık yılları için saklanır. Bu arada Yûsuf'un kardeşleri Mısır'a hububat almaya gelirler. Daha önce Hz. Yûsuf ile ilgili bölümde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi Yûsuf'un küçük kardeşi Bünyâmîn'i yanında alıkoymak için bir kupayı onun torbasına saklar, babasının gözlerini açmak için kardeşleriyle mintanını gönderir, bu mintanı babası Hz. Yâkûb'un başının üzerine serince, gözleri açılır, aile Mısır'a gider, orada gerek Kral Reyyân gerek Yûsuf tarafından onurlandırılırlar, sarayda görkemli bir biçimde ağırlanırlar, onu izleyen yıllarda aile mutluluk içinde yaşar, sonra Hz. Yâkûb ölür.

Bir gece Yûsuf dua etmek için tapınağa gider, babası ve annesi görünür, onu yanlarına çağırırlar. Uyandığında onlarla birleşmek için büyük bir özlem duyar. Allah'a dua edip onların yanına gitmek, bu dünyadan ayrılmak istediğini söyler. Bunu Züleyhâ'ya anlatır, Züleyhâ çok üzülür, ancak Yûsuf'un duasının hiç boşa gitmediğini bildiğinden, Yûsuf'suz yaşayamayacağı için o da Allah'a canını alması için dua eder. Ertesi gün Yûsuf atına binmişken Cebrâil görünür, Yûsuf'a atından inmesini, eve dönmesini, vaktinin geldiğini haber verir. Yûsuf buna çok sevinir. Saraya gider, ardılını seçer ve mutluluk içinde ölür. Züleyhâ sevgili kocasının öldüğünü öğrenince acıdan bayılır, günlerce bilincini yitirir. Kendine gelince Yûsuf'un mezarına gider, kendini oraya atar ve ölür.

Kaynakça

1- Ansiklopediler-sözlükler-kataloglar-dizinler

ATIL, ESİN. *Turkish Art of the Ottoman Period,* Washington D.C., 1937.

BINNEY, E. *Turkish Treasures from the Collection of Edwin Binney,* Portland/Oregon, 1979.

BLOCHET, E. *Inventaire et Description de Miniatures des Manuscrits Orientaux Conservés à la Bibliothèque Nationale,* Paris, 1900.

———. *Catalogue des Manuscrits Turcs: Bibliothèque Nationale. Département des monuments,* Paris, 1932-3.

———. BREWER, E. C. *Dictionary of miracles, imitative, realistic and dogmatic,* Philadelphia, [1934].

CANNEY, M. A. *Encyclopaedia of religions,* London 1921.

CHEVALIER JEAN & GHEERLIRANT, ALAIN. *Dictionnaire des symboles,* I-IV, Paris, 1973-74.

COOMARASWAMY, ANANDA K. "Les Miniatures orientales de la Collection Goloubew au Museum of Fine Arts de Boston", *Ars Asiatica,* XIII (1929).

COTT, PERRY E. "Recent Accession of Near Eastern Miniature Painting", *Worcester Art Museum Annual I* (1935-36).

ÇIĞ, KEMAL. "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu", *Şarkiyat Mecmuası 3* (1959): 51-90.

DAVIDSON, GUSTAV. *A Dictionary of Angels,* New York, 1968.

DEVELLİOĞLU, FERİT. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (yeniden düzenlenmiş 13. baskı) Ankara, 1996.

Encyclopaedia of Religion and Ethic (James Hastings y. haz.) I-XII, Edinburg 1924-27.

the Encyclopaedia of Islam, I-V, Leiden, 1913-1936.

the Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1954 (sürüyor).

Encyclopaedia Judaica, Jerusalem 1978.

FLÜGEL, G. L. *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Hand-schriften der K. K. Hofbibliothek zu Wien,* I-III, Vienna, 1865-67.

Fung Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend (Jerome Fued y. haz.) I-II, New York, [1949-50].

GLASSE, C. *The Concise Encyclopedia of Islam,* New York, 1988

GOODRICK, EDWARD W. & KAHLENBERGER, JOHN R. *The NIV Complete Concordance,* Michigan, 1981.

GÖLPINARLI, ABDÜLBAKİ. *Mevlâna Müzesi Yazmaları Kataloğu,* Ankara, 1967.

GÖTZ, MANFRED. *Türkische Handschriften,* Wiesbaden, 1962.

GRAY, L. H. & MOORE, G. F. (Y. Haz.). *The Mythology of All Races,* I-XIII, Boston, 1916-32.

GRUBE, E. *Islamic Painting from the 11th to the 18th century. The Collection of Hans Kraus,* New York, 1972.

GUBERNATIS, ANGELO DE. *Zoological Mythology,* London, 1872.

———. *La Mythologie des plantes ou des légendes du règne végétal,* I-II, Paris, 1878-82.

HOLTER, K. "Les Principaux Manuscrits à peintures de la Bibliothèque nationale de Vienne", *II Bulletin de la Société française de représentation de manuscrits à peintures,* Paris 1937.

İslâm Ansiklopedisi, I-XIII, İstanbul, 1940-1988.

[the] Jewish Encyclopedia, New York [y. t. y.].

[KARATAY], FEHMİ ETHEM & STCHOUKINE IVAN. *Les Manuscrits Orientaux illustrés de la Bibliothèque de l'Université de Stamboul,* Paris, 1933.

KARATAY, F.[EHMİ] EDHEM. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I-II,* İstanbul 1961.

———. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu,* İstanbul, 1961.

KAŞGARLI MAHMUT. *Divân-ı Lügat-it Türk* (Çeviri Besim Atalay), I-IV, Ankara, 1941-43.
LURKER, MANFRED. *Lexikon der Götter und Dämonen,* Stuttgart, 1984.
MINORSKY, V. *Chester Beatty Library. A Catalogue of Turkish manuscripts and miniatures,* (J. W. S. Wilkinson'un giriş incelemesi ile) Dublin, 1958.
[the] New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, (y. haz. S. M. Jackson) Michigan, 1959.
ONAY, AHMET TALÂT. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar,* Ankara, 1993.
ÖZTÜRK, ABDULVEHHAB. *Kur'an-ı Kerim Fihristi,* İstanbul, 1993.
PAKALIN, MEHMET ZEKİ. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I-III, İstanbul, 1946.
PALA, İSKENDER. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* Ankara, 1995.
PERTSON, W. *Catalogue des Manuscrits Turcs,* Wien, 1864.
PLANCY, C. DE. & SIMON, J. A. *Dictionary of Demonology,* London, 1965.
RENDA, GÜNSEL. *Ankara Etnografya Müzesindeki Minyatürlü Yazma ve Albümler,* Ankara, 1980.
RIEU, C. *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum,* London, 1888.
ROBBINS, R. H. *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology,* London, 1972.
ROBINSON, BASIL W. (y. haz.). *The Keir Collection: Islamic painting and the Arts of the Book* [London, 1976].
ROSSI, ETTORE & BOMBACI, ALESSIO. *Elenco di Drammi Religiosi Persiani (Fondo Mss. Vaticani Cerulli),* Citta del Vaticano, 1961.
RÜHRDANZ, K. *Orientalische illustrierte Handschriften aus museen und Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik,* Berlin, 1984.
SEYHAN, NEZİHE. *Süleymaniye Kütüphanesi Minyatürlü Yazma Eserlerin Kataloğu,* İstanbul 1991 (Basılmamış yüksek lisans tezi-Boğaziçi Üniversitesi)
STCHOUKINE, IVAN. *La Peinture Turque d'après les manuscrits illustrés,* Paris I (1966), II (1971).
STCHOUKINE, IVAN & FLEMMING, B. & LUFT, P. & SOHRWEIDE, H. *Illuminierte Islamische Handschriften,* Wiesbaden, 1971.
TITLEY, N. M. *Miniatures from Persian Manuscripts: a Catalogue and Subject Index of Paintings from Persia, India and Turkey in the British Library and the British Museum,* London, 1977.
———. *Miniatures from Turkish Manuscripts: a Catalogue and Subject Index of paintings in the British Library and the British Museum,* London, 1981.
———. *Persian miniature painting and its Influence on the art of Turkey and India: the British Library Collections,* London, 1983.
TONDRIAU, J. & VILLENEUVE, R. *Dictionnaire du diable et du démonologie,* vervières 1968.
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988 (sürüyor).
WIET, G. *Miniatures persanes, turques, et indiennes. Collection de son Excellence Sherif Pacha,* Cairo, 1943.

2- Ana kaynaklar - ikincil kaynaklar

ABDEL-MEGUIS, ABDEL-AZİZ. "A survey of the terms used in Arabic for 'narrative', and 'story'", *Islamic Quarterly,* I (1954): 195-204.
ABDULLAH ANWAR. "Les pélerinages chez les Persans", *Sources Orientales: III. Les Pélerinages,* Paris, 1960: 141-156.
ABEL, A. "Du'l Quarnayn, prophète de l'universalité", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales,* XI (1951): 5-18.

———. "Changement politique et littérature dans le monde musulman", *Studia Islamica* 2, (1954): 23-43.
ADIVAR, ADNAN. *İlim ve Din*, I-II, İstanbul, 1948.
———. *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970.
AFFIFI, A. E. "The story of the Prophet's ascent (mi'râj) in Sûfî thougt and litterature", *Islamic quarterly* 2 (1955): 23-27.
AHLBERT, G. "Two moslem saints and mystics: I. Al-Hallaj", *Muslim World* 15 (1925): 59-62.
AHMET BEHÇET. *Peygamberler Tarihi* (çeviri: Taceddin Uzun) Konya, 1994.
AHMET CEVDET PAŞA. *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, I-II*, İstanbul, 1976.
AHMET FAİZ. *Fî Zilali'l Kur'anda Kıyamet ve Âhiret*, (çeviri: Veli Ulutürk) Konya, 1991.
———. *Fî Zilali'l Kur'anda Kıyamet ve Alâmetleri* (çeviri: Veli Ulutürk) Konya, 1993.
AKSEL, MALİK. *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul, 1967.
———. *Türklerde Dini Resimler*, İstanbul, 1967.
AKSOY, ŞULE "Sultan III. Murad için hazırlanmış bir Şehname", *P. Sanat- Kültür-Antika* 3 (Güz 1996): 17-37.
ALBREKTSON, B. *History and the Gods. An Essay on the Idea of Historical Events as Divine Manifestations in the Ancient Near East and in Israel*, Lund, 1967.
ALBRIGHT, W. F. "The Babylonian Sage Ut-Napistim Nuqu" *Journal of the American Oriental Society*, XXXVI (1918): 258-94.
———. "Gilgamesh and Enkidu Mesopotamian Genii of Fecundity", *Journal of the American Oriental Society* I (1920): 260.
———. "Islam and the religions of the Ancient Orient", *Journal of the American Society*, 60 (1940): 283-301.
———. *Archaelogy and the Religion of Israel*, Baltimore, 1942.
ALEXANDER, H. B. *North American Mythology*, Boston, 1916.
ALLEN, R. *Star-Names and their meanings*, New York, 1899.
ALLIER, R. *The Mind of the Savage*, London, 1929.
———. *Magic et religion*, Paris, 1935.
ALPAY, GÖNÜL. *Ferhad ü Şirin* (Alî Şir Nevaî, İnceleme-metin) Ankara, 1975.
ALPHANDERY, G. "Mahomet-Anti christ dans le Moyen Age latin", *Mélanges Hartwing Derenbourg*, Paris, (1909): 261-277.
ALTMANN, A. "The ladder of ascension", *Studies in mysticism and religion prensented to G. G. Scholem* (1967): 1-32.
ALWAYE, M. "Al-Mi'raj-the Ascent of the Prophet", *Majallat al Azhar*, 44 (1972): 1-72.
AMON, D'ABY, F. J. "Attitudes de l'animisme face à l'Islam et au Christianisme", *Notes et études sur l'Islam en Afrique*, I (1962): 103-114.
ANANIKIAN, M. H. "Tahrif or the Alteration of the Bible according to the Moslems", *The Moslem World*, XIV (1924): 61-84.
AND, METİN. *Dances of Anatolian Turkey*, New York, 1959.
———. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, İstanbul, 1962.
———. *Oyun ve Bügü. Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, Ankara 1974 (genişletilmiş 2. bs.: YKY, İstanbul, 2003, 2007).
———. "Dramatik Köylü Oyunları Açısından Muharrem, Aşure ve Taziye", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 6 (1975): 49-83.
———. *A Pictorial History of Turkish Dancing*, Ankara 1976.
———. "İslâm Folklorunda Muharrem ve Ta'ziye", *Türk Araştırmaları Yıllığı*, 3 (1976): 1-38.
———. "The Mevlana Ceremony", *The Drama Review*, 3 (1977): 83-94.
———. "İslâm'da Tragedya Kahramanı ve Tragedya Örnekleri", *Ulusal Kültür*, 2 (Ekim 1978): 147-171.
———. "Taziye. Tragedy in Islam", *International Theatre Year Book*, Warzawa 1979: 30-39.

———. "The Muharram Observancas in Anatolian Turkey", *Taziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York, 1979: 238-254.
———. *Turkish Miniature Painting. The Ottoman Period.* İstanbul, 1982.
———. *Selection of 33 Turkish Miniatures*, İstanbul 1983.
———. "Les rituels et les dances extatiques mystiques de la Confrérie de Baktachis et des Alevis d'Anatolie", *Trance, Shamanisme, Possession*, Nice 1986: 321-334.
———. "İslâm ve Görsel Sanatlar", *Art&Decor*, 18 (Eylül 1994): 124-128.
———. "Osmanlı'da Bilim Kurgu", *Art&Decor*, 30 (Eylül 1995): 92-96.
———. "Osmanlı Sanatında Astroloji, Fal Kültürü ve Burçlar", *Art&Decor*, 24 (Mart 1995): 154-157.
———. "Yarı Dramatik Bir Tür: Maktel'ler ve Fuzulî'nin Hadikatü's Süeda'sı", *Kültür ve Sanat*, 28 (Haziran 1995): 7-11.
———. "Sanat ve Edebiyatta Haz. İbrâhim'in Oğlunu Kurban Edişi", *Tombak*, (Mart-Nisan 1995):4-7.
———. "Osmanlı Tasvir Sanatında Burçlar ve Gezegenler" *Antik&Dekor*, 32 (1995): 72-76.
———. "Osmanlı Minyatürlerinde Peygamberler ve Mucizeleri & Prophets and Miracles in Ottoman Miniatures", *Türkiyemiz*, 78 (Mayıs 1996): 16-27.
———. "Türk ve Dünya Edebiyatı ve Sanatında Adem ile Havvâ", *Kültür ve Sanat*, 29 (1996): 7-12.
———. "Osmanlı Ressamlarının Fantastik Dünyası", *Antik&Dekor*, 33 (1996): 82-86.
———. "Minyatürlerde Kıyamet", *Art&Dekor*, 36 (Mart 1996): 138-143.
———. "Osmanlı'da Gezegenlerden Doğan Meslek ve Sanatlar", *Antik&Dekor*, 35 (1996): 146-149.
•———. *Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, YKY, İst., 2002 (yb. 2007).
•———. "Tarihin En Eski Gemisi: Nûh'un Gemisi", *Antik Dekor*, 47, 1998, 86-89.
•———. "Minyatürlerle Osmanlı'da Burçlar ve Gezegenler", *Cogito*, 22 (Bahar, 2000), 111-119.
•———. "Osmanlı'da Sayıların Büyüsü: 7 ve 40 sayıları", *Aries*, 2 (Ekim-Kasım), 117-124.
•———. *Ritüelden Drama. Kerbelâ, Muharrem, Ta'ziye*, YKy, İst., 2002 (y.b. 2007).
•———. "Mitologyada Kutsal Sular", *Aries*, 5 (2005), 70-75.
•———. "Gündemimiz Büyük İskender", *Sanat Dünyamız*, 5 (Bahar 2005), 160-173.
•———. "Osmanlı-İslâm Mitologyasından Peygamberlerin Uçma Sahneleri", *P/Dünya Sanatı Dergisi*, 41 (Yaz, 2006), 58-63.
ANDERSON, A. R. *Gog and magog and the Enclosed Nations*, Cambridge, Mass. 1932.
ANEES, M. A., & 'ALIA, N. A. *Hadith and sira literature in Western languages. A bibliographical Study*, Bloomington, 1980.
ARAFAT, W. N. "Fact and fiction in the history of pre-Islamic idol-whorship", *Islamic Quarterly*, 12 (1968): 9-21.
ARAZ, NEZİHE. *Anadolu Evliyaları*, İstanbul 1968.
ARBERRY, A. J. *Sufism. An Account of the Mystics of Islam*, London, 1956.
———. *Classical Persian Literature*, London, 1958.
———. *Oriental Essays*, London, 1960.
ARNOLD, T. W. *The Old and New Testament in MuslimReligious Art*, London, 1932.
ATASOY, NURHAN & ÇAĞMAN, FİLİZ. *Turkish Miniature Painting*, İstanbul 1974.
ATEŞ, SÜLEYMAN. *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, I-VI, İstanbul, 1988.
AYAN, HÜSEYİN. *Leyla ve Mecnun* (Fuzulî), İstanbul, 1981.
AYDEMİR ABDULLAH. *İslâmi Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara, 1992.
———. *Painting in Islam*, New York, 1965.
BAER, E. "Representations of 'planet children' in Turkish manuscripts", *Bulletin of the School Oriental and African Studies*, 31 (1968): 526-533.

* İlk baskıda yer veremediğimiz ya da ilk baskıdan sonra yayımlanan kaynakların başına • konulmuştur.

BARNETT, L. D. *Hindu Gods and Heroes,* London, 1923.
BAYRAM, S. "Musavvir Hüseyin tarafından minyatürleri yapılan ve halen Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde muhafaza edilen Silsilenâme", *Vakıflar Dergisi,* XIII (1981): 253-338.
BEVAN, A. A. "Mohammed's ascension to heaven", *Studien J. Wellhausen gewidmet,* (1914): 49-61.
BIRGE, JOHN K. *The Bektashi Order of Dervishes,* London 1937.
BISHOP, E. F. F. "A fresh view of Dhu'l-Quarnain", *Transaction sof the Glascow University of Oriental Society,* XV (1953-54): 27-36.
BOGERT, E. A. "The desolation and solitude of Job", *Muslim World,* 52 (1962): 322-330.
BOMBACI, ALESSIO. *Histoire de la Littérature Turque* (çeviri: I. Melikoff), Paris, 1968.
BORATAV, P. NAİLİ. "Le conte et la légende", *Philologiae Turciae Fundamenta,* II, Wiesbaden, 1964: 44-67.
BOTTERO, J. "Les divinités sémitiques en Mésopotamie anciennes", *Studi Semitici",* I (1958) Roma.
BOUSQUET, G. H. "Judaïsme, Christianisme, Islam religions apparentées", *Studia Islamica,* WIV (1961): 5-35.
BRANDON, S. F. G. *Creation legends of the Ancient Near East,* London, 1963.
BROCKELMANN, CARL. *History of the Islamic Peoples,* London, 1939.
BROSH, NA'AMA & R. MILSTEIN. *Biblical Stories in Islamic Painting,* Jerusalem, 1991.
BROWN, R. *Semitic Influence in Hellenic Mythology,* London, 1898.
BROWN, A. R. *The Andaman Islanders,* Cambridge, 1922.
BROWNE, E. G. *A literary history of Persia,* I-IV, Cambridge, 1928.
BUHARÎ. *Sahih-i Buhari,* I-X. (İlk iki cildi Ahmed Narin, 8. cildini Kâmil Mirâs çevirmiştir), İstanbul, 1925-44.
BURSALI, MUSTAFA NECATİ. *Allah'ın Arslanı ve Evliyalar Sultanı Hazreti Ali,* İstanbul [y.t.y.].
BÜYÜKKARCI, FATMA. *Firdevsî-i Tavil and his Dav'etnâme,* Harvard University 1995.
CARNOY, E. H. & JEAN NICOLAIDES. *Traditions Populaires de l Asie Mineure,* Paris, 1881.
———. *Traditions de Constantinople,* Paris, 1892.
———. *Folklore de Constantinople,* Paris, 1889.
CELÂLEDDİN ES-SUYÛTİ. *Peygamberlerimizin Mucizeleri,* (çeviri: Ömer Temizel), Konya, 1994.
CHEIKHO, P. L. "Quelques Légendes Islamiques Apocryphes", *Mélanges de la Faculté Orientales de l'Université St.Joseph de Beyrouth,* IV (1910): 33-56.
CHELKOWKI, PETER J. *Ta'ziyeh Indigenous Avant-Garde Theatre of Iran,* Tehran, 1976.
CHRISTENSEN, A. *Le premier homme et le premier roi dans l'histoire légendaire des Iraniens,* I-II Uppsala, 1918-31.
COHEN, A. A. *The Hebrew Bible in Christian, Jewish and Muslim Art,* New York, 1963.
COLLANTE, J. R. "Jinn among to Moros", *Muslim World,* 26 (1936): 240-245.
COOMARASWAMY, ANANDA K. "The Pseudoplanetary nodes of the Moon's orbit in Hindu and Islamic Iconographies", *Ars Islamica,* V/2 (1938): 113-154.
CROOKE, W. "The Queen of Sheba", *Journal of the Royal Asiatic Society,* (1913): 685-86.
CRUZET, V. "Légendes Musulmanes", *Revue Tunisienne,* 1920:176-183.
ÇAĞMAN, F. "Mevlevi Dergâhlarında Minyatür", *Milletlerarası Türkoloji Kongresi,* İstanbul 1979: 651-677.
DANTHINE, HELENE. *Le palmier-dattier et les arbres sacrés dans l'iconographie de l'Asie occidentale ancienne,* Paris 1937.
DAWKINS, J. MC. G. "The seal of Solomon", *Journal of the Royal Asiatic Society,* (1914): 145-150.

[ED.]-DEMİRÎ, MUHAMMED B. MÛSA. *Hayatü'l-Hayven,* (çeviri: Abdurrahman b. İbrâhim) I-II, İstanbul, 1973.
DONALDSON, B. A. "Relief in Jinn among the Persians", Muslim World , XX (1930): 185-195.
———. *The Sh'ite Religion. A history of Islam in Persia and Irak,* London, 1933.
———. *The Wild Rue. A study of Muharrmadan Magic and Folklore in Iran,* London, 1938.
DONALDSON, D. "The qualities of the planets", *Muslim World,* 29 (1939): 151-157.
DUCHESNE-GUILLEMIN, J. *Symbols and Values in Zoroastrianism,* New York, 1966.
EFLÂKÎ, AHMED. *Âriflerin Menkibeleri,* (çeviri: Tahsin Yazıcı), I-II, Ankara, 1953-54.
ELIADE, M. *Images et symboles,* Paris, 1952.
———. *Trait d'histoire des Religions,* Paris, 1958.
ELISSEFF, NIKITA. *Thèmes et motifs des Mille et une nuits. Essai de Classification,* Beyrouth, 1949.
EMPSON, R. H. *The Cult of the Peacock Angel,* London, 1928.
ERDEM, MUSTAFA. *Hazreti Adem (İlk İnsan),* Ankara, 1994.
ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI. *Mârifetnâme,* (sadeleştiren M. Fuad Başar), İstanbul, 1996.
ETTINGHAUSEN, R. *Studies in Muslim Iconography I: The Unicorn,* Washington D.C., 1950.
———. "The Dance with Zoomorphic Masks and Other Forms of Entertainment seen in Islamic Art", *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb,* Leiden, 1965: 211-241.
FABER, G. *Jesus in the Quran,* London, 1965.
FAHD, TOUFY. "La naissance du Monde salon l'Islam", *Source Orientales: I. La Naissance du Monde,* Paris 1959: 237-279.
———. "Anges, démons et djinns en Islam", *Sources Orientales: VIII. Génies, Anges et Démons,* Paris, 1971: 155-213.
FERİDEDDİN-İ ATTÂR. *Mantık al-Tayr,* (çeviri: Abdülbaki Gölpınarlı), I-II, 3. baskı, İstanbul, 1968.
FIELD, C. H. A. "Christ in Mohammedan tradition", *Muslim World,*1 (1911): 68-73.
FIĞLALI, E. R. *İmâm Alî,* Ankara, 1996.
FINKEL, J. "An Arabic story of Abraham", *Hebrew Union College Annual,* 12-13 (1938): 387-409.
FİRDEVSÎ. *Şehnâme,* I-IV, (çeviri: Necati Lugal), İstanbul, 1994.
FLEMMING, B. "Religiöse Geschichte in der türkischen Ikonographie", *Anatolica* (1983): 133-148.
FRANKFORT, HENRI. *Kingship and the Gods,* Chicago 1978.
GALLOWAY, D. "The resurrection and Judgement in the Kor'an", *Muslim World,* 12 (1922): 348-372.
GALTIER. "Légende musulmane sur la mort de la Vierge", *International Orientalist's Congress,* 14 (1915) 3.section I, 28-43.
GAZZÂLÎ, İMÂM. *İhyâu 'Ulûmi'd-din,* (çeviri: A. Fikri Yavuz), I-IV, İstanbul, 1994.
GIBB, E. J. W. *A History of Ottoman Poetry,* I-VI, London 1907.
GIBB, H. A. R. *Arabic Literature,* Oxford, 1963.
GIBSON, J. C. L. "John the Baptist in Muslim writings", *Muslim World,* 45 (1955): 334-45.
GODACRE, H. J. "Wonders of Creation", *British Library Reference Divisions. India Office library & Records & Department of Oriental Manuscripts & Printed Books. News letter,* 29 (1983): 9-10.
GOITEIN, S. P. *Jews and Arabs,* New York, 1972.
GORCE, M. & MORTIER, P. *Histoire générale des religions,* I-V, Paris, 1944-9.

GOTTHEIL, R. "An illustrated Copy of the Koran", *Revue des études islamiques*, (1931): 21-4.
GÖKYAY, ORHAN ŞAİK. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, I. Kitap: İstanbul (Çeviriyazı & dizin), İstanbul, 1996.
GÖLPINARLI, ABDÜLBAKİ. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul, 1953.
———. *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul, 1958.
———. *Mevlâna Celâleddin Rûmî*, İstanbul, 1959.
———. *Mevlevî Adâp ve Erkân*, İstanbul, 1963.
———. *On İki İmâm*, İstanbul, 1989.
———. *Mü'minlerin Emiri Hazret-i Ali*, İstanbul, 1993.
GRANET, MARCEL. *La Religion des Chinois*, Paris, 1922.
GRUBE, E. J. "The Siyar-i Nabî of the Spencer Collection in the New York Library, *Atti II. Congr. Int. arte turco*, Venezia, 1965: 149-176.
———. "Notes on Ottoman Painting in the 15th Century", *Essays in Islamic Art and Architecture. In Honor of Katherine Otto-Dorn*, (y.haz. A.Daneshvari), Malibu, 1981: 51-61.
———. "The date of the Venice Iskandarnâma", *Islamic Art*, III (1986): 187-204.
———. "Two paintings in a Copy of the 'Süleymanname' in the Chester Beatty Library", *Seventh International Congress of Turkish Art*, (y. haz. Tadeusa Maide) Warsaw, 1990: 133-140.
GRUNEBAUM, G. E. VON. *Muhammedanen Festivals*, New York, 1951
GUTHRIE, A. "The Significance of Abraham", *Muslim World*, 45 (1955): 113-120.
GUTMANN, J. "Abraham in the Fire of the Chaldeans. A Jewish Legend in Jewish Christian Art", *Frühmittelalterliche Studien*, 7 (1973): 348-55.
GUTMANN, J. & V. B. MOREEN. "The Combat between Moses and Og in Muslim Miniature", *Bulletin of the Asia Institute I* (1987): 111-122.
GÜNGÖR, ŞEYMA. *Fuzulî. Hadikâtü's-Süeda*, Ankara, 1987.
HAAS, S. S. "The 'Creation of Man' in the Qur'an", *Muslim World*, 31 (1941): 268-73.
HALBOUT DU TANNEY, D. "Un chef d'oeuvre de la peinture ottomane, La Couronne des Chroniques au musée Jacquemart-André", *Revue du Louvre*, 29 (1979): 187-198.
———. "La miniature ottomane, source iconographique", *Anatolica*, 9 (1982): 133-166.
HALDAR, A. *Associations of Cult Prophète among the Ancient Semites*, Uppsala, 1945.
HALMAN, TALAT SAİT & METİN AND. *Mevlana Celaleddin and the Whirling Dervishes*, İstanbul 1983.
———. *Eski Anadolu ve Ortadoğu'dan Şiirler*, İstanbul, 1996.
HAMDÎ [HAMDULLAH]. *Yûsuf u Züleyhâ*, (İnceleme-çeviriyazı-tıpkı basım y. haz. Naci Onur) Ankara, 1991.
HAMMER, J. DE. "Sur l'origine des mille et une Nuits", *Journal Asiatique*, I (1827): 253-256.
HARTMAN, S. S. "Les identifications de Gayomart à l'époque islamique", *Syncretism*, III (1969): 263-294.
HASLUCK, F. W. *Christianity and Islam under the Sultans*, (1929 baskısını yeniden y. haz. Margaret M. Hasluck) I-II, New York, 1973.
HELLER, B. "Récits et personnages bibliques dans le légende mahométane", *Revue des études juives*, 85 (1928): 113-136.
———. "La légende biblique dans l'Islam", *Revue des études juives*, 98 (1934): 1-18.
HERBER, J. "La main de Fathma", *Hespéris*, 7 (1927): 209-219.
HERBERT, F. W. "The Moslem tradition of Jesus's second visit on earth", *Hibbert Journal*, 7 (1909): 27-48.
HOOKE, S. H. *Myth, Ritual and Kingship*, Oxford, 1958.

HOPKINS, E. W. "The Fountain of Youth", *Journal of the American Folklore,* XXVI (1905): 1-67.
———. *Epic mythology,* Starssbourg, 1913.
HOPKINS, L.C. "The Shaman or Chinese Wu: His inspired dancing and versatile character", *Journal of the Royal Asiatic Society,* I-II (1945): 3-16.
HOROVITZ, J. "Muhammeds Himmelfahrt", *Islam,* 9 (1919): 159-183.
———. "The Growth of the Muhammedan legend", *Muslim World,* 10 (1920): 49-58.
İNAN, ABDÜLKADİR. *Hurâfeler ve Menşeleri,* Ankara 1962.
İŞLİ, NECDET. *İstanbul'da Sahabe Kabir ve Makamları,* Ankara, [1988].
JAHN, K. "On the mythology and religion of the Indians in the mediaeval Moslem tradition", *Mélanges d'Orientatalism offers à Henry Massé,* Téhéran, 1963: 185-197.
JAMES, E. D. *Myth and Ritual in the Ancient Near East,* London, 1958.
———. *The Cult of the Mother-Goddess,* London, 1959.
———. *The Ancient Gods,* London, 1960.
———. *Seasonal Feasts and Fastivals,* London, 1960.
JÂMÎ. *Yûsuf u Zuleikhâ,* (çeviri: A.Rogers), London, 1892.
JAMME, A. *Le panthéon sud-arabe préislamique d'après les sources épigraphiques,* Louvain, 1947.
JENKINSON, E. J. "Jesus in Moslem tradition", *Muslim World,* 18 (1928): 263-269.
———. "The Moslem Anti-Christ legend", *Muslim World,* 20 (1930): 50-55.
JONAS, HANS. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity,* Boston, 1970.
KALELİ, LÜTFİ. *Mitolojide İnanç ve Peygamberler,* İstanbul, 1996.
KARAHAN, ABDÜLKADİR. "İslâmiyette 40 Adedi Hakkında", *İ.Ü.E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* III-IV (1951): 265-73.
KESLER, FATİH. *Kur'ân'da Yahudiler ve Hıristiyanlar,* Ankara, 1993.
KHAN, M. AJMAL. "Yûsuf wa Zalikha", *Indo-Iranica,* XI (1958):17-42.
KILIÇ, SADIK. *Mitoloji. Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm,* İzmir 1993.
[AL-] KISÂ'Î. *The Tales of the Prophets,* (çeviri ve notlar: W.M. Thackston, Jr.) Boston, 1978.
Kitabı Mukaddes. Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, 1958.
KOWALSKI, T. "Les Turcs dans le Sâh-nâme", *Rocznik orientalistyczny,* 15 (1939-49): 84-99.
KÖKSAL, HASAN. *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı,* Ankara 1984.
KÖKSAL, M. ASIM. *Peygamberler Tarihi,* I-II Ankara 1993.
KÖPRÜLÜ, FUAT. *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres Mystiques Musulmans,* İstanbul, 1929.
———. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavıflar,* Ankara, 1966.
KRAUSS, S. "A Moses Legend", *Jewish quarterly review,* NS. 2 (1911-12): 339-364.
KRISHNA, ANAND. "An illustrated Hamza Namah manuscript in Tübingen", *Proc. XXVI. Int. Congr. Or.* (1964) III. (1970): 534-536.
KROHN, ELSE. "Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Dervischkorden", *Etnologische Studien,* Leipzig 1'4 (1929): 311-13.
Kur'ân-ı Kerim Meali, (çeviri-dizin: Yaşar Nuri Öztürk), İstanbul, 1995.
KUT, GÜNAY. "Lami'î Chelebi and His Works", *Journal of Near Eastern Studies,* 35/2 (1976): 73-93.
———. "Acaibü'l-Mahlûkat'ın Türkçe çevirileri Üzerine", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi,* İstanbul 1985: 183-193.
LASSY, IVAR. *The Muharram Mysteries among the Azerbeijan Turks of Caucasia,* Helsingfors, 1916.
LAZARD, G. "Un texte persan sur la légende de Gayômart", *Journal asiatique,* 244 (1956): 201-16.
LECHER. "The Tree of Life in Indo-European and Islamic Cultures", *Ars Islamica,* IV (1937): 369-416.

• [L.] *Entrange et le Merveilleux en terres d'Islam* (y. hz. M. B. Taylor-Cécile Jail), Musée du Louvre, Paris 2001.
LEVENT, AGÂH SIRRI. "Âşık Paşa'ya atfedilen iki risale", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten.* Ankara, 1955: 153-163.
———. *Türk Edebiyatı Tarihi. Giriş.*, Ankara, 1973.
———. *Divan Edebiyatı. Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar,* İstanbul, 1984.
LIBERMANN, S. *The Publication of the Mishnah,* New York, 1950.
MACDONALD, J. "Joseph in the Qur'an and Muslim Commentary", *Muslim World,* 46 (1956): 113-131, 207-224.
• MAHİR, BANU. *Osmanlı Minyatür Sanatı,* İstanbul, 2005.
MARGOLIOUTH, D. S. "The use of the Apocrypha by Moslem writers", *Muslim World,* 5 (1915): 404-408.
———. "Hârût and Mârût", *Muslim World,* 18 (1928): 73-79.
MARQUART, J. "The Nevroz, its history and significance", *Journal of the Cama Oriental Institute,* Bombay XXXI (1937).
MASSE, H. *Croyances et coutumes persanes,* I-II, Paris 1938.
MASSIGNON, L. *Salman Pâk et les prèmices spirituelles de l'Islam iranien,* Tours, 1934.
———. "Recherche sur la valeur eschatologique de la légende des VII Dormants chez les Musulmans", *Actes 20e International Orientalist's Congress* (1938): 302-303.
———. "La légende de Hallâc Mansûr en pays turcs", *Revue des études Islamiques* (1941-46): 67-115.
———. "Les Sept Dormants' apocalypse de l'Islam", *Mélanges Paul Peeters,* II (1950): 245-260.
———. "Le majlis de Mansur-e Hallaj, de Shame Tabrezi et du Molla de Roum", *Revue des Etudes Islamiques* (1955): 69-91.
MELIKOFF, IRENE. *La Geste du Melik Danishmend-Etude Critique du Danişmendname:* I (Introduction et Traduction); II (Edition Critique avec glossaire et index) Paris 1960.
———. "Les Géorgiens et les Arméniens dans la littérature épique des Turcs d'Anatolie", *Bedi Karthlisa Revue de Karthvélogie,* 11-12, (1961): 27-35.
———. "Notes turco-caucasiennes: Babak le Hurrami et Seyyid Battal", *Revue de Karthvélogie,* 13-14 (1962): 72-81.
———. *Abu Muslim le'porte-Hache' du Khorassan dans la tradition épique turco-iranienne,* Paris, 1962.
———. "Nombres symboliques dans la littérature épique des Turcs d'Anatolie", *Journal asiatique* 250 (1962): 435-445.
———. "Le Drame de Kerbelâ dans la littérature épique Turque", *Revue des Etudes Islamiques,* XXXIV (1966): 133-148.
———. "L'Islam hétérodoxe en Anatolie. Non conformisme syncrétisme, gnose", *Turcica,* XIV (1982): 142-154.
MENASCE, P. J. DE. "Une légende indo-iranienne dans l'angélogie Judéo-musulman: à propos de Hârût et Mârût", *Asiatische Studien* 1 (1947): 10-12.
MEREDITH-OWENS, G. M. "An illustrated Turkish treatise on the zodiac", *British Museum Quarterly,* XXIX (1964-5): 12-14.
MEVLÂNA. *Mesnevi,* (çeviri: Veled İzbudak. Gözden geçiren: A. Gölpınarlı) I-VI İstanbul 1962.
MEZ, ADAM. *Die Renaissance des Islams,* Heidelberg 1922.
MILSTEIN, R. "The Iconography of Moses in Islamic art", *Jewish Art,* 12-13, (1986-87): 208-211.
———. "Light, Fire and the Sun in Islamic Painting", *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon,* (y. haz. M. Sharon) Jerusalem & Leiden, 1986: 533-52.

———. *Miniature Painting in Ottoman Baghdad,* Costa Mesa, 1990.
———. "Stories of the Prophets and their Illustrations in Islamic Mysticism", *N. Brosh'un Biblical Stories in Islamic Painting,* Jerusalem 1992: 20-42.
———. "The Battle between god and evil in Islamic painting", Jerusalem *Studies in Arabic and Islam,* 18 (1994): 198-216.
• MILSTEIN (R.)-RÜHRDANZ (K.)-SCHMITZ (B.), *Stories of the Prophets. Illustrate Monuscripts of Qısas el-Anbiyâ,* Mazda Publishers, Costa Mesa (CA.)
MODI, J. J. "The Story of Alexander the Great and the poison damsel of India", *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society,* 3 (1928): 212-230.
MOLE, M. "Garshâsp et les Sagsâr", *Nouvelle Clio,* 2 (1951): 128-138.
———. "Entre le Mazdéisme et l'Islam: la bonne et la mauvaise religion", *Mélanges d'Orientalism offers à Henry Massé...,* Téhéran, 1963: 303-316.
———. "La naissance du monde dans L'Iran pré-islamique", *Sources Orientales: 1. La Naissance du Monde,* Paris, 1959: 301-328.
———. "Le jugement des Morts dans l'Iran prè-islamiques", *Sources Orientales: V. Le Judgement des Morts,* Paris, 1961: 145-175.
———. "La Lune en Iran Ancient", *Sources Orientales: V. La Lune. Mythes et Rites,* Paris, 1962: 219-227.
———. "La danse extatique en Islam", *Les dances sacrées. Sources Orientales:* VI. Paris, 1963: 147-280.
MONTET, E. *Le conte dans l'Orient Musulman,* Paris-Genève, 1930.
MOORE, G. F. *History of Religions,* I-II, New York, 1920.
MUHAMMAD DİN. "The Cruxifixion in the Coran", *Muslim World,* 14 (1924): 23-29.
MUHAMMED FUAT ABDÜLBAKİ. *İmâm-ı Buhâri ve İmâm Muslim'in İttifak Ettikleri Hadisler,* (çeviri: İsmail Kaya - İsmail Hakkı Uca) İstanbul [y.t.y.].
MUHAMMAD, HAMİDULLAH. "Le Pélerinage à la Mecque", *Sources Orientales: III. Les Pélerinages,* Paris, 1960: 92-138.
MUÎD KHAN, M. A. "Mythology of the Arabs before Islam", *Hyderabad Academy Studies,* 1 (1939): 61-70.
MÛSA ABDUL. "The rôle of Abraham in the formation of Islam", *Orita* 8/1 (1974): 58-70.
NEQVI, S. S. N. "The Qur'anic cosmology", *Iqbal review,* 6 (1965): 85-96.
NASR, S. H. *Science and Civilization in Islam,* New York, 1970.
———. *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines,* London, 1976.
———. *Islamic Sciences. An Illustrated Study,* London, 1976.
NESÂÎ, İMÂM. *Hadislerle Hz. Ali,* (çeviri: Nâim Erdoğan), İstanbul, 1992.
NICHOLSON, R. A. *Studies in Islamic Mysticism,* Cambridge, 1921.
———. *A Literary History of the Arabs,* Cambridge 1962.
OCAK, AHMET YAŞAR. *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü,* Ankara, 1985.
OESTERLEY, W. *Persian Angelology and Demonology,* London, 1936.
OKAN, AYSEL. *İstanbul Evliyaları,* İstanbul, [1964].
OKASHA, S. *The Muslim Painter and Divine,* London, 1981.
ONAT, HASAN. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği,* Ankara, 1993.
O'SHAUGHNESSY, T. "The seven names of Hell in the Qur'an", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 24* (1961): 444-469.
ÖGEL, BAHAEDDİN. *Türk Mitolojisi,* Ankara I (1971), II (1995).
ÖZTÜRK, YAŞAR NURİ. *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar,* İstanbul, 1995.
PADWICK, C. E. "Notes on the jinn and the Goul in the peasant mind of Lower Egypt", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 3 (1923-25): 421-446.
PAVRY, JAY CURSTEJI. *The Zoroastrian Doctrine of a future life from Death to individual Judgement,* New York, 1926.

PEKOLCAY, NECLÂ. *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1967.
PERNOT, HUBERT. *Mythes Astrals et traditions Litteraires*, Paris, 1944.
PERROTT, NEIL. *Les Représentations de l'arbre sacré les monuments de Mésopotamie et d'Elam*, Paris, 1937.
PETERS, P. "Le texte original de la Passion des Sept Dormants", *Analecta Bollandiana* (1923): 269-385.
PETERS, F. E. *Allah's Commonwealth*, New York, 1973.
PHILYBY, H. ST. JOHN. *The Queen of Sheba*, London, 1981.
PORTER, J. R. "Muhammad's Journey to heaven", *Numen*, 21 (1974): 64-80.
PRITCHARD, J. B . (y. haz.). *Solomon and Sheba*, London, 1974.
PROBST-BIRABEN, J. H. "La main de Fatma et ses antécédents symboliques", *Revue anthropologique*, (1933): 370-375.
[AL] QAZVINI. Zakariyah ibn Muhammed, *Le livre des Merveilles du Monde (Acaibü'l Mahlükat*'ın Henry Massé çevirisi), Paris, 1944.
———. *The Zoological Section of The Nuzhatul Qulub of Hamdullah al-Mustaufi al-Qazwini*, (çeviri: J. Stephenson) London, 1926.
RAGLAN, F. R. R. S. *The Hero. A Study in Tradition, Myth and Drama*, Oxford, 1973.
REHMAN, M. NAIMUR. "The Qur'an on Nimrod's fire", *Jha Commemoration Volume, Poona* 1937: 297-308.
RENDA, GÜNSEL. "Topkapı Sarayı Müzesindeki H.1321 no.lu Silsilename'nin Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, V (1973): 442-495.
———. "İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki Zübdetü't Tevarih'in Minyatürleri", *Sanat* 6 (Haziran 1977): 58-67.
———. "Chester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't Tevarih ve Minyatürleri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991: 485-503.
RICE, D. S. "Seasons and the Labors of the months in Islamic Art", *Ars Orientalis*, I (1954): 1-39.
ROBSON, J. "Muhammadan teachings about Jesus", *Muslim World*, 29, (1939): 37-54.
———. "Stories of Jesus and Mary", *Muslim World*, 40 (1950): 236-243.
RODINSON, MAXIME. "La Lune chez les Arabes et dans l'Islam", *Sources Orientales: V. La Lune. Mythes et Rites*, Paris, 1962: 153-215.
ROSENTHAL, F. "Nineteen", *Studia Biblica et Orientalia III (Analecta Biblica, 12)* (1959): 304-318.
ROUX, JEAN-PAUL. "La naissance du Monde chez les Turcs et les Mongols", *Sources Oriantales: I. La naissance du Monde*, Paris, (1959): 283-197.
———. "La danse Chamanique de l'Asie Centrale", *Sources Orientales: VI. Les danses sacrées*, Paris, 1963: 282-314.
———. "Les êtres intermédiaires chez les peuples altaïques", *Sources Orientales: VIII Génies, Anges et demons*, Paris, 1971: 217-236.
RÜHRDANZ, K. "Die Miniaturen des Dresdener 'Falnameh'", *Persica* XII (1987): 1-56.
———. "Zu Hinweisen auf die Anfertigung von illustrierten 'Propheten Geschichten' im osmanischen Reich", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, III Ankara, (1995): 149 159.
Sahîh-i Buhari, (çeviri: Kâmil Mıras), I-XII, İstanbul, 1925-44
SAINYVES, P. L. *L'Astrologie populaire*, Paris, 1937.
———. *Deux mythes évangeliques. Les douze apôtres et les 72 disciples*, Paris, 1938.
SARITOPRAK, Z. *İslâm ve diğer dinlere göre Deccâl*, İstanbul, 1992.
SAUSSURE, L., DE. "Notes sur l'Origine iranienne des mansions lunaires arabes", *Journal asiatique*, 20 7 (1925): 166-168.
SCHAPIRO, M. "The Angel with the Ram in Abraham's sacrifice: A parallel in Western and Islamic Art", *Ars Islamica*, 10 (1943): 134-147.

SCHMITZ, G. "Some comments on the development of religious iconography in Turkey in the second half of the 16th century based on illustrations of the martyrdom of Zakariya (Zacharius)", *Seventh International Congress of Turkish Art*, Warsaw 1990: 207-213.

SEGUY, M. R. *The Miraculous journey of Mahomet. Mirâj nâmeh.* Bibliothèque Nationale Paris, London, 1977.

SERJEANT, R. B. "Hûd and other pre-Islamic prophets of Hadramawt", *Museon*, 67 (1954): 121-179.

SEZEN, LÜTFİ. *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Ankara, 1991.

SHALTOUT, MAHMOUD. "The Ascension of Jesus", *Majallat al-Azhar*, 31 (1959-60): 189-193.

SIDERSKY, D. *Les Origines des Légendes Musulmanes dans le Coran et les vies des Prophètes*, Paris, 1933.

SIRAJUL, HAQ. "Samâ and Raqs of the dervishes", *Islamic Culture: The Hyderabad Quarterly Review, (1944):* 110-130.

SMITH, GRACE M. "Some Türbes/Maqâms of Sarı Saltuq an early Anatolian Turkish Gâzî-Saint", *Turcica*, XIV (1982): 216-225.

SOLIMAN, AHMAD EL-SAID. "Quelques survivances paiennes dans la littèrature populaire des Turks Musulmans", *BFA Cairo Uni.* (1972): 1-16.

SOMOGYI, J. DE. "Biblical figures in ad-Damiri's Hayat al-Hayawan", *Dissertaiones in honorem Dr.Edwardi Mahler, Budapestini* 1937: 263-299.

———. "Magic in ad-Damirî's Hayât al-Hayawân", *Journal of Semitic Studies, 3* (1958): 267-287.

———. "An Arabic monograph on the number seven", *Islamic Culture*, 32 (1958): 245-249.

SOUCEK, P. P. "The Life of the Prophet, Illustrated Versions", *Content and Context of Visual Arts in the Islamic World*, (y.haz. P.P.Soucek), London, 1988: 193-217.

SOURDEL, DOMINIQUE. "Le Jugement des Morts dans l'Islam", *Sources Orientales: IV. Le Judgement des Morts*, Paris, 1961: 179-205.

SOUSTIEL, J. *Art Ottoman. Objects d'Art de l'Islam*, Paris, 1984.

SÖYLEMEZOĞLU, N. "An illustrated copy of Hamdi's Yusuf wa Zuleykha", *Near Eastern Numismatic Studies in Honor of G. C. Miles, Washington-Beirut* 1971: 469-478.

SNOUCK-HURGRONJE, C. "Stories of Jesus and Mary", *Muslim World*, 40 (1950): 236-243.

———. "La légende qorânique d'Abraham et la politique religieuse du Prophéte Mohammed", *The Sufi Quarterly, Revue Africaine*, 95 (1951): 273-288.

SPIRO, J. & SERRES, S. "L'histoire de Joseph selon la tradition musulmane", *Revue Tunisienne*, (1907): 420-425.

STRAND, T. A. *Tri-Ism. The Theory of the trinity in Nature. Man and his works*, New York 1937.

ŞENGÜL, İDRİS. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994.

TABARÎ-BAL'AMÎ, *Chronique*, (çeviri: M. H. Zotenberg) I-IV, Paris, 1867-1874.

TABERÎ. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (çeviri: Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir) I-V İstanbul, 1991.

Taberi Tefsiri, (çeviri: Mehmet Keskin) I-VI İstanbul, (y.t.y.)

TANINDI, ZEREN. *Siyer-i Nebi*, İstanbul, 1984.

Tarih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev, [Tıpkı Basım] [İstanbul], 1987.

TECER, AHMET KUTSİ. "XV. Yüzyıla Ait Oyun-Raks Hakkında Mühim Bir Eser", *Türk Folklor Araştırmaları*, I-VI (Mayıs 1958 - Mayıs 1959).

TITLEY, NORAH M. *Dragons in Persian Mughal and Turkish Art*, London, 1981.

TOSKA, ZEHRA. "Resimdeki Söz, Sözdeki Resim", *Sanat Dünyamız*, 49 (Güz 1992): 49-55.

TOY, C. H. "The Queen of Sheba", *Journal of American Folklore*, 20 (1907): 207-212.

TRIMINGHAM, J. S. *The Sufi Orders in Islam*, Oxford, 1971.
TRITTON, A. S. "Ed Dajjâl Anti-Christ", *Proceedings of All-India Oriental Conference*, 2 (1930): 1117-1127.
———. "Spirits and Demons in Arabia", *Journal of the Royal Asiatic Society*, (1934): 715-727.
TRITTON, A. S. "Popular Shiism", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 13 (1951): 829-839.
• TÖKEL, DURSUN ALİ. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
TÜMER, GÜNAY. *Hıristiyanlıkta ve İslâmda Hz. Meryem*, Ankara, 1996.
ÜNVER, SÜHEYL. *İstanbul'da Sahabe Kabirleri*, İstanbul, 1953.
VARLEY, DESMOND. *Seven -the Number of Creation*, London, 1976.
VIROLLEAUD, C. "Le voyage de Gilgamesh au paradis", *Revue d'histoire des religions*, VI (1930): 205-215.
———. "Le Roman iranien de l'émir Hamza", *Comptes-rendus des séances (Académie des inscriptions et belles lettres)*, (1948): 224-234.
———. "La légende chiite du roi Soleôman", *Journal asiatique*, 236 (1948): 281-290.
———. *Le Théâtre Persan ou le Drame de Kerbela*, Paris, 1950.
———. "Le Roman de l'Emir Hamza. Oncle de Mahomet", *L'Etnographie, N. E.* (1958-59): 2-10.
WALTER, J. *Bible Characters in the Koran*, Paisley 1931.
———. "Who is Dhu'l-Kifl?", *Muslim World*, 16 (1926): 399-401.
———. "Who is Uzair?", *Muslim World*, 19 (1929): 303-306.
———. "Who is Idris?", *Muslim World*, 17 (1927): 259-260.
WATT, W. M. "The early development of the Muslim attitude to the Bible", *Transtactions of the Glascow University Oriental Society*, 16 (1955-56): 50-62.
WENSINCK, A. J. *The Ideas of the Western Semites concerning of the Navel of the Earth*, Amsterdam, 1916.
———. *The Ocean in the Literature of the Western Semites*, Amsterdam, 1919.
———. "Tree and Bird as Cosmological Symbols in Western Asia", *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Nettenschappen*, Amsterdam XXII (1921): 1-56.
———. "The Semitic New Year and the Origin of Eschatology", *Acta Orientalia*, I (1923): 158-199.
———. "Quelques remarques sur le soleil dans le folklore des Sémites", *Mémorial Henri Basset*, II (1928): 267-277.
WESTERMARCK, E. A. *Pagan Survivals in Mohammedan Civilization*, London, 1933.
YARSHATER, EHSAN. "Ta'ziyeh and Pre-Islamic Mourning Rites in Iran", Ta'ziyeh. *Ritual in Iran*, (y. haz. Peter J. Chelkowski) New York, 1979: 88-94.
YERASİMOS, STEFANOS. *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Fransızca'dan çeviri: Şirin Tekeli), İstanbul, 1995.
YUSUF HAS HACİP. *Kutadgu Bilig*, I-II (çeviri-y. haz. Reşit Rahmetli Arat), Ankara, 1974, 1979.
YÜCE, KEMAL. *Saltuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Ankara, 1987.
ZAYN AL-DİN AK-ZABÎDÎ. *Sahih-i Buhari Muhtasarı*, (çeviri: Kâmil Miras), Ankara, 1980.
Zübdetü't Buhari, İstanbul 1977, İzmir 1994.
ZWEMER, M. SAMUEL. *The Influence of Animism in Islam*, New York, 1920.
———. "The Worship of Adam by Angel", *Muslim World*, 27 (1937): 115-127.

Dizin

Abanoz ağacı 111
Abbas'ın eli (Meryem Ana eli) 45
Abdî (Mûsâ) 63, 64
Abdullah 119
Abdurrahman b. Mülcem 370
Abdü'l-gafur Revan Ferhadî 415
Abdü'lkâdir-i Geylânî 397
Abdü'l-latif Râzî (*İkdu'l-cumân fî târihi ehli'z zamân* çevirmeni) 22
Abdü'l-mugis 98
Abdülhamid II (Osmanlı Padişahı) 123
Abdülmuttalib (Hz. Muhammed'in büyükbabası) 54r, 55
Abese 256
Âb-ı Beka (Âb-ı Hayât) 42
Âb-ı Câvid (Âb-ı Hayât) 42
Âb-ı Câvidân (Âb-ı Hayât) 42
Âb-ı Hayât (Âb-ı Beka, Âb-ı Câvid, Âb-ı Câvidân, Âb-ı Hayvân, Âb-ı Hızır, Âb-ı Zindegânî, Âb-ı Zindegî, Âb-ı Hurşîd, Mâ'ü'l-hayat, Âb-ı İskender, Yaşam Suyu) 34, 40, 42, 42r, 43, 65r, 71, 202r, 204, 206
Âb-ı Hayvân (Âb-ı Hayât) 42
Âb-ı Hızır (Âb-ı Hayât) 42, 204
Âb-ı Hurşîd (Âb-ı Hayât) 42
Âb-ı İskender (Âb-ı Hayât) 42
Âb-ı Zindegânî (Âb-ı Hayât) 42
Âb-ı Zindegî (Âb-ı Hayât) 42
Abırga 88
Abidus 390
Abir 114
Abiyad [İblisin çocuklarından] 288
Âbun 119
Acâibü'l-mahlûkât ve garâibü'l-mevcûdât / Acâibü'l Mahlûkat (Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd ebû Yahyâ Kazvînî) 19, 21,22, 60r, 61, 61r, 62r, 68, 81r, 83, 83r, 174r, 204, 274, 274r, 275r, 276, 277r, 278, 278r, 281r, 284 291, 325r, 316r, 326r, 327, 355r, 357r, 358r, 360r
Acırga 88
Acîn 345
Açgözlü (melek) 74
Ad kavmi 207r, 208
Adağm 88
Adam Minhejmer 231
Aden (Yemen'de)127
Âdım 118
Aditya (Hint mitologyasında) 329
Adonis 87, 227, 391
Adonis-Temmuz ritüeli 393
Advan 119
Adven 119
AEM (Etnografya Müzesi- Ankara) 20, 124, 385
Afrika 25, 70, 73,
Afrikalı Müslümanlar 244
Afrodit 391
Âftâb (Güneş) 355
Afyonkarahisar 44, 69
Ahi Mehmed Çelebi (Sivas) 404
Âhiret 13
Âhir-i Koncalos 46
Ahkaf Sûresi (*Kur'ân*) 208
Ahmed bin Abdullah 251
Ahmed Eflâki 17, 22, 403, 407, 410, 419
Ahmed I (Osmanlı padişahı) 52, 123
Ahmed Rıfaî 402
Ahmed ü Mahmûd 427
Ahmed Yesevî 397
Ahmedî 64, 204, 206
Ahriman / Ehriman 87, 88, 89, 90, 390
Ahuramazda 367
Ahuramazda ve Ahriman (Yezdan ve Ehriman) 87, 88, 89, 90, 367
Ahvâl- Kıyâmet 21, 141r, 240, 242r, 243r, 244r, 248, 249r, 250, 250r, 251r, 252, 252r, 253r, 255r, 256, 257r, 258r, 259, 259r, 260r, 261r, 262, 262r , 264r , 265, 279r, 284, 284r, 286r, 295r, 300, 300r, 304r, 307r, 308, 308r
Ahyar (Yedi Kardeşler takım yıldızından) 46
Ahzâb 186
Ak Murtaza 419
Ak Şemseddin 397
Akadça 106
Akârih (İblîs'in çocuklarından) 288
Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 9, 10, 15, 16
Akdeniz (Yedi Deniz / Heft-muhit) 48
Akhilleus 42
Akrabu (Akrep) 332
Akreb burcu (Scorpius, Kej-dûm-i felek) 332, 333, 334, 334, 343, 349
Aksaray 416r 419
Aksel, Malik 294
Aksoy, Fahir 13
Akşam (gazete) 12
Akşehir 407
Alâeddin Keykubad 407
Alâeddin Veled (Alâeddin, Mevlânâ'nın küçük oğlu) 404, 407
Alanya 44
Albüm 180r, 320r
Âlem Şâh 427
Alessandro Stradella 185
Alevî samahları 329
Aleviler / Alevîlik 39, 48, 69, 378, 388, 389, 420
Alfred de Vigny 231
Alî (*Yûsuf u Züleyhâ* müellifi) 429
Âl-i Abâ 45
Alî b. Hüseyn 371
Alî b. Muhammedü'n-Nakiyyi'l-Hâdî 371
Alî b. Mûsâ'r-Rızâ 371

Ali Çelebi 22
Ali Dağı 35
Ali Ekber 386
Âl-i İmran Sûresi (*Kur'ân*) 154, 183,186, 187, 256, 285
Alî Rıza 380
Alî Şîr Nevâ'î 21
Alic 114
Alioğlu Musa 397
Allah / Tanrı (İslâmiyet) 11, 25, 28, 33, 36, 38, 39, 40, 49, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 85, 87, 88 ,89, 90, 92, 93, 94, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 107, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 128, 141, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 161, 164, 168, 170, 171r, 175, 177, 181, 183, 186, 187, 190, 191, 193, 196, 196, 198, 199, 203, 204, 206, 208, 209, 211, 213r, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 223, 225, 231, 232, 237, 241, 256, 277, 278, 279, 282, 283, 286, 302, 304, 321, 347, 395, 404, 417, 433, 434, 436, 438, 439, 443
Allah'ın Kızları 36
Almaka (Eski Araplarda tanrı) 329
Alman 420
Alman mitologyası 322
Almanca 408, 420
Almanya 74
Alp-Eren tipi 68
Alpu (Boğa) 332
Altaylılar 82
Altın koyun postu 94
Amalikalar 215
Amasya 404
Amaterasu (Japon Güneş tanrısı) 329
Amdan 118
Amerika 74, 265, 313, 410, 422
Âmine (Hz. Muhammed'in annesi) 127, 128
Amman 114
Ammon oğulları (Ammoniler) 121
Amn (Kataba'de) 329
Amr bin Zeyd (Çoban) 134, 139,
Amrita 42
Amu Derya Nehri 63
Ana Yer 73
Anadolu 27, 28, 32, 35, 64, 114, 237, 329, 377, 389, 404, 408, 419
Anadolu Halk Resimleri (Malik Aksel) 294
And, Metin 11, 14, 16, 403
Andaman Adaları 104
Andreas (İdris) 204
Andromeda (Mer'et-i Müselsele) 331
Anka (Sîmurg / Zümrüdüanka) 30, 34, 71, 74, 179, 209, 209r, 212, 213, 215, 294, 295, 315, 316r, 317, 317r, 318r, 319r, 320, 320r, 321, 322, 327
Ankara 20, 32, 39, 124, 385, 422
Ankara Etnografya Müzesi (AEM) 20, 124, 385
Ankebût Suresi (*Kur'ân*) 107, 209, 211
Antakya 193, 414
Antikçağ 48
Antipon 183
Anton Francesco Urio 231
Antropogoni 27
Anubis 239
Anuşirvan (İran hükümdarı) 54r
Anzu 320
Aphrotite (Venüs) 330
Apollo 30
Apollon 322, 329
Apsu 74
Aquarius (Kova burcu, Delv burcu) 332
Aquila (Ukâb) 331
Ara (Micmere) 331
Arab toprakları 290
Arabistan kirazı (lotus türünden) 78
A'râf Sûresi (*Kur'ân*) 91, 92, 94, 107, 171, 256, 277, 283, 285
Arafat 96, 154
Arafat Dağı 414, 415
Aral (Yedi Deniz / Heft-muhit) 48
Arallu 240
Arap / Araplar 3, 25, 33, 36, 39, 70, 114, 204, 231, 254, 272, 361, 367, 369, 408
Arap Kuşatması (İstanbul) 3
Arap kültürü 204
Arap olmayan krallar 114
Arap olmayanlar 367
Arap ülkeleri 70
Arap ve Fars dili 408
Arap yarımadası 39
Arapça 16, 17, 18, 22, 46, 49, 80, 117, 124, 240, 257, 269, 272, 320, 369, 379, 417
Ardun 119
Ares-Mars 330
Arfan 119
Arfun 119
Argo Navis (Sefîne) 331
Argonotlar 322
Ârîflerin Menkıbeleri / Menâkıbü'l-Ârifîn (Ahmed Eflâkî) 410
Arinna (Hitit Güneş tanrıçası) 329
Âris 118
Aristo / Aristoteles 64
Aristoteles / Aristo 64
Arma (Hititlerde) 329
Armand Abel 408
Arnavutluk 44
Arş 76, 77, 78, 79, 85, 86, 141r, 261r, 262, 278, 279
Arş-ı A'zâm 77
Artemis (Ay Tanrıçası Selene) 330
Aru (Aslan) 332
Arzu ile Kanber 427
Asasi bin Âdem 98
Ashâb-ı Kehf (Mağara Yârânı) 198, 199, 232
Asiye (Muzâhim kızı Asiye) 121, 164
Askalân 434
Asklepios 30
Aslan burcu 332, 334, 357
Aslanhâne (İstanbul) 52
Astrati 121
astroloji 348, 357
Astroloji 84r
Astronomi 348, 350
Asur 239, 322, 391
Asur mitologyası 320
Asur-Bâbil 332
Asur-Babilonya 257

Asurbanipal (Asur Kralı) 104
Asya 25, 82, 104, 410
Asya türkleri 82
Âşık Paşa 422
Âşık Paşa Tezkiresi 377
Aşknâme 427
Aşnar (Gök) 74
Aştoret 36
Aşûre günü (Muharremin onuncu günü) 49, 113, 114, 378
Aşûre pişirilmesi geleneği 114
At Meydanı 420
Ataf 118
Atalay, Besim 385
Âtân 119
Atasoy, Nurhan 16
Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi 70
Ateş (Burc-ı ateşî / Burc-ı âzerî) Hamel-Esed-Kavis 335
Atîke (Hz. Muhammed'in halası) 130, 141
Atlantik (Yedi Deniz / Heft-muhit) 48
Atlantis 104
Atlas 94, 330
Attâr (Ferîdüddîn-i Attâr / Ferîdüddîn Attâr) 17, 179, 316
Attis 87, 227
A'var (İblîs'in çocuklarından) 288
Avcı takım yıldızı 330
Avdûn 118
Avesta 87, 390
Avrâid 119
Avrupa / Avrupalılar 13, 48, 49, 51, 70, 82, 185, 186, 227, 246-247r, 377, 410, 420
Avrupa dilleri 227
Avrupa sanatı 94, 153
Avrupalı Keşişler Manastırı 391
Avrupalı sömürgeciler 244
Avsaf 118
Avustralya 104
'Avvâ (Ay'ın 13. menzili) 341, 361
Ay 48, 82, 85, 88, 89, 104, 112, 130, 130r,131, 131r, 148, 156, 241, 251, 252, 252r, 329, 330, 333, 334, 335, 337, 348, 350, 359, 361, 391
Ay Mitologyası 104
Ay takvimi 391
Ay Tanrıçası 330
Ayasofya 32, 33, 44, 50,
Ay-Ata 88
Aydan 119
Aydûn 118
Âyetü'l-kürsî / Mü'minûn Sûresi (*Kur'ân*) 35, 77, 85
Ayhak 118
Ayis 119
Ayn Zeliha 44
Aynâd 118
Aynî (*Ikdu'l-cumân fî târihi ehli'z-zamân* çevirmeni) 22
Aynur, Hatice 16
Aynü'l-hayât 204
Aynü's-sevr 337
Ays 163, 226r
Ayşe (Hz. Muhammed'in eşi) 147
Azân 118
Azer (Hz. İbrâhim'in babası) 148
Azerbaycan 114, 308, 377
Azerbeycan Türkçesi / Azerî Türkçesi 378, 379
Âzim 118
Azir 193
Azîz 159, 435, 436, 438, 441
Aziz Gregorios 32
Aziz Kıtfir 439
Aziz Naum (Sırp Keşişi) 48
Azrâ 341
Azrâil 91, 92, 147, 200, 201, 283, 284r, 285, 386
Aztek Yıldız 330

Ba'l 223
Ba'yul 118
Baal-Bik'ah 329
Baba Dağı 69
Baba Gök 73
Babek 69
Bâbelek 223
Bâbelek Kralı 223
Babil 38, 45, 46, 89, 90, 106, 150, 185, 216, 239, 277, 284, 329, 361
Babil Kralı Buhtunnasâr (Nabukodonosor) 110r, 150, 216, 218, 231, 231r
Babil Kralı Senharib 216
Babil Kulesi 28
Babil Kulesi mithosu 28
Babil mitologyası 242, 320
Babil ülkesi / Babilonya 38, 45, 46, 89, 90, 106, 150, 185, 216, 239, 277, 284, 329, 361
Babil-Akad 330
Babilonya / Babil ülkesi 90, 106, 391
Babilonya Mitologyası 87
Babü's-Selâm 294
Bacu 403
Badtibira 107
Bağdat 67, 371, 382, 407
Bahâ Veled 411
Bahâeddîn Seyyid Burhaneddîn 408
Bahâeddin-i Bahrî 413
Bahâîler 46
Bahar Bayramı 227
Bahr-i Hayvân 80
Bahr-i Muhit (Okyanus) 34
Bahtiyar 69
Bakara 186, 163, 172, 214, 219
Bakara Sûresi (*Kur'ân*) 38, 76, 77, 91, 92, 152, 154, 241, 283, 284, 285
Baleg bin Âdem 98
Balık Burcu (Balina / Pisces, Burc-ı mâhî, Hût-i felek, Kevkebetü's-semekeyn) 274, 332, 333, 334, 347, 348, 349, 350, 353
Balıklı Ayazma (Zoodohos Piyi) 43
Balina (Hût) 82
Balthassar 46
Baltis (Eski Araplarda Venüs) 330
Banaz suyu 397
Bânım 119
Bânid 119
Bânil 119
Bânir 119
Bânuh 119
Baour-Lormian 429
Bardakçı kaynağı (Bodrum) 45

Barık bin Âdem 98
Bâri (Allah'ın niteliği) 75
Bârî 118
Bârun 119
Başak burcu / Sünbüle burcu (Virgo, 'Azrâ, Burc-ı hûşe) 88, 332, 334, 341, 348, 349, 350
Batı 32, 64, 67, 245, 273, 276, 288, 317, 321, 324, 326, 332, 429
Batı Afrika 329
Batı dilleri 288, 317, 332
Batı edebiyatı 429
Batı Kralı 321
Batı Mısır çölleri 276
Batı Okyanusu 273
Bâtıl inançlar 351
Batlamyos 48
Bat-Şeba 120
Battal Gâzi (Seyyid Battal / Seyyid Battal Gâzi) 33, 35, 40, 50, 68, 69
Battalnâme 29, 35, 40, 68, 69, 70, 323
Bayerische Staatsbibliothek (München) 430
Bâyezit II (Osmanlı padişahı) 60, 294
Bâyig 119
Baykan (Siirt'in ilçesi) 403
Bâzıga 436
Bâzik 119
Bedir savaşı 134
Behmûk / Behmût 82
Behram (Mars'ın İran'daki karşılığı) 330
Behrâm-ı Gûr 326, 353
Bektaşi Velâyetnâmesi 397
Bektaşilik / Bektaşiler 48, 378, 388, 397, 417, 420
Belâmi 17, 69
Beldah 119
Belde (Ay'ın 21. menzili) 361
Beled Sûresi (*Kur'ân*) 85
Belh 114, 407, 411
Belkıs / Kraliçe Belkıs (Seba Kraliçesi / Melikesi) 55r, 172, 172r, 175, 177, 179, 180r, 293r, 382
Bellerophon 30
Benan bin Âdem 98
Bengal 419
Bengal dili 419
Benyamin ülkesi 216
Berakil bin Mahvil 90
Berasp 90
Berber soyu 114
Bercâc 118
Bercîs 353
Bere-i felek (Koç burcu) 336
Berlin 240
Berlin İslâm Sanatı Müzesi (Museum für Islamische Kunst-Berlin / BMIK) 20, 140r, 147,
Berlin Staatsbibliothek (BSB) 20, 21, 22, 156r, 240, 242r, 243r, 251r, 252, 252r, 253r, 256, 257, 259, 259r, 260r, 261r, 262, 262r, 265, 300, 300r, 307r, 381r, 383r, 385, 388, 430
Bernedetto Ferrari 231
Bernstein, Henry 231
Bersevâ 118
Berşâvûş / Perseus (Hâmil-i Re'sü'l-Gûl) 30, 330r, 331
Bertofun 119
Bervâ 118
Bestas 118
Betuns 237
Beyt-i Ma'mur 86, 146
Beyt-i Makdis / Beytü'l Makdis 146, 155, 178, 181, 190, 198, 216
Beytullah (Kâ'be) 36, 44, 67, 71, 86, 102, 103, 122r, 123, 127, 138, 139r, 144, 146, 153, 154,
Beytü'l Makdis / Beyt-i Makdis 146, 155, 178, 181, 190, 198, 216
Bibliotheca Marciana 206
Bibliothéque Nationale-Paris (BN) 20, 64, 90, 95r, 96, 153r, 157, 158r, 159r, 385
Bijen 38, 71
Bilâli Habeşî 123
Bilge Thot 239
Bilgelik Tanrısı Enki 87, 105, 106
Bilha 120
Binbir Gece Masalları 63, 64, 68, 291, 313
Biruns 237
Bisan 434
Bişr / Bişr bin Safvan 213, 231
Bişr bin Safvan / Bişr 213, 231
Bizans / Bizanslılar 26, 32, 43, 44, 50, 68, 69
Bizans Azizleri 69
Bizans dönemi 32, 43, 50
Bizans Tiyatrosu (Metin And) 30, 32
BL (British Library-Londra) 18, 20, 21, 22, 53r, 55r, 60r, 61, 61r, 62r, 64, 65r, 81r, 83, 174r, 274r, 277r, 278, 278r, 284, 297r, 300, 314r, 315, 316r, 325r, 326r, 355r, 357r, 358r, 360r, 385, 388, 389r, 390r
BM (British Museum-Londra) 20
BMIK (Museum für Islamische Kunst-Berlin / Berlin İslâm Sanatı Müzesi) 20, 140r, 147
BN (Bibliothéque Nationale-Paris) 20, 64, 90, 95r, 96, 153r, 157, 158r, 159r, 269r, 276, 300, 309r, 334, 336r, 337r, 338r, 339r, 340r, 341r, 342r, 343r, 344r, 345r, 346r, 347r, 361r, 365, 384r, 385, 388
Bodleian Library-Oxford (OBL) 20, 22
Bodrum 45
Boğa Burcu /Sevr (Taurus, Burc-ı Süreyya, Burc-ı Gâv) 82, 332, 333, 334, 335, 337, 348, 349, 350
Boğaziçi 32
Boğaziçi Üniversitesi 10, 16, 18, 19
Boötes (Avvâ) 331
Bosna 70
BÖK (Binney Özel Koleksiyonu) 385
Brahe kuyruklu yıldızı İstanbul 246-247r
Brahma 45, 332
Brahmanlar 67, 375
British Library-Londra (BL) 18, 20, 21, 22, 53r, 55r, 60r, 61, 61r, 62r, 64, 65r, 81r, 83, 174r, 385, 430
Brooklyn Museum-New York (NYBM) 20, 184r, 385
BSB (Staatsbibliothek-Berlin) 20, 21, 22, 156r, 240, 242r, 243r, 251r, 252, 252r, 253r, 256, 257, 259, 259r, 260r, 261r, 262, 262r, 265, 300, 300r, 307r, 381r, 383r, 385, 388, 430
Buda / Budha 375, 330
Budistler 375
Budizm 25
Buhârâ 69, 391
Buhtunassâr (Nabukodonosor) 183, 185, 219, 231r

Bukrat (Hipokrat / Hipokrates) 64, 319r, 322
bulah 320
Bulgar diyârı 48
Bulkiye'nin Serüvenleri (*Binbir Gece Masalları*) 63
Bulûkiye 63, 313
Burak 146, 147, 152, 295, 297r, 298r, 300, 300r
Burak-ı Cem 295
Burc-ı bere (Koç burcu) 336
Burc-ı büzgâle (Burc-ı büz) Pâsbân (Oğlak burcu / Cedî burcu) 345
Burc-ı dü-peyker (İkizler burcu) 268, 338
Burc-ı Gâv (Boğa burcu) 337
Burc-ı harçeng 339
Burc-ı hilâl 339
Burc-ı hûşe / Başak burcu 341
Burc-ı keman / Yay burcu (Hân-i keman) 344
Burc-ı mâhî / Balık burcu (Hût-i felek / Kevkebetü's-semekeyn) 347
Burc-ı Süreyya (Boğa Burcu) 337
Burc-ı şîr / Aslan burcu (Esed burcu) 340
Burçlar Kitabı 21, 314r
Bursa 38, 44, 277
Bursa Kadısı Hasan Çelebi 377
Burûc Sûresi (*Kur'ân*) 332
Buryatlar 82, 88
Butayn 336
Buteyn (Ay'ın 2. menzili) 361
Buyurez 119
Bünyamin (Hz. Yûsuf'un kardeşi) 156, 433, 443
Bürsân 309r
Bürûc Sûresi (*Kur'ân*) 76
Büyük İskender (İskender / İskender-i Zü'l-karneyn / Zü'l-Karneyn) 29, 34, 40, 42, 54r, 55, 64, 65r, 66, 68, 71, 85, 118, 201, 202r, 204, 205r 308, 309r, 311r, 313, 326
Büyük ve Küçük Ayı Takım Yıldızları (Yedi Kardeş, Yedi yârlar) 46
Büyükkarcı, Fatma 16, 19

Ca'fer b. Muhammdi's-Sâdık 371
Câbid 118
Câbir 119
Cadı Beyzâ 69
Cadı Harus 69
Cadıların Ülkesi 67
Cafer 379
Câh-ı Cehennem 40
Câlûd 172, 174
Câlûk 119
Camaltı resimleri 63
Câmâsb / Hasib Kcrümiddîn (*Binbir Gece Masalları*) 63, 64, 313
Câmâsb'ın Serüvenleri (*Binbir Gece Masalları*) 63
Câmâsbnâme (Abdî) 40, 63, 64, 68
Cambridge, Harvard University Art Museum 385
Camer bin Yûsuf bin Nûh 89
Câmî (Molla Câmî) 22, 425, 410, 429
Câmî Hacı Hasanzâde (*Saâdetnâme* çevirmeni) 382
Câmim 119
Can Çekişen Samson 231
Can Kuyusu / Kısmet Kuyusu (Eyyûb Sultan'da) 40
Cân Şâh (*Binbir Gece Masalları*) 64
Cancer / Yengeç burcu / Seretan 58r, 60, 88, 332, 333, 334, 339, 348, 349, 350
Canis Major (Kelb-i Ekber) 331
Canis Minor (Kelb-i Asgar) 331
Cârih 119
Câsi (Hercules) 331
Cassiopeia (Zâtü'l-Kürsî) 331
Cauth (Etrüsk Güneş Tanrısı) 329
Cava 30, 60, 419
Cava halkı 60r,
Cava kahramanları 30
CBL (Chester Beatty Library- Dublin) 20, 21, 22, 23, 54, 54r, 55, 58, 61, 74, 79, 79r, 84r, 99, 108r, 115, 124, 126, 133r, 134, 138, 167, 178, 179, 180, 192r, 198, 199, 202r, 207, 207r, 208, 209r, 211, 212, 215r, 225, 226r, 255, 287r, 291, 292r, 293r, 294, 296r, 300, 352r, 353r, 357r, 359r, 425, 425r, 428r, 430r, 431r, 437r, 440r, 441r, 442r 403, 430
Cebbâr (Orion) 330, 331
Cebbe 340
Cebel Gâh 34
Cebel Sâh 34
Cebel-i Halîl 191
Cebhe (Ay'ın 10. menzili) 361
Cebnim 119
Cebrâil 39, 44, 58r, 63, 64, 76, 79, 80, 86, 91, 98, 100r, 101r, 103, 111, 123, 144r, 146, 147,148, 152, 153, 157, 158r, 159r, 163, 171r, 181, 182r, 187, 188r, 190, 211, 214, 218r, 219r, 220, 220r, 221, 225, 279, 282, 282r, 417, 433, 443
Cebrâil ve Mikâil 283
Cedî (Cedy) burcu / Oğlak burcu (burc-ı büzgâle, Burc-ı büz, Capricornus) 332, 333, 334, 345, 349, 352
Cefdun 119
Cehennem 50, 51, 83, 200, 259, 239, 257, 257r, 258, 259, 260r, 261r, 262, 263, 265, 414
Cehennem Köprüsü 259
Cehennemlik / Cehennemlikler 257, 411
Celâleddîn-i Karatayî 412
Celâyirli minyatür okulu 362
Cellâd-ı felek 353
Celile 193, 196
Cem Sultan 69
Cem Şâh 427
Cemşid 54r, 55, 71
Cemşid ü Hurşid 427
Cenâdil Kalesi 369
Cennet 74, 78, 79, 51, 58r, 86, 88, 92, 93, 94, 95r, 96, 96r, 100r, 103, 127, 146, 181, 200, 201 239, 257, 259, 261r, 262, 262r, 263, 264, 264r, 265, 285, 323, 369, 377, 378, 414
Cennet elbisesi 103
Cennetlikler 411
Cennetü'l-adn 265
Cennetü'l-firdevs 265
Cennetü'l-huld 93, 265
Cennetü'l-karar 265
Cennetü'l-me'vâ 78, 79, 265
Cennetü'n-na'im 265
Centaurus (Kantûrus) 331
Cepheus (Keykâvus) 331
Cerade 178

Ccrbîb 118
Cercis 119, 227
Cermen takvimi 46
Cerrâd 119
Cetus (Kaytus / Kaytaş) 331
Cevahirci Basralı Hasan 313
Cevher 119
Cevzâ burcu / İkizler burcu (Gemini, Burc-ı dü-peyker) 268, 315, 330, 332, 333, 334, 338
Ceyb 80
Ceyhan 114
Cezayir 313
Chester Beatty Library- Dublin (CBL) 20, 21, 22, 23, 54, 54r, 55, 58, 61, 74, 79, 79r, 84r, 99, 108r, 115, 124, 126, 133r, 134, 138, 167, 178, 179, 180, 192r, 198, 199, 202r, 207, 207r, 208, 209r, 211, 212, 215r, 225, 226r, 255, 287r, 291, 292r, 293r, 294, 296r, 300, 352r, 353r, 357r, 359r, 425, 425r, 428r, 430r, 431r, 437r, 440r, 441r, 442r 403, 430
Cidde 96, 112
Cigrari 429
Cihân Şah 64
Cihân Şâh'ın Serüvenleri (*Binbir Gece Masalları*) 63
coğrafya 58
Cornelius 429
Corona Australis (İklîl-i Cenûbî) 331
Corona Borealis (Fekke) 331
Corvus (Gurâb) 331
Crater (Bâtıye) 331
Cu'de 369, 370
Cûdî Dağı 33, 86, 113 112, 114
Cuma (Müslümanlarda haftasonu tatili) 48
Cumhuriyet 10
Curcis 227
Cygnus (Decâce) 331
Çağman, Filiz 12
Çarşı Ressamları 51
Çelebi Ârif 404, 411
Çelebi Celâleddîn 413
Çelebi Hüsameddîn 412
Çemberlitaş (İstanbul) 50
çeng 357
Çıkış (*Tevrat*) 79, 120, 167
Çin 66, 70, 73, 313, 322, 324, 425
Çin Denizi 66, 268, 272
Çin diyarı 48
Çin kralı 276
Çin mitolojyası 82, 107, 320, 330
Çin seramikleri 326
Çinliler 87
Çoban Yıldızı 357

Da'vetnâme (Uzun Firdevsî / Firdevsî-i Tavîl) 19, 21, 58r, 60, 284, 291, 289r
Dâbbe-i cihâr-ı ser 276
Dâbbetü'l-Arz 178, 244, 253, 295, 300, 301r, 302, 302r, 303, 303r, 304, 304r, 305r
Dabog (Slavların Güneş tanrısı) 329
Dahhâk 52, 71, 150,
Daimon 288
Daksa 332
Dakyanos Decius 237
Dalhât 288
Dalila 230
Damat İbrahim Paşa (Süleymaniye Kütüphanesi, SK) 22, 110r, 115, 129, 129r, 218r
Daniel 239, 242
Dânin 118
Danişmendnâme 68
Dârâ / Keykubad (İran kralı) 64, 71
Dârâb 64, 326
Dârâbnâme 326
Darîr (Mustafa b. Yûsuf Ömer Darîr) 12, 22, 124,
Darius 326
Dârü'l-celâl 265
Dârü's-selâm 265
Dâsım (İblîs'in çocuklarından) 288
Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyn 383
Davaro (Kemal Sunal) 10
Dazane hükümdarı 227
Deberân (Ay'ın 4. menzili) 337, 361
Debernûş / Tebernus 237
Debîr-i âsmân 359
Debîr-i felek 359
Deccâl 11, 197r, 198, 241, 242, 242r, 243, 243r, 244r, 248, 249, 250, 251
Dede Korkud Hikâyeleri 39
Defter-i Âmâl 239
Dehna 114
Delphinus (Delfîn) 331
Delphoi 322
Delv burcu / Kova burcu (Delv-i sipihr, Sâkibü'l-mâ, Aquarius) 332, 333, 334, 346, 352
Delv-i sipihr 346
Demeter 330
Demh 212
Demir Baba / Pehlivan Hasan Demir Baba (Bulgaristan) 397
Demir Kazık 74
Demirci Gâve / Gâve 30, 52
Demirî 17, 272, 274, 288, 295, 303, 308, 313, 321, 323
demon 288
Der Junge Joseph (Thomas Mann) 429
Deryan 119
Deukalion 330
Dev Cini / Dev Cinler 89r
Dev Ekvân 30, 59r
Devlet Kuşu 320
Devv 114
Dhruva Hint Kutub yıldızı 330
Diana (Eski Roma Ay tanrıçası) 330
Dicle 114, 146, 307
Dilmen, Güngör 28
Dine 90
Dionisos 30, 87
Dionisos ve Anadolu Köylüsü (Metin And) 30
Dioskuroi 330
Divan edebiyatı 427
Diyanet İşleri Başkanlığı 12
Diys 90
Dizi 90
Dobruca 69
Dobruca Kralı 49
Doğu 64, 67, 326

Doğu Akdeniz 32
Doğu Kralı 321
Doğu minyatürleri 18
Doğum Tanrıçası Ninmah 87
Dokuzuncu Gök (Felekü'l-a'zâm / Felekü'l-eflâk / Felek-i atlas) 80
Draco (Tinnin) 331
Dramatik köylü oyunları 389
Driadlar 37
Dromenon 27
Dublin 99, 403
Duhân Sûresi (*Kur'ân*) 263
Dumuzi / Temmuz (Çoban Tanrı) 101
Duru, Orhan 11
Duval, Alexandre 429
Dübb-i Asgar (Ursa Minor) 331
Dübb-i Ekber (Ursa Major) 331
Düldül 30, 369, 371r
Dümbavend Dağı 89
Dünya 74, 79, 80, 81r, 82, 83r, 241, 252, 359
Dünyanın Yedi Hârikası 48
Dürer 231

Ea 87
Ebdâl (Yedi Kardeşler takım yıldızından) 46
Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Taberî (Taberî) 17, 34, 78, 90, 93, 99, 114
Ebû Kubeys / Ebû Kübais 86, 103
Ebû Kübais / Ebû Kubeys 86, 103
Ebu Mehmed el-Kaslan 313
Ebû Mes'ûd 133r, 138
Ebu Mülcem 386
Ebû Turâb (Toprağın Babası) 369
Ebu'l Hayr-i Rûmî (*Saltuknâme* derleyicisi) 69
Ebubekir 300, 300r
Ebûcehl 140
Ebul Kasım Zemahşerî 377
Ebû Maşer el-Belhi (*Kitâbü'l-Bulhân*) 22
Ebul Muayyed Muvaffak 378
Ebu-Müslimnâme 68
Ebû-Tâhir Tartusî 70
Ecreb 90
Ed-Deberân 337
Ed-dürrü'l-munazzam fî sırri'l-ismi'l-a'zâm (Şeyh Abdu'r-rahman el-Bistâmî) 21, 53r, 255
Eder Kulesi 120
Edhem ü Hümâ 427
Edrizin 119
Eflâh 430, 434
Eflâkî (Ahmed Eflâkî) 17, 22, 403, 407, 410, 419
Eflâtun / Platon 64
Eflcyûn 119
Efrâim 163
Efrasiyâb 38, 52, 71,
Efrasiyah 390
Efrevak / Efrevak bin Siyâmek 90
Efri 90
Ehbâl 119
Ehl-i Beyt 376, 379, 382
Ehl-i beyt kadınları 379
Ehl-i nâr 257
Ehriman / Ahriman 87, 88, 89, 90
Ehriman inançları 367
Ejderha (Tinîn) Adası 66
Ejderha 295, 322, 323, 326
Ejderha Destanı 369
Ejderha takım yıldızı 326, 326r
Ekber Şâh 70
Ekvator 201
Elagabal (Eski Suriye'de Güneş tanrısı) 329
El-akka Sûresi (*Kur'ân)* 208
Elam 329
Elbentun 119
Elburz Dağı 321
Elfum 119
El-Hazîr 227
El-Hızr 227
Elia (Hz. İlyas) 30, 35, 42, 42r, 43, 69, 71, 118, 202r, 204, 205r, 213, 223, 224r, 227, 232
Elisabet 186
Elişa 213
Elke kavmi 225
El-Kısa'î 17
Elmaslar Vadisi 66
Elmûn 118
Else Krohn 420
Elvun 118
Elyesa b. Ahtûb (Hz. Elyesa) 223
Emetü'l-mugis 98
Emevî Devleti 369
Emevî halifeleri 370
Emevî ordusu 69, 386
Emeviler 386
Emine 177
Eminü'l-vahy 279
Emîr Sultan 397
Emrud 288
En'âm Sûresi (*Kur'ân*) 35, 76, 86, 181, 213, 221, 220, 225, 283, 241, 255 285
Enbiyâ Sûresi (*Kur'ân*) 77, 78, 80, 85, 148, 174, 181, 183, 186, 187, 190, 220, 221, 225, 231, 232, 256, 285, 307
Endonezya 25, 70, 73, 74, 329
Endülüs 70
Enkimdu (Çiftçi Tanrı) 101
Enlil 73, 106
Enmîl 119
Enumaeliş (Sümer destanı) 73
Enuş 90, 103, 118
Ephesus'un Yedi Uyuru 232
Epiphani (epiphania) 46
Epos 27
Equuleus (Kat'atü'l-feres) 331
Er Töştük 39
Er Töştük Destanı 39
Erbain 49
Erbaîn-i aşûra (Aşûranın kırkıncı günü) 49
Erbe 269
Ercil 119
Ereskigal 240
Erfahşed 114, 118
Erginer, Gürbüz 16
Ergu 114
Eridanus (Nehr) 331
Eridu 107

Eriha
Eriha (Jericho) 224r, 225
Ermeni mitolojyası 329
Ermeniler 330, 419
Ermenistan 308
Ermiş Johannes 183
Ermiyâ 118
Erneb (Lepus) 331
Erzurum 114
Esatur 69
Esed burcu / Aslan burcu (Leo, Burc-ı şîr) 332, 333, 334, 335, 340, 349, 350
Esed-ullahi'l-galib 340
Eshâb-ı Kehf (Yedi Uyurlar) 382
Eshâr 268
Eskalibor 30
Eskatologya 27
Eskatoloji 239
Eski Anadolu 45
Eski Araplar 329, 330
Eski Babil 46
Eski coğrafyacılar 74
Eski Çin yazısı 425
Eski haham öğretileri 87
Eski İran 89, 329, 393
Eski İran Dini 89
Eski İran mitolojyası 329
Eski Maya kültürü 45
Eski Mısır 49, 87, 239, 329, 330
Eski Mısır Mitolojyası 87
Eski Suriye 329, 330
Eski Türk destanları 39, 68
Eski Türk mitolojyası 315
Eski Türk rûznâmeleri 46
Eski Türkler 39, 68, 74, 88, 257, 263, 315
Eski Yunan / Eski Yunanlılar 48, 329, 332
Eski Yunan dini 239
Eskişehir 49, 69
Eskun 118
Esnâf-ı Falciyân-ı Musavvir 52
Esnâf-ı Nakkâşân-ı Cihân 52
Esnâf-ı Nakkâşân-ı Musavvirân 52
Estonya Mitolojyası 86-87
Eşbîl 118
Eşin 119
Eşut 98
Ethem 272
Etimmu 240
Etiyolojik mithos / etiyolojik mitolojya 28
Etnografya Müzesi-Ankara (AEM) 20, 124
Eudoxus (Yunan matematikçi) 332
Euhemerism 29
Evâmir-i Aşcre (On Buyruk) 33
Evc-i rif'at 335
Evhadüddîn Kirmânî 408
Evis 119
Evliyâ / evliyâlar / ermiş kişiler 118, 395, 397, 403
Evliyâ Çelebi 26, 32, 33, 40, 44, 50, 51, 52, 69, 70, 123
Evraş 90
Evraşi 90
Evren 73, 74, 75, 76, 79
Evrenin yaratılışı 86, 278
Evris 118
Evtad (Yedi Kardeşler takım yıldızından) 46
Evvel-i Koncalos 46
Eyyûb (Peygamber'i Medine'de konuk eden kişi) 140
Eyyûb 33
Eyyûb Sultan 38, 40
Eyyûb Sultan Külliyesi 40
Ezra 218

Fadime Ana'nın eli (Fâtıma'nın eli) 45
Fafnir 322
Fahreddîn-i Sivasî 413
Fahrü'n-nisâ 411
Fakuz'un kızı Hanna 186
Falığ 114
Fâl-i Kur'ân 21, 42, 42r, 131, 131r, 302r, 304
Fâlnâme (Kalender Paşa) 21, 38, 39, 41r, 42, 42r, 45, 47r, 52, 52r, 94, 96r, 100, 126, 149, 149r, 152r, 153, 157, 157r, 168, 171r, 172r, 179, 187r, 190, 219r, 221, 257r, 280r, 284, 301r, 304, 311r, 313, 319r, 322, 351r, 354r, 355, 356r, 364r, 368r, 369, 371r, 374r, 375, 400r, 401r, 402
Falus 237
Fars / Farslar 89, 90
Farsça 16, 17, 18, 19, 21, 42, 46, 58, 61, 63, 70, 82, 117, 124, 129, 190, 196, 308, 320, 353, 378, 379, 410, 415
Fas 25, 28
Fâtıma 282r, 371, 379, 389, 391
Fâtıma Sugra 380
Fâtıma'nın eli (Fadime Ana'nın eli) 45
Fâtır Sûresi (*Kur'ân*) 85
Fâtih Sultan Mehmed (Mehmed II) 32, 38, 123, 186, 294, 385, 395
Fâtihâ Sûresi (*Kur'ân*) 32, 40, 241
Faylakus / Philip 64
Fedâd 118
Feddan 154
Felek-i atlas (Dokuzuncu Gök) 80
Felek-i burûc 80
Felek-i Kamer 79
Felek-i Mirrih 79
Felek-i Müşteri 79
Felek-i Sâmin / Felek-i Sevâbit (Sekizinci Gök) 80
Felek-i Sevâbit / Felek-i Sâmin (Sekizinci Gök) 80
Felek-i Şems 79
Felek-i Utarid 79
Felek-i Zuhal 79
Felek-i Zühre 79
Felekkurat 69
Felekü'l-a'zâm (Dokuzuncu Gök) 80
Felekü'l-eflâk (Dokuzuncu Gök) 80
Feltiyanos 191r, 192r, 198
Fenike mitolojyası 322
Fenikeliler 391
Ferdân 119
Ferg-i Evvel (Ay'ın 26. menzili) 361
Ferg-i Sânî (Ay'ın 27. menzili) 361
Ferhad ve Şirin / Ferhat ile Şirin 52, 71, 427
Ferîdûn 30, 52, 71, 324
Ferîdüddîn-i Attâr (Ferîdüddîn Attâr / Feridedîn-i Attrâr) 17, 179, 315, 316, 397, 407, 408
Fernuş 119

Ferrûh u Gülrûh 427
Fervak 90
Feryuş 119
Fetvân 119
Fırat 114, 146, 254, 307, 376, 386, 388, 390r
Figânî 204
Filistin 32, 245
Filistinliler 227, 230
Filsâr 268
Fin-Ugor kavimleri 82
Firavun 120, 150, 156r, 163, 164, 167, 170, 171r, 323, 382, 417
Firdevs 69
Firdevsî (Firdevsî-i Tûsî) 17, 22, 30, 58, 367, 391, 429
Firdevsî-i Tavil (Uzun Firdevsî) 18, 21, 22, 60
Firenk Denizi 435
Firûz u Dilefrûz 427
Flaubert, Gustav 185
Florent Schmitt 185
Fransızca 17, 415, 420
Freer Library-Philadelphia (PFL) 20, 240, 265, 423r
Frengistan 411
Freya 391
Frigya 28, 391
Fûr 66
Furkan Sûresi (*Kur'ân*) 75, 107, 258, 332
Fussilet Sûresi (*Kur'ân*) 80
Fuzûlî 21, 48, 96, 157, 185, 378, 379, 382, 385

Gaabil 119
Gaabin 119
Gaabuh 119
Gaalib 118, 119
Gaayır 119
Gaddâr 288
Gadnân 118
Gafr (Ay'ın 15. menzili) 361
Galata Mevlevihânesi 423r, 425
Galsan 118
Gandhi 408
Gaokerena 87
Gaokerena Ağacı 88
Garibnâme (Âşık Paşa) 422
Garuda 320
Gaspar 46
Gâşiye Sûresi (*Kur'ân*) 258, 263
Gatha 87
Gâve (Yedi Kardeşler takım yıldızından) 46
Gâve / Demirci Gâve 30, 52
Gâv-i Arz / Gâv-i Zemîn (Arzın öküzü) 82
Gâv-i Zemîn / Gâv-i Arz (Arzın öküzü) 82
Gayomart 89
Gazap (melek) 74
Gazavât-ı Alî 369
Gazâvât-ı Kıssa-i Mukaffa 62
Gazâvâtnâme-i Emirü'l-mü'minîn Alî 62
Gazâvâtnâme-i Resûlullah 62
Gazâvâtnâmeler 62
Gazze 231
Gehinnom 257
Gelibolulu Mustafa Âlî 22, 422r
Genest, L'Abbè 429
Geschichten Jacobs (Thomas Mann) 429
Geyikli Baba (Bursa) 38
Gılgamış 88, 104, 204
Gılgamış Destanı 48, 104
Gibb, E. J. W. 377
Gilân (İblis'in çocuklarından) 288
Giraudoux, Jean 231
Gîtî-nûmâ 67
Glaukos 204
Goethe 408
Gong Gong 322
Gor İmparatoru Hüseyin Şah'ın kızı 419
Gorgo 331
Gozzoli, Benezzo 429
Gök / Gökyüzü 73, 75, 77
Gök cisimleri mitologyası 332
Göktürk Yazıtları 88
Gram 30
Grifon 320
Grotowski 377
Gryps 320
Guerchin 429
Guiseppe Riconosciuto (Pietro Metastasio) 429
Gûl-i beyâbânî / Gûlyabani 291
Guristan-ı Kaani 411
Gurrenâme 21, 74, 352r, 353r, 357r, 359r
Gül 288, 291
Gül Banu 427
Gül ü Husrev 427
Gülen Yılan 276
Güneş 48, 58r, 60, 71, 73, 74, 76, 82, 85, 88 ,89, 112, 148, 156, 241, 245r, 251, 251r, 252, 252r, 329, 330, 333, 333, 334, 335, 337, 340, 350, 355, 357, 361, 365, 393
Güneş takvimi 391
Güneş-Hamel-Nevruz üçlüsü 336
Güney Arabistan 329
Güneydoğu Asya 25
Gürbüz, Selma 13
Gürcü Hatun 414, 415
Güz burçları (Burûc-ı harifî): Mizân-Akrep-Kavs 335

H. P. Krauss Koleksiyonu 385, 430
Habbân 118
Habeş soyu / Habeşler 114
Habeşistan / Habeş ülkesi 70, 112, 269
Habib bin Mâlik 130r, 131
Hâbîl 10, 16, 98, 99, 99r, 100, 101, 102, 103, 380
Habrun 163
Hac 44, 134, 154, 407, 441
Hac mevsimi 223
Hac Sûresi (*Kur'ân*) 154, 258, 264
Haccun (Hz. İbrâhim'in eşi) 154
Hacer 121, 150, 152, 391
Hacerü'l-Esved 86, 153, 154
Hacı Bektaş Velâyetnâmesi 401
Hacı Bektaş Velî 69, 397, 402, 404, 408
Hâcım Sultan 397
Hâcim 119
Hacrem 119
Haczem 119
Haçlı Ordusu 70
Hadd 407

Hâdır 118
Hâdib 119
Hadid 186, 335
Hadid Sûresi (*Kur'ân*) 76
Hadikatü's-süedâ (Fuzûli) 21, 95r, 96, 149, 153, 153r, 157, 158r, 159r, 184r, 185, 186, 378, 382, 384r, 385, 388, 389r, 390r
Hadramut 39, 114, 208, 329
Hadramut bölgesi 39
Haendel, Georg Friedrich 231, 429
Hafaza melekleri 278
Hafîd Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) 21, 22, 141r
Hâfih 119
Hagiasma (ayazma) 42
Hagios Mikael Kilisesi 32
Hâhiz 119
Hâil 119
Hakaniye Türkçesi 333
Hakîm Senâî 404
Hâkimler 227
Hakk 408
Hâkka Sûresi (*Kur'ân*) 255, 256, 278
Hale, Wiliam (Londra Üniversitesi) 16
Halep 44, 123, 407, 412
Halep kralının kızı 419
Hâlet Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) 21, 22, 205r
Halife Hârun 371
Halife Mu'temid 375
Halife Muaviye 376
Halifelik 367
Hâlik (Allah'ın niteliği) 75
Halilülrahmân Havuzu 44
Halime (Hz. Muhammed'in sütannesi) 12, 54, 128, 128r, 129, 129r, 130r
Halk (Kore Güneş tanrısı) 329
Halk hikâyeleri 427
Halk inançları 402
Hallac'ın kızkardeşi 419
Hallâc-ı Mansûr 380, 415, 417
Hallac-ı Mansûr ve Şems-i Tebrizi ve Molla-i Rûm Ta'ziyesi 415
Halman, Talât Sait 10, 403
Halvetiler 49
Ham 54r, 55, 111, 114
Hamdullah Hamdî (*Yûsuf u Züleyâ* müellifi) 50, 429, 430, 433, 435, 436, 437, 439
Hamel burcu / Koç burcu (Aries, Bere-i felek, Burc-ı bere) 332, 333, 334, 335, 336, 348, 349, 349, 350, 354
Hamele-i 'Arş melekleri 278
Hamidiye (Süleymaniye Kütüphanesi) 22, 93r, 112r, 113r, 115, 129, 162r, 188r, 189r, 190, 196, 211, 219r, 220r, 221, 236r
Hâmil-i Re'sû'l-Gûl (Perseus / Berşâvûş) 30, 331, 30, 330r, 331
Hamse (Ali Şir Nevâî) 21
Hamse (Hüsrev Dehlevî) 21
Hamse (Nev'îzâde Atâyî) 70
Hamse (Nizâmî) 21, 65r
Hamse yazmaları 326
Hamse-i Hüsrev Dehlevi 205r
Hamza (Neyzen) 412, 413
Hamza 379
Hamzanâme 29, 68, 70
Hânik 119
Hanna (Hz. Meryem'in annesi) 187
Hanok 199
Hanzale bin Safvan 210r, 211, 212, 213
Hanzale ve Simurg 209r
Haoma 42, 87
Haraiti dağı 87
Hâran (Hz. İbrâhim'in kayınpederi) 150, 209
Harbîl 118
Harem-i Şerîf 112
Haricîler / Hâricîlik 367, 369
Hârim 118
Hâris (Hz. Muhammed'in sütannesinin kocası) 128, 129, 130, 130r, 386, 388, 389r
Harizmî 378
Harizmşahlar 407
Harkil 118
Harkiyâ 119
Harran 155
Hârut ile Mârut 38, 102, 280r, 284
Harvard Üniversitesi 19
Hasan 378, 386, 388, 389
Hasan b. Aliyyi'l-Askerî 375
Hasan Baba 49, 397
Hasan Dağı 35
Hasan-ı Basrî 397
Hasanü'l-Müctebâ (Hz. Hasan / İmâm Hasan) 45, 47r, 145r, 147, 370, 371, 379, 380, 384r, 391
Hâsım 118
Hasman 119
Hâşik 119
Haşr Sûresi (*Kur'ân*) 75
Hatâyî 48
Hâtem-i Tay 71
Hatice 391
Hatice kızı Fâtıma (Hz. Fâtıma) 35, 45, 47r, 62, 121, 147
Hava (Burc-ı bâdî): Cevzâ-Mizân-Devl 335
Havdan 119
Hâverân Şâhı Kubat 62, 326, 370
Hâveran Şahı Kubat Cengi 326, 370
Hâvernâme 62, 326, 370
Havtayan 119
Havvâ 379, 386, 391
Hayâtü'l-hayevân (Demirî) 17
Hayber Kalesi Cengi 369
Hayber Savaşı 134
Haydar-ı Kerrâr (Hz. Ali) 369
Hayyan bin Âdem 98
Hâzân 119
Hazer (Yedi Deniz / Heft-muhit) 48
Hazer Rusları 66
Hazerler 114
Hâzinü'l-kuds 279
Hazire-i Kudüs 283
Hazura 98
Hebâc 119
Hebrew Üniversitesi (Kudüs) 16
Hecer 35
Heft Âsmân (Yedi Gök) 46
Heft bânû (Yedi gezegen) 46
Heft İklîm / İklîmü's-seb'a / Yedi İklim 48

Heft-ahter (Yedi gezegen) 46
Heft-âyine (Yedi gezegen) 46
Heft-devir (Yedi dönem) 46
Heft-ejdehâ (Yedi gezegen) 46
Heft-elvân / Heft-reng (Yedi Renk) 46
Heft-endâm (Yedi organ) 46
Heft-evreng (Yedi yıldız) 46
Heft-iklîm / Yedi İklim / İklîmü's-seb'a 48
Heft-merdân / Yedi Büyükler / Heft-teân (takımyıldız: Kutub, Gâve, Ahyar, Evtad, Ebdâl, Nukabâ, Nücebâ) 46, 48
Heft-muhit / Yedi Deniz (Pasifik, Atlantik, Akdeniz, Karadeniz, Tabariye, Hazer, Aral) 48
Heft-peyker 46
Heft-reng / Heft-elvân (Yedi Renk) 46, 48
Heft-teân / Heft-merdân / Yedi Büyükler (takım yıldız: Kutub, Gâve, Ahyar, Evtad, Ebdâl, Nukabâ, Nücebâ) 46-48
Hek'a (Ay'ın 5. menzili) 361
Helenistik dönemde Lübnan 329
Helios 329, 330
Helvacı Dede Türbesi (İstanbul) 38
Hemdem Çelebi Vakfı 385
Hemedan Hükümdarı Zu Betaa 177
Hemîlân 118
Hen'a (Ay'ın 6. menzili) 361
Hendek Savaşı 134
Heniochus (Mümsikü'linân) 331
Herakles 30, 94, 322
Herat 382
Herban 119
Herbîb 118
Hercules (Câsi) 331
Hermes (Merkkusius) 330
Herodes 183, 185
Herodias 183
Hesperides bahçesi 94
Hesperos 330
Heştbihişt (Sekiz Cennet) 265
Hetban 118
Hevdin 119
Hey'ât 118
Heybil 118
Heydân 119
Hezekiel (*Tevrat*) 104
Hezrâyan 118
Hıdırellez (Hıdrellez) 227
Hıfz melekleri 278
Hımareyn 339
Hıristiyan azizleri 127
Hıristiyan kaynakları 78
Hıristiyan misyonerler 88
Hıristiyan takvimi 46
Hıristiyanlar / Hıristiyanlık 25, 26, 32, 33, 35, 40, 45, 46, 49, 50, 68, 78, 86, 88, 119, 127, 181, 183, 196, 218, 227, 237, 242, 243, 244, 288, 320, 322, 375, 407, 408
Hırka-i Şerif Câmii 403
Hıyaro (Şener Şen) 10
Hızlan, Doğan 10
Hicâm 119
Hican 119
Hicaz 412
Hicr Sûresi (*Kur'ân*) 85, 92, 207, 208, 209, 257, 263, 290, 332
Hicret gecesi 267
Hilâl (Eski Araplarda) 329
Hilâl Cadı 35
Hilkiya / Hilkiye (Yeremya / İrmiyâ'nın babası) 216, 219
Hind diyârı / Hind toprakları 48, 114
Hindistan 25, 28, 73, 74, 66, 69, 70, 87, 96, 111, 313, 330, 367, 388, 389, 408
Hinduculuk 25
Hindularda Budizm 332
Hint adaları 316
Hint Budacılığı 263
Hint Denizi 269, 272
Hint inançları 257
Hint kozmogonisi 82
Hint mitologyası 42, 88, 320, 322, 329, 330
Hint Okyanusu 276
Hint Rişis Büyük Ayı takım yıldızı 330
Hintliler 48, 272, 352
Hint-Türk İmparatorluğu 70
Hipokrat (Bukrat / Hipokrates) 64, 319r, 322
Hipokrates (Bukrat / Hipokrat) 64, 319r, 322
Hipparchus 332
Hirâ Dağı / Cebel-i Nûr (Mekke) 33, 79, 86, 119
Hirân 119
Hititler 329
Hittî uriya 120
Hizkiya 216
Hollanda 429
Hollywood 11
Homeros 332
Horasan / Horasan diyârı 48, 66, 380, 407
Horus 239, 329
Hûd Sûresi (*Kur'ân*) 33, 76, 107, 111, 121, 207, 208, 225, 241
Huneyn Savaşı 134
Hûr (Güneş) 355, 386
Hurr 379
Hurriler 329, 330
Hûrşîd (Güneş) 355
Husrev Şah 427
Husrev ü Şirin 427
Hûşe-i çarh (Başak burcu) 341
Hûşe-i sipihr (Başak burcu) 341
Hûşeng 71, 90
Hûştek Pişdâd 90
Hût (Balina) 82
Hût burcu / Balık burcu (Balina / Pisces, Burc-ı mâhî, Hût-i felek, Kevkebetü's-semekeyn) 82, 274, 332, 333, 334, 347, 348, 349, 350, 353
Hût-ı Mûsâ 274
Hût-i felek (Balık burcu) 347
Hûtü'l-Hayz 274
Huveyled 119
Huveylid kızı Hatice 121
Huysmans 185
Huzeyme 118
Hüdhüd 168, 175, 177
Hümâ vü Hümâyûn 427
Hüma[y] 320

Hümâyünnâme (Ali Çelebi) 22, 55r, 58
Hümeze Sûresi (*Kur'ân*) 257
Hürîd 118
Hürmüz, Erendiz, Sakıt (Sa'd-i ekber) 353
Hürriyet 10
Hüsameddin Ahî Türkoğlu (Hüsameddîn Çelebi) 407
Hüsameddîn Debbağ 413
Hüseyin Baykara 382
Hüseyin Vaız Kâşif 378, 385
Hüsrev Dehlevî 21
Hüthüt Kuşu 315, 317
Hvar (Güneş Tanrısı) 329
Hyadlar 330
Hydra (Şucâ) 322, 331
Hz. Abbas 45, 136r, 138, 376, 379, 386, 388, 390r
Hz. Âdem 11, 16, 23, 29, 35, 51, 55, 70, 71, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 93r, 94, 95r, 96, 96r, 97r, 98, 99, 100r, 102, 104, 102r, 103, 111, 114, 118, 123, 124, 141r, 146, 153, 154, 172, 190, 199, 265, 277, 286, 323, 379, 380, 386, 391
Hz. Alî (Ebu Tâlib oğlu Emîrü'l-Mü'minîn) (Halife) 29, 30, 34, 35, 45, 47r, 54r, 55, 62, 70, 123, 125r, 126, 127, 132r, 134, 136r, 138, 146, 282r 326, 340, 367, 368r, 369, 370, 370r, 371r, 375, 375r, 378, 379, 380, 382, 384r, 386, 387r, 388, 389, 400r, 402, 417
Hz. Câbir 118
Hz. Circis 10, 11, 123, 227, 228r, 230, 382
Hz. Danyal 63, 64, 118, 123, 199
Hz. Dâvûd 29, 51, 54r, 55, 70, 71, 104, 117, 118, 120, 123, 172, 173r, 174, 176r, 178, 179, 215, 282
Hz. Ebûbekir (Halife) 45, 54r, 55, 141, 145r, 147, 267, 367, 407
Hz. Elyasa / Elyesa 118, 119, 213, 213r, 214, 232
Hz. Eyyûb 44, 51, 71, 118, 221, 222, 231, 322, 379, 382
Hz. Fâtıma (Fâtıma-i Zehra / Hatice kızı Fâtıma) 35, 45, 47r, 62, 121, 125r, 132r, 134, 145r, 147, 370, 379, 386
Hz. Hacer 44
Hz. Hamza / Emir Hamza 29, 70, 320r
Hz. Hanzale bin Safvan 10, 118, 209, 209r, 321, 322
Hz. Hanzale bin Safvan ve Simurg 209r
Hz. Hârûn 118, 120, 123, 146, 164, 165r, 167, 186
Hz. Hasan (İmâm Hasan / Hasanü'l-Müctebâ) 45, 47r, 145r, 147, 370, 371, 379, 380, 384r, 391
Hz. Havvâ 11, 16, 87, 91, 92, 93, 94, 95r, 96, 96r, 97r, 98, 102, 103, 121, 286, 323, 391
Hz. Hezekiel (Hz. Hızkıl) 213, 213r, 214, 219
Hz. Hızır 29, 32, 33, 34, 35, 40, 42, 42r, 43, 50, 64, 65r, 67, 68, 69, 70, 71, 123, 201, 202, 202r, 203, 204, 205r, 206, 206, 219, 223, 227, 276, 311r, 313
Hz. Hızkıl (Hezekiel) 213, 213r, 214, 219
Hz. Hûd 39, 54r, 55, 118, 123, 207, 207r, 209, 211
Hz. Hüseyin (İmâm Hüseyin / Hüseynü'ş-şehîd) 25, 30, 45, 47r, 49, 113, 121, 145r, 146, 147, 185, 370, 374r, 376, 378, 379, 382, 383r, 386, 388, 389, 390, 390r, 391, 392r, 393, 417, 419
Hz. İbrâhim (Halilülrahmân) 12, 43, 44, 51, 71, 117, 118, 120, 123, 141r, 146, 148, 149, 149r, 150, 151r, 152, 152r, 153, 153r, 154, 155, 163, 209, 225, 267, 282, 285, 288, 317, 379, 380, 386, 391, 433
Hz. İdris 54r, 55, 90, 91, 103, 117, 118, 123, 146, 200, 200r, 201, 231, 282
Hz. İlyas (Elia) 30, 35, 42, 42r, 43, 69, 71, 118, 202r, 204, 205r, 213, 223, 224r, 227, 232
Hz. İrmiyâ (Yeremya) 123, 216, 217r 218
Hz. İsâ (Meryem oğlu Hz. İsâ) 11, 12, 33, 35, 36, 40, 44, 45, 46, 51, 54, 71, 93, 117, 118, 119, 120, 121, 146, 181, 181, 183, 186, 187, 187r, 189r, 190, 191, 191r, 192r, 193, 196, 197r, 198, 200, 218, 227, 232, 236r, 239, 241, 243r, 245, 248, 249, 251, 282, 288, 290, 321, 379, 382, 391
Hz. İshak 118, 123, 153, 154, 155, 163, 225, 226r, 433
Hz. İsmail 12, 44, 71, 118, 123, 150, 152, 153, 154, 155r, 163, 213, 231, 232
Hz. İşmoil 118, 123, 214
Hz. Lokman 118, 123, 400r
Hz. Lût 71, 118, 121, 123, 209, 209r, 210r, 213
Hz. Mehvaîl 101r, 103
Hz. Meryem (İmran kızı Meryem) 12, 13, 33, 36, 45, 54, 54r, 55, 71, 121,181, 186, 187, 190, 191, 282, 285, 382
Hz. Mevlânâ (Mevlânâ Celâleddîn Rûmî) 16, 17, 58, 396r, 402, 402r, 403, 404, 405r, 406r, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416r, 417, 418r, 420
Hz. Muhammed / Hz. Peygamber 12, 25, 29, 33, 33r, 35, 36, 44, 45, 47r, 49, 71, 77, 79, 53r, 54, 54r, 55, 58, 58r, 62, 64, 70, 117, 118, 119, 120, 122r, 123, 124, 125r, 126, 127, 128, 128r, 129, 129r, 130, 130r, 131, 131r, 132r, 133r, 134, 135r, 136r, 137r, 138, 138r, 139, 139r, 140, 140r, 141, 141r, 142r, 143r, 144, 144r, 145, 145r, 146, 147, 154, 196, 201, 242r, 248, 250, 254, 259, 260r, 267, 279, 282, 282r, 283, 286, 290, 291, 295, 298r, 300, 300r, 321, 323, 324r, 369, 370, 379, 384r, 386, 388, 391, 395, 397, 402, 403, 407, 410
Hz. Mûsâ 29, 30, 33, 35, 40, 49, 51, 70, 71, 77, 79, 117, 118, 120, 121, 123, 140r, 146, 147, 163, 164, 165r, 167, 168, 169r, 170, 171, 171r, 178, 186, 201, 203, 204, 215, 215r, 216, 225, 244, 276, 282, 301r, 302r, 303, 304, 323, 379, 382, 391, 404
Hz. Nûh 28, 32, 33, 51, 54r, 55, 71, 104, 107, 110, 111, 112r, 113, 114, 115, 118, 120, 121, 123, 168, 379
Hz. Osman (Halife) 45, 54r, 55, 146, 367, 382, 387r
Hz. Ömer (Halife) 45, 54r, 55, 145r, 146, 147, 250, 367
Hz. Sâdık 199
Hz. Sâlih 54r, 55, 71, 118, 123, 207, 208, 267
Hz. Samson 199
Hz. Sârc 225
Hz. Sıddık 199
Hz. Süleyman 29, 51, 54r, 55, 55r, 60, 62, 70, 118, 121, 123, 146, 172, 172r, 173r, 174, 174r, 175, 176r, 177, 178, 179, 180, 180r, 244, 267, 283, 284, 285, 291, 293r, 294, 295, 300, 301r, 302r, 303, 317, 321, 382
Hz. Süleyman Tapmağı 146
Hz. Şâ'yâ 185, 186, 214, 215r, 216
Hz. Şem 199
Hz. Şem'ûn 118
Hz. Şîs / Hz. Şit 90, 98, 100r, 101r, 102, 102r, 103, 117, 118, 123, 172, 179, 199, 282
Hz. Şit / Hz. Şis 90, 98, 100r, 101r, 102, 102r, 103, 117, 118, 123, 172, 179, 199, 282
Hz. Şuayb 391
Hz. Şuayb 71, 118, 167, 225, 226r
Hz. Uzeyr / Hz. Üzeyir 118, 119, 123, 193, 216, 217r, 218, 219, 382

Hz. Üzeyir / Hz. Uzeyr 118, 119, 123, 193, 216, 217r, 218, 219, 382
Hz. Ya'kûb 51, 118, 120, 154, 155, 155r, 156, 157, 161, 162, 163, 172, 225, 379, 386, 427, 430, 433, 443
Hz. Ya'kub ve on iki oğlu 160r
Hz. Yahyâ 51, 54r, 55, 118, 119, 120, 123, 146, 172, 181, 182r, 185, 190, 379, 382
Hz. Yuhanna 231, 231r
Hz. Yûnus 51, 71, 118, 170, 213, 216, 216, 217r, 218r, 219r, 220, 220r, 221
Hz. Yûsuf 30, 38, 39, 40, 48, 62, 71, 118, 120, 123, 146, 154, 155, 156, 156r, 157, 157r, 158r, 159r, 161, 162r, 163, 172, 187, 190, 277, 382, 386, 427, 428r, 429, 430, 430r, 431r, 432r, 433, 434, 435, 436, 437, 437r, 438, 439, 440r, 441, 441r, 442r, 443
Hz. Yûsûf'un annesi Râhıl 391
Hz. Yûşâ 32, 118, 223, 224r, 232, 276
Hz. Yûşan 163
Hz. Zekeriyyâ 54r, 55, 71, 118, 119, 120, 123, 141r, 172, 181, 184r, 185, 186, 187, 216, 232, 288, 379, 386
Hz. Zü'l-karneyn (İskender-i Zü'l-karneyn) 118
Hz. Zü'l-kifl 118, 123, 213, 231, 232

Iason 322
Iğdır 388
Ikdü'l-cumân fi târîhi ehli'z-zamân (Aynî) 22, , 330r, 336r, 337r, 338r, 339r, 340r, 341r, 342r, 343r, 344r, 345r, 346r, 347r
Indra (Gögsel Tanrı) 74
Irak 107, 146, 245, 369, 377, 435
Isân 118
Isban 114
Isık Göl 28
Işık Tanrısı 74
Itfî 159

İbibik Kuşu 317
İblîs (Şeytan) 71, 82, 83, 92, 94, 96, 102, 106r, 115, 127, 130, 150, 152, 154, 168, 184r, 185, 186, 221, 222, 269r, 285, 286, 288
İbn Arabî 408
İbn Mülcem 369
İbn Ziyad 376
İbrâhim (Hz. Muhammed'in oğlu) 62
İbrâhim Edhem 62, 71, 397
İbrâhim Sûresi (*Kur'ân*) 83, 258
İbranice 150, 257, 285
İbraniler 257
İda Dağı 35
İfrît (Şeytan) 291
İhyâu 'Ulûmi'd-dîn (İmâm Gazzâlî) 17, 186
İkizler burcu / Cevzâ burcu (Gemini, Burc-ı dü-peyker) 268, 315, 330, 332, 333, 334, 338
İklik 118
İklîl (Ay'ın 17. menzili) 343, 361
İklîmü's-seb'a / Heft-iklîm / Yedi İklim 48
İkonografya 288, 300
İlandalı Ermiş Patrick 40
Ilazki (Bask Ay tanrısı) 330
İlk insanın yaratılışı 86
İlk Yahudi Peygamberleri 36
İlkbahar burçları: (Burûc-ı rebiî): Hamel-Sevr-Cevzâ 335
İlm-i nücûm 348
İlyasoğlu, Evin 10
İlyun 69
İmâm Askerî 375
İmâm Bâkır (Beşinci İmâm Muhammed Bâkır) 371, 419
İmâm Cevâd 371
İmâm Gazzâlî / İmâm-ı Gazâlî 17, 186, 397
İmâm Hâdî 371
İmâm Hasan (Hz. Hasan / Hasanü'l-Müctebâ) 45, 47r, 145r, 147, 370, 371, 379, 380, 384r, 391
İmâm Hasan'ın oğlu Kasım 376
İmâm Hüseyin (Hz. Hüseyin / Hüseynü'ş-Şehîd) 25, 30, 45, 47r, 49, 113, 121, 145r, 146, 147, 185, 370, 374r, 376, 378, 379, 382, 383r, 386, 388, 389, 390, 390r, 391, 392r, 393, 417, 419
İmâm Kâzım 371
İmâm Mehdî 375
İmâm Mûsâ Kâzım 380
İmâm Rızâ 371, 374r, 375
İmâm Sâdık 371
İmâm Zeynelabidin 384r
İmâm Zeynü'l-Âbidîn 371
İmam-ı A'zâm 397
İmparator Yao 107
İmrân (Hz. Meryem'in babası) 186, 187
İmrân 118
İmrân kızı Meryem (Hz. Meryem) 12, 13, 33, 36, 45, 54, 54r, 55, 71, 121, 186, 187
İmsan 118
İnanna / İştar 36, 101
İncil 17, 26, 77, 117, 119, 181, 190, 191, 193, 199, 239, 243, 244, 288, 290, 378, 379, 380
İngiliz Kahramanları 30
İngilizce 9, 15, 17, 19, 22, 55, 377
İnka 329
İnsânü'l-Mâ 273
İnşikaak-ı Kamer / Şakk-ı Kamer 139
İnti 329
İran / İranlılar / Farslar 17, 18, 28, 30, 52, 63, 66, 68, 70, 87, 88, 90, 150, 204, 290, 324, 330, 367, 377, 378, 410, 429
İran edebiyatı 410
İran Kralı / Hükümdarı 54r, 55, 64, 66
İran minyatürleri 18, 126, 168
İran protokolü 127
İran tahtı 150,
İranlı 367, 402
İranlı yorumcular 89
İreç 324
İrlanda 320
İshak
İshak bin İbrâhim 221, 430
İsis 239, 389, 390, 391
İsis Sirius 330
İskandinav Mitologyası 30, 87
İskandinavlar 263
İskaryot 196
İskender (Büyük İskender / Zü'l-karneyn / İskender-i Zü'l-karneyn) 29, 34, 40, 42, 54r, 55, 64, 65r, 66, 67, 68, 71, 85, 118, 204, 308, 309r, 311r, 313, 326
İskender seddi 71, 306, 308, 310
İskender'in aynası 71

İskender-i Zü'l-karneyn (Büyük İskender / Zü'l-karneyn / İskender) 29, 34, 40, 42, 54r, 55, 64, 65r, 66, 67, 68, 71, 85, 118, 204, 308, 309r, 311r, 313, 326
İskenderiye 67, 403, 414
İskendernâme (Ahmedî) 29, 42, 64, 68, 204, 206, 313, 323, 326
İskenderus 68
İslâm / İslâm inancı / İslâm dünyası / İslâm ülkeleri 2, 15, 25, 26, 30, 32, 35, 36, 44, 45, 49, 51, 52, 68, 69, 70, 71, 74, 89, 93, 94, 96, 119, 120, 123, 127, 147, 150, 153, 157, 167, 168, 178, 183, 186, 191, 193, 196, 201, 214, 219, 220, 239, 241, 244, 254, 257, 267, 277, 290, 291, 295, 307, 315, 316, 317, 320, 321, 322, 348, 367, 369, 375, 377, 378, 395, 402
İslâm bilginleri 193, 375
İslâm çerçevesi 30
İslâm dini 241
İslâm dünyası 295, 315, 316, 320, 369
İslâm halkları 369
İslâm ikonografyası 45, 147, 168, 220, 321
İslâm inancı 196
İslâm kaynakları 150, 157, 183, 186, 191, 193, 201, 214, 219
İslâm kozmogonisi 74
İslâm mitolojyası 89, 322
İslâm öncesi 36, 44, 96, 348, 367
İslâm öncesi Araplar 291
İslâm öncesi inançlar 257
İslâm öncesi kahramanlar 30
İslâm sanatı 153
İslâm tarihi 369
İslâm ülküsü 68
İslâm yorumcuları 219
İslâm'da resim yasağı 52
İslâmlaştırma 68, 89
İsmâil (melek) 80
İsmail 382, 386
İsmân 119
İspanyol 429
İsrâ Sûresi (*Kur'ân*) 92, 120, 146, 172, 277, 286, 295
İsrael Museum 385
İsrâfil 76, 225, 250r, 255, 256, 279
İsrail 219, 231
İsrail Krallığı 213
İsrailoğulları / İsrailliler 164, 170, 171r, 174, 181, 183, 187, 190, 191, 193, 215, 216, 219, 223, 225, 230, 231
İstanbul 13, 32, 33, 38, 42, 50, 69, 255, 395, 403, 404, 411, 420, 422
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (İÜK) 20, 21, 22, 23, 60, 197r, 198, 236r, 245r, 254, 273r, 289r, 305r
İşaya (*Kitâb-ı Mukaddes*) 94, 216
İşmoil 216
İşmûn 118
İşmuyel 214
İştar / İnanna 36, 101, 330
İştar-Astarte-Astoret 391
İtalyanca 51
İÜK (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi) 20, 21, 22, 23, 60, 197r, 198, 236r, 245r, 254, 273r, 289r, 305r
İyâb 119
İyâd 118
İyad Âdem 98
İyşâ 186
İzlanda 329

Jamaika 388
Japon inançları 257, 263
Japon mitolojyası 73, 82, 322
Jason 94
Joh (Mısır'da) 330
Josef Salvador de Egipto y triumfos de la inocencia 429
Joseph (Alexandre Duval) 429
Joseph (G. F. Haendel) 429
Joseph (L'Abbè Genest) 429
Joseph der Ernäber (Thomas Mann) 429
Joseph en Ägypte (Fransız Besteci Méhul) 429
Joseph in Egpyten (Thomas Mann) 429
Joseph's Legende (Richard Strauss) 429
Jozep in Dothan (Joost van der Vondel) 429
Juventa 42
Jüpiter 42, 48, 330, 332

Ka (Kova) 332
Kâ'be (Beytullah) 36, 44, 67, 71, 86, 102, 103, 122r, 123, 127, 138, 139r, 144, 146, 153, 154, 380, 397, 402, 411, 414, 245r, 304, 323
Kaarun 71
Kabâd 118
Kâbil (Kabib bin Âdem, Kayn bin Âdem, Kayün) 10, 16, 97r, 98, 99, 99r, 100, 101, 102, 103, 380
Kâbil Kralı 64
Kâbiloğulları 199
Kabin bin Âdem (Kâbil) 99
Kâbude 119
Kâdim 118
Kadir Sûresi (*Kur'ân*) 279
Kaf Dağı 34, 35, 40, 63, 65r, 70, 82, 204, 315, 319r, 320, 320r, 321, 322
Kaf Sûresi (*Kur'ân*) 255
Kahire 44
Kahkaha (Mâr-ı Kahkaha) 276
Kahraman (Kahraman-ı Kâtil / *Kahramanâme* kahramanı) 70, 91,
Kahramannâme (Ebû-Tâhir Tartusî) 70
Kaknûs 316
Kalb (Ay'ın 18. menzili) 361
Kalbü'l-akreb 343
Kaldeliler 239
Kale-i Muşturan 69
Kalem 220
Kalem Sûresi (*Kur'ân*) 77
Kalender Paşa (*Fâlnâme* yazarı) 21, 52, 126
Kalkâil (melek) 80
Kallisto 330
Kalmuklar 88
Kamer (Ay) 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 352, 353, 357, 359, 361, 363
Kamer Sûresi (*Kur'ân*) 107, 111, 130, 208
Kâmil 119
Kâmirvsâhik 119
Kan Kalesi Cengi 369
Kana 193
Kana mucizesi 193
Kanber 71, 123, 369, 370, 371r

Kandra (Hint mitologyasında) 330
Kânuh 119
Kaos 73, 74, 322
Kara Dev 69
Kara Kancaloslar 46
Kara Kancilo Oyunu (Trabzon dolayları) 46
Karadeniz (Yedi Deniz / Heft-muhit) 48
Karagöz tasvirleri 51
Karamani, Arzu 16
Karan soyu 114
Karanlıklar Ülkesi (Zulmet) 34, 40, 68, 74
Karatay, Ethem Fehmi 18
Karda 114
Karınca Vadisi 177
Karnü'l-Bakar 34
Kasas Sûresi (*Kur'ân*) 79, 164
Kâsım 381r, 386, 388
Kâsım otağı 388
Kâsim 119
Kastamonu / Kastamonu yöresi 44, 383
Kastor 330, 338
Kastu (Ok) 332
Kâşih 119
Kaşku (Ön Hitit'te) 329
Kaşmir 66
Katâarib (İblis'in çocuklarından 288
Katabade (Güney Arabistan'da) 329
Katolik dünyası / Katolikler 48, 408
Katt 209
Katura (Hz. İbrâhim'in eşi) 154
Kavs burcu / Kavis (Yay burcu, Burc-ı keman, Hân-i keman, Sagittarius) 332, 333, 334, 344, 335, 348, 349, 350, 353
Kayabal, Aslı 11
Kaydar (Hz. İsmail'in oğlu) 155, 155r
Kaygusuz 397
Kayn bin Âdem (Kābîl) 99
Kaynan 103, 118
Kayser 69
Kayser Kenatur 69
Kayseri 412, 414, 415
Kaytur 69
Kayün (Kābîl) 99
Kayzer 69
Kaz Dağı 35
Kazvîn okulu / Kazvîn üslûbu 131, 190, 196, 221
Kazvînî (Mustevfî Hamdullah) 17
Kazvînî (Zekeriyâ b. Muhammed b.Mahmûd Ebû Yahyâ) 19, 61, 204, 272, 274, 277, 278, 279, 282, 290, 291
Kefestetayyus / Kefeştatayyûş 233r, 237
Kehf Sûresi (*Kur'ân*) 85, 91, 92, 174, 201, 203, 206, 232, 255, 307
Kehf ve Rakîm 232
Kej-dûm-i felek / Akreb burcu 343
Kelbeyn 337
Keldânîler 216
Kelîl 118
Kelile ve Dinme 39, 58
Kelt Kahramanları 30
Kelvân 119
Kemoş 121
Ken'ân 114, 119, 120, 154, 155, 433, 434
Ken'an ili / ülkesi 225
Ken'ân Tapınağı 36
Ken'âniler 150, 225
Kenderûş 67
Kerbelâ / Kerbelâ olayları / Kerbelâ Savaşı 25, 49, 58, 71, 113, 185, 371, 376, 377, 378, 379, 383, 386, 388, 389, 390r, 391, 392r
Kerbelâ Şehitleri 379
Kerbelâ-Ta'ziye-Maktel 376
Kerem ile Aslı 427
Kerrûbiyûn melekleri 283
Kertenkele 88
Keruk 118
Kervankıran 357
Kesikbaş Destanı 369
Kevkebetü's-semekeyn (Hût burcu, Balık burcu, Balina, Pisces, Burc-ı mâhî, Hût-i felek) 82, 274, 332, 333, 334, 347, 348, 349, 350, 353
Kevser Sûresi (*Kur'ân*) 44
Keyatun 40, 69
Keyhüsrev (İran Şâhı) 63
Keykubat / Dârâ (İran kralı) 64, 71
Keyküsrev 382
Keyumers (Kiyumers) 89, 89r, 90, 91r
Keyvân 351
Kezul 119
Khiron 330
Khons (Eski Mısır'da) 330
Khun Kan 106
Khun Ket 106
Khyung 320
Kıbt soyu 114
Kınan 90
Kının 90
Kıptî 164, 170
Kıptice 164
Kıptîler 170
Kırgızistan 28
Kırgızlar 28
Kırk Âyet 49
Kırk Aziz'in Kilisesi / Kırk Kilise / Kırklareli 50
Kırk Budak 49
Kırk Er 50
Kırk Geçit 50
Kırk Hadis 49
Kırk İn 50
Kırk Kız Dağı 50
40 Kırgız kabilesindeki 40 bâkire 419
Kırk Kilise / Kırklareli /Kırk Azizin Kilisesi 50
Kırk Prenses Manastırı 50
Kırk Şehitler 50
Kırk Şehitler Kilisesi (Çemberlitaş-İstanbul) 50
Kırk Şehitler Sarnıcı (Çemberlitaş-İstanbul) 50
Kırkağaç 50
Kırklar (yer adı) 50
Kırklar 48
Kırklar Dağı (Çorum) 50
Kırklar Dağı (Rize) 50
Kırklareli / Kırk Kilise / Kırk Azizin Kilisesi 50
Kısasü'l-Enbiyâ (İshak bin İbrâhîm Mansûr bin Halif en-Niâbûrî) 12, 22, 93r, 100, 112r, 113r, 162r, 188r, 189r, 190, 196, 199, 211, 220r, 221, 236r, 299r, 432r

Kısmet Kuyusu / Can Kuyusu (Eyyûb Sultan'da) 40
Kıssa-i Hızır ve Mûsâ 62
Kıssa-i İskender 64
Kıssa-i Kahkaha 369
Kıssa-i Kahkaha 62
Kıssa-i Mukaffâ 369
Kıssa-i Şehri Şâtıran 22
Kıssa-i Şehr-i Şâtıran 273r
Kıssa-i Yûsuf 62
Kış burçları: (burûc-ı şefvî): Cedî-Devl-Hût 335
Kıtfîr 159, 435
Kıtmîr (Ashâb-ı Kehf'in köpekleri) 232, 233r, 236r, 237
Kıyâmet / Kıyâmet günü 13, 50, 51, 53r, 130, 198, 239, 240, 241, 244, 248r, 251, 254, 256, 279, 280r, 290, 300, 302, 375, 411
Kıyâmet belirtkeleri 255
Kıyâmet Sûresi (*Kur'ân*) 240
Kızılay 11, 12
Kızılbaşlar 419
Kibele 87, 391
Kîl 118
Kilabad 69
Kilân 119
Kilmân 119
Kingu 87
Kiniş Kakmo (Güneş Tanrı) 320
Kira Hatun (Mevlânâ'nın karısı) 411, 412, 415
Kirâmen Kâtibin 278
Kirşsâr 268
Kiş 107
Kiş Kralı Etana 88
Kişar (Toprak) 74
Kitâb-ı Âl-i Resûl 382, 385
Kitâb-ı Mukaddes 48, 91, 93, 119, 172
Kitâbü'l-Bulhân (Ebû Ma'şer el-Belhî) 22, 362, 363, 363r
Kiyumers (Keyumers) 89
Kiyûsâ 82
Klima 97r, 98, 99
Koç burcu 333
Kolkis 94
Konfüçyüsçülük 25
Konya 403, 404, 407, 411, 412, 414, 416r, 419
Korintoslular 239
Kova burcu / Delv burcu (Delv-i sipihr, Sâkibü'l-mâ, Aquarius) 332, 333, 334, 346, 352
Koz, M. Sabri 14
Kozmogoni 27, 73, 74, 77
Kozmografya 58, 74
Kozmoloji 74, 86
Köprülü, M. Fuat 420
Kral Âd 67
Kral Arthur 30
Kral Dermesil 110, 111
Kral Mahvil 110
Kral Nemrud (Nemrud) 43, 71, 148, 149, 150
Kral Reyvân 443
Krallar (*Kitâb-ı Mukaddes-Tevrat*) 94, 121, 175, 213, 223
Kraus Özel Koleksiyonu 385, 430
Kronos (Saturn) 330
Kroya (Arnavutluk) 44
Kudüs 16, 86, 114, 146, 164, 183, 185, 198, 209, 216, 218, 219, 239, 245, 254, 295, 308, 385, 402
Kudüs Jewis National and University Library 430
Kuen 107
Kûfe / Kûfa 251, 370, 376, 380
Kûfeliler 369, 376
Kûh-ı Şu'a 317
Kuklalar 51
Kul Himmet 48
Kur'ân 17, 26, 35, 36, 38, 44, 45, 46, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 85, 86, 91, 92, 93, 99, 100, 107, 117, 118, 119, 120, 121, 127, 146, 152, 153, 154, 156, 157, 163, 164, 167, 170, 174, 175, 181, 186, 187, 191, 193, 196, 198, 199, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 213, 214, 216, 218, 219, 220, 221, 223, 225, 231, 232, 232, 240, 241, 245, 248, 255, 256, 257, 258, 259, 263, 277, 278, 283, 285, 286, 290, 295, 302, 331, 332, 378, 379, 380, 402, 407, 410, 411, 427, 435
Kur'ân Tefsiri (Taberî) 17
Kurazya Savaşı 134
Kurban Bayramı 414
Kureyş 36, 286, 379, 390
Kureyş kabilesi / Kureyşliler 36, 286, 379, 390
Kusarikku (Koç) 332
Kusutans 237
Kuşuh (Hurrilerde) 330
Kut 114
Kut, Günay 10, 16, 377
Kutadgu Bilig 333
Kutsal Kitab 183
Kutub (Yedi Kardeşler takım yıldızından) 46
Kutup Yıldızı (Kynosura) 74, 330
Kuturb 291
Kuzey Afrika 25, 70
Kuzey Avrasya 74
Kuzey Kahramanları 30
Küba (Kubâgû) 272r, 274
Küba (Kubâgû) Adası 272r
Küçükayı takımyıldızı 326
Kürsî 77, 78, 85
Küş 114
Kynosura (Kutup Yıldızı) 74, 330

Ladon 322
Lâfis 119
Lâhin 118
Lâhun 119
Lakamu 74
Lâkis [İblisin (çöllerde görevli) çocuklarından] 288
Lakmu 74
Lâlâ Mustafa Paşa 422r, 425
Lâmî (peygamber) 119
Lâmi'î Çelebi 22, 377, 382, 385, 385, 388
Laos Mitolojyası 106
Larak 107
Lârende 407
Lât 36
Lâtif 119
Lâtiyam 118
Lâvî 119
Lazarus 193
Le'tân 118
Lebîr 118
Lebtâ (İblîs'in çocuklarından) 288

Leda 338
Lepus (Erneb) 331
Lerna bataklığı 322
Levend, Agâh Sırrı 422
Levh-i Mahfûz 76, 77, 239, 279, 283
Leviathan 322
Leylâ ile Mecnûn (*Leylâ vü Mecnûn*) 52, 71, 427, 429
Lisa (Batı Afrika'da Güneş tanrısı) 329
Liyuza 98
Llew Llawgyffes 30
Logos 27
Lokmân 403
London British Library 385
London British Museum 385
Londra 16, 18
Londra Üniversitesi 16
Lord Raglan 29, 30
Los Angeles Country Museum of Art 385
Lucas de Leyde 429
Lûd 245
Luka (*İncil*) 181, 186, 190, 290
Lupus (Sebu') 331
Lût kavmi 211
Lûtan 119
Lutf (melek) 74
Lübnan 44, 86, 377
Lüd 198
Lüg 118
Lühannâ 119
Lyra (Şelyâk) 331

Ma'nâil 119
Mâ'ü'l-hayat (Âb-ı Hayât) 34, 40, 42
Ma'yen 119
Maarif Kitaplığı 422
Maât 239, 240
Magnasco 429
Magrib (Taymûs) 435
Magrib Kraliçesi Keyzâfa 67
Magsel-i İsâ 33
Mâh (Eski İran'da Ay tanrısı) 330
Mahes (Eski Mısır'da Güneş tanrısı) 329
Mahmud Dede 22
Mahmûd u Ayaz 427
Mahrem (Eski Habeşistan'da) 330
Mahsemlina 237
Mahşer / Mahşer günü 13, 239, 251r, 252r, 256, 286r
Mahşer yeri 252r
Mâide Sûresi (*Kur'ân*) 99, 100, 119, 186, 191, 264, 285
Mak'as 118
Makam-ı İbrâhim 153
Makam-ı Kırklar (Ayasofya) 50
Makam-ı Yediler Kapısı (Ayasofya) 50
Makseline 233r, 237
Maktel / Makteller 58, 377, 378, 382
Maktel-i Âl-i Resûl (Lâmi'î Çelebi) 22
Maktel-i Âl-i Resûl 387r, 388, 390r, 392r
Maktel-i Hüseyn 377
Malaki 223
Malatya 69
Malezya 25, 70
Mâlik 257, 430, 434, 435, 436
Mâlik 50
Mâlik-i Dinar 397
Mâlûf 269
Manas Destanı 39
Manda / Satürn gezegeni (Hindistan'da) 330
Mangala / Hint Mars gezegeni 330
Mango, Andrew 16
Mani (Kuzey Cermen Ay tanrısı) 330
Manikeizm 367
Mann, Thomas 13, 429
Mansûr 419
Mansûr bin Halif en-Nişâbûrî 12, 22
Mantıku't-tayr (Ferîdüddîn-i Attâr) 17, 22, 179, 315, 397
Marduk (Sümerlerde Güneş tanrısı) 73, 242, 329
Margarita 273
Margarita Adası 272r
Mâr-ı Handân 276
Mâr-ı Kahkaha 276
Mari 89
Marici (Çin Budist tanrıçası) 329
Mârid 291
Markos 181
Mars (İran'da Behram) 330
Mars 48
Mârsâr 276
Martuş 237
Maryana 89
Massenet 185
Massût (İblîs'in çocuklarından) 288
Maşiag 87, 88
Maşiaynag 87, 88
Matta (*İncil*) 181, 196, 290
Matûs (İblîs'in çocuklarından) 288
Mâverâünnehir 48
Maya mitologyası 320
Mazdeizm 239, 367
Mâzenderân 66
Meâric S. 279
Mebârig 119
Mebidas 119
Medâin 64
Meddahlık / Meddahlar 52, 70,
Medine 36, 134, 136r, 138, 140, 141, 146, 207, 242r, 244r, 245, 248, 250, 251, 267, 308, 369, 371, 376, 380, 383
Medine halkı / Medineliler 132r, 134, 250
Medrek 118
Medyen 167, 225, 226r, 434
Medyen halkı 225, 226r
Meftâil 118
Mehdî 49, 375, 378
Mehdî b. Hasanü'l-Askerî 375
Mehil 118
Mehlâil 90, 103, 118
Mehmed b. Emir el-Hasan el-Su'dî 23
Mehmed b. Yûsuf el-Herevî 23
Mehmed I (Osmanlı Padişahı) 123
Mehmed II (Fâtih Sultan Mehmed / Osmanlı Padişahı) 32, 38, 123
Mehmed III (Osmanlı Padişahı) 12, 123
Mehnem 119
Mehtemsâr 119
Méhul (Fransız besteci) 429

Mekke 36, 44, 67, 86, 103, 114, 123, 129, 130, 130r, 133r, 134, 146, 152, 153, 208, 245, 251, 286, 304, 308, 376, 379, 388, 390r, 402
Mekke Haremi 112
Mekke'nin fethi 134
Mekselîna / Meksemlina 237
Meksika 104
Melanezya 74
Melchior 46
Melek-i Ahmer 269r
Melek-i Ebyar 269r
Melek-i Esved 269r
Melek-i Maymun-ı Siccanî 269r
Melek-i Müzheb 269r
Melek-i Semhures Nasranî 269r
Melek-i Tâvûs / Tâvûsü'l-Melâike 96
Melek-i Zuba 269r
Melik Tâbûr 436
Meliketü'l-Hayât 63
Memya 118
Menak oyunları 70
Menâkıb-ı Hacı Bektâş-Velî 397
Menâkıbname 395
Menâkıbnâmeler 62
Menâkıbü'l-Ârifîn (Ahmed Eflâkî) 17, 403
Menât 36
Mer'rib 175
Mer'et-i Müselsele (Andromeda)
Merdaim 118
Merd-i Hudâ 369
Meret-i Müselsele (Andromeda) 330r, 331
Merih (Mars) 71, 333, 334, 353, 355, 357, 361, 363
Merkân 118
Merkkusius (Hermes) 330
Merkür (Utarid) 48, 71, 333, 334, 352, 353, 357, 361, 363, 365
Mernûş 237
Mersam 119
Mersiyeler 216
Mertus 233r, 237
Meru Dağı 82
Merve 152
Meryem 183, 186187r, 188r, 190, 391, 417, 419
Meryem Ana eli (Abbas'ın eli) 45
Meryem oğlu İsâ 196
Meryem Sûresi (*Kur'ân*), 148, 181, 199, 200, 263
Mescid 187
Mescid-i Aksâ / Mescidü'l-Aksâ (Kudüs) 143r, 147, 155, 295
Mescid-i Harâm / Mescidü'l-Harâm 146, 295
Mescidü'l-Aksâ / Mescid-i Aksâ (Kudüs) 143r, 147, 155, 295, 298r
Mescidü'l-Harâm / Mescid-i Harâm 146, 295
Mesih 181, 186, 187, 206, 241, 242, 243, 248, 375
Mesleme 69
Mesluk 119
Mesnevi (Hz. Mevlânâ) 17, 401, 404, 407, 408, 410
Metâliü's-saâde / Metâliü's-Saâde ve menâbiü's-siyâde (Muhammed es-Sûdî İbn Seyyid Emir Hasan) 22, 269r, 309r, 336r, 337r, 338r, 339r, 340r, 341r, 342r, 343r, 344r, 345r, 346r, 347r, 361r, 362, 362r
Metastasio, Pietro 429
Methlehem 46
Mevhemun 119
Mevlânâ Celâleddin Rûmî (Hz. Mevlânâ) 16, 17, 58, 396r, 402, 402r, 403, 404, 405r, 406r, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416r, 417, 418r, 420
Mevlânâ Celâleddin Rûmi and the Whirling Dervishes (Talât Sait Halman-Metin And) 403
Mevlânâ Müzesi-Konya (MM) 20, 385
Mevlevî 420, 421r
Mevlevî Mahmud Dede 410
Mevlevî tekkeleri 404
Mevlevîler / Mevlevîlik 404, 425
Meynan 119
Meynez 119
Mezâhim 119
Mezâmîr / Mezmûrlar 172
Mezopotamya mitolojyası 322
Mezopotamya 28, 48, 239, 240, 322, 330
Mısır 30, 66, 67, 70, 114, 146, 150, 157, 161, 163, 164, 170, 171r, 190, 191, 213, 269, 276, 277, 329, 330, 369, 382, 390, 393, 430, 433, 434, 435, 436, 437, 443
Mısır firavunları 164
Mısır Kahramanları 30
Mısır kralı 437
Mısır valiliği 213
Mısırlı kadınlar 277
Mısırlılar 163, 391
Mi'râc (Mi'râcü'n-Nebevî) 142r, 143r, 146, 147, 154, 201, 295r, 296r, 298r, 299r, 300
Mi'râc Kandili / Mi'râc Gecesi 147, 154, 201, 298r, 299r, 300
Mi'râcü'n-Nebevî (Mi'râc) 142r, 143r, 146, 147, 154, 201, 295r, 296r, 298r, 299r, 300
Mi'râcnâme 300
Mibsal 119
Mid'nan 119
Midas 28
Midas'ın Kulakları (Güngör Dilmen) 28
Midyan kâhini Yetro (*Tevrat*) 79
Migliori, Simon Cantarini del 429
Mihâil (melek) 80
Mihlan 119
Mihr (Güneş) 355
Mihr / Mithra (Eski Ermeni mitolojyasında tanrı) 329
Mihr ü Mâh 427
Mihr ü Vefâ 427
Mihrâs 119
Mikâil 91, 171r, 225, 230, 279, 283
Mikkoatl (Aztek Kutub Yıldızı) 330
Militta 391
Milkom 121
Milletler ve Hükümdarlar Tarihi (Târihü'l-Rüsûl ve'l-mülûk / Taberî Tarihi) (Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Taberî) 10, 17, 34, 96, 98, 99, 114, 127, 150, 156, 167, 172, 175, 177, 178, 183, 185, 186, 187, 211, 232, 237, 159, 167, 168, 190, 191, 196, 209,
Milliyet 11
Milstein, Rachel (Hebrew Üniversitesi-Kudüs) 16
Milton, John 231
Minâ 279
Minuçehr 71

Minyatür ressamları 51
Minyatür sanatı 332
Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası (Metin And) 25
Minyatürlü yazmalar 18, 58, 370, 403
Mirrih 48, 353
Misdâ 118
Mislinâ 237
Mistère de Joseph 429
Mistère du Vieux Testament 429
Mişa 90, 163
Mişan 90
Mithos / mitos 27, 28, 29, 86, 389
Mitologya 25, 26, 27, 29, 33, 45, 51, 62, 68, 70, 71, 86, 118, 239, 286, 267, 315, 321, 329, 348, 402, 403
Mitologya kahramanı 230
Mitologya kuşları 317
Mitologya yaratıkları 253, 295
Mitraizm 367
Miylân 118
Mizân burcu / Terazi burcu (Libra) 58r, 60, 332, 333, 334, 342, 348, 349, 349, 350
MM (Mevlânâ Müzesi-Konya) 20, 385
Moab 121
Mog Ruith 320
Moğol istilâları 407
Moğollar 300
Molek 121
Molla Câmî 22, 425, 410, 429
Molla Hüseyin Vaız Kâşifî 382
Mozart 10
MS Diez A. 385
MS Or. 385
Mu'ekkibât melekleri 283
Muallâkatü's-seb'â (Yedi Askı) 48
Muaviye 369, 393
Mugaylâ 119
Muhammed b. Aliyyi't-Takıyyi'l-Cevâd 371
Muhammed Bâkır / Muhammedü'l-Bâkır (Beşinci İmâm) 371, 419
Muhammed İkbal 408
Muhammed Sûresi (*Kur'ân*) 258, 263
Muhammed Tekiş 407
Muhammedü'l-Bâkır (Beşinci İmâm Muhammed Bâkır / İmâm Bâkır) 371, 419
Muharrem ayı 113, 114, 376, 388, 389, 391, 393
Muharrem törenleri 391, 393
Muharrem-Aşûre 389
Muharremin onuncu günü (Aşûre günü) 49, 113, 114, 378
Muhtar 391
Muineddin Pervâne 404, 414
Mundah 119
Murad dehende 38
Murad III (Osmanlı Padişahı) 12, 123, 124, 126, 313, 420, 421r
Murakka 58
Murhand Muhammed Havendşâh (*Razvatü's-safâ* yazarı) 22, 110r, 115, 129, 129r
Mûsâ (Abdi) 63, 64
Mûsâ (Hz. Mûsâ'dan önceki peygamberlerden) 163
Mûsâ (yaratık) 274
Mûsâ b. Ca'feri'l-Kâzım 371
Musavvir (Allah'ın niteliği) 75
Musellis (Dört Halie'den üçü: Ebûbekir, Ömer ve Osman) 45
Museum für Islamische Kunst-Berlin (BMIK) / Berlin İslâm Sanatı Müzesi) 20, 140r, 147
Mûsevî kaynakları 78
Museviler 407
Mustafa Âli 425
Mustafa b. Yûsuf Ömer Darîr (Darîr) 12, 22, 124
Mustalıkoğulları Savaşı 134
Musul 227
Musul hükümdarı 227
Mute Savaşı 134
Mutluların Bahçesi 382
Muzâhim kızı Asiye (Asiye) 121, 164
Mü'min Sûresi (*Kur'ân*) 258, 278
Mü'minûn Sûresi / Âyetü'l-kürsî (*Kur'ân*) 35, 77, 85, 107, 186, 190, 179, 208, 255
Mücâdile Sûresi (*Kur'ân*) 286
Müddessir Sûresi (*Kur'ân*) 257
Mülk Sûresi (*Kur'ân*) 85, 258
Münker ve Nekîr melekleri 283
Münş-i Çarh 359
Mürselât 241
Mürvî 344
Müselles (Triangulum) 331
Müslim b. Akil/ Müslim-i 'Âkil 376, 386, 378, 388, 389r
Müslüman Ordusu 70
Müslümanlık / Müslümanlar 25, 32, 33, 35, 45, 69, 70, 86, 130r, 131, 138, 140, 146, 174, 178, 208, 254, 304, 308, 367, 402, 408
Müstevfi Hamdullah 17
Müşellel 36
Müşterî (Jüpiter) 48, 71, 333, 334, 344, 353, 357, 361, 363
Müteveşlâh 118,
Müzham 119
Myrtilos 330

Nâblus 434
Nabukodonosor II 185
Nadiroğulları Savaşı 134
Nahhundi (Elam'da Güneş tanrısı) 329
Nahl Sûresi (*Kur'ân*) 75, 283, 264, 277
Nahle Vâdisi 36
Nahor 114
Nahs-ı asgar 353
Nahs-i ekber 352
Nakşatra 332
Nakşibendilik / Nakşibendiler 49, 397
Nammu (Deniz tanrıçası) 87
Nâmûs-ı ekber 279
Nanna (Sümer'de) 329
Napir (Elam'da tanrı) 329
Nâsıra 186, 191
Nâsî 119
Nasibin bölgesi 291
Nasîr 118
Nâth 336
Nattier 429
Nâvî 118
Nâzi'ât Sûresi (*Kur'ân*) 76
Ne'âyim (Ay'ın 20. menzili) 361
Ne'âyim-i sâdire 344

Ne'âyim-i vâride 344
Nebe' Sûresi (*Kur'ân*) 255, 263, 279
Nebiru 332
Nebuzerazan 185
Necef 370
Necm Sûresi (*Kur'ân*) 36,78, 79, 146, 147
Nefehâtü'l-üns (Molla Câmî) 22, 287, 403, 425, 425r
Nehr (Eridanus) 331
Nehrevan Savaşı 384r, 386, 388
Neml (Karınca) Sûresi / (*Kur'ân*) 76, 164, 174, 175, 177, 209, 255, 267, 285, 302
Nemrud (Kral Nemrud) 43, 71, 148, 149, 150, 267, 317, 380
Nergal 240
Nerîmân 52, 71
Nerşâhî 391
Nesibnikâsım 119
Nesîmî 48, 419
Nesnâs 269, 272
Nesre (Ay'ın 8. menzili) 361
Nevrûz 113, 336, 391
New Jersey, Princeton University Museum 385
New York 168, 385, 413
New York Metropolitan Museum of Art 385
New York Pierpont Morgan Library 403
New York Public Library-New York-Spencer Koleksiyonu (NYPL) 20, 21, 124, 140, 141, 147,
Neyyir-i a'zâm 357
Neyyir-i asgar 357, 359
Neyzen Hamza 413
Ni'me'l-emîr 395
Nibelungen 322
Nicholson 410
Nicholson, Reynold 408
Nikkal ve Aglibol (Eski Suriye'de) 330
Nil Nehri 114, 163, 164, 168, 170, 428r, 230, 436
Nineva 220
Ninive 104
Nirkap Dağı 70
Nisâ Sûresi (*Kur'ân*) 120, 172, 186, 190, 196, 221, 241, 285, 332
Nisir Dağı 105
Nişâbur 407
Niyaznâme-i Sa'd u Hümâ 427
Noel 46
Nu'mân 119
Nube soyu 114
Nûh 240
Nûh Suresi (*Kur'ân*) 107
Nuh Tûfânı 201
Nûh'un Gemisi 33, 105r, 106r, 108r, 110r, 113, 113r, 115
Nuha 118
Nukabâ (Yedi Kardeşler takım yıldızından) 46
Nunu (Balık) 332
Nusretnâme (Gelibolulu Mustafa Âli) 22, 422r, 425, 246-247r
Nûşirevân 71
Nübüvvet-i tarifiye 410
Nübüvvet-i teşrîîye 410
Nübye 269
Nücebâ (Yedi Kardeşler takım yıldızından) 46
Nüzhetü'l-kulûb (Müstevfi Hamdullah Kazvînî) 17, 274, 276, 321, 326
Nüzûl-i İsâ 198
Nvikang 30
NYBM (Brooklyn Museum-New York) 20, 184r,
NYPL (New York Public Library / New York-Spencer Koleksiyonu (NYPL) 20, 21, 124, 141, 147

OBL (Bodleian Library-Oxford) 20, 22, 362, 363, 363r, 365
Og (Başan kralı) 167
Oğlak burcu Cedî (Cedy) burcu (burc-ı büzgâle, Burc-ı büz, Capricornus) 332, 334, 345, 349, 352
Oğuznâme 69
Ohrid Gölü 48
Oidipus 30
Okyanus (Bahr-i Muhit) 34, 88, 102
Omasis ou Joseph en Egypte (Baour-Lormian) 429
16. Yüzyılda İstanbul (Metin And) 9, 15
On Buyruk (Evâmir-i Aşere) 33
On Dört Mâsum 370
On iki burç 332
On İki İmâm 25, 370
Ophiucus=Havvâ ve Heyye 331
Oral, Zeynep 11
Orion (Cebbâr) 330, 331
Orta Asya 25, 26, 74, 420
Orta Asya Kültürleri 88
Orta Asya Şamanı 329, 420, 425
Ortaçağ 40, 185, 377, 429
Ortaçağ gösterimleri 377
Ortaçağ sanatı 185
Ortadoğu 73, 107
Ortodoks kilisesi 46
Ortodoks Zerdüştlüğü 367
Osiris 227, 239, 329, 389, 390
Osmanlı / Osmanlılar 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 23, 26, 32, 38, 46, 49, 51, 52, 53r, 62, 71, 74, 89, 90, 103, 123, 124, 127, 147, 149, 153, 204, 237, 240, 294, 300, 316, 332, 350, 355, 367, 377, 404, 427, 429
Osmanlı ciltçileri 124
Osmanlı Devleti / Osmanlı İmparatorluğu 12, 38, 49
Osmanlı dönemi 32
Osmanlı edebiyatı 62, 71, 204, 367, 377, 427, 429
Osmanlı gündelik yaşamı 15
Osmanlı hattatları 124
Osmanlı ikonografyası 74, 103, 147
Osmanlı kaynakları 237
Osmanlı kültürü 15, 71
Osmanlı minyatürleri 9, 15, 16, 18, 26, 51, 52, 53r, 124, 149, 153, 240, 300
Osmanlı padişahları 23, 52
Osmanlı sanatçıları 124
Osmanlı şiiri 377
Osmanlı tasvir sanatı 51, 127
Osmanlı tezhipçisi 124
Osmanlı üslûbu 52
Osmanlı yazarları 124
Osmanlı yazmaları 90
Osmanlıca 16, 46, 89
Osmanlıca-Türkçe 332
Osmanlı-İslâm bileşimi 26
Osmanlı-İslâm kültürü 26
Osmanoğulları (hânedân) 123

Overbeck 429
Owen 40
Oxford Bodleain 362
Oyun ve Bügü (Metin And) 420

Ölü Deniz 211
Ölüler Kitabı 240
Ömer b. Sa'd 371, 376

Padişah Ahmed 249r, 251
Pajajaram'da Prenses Mandapa 419
Pakistan 25, 408
Papa XXIII. John 408
Paris 13, 96
Parsîler 367
Parsîlik 367
Pâs-bân-ı felek 351
Pâs-bân-ı târûm 351
Pasifik (Yedi Deniz / Heft-muhit) 48
Pasiphae 330
Patrick (İrlandalı ermiş) 40
Patrizio'nun Kuyusu 40
Pavlus'un Korintoslulara Birinci Mektubu (*İncil*'de) 239
Pavlus'un Selâniklilere Birinci Mektubu (*İncil*'de) 239
Pegasus (Feres-i A'zâm) 331
Pehlivan Hasan Demir Baba (Bulgaristan) 397
Pekin, Ersu 16
Pelops 30
Pençe-i Âl-i Abâ 45, 47r
Perdedâri / Şemâil-gerdân 52
Peri 90
Perseis (Ay) 330
Perseus / Berşâvûş (Hâmil-i Re'sü'l-Gûl) 30, 331, 30, 330r, 331
Peter Brook 377
Peygamber (Hz. Muhammed) 259, 378, 379, 383, 419
Peyk-i felek 359
Peynus 233r, 237
PFL (Freer Library-Philadelphia) 20, 240, 265, 423r
Philadelphia 240
Philip / Faylakus 64
Philipp von Zesen 231
Phoenix 320
Pierpont Morgan Library-New York (PML) 20, 22, 168, 276, 362r, 365, 413, 416r, 424r, 425, 419
Pir Sultan 48
Pisagorcular 45
Pisces Australis=Hût (Balık / Balina) 331
Platon / Eflâtun 64
PML (Pierpont Morgan Library-New York) 20, 22, 168, 276, 362r, 365, 413, 416r, 424r, 425, 419
Polinezya 73
Polydeukes 330, 338
Polyneikes 48
Poseidon 330
Potifar 120, 159
Ptolemy 332
Pu Lang Soeung 106
Pugu (Sibirya Güneş Tanrısı) 329
Puluga 104
Pulukku (Yengeç) 332
Puruşa 88
Python 322

Ra'd Sûresi (*Kur'ân*) 85, 264
Rabah 119
Rachin 119
Raci Savaşı 134
Râdim 119
Raff, Joseph Joachim 231
Râhil (Hz. Yakub'un karısı) 433, 434
Râhilâ 119
Rahmân Sûresi (*Kur'ân*) 85, 263, 290
Rahş 323r
Rahyul 119
Rail (Züleyha) 163
Râîm 159
Rameau, Jean-Philippe 231
Râmil 119
Raphael 429
Râs kavmi 212
Rasas 119
Rasathâne 246-247r, 255
Râsil 119
Ravzai-i Rıdvân 285
Ravzatü's-Safâ (Murhand Muhammed Havendşâh) 22, 110r, 115, 129r,) 129, 129r, 218r, 221
Ravzatü'ş-şühedâ / Şehitler Bahçesi (Hüseyin Vaız Kâşifî) 22, 156r, 378, 381r, 382, 383r, 385, 388
Re 239, 329
Recil 118
Refaka bint Betvil 225
Rembrandt 231, 408, 429
Remle 209
Renda, Günsel 18
Resmuns 237
Reşâd 118
Reşgın 118
Revvan 119
Reyhan 118
Rhadim 118
Rıdvân 285
Rıfaî Tarikatı 402
Ribera 429
Richmond Keir Özel Koleksiyonu 385
Rişâ (Ay'ın 28. menzili) 361
Ritüel mithosu 27
Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye (Metin And) 393
Ritüeller 388
Robin Hood 30
Roma 30, 40, 196, 227, 244, 320, 329, 330, 332, 333, 391
Roma Ay Tanrıçası Luna 330
Roma hükümdarları 244
Roma İmparatoru, St. George 227
Roma kahramanları 30
Roma mitologyası 40, 320, 329
Romalılar 42, 196, 333, 391
Romulus 30
Rosenberg, Hilding (İsveçli besteci) 429
Rubâil (melek) 80
Ruben 120, 157,
Rubens 23, 429
Rûbîl 433
Rucinman, Steven (Lord) 32
Rûhu'l-emin 279

Rûhu'l-mukaddes 279
Rukün 119
Rûm / Rûm diyârı / Rûm Dünyası / Rûm ülkesi Rûm toprakları (Anadolu) 48, 64, 69, 232, 241, 324, 435
Rûm beyleri 69
Rûm Sûresi (*Kur'ân*) 76
Rûmeli 49, 70, 397
Rûmeli seferi 70
Rûmî dili 67
Rûmlar 114, 185
Runcinman, Steven (Lord) 32
Rusya 66, 82
Rûz-i mahşer 240
Rüstem (Zâloğlu Rüstem) 30, 38, 52, 71

Sa'adiyâil (melek) 80
Sa'd-ı Bula' (Ay'ın 23. menzili) 361
Sa'd-ı uzmâ 353
Sa'd-ı zâbih (Ay'ın 22. menzili) 345, 361
Sa'd-i asgar 353, 357
Sa'd-i ekber 353
Sa'dü'l-ahbiye (Ay'ın 25. menzili) 346, 361
Sa'dü'l-belg 346
Sa'dü'l-melik 346
Sa'dü's-su'ûd (Ay'ın 24. menzili) 346, 361
Sa'da 118
Sa'dem 119
Saad 119
Saadetnâme 382
Sabah 119
Sabîh 119
Sâbirgan 119
Sâbit 118
Sac ağacı 111
Sâd Sûresi (*Kur'ân*) 92, 121, 175, 213, 221, 223, 225, 231, 232, 241, 285
Sadeyf 118
Sâdim 119
Sadruddîn Konevî 408
Safâ Dağı 304
Saff 186
Sâffât Sûresi (*Kur'ân*) 85, 107, 148, 153, 220, 220, 223, 225, 258, 262, 263, 277
Safura 167
Safvân 118, 211
Sagitta (Sehm) 331
Saha (Keçi) 332
Sâhid 119
Sahîb-i Buhârî 17
Sâhik 119
Sahr 177
Sâim 118
Saint-Saens 231
Sakalib 114
Sâkibü'l-mâ 346
Sâlih (Hûh'un oğlu Sam soyundan) 114
Salmakis Efsanesi (Bodrum) 44
Salome 183
Salsâil (melek) 80
Salsal (dev) 62
Salsalnâme 62
Saltuknâme (Ebü'l-Hayr-i Rûmî) 29, 40, 48, 68, 69, 70, 258, 262, 263, 317, 323
Sâlum 119
Salur Kazan 39
Sam (Hz. Nuh'un oğlu) 52, 54r, 55, 71, 111, 114, 318r, 321, 322
Sâm oğlu İrem 272
Samah 420
Samahâil (melek) 80
Samiriye 32
Samirî 120
Samson 11, 13, 54, 227, 228r, 230, 231
Samson et Dalila 231
Samson ile Dalila (film) 11
Samuel (*Kitâb-ı Mukaddes*) 94, 214
San'â 175
Sanat ve Doğa Harikaları 22, 317r
Sânid 119
Sânuh 119
Sârâ / Sâre (Hz. İbrâhim'in eşi) 120, 121, 150, 154
Sarfân 119
Sarfe (Ay'ın 12. menzili) 340, 361
Sarı Saltuk / Sarı Saltık Dede (Şerif Hızır / Gâzî) 48, 49, 69, 70, 317, 397
Sarıkız Söylencesi 35
Sarıkız Tepesi 35
Sarîh 118
Sârim 118
Sarto, Andrea del 429
Sarug 114
Sâsân 119
Sâsânî hükümdarı Nûşirevan 274
Sâsânîler 126
Satihî 288
Satürn 48
Satya Pir söylencesi 419
Saul 214
Savitar 329
Saydalılar 121
Saydun 178
Sayhân 119
Sayılar 168
Sâyuh 119
Sâzân 118
Sazenuş (Sazinus) 233r, 237
Sazinus (Sâzenûş) 233r, 237
Seb'a-i seyyâre (Yedi gezegen) 46
Sebâ 175
Sebâ Kraliçesi / Melikesi (Kraliçe Belkıs) 55r, 172, 172r, 175, 179, 182r, 290, 293r, 294, 317
Sebât 118
Sebe Sûresi (*Kur'ân*) 172, 174, 175, 285, 300
Sebu' (Lupus) 331
Secde Sûresi (*Kur'ân*) 76, 85
Sedd-i İskenderî 64
Sedum 211
Sefâ 152
Sefân 118
Sefleye 118
Segsâr 269
Sekendiz 351
Sekiz Cennet 93, 265

Sekizinci Gök (Felek-i Sâmin / Felek-i Sevâbit) 80
Selâhaddîn Zerkûb 407
Selânikliler I (*İncil*) 239
Selçuklu Sultanı 70
Selçuklular 70
Selen, Ayşe 16
Selim I (Yavuz Sultan Selim / Osmanlı padişahı) 123
Selim II (Osmanlı padişahı) 123
Selmânü'l-Fârisî (Selmân-ı Farisî) 34, 35, 402, 400r
Semâ' 412, 420
Semânîn 114
Semek 273r
Semender 71
Semûd 207
Semûd kavmi / Semûdlular 207
Semyun 119
Senharib ordusu 215r
Sercayil 69
Sercis 196
Serendib 66, 415
Seretân burcu / Yengeç burcu (Cancer, Burc-ı harçeng, Burc-ı hilâl) 58r, 60, 88, 332, 333, 334, 339, 348, 349, 350
Sernim 119
Set 390
Sev'an 119
Sevâkıb-ı Menâkıb (Ahmed Eflâki'den derleyen Mahmud Dede) 22, 58, 168, 169r, 396r, 402r, 403, 405r, 406r, 409r, 411, 413, 416r, 418r, 419, 424r, 425
Sevr / Boğa (Taurus) 332, 333, 334, 335, 337, 348, 349, 350
Seyfü'l-Bahr Savaşı 134
Seyha'im 185
Seyhan 114
Seyhan, Nezihe 16, 18
Seyitgazi 69
Seyyâhûn melekleri 283
Seyyid Ahmedü'r-Rıfâî 397
Seyyid Battal (Battal Gazi / Seyyid Battal Gâzi) 33, 35, 40, 50, 68, 69
Seyyid Battal Gâzi Dergâhı 69
Seyyîd Emîr Hasan 22
Seyyid Gâzi (Seyyid Battal, Battal Gâzi) 33, 35, 40, 50, 68, 69
Seyyid Lokmân Aşurî (*Zübdetü't-Tevârih* yazarı) 18, 23, 58, 75r, 79, 79r, 89, 90, 91r, 92r, 97r, 98, 98r, 102, 103, 105r, 108r, 115, 124
Seyyid Mahmud-ı Hayranî 401
Seyyid Muhamed b. Şeyh Seyyid Burhân (*Ed-dürrü'l-muazzam fi sırri'l-ismi'l-a'zâm* çevirmeni) 21
Seyyîd-i Sırdan 412
Shahin 119
Sıddıka 216
Sır Keşişi Aziz Naum 48
Sırât Köprüsü 261r, 262
Sırâti'l-cahîm 259
Si (Peru'da) 330
Si'lât 288
Sibirya 73, 82, 320, 329
Sibirya kavimleri 82
Sidre ağacı 78
Sidretü'l-müntehâ /Sidre-i Müntehâ 35, 78, 79, 146
Siegfried (Sigurd) 30
Sigurd (Siegfried) 30, 322
Siirt 403
Silsilenâme 23, 54r, 55, 124
Simâk (Ay'ın 14. menzili) 361
Simâk-ı A'zel 341
Simavnalı Şeyh Bedreddin 397
Simurg (Anka, Zümrüdüanka) 30, 34, 71, 74, 179, 209, 209r, 212, 213, 215, 294, 295, 315, 316r, 317, 317r, 318r, 319r, 320, 320r, 321, 322, 327
Simyacılar 48
Sin (Babil'de Ay tanrısı)329
Sin (Hadramut'ta)329
Sînâ Dağı (Tûri Seynâ / Tûri Sînâ, Tûr Dağı) 33, 35, 79, 86, 251
Sind toprakları 114
Siphr 359
Sippar 107
Sirius (Yunan Köpek yıldızı) 330
Siru (Başak) 332
Sirus (Yıldız Tanrı) 330
Siti Jenar söylencesi 419
Siuş (Hitit mitologyasında) 329
Sivas 35, 404
Sivini (Urartu güneş tanrısı) 329
Siyah Kalem 424
Siyâmek 90
Siyâvûş 30, 31r, 150, 390, 391
Siyer-i Nebi (Mustafa b. Yûsuf Ömer ed-Darîr) 12, 22, 33r, 58, 58r, 100r, 101r, 102r, 103, 106r, 115, 122r, 124, 125r, 126r, 127, 129, 130, 130r, 131, 132r, 133r, 134, 135r, 136r, 137r, 138r, 139, 139r, 140, 140r, 141, 144, 144r, 145r, 147, 154, 155r, 282r, 296r, 300, 324r, 369, 370r
SK (Süleymaniye Kütüphanesi) 18, 20, 21, 22, 93r, 110r, 112r, 113r, 115, 129, 129r, 141r, 162r, 188r, 189r, 190, 196, 205r, 211, 218r, 219r, 220r, 221, 236r, 244r, 249r, 250, 250r, 252, 255r, 256, 257r, 258r, 259, 264r, 265, 279r, 284r, 285, 286r, 295r, 304r, 308, 308r, 385, 422, 432r, 438
SK Damat İbrâhim Paşa 22, 110r, 115, 129, 129r, 218r
SK Fâtih 422
SK Hafîd Efendi 244r, 249r, 250, 250r, 252, 255r, 256, 257r, 258r, 259, 264r, 265, 279r, 284r, 285, 286r, 295r, 299r, 304r, 308, 308r
SK Hâlet Efendi 21, 22, 205r
SK Hamidiye 22, 93r, 112r, 113r, 115, 129, 162r, 188r, 189r, 190, 196, 211, 219r, 220r, 221, 236r, 299r, 432r, 438
Slavları Yedi Havarisi 48
Sodom 209r, 210r, 211, 282
Sodom ve Gomora 121, 211, 231
Sôfî-i ezrak pûş 422
Sokrat / Sokrates 64
Sol (İzlanda'da Güneş tanrısı) 329
Sol (Roma'da Helios karşılığı Güneş tanrısı) 329
Soma 42
Sonsuzluk Denizi 83
Sothis 330
Soustiel Özel Koleksiyonu 96, 385
SÖK Paris 385
Sözen, Gürol 9, 16
Spada 429

Spencer Koleksiyonu / New York Public Library- New York- (NYPL) 20, 21, 124, 140
St. George (Georgio. Georges, Hagios) 227
St. George Yortusu 227
Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz 240
Staatsbibliothek-Berlin (BSB) 20, 21, 22, 156r
Strauss, Richard (Alman besteci) 185, 429
Strigae Kuşu 320
Strozzi, Bernardo 429
Styks ırmağı 42
Su (burc-ı âbî): Seretân-Akrep-Hût 335
Su'bân 304, 309r, 326
Subih 119
Sudan soyu 114
Sûfî / Sûfîler 403, 410, 415, 422
Suhayib 119
Suhûf 117,
Sulpac 330
Sultan Orhan 38
Sultan Rükneddin IV. (Kılıç Arslan) 416r, 419
Sultan Veled 403, 404, 410
Sultanü'l-ulemâ Mehmed Bahâeddin Veled 407
Sumatra 389
Sunal, Kemal 10
Sûr 250r, 255, 256, 279
Sûr-ı İsrâfil 255
Suriye 32, 164, 227, 329, 377, 393
Suriye halkı 230
Sürnâme-i Hümâyûn 22, 420, 421r
Surya (Hint Güneş tanrısı) 329
Susanoo 322
Suud 257
Südâbe 150,
Süflî Derviş 397
Süheyl ü Nevbahar 427
Sührap 71
Sülchfâti (Hint Denizi adalarında bulunan yaratık) 268
Süleyman I (Kanunî) (Osmanlı Padişahı) 123
Süleymaniye Kütüphanesi (SK) 18, 20, 21, 22, 93r, 110r, 112r, 113r, 115, 129, 129r, 141r, 162r, 188r, 189r, 190, 196, 205r , 211, 218r, 219r, 220r, 221, 236r, 244r, 249r, 250, 250r, 252, 255r, 256, 257r, 258r, 259, 264r, 265, 279r, 284r, 285, 286r, 295r, 304r, 308, 308r, 385, 422, 432r, 438
Süleymaniye Kütüphanesi Fatih (SK Fâtih) 422
Süleymaniye Kütüphanesi-Damat İbrahim Paşa (SK Damat İbrahim Paşa) 22, 110r, 115, 129, 129r, 218r
Süleymaniye Kütüphanesi-Hafîd Efendi (SK Hafîd Efendi) 21, 22, 141r, 244r, 249r, 250, 250r, 252, 255r, 256, 257r, 258r, 259, 264r, 265, 279r, 284r, 285, 286r, 295r, 299r, 304r, 308, 308r
Süleymaniye Kütüphanesi-Hâlet Efendi (SK Hâlet Efendi) 21, 22, 205r
Süleymaniye Kütüphanesi-Hamidiye (SK Hamidiye) 22, 93r, 112r, 113r, 115, 129, 162r, 188r, 189r, 190, 196, 211, 219r, 220r, 221, 236r
Süleymannâme (Firdevsî-i Tavîl / Uzun Firdevsî) 22, 60, 62, 180, 292r, 293r, 294
Süleymannâme-i Kebir (Firdevsî-i Tavîl / Uzun Firdevsî) 60
Sümer / Sümerler 106, 329
Sümer Dili / Sümerce 106
Sümer mitologyası 10, 73, 87, 101, 104, 204
Sümer ve Babil sayı sistemler 45
Sümerliler 45, 48, 73
Sünbül 333
Sünbüle burcu / Başak (Virgo, 'Azrâ, Burc-ı hûşe) 332, 334, 341, 348, 349, 350
Sünniler 375, 391
Sürcyyâ (Ay'ın 3. menzili) 361
Sürûrî (*Acâibü'l-mahlûkat ve garâibü'l-mevcûdât* çevirmeni) 19, 21
Süryanice 150
Sveti Naum Manastırı 48

Şabbat (Yahudilerde Cumartesi tatili) 48
Şafat 213
Şah Reyyân 435, 439
Şâh Tahmasp 70
Şâh u Derviş 427
Şah ü Gedâ 427
Şâh-ı Mâr (Kral Yılan) 276
Şâh-ı Mârân (Yılanların Şâhı) 40, 63, 64, 70, 71
Şâh-ı Merdân (Hz. Ali) 369
Şakk-ı Kamer / İnşikaak-ı Kamer 139
Şam 128, 146, 152, 153, 198, 207, 223, 225, 225, 232, 245, 288, 369, 371, 376, 379, 380, 407, 412, 435
Şam Sarayları 128
Şama (Babil'de Güneş tanrısı) 329
Şamas (Babil'de Güneş tanrısı) 329
Şameseb 69
Şâm-Kâm 68
Şâru' 118
Şâzi 383
Şebih 378
Şebuba bin Âdem 98
Şehnâme (Firdevsî-i Tûsî) 17, 22, 30, 31r, 38, 39r, 52, 58, 59r, 70, 89r, 90, 150, 318r, 321, 323r, 324, 326, 367, 375, 391
Şehrbânû 391
Şehretü'n-nâr 289r, 291
Şehr-rûz 68
Şeker Furûşân Hanı 407
Şelardi (Urartularda Ay tanrısı) 329
Şelyâk (Lyra) 331
Şem'un 214
Şem'un'u 196
Şem'un 119
Şemâil 119
Şemâil-gerdân / Perdedârî 52
Şemânih 118
Şemmâs 119
Şems (Güneş) 355
Şems (Kuzey Araplarında Güneş tanrısı) 329
Şems / Güneş 334, 336, 352, 355, 359, 361, 363, 417, 420
Şemse 357
Şemseddîn-i Tebrizi / Şems-i Tebrizi 404, 408, 415
Şemuyel 214
Şendal bin Âdem 98
Şener, Şen 10
Şen-Yi (Çin Güneş Tanrısı) 329
Şer'yib 118
Şeretayn (Ay'ın 1. menzili) 336, 361

Şerhil 118
Şeria ırmağı 225
Şerif b. Seyyid Muhammed (*Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-câmi)* 23
Şerif Hızır (Sarı Saltık Dede / Gâzi) 69, 70
Şeruhil 118
Şevle (Ay'ın 19. menzili) 361
Şevle 343
Şeyh 118
Şeyh Baba (Sarı Saltık'ın tekkesinde) 70
Şeyh el-Bedevî 44
Şeyh İbrahim-i Gülşenî 397
Şeyh Nâsıreddîn 415
Şeyh Selâhaddin 411, 412, 420
Şeyh Vefâ 397
Şeyhü'l-Yahudi (Yaşlı Yahudi) 273
Şeyla Selâhaddîn 419
Şeytân (İblîs) 71, 82, 83, 88, 92, 94, 96, 102, 106r, 115, 127, 130, 150, 152, 154, 161, 161, 177, 182r, 199, 201, 249, 277, 285, 286, 288, 323, 434
Şık 288
Şi'mâs 118
Şiâ Alî 369
Şîa mitologyası 388
Şiâ-ı Ûlâ 369
Şibih yazmak / Tasvir etmek 55
Şihabuddîn Sühreverdî 408
Şiî 378
Şiî inancı 391
Şiiler / Şiilik / Şiî dünyası 25, 49, 113, 367, 375, 376, 377, 388, 391
Şimigi (Hurrilerde Güneş tanrısı) 329
Şimşon 227
Şimtan 119
Şintoculuk 25
Şiraz 44, 64, 129, 221
Şirâz okulu 221
Şiraz üslûbu 64, 129
Şîr-i Yezdan 369
Şiva 45
Şiva-Kali 87
Şou Lao (Çin'de Güney Kutbu Yıldızı) 330
Şuarâ Sûresi (*Kur'ân*) 107, 148, 167, 171, 208, 211, 209
Şucâ (Hydra) 331
Şûrâ Suresi (*Kur'ân*) 86
Şuruppak 107

Ta'ziye 25, 377, 378, 390, 391, 415, 417, 429
Ta'ziye gösterimleri 25
Ta'ziye Koleksiyonu 415
Tabariye (Yedi Deniz / Heft-muhit) 48
Taberî (Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Taberî) 17, 34, 78, 90, 93, 96, 99, 114, 127, 150, 156, 308
Taberi Tarihi / Târihü'l-rüsûl ve'l-mülûk (Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Taberî) 10, 17, 34, 96, 98, 99, 114, 127, 150, 156, 167, 172, 175, 177, 178, 183, 185, 186, 187, 211, 232, 237, 159, 167, 168, 190, 191, 196, 209,
Taberistan 89
Taberiye Gölü 307
Tâbih 119
Tâbût 215, 215r, 216
Tâbûtü's-Sekîne 215
Tagarûn 66
Tâğut 285
Tâ-Hâ Sûresi (*Kur'ân*) 91, 92, 94, 120
Tâhir ile Zühre 427, 167, 277, 255
Tahmûs 435
Tahrîm Sûresi (*Kur'ân*) 111, 121, 186, 187, 190
Tâif 36, 134
Taif Savaşı 134
Takım yıldızlar mitologyası 331
Takiyeddîn 246-247r, 255
Talha b. Ubeydullah 146,
Talmud 149
Tâlût 123, 172, 174, 214, 215, 239
Tamîl 119
Tanındı, Zeren 12, 18
Tanrı / Allah (İslâmiyet) 11, 25, 28, 33, 36, 38, 40, 49, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 85, 87, 88 ,89, 90, 92, 93, 94, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 128, 141, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 163, 170, 172, 174, 177, 178, 201, 203, 211, 212, 214, 216, 219, 220, 223, 225, 230, 232, 239, 250, 251, 256, 259, 265, 267, 277, 278, 279, 284, 284r, 285, 286, 288, 290, 291, 307, 313, 315, 321, 333, 382, 395, 408, 410, 412, 417, 422, 433, 439
Tanrı Anu 88
Tanrı Astlik 330
Tanrı Baal (ya da Bel) 332
Tanrı Ea 242
Tanrı Lo 107
Tanrı Marduk 322, 332
Tanrı Thot 239
Tanrı Yehova 230
Taoculuk 25
Tarf 340
Tarfe (Ay'ın 9. menzili) 361
Tarih Kurumu Kütüphanesi 10
Târih-i Hind-i Garbi veyâ Hadis-i Nev (Mehmed b. Emir el-Hasan el-Su'dî ya da Mehmed b. Yûsuf el-Herevî) 23, 272r, 273, 312r, 313
Târihü'l-rüsûl ve'l-mülûk / Taberi Tarihi (Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Taberî) 10, 17, 34, 96, 98, 99, 114, 127, 150, 156, 167, 172, 175, 177, 178, 183, 185, 186, 187, 211, 232, 237, 159, 167, 168, 190, 191, 196, 209,
Tariyun 69
Tasvir etmek / Şibih yazmak 55
Tatir 119
Taurus (Boğa / Sevr) 332, 333, 334, 335, 337, 348, 349, 350
Tavbe bin Âdem 98
Tavil 134
Tâvûsü'l-Melâike / Melek-i Tâvûs 96, 279
Tâyir 268
Tayrü'd-devlet 320
Tayy-i mekân 411
Tebriz 411
Tebrizli Şems (Şemseddin Muhammed Tebrizî 407
Tebük Savaşı 134
Tecer, Ahmet Kutsi 422

Tekvin (*Tevrat/ Kitâb-ı Mukaddes*) 92, 93, 94, 99, 107, 120, 121, 150, 152, 153, 156, 157, 199, 201, 211
Temmuz / Dumuzi (Çoban Tanrı) 101
Teogoni 27
Terazi burcu / Mizân burcu (Libra) 58r, 60, 332, 333, 334, 342, 348, 349, 349, 350
Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-câmi (Şerîf b. Seyyid Muhamed) 23, 197r, 236r, 248r, 245r, 254, 303r, 305r
Terlerdirek (Ayasofya) 32
Teslis inancı (Baba Tanrı-Oğul İsâ-Kutsal Ruh) 45
Tesniye (*Kitâb-ı Mukaddes*) 94, 168
Tev'em-i muahhar 338
Tev'em-i mukaddem 338
Tevbe Sûresi (*Kur'ân*) 119, 148, 186, 218, 220
Tevrat 11, 17, 26, 28, 30, 32, 54, 77, 79, 87, 92, 94, 99, 104, 107, 117, 119, 120, 121, 149, 150, 152, 153, 157, 159, 167, 174, 175, 181, 185, 191, 199, 201, 211, 213, 214, 216, 216, 219, 221, 223, 227, 230, 231, 239, 242, 244, 307, 322, 378, 379, 380
Tevrat Herkülü 230
Tevrat kahramanları 30
Tevrat peygamberleri 231
Tezkiretü'l-Evliyâ 397
Thales 48
The Hero (Lord Raglan) 29
Thebai 49
Theodosius II. 237
Theseus 30
Thetis 42
Thot (Mısır'da) 330
Tiamat 73, 74, 242, 322
Tibet (Tubet) 435
Tibet mitolojyası 320
TİEM (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi) 20, 21, 22, 23, 75r, 79, 90, 91r, 92r, 98, 98r, 102, 103, 115, 124, 125r, 127, 132r, 133r, 134, 139, 142r, 149, 151r, 161, 165r, 167, 192r, 1973 160r, 198, 199, 200, 200r, 210r, 211, 212, 213r, 215r, 224r, 225, 227, 231, 232, 233r, 282r, 375, 375r, 385, 387r, 388, 390r, 392r
Tin Suresi (*Kur'ân*) 35
Tinnîn (Draco) 326, 326r, 327
Tiştrya 330
Titley, Norah (British Library) 18
Tomam (Sibirya'da tanrıça kuş) 320
Tomo 104
Tonatiuh (Aztek'lerde Güneş tanrısı) 329
Tophane (İstanbul) 13
Tophâne sırtları 246-247r, 255
Topkapı Sarayı 54, 294, 424
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSM) 12, 20, 21, 22, 23, 30, 31r, 33r, 38, 39r, 41r, 42, 42r, 45, 47r, 52, 52r, 58r, 59r, 61, 64, 69, 70, 79, 79r, 83, 83r, 94, 96r, 101r, 102r, 103, 106r, 108r, 115, 122r, 124, 126r, 127, 128, 128r, 129, 130, 130r, 131, 131r, 133r, 134, 135r, 139, 139r, 140, 141, 144r, 145r, 147, 149, 149r, 152r, 155, 155r, 157, 157r, 167, 168, 169r, 171r, 172r, 173r, 178, 179, 180r, 181, 182r, 187r, 190, 191r, 198, 201, 202r, 206, 207, 208, 209r, 221, 225, 226r, 227, 228r, 230, 231r, 246-247r, 248r, 257r, 280r, 284, 291, 300, 302r, 304, 311r, 318r, 319r, 320r, 322, 324r, 327, 351r, 354r, 356r, 357, 364r, 368r, 369, 370, 370r, 371r, 374r, 375, 375r, 400r, 402, 409r, 420, 421r, 422r, 424, 425
Topografya 58
Toprak (Burc-ı bâkî): Sevr-Cedi-Sünbüle 335
Toprak Ana 322
Tötonlar 391
Trablusşam (Lübnan) 44
Trabzon dolayları 46
Triangulum (Müselles) 331
Trimurti 45
Troya Ovası 35
TSM A. (Topkapı Sarayı Müzesi-III. Ahmed Kütüphanesi) 20, 21, 83, 83r, 274, 275r, 281r
TSM B. (Topkapı Sarayı Müzesi-Bağdat Kütüphanesi) 20, 22, 23, 303r, 336r, 338r, 339r, 340r, 341r, 342r, 343r, 344r, 345r, 346r, 347r
TSM H. (Topkapı Sarayı Müzesi-Hazine Kütüphanesi) 20, 21, 22, 23, 30, 31r, 33r, 38, 39r, 41r, 42, 42r, 45, 47r, 52, 52r, 58r, 59r, 64, 69, 79, 79r, 94, 96r, 100, 100r, 101r, 102r, 103, 106r, 108r, 115, 122r, 124, 126r, 127, 128, 128r, 129, 130, 130r, 131, 131r, 133r, 134, 135r, 139, 140, 141, 143r, 144r, 145r, 147, 149, 149r, 152r, 155r, 157, 157r, 167, 182r, 190, 171r, 172r, 173r, 178, 179, 179, 180r, 181, 187r, 191r, 198, 201, 202r, 206, 207, 209r, 221, 225, 226r, 227, 228r, 231r, 246-247r, 248r, 257r , 280r, 284, 291, 300, 302r, 304, 311r, 318r, 319r, 320r, 322, 324r, 327, 351r, 354r, 356r, 357, 364r, 368r, 369, 370, 370r, 371r, 374r, 375, 375r, 400r, 402, 409r, 420, 421r, 422r, 424, 425
TSM R. (Topkapı Sarayı Müzesi-Revan Kütüphanesi) 20, 22, 23, 70, 168, 169r, 272r, 273, 312r, 313, 323r, 396r, 402r, 403, 405r, 406r, 411, 413, 414, 418r, 419
Tsukiyomi (Japonya'da) 330
Tuamu rabûti (İkizler) 332
Tubet (Tibet) 435
Tûfân 13, 16, 33, 77, 51, 102, 104, 105, 106, 107, 110r, 111, 112, 112r, 114, 168, 170
Tuisko 87
Tûr Dağı (Tûri Seynâ / Sînâ Dağı / Tûri Sînâ / Tûri Sinin) 33, 35, 71, 79, 86
Tûr Suresi (*Kur'ân*) 86, 265, 283
Tûri Seynâ (Sînâ Dağı / Tûri Sînâ / Tûr Dağı / Tûri Sinin) 33, 35, 79, 86
Tûri Sînâ (Tûri Seynâ / Sînâ Dağı / Tûr Dağı / Tûri Sinin) 33, 35, 79, 86
Tûs kenti 371
Türk / Türkler 18, 26, 32, 48, 52, 70, 82, 88, 114, 320, 333, 407, 422
Türk dansları 422
Türk diyârı 48
Türk kavimleri 28
Türk mesnevisi 333
Türk minyatürleri 18
Türk mitolojyası 320
Türk ve İslâm Eserleri Müzesi (TİEM) 20, 21, 22, 23, 75r, 79, 90, 91r, 92r, 98, 98r, 102, 103, 115, 124, 125r, 127, 132r, 133r, 134, 139, 142r, 149, 151r, 161, 165r, 167, 192r, 1973 160r, 198, 199, 200, 200r, 210r, 211, 212, 213r, 215r, 224r, 225, 227, 231, 232, 233r, 385
Türk yazma kitaplıkları 70
Türkçe 9, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 51, 58, 61, 70, 177, 291, 326, 382, 383, 410, 417, 429
Türkeli 66

Türk-Hint Minyatürleri 18
Türkistan 70, 276, 324
Türkiye 11, 13, 16, 63, 70, 389, 403
Türkler'in Kadın Ataları 88
Türkleştirme 68

Ubâr 290
Ubeyde 379
Ubeydullah b. Ziyad / Ubeydullah 376, 386, 388
Uc / 1 Uc bin Anak 66r, 167, 168, 169r, 171r, 317, 404
Ufran 119
Uhud 147
Uhud Dağı 245
Uhud Savaşı 134, 147, 386
Ukab kuşu 323
Ulu Ârif Çelebi 410
Ulu Câmi (Bursa) 44, 377
Unnuh 103
Uppsala University Library- Uppsala (UUL) 20
Upsala University Library Ms. O Nova 403
Upulevo (Endonezya'da Güneş tanrısı) 329
Urartular 329
Urfa 43
Ursa Major (Dübb-i Ekber) 331
Ursa Minor (Dübb-i Asgar) 331
Urûc-i İsâ 198
Uruk / Uruk Kentleri 48, 88, 107
Usanos Hinz (Venüs gezegeni) 330
Uşhenc 90
Utarid (Merkür) 48, 71, 333, 334, 352, 353, 357, 361, 363, 365
Utnapiştim 88, 104, 105, 106
UUL (Uppsala University Library-Uppsala) 20
Uygur Türkçesi 300
Uzakdoğu 67, 239
Uzre 110
Uzun Firdevsî (Firdevsî-i Tavîl) 18, 21, 22, 60, 180, 294
Uzzâ 36

Üç Mecûsî / Üç Müneccim (Gaspar, Melchior, Balthassar) 46
Üç Müneccim / Üç Mecûsî (Gaspar, Melchior, Balthassar) 46
Üçler 48
Ümmü'l-Kurâ (Mekke) 86
Ümmüabed 134, 140
Ürdün 150, 209, 215
Üsküdar 423r
Üster, Celal 11
Üveysü'l-Karânî (Veysel Karânî) 401r, 62, 403

Vaad 119
Vâbun 119
Vadd (Eski Araplarda) 330
Vaftizci Yahyâ 183
Vahiy 243, 244
Vâile 111
Vâkıa Sûresi (*Kur'ân*) 263
Vakvâk Adası 66, 313
Vakvâk Ağacı 38, 66, 68, 295, Ağacı 311r, 312r, 313
Vâmık u Azrâ / Vâmık ile Azra 71, 427
Van der Veydan 429
Van Dyck 231
Varka vü Gülşâh / Varka ve Gülşâh 52, 427
Vâsim 119
Vatan (gazete) 12
Vatikan 379
Vatikan Kitaplığı 415
Vatu Gunung 30
Vebar 114
Vehbâ 118
Veit 429
Velâm 118
Velasquez 429
Velâyetnâme-i Hâcım Sultan 397
Velid b. Mûsâ 164
Vendidad 87
Vendition de Joseph 429
Venedik 206
Venedik Biblioteca Marciana 64
Venüs (Zühre) 38, 48, 71, 284, 330 333, 334, 340, 342, 352, 353, 355, 357, 361, 391
Verdi 10
Veysel Karanî (Üveysü'l-Karânî) 401r, 62, 403
Vilâyetnâme 69
Virânî 48
Virgo (Sünbüle / Başak sureu) 332, 341, 348, 349, 350
Vis ü Râmin 427
Vişnu 45, 375
Voltaire 231
Vondel, Joost van der 429
Vritra 74, 322

Werff, Vander 429
Westöstlicher Divan (Doğu Divanı) 408
Wilde, Oscar 185
Wilson, Robert 377

Xiang Yao 322

Ya'va 118
Yafes 54r, 55, 111, 114
Yağmur duası 208
Yahhın 119
Yahud bin Âdem 98
Yahuda 120, 157, 196
Yahuda İskaryot 196
Yahudî / Yahudiler 28, 36, 48, 64, 86, 119, 120, 191r, 192r, 193, 196, 198, 213r, 214, 218, 227, 239, 242, 244, 250, 254, 284, 322, 417
Yahudi gelenekleri 284
Yahudi Mitologyası 28, 227
Yahudilik 244, 322
Yakındoğu 86
Yakut Türkleri 88
Yalnguk 88
Yalnguk-oglı 88
Yam / Ken'an (Hz. Nûh'un inanmayan oğlu) 111
Yama 87, 88
Yami 88
Yapı Kredi Yayınları 13, 14
Yarhibol (İslâm öncesi eski Araplarda) 329
Yâsân 118
Yâsîn 193

Yâsin Sûresi (*Kur'ân*) 255, 263
Yaslı Ana (Mater Dolorosa) 391
Yaşam ağacı 88
Yaşam otu 88
Yaşam Suyu (Âb- Hayât) 65r
Yaşhem oğlu İmrân 186
Yâşil 118
Yatbu' 119
Yavuz, Muhsine Helimoğlu 10
Yay burcu / Kavs burcu (Burc-ı keman, Hân-i keman, Sagittarius) 332, 333, 334, 344, 348, 349, 350, 353
Yaz burçları: *(Burûc-ı sayfi):* Seretân-Esed-Sünbüle 334, 335
Yaz kurbanı 389
Yazıcı, Tahsin 410
Ye'cûc ve Me'cûc (Ye'cûc-Me'cûc) 66, 68, 83, 201, 202r, 206
Ye'cûc-Me'cûc 253, 272, 290, 295, 307, 307r, 308, 308r, 309r, 326
Ye'loje (Sibirya'da tanrı) 329
Yebrin 114
Yedi Adalar 49
Yedi âfet 48
Yedi Askı (Muallâkatü's-seb'â) 48
Yedi âyin (Katoliklerde) 48
Yedi Bilgeler 48
Yedi Büyükler / Heft-merdân / Heft-teân (takım yıldız: Kutub, Gâve, Ahyar, Evtad, Ebdâl, Nukabâ, Nücebâ) 46
Yedi Deniz / Heft-muhit (Pasifik, Atlantik, Akdeniz, Karadeniz, Tabariye, Hazer, Aral) 48, 82
Yedi Dünya 82
Yedi gezegen (Heft-ahter, Heft bânû, Heft-âyine, Heft-ejdehâ, Seb'a-i seyyâre) 46
Yedi gezegen 350, 355
Yedi Gök / Heft Âsmân (Felek-i Kamer, Felek-i Utarid, Felek-i Zühre, Felek-i Şems, Felek-i Mirrih, Felek-i Müşteri, Felek-i Zuhal) 46, 78, 79, 80, 82, 86,
Yedi İklim / Heft-iklîm / İklimü's-seb'a 48
Yedi Kardeşler (takım yıldız) 46
Yedi Kilise 48
Yedi melek 48
Yedi mühür 48
Yedi ölümcül günah 48
Yedi Renk (Heft-reng / Heft-elvân) 46
Yedi Uyurlar 232, 233r, 236r
Yedi Yârlar (takım yıldız) 46
Yediada 49
Yediburun 49
Yedigöller 49
Yedigöz Yaylaları 49
Yediler 48, 50
Yediler Savaşı 48
Yediler Türbesi (Eskişehir) 49
Yedinci Gök 78
Yeditepe 49
Yeğban 119
Yeğbin 119
Yehova 104
Yehûdâ 434
Yehur 119
Yelbak 119
Yemen 114, 134, 146, 175, 177, 208, 272, 291, 304, 145, 146, 435
Yemen ordusu 134
Yemi 87
Yemini 48
Yemliha 233r, 237
Yemliha Şâh-ı Mârân 40
Yemnih 237
Yengeç burcu / Seretan (Cancer, Burc-ı harçeng, Burc-ı hilâl) 58r, 60, 88, 332, 333, 334, 339, 348, 349, 350
Yeni Bey 28
Yeni Yüzyıl 11, 13
Yeniden Kazanılan Cennet 231
Yer / Yeryüzü 73, 75, 77, 78
Yerd 103
Yeremya / İrmiyâ (Hilkiye / Hilkiya oğlu) 216, 219
Yeremya'nın Mersiyeleri 216
Yeruşalim 104
Yesma' 119
Yeşu 223
Yetro 167
Yevmü'l-kıyâm 240
Yezdan ve Ehriman (Ahuramazda ve Ahriman) 87, 90
Yezdgird 326
Yezid 369, 371, 376, 390, 391
Yezid II (Halife) 213
Yezidî metinleri 417
Yezidiler 96
Yılan 88
Yılanlar Dağı 276
Yıldız Dağı 35
Yıldız Tanrı (Sirus) 330
Yima 87, 88
Yimag 87, 88
Yu 107
Yuhâ 119
Yuhanna 181, 193, 243
Yuhanna I (*İncil*) 243
Yu-kiang 320
Yunan / Yunanistan 64
Yunan kahramanları 30
Yunan Köpek yıldızı (Sirius) 330
Yunan mitolojyası 30, 40, 42, 94, 204, 320, 322, 338
Yunan tragedyası 377
Yunanca 27, 42, 288, 332
Yunanlılar 27, 48, 257, 391
Yûnus Emre 404, 408
Yûnus Sûresi (*Kur'ân*) 107, 220
Yusuf Has Hâcib 333
Yûsuf ile Züleyha 163
Yûsuf Sûresi (*Kur'ân*) 120, 156, 157, 159, 161
Yûsuf Sûresi 427
Yûsuf u Züleyhâ (Hamdullah Hamdi) 13, 16, 23, 50, 58, 62, 157, 427, 428r, 429, 430, 430r, 430r, 437r, 440r, 441r, 442r
Yûsuf u Züleyhâ 52
Yûsuf ve Züleyhâ 429
Yûşa 225, 274
Yûşâ Mescidi 32
Yûşâ Mezarı / Yûşâ Yatırı 32, 38
Yûşâ Tekkesi / Yûşâ Aleyhisselam Dergâhı 32
Yûşâ Tepesi 32

Yuşa' ibn Nûn 201
Yüce Anneler 87
Yünk 269r

Za'ziye 377
Zâbih 345
Zâbin 118
Zâgsâr 268
Zahram 119
Zâhun 119
Zâl 30, 52, 71, 318r, 321, 322
Zalanbûr [İblisin (çarşıda rekabeti körükler) çocuklarından] 288
Zaloğlu Rüstem 38, 52, 59r, 323r, 324
Zambu ağacı 88
Zâmil 119
Zanebü'l-esed 340
Zarabis bin Âdem 98
Zâriyât Sûresi (*Kur'ân*) 170, 208
Zatü'l-Kürsî (Kassiopeia) 330r, 331
Zatü'r-Rika Savaşı 134
Zebânîler 257r
Zebûr 117, 172
Zegave soyu 114
Zehran 119
Zekarya (*Tevrat*) 104, 181
Zeliha 159
Zemahşerî 378
Zemzem Baba (Kroya-Arnavutluk) 44
Zemzem Kuyusu (Ankara yakınlarındaki Alevî köyünde) 39
Zemzem Suyu / Zemzem Kuyusu (Kâ'be'de) 44, 152
Zene soyu 114
Zerdüşt 89, 380, 390
Zerdüşt İnancı 87
Zerdüştçülük 367
Zerkan 118
Zervan 87
Zeus (Jüpiter) 30, 330
Zeus Sunağı 32
Zeynü'l-Âbidin 371, 376, 379, 386, 390r
Zeytin Dağı 86, 239
Zibânitu (Pençe anlamına) 332
Zigarad Savaşı 134
Ziggurat 28
Zinnûn 220
Zirâ' (Ay'ın 7. menzili) 361
Zirâ'-i mebsût 338
Ziusudra 106
Ziyad 388
Zodiak 332
Zoodohos Piyi (Balıklı Ayazma) 43
Zotenberg, H. 17
Zu 320
Zu Betaa (Hemedan Hükümdarı) 177
Zubânâ (Ay'ın 16. menzili) 361
Zubunus 233r, 237
Zùdia (Küçük hayvanlar) 332
Zùdiakos kylos (Hayvanlar halkası) 332
Zuhal (Satürn) 71, 333, 334, 345, 351, 352, 353, 357, 359, 361, 363
Zuhruf Sûresi (*Kur'ân*) 170, 186, 198, 264
Zulmet (Karanlıklar Ülkesi) 34, 40, 42, 42r, 68, 74, 204, 206
Zumer Sûresi (*Kur'ân*) 241
Zü'l-karneyn / İki Boynuzlu (İskender-i Zü'l-karneyn / İskender / Büyük İskender) 29, 34, 40, 42, 54r, 64, 65r, 66, 67, 68, 71, 85, 118, 174, 201, 204, 206, 290, 408
Zübdetü't-Tevârih (Seyyid Lokman Aşûrî) 18, 23, 58, 75r, 79, 79r, 89, 90, 91r, 92r, 97r, 98, 98r, 102, 103, 105r, 108r, 115, 124, 142r, 143r, 147, 149, 151r, 153, 160r, 161, 163, 165r, 166r, 167, 168, 173r, 176r, 178, 181, 182r, 186, 191r, 192r, 198, 198, 199, 200, 200r, 201, 202r, 202r, 204, 206, 207, 207r, 208, 209, 209r, 210r 211, 213, 213r, 215r, 216, 219, 220, 223, 224r, 225, 226r, 227, 228r, 229r, 230, 231, 231r, 232, 233r, 237, 375, 375r
Zübdetü't-Tevârih (Yûsuf b. Abdü'l-Hâdî) 18, 23, 58, 79
Zühal 48
Zühre (Ay'ın 11. menzili) 361
Zühre (Venüs) 38, 71, 284, 333, 334, 340, 342, 352, 353, 355, 357, 361, 363, 365
Züleyha 382, 430, 430r, 431r, 433, 435, 435, 436, 437, 437r, 438, 439, 440r, 441, 441r, 442r, 443
Zülfikar 30, 34, 368r, 369
Zümer Sûresi (*Kur'ân*) 255, 256, 285
Zümrüdüanka (Anka / Simurg) 30, 34, 71, 74, 179, 209, 209r, 212, 213, 215, 294, 295, 315, 316r, 317, 317r, 318r, 319r, 320, 320r, 321, 322, 327

Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası, dinî konularla ilgili kitaplar için yapılmış minyatürlerden yola çıkılarak hazırlanmış "Minyatür", "Osmanlı-İslâm" ve "Mitologya" kavramlarını buluşturan ilk ve tek monografidir.

Dünyanın dört bir yanındaki kütüphanelerde bu tür yazma eserleri altmış yıla yakın bir süredir araştırıp inceleyen Metin And, hazırladığı bu kitapta genel olarak "mitologya" kavramı üzerinde durmuş; dağlar, ağaçlar, kuyular, kutsal sular, evrenin yaradılışı, ilk insan, tûfân, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e varıncaya kadar peygamberler ve mucizeleri, mahşer ve âhiret, melekler, şeytanlar, cinler ve önemli yaratıklar, burçlar, gezegenler, On İki İmâm, Kerbelâ-Ta'ziye-Maktel, ulu kişiler mitologyası, aşk hikâyeleri gibi konularda minyatürler eşliğinde bir kültürel arkeoloji denemesine girişmiştir.

Başta Osmanlı ve İran olmak üzere İslâm tasvir sanatındaki resmetme anlayışının temelinde yatan "hoşgörü"yü arayan ve verilen her örnekte bunun izlerini, sonuçlarını bulmamıza yardım eden, T. S. Halman'ın deyimiyle yazarının "bilim yaşamının doruğu" sayılabilecek *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, bu kez 50 kadar yeni minyatür eklenerek yayımlanıyor.

Kapak resmi:
Hz. Yûnus'un Cebrâil yardımıyla balığın karnından çıkması,
Falnâme'den, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 1703.

ISBN 978-975-08-1309-2
50 YTL